בסייעתא דשמיא

סדר היום

בהלכה ובאגדה

חיברתיו וערכתיו בחסד ה׳ עלי

הצעיר באלפי ישראל

דוד שלום נקי ס״ט

שנת: ״ה׳ יִשְׁמַע בְּקָרְאִי אֵלָיו״ (תהלים ד ד)

טבת תש״פ לפ״ק

החוברות שיצאו לאור בסייעתא דשמיא – בהלכה ובאגדה:

השבת: הלכות שבת המעשיות, בצרוף דברי אגדה להבנת יקרתה וחשיבותה של שבת קודשנו.
הטהרה: הלכות בלשון ברורה, אף למתחילים. שאלות אקטואליות ועוד. **פורמט עבעוני** מרהיב עין.
סדר היום: השכמת הבוקר, ציצית ותפילין, תפילה ועוד, בצירוף דברי אגדה נעימים ומחזקים.
להיות את: חוברת נרחבת לאשה בנושאים: עוצמת נשים, צניעות, האשה במעגלי החיים ועוד. חובה לכל אשה!
הנישואין: גיל הנישואין, שידוכים, אירוסין, חופה, כתובה, מהלך השמחה, שבע ברכות, הנהגות הבית ועוד.
האבלות: דיני ימי השבעה, השלושים, השנה ועוד. וכן ענייני עילוי נשמה, דברי נחמה, אגדה וחיזוק מרתקים.
כבוד אב ואם: ההלכות המעשיות דבר יום ביומו, עם מדרשי חז"ל וסיפורים מרתקים ומחזקים.
ראש חודש ברכת הלבנה וברכת החמה: בצרוף חידושים נפלאים על המאורות ופלאי הבריאה.
הסעודה: נטילת ידיים, הפסק באכילה, הנהגות הסעודה, מאה ברכות, ברכת המזון ועוד. ודברי אגדה מרתקים.
כשרות המטבח: בשר בחלב, הכשרת כלים, תולעים, מליחה, פת גויים, טבילת כלים ועוד. ודברי אגדה מרתקים.
ראש השנה ויום הכיפורים: הלכות ודברי אגדה מחזקים לימים אלו. **כולל סדר הסליחות והתרת נדרים.**
חג הסוכות: ניסי ישראל במדבר, חג הסוכות בירושלים, שמחת בית השואבה, האושפיזין, ועוד.
ימי החנוכה: הלכות חנוכה לפרטיהם, עם סיפור נס חנוכה מדברי חז"ל וממקורות היסטוריים, מרתק במיוחד.
ימי הפורים: הלכות פורים, וסיפור המגילה בהרחבה על פי מדרשי חז"ל, מרתק במיוחד! **כולל מגילת אסתר.**
חג הפסח: הלכות הפסח, וסיפור יציאת מצרים וקריעת ים סוף, ועוד. **כולל הגדה של פסח** עם פירוש קצר ומתוק.
ימי העומר: ספירת העומר, ל"ג בעומר, פסח שני ועוד. עם הרחבה מרתקת על מהות הימים בעבר ובהווה.
חג השבועות: דיני החג ויום טוב, סיפור מרתק של מתן תורה. **מגילת רות** משולבת בסיפורי המגילה. שובה לב.
ארבע התעניות ובין המצרים: פרטי ההלכות, וסיפורי החורבן בהרחבה, הגאולה, ביאת המשיח ועוד. נוגע ללב.
פרקי אבות: עם פירוש מאירת עיניים להבנת פשט המשנה **ופירוש שמחת הלב** מדרשים, סיפורים וחיזוקים מרתקים.
מצוות הארץ: הלכות שמיטה, חלה, כלאים, ערלה, תרומות ומעשרות, יישוב ארץ ישראל, ודברי אגדה מרתקים.
הרפואה: הלכות שמירת הגוף והנפש, מצות ביקור חולים, סיעוד הורים זקנים ועוד, ודברי אגדה מרתקים.
מרן הרב עובדיה: הנהגות, מעשים, דרכי לימוד והשקפה על מרן מלכא זצוק"ל, מזווית אישית.
חדש!!! **השבת מחולק ללימוד יומי** מארז ג' חלקים פורמט כיס. ב–3 דקות ליום מסיימים הלכות שבת בשנה.

<u>מחירי החוברות:</u>

שבת, טהרה, סדר היום, להיות את, נישואין, אבלות, פרקי אבות - 5.5 ₪.
יתר החוברות - 3.5 ₪. מארז השבת לימוד יומי ג' חלקים – 8.5 ₪.

***מחיר כל הסדרה** [22 חוברות] – 91 ₪.*

טהרה המקוצר, שבת המקוצר, להיות את המקוצר – 3 ₪.
מחיר מיוחד ברכישת מעל 100 חוברות מקוצרות – 1 ₪ לחוברת.
אפשרות להטבעת זהב על כל החוברות [עלות 70 אגורות לחוברת + מחיר המשלוח, החל מ–100 חוברות זהות] - 02-5802398.

רשימת נקודות המכירה בערי הארץ – בסוף החוברת

© כל הזכויות שמורות
ניתן לצלם קטעים לצורך לימוד בבתי הספר, שיעורי תורה, עלונים וכיוצא. **לא למטרות מסחר.**
לתגובות: 6410995@okmail.co.il.

בס"ד יצאנו לפרוייקט אדיר של תרגום החוברות "בהלכה ובאגדה" לאנגלית, צרפתית, רוסית, פרסית ועוד. החפצים בזכויות אדירות, ניתן ליצור קשר במייל 6410995@okmail.co.il **או בפל' 052–711–7576. כמו כן, אנו מארגנים עתה 100 הוראות קבע של 100 ₪ לחודש לתרגומים. ניתן לתרום ישירות לחשבון: מספר 8413671 בנק הדואר, סניף 01, עמותת "אפיקי מים".** כל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו

תוכן העניינים

שער האגדה

מבוא – סדר יום של יהודי 6
התפילה 16
תועלת התפילה 22
חיוב מצות התפילה 46

שער ההלכה

הנהגת האדם בבוקר.....56
נטילת ידיים.....57
דיני לבישת הבגדים.....60
מדיני בית הכסא וברכת אשר יצר 62
ברכות השחר.....68
ברכות התורה.....74
הלכות ציצית.....81
הלכות תפילין.....100
דינים השייכים קודם תפילת שחרית ..115
דינים השייכים קודם כל תפילה.....119
לשון נכונה ונוסח התפילה.....121
הזכרת שם ה'.....127
טקס הנחת תפילין לבר מצוה 129
הלכות תפילת שחרית.....130
ברכות קריאת שמע.....140
קריאת שמע.....142
תפילת העמידה של שחרית.....151
תפילת העמידה.....153
חזרת השליח ציבור.....179
אמירת הוידוי וסיום התפילה 185
דיני ברכת כהנים.....190
דיני המאחר לתפילה.....200
התפילה בציבור.....202
הלכות שליח ציבור.....206
דיני הקדיש.....211
עניית אמן וברוך הוא וברוך שמו..218
דיני תפילת נדבה.....222
דיני ספק וטעות בתפילה.....222
דיני תפילת תשלומין.....224
אמירת דברים שבקדושה.....228
דיני קריאת התורה.....234
כבוד וקדושת הספרים.....255
הלכות בית הכנסת.....257
הליכות האדם בחיי היום יום.....275
הלכות תפילת מנחה.....304
הלכות תפילת ערבית.....308
פרטי דינים השייכים לערב.....311
ההכנות לשינה 314

לתועלת המעיינים:

העמודים המסומנים בשער ההלכה, הם לפי הספר ילקוט יוסף, כדלהלן. כשמסומן: (א) - הוא חלק השכמת הבוקר ונטילת ידים. (ב) - הוא חלק ציצית. (ג) - הוא חלק תפילין. (ד) - הוא חלק פסוקי דזמרה וקריאת שמע. (ה) - הוא חלק תפילה כרך א'. (ו) - הוא חלק תפילה כרך ב'. (ח"ב) - הוא חלק ב', קריאת התורה ובית הכנסת. (ח"ג) - הוא חלק ג', ברכות. (ה"ע) - הוא ספר הליכות עולם. וכשכתוב סימן וסעיף, היינו שולחן ערוך אורח חיים.

Yitzchak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד

חנוכה ה'תש"פ

הסכמה

הובא לפני הקונטרס היקר **"סדר היום בהלכה ובאגדה"**, סובב הולך על דיני השכמת הבוקר, ציצית ותפילין, תפילה, בית הכנסת, הליכות האדם בחיי היום יום ועוד, ערוך בטוב טעם ודעת, דבר דבור על אופניו, תפוחי זהב במשכיות כסף, שאסף וקיבץ, הרב היקר מאוד, שוקד באוהלה של תורה, לילה כיום יאיר כחשכה כאורה, יראת ה' היא אוצרו, ועליו יציץ נזרו, שמן תורק שמו, טעמו ונימוקו עמו, אשרי יולדתו, צינה וסוחרה אמתו, מרביץ תורה ומורה הוראה, כבוד שם תפארתו, הרב הגאון רבי **דוד שלום נקי** שליט"א, **מתלמידיו המובהקים של מרן אאמו"ר פוסק הדור רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, והולך בדרכו ההלכתית, לא זז מפסקיו ימין או שמאל, בין להקל ובין להחמיר.**

והנה אף על פי שאין מדת הקב"ה כמידת בשר ודם להתחרט על דברים שנגזרו, כי "לא איש אל ויכזב", מכל מקום בכוחה של התפילה הנאמרת בכוונה לשנות גזרות, כי על ידי התפילה האדם משתנה ומתקרב להקב"ה, מתקדש ומתעלה לפניו ושם מבטחו בה'. וממילא המזל משתנה, כי לא על אדם כזה נגזרה הגזרה. ובפרט שהקב"ה מתאווה לתפילתן של ישראל. ועוד שעיקר התפילה אינה אלא כדי שיתברר בשכלו כי הוא בכל דבר ברשות השם יתברך, ואז תגיע אליו היראה וההכנעה. ויתרה מזאת אמרו במדרש תנחומא (פרשת וישלח ט') אין הקדוש ברוך הוא חפץ לחייב כל בריה, אלא מבקש שיתפללו הבריות לפניו ויקבלם.

אני מכיר את הרה"ג המחבר שליט"א עוד למעלה מ-30 שנה, וראינו עליו שיש לו עתיד רבני להפיץ תורה ויראה, אשריו שזוכה להימנות עם מזכי הרבים, תמידין כהלכתן, מזה שנים, להרבות חיילים לתורה, להגדיל תורה ולהאדירה, ועליו יאות להמליץ מה שאמרו חז"ל: "כל מי שיש בו יראת שמים, דבריו מתקבלים".

בחיבוריו היקרים, **הוא מסכם בתמצית ובבירור את הדברים באופן נכון, ובשפה ברורה השווה לכל נפש,** בבחינת דיברה תורה כלשון בני אדם, זריז ונשכר, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, להבין ולהורות לשעה ולדורות, והביא הלכות מאשר עלה בספרי **"ילקוט יוסף"**, וכן מספריו של מרן אאמו"ר עטרת ראשנו רבן של כל בני הגולה רבנו **עובדיה יוסף** זצוק"ל, זיע"א, **והדבר הוא לתועלת מרובה לכל שכבות הציבור, הן לאברכים, והן לבעלי הבתים,** ולפעלא טבא אמינא, איישר חיליה לאורייתא.

כמו כן ציירף דברי **אגדה** וחיזוק במעלת התפילה וההתחברות להשם יתברך, דברים מתוקים מדבש ונופת צופים, בטוב טעם ודעת ערוכים, עם מדרשי חז"ל מזהב ומפנינים יקרים, בלשון צחה וברורה, קלה ונעימה, לתועלת וזיכוי הרבים.

משנה שמחה יש בליבי בשומעי, כי אף אנשים ונשים הרחוקים מתורה ומצוות, קובעים סדר לימוד בחוברות אלו הנכתבות בשפה קלה ונעימה, ואט אט מתקרבים לצור מחצבתם, וכן שיעורים רבים לציבור הרחב קובעים בהן, וזכות הרבים גדולה היא עד מאוד. וכמו כן, רבים עורכים מבחנים לציבור הרחב ובבתי הספר לתלמידים מתוך החוברות הללו, עם חלוקת מלגות ותעודות הוקרה, ואין ספק שדבר זה מדרבן את הלומדים מאוד מאוד, ונותן להם חשק ורצון להתחזק בלימוד ההלכה למעשה.
וכבר כתב הגאון רבי חיים פלאג'י בהקדמה לספרו "מועד לכל חי", משם מר זקנו הגאון הראשון לציון רבי יוסף רפאל חזן בעל שו"ת "חקרי לב", בשבח ספריו של הגאון החיד"א ז"ל, ובעיקר בספריו הקטנים כמו "מורה באצבע" וכדומה, שהוא מוסר ודינים שיד כל אדם שווה בו, אחד חכם ואחד תם

Yitzchak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

קוראים בו, ובעלי בתים ישאוהו בחיקם, והיתה עמו וקרא בו בלכתו בדרך, בים וביבשה, שאין בו טורח כלום. והיה משבח בתהילותיו החיבורים הללו יותר ויותר מכל שאר החיבורים הנוראים, יען כי נמצאים בתוכם מוסר מלכים ודינים המדריכים לאדם ליראת ה' ולעובדו בלבב שלם. עי"ש.

מצוה רבה לתמוך ולסייע להוצאת חיבורים אלו, כי זיכוי הרבים גדול הוא, ועליהם נאמר: "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד", ויבורכו מפי עליון בבני חיי ומזוני לעבודת ה' יתברך. ועיין בשו"ת דברי מלכיאל (בהקדמה לחלק א) שהביא את דברי המדרש (ויקרא רבה פכ"ב): כל מי שהומה ומהמה אחר המצוות, ומצוה קבועה לדורות אין לו, מה הנאה יש לו, אבל המניח מצוה קבועה לדורות שנקראת בכל עת על שמו, חשוב כאילו עושה אותה בכל שעה, ומתנחם בה במותו, כי מצוה זו תעשה פירות ופירי פירות אף לאחר מותו. **ובפרט הזוכה במצוה של הדפסת חיבורים חדשים בדבר הלכה שהוא עיקר חיזוק תורתנו הקדושה, שעל ידי זה תרבה הדעת בישראל. שאין גבול לעילוי הנשמה שהם גורמים, ומעלים אותה במעלות אין סוף, כי כל הזכויות שיצאו מהלימוד בהם, ומזרעם וזרע זרעם של הלומדים והמתחזקים מהם, באמונה בה', ובשמירת התורה והמצוות, הכל נזקף לזכותו, ומכניסים אותו בשערי גן עדן העליון, אף אם לא זכה בהיותו פה בעולם הזה ללכת בדרכי השם יתברך.** עכ"ד.

ומרן אאמו"ר זיע"א בשו"ת יביע אומר (חלק ח יורה דעה סימן לו) כתב, **שלהנצחת שם הוריו עדיף יותר להדפיס ספר הלכה לזכות בו את הרבים.** שכל המזכה את הרבים, זכות הרבים תלויה בו, ואין חטא בא על ידו. ושכרו כפול מן השמים. וכתב הרב לב אריה, המחדש חידושי תורה והמדפיסם, שכרם גדול יותר ממקריב קרבנות, **שעל ידי שמוציא לאור עולם ספר שיש בו זיכוי הרבים, מתכפרים לו עוונותיו. וכיון שהבן מזכה את אביו, ראוי להדפיס הספר לזכות את הרבים, ויהיה זה לעילוי נשמת ההורים,** ויקויים בהם מה שנאמר (תהלים פד ח): "ילכו מחיל אל חיל".

וכן כתב הגאון רבי חיים פלאג'י, שלפי מה שכתב מרן הבית יוסף שכתיבת חומשים וש"ס ופירושיהם, גם הם בכלל מצות כתיבת ספר תורה, ושזה יותר מצוה גדולה ממה שיש תורמים לכתוב ספר תורה לקרוא בו ברבים. לפי זה נראה שהוא הדין למי שנותן מעות נדבה להדפיס ספר חדש מתורתם של ראשונים או אחרונים, שזהו בכלל מה שאמרו (כתובות נ ע"א) "צדקתו עמדת לעד", זה הכותב ספרים ומשאילם לאחרים. והוא הדין **למי שמדפיס מהונו ספר כתיבת יד בהלכה, אשר חובר על ידי מורה הוראה, ויש בו תועלת לרבים, שזה חשוב יותר מכתיבת ספר תורה, שמוציאם לאור עולם, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, ולמען יעמדו ימים רבים, שבודאי שכרו כפול מן השמים, ואין לך הנצחה לעילוי נשמת ההורים גדולה מזו.**

ברכתי להרב המחבר שימשיך לזכות את הרבים, ויפוצו מעיינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה, ויעלה מעלה מעלה במעלות התורה והיראה לגאון ולתפארת, והיה שמו כשם הגדולים אשר בארץ לגאון ותפארת, ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו, לאורך ימים ושנות חיים בטוב ובנעימים. "והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח". אמן.

בברכת התורה בהערכה ובאהבה רבה

יצחק יוסף
הראשון לציון והרב הראשי לישראל

יצחק יוסף YITZCHAK YOSEF The Rishon Lezion Chief Rabbi of Israel הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הגאון הרב משה מרדכי קארפ שליט"א
מחבר סדרת הספרים "הלכות חג בחג" ועוד

דברי ברכה

הן ידידי היקר הרב הגאון המובהק רבי **דוד שלום נקי** שליט"א, זכה להסתופף בצלו של גאון ישראל ומגדולי מזכי הרבים, ומקימי עולה של תורה, הראשון לציון הגאון רבנו **עובדיה יוסף** זצ"ל, אשר כל רז לא אניס ליה, וזיכה את הרבים באור תורתו ובספריו הרבים ובשיחות חיזוק שהיה מכתת רגליו מעיר לעיר לדרוש לעם שבשדות, וזכה להחזיר עטרה ליושנה ליהדות ספרד, והגאון רבי **דוד שלום נקי** שליט"א אשר הוא מתלמידיו, יצק מים אף על ידי בנו הראשון לציון הגאון רבי **יצחק יוסף** שליט"א בעל ה**"ילקוט יוסף"**, וזכה לחבר חיבורים רבים **"בהלכה ובאגדה"** לחיזוק הרבים, והכל בשפה קלה וברורה אך ורק על פי פסקי רבותיו הנ"ל, ושילב בהם הרבה דברי חכמה ומוסר והתעוררות לעבודת השם יתברך, ותהילה להשם יתברך התקבלו החוברות לאלפיהם ורבבותיהם בתפוצות ישראל.

והנני לברכו שימשיך לזכות את הרבים בחיבורים הקדושים של תורה ומוסר, ולהשיב רבים מעוון, עדי נזכה במהרה ל"ומלאה הארץ דעה את ה'".

כעתירת ידידו הדורש שלומו וטובתו

משה מרדכי קראפ

הגאון הרב זמיר כהן שליט"א
יו"ר ארגון "הידברות"

מכתב ברכה

הנני בזה בשבח הסדרה הנפלאה שחוברה על ידי ידיד נפשי המאור הגדול, גריס באורייתא תדירא ויראת ה' היא אוצרו, מרביץ תורה ברבים בפה מפיק מרגליות, הרה"ג הרב **דוד שלום נקי** שליט"א, אשר בהן אסף איש טהור וכתב בלשון בהירה את ההלכות העוסקות בחיי היום יום ומועדי ישראל, בדברים שכל יהודי צריך ללומדם היטב, לדעת את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, שהרי "לא עם הארץ חסיד", וללא ידיעת ההלכה אי אפשר לקיים את המצוות כראוי, גם כשהוא ירא שמים החפץ בכל נפשו ומאודו להתקרב לבוראו ולעשות רצונו בלב שלם.

ומה גם שהוסיף הרב שליט"א דברי מוסר ומאמרי ומדרשי חז"ל בדברים המאירים את המצוות ומחזקים ומעוררים להבין את מהות המצוות והחגים, בשפה השווה לכל נפש, וכבר פשטה סדרה זו בכל רחבי העולם היהודי באין ספור עותקים, ורבים מעידים כי היא שעמדה להם לשמור מצוות כראוי לאחר שקבעו לימודם בו בשבתם בביתם ובלכתם בדרך.

אשר על כן מצוה רבה לסייע ולפעול להדפסת והפצת סדרה חשובה זו, למען יגיעו לכל תפוצות ישראל בארץ ובעולם, להגדיל תורה ולהאדירה. ולא נצרכה אלא לברכה להרב המחבר שליט"א שיזכה להמשיך להרביץ תורה ברבים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, ויזכה את הרבים בעוד חיבורים רבים טובים ומועילים, מתוך הרחבת הדעת ושפע רב ברוחניות ובגשמיות.

"והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר יתן פריו בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח", אמן.

זמיר כהן

"תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה" (משלי לא לא)

לזכרון עולם

זכור תזכור ותשוח עלי נפשי, וכאבל אם קודר שחותי, בתאניה ואניה, על פטירת מרת
אמי מורתי היקרה והחשובה, אשר הזדככה ביסורים קשים ומרים, וקיבלתם באמונה,

מרת יעל נקי ע"ה בת רבקה תחי'

אשר עלתה נשמתה הטהורה השמימה ביום שלישי ה' כסלו ה'תש"פ, והובאה למנוחת עולמים בבית העלמין סנהדריה בעיר הקודש ירושלים תובב"א. וי להאי שופרא דבלי בארעא, אבל כבד וגדול היה, יום מהומה ועברה, יום צרה ואנחה, כי לא ננעלו שערי דמעה, עד זיבולא בתרייתא, ועד אחר כלות ימי השבעה. זכרה לה ה' לטובה, על רוב עמלה ויגיעתה לגדל את בניה ובנותיה לתורה, אם הבנים שמחה, אשר זכתה לראות פירות בעמלה, וסייעה בידנו לעלות במעלות התורה והיראה, וזכות הרבים תלויה בה. ואשר עלית על כולנה, בעידודה הנמרץ בהוצאת החיבורים "בהלכה ובאגדה", ובהפצת שיעורי תורה בכל אתר ואתר בהלכה ובאגדה, אשר מידה היתה לי זאת להגיע עד הלום, וכמאמר רבי חנינא, חמין ושמן שסכתני אמי בימי ילדותי, הן שעמדו לי (חולין כד ע"ב).

"עֹז וְהָדָר לְבוּשָׁהּ, וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן. פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה, וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ. צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ, וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל. קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ, בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ. רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל, וְאַתְּ עָלִית עַל כֻּלָּנָה. שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי, אִשָּׁה יִרְאַת ה' הִיא תִתְהַלָּל. תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ, וְיִתְהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ" (משלי לא כח). אין ספק כי פסוקים אלו ראויים להיאמר על מרת אמי הדגולה, הריני כפרת משכבה, על רוב זריזותה במעשי ידיה, ועל אחת כמה וכמה בענייני המצוות ובהכנות לשבת הקדושה והחגים מבעוד מועד. ועל עצותיה, עידודיה והכוונותיה הטהורות לנשות ישראל, ועוד ועוד, אשר תקצר היריעה מהכיל.

יהי רצון שזכות הלימוד תהיה לרצון לפני השם יתברך, ויגמול לה חסדים טובים, לפתוח לה שערי חן וחסד ורחמים, ויזכור לה את מעשיה הטובים, ותתענג בדשן נפשה מרוב טוב הצפון לצדיקים בעולם הבא. ויקויים בה מקרא שכתוב (ישעיה נח יא): "וְנָחֲךָ ה' תָּמִיד, וְהִשְׂבִּיעַ בְּצַחְצָחוֹת נַפְשֶׁךָ, וְעַצְמוֹתֶיךָ יַחֲלִיץ, וְהָיִיתָ כְּגַן רָוֶה, וּכְמוֹצָא מַיִם אֲשֶׁר לֹא יְכַזְּבוּ מֵימָיו". וילווה אליה השלום, ועל משכבה יבוא שלום, ותהיה נשמתה צרורה בצרור החיים, ותעמוד לגורלה לקץ הימין. ותעמוד ותתפלל לפני אבינו שבשמים בעד מר אבינו עטרת ראשנו רב פעלים לתורה, מזכה הרבים, הרב ציון נקי שליט"א ובעד כל משפחתנו, לבל נוסיף לדאבה עוד, ונזכה לאורך ימים ושנים טובות בטוב ובנעימים, ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתו באהבה, ברוב אושר והצלחה וכל טוב, אמן.

הכותב וחותם בדמע – בנה הקטן הצב"י דוד שלום נקי

ד' טבת – יום השלושים לפטירתה

שנת: "רָנּוּ שָׁמַיִם וְגִילִי אָרֶץ וּפִצְחוּ הָרִים רִנָּה כִּי נִחַם ה' עַמּוֹ" (ישעיה מט יג) **תש"פ לפ"ק**

שער האגדה

מבוא

*אדון מצליח עלה על יצועו בהרגשת סיפוק נפלאה. היום היה לו יום גדוש ומוצלח במיוחד, בעבודתו כמתווך נדל"ן. הבוקר התחיל על רגל ימין, כשהוא הצליח סוף סוף להביא לידי גמר את חוזה המכירה של דירתו של ראובני. חתימת החוזה נערכה במשרדו, כשהוא ברוב פיקחותו ידע היטב לפשר בין הצדדים ולהביאם לידי הסכמה בכל פרטי החוזה. שניהם עזבו את המשרד שבעי רצון, לא לפני שהותירו כמובן שתי מעטפות מנופחות. העבודה המשרדית השוטפת שלאחר מכן התנהלה אף היא למישרין, כשבמהלכה נקלטו במשרדו מספר דירות ונכסים, אשר הצטרפו למאגר הקיים. בעינו החדה קלט ששניים מתוכם הם ממש מציאה. האחד - משרד במיקום מעולה, נראה שהוא ייחטף תוך זמן קצר. והשני - דירה שבעליה לחוץ מאוד למוכרה, ובעבורו כמתווך זה יתרון מצוין. הוא התחיל להציע את הדירה ללקוחות פוטנציאליים, ונראה שהעניינים מתקדמים יפה. הוא הספיק היום גם לעשות עם אדון שמואלי סבב דירות ברחבי העיר, הלה התלהב מאוד מאחת הדירות, וכבר דיבר על חתימת 'זיכרון דברים'. לקראת סוף היום הוא גם הגיע, לאחר משא ומתן, להסדר מוצלח במיוחד עם עורך הדין כץ, לפיו הוא יקבל מכץ אחוזי רווח נאים עבור כל לקוח שהוא כמתווך יַפנה אליו לטיפול. בקיצור ב"ה, **באמת יום מוצלח**.*

בטרם נעצמו שמורות עיניו, עוד הספיק להעביר במוחו את תוכניותיו וציפיותיו ליום המחר. הוא מקווה מאוד אכן לערוך זכרון דברים בין אדון שמואלי לבין בעל הדירה [הוא לא ישכח כמובן להמליץ להם בחום לקחת את עורך הדין כץ]. הוא גם רוצה לקדם את עניין הדירה ה'טריה' ההיא שהציע אתמול למכירה. בסביבות הצהריים הוא קבע פגישה עם איזה זוג שמעוניינים לרכוש דירה, הם נשמעים רציניים, והוא מעוניין להסתובב עימם ולהראות להם מספר דירות אפשריות. אולי גם יספיק 'בין לבין' לברר על המכרז שהתפרסם אתמול בעיתונות - מדובר בדירה אשר הוצעה למכירה במכרז מטעמים משפטיים, ויתכן שזו באמת מציאה, אך מצד שני צריך להיזהר ולברר היטב, שלא יפול חלילה בפח. בקיצור לא חסרה עבודה מחר, והוא באמת מקווה שגם מחר יהיה לו יום מוצלח. מתוך מחשבות כאלו שקע סוף-סוף בשינה מתוקה.

לא איש חלומות הוא, אדון מצליח. מצליח הוא אדם ריאלי עם ראש על הכתפיים ועם שתי רגליים על הקרקע. אך הלילה הזה פקד אותו שר החלומות... ובכן חולם אדון מצליח חלום... ובחלומו הוא רואה "מכונת אדם". הלה לוחץ את ידו ומציג את עצמו כ"סוּפֶר-מצליח". הוא מסביר ואומר לו: באתי לעשות לך את העבודה! כל מה שאתה אמור לעשות מחר - אני אעשה במקומך. אל תדאג, אעשה זאת יותר טוב ממך. הנה מחר אני אדבר עם שמואלי ואקדם את עריכת זיכרון הדברים [לא, לא אשכח להציע להם את כץ]. אני גם אפגש עם הזוג ההוא ואראה להם דירות. תסמוך עלי, תראה שאצליח כבר לסגור איתם על דירה. אני גם אטפל בדירה ההיא שחייבת להימכר, ובמשרד ההוא במרכז העיר. בין לבין אני אברר לך על המכרז ואציג בפניך נתונים מדויקים ואמינים. גם את העבודה המשרדית השוטפת אעשה על הצד הטוב ביותר, עם הספק מצוין ותוצאות נהדרות. מה אתה אומר על זה?

הרעיון די מצא חן בעיני מצליח, ובכל זאת משהו הפריע לו. "אז מה אני אעשה מחר?" הוא הקשה. "ובכן", ענה לו סופר-מצליח, "אתה מבין לבד שאתה מחר מיותר בעולם. מצידי אתה יכול פשוט לדלג על מחר, ולקפוץ ישר אל מחרתיים..."

המילים הללו הקפיצו אותו. מה פתאום לדלג על מחר? מה, סתם כך, להפסיד יום בחיים?! אבל בעצם - למה לא? מה הוא מפסיד בעצם? הלוא סופר מצליח ימלא את כל הציפיות והתקוות שלו מיום המחר על הצד הטוב ביותר! והוא, אדון מצליח, יגיע אל מחרתיים כשהכל כבר מסודר לשביעות רצונו...

אז מה בכל זאת מפריע לו?

בדמיונו הפרוע ראה פתאום את סופר-מצליח מגיע גם מחר, ליחץ את ידו בחמימות, ומציע בנדיבות: "תשמע, זה הלך מצוין. אני חושב שאוכל לעשות זאת למענך גם הלאה. אתה תגיד לי בכל יום מה הציפיות שלך מיום המחרת, מה אתה בעצם רוצה להשיג, ואני 'אתקתק' ואסדר לך הכול! אז אתה יכול כבר לדלג שוב על מחר, וגם על מחרתיים, וגם על היום שאחרי מחרתיים, ובעצם - למה לך להסתבך? תעשה קפיצה אחת גדולה ישר ל... נו, אתה מבין. אל תדאג, אני אעשה במקומך את העבודה על הצד הטוב ביותר... להתראות"...

סופר-מצליח ניער אותו מדמיונותיו הפרועים ודחק בו: "נו, אז אתה מסכים לעשות קפיצה קטנה אל מחרתיים?"

*מצליח כמעט צרח: "לא, בשום אופן לא, סופר מצליח. תעזוב אותי מהר. עם כל הכבוד לך, אני רוצה מחר **לחיות**".*

מצליח התעורר שטוף זיעה קרה. מה זה היה לי? איזה מין חלום ביעותים פקד אותי? איפה הוא, סופר-מצליח הזה? מה הוא חושב אותי, לאיזה חמור עבודה או מכונת הֶסְפֵּקִים? מה, החיים שלי מסתכמים רק בהספקים וברווחים?!

אט אט הצליח להתעשת ולהירגע, היה זה סתם חלום פרוע. סופר מצליח התנדף והלך לו. אך הוא הותיר את מצליח עם הרהורים רציניים: אחרי הכל - מהן באמת הציפיות והתקוות שלי מיום המחר? יום המחר שלי איננו נמדד רק בהספקים, ברווחים ובהישגים -

אז במה כן?

עושים חיים!

יש ימים "חיים" ויש ימים "מתים". יום מת הוא יום אשר עבר ואיננו. אדם קם, אכל, שתה, הספיק מה שהספיק, נהנה כמה שנהנה, העביר עוד יום, ו - זהו. היום הזה מת. כמו יומן שנה שתולשים ממנו דף וזורקים, תולשים עוד דף וזורקים, עד שהוא מתרוקן. כך אדם שורף יום ועוד יום, ומה יוצא לו בסוף? במה החיים שלו מסתכמים? בכך וכך טונות של אוכל שטחן, כך וכך שְׂנוֹת (!) שינה, כך וכך כסף שהרוויח, וכך וכך כסף שהוציא [ההפרש ביניהם זה כבר לא עניינו, זה עניינם של היורשים], הנאות כאלו ואחרות שחלפו ואינן.

- "וַאֲנִי אָמַרְתִּי לְרִיק יָגָעְתִּי, לְתֹהוּ וְהֶבֶל כֹּחִי כִלֵּיתִי" (ישעיה פרק מט)

אבל יש יומני חיים שונים מאלה: יומנים בהם הדפים אינם נתלשים ונזרקים, אלא מתמלאים ונשמרים, דף ועוד דף, יום ועוד יום, עד אשר הופכים למסכת חיים נצחית. הנה - כך נאמר על אברהם אבינו, אבי האומה הישראלית: "ואברהם זקן **בא בימים**" - אברהם בזקנותו אכן לקח עימו את כל הימים שלו, כל יום ויום מחייו נותר חי וקיים!

כיצד? במה תלוי הדבר? במה נעוץ ההבדל הגדול?

שאלה זו היא שאלת החיים של האדם החכם:

הנה לנו מכונית חדישה, מפוארת ומשוכללת. ילד קטן מתפעל מהברק ומהאורות, מקולות הצופר ומרכות הריפוד; אחיו הגדול מתפעל מן הנסיעה העוצמתית ומהביצועים המעולים; המוסכניק מתפעל מהמנוע החזק ומהמפרט הטכני העשיר; סוכן המכוניות ינסה לברר מיהו היצרן ומי היבואן. אבל הנהג האוחז בהגה - מה צריך לעניין אותו יותר מכל אלו? קודם כל ולפני הכל עליו לדעת כיצד לנהוג במכונית, ומהו היעד אליו הוא רוצה להגיע! אם יעסוק רק בדברים שמסביב - הוא לא יגיע לשום מקום, ואף עלול להוביל את המכונית אל התהום. המכונית המשוכללת לא תצדיק את קיומה ולא תשיג את המטרה שלשמה היא נוצרה.

חיינו עלי אדמות - מיוחדים ונפלאים הם. השטחיים נהנים מעצם החוויה שהחיים מספקים להם, מנסים למצות את כל ההנאה - "אכול ושתה כי מחר נמות!". הרציניים יותר מנסים לחקור את המפרט הטכני, עוסקים במדעי טבע שונים ומגלים גילויים מדהימים. אנשי הרוח מנסים לעסוק בשאלות מהותיות יותר, לרדת לחקרן של תופעות, ולפתח תיאוריות שונות על העולם. אך מי שחכם באמת, שואל קודם כל: לאן זה מוביל אותי? מה אני צריך לעשות? היאך אנווט את מסלול חיי? כיצד בעצם אני צריך לחיות?

שלמה המלך היה החכם מכל האדם. תקופת מלכותו היתה תקופה של זוהר ופריחה לעם היהודי. מבחינה כלכלית - "כֶּסֶף לֹא נֶחְשַׁב בִּימֵי שְׁלֹמֹה לִמְאוּמָה", "וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֶּסֶף בִּירוּשָׁלַיִם כָּאֲבָנִים" (מלכים א פרק י). מבחינה מדינית - שלום ושלוה שררו בארץ, עמים רבים היו מעלים לו מיסים, ושֵׁמַע חכמתו הלך לפניו בכל העולם. מלכים מכל קצוות תבל שלחו לו משלחות כבוד ודורונות. אפשר לומר שהוא היה 'שיא ההצלחה' שבן אדם יכול לשאוף להגיע אליה. בספר 'קהלת' הוא מביע את חקירתו - מה באמת יוצא לאדם מכל זה? מה יוצא מכל ההצלחות, ההישגים, העושר, החכמה, הכבוד - שהאדם מצליח להשיג?

המעיין בספר קהלת ימצא את השאלה הזו זועקת שוב ושוב מתוך השורות:

"דִּבְרֵי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלָיִם. הֶבֶל הֲבָלִים, אָמַר קֹהֶלֶת, הֶבֶל הֲבָלִים הַכֹּל הָבֶל. **מַה יִּתְרוֹן לָאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ**?! ... אֲנִי קֹהֶלֶת הָיִיתִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלָיִם, וְנָתַתִּי אֶת לִבִּי לִדְרוֹשׁ וְלָתוּר בַּחָכְמָה, עַל כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמָיִם ... רָאִיתִי אֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים שֶׁנַּעֲשׂוּ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ... דִּבַּרְתִּי אֲנִי עִם לִבִּי לֵאמֹר, אֲנִי הִנֵּה הִגְדַּלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי חָכְמָה עַל כָּל אֲשֶׁר הָיָה לְפָנַי עַל יְרוּשָׁלָיִם,

וְלִבִּי רָאָה הַרְבֵּה חָכְמָה וָדָעַת... תַּרְתִּי בְלִבִּי ... עַד אֲשֶׁר אָרְאֶה **אֵי זֶה טוֹב לִבְנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ תַּחַת הַשָּׁמַיִם מִסְפַּר יְמֵי חַיֵּיהֶם**: הִגְדַּלְתִּי מַעֲשָׂי, בָּנִיתִי לִי בָּתִּים נָטַעְתִּי לִי כְּרָמִים, עָשִׂיתִי לִי גַּנּוֹת וּפַרְדֵּסִים, וְנָטַעְתִּי בָהֶם עֵץ כָּל פֶּרִי... קָנִיתִי עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּבְנֵי בַיִת... כָּנַסְתִּי לִי גַּם כֶּסֶף וְזָהָב וּסְגֻלַּת מְלָכִים וְהַמְּדִינוֹת, עָשִׂיתִי לִי שָׁרִים... וְתַעֲנוּגֹת בְּנֵי הָאָדָם... וְגָדַלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי מִכֹּל שֶׁהָיָה לְפָנַי בִּירוּשָׁלָיִם. אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי. וּפָנִיתִי אֲנִי בְּכָל מַעֲשַׂי שֶׁעָשׂוּ יָדַי, וּבֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי לַעֲשׂוֹת, וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ וְאֵין יִתְרוֹן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ! וּפָנִיתִי אֲנִי לִרְאוֹת חָכְמָה... וְאָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי: כְּמִקְרֶה הַכְּסִיל גַּם אֲנִי יִקְרֵנִי, וְלָמָּה חָכַמְתִּי אֲנִי אָז יוֹתֵר? וְדִבַּרְתִּי בְלִבִּי שֶׁגַּם זֶה הָבֶל! ... **וְשָׂנֵאתִי אֶת הַחַיִּים, כִּי רַע עָלַי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁנַּעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, כִּי הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ**! ... וְסַבּוֹתִי אֲנִי לְיַאֵשׁ אֶת לִבִּי עַל כָּל הֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ! ...**כִּי מֶה הָוֹוה לָאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ וּבְרַעְיוֹן לִבּוֹ שֶׁהוּא עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ?!**..." (לקט פסוקים מפרקים א-ב)

השאלה חזקה ונוקבת: עושר, מעמד, חכמה, הישגים מרשימים, הנאות - מה יוצא לבסוף מכל זה?

ובסוף הספר מגיעה התשובה - ברורה וחדה:

"סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, **אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא, וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם**!"

זה כל האדם. נקודה. אין זה משנה מה עשית בחיים שלך, אלו הצלחות הצלחת, כמה כסף הרווחת, איפה בילית ואיזה הנאות נהנית, כמה שקלת וכמה קלוריות שרפת, מה אכלת ועל מה ישנת, באיזו עבודה עבדת ואיזה מקצוע בחרת. הכל תפל, הכל שולי.

- את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור - זה כל האדם.

בשורה התחתונה: אם זכית בחיים שלך לעשות את רצון ה', עלית על הרכבת הנכונה. החיים שלך מיצו את מטרתם. החיים שלך חיים וקיימים לנצח. "עשית חיים", כמו שאומרים.

אך אדם שחייו חלפו מבלי לעשות את רצון ה' - אז, לא נעים לומר, חבל על האוכל שאכל ועל החמצן שבזבז. הכל חלף, הכל מת.

יום מוצלח

מסקנת חיים זו, מדד ישר ואמיתי זה - צריך האדם להשליך על כל יום ויום מחייו!

מהו באמת יום מוצלח? יום מוצלח הוא יום שעשינו בו את רצון ה'! ואין זה משנה כלל כמה הספקנו או לא הספקנו, כמה נהנינו וכמה הצלחנו. היום הזה חי ונצחי. ולעומת זאת, יום שאדם חלילה לא עשה בו את רצון ה', הוא יום מת, יום שחלף ואיננו, עוד דף שנתלש מן היומן ונזרק לפח.

טבעי הדבר שאדם רוקם לעצמו ציפיות ותוכניות לקראת היום הבא. ודאי שאדם צריך לכלכל את מעשיו בתבונה ולחשוב על צעדיו הבאים. אבל לפעמים התוכניות לא הולכות לו בדיוק כמו שהוא מצפה, ואז הוא מתחיל להיות במתח ואפילו לכעוס.

ממה זה נובע? מהסתכלות מוטעית ולא נכונה, שהרי כאמור יום מוצלח איננו נמדד בהספקים ובהישגים. אם ידע האדם כי היום שלפניו יכול להיות יום מוצלח ביותר, יום חי וקיים ונצחי - גם כאשר כל התוכניות שלו משתבשות, שום דבר לא הולך, ורק הפסדים ונזקים מנת חלקו - או אז הוא יהיה רגוע ונינוח, יזרום עם מה ש' מזמן לו, מתוך השתדלות וכוונה כנה לכוון את מעשיו לפי רצון ה'.

איננו קבלנים!

חכמינו אמרו, שהאדם בעולם הזה עובד כשכיר יום ולא כקבלן. אם נתבונן בדברים, נראה כמה עומק ותבונה יש בהם. כמה שונה היא התנהלותו של העובד כקבלן [כשהתשלום הוא לפי הספקים] לבין התנהלותו של העובד כשכיר יום [כשהתשלום הוא לפי ימים]. העובד כקבלן שרוי במתח תמידי של הספקי עבודה. עליו להציב לעצמו הספקים ותוכניות עבודה, ואם משהו משתבש, ההפסד הוא שלו. על כתפיו רובצות מטלות שונות, וכל האחריות לביצוען מוטלת עליו. אבל השכיר הוא נינוח ורגוע - לפניו עומדת רק משימה אחת: למלא את רצונו של מעבידו. אם הוא נאמן למעבידו ועושה את מלאכתו באמונה בלי התחכמויות, הוא יקבל את משכורתו שלימה. ההספקים וההישגים הם כבר לא עניינו. כך עובד ה' אמיתי מתנהל על מי מנוחות, כשתמיד כל מגמתו וחפצו אך ורק לעשות את רצון ה', בכל רגע נתון ובכל מצב נתון.

לא חסרים לך נתונים!

מעשה בתלמיד שניגש להיבחן במתמטיקה. הוא מעיין ב'בעיה' הניצבת לפניו. הנה נתנו לו 'נתונים' כאלו וכאלו, ועליו להוכיח מתוכם את הפתרון. הוא מאמץ את מוחו, מנסה כך ומנסה אחרת, אבל לא מגיע לפתרון. "אין זאת אלא שחסרים לי נתונים בשאלה!", הוא מתקומם, וכבר ניגש אל המורה להתלונן על השאלה הלוקה בחסר. אבל המורה מחייך למולו בשלווה ועונה לו: "לא, תלמידי. השאלה היא נכונה, הנתונים מושלמים. אם נראה לך שחסר כאן נתון, סימן שעדיין לא הבנת כראוי את השאלה"...

כל יהודי העומד על דעתו - רוצה לעבוד את ה'. רק מה?

- *הכל היה יכול להיות מצוין, עולי מיד הכעס הנוראה שיש לי. ההפרעות הכעס הללו הורסות לי את הכל, את כל השאיפות הטובות והרצונות היפים!*
- *אולי לא הייתי נאלץ לעבוד כה קשה לפרנסתי, הכל היה נראה אחרת. הייתי קובע יותר עיתים לתורה, מתפלה יותר. אבל עכשיו שרוב היום שלי הולך בעבודה, במה כבר אני יכול להתקדם ולהתעלות?!*
- *באצור מצורים כאן שלי, אי אפשר להזיע רחוק! אולו הייתי זר באצור טוב יותר, הייתי יכול לשמור יותר, להקפיד יותר. אבל כאן?!...*
- *אולו היה לי קצר טוב יותר... אולו לא הייתי "שוכח" את "הימים הטובים" בשטויות ובהבלים, ומסתבך עם הקב"ה... - כמה היה נראה אחרת. אבל עכשיו?!*
- *אולו הייתה לי משפחה נורמלית יותר...*
- *אולו הייתה לי הפוסה מהירה יותר...*

כללו של דבר: אני רוצה, אני מוכן, אני שואף - אבל חסר לי איזה נתון!

לא, בני. לא חסר לך שום נתון. סימן שלא הבנת את השאלה. לא הבנת מה ה' אלוקיך שואל מעמך. הוא נתן לך היום את נשמתך, יחד עם כל הנתונים המתאימים הדרושים לך. כך, כך בדיוק, הוא רוצה שתעבוד אותו היום. בדיוק כאן, מהנקודה הזאת, מהמשבצת שעליה אתה עומד, הוא קורא לך ומחפש אותך. "ועתה ישראל, מה ה' אלוקיך שואל מעמך?" תשאל את עצמך: עתה, ישראל - עכשיו, כאן, במצב הנוכחי שלי, עם האופי שלי, עם העבר [האולי פלילי] שלי, עם התנאים הסביבתיים שלי - מה ה' אלוקי שואל ממני?

לבטח תדע בנפשך את התשובה.

מעשה ביהודי שנאלץ לגור בכפר של גויים, רחוק מחיי קהילה יהודיים. ללא בית כנסת, ללא מנין לתפילה. כל היום היה צריך לעמול לפרנסתו, בסביבת גויים גסי רוח. את תפילותיו היה מתפלל ביחידות, ורק פעם אחת בשנה, לקראת הימים הנוראים, התאפשר לו לנסוע אל העיר, אל הקהילה היהודית, ולהתפלל תפילותיו עם הציבור. באחת הפעמים הללו, ניגש הוא אל הרב ושטח לפניו את מר ליבו. לא, אין הוא מתאונן על דוחק השעה וקושי הפרנסה. חלילה לו, משתדל הוא לשמוח בחלקו. ואולם צר לו ומר לו, מדוע יְפֻרַע חלקו מכל בית ישראל - בעבודת ה' יתברך?! מדוע נמנע ממנו לעבוד את ה' כראויו?!

הסתכל עליו הרב בחיבה ואמר לו: לבטח רוצה היית לראות את עצמך בחדר מלא ספרי קודש, מוקף בתורה ובקדושה. כך - אתה מאמין - היית יכול להיות עובד ה' אמיתי ומושלם. אבל דע לך, חביבי: מלאכים - יש להקב"ה מספיק. לא בשביל זה הוא ברא אותך. לך הועיד ה' תפקיד מיוחד וייחודי, שאותו אתה יכול למלא בשלמות - דווקא מתוך הכפר הנידח שלך. יש לך אפשרות לעשות להקב"ה נחת רוח מיוחדת במינה, שרק אתה, דווקא אתה, יכול לעשות לפניו, מתוך המצב שלך, מתוך הכפר הנידח שלך!

כל יהודי וה"כפר הנידח" שלו. האחד לוקה בעצלות, השני בקרירות, השלישי בכעס. הרביעי נמצא בסביבה רחוקה ובלתי תומכת, החמישי כבול בהרגלים שליליים, וכן הלאה... והאדם חושב בלבבו: חבל שזה כך, הייתי יכול להיות עובד ה' טוב יותר - אילו היה אחרת. אבל ההיפך הוא הנכון, כי הקב"ה רוצה מהאדם שיעבוד אותו דווקא מתוך הנתונים שנתן לו.

כל יום – וההארה שלו

נטה אוזן למילות התורה: "כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם - לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ וְלֹא רְחֹקָה הִיא. לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא... וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִיא... **כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד** בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ!" (דברים ל). התורה מעידה שהדבר קרוב מאוד אל כל יהודי, ממש במרחק הושטת יד. אף אחד אינו דורש ממך הישגים כאלו ואחרים, הצלחה כזו או אחרת, אלא בכל רגע נתון - תעשה מה שה' אלוקיך שואל מעמך. "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה ה' אֱלֹקֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ? כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ, לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ, וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. לִשְׁמֹר אֶת מִצְוֹת ה' וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם - לְטוֹב לָךְ".

בני היקר, מה אני מבקש ממך? שבכל מסע החיים שלך - תתן לי יד חזק! תישאר קרוב אלי, תציית להנחיות שאני נותן לך - לטובתך, רק לטובתך, בני. זהו, לא יותר מזה.

זה פשוט, זה אפשרי, זה קרוב אלינו מאוד - התורה מעידה על כך. ומדוע בכל זאת זה קשה? רק מסיבה אחת: "כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו"...

ועבודתנו היא להתגבר עליו בכל יום מחדש, בכל פעם מחדש. להלן נביא קטע נפלא של חיזוק בעבודת ה', לפיו נבין, כי כל אדם, בכל יום ובכל רגע נתון - יכול להיות עובד ה' אמיתי. שגיאות וכישלונות העבר - אין בהם כדי לחסום את האפשרויות הנפלאות שפותח בפנינו ההווה. סוד ההצלחה בעבודת ה' הוא ההחלטה לקום ולהתנער ולהתחיל בכל פעם מחדש.

*כל ההתרחקות של רוב העולם מהשם יתברך, הוא רק מחמת נפילות וחלישות הדעת. כי רובם נתנסו כמה פעמים והתחילו בעבודת ה', ואחר כך נפלו למה שנפלו, כל אחד לפי נפילתו, ה' יצילנו. וקצתם התעוררו להתחיל עוד פעם או כמה פעמים, אבל אחר כך כשראו שנפלו שוב, התייאשו מחדש... אבל זה עצת היצר... ובאמת, לא כן הוא, **כי בכל יום האדם הוא בריה חדשה ממש, ובכל יום ויום שולח ה' יתברך ישועות חדשות** להציל את האדם מהיצר הרע, שזה בבחינת: "בשרו מיום ליום ישועתו".*

***נמצא, שבכל יום ויום נעשים עם האדם עניינים חדשים לגמרי**, והקב"ה עוזרו ומושיעו בכל יום. **ומי יודע – אולי היום יתקבצו כל ההתחלות לעוזרו, ויזכה להתגבר בשלימות על מה שצריך להתגבר**?! ואולי עוד מילה אחת בלבד חסרה לבנין הקדושה שהוא צריך להיכנס בו?! על כן **אין לאדם לבלבל את עצמו כלל מיום לחברו**, כי מי יודע כמה גדולה הישועה החדשה שהשם יתברך ישלח לו היום, אם יזכה להתגבר ולהתחיל מחדש.*

*ואפילו אם עבר האדם מה שעבר, יהיה מה שיהיה, יקבע בדעתו היטב את מאמר החכם: "העבר - אין". וגם אם הרבה פעמים ניסה ונכשל, **הלוא כל יום הוא אור חדש וסיוע חדש מלמעלה. והבן הדברים היטב**! וזהו כלל גדול בעבודת ה', לבל יניח עצמו ליפול... רק עם כל זה יחזק את עצמו בכל האפשר, ויתחיל בכל פעם מחדש כאילו היום התחיל להתקרב לה' יתברך. וכתב רבי נחמן מברסלב, שטוב שיאמר האדם בשעת תפילתו: **"היום אני מתחיל להידבק בך!" ויעשה בכל פעם התחלה.** כי כל ההמשכים הולכים אחר ההתחלות. אם היה מקודם טוב - עכשיו יהיה יותר טוב. ואם חס ושלום מקודם לא היה טוב - בודאי צריכים ומוכרחים לעשות התחלה חדשה". (ברומו של עולם 150)*

סדר היום של היהודי

הצדיקים אפילו במיתתם קרויים חיים... אבל הרשע אפילו בחייו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך יוצר אור, שוקעת – ואינו מברך מעריב ערבים, אוכל ושותה – ואינו מברך עליה. אבל הצדיקים מברכים על כל דבר ודבר שאוכלים ושותים ושרואים וששומעים. (מדרש תנחומא פרשת וזאת הברכה סימן ז)

נתבונן ונראה, כי סדר יומו של היהודי שונה בתכלית מסדר יומו של הגוי. יתכן שהקווים הכלליים הם משותפים: קימה, התארגנות, אכילה, אחר כך יצא האדם לפעלו, וכו'. ובכל זאת - הבדל תהומי מבדיל בין זה לזה. הגוי שטוף במרוצתו - "כְּסוּס שׁוֹטֵף בַּמִּלְחָמָה". רץ - ואינו יודע לאן הוא רץ. ואילו היהודי - כל פעולותיו מקודשות ומרוממות, עטופות בברכות ובמצוות, מחברות אותו אל אביו שבשמים, ומכַוונות אותו אל ייעודו ותכליתו.

רבי חנניה בן עקשיא אומר: **רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות**, שנאמר: "ה' חפץ למען צדקו, יגדיל תורה ויאדיר". (משנה מכות ג טז)

קם היהודי בבוקר, ומיד כשפוקח את עיניו הוא משבח את יוצרו שהחזיר לו את נשמתו, באמירת "מודה אני...". נוטל את ידיו, ומברך: "אשר **קדשנו במצוותיו**, וציוונו על נטילת ידיים". כשהוא מתארגן - עושה הכל לפי ההלכה, ולא שוכח לתת שבח והודיה גם על מה שנראה כמובן מאליו - "ברוך... אשר יצר את האדם בחכמה, וברא בו נקבים נקבים, חלולים חלולים...". כשהוא מתלבש ונועל נעליים - שם לב להקדים את ימין [לבד מהטעם הפשטי שבזה המבואר להלן בשער ההלכה, ישנה משמעות רבה, וסודות נשגבים הרמוזים בתורת הקבלה]. לאחר מכן הוא "מתעטר בתפארה" של טלית ותפילין, ומתכנס בבית הכנסת להמליך עליו בקהל-עם את מי שאמר והיה העולם, ולקבל עול מלכות שמים באהבה. הוא אף נעמד בתפילה חרישית, לתת שבח והודיה לבוראו, ולהתפלל לפניו על צרכיו וצורכי עם ישראל. גם כשהוא יוצא לפעלו ולעבודתו - משאו ומתנו באמונה, כפי שמחייבת ההלכה. שִׂיגוֹ ושיחו וכל דיבוריו - מרוסנים ושקולים בפלס ההלכה, לבל יכשל בדיבורי לשון הרע, רכילות, שקר וחנופה. לקראת ערב שוב הוא מתכנס בבית הכנסת להתפלל לפני ה', וכך - בכל אשר הוא פונה, כל פעולותיו מרופדות בהלכות שונות, במצוות ובברכות, עד ברכת "המפיל חבלי שינה על עיני" שלפני השינה, בה הוא מפקיד שוב את נשמתו בידי בוראו.

אשרינו, מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו. אשרינו שיש לנו את האפשרות 'להחיות' את חיינו, ולמלא את יומן חיינו בתוכן אמיתי ונצחי. למלא את הדפים, יום אחר יום - לא לזרוק אותם לפח! [ואם בטעות חלילה זרקנו, דאג לנו אבינו אוהבנו גם ל"סל מיחזור" מיוחד - מתנת "התשובה"! וזהו נושא בפני עצמו].

מי יתן שנזכה להיות כאבות האומה - "באים בימים", לנצל כל יום ויום לעבודת ה' ולקיום מצוותיו, בלב שלם ובנפש חפצה, אמן ואמן.

בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּרָאָנוּ לִכְבוֹדוֹ, וְהִבְדִּילָנוּ מִן הַתּוֹעִים, וְנָתַן לָנוּ תּוֹרַת אֱמֶת, וְחַיֵּי עוֹלָם נָטַע בְּתוֹכֵנוּ.
הוּא יִפְתַּח לִבֵּנוּ בְּתוֹרָתוֹ, וְיָשִׂים בְּלִבֵּנוּ אַהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ, לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ וּלְעָבְדוֹ בְּלֵבָב שָׁלֵם.
וְלֹא נִיגַע [ונתייגע] לָרִיק, וְלֹא נֵלֵד [ונולד] לַבֶּהָלָה.
יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁנִּשְׁמֹר חֻקֶּיךָ וּמִצְוֹתֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה,
וְנִזְכֶּה וְנִחְיֶה וְנִירַשׁ טוֹבָה וּבְרָכָה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. (מתוך תפילת שחרית)

התפילה

כְּאַיָּל תַּעֲרֹג עַל אֲפִיקֵי מָיִם, כֵּן נַפְשִׁי תַּעֲרֹג אֵלֶיךָ – אֱלֹקִים,
צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹקִים לְאֵל חָי, מָתַי אָבוֹא וְאֵרָאֶה פְּנֵי אֱלֹקִים"
(תהלים פרק מב פסוקים ב–ג)

הרגעים הגורליים הגיעו. בחדר עמדה חרדה איומה, מהולה בתחושת אין אונים. על שולחן הניתוחים שכב "הכופר" - כך כינו אותו כולם. זה מכבר הפנה עורף אל כל הקדוש והיקר ובעט בתורה ובמצוות; דעותיו הכפרניות ודיבוריו האפיקורסיים הרעילו את האוויר.

לפני תקופה קצרה חלה במחלה נדירה ומסוכנת, ודרש ברופאים לחפש תרופה ומזור למחלתו. אך יד הרופאים קצרה, ומחלתו הלכה והחריפה, כשהיא מרוקנת אט אט את הגרגרים האחרונים בשעון החול של חייו. רק תקווה אחת נשארה להצלתו - ניתוח מסובך ומורכב, היכול להעלות ארוכה ומרפא למחלתו. אך דא עקא - שזהו ניתוח מסוכן ביותר, אשר סיכויי הצלחתו נתונים בספק רב, ולא רחוק הוא הסיכון שבעת ההרדמה - ייעצמו עיניו לנצח ולא יקום עוד, ה' ירחם.

היות שהיה זה הסיכוי היחיד להצלתו - הוא הסכים לגשת לניתוח. כעת, ברגעים האחרונים שלפני הניתוח - הוא נפרד בדמעות מיקיריו, מי יודע אם יזכה שוב לראותם?! ההכנות האחרונות הולכות ונשלמות, החרדה הולכת ומעמיקה, עד כי הופכת לתחושת מחנק משתקת. והנה מגיע הרגע, הרופא המרדים ניגש לבצע את ההרדמה הגורלית - - -

והנה, זעקה נוראה נשמעת מפיו של "הכופר", ומפלחת את חלל החדר -

"בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי, פָּדִיתָה אוֹתִי - ה' אֵל אֱמֶת!"

האינסטינקט היהודי

הכיצד?! איך יתכן שיהודי אשר כה התנכר לה' ולתורתו - פונה לפתע בתפילה לה'? כך שאל רבי אליהו לפיאן. והשיב: **"ממעמקים – קראתיך ה'!" – במעמקי ליבו של כל יהודי שוכנת הקריאה והפניה אל ה' יתברך.** יש יהודי אשר "מעמקים" אלו שוכנים על פתחי לבבו - בכל צעד ושעל מחייו הוא חש את ה' ופונה אליו. יש אחרים אשר ה"מעמקים" שלהם חבויים יותר, ורק במצבים מיוחדים, כאשר הם חשים שהם זקוקים לסיוע מיוחד משמים, הם מתעוררים לפנות לה'. ויש כאלה שירדו והתרחקו כה רבות, עד שמעמקיהם חבויים "עָמֹק עָמֹק מִי יְמָצֶאֶנּוּ" - ורק מצבים קשים ביותר גורמים להם לפתע להתחבר עם האמת הפנימית שלהם ולפנות אל ה' יתברך. (עפ"י לקח טוב - חיים של תורה, עמוד רסג)

הקב"ה נפח באדם נשמת חיים, אשר היא "חלק אלוה ממעל", ולכן הנקודה הפנימית האמיתית של כל יהודי היא תפילה והתרפקות וכמיהה אל בורא עולם.

כל יהודי יכול לחוש זאת על עצמו. לעיתים הוא יכול לחוש רחוק מה' יתברך, עסוק בענייניו, מרוכז בהישגיו, ושטוף בשאון חייו. אבל לפתע, ברגעים של התעוררות, במצבים של התפכחות - עולה ופורצת מעמקי לבבו, מתוך עומק ישותו - תפילה.

והתפילה הזאת איננה מגיעה אליו כמשהו חיצוני. זה לא כמו שעליו ללכת לאיזה שר לדבר עימו ולהשתדל אצלו, שזהו מעשה **מאולץ וחיצוני**. אלא התפילה פורצת ועולה **מעומק לבו פנימה**, כי הפנייה והכיסופים אל ה' יתברך נמצאים **בעומק טבעו** של היהודי.

זעקתה של "אתאיסטית"

אל בית החולים "שערי צדק", אשר הוקם ונוהל על ידי הרופא ירא השמים ד"ר וולך, הגיעה אשה ללדת. טרם כניסתה לחדר הלידה, הציע לה ד"ר וולך שתקרא פרק תהילים, כדי שבעזרת ה' תהיה לה לידה קלה, לחיים טובים ולשלום. אך האשה, שהיתה "משכילה" ו"נאורה", סירבה, באומרה כי תהליך הלידה הינו על פי הטבע, כשם שבעלי חיים ממליטים או משריצים, כך אנו בני האדם יולדים, ואין צורך בהתערבות נוספת...

האשה הוכנסה לחדר לידה, צוות חדר הלידה הכין את כל הדרוש, ויצא מהחדר. ד"ר וולך הורה לרופאים ולמיילדות שלא ייכנסו לעזור לאישה ללדת, אלא רק באישור מפורש ממנו. כעבור זמן מה, גברו צירי הלידה, והאשה החלה לגנוח בקול רם, אולם ד"ר וולך הורה לצוות שלא להכנס, באומרו כי עדיין לא הגיעה הלידה. כעבור כמה דקות, הגבירה האשה את אנחותיה, וצעקה בקול: "אמא, אוי, אמא"... אולם הד"ר אמר בהחלטיות: היא עדיין אינה צריכה ללדת. חלפו דקות נוספות של אנחות וזעקות, ולפתע - פילחה את האוויר צעקה נוראה: "א-ל-ו-ק-י-ם!!"

מיד הורה ד"ר וולך להיכנס ולעזור לה. הוא אמר: עכשיו זו זעקה אמיתית. עכשיו היא באמת צריכה ללדת!...

כי במעמקים, מתחת לכל השכבות, בנקודה האמיתית והפנימית ביותר, מסתתרת הזעקה והפנייה אל הקב"ה! **"ממעמקים – קראתיך ה'"!**

אֲנִי – תְּפִלָּה

דוד המלך ע"ה אומר (תהילים קט): **"וַאֲנִי תְּפִלָּה".** כל כולי, כל ישותי - תפילה. ומפרש רש"י: "ואני תפילה - ואני מתפלל אליך תמיד!".

ואכן אמרו חז"ל (ברכות כא ע"א): "הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו!" הלואי שיזכה האדם לחוש תמיד מחובר, מייחל, כמהֶ ומשתוקק לקב"ה; לשאת את עיניו וליבו השמיימה.

כי תפילה איננה רק מילים והיגוי שפתיים. תפילה מלשון **התפתלות**, התחברות חזקה ומפותלת, להיות כרוך ומקושר היטב. בתפילה האדם מפתל וכורך את עצמו אל הקב"ה.

התפילה היא התרפקות על ה', כמיהה וכיסופים לאל חי; חיבור אל המקור, אל השורש; היטהרות הלב; **"כלות הנפש אל האלוקים".**

"וראוי לך, אחי, שתדע, כי כוונתנו בתפילה אינה כי אם כלות הנפש אל האלוקים וכניעתה לפניו, עם רוממותה לבוראה, ושבחה והודאתה לשמו, והשלכת כל יהביה עליו.
(ספר חובות הלבבות שער ח שער חשבון הנפש, פרק ג)

לא ללכת לאיבוד!

אכן התפילה והפנייה אל ה' יתברך היא המהות הפנימית והאמיתית של כל יהודי. ואולם כאמור, לעיתים המהות הזו נוטה להידחק אל העומק פנימה ולהישאר דחוקה אי שם במעמקי הלב. העולם בו אנו נמצאים הוא עולם סוער ומבלבל - עולם מלשון "העלם". הקב"ה נעלם ונסתר מאיתנו, אין אנו רואים את הנהגתו עין בעין. הקשר של "**ת**פילה **פ**נייה **י**שירה **ל**בורא **ה**עולם", עלול להישכח ולהיאבד מאיתנו במרוץ החיים ובהמולת הזמן.

ואולם הקב"ה אינו רוצה ש"נאבד לו" ונאבד את הקשר שלנו עימו. הן זהו קשר נחוץ והכרחי עבורנו; בלעדיו האדם אובד בעולם ומאבד את עצמו ואת תכלית קיומו. ולכן מראשית יצירת העולם, הכין הקב"ה את התנאים המתאימים, המפנים את ליבנו לתפילה. נתבונן ונראה.

תפילת בראשית

הנה, קודם שברא ה' את האדם, הכין עבורו עולם נפלא ומרהיב, משוכלל ומושלם. מרחבי יבשה עצומים, לצד ימים ואוקיינוסים מלאי מים אדירים. בהם מתהלכים אלפי בעלי חיים, מינים ממינים שונים. ממעל פרושים שמי תכלת יפים, ובהם נתונים מערכות משולבות של מאורות וכוכבים. הכל כל כך יפה וכל כך מושלם, אלא שדבר אחד - חיוני ומשמעותי, היה חסר: **צמחיה**! למלוא העין נראתה רק אדמה חשופה, ללא כל ירק ועשב!

"וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָּאָרֶץ, וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח, כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ...". (בראשית ב ה)

אומנם נבראו הצמחים ביום השלישי לבריאה, אלא שעמדו הם על פתח הקרקע ולא יצאו החוצה. וכך כשהגיע האדם לעולם, מצאו ללא צמחיה. הוא התבונן סביבו, והבין כי כדי שתצמיח הארץ אילנות ודשאים, יש צורך שירדו גשמים. או אז נשא האדם את עיניו אל הבורא - **התפלל אליו ובקש ממנו** שירדו גשמים. מיד ירדו גשמי ברכה והצמיחו שפע של צמחיה. (רש"י)

השאלה העולה היא - מדוע?? מדוע ברא ה' עולם חסר? אם הכל כל כך מושלם - מדוע להפיג את הקסם הנפלא הזה על ידי חיסרון של פרט אחד, כל כך חיוני ומשמעותי? למה לא לעשות לאדם 'הפתעה' מושלמת?

והתשובה - מחכימה ומאירת עיניים היא! - דווקא עולם מושלם אשר איננו חסר מאומה - הוא עולם חסר, שכן חסר הוא את תחושת הקשר שבין האדם לבוראו. כאשר יש לאדם כל טוב ואין חסר לו כלום - אין הוא חש צורך לשאת את עיניו אל הבורא, וכך הוא הולך ומתנתק ממנו, ומאבד את תכליתו וייעודו. דווקא החיסרון הוא זה שיוצר את הקשר החושי של תלות ונשיאת עיניים של האדם כלפי הבורא

יתברך. זהו עולם מושלם באמת - עולם שיש בו קשר זורם, ישיר ומוחשי, בין הבורא לברואיו.

נמצאנו למדים מכאן דבר נפלא: אם עד כה חשבנו שהתפילה היא רק בגדר **אמצעי** שעל ידה נוכל להשיג את צרכינו ומחסורינו, הרי שכאן התחדש לנו שלא כך הוא, אלא ההיפך: התפילה היא **מטרה** לכשעצמה, היא זו שמבטיחה את הקשר והקרבה שלנו עם בורא עולם, היא זו שמסייעת לנו לא 'ללכת לאיבוד' בתוך מרוץ החיים השוטף המשכיח מאתנו את תכליתנו וייעודנו. אלא שכדי להביאנו לידי תפילה אמיתית, מתוך תחושת תלות, יצר לנו הבורא חסרים וצרכים שונים, המעוררים אותנו לשאת את עינינו אליו בתפילה. (ועיין עוד אמרי דעת ח"א עמוד רחצ)

עצתו של המלך

משל למה הדבר דומה:

למלך רם ונישא, אשר לו בן יחיד - אהוב ויקר. למרות טרדותיו הרבות, היה המלך מקדיש זמן רב לבנו אהובו, כי חפץ היה בקרבתו, ונהנה לשהות במחיצתו ולהשתעשע עמו. כמובן שאף את צרכיו הגשמיים דאג לספק ביד רחבה ונדיבה. לימים גדל הילד, ועמד ברשות עצמו, אך המלך חפץ להמשיך לכלכלו. קרא לו, שאל לצרכיו, ונתן בידיו סכום הגון של כסף, שיספיק לו בהרחבה למשך שנה תמימה. הודה הבן, ופנה לדרכו. חייו האישיים, לימודיו וטרדותיו - העסיקוהו ביותר, ולא הותירו בידיו פנאי לבוא לבקר את אביו. והמלך בארמונו - מצפה בכליון עיניים לראות את בנו יקירו, להשתעשע שוב בקרבתו הנעימה - והילד איננו. רק כעבור שנה תמימה, כאשר תם הכסף מכיסו - נפנה הבן העסוק לשוב אל אביו... שמח אביו לראותו, התענג על כל רגע בקרבתו, ונהנה לשוחח עימו, אף קיבל בחיוך את בקשתו לסכום כסף נוסף... אלא שהפעם - הושיט לו סכום כסף המספיק ליום אחד בלבד! הוא הוסיף וביקש, כי לא יהסס לבוא אליו בכל פעם שיצטרך.

המהלך החדש עבד מצוין... למחרת, שב הבן אל אביו. ושוב קבל סכום כסף ליום אחד בלבד. כך - יום יום. בזכות חכמתו ותושייתו של המלך, זכה הבן לשהות יומיומית - נעימה, ערבה ומחכימה עם אביו, ואף האב התענג ושמח על קרבתו המחודשת עם בנו.

הַשְׁמִיעִינִי אֶת קוֹלֵךְ!

זהו משל נפלא, הממחיש לנו את הקשר בינינו לבין הקדוש ברוך הוא. "בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם!", וכבנים יקרים ואהובים - חפץ ה' מאוד בקרבתנו. הוא פונה ואומר לנו: "הַרְאִינִי אֶת מַרְאַיִךְ, הַשְׁמִיעִינִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב וּמַרְאַיִךְ נָאוֶה!", הקב"ה תָּאֵו לשמוע את קול תפילתנו, אלא שטבע האדם - כאשר מסובב הוא בכל טוב ואין חסר לו מאומה - הרי ששטף החיים סוחף אותו ומעסיק אותו, ולא נותן לו לפנות זמן ולב ומחשבה - לבוראו. לכן ברא אותנו ה' עם חסרים וצרכים שונים - המביאים אותנו לשאת אליו את עינינו וליבנו, וכך זוכים אנו בקשר תמידי עם הקדוש ברוך הוא, אשר אין לנו הטבה גדולה מזו.

כל אדם יכול לחוות זאת מקרוב: הנה בתקופה מסוימת, ברוך ה' - הכל הולך לו טוב, הכל זורם, הכל מסתדר, אין שום בעיה מיוחדת. במקום מסוים, ניתן לומר, שהוא הולך ושוקע בעצמו ובחייו, אין לו התעוררות ותשוקה מיוחדים לה' יתברך. והנה -

פתאום משהו נתקע לו, לא הולך לו, העניינים לא מסתדרים כפי שהוא היה רוצה שיסתדרו. קשה לו, מפריע לו - וככל שהוא מנסה, אין הוא מצליח לחלץ את עצמו מן הבעיה. ואז - מתוך אוזלת היד והרגשת הקטנות, יוכל הוא לשמוע פנימה את קול ה' הפונה אליו באהבה: בני היקר, מחמד נפשי, איפה אתה... התרחקת ממני יותר מידי, אני מחפש אותך, רוצה אותך קרוב יותר אלי, בוא תפנה אלי, תשיח לפני את אשר מעיק על ליבך. או אז מתעורר הלב היהודי מתרדמתו, ותפילה אמיתית וחמה בוקעת ממנו. משתפך לו הלב בתפילה, מתרפק על ה', גלי חום של קרבת אלוקים שוטפים אותו, ותחושה מתוקה מציפה אותו. או אז חש הוא שמתגמד לו הקושי וקטַנה הבעיה - לנוכח קרבת האלוקים הנפלאה לה זכה. הקושי והצער היו 'שווים' ומשתלמים, ולוּ רק כדי לזכות בהתרוממות הנפש הזו.

קללתו של הנחש

מכאן נוכל להבין את קללתו של הנחש, אשר התקלל לאחר חטא הדעת: "וְעָפָר תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ" (בראשית ג יד). לכאורה, מה העונש כאן? הלוא העפר מצוי וזמין בכל מקום ובכל עת, ואם כן הנחש התברך בברכה נפלאה מאין כמוה, שתהיה לו תמיד פרנסה בשפע, בלי שום דאגה וטרדה?! אלא, שדווקא כאן טמונה הקללה: כל הבריאה כולה - עיניה נשואות תמיד אל הקב"ה בקשר תמידי של תלות - "עֵינֵי כֹל אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ, וְאַתָּה נוֹתֵן לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ" (תהלים קמה טו). "הַכְּפִירִים שֹׁאֲגִים לַטָּרֶף, וּלְבַקֵּשׁ מֵאֵל אָכְלָם" (תהלים קד כא). אבל הנחש התקלל בניתוק הקשר שלו עם בוראו, כביכול אומר לו הקב"ה: "לך מעלי, אין ברצוני לראות את פניך לעולם, אני כלל לא רוצה קשר עמך, קח את מזונותיך הכל מראש, ואל תפנה אלי". אין קללה גדולה מזו, להיות חס ושלום מנותק מן הבורא יתברך. (ברומו של עולם 83)

הקושי – מנוף להתקרבות

בעצם, הראייה השטחית של העולם אומרת: "מי צריך את זה?! אני מעדיף שלא יחסר לי כלום - כמו הנחש"... אבל בהתבוננות נכונה, הלוא אין אלו אלא חיים של **בהמה**, שאוכלת ושותה ויש לה כל מה שהיא צריכה, ובזה מסתכמת כל חיותה עלי אדמות.

אבל **האדם** - "אָדָמָה לה'", נשמת אלוקים שוכנת בקרבו, "מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעֹלָה הִיא לְמָעְלָה" (קהלת ג כא). אדם איננו בהמה, נשמתו משתוקקת ונכספת לקרבת ה'. מי שטעם טעם של תפילה אמיתית, יכול להבין ולהרגיש כי כל קושי וכל מחסור שווים ומשתלמים כדי להגיע לקרבת ה' הזאת, לחיבור עם בורא עולם.

לפעמים כשיש לאדם קושי וצער - כאשר הוא זוכה להתפלל לה' באמת, הוא חש כזו קרבת אלוקים נפלאה, של "בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר", מרגיש את ה' עימו. במבט לאחור הוא **לא היה מוכן** לוותר על הקושי הזה, שכה קירב אותו לה' יתברך! על כך שזכה בתוך העולם המבולבל שלנו - לחוש משהו מן האושר האמיתי והמתיקות הנפלאה שאין כמוה בעולם בשום תענוג אחר שהוא. "נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחַצְרוֹת ה', לִבִּי וּבְשָׂרִי יְרַנְּנוּ אֶל אֵל חָי" (תהלים פד ג). "אַחַת שָׁאַלְתִּי מֵאֵת ה', אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ: שִׁבְתִּי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיַּי, לַחֲזוֹת בְּנֹעַם ה' וּלְבַקֵּר בְּהֵיכָלוֹ" (תהלים כז ד). "וַאֲנִי - קִרְבַת אֱלֹקִים לִי טוֹב!!" (תהלים עג כח). הנה דוד מלך ישראל הודה על ייסוריו הרבים שקירבוהו אל ה' יתברך, ואמר: "טוֹב לִי כִּי עִנִּיתִי - לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ!". (תהלים קיט עא) - שמח אני בייסורים ובקשיים שבאו עלי, שבזכותם זכיתי לדבקות כה גדולה באלוקים חיים.

הנה כי כן, הצרכים והחסרים התמידיים שלנו, הם ברכה וטובה מאת ה', כדי לחזק את הקשר שלנו עם בורא עולם, כמו אותו בן יקר, אשר דווקא מרוב חיבתו, קצב לו אביו קצבה מוגבלת, כדי שישוב אליו שוב ושוב ויהיה תמיד בקרבתו.

מדוע הופר ההסכם?

מעשה שבאו שניים לדין תורה לפני הרב בעל ספר "מגלה עמוקות": האחד - גביר מעשירי העיר, והשני - תלמיד חכם גדול. התובע היה הגביר, הוא פתח את תביעתו ואמר: ברצוני לתבוע את החכם לדין על כך שהיפר את ההסכם שעשיתי עימו! ומה היה ההסכם? תלמיד חכם זה היה רגיל לצורך פרנסתו ללכת לשוק כל יום למשך כמה שעות, היה מוכר את סחורתו, וכאשר ראה שהרוויח די פרנסתו לאותו יום, היה חוזר לבית המדרש וממשיך להגות בתורה עד אמצע הלילה. והנה העשיר בראותו זאת, התעורר בליבו לחשוב כי אין זה נאה שתלמיד חכם כזה יעסוק בשוק במסחר, ועל כן ניגש אליו והסכימו ביניהם כי מעתה ואילך ישלם העשיר את כל הוצאותיו וצרכיו, וכך יוכל התלמיד חכם לשקוד על התורה באין מפריע. כך עשו למשך תקופה מסויימת, ואולם לאחרונה זה כמה ימים שהעשיר שם לב לפתע שהחכם חזר למסחרו. כאשר העיר לו על הפרת ההסכם, נענה הלה ואמר כי הוא חוזר בו מההסכם, וכבר אין ברצונו לקבל ממנו תמיכה כלכלית. הגביר סירב לשמוע על כך - הסכם זה הסכם! אך החכם אף הוא לא אבה לשנות את דעתו. משלא הגיעו לכלל הסכמה, החליט הגביר לתבוע את החכם לדין תורה.

התפלא הרב על החכם, מדוע חזר בו מההסכם, אחר שכל הרווח הוא שלו שיוכל להגות בתורה כל היום, וזה היה משוש חייו. ענה החכם ואמר כי אכן בתחילה כך חשב אף הוא, שמעתה ירווח לו ויוכל לעסוק בתורה באין מפריע, ולכן נתן את הסכמתו להצעת הגביר, ואולם כעבור תקופה קצרה הוא הרגיש שהדבר גורם לו הפסד בעניין אחר: הנה עד עכשיו כאשר היה נזקק לעסוק במסחר לצורך פרנסתו, בכל יום שהיה קם ממיטתו היה מרגיש שעליו להתפלל על מזונו, שיזמין לו ה' סחורה בזול, ושיוכל למכרה ביוקר, ושיזדמנו לו קונים מיד ולא יצטרך להישאר בשוק הרבה שעות, וכדומה משאר עניינים הקשורים לצורך פרנסתו. ובזה היה מרגיש כל היום שהוא תלוי בחסדי הבורא, ועיניו היו נשואות אל ה' בתפילה מדי יום ביומו על כל פרט ופרט שיצליח. אולם מאז שהסכים עם העשיר על העסק הנ"ל, הנה לפתע רואה הוא ששוב אינו מרגיש את עצמו תלוי כל כך בחסדי הבורא עולם כאשר היה אז, בהיות שהעשיר נותן לו כל הוצאותיו ואין לו כל כך על מה להתפלל כאשר היה מתפלל אז על כל פרט בכוונת הלב. ובגלל החיסרון הזה החליט שמקח טעות היה לו בכל העסק הזה, המפריע לו מדבקותו בה', שיהיה מרגיש שתלוי בחסדיו ממש ויהיו עיניו נשואות אליו בתמידות, ועל כן אינו יכול להמשיך לקיים את ההסכם.

ישמח לב מבקשי ה'

"כמה עלינו להודות לבורא יתברך שמו, שנתן לנו מתנה נפלאה כזאת - "עבודת התפילה", שהיא עבודה שבלב - בה האדם מתקשר עם בוראו, ומרגיש את ה"בנים אתם לה' אלוקיכם", שופך לפני חיי החיים את כל ליבו, ולאחר כל תפילה הוא נעשה בריה חדשה, והוא מלא אושר שיש לו אב גדול כזה, המשגיח עליו השגחה מיוחדת, ונותן לו כל הצטרכותו, ומאפשר לו לעובדו ולעשות נחת רוח לפניו על ידי קיום מצוותיו" (מאורות ירושלים גיליון ג עמוד שצה).

כתב רבי יהודה החסיד: "שורש התפילה – **שמחת לב בהקדוש ברוך הוא**, שנאמר (דברי הימים א טז): "התהללו בשם קודשו, ישמח לב מבקשי ה'". ולפיכך היה דוד מלך ישראל מעגן בכינור על כל תפילותיו וזמירותיו, כדי **למלאות לבנו שמחה באהבתו של הקדוש ברוך הוא**". (ספר חסידים אות יח)

תועלת התפילה

היום ניתן לראות כי ישנה התעניינות גוברת והולכת בנושאים כמו: מודעות עצמית, אינטליגנציה רגשית, העצמה אישית וכדומה. האדם מתעניין כיצד יוכל להיות אדם שלם יותר, איכותי יותר, מאושר יותר.

והנה, אילו היה האדם יודע כמה הוא יכול להשיג על ידי תפילה - היה משקיע את כוחותיו יותר ויותר בעבודה זו. אין דבר שנותן לאדם שלימות ובטחון, רוגע ובהירות מחשבה - כמו תפילה אמיתית. ככל שאדם מתמיד יותר בעבודת התפילה, לפנות אל ה' יום יום, להשיח לפניו את ליבו - הוא חש ויודע מהי איכות חיים אמיתית.

"ורק על ידי תפילה אפשר לזכות ללב שלם וטהור, לנפש מלאה, אמונה טהורה, תקוה ואור, ולמחשבה זכה צלולה וברורה, ולעומק חכמה ודעת". (מאורות ירושלים ג שעז)

להלן נביא כמה ממעלותיה ותועלותיה של מצות התפילה. כמובן שכל תועלת אפשר להשיג בכל מיני רמות, והדבר תלוי בעבודת התפילה. ככל שאדם יתחזק ויתאמץ יותר בעבודת התפילה שלו, כך יזכה לתועלת נפשו וגופו - עד רמה כזאת, שהחיים עלי אדמות הם גן עדן אמיתי בעבורו.

"הַתְּפִלָּה הִיא מַטֶּה עֹז בְּיַד כָּל אָדָם.
וְכֹל שֶׁיִּשִּׂים הָאָדָם מִבְטַחוֹ בּוֹ יִתְעַבֵּד, בֶּן יַעֲלֶה וְכֵן יַצְלִיחַ"
(אורחות א"י לחזון א"ש)

חיזוק האמונה

איזה לחץ!

תכירו את אדון שמעוני. מסכן, כבר שבועיים שהוא בבית. היתה לו עבודה מצוינת ומסודרת, כמנהל חשבונות בחברה גדולה. אבל, מה לעשות, המיתון הכלכלי - נוגס בכל פה... הוא הביא את החברה לעשות קיצוצים משמעותיים, אשר במסגרתם פוטרו עשרות עובדים, והוא - ביניהם.

לא פשוט, באמת לא פשוט. הבית דורש את שלו, רשימת ההוצאות - מי בכלל צריך לפרט... ארוכה ומנופחת, ומשכורת אין. כמובן שאי אפשר לשבת בחיבוק ידיים, חייבים לעשות השתדלות.

הנה הגיעו אליו שמועות מחברים לעבודה, שהחברה שוקלת להחזיר חלק מהעובדים. הוא מיהר להתקשר אל מנהל העבודה שלו - היחסים ביניהם היו מצוינים, ואולי דרכו יוכל לגשש מקרוב מה המצב. השיחה עימו בהחלט נתנה פתח לתקוה - הוא לא נתן שום הבטחה מפורשת, אבל נתן לו להבין שיש סיכוי - הוא ינסה ללחוץ על החלונות הגבוהים, ויתכן שיצא מזה משהו טוב, בעזרת ה'.

במקביל, ניסה שמעוני לחשוב גם על כיוונים אחרים, הן סוף כל סוף, לא הובטח לו דבר. הוא נרשם למאגר מידע של מקומות עבודה, והתחיל לחפש עבודה במקומות שונים, שלח קורות חיים והמלצות, התרוצץ ממשרד למשרד, זכה גם למספר ראיונות, אבל בינתיים לא יצא לו מזה כלום: במקום אחד הציבו דרישות גבוהות מידי, ובשני - נתנו תנאים גרועים מידי, בשלישי - כבר מצאו מנהל חשבונות אחר, וברביעי - עדיין לא החזירו תשובה... אבל אל ייאוש, בדיוק אתמול נודע לו על חברה מצליחה, חדשה יחסית, בשלבי התפתחות וצמיחה, הזקוקה לכוחות אדם נוספים, ומציעה אף משרה טובה בהנהלת חשבונות, בתנאים מצויינים למתאימים. הוא מיהר להציג מועמדות - המשרה הזו בהחלט מתאימה לו והוא מתאים לה! אלא שיש כנראה עוד כמה הרואים את עצמם כמתאימים, אשר הציגו אף הם מועמדות... אם כן, צריך להפעיל כאן לחץ! הוא בירר ומצא כי בן דוד שלו הוא חבר טוב של מישהו "מבפנים" שיכול להזיז שם עניינים, צריך לדבר איתו שינסה להמליץ עליו חזק, וללחוץ כמה שיותר.

בד בבד, יש לו עוד כיוון למחשבה. יש לו אח מבין ענין, אתמול הוא שוחח עימו ארוכות, ויעץ לו חד משמעית, כי אם ברצונו למצוא עבודה טובה באמת ו'להתקדם בחיים', דווקא עכשיו זו ההזדמנות! איך אומרים? - "מעז יצא מתוק", "ירידה לצורך עלייה". שיקח עכשיו את כספי הפיצויים, וישקיע אותם בהשקעה ארוכת טווח - לימודים! "שוק הנהלת החשבונות רווי מאוד בעובדים", כך אמר לו, "ולכן עליך להתקדם הלאה ולרכוש תואר טוב. תלמד ותהיה רואה חשבון מצליח, בעל הכנסה מכובדת באמת. חבל לך סתם להתבזבז". אז אולי באמת זה הזמן לברר על לימודים כאלו?

ובכן, מוצא אדון שמעוני את עצמו עסוק וטרוד מאוד, כלל לא 'מובטל'... יש לו הרבה מה לעשות, כהשתדלות למציאת עבודה: אז ככה, דבר ראשון, להתקשר שוב למנהל העבודה לשעבר, לראות אם 'זז' שם משהו. אולי בעצם עדיף ללכת אליו ולהיפגש פנים מול פנים, שיקח את הדברים יותר ברצינות. דבר שני - לדבר עם בן הדוד, מה קורה עם החבר ההוא מהחֶברה, האם הצליח כבר להשיג אותו, והאם הפעיל מספיק לחץ? אולי צריך ללכת לשם שוב, להיראות בשטח, להציג נוכחות. אין מה לעשות, יש דברים שאפשר להשיג רק על ידי לחץ, אם לא תלחץ - תישאר בחוץ. המשרה הזו באמת מצויינת, חבל להפסיד. יחד עם זאת, הוא יקפוץ גם להוציא עֲדָכָן חדש ממאגר המידע, אולי התעדכנו שם מקומות עבודה חדשים? עליו להזדרז, שמא יקדימנו אחר, הן כל הקודם זוכה... אוף, איזה לחץ! ו - כן, הוא לא שכח, הוא ינסה לברר גם בכיוון של לימודים. אומנם זה לא פשוט, העלויות גבוהות וצריך להשקיע הרבה זמן, כח ומח, אבל, איך אמר לו אחיו? צריך להסתכל הלאה במבט רחב, להשקיע לטווח הארוך. אז הוא צריך לבחון גם את האפשרות הזו.

אבל - רגע רגע! - הוא תופס את עצמו, איך אפשר לשכוח?! ההשתדלות המועילה ביותר - תפילה! ודאי וודאי, הרי זה פשוט וברור, פרנסה מן השמים, ובלי תפילה

וסייעתא דשמיא לא יעזור כלום!... אם כן, אני חייב לפנות לעצמי גם כמה דקות לאמירת פרקי תהילים...

טובעים ב'טבע'...

כן, מציאות החיים שלנו עטופה במעטה של מהלכים וגורמים "טבעיים". אומנם בשכלנו אנו מבינים שהכל בידי שמים, כל העולם מתנהל על ידי ה' יתברך, הוא עילת העילות וסיבת הסיבות. אבל לנגד עינינו אנו רואים שכביכול המהלכים הטבעיים הם ה"קובעים": אם אמצא חן בעיני ה'בוס' - אקבל קידום בעבודה, אם ארכוש השכלה נאותה - אמצא עבודה טובה ואתפרנס בכבוד, אם אוכַל דברים בריאים - אהיה בריא, וכן הלאה. כך רצה הקדוש ברוך הוא - שהנהגתו בעולם לא תהיה גלויה וברורה, אלא מוסתרת ומוסווית על ידי גורמים טבעיים. **העולם –** מלשון **הֶעֱלֵם.**

ואנו מצויים בקונפליקט רציני! מצד אחד עלינו לעשות את ההשתדלות הנכונה והמתאימה, כי באמת זהו רצון ה' - שהעולם יתנהל בדרך הטבע: שאדם יצא לפעלו לצורך פרנסתו, שידאג לבריאותו, שיפנה בעת הצורך לבקש עזרה מזולתו, שהחולה יקח תרופה, וכל כיוצא בזה. אך מצד שני ההשתדלות הזו מטשטשת לנו את הראייה - היא נותנת לנו להרגיש שאנו מתפרנסים בעמלנו, בחריצותנו ובתושייתנו; גורמת לנו לחוש לעיתים תלויים בחסדי הזולת, וכדומה.

ההתמודדות עם הקונפליקט הזה היא עבודת חיינו! לעשות השתדלות סבירה [במינון סביר ונורמאלי, לא בהגזמה!] - אך להבין שבעצם כל סיפוקינו ומחסורנו מתמלאים אך ורק על ידי ה' יתברך, ואין לנו תלות בשום גורם אחר מלבד התלות היחידה בו יתברך, שהוא עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות.

עוגן הצלה

כאשר האדם **פונה בתפילה** אל בורא עולם בבקשת צרכיו - הדבר עוזר לו למקד את המבט בכיוון הנכון. מחזיר לו את הראייה האמיתית. בתפילתו - הרי הוא כמכריז ואומר: אבא שבשמים, אני יודע שאתה הוא שעומד מאחורי הקלעים, אתה אוחז בחוטים ומפעיל את כל הבובות, אתה הוא מקור השפע, ולכן אני פונה דווקא אליך!

אילו יפנה אדון שמעוני להתפלל - לא רק כמה פרקי תהילים כדי לצאת ידי חובה, אלא תפילה כנה מתוך הלב, במילותיו שלו: רבונו של עולם, אתה יודע שאין לי עבודה, ואני צריך פרנסה. אתה נתת חיים לי ולמשפחתי ובודאי אתה רוצה גם לספק לנו את מזוננו וכל צרכינו. הנה יש לפני אפשרויות כאלו וכאלו, הציעו לי כך וכך... לא חסרות לך דרכים איך לפרנס אותי, רבונו של עולם! אני מנסה לעשות השתדלות, אבל אני יודע שאתה הוא מקור השפע...

אילו יתפלל אדון שמעוני בכנות במילים שלו, וישיח את ליבו לפני בורא עולם - בודאי ובודאי שכל ההתייחסות שלו לנושא מציאת העבודה תהיה שונה בתכלית. ככל שהוא יתאמץ ויכוון את כל ליבו אל הקב"ה וייחל אליו - כך הוא יעמיק בליבו יותר ויותר את ההכרה שהוא בעצם תלוי רק בריבונו של עולם. כל ההשתדלויות שלו תעשינה כתְפֵלות בעיניו, הוא יעשה אותן רק כחובה, אך כל תקוותיו וייחולו יהיו אל ה', ויהיה ליבו סמוך ובטוח באמת ובלבב שלם שה' יזמן לו את הטוב

ביותר עבורו. הוא יפסיק לתלות בטחונו בנדיבים, בבן אדם שאין לו תשועה. יפסיק להשתגע בהשתדלויות יתר, ויפסיק להיות לחוץ.

ומבאר הרמח"ל, כי אדם כזה שמקדים תפילה לפני ההשתדלויות שלו - בזה הוא מציל את עצמו מפני סכנת הבלבול והטשטוש וההיסחפות בדרכי הטבע. הוא לוקח לעצמו עוגן הצלה לבל **יטבע** בים **הטבע** השוטף אותו! וזו לשון הרמח"ל בספרו "דרך ה'": "מה שיקדים האדם ויתקרב ויעמוד לפניו יתברך, וממנו ישאל צרכיו, ועליו ישליך יהבו, **והתפילה היא אצלו ראשית ועיקר ההשתדלות**, ולא המעשה ההשתדלות בפועל - יזכה שגם כאשר ימשיך בדרכי השתדלות, **לא יקרה שיסתבך וישתקע** בגופניות וחומריות, כיון שכבר הקדים ותלה הכל בו יתברך".

אמונה חושית

מעשה בבחור ישיבה צעיר מירושלים, שבא להתברך מפיו של מרן החזון איש זצ"ל, והנה פנה אליו הרב בדברי מוסר: "לפעמים רואים אנו אדם שומר תורה ומצוות, מדקדק בקלה כבחמורה, ופתאום ביום בהיר אחד הוא פורק מעליו את העול. לכולם נדמה שמפנה זה חל בפתאומיות, אך למעשה ההידרדרות הפנימית החלה בודאי זמן רב לפני כן. אף שכל הזמן היא לא התבטאה במעשים, האמונה בתוך ליבו כבר נחלשה מזמן, רק מכח הסביבה החזיק האיש מעמד כלפי חוץ, עד שנתגלה מצבו גם כלפי האחרים". בכך סיים החזון איש את דבריו. סתם, ולא פירש.

השתומם הבחור למשמע הדברים: על מה ולמה אמר לו הרב דברי מוסר נוקבים כאלו? למה התכוון? האם רצה לרמוז לו משהו? כשהוא טרוד במחשבות אלו, פנה ונסע לדרכו לירושלים, אך המחשבות לא הרפו ממנו ולא נתנו לו מנוח, עד אשר החליט לחזור חזרה לבני ברק, לגשת שוב אל החזון איש, ולנסות לעמוד על פשר הדברים. בהגיעו, קיבל מרן את פניו בחיוך, ככל הנראה צפה שיחזור. פנה ואמר לו: "אפרש לך את דברי. אמונה היא מהדברים הצריכים חיזוק תמיד. אם אין אדם מחזק את האמונה שגדל והתחנך בה, היא הולכת ונחלשת חלילה. לכן אדם צריך תמיד לחזק את אמונתו בצורה חושית בבורא עולם, להרגיש את ה' בכל ענייניו. וכיצד מגיעים לאמונה חושית? כל דבר שהינך זקוק לו, בקש אותו מהקדוש ברוך הוא. אם דרושות לך נעליים חדשות, עמוד בפינת החדר ואמור: "רבונו של עולם, ראה נא את נעלי הקרועות, והמצא לי כסף כדי לקנות נעליים חדשות". וכך בכל דבר. על ידי זה תרגיל את עצמך להכיר ולהרגיש שהוא יתברך הנותן לך הכל. כך רוכשים אמונה חושית". סיים החזון איש. (פאר הדור ח"ב רנה)

לבקש על כל דבר

על האדם לחיות בהכרה וידיעה זאת - שרק הבורא יתברך הוא הכתובת לכל דבר, ועל כל דבר קטן או גדול צריך לפנות אליו ולבקש ממנו, אם זה בעניינים גשמיים - בריאות, פרנסה, שלום בית, אריכות ימים וכדומה, ואם זה בענייני רוחניות - הצלחה בתורה, יראת שמים וכדומה.

לעיתים מפתה היצר הרע את האדם, ואומר לו שאומנם בעניינים גדולים וחשובים אכן צריך לפנות לקב"ה, אך לדברים פשוטים ויומיומיים אין זה נאה להטריח אותו... כמובן שלא כך הוא, אלא אדרבה, אדם צריך לפנות אל ה' יתברך בכל עניין ועניין, הן רוחני והן גשמי. ואומר הרבי מפשיסחא: מי שמבקש בתפילה על יראת

שמים ולא מבקש על מזונו, סימן שגם מה שמתפלל על יראת שמים, אינו מאמיתות ליבו, כי אי אפשר זה בלא זה. (רמתים צופים)

ככל שירגיל האדם את עצמו לפנות אל ה' בתפילה על כל ענין וענין שהוא צריך לו - הרי הוא קובע בנפשו את האמונה בבורא יתברך - ה'כל יכול', מקור הברכות והשפע, הזן ומפרנס לכל, מביצי כינים ועד קרני ראמים. אומנם יתכן שלעיתים תהיינה הבקשות חיצוניות, לא מעומק הלב, לא מתוך הרגשה אמיתית של תלות, אך במשך הזמן יזכה האדם לחוש כיצד תפילותיו פועלות את פעולתן על נפשו, ולבבו נעשה קשור, מייחל, מקווה ומצפה אל אביו שבשמים, וכמו שכתב רבנו יונה: **"ועל ידי ההרגל הזה – תקבל הנפש המתאווית אל הבטחון".**

"...ויבקשו ממנו תמיד כל צרכיהם וכל חפצת לבם. ומלבד השגת חפצי לבנו – יש לנו זכות גדגר, בהתעורר רוחנו, וקבענו כל מחשבתנו, כי הוא האדון הטוב והמטיב לנו, וכי עיניו פקוחות על כל דרכינו. ובכל עת ובכל רגע ישמע ועקתנו אליו, לא יעום ולא יישן שומר ישראל".
(ספר החינוך מצוה תלג)

חיזוק בעבודת ה'

הרצון האמיתי

רבי אלכסנדרי לאחר תפילתו היה אומר: "רבון העולמים, **גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך**; ומי מעכב? שאור שבעיסה [היצר הרע] ושעבוד מלכויות [קושי הגלות]. יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם, ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם". (ברכות יז ע"א)

"אלוקי, נשמה שנתת בי – טהורה!". כמה טהורה היא הנשמה, כמה שואפת היא לטוב! הרצון הפנימי האמיתי של כל יהודי ויהודי - הוא לעשות את רצון ה'. **"כי עצם נפשות בני ישראל משתוקקים ונמשכים אחר הקדוש ברוך הוא**, רק הבלי העולם הזה מסירים את אהבת הלב" (שפת אמת).

כה חזק וכה טבעי הוא הרצון לעשות את רצון ה', עד שאמרו חז"ל: "אין אדם עובר עבירה, אלא אם כן נכנס בו רוח שטות!" (סוטה ג ע"א).

"אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יָשָׁר"! (קהלת ז כט), ומה מעקם אותו? מה מעכיר את זוך נשמתו? מה גורם לו להשתטות ולחטוא? - "רק הבלי העולם הזה מסירים את אהבת הלב"!

טרדות הזמן, כל מה שהאדם פוגש ורואה, שומע וחווה במהלך היום - כל אלה משפיעים על נפשו, מעכירים ומחספסים את זוך נשמתו. מחדירים בלבבו רכושנות, תאוותנות, נהנתנות, תחרותיות, אנוכיות, הישגיות, רוגז וכיוצא. וכך הלב אט אט הולך ונאטם מלעבוד את ה', ונוהה אחר הבלי העולם. יש מי שרק שכבה דקה מעיבה על נשמתו, תיכף תוסר - וכבר שוב יבער לבו באהבת ה'. ויש מי שתעה עמוק עמוק, ועל ליבו כבר נערמו שכבות שכבות - אטומות ומכבידות, המשתיקות את קולה של הנשמה הטהורה, ומשכיחות ממנו כליל את ייעודו.

מגוכך עד ערב ההנוה סואנת
אנים רצים,
עופלים קמים...
מרוב המולה וטרדת דרך
שכחו העסעים מִשְּׁאוֹל לעניגם
ומְהֵרוֹש למחוז חפצם...

התפילה – מזון הנפש

האומנם - כך נעביר את חיינו עלי אדמות?! התשאר הנשמה, על רצונותיה היפים והטהורים, עטופה בשכבות של אוטם?! האומנם תצליח המולת הדרך להשכיח מליבנו את היעד?!

כצורי ללב וכמרפא לנפש באה מצוות התפילה - משיבה לב יהודי אל בוראו. מתייחד היהודי עם קונו, שופך לפניו שיחו. נקשרת הנשמה אל מקורה, נטהר הלב, מתמלאת הנפש. והדרך כבר ברורה, ונהיר הוא הכיוון. מה עיקר ומה תפל, במה צריך להשקיע יותר ובמה פחות, ממה צריך להיזהר וממה יש לברוח. פרופורציות מעוותות חוזרות ומתיישרות, בלבולי מחשבות מתחלפים בבהירות המחשבה, רוחות של שטות מפנות את מקומן לרוח טהרה ממרומים.

וכך כותב ספר 'הכוזרי': סדר זמני התפילה - דרוש לנשמה, כמו סדר סעודות היום - לגוף. כי התפילה לנפש היא כמו המזון לגוף. השפעת תפילה אחת מלווה אותו עד זמן תפילה השניה - כגוף האדם המקבל כח מאכילת סעודת היום עד סעודת הלילה. **כל שיתרחק זמן התפילה, הנפש הולכת וקודרת בגלל המגע עם ענייני העולם**. כל שכן כשיצטרך לבוא במגע עם חברת נערים או אנשים רעים, וישמע מהם דברים מכוערים, או ניגונים שיכערו את זוך נפשו, והם דברים שהנפש נוהה אחריהם אך אין בה די כח להשתלט עליהם. **ובזמן התפילה נטהרת נפשו מכל מה שעבר עליה,** ויחד עם זאת אף יתקין את נפשו לקראת הבאות. (הכוזרי מאמר ג אות ה)

כותב בספר "חסד לאברהם" (עמוד קלו), כי התפילה דומה היא לתיבת נח, אשר היתה למגן ולמקלט מפני מי המבול. כך העצה היעוצה לאדם להינצל משטף מי המבול של העולם הזה - "בֹּא אַתָּה וְכָל בֵּיתְךָ אֶל **הַתֵּבָה**"! [בלשון הקודש 'אותיות' נקראות **'תיבות'**] העצה היא להיכנס לגמרי לתוך האותיות של התפילה - לתוך עבודת התפילה. וככל שאדם ישקיע את עצמו יותר ויותר בעבודת התפילה, כך יזכה להתרומם מעל גלי החיים, ולצלוח בשלום את הפלגת חייו.

התפילה מיישרת את הלב

תפילה היא מהשורש **פ.ל.ל.**, ומשמעותה אף מלשון "**פלילים**" דהיינו משפט, דין.

כאשר האדם מתפלל ופונה אל הקב"ה, באופן אוטומטי מתעורר בו צורך לעשות עם עצמו פלילה, משפט; לעשות חשבון עם עצמו היכן הוא עומד מול הקב"ה. חש שכביכול עליו "להתאפס", ו"להתיישר" בקשר שלו עם הקב"ה. כל אדם יכול לחוש זאת על עצמו, כיצד הפנייה אל הקב"ה משפיעה עליו ליישר במשהו את ליבו ולכוונו אל אביו שבשמים.

פורקן הנפש

"שִׁפְכִי כַמַּיִם לִבֵּךְ נֹכַח פְּנֵי ה'"
(איכה ב יט)

בנפתולי החיים

... הוא עזוב ונטוש, נבוך ואבוד - בתוך עולם מאיים. נתון בידו של הגורל. סערות החיים מטלטלות אותו בעוצמה מבהילה מצד אל צד. הוא מתהלך מפוחד, לא יודע איזו אבן תפיל אותו פתאום...

מי הוא זה ואיזהו? אתם ודאי מכירים אותו, יש הרבה כמוהו. איש ככל האנשים - פסיק קטן בעולם, יצור אחד קטן מתוך מיליארדים. נתון לכל מיני קשיים וצרות, בעיות ופורענויות המתרגשות לבוא לעולם... אינפלציה ומיתון, אבטלה ופיחות, אינתיפאדה ומשברים מדיניים, בעיות של בריאות ובעיות משפחה... בקיצור, לא חסר! עובר הרבה בחיים... מנסה איכשהו לשרוד...

אבל יש גם אנשים שונים ממנו!

אם ובנה התינוק יצאו יחדיו למסע. האם עברה טלטולים רבים - ביבשה, באוויר ובים. ערכה מסעות מפרכים, ונקלעה להרפתקאות שונות. והתינוק - היכן הוא היה בכל אלה? הוא היה רק במקום אחד: בחיקה של אמא!

- "כְּגָמֻל עָלַי אִמּוֹ - כַּגָּמֻל עָלַי נַפְשִׁי!" (תהלים קלא ב) - כך אומר דוד המלך, כך חי האדם המאמין. אינני מתהלך בעולם כאובד ועזוב. סערות החיים אינם מטלטלים אותי מצד אל צד. "גַּם כִּי אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת - לֹא אִירָא רָע, כִּי אַתָּה עִמָּדִי!" (תהלים כג ד). אני נתון בידיים שלך, אבא אוהב, ואני יודע שאתה הוא המדריך והמוביל אותי בכל נפתולי חיי.

הַשְׁלֵךְ עַל ה' יְהָבְךָ!

תחושת התרפקות זו - חש היהודי בעת תפילתו. ככל שאדם משקיע את עצמו יותר ויותר בתפילה אמיתית, כך זוכה הוא לחוש כיצד סר ממנו 'עול החיים' הכבד, ומפנה את מקומו לתחושה של תלות מתוקה ומענגת באביו האוהב שבשמים. גם אם לא נפתרו עדיין כל הבעיות - הרי הן כבר מושלכות בידיו של הקב"ה -

"הַשְׁלֵךְ עַל ה' יְהָבְךָ, וְהוּא יְכַלְכְּלֶךָּ!". (תהילים נה כג)
"גּוֹל עַל ה' דַּרְכֶּךָ, וּבְטַח עָלָיו, וְהוּא יַעֲשֶׂה!" (תהלים לז ה)

תשליך, תפרוק; הסר מעליך את כובד המשא. "דאגה בלב איש - ישיחנה" - לפני הקב"ה. זוהי אכן התחושה לאחר תפילה אמיתית; אדם מרגיש שכבר פחות משנה איך וכיצד יתגלגלו העניינים הלאה, העיקר שהם כבר בידיים טובות, הקב"ה כבר יסדר לו הכל על הצד הטוב ביותר.

מה נעימים ומלטפים הם דבריו של בעל חובת התלמידים (דף קלט):

האם יש לך אוהב ורע כאביך שבשמים..?! ומי יבין את הגיון לבך, ומי ירפא את

נפשך - כמוהו יתברך?! הקשב לדברי, הסתר את עצמך בחדר מיוחד, אם אפשר לך, ואם לאו - הסב פניך אל הקיר, וצייר במחשבתך שאתה עומד לפני כסא כבודו יתברך, ואתה שופך לפניו את ליבך בשיח לתפילה, כפי שעולה על ליבך בכל לשון שאתה שומע.

כיעור תלוי בלבב כל אנוש, ונהנה הוא מנעימת זמירותיה.
ומה נפלא הדבר, כי ביכולת האדם להשיח דאגותיו לפני אדון עולם יתברך,
כאשר הוא משיח לרעהו, והמקום ברוך הוא מכנהו ילד שעשועים.
(אדרחות איש לחזון א"ש)

תפילה – פניה ישירה לבורא העולם

אומר החפץ חיים: כשמישהו מרגיש ברע, ייחד לו פינה להתבודדות, ובעצמו - בדברים היוצאים מעומק הלב, ישיח עם השם יתברך במילים פשוטות, יבקש מהקדוש ברוך הוא חסד ורחמים. וריבון העולמים ודאי יאזין לבקשתו, מצפה הוא רק שנבוא אליו. (תנועת המוסר ח"ג)

ומעיד תלמידו על הנהגתו בקודש: עיתים היו שומעים מאחורי הדלת של חדר התבודדותו, איך היה משוחח עם ה' בשפת אם פשוטה, כדבר איש אל רעהו, ומנהל איתו שיחות ארוכות. תמיד היה אומר, כי על האדם לגלות לפני ה' את כל ליבו במילים פשוטות וברורות, בלי כל ערמה והתחכמות, כמו בן השופך ליבו לפני אביו. בגישה כזו, הדברים הם טבעיים, אמיתיים, ונרגשים יותר, והשפעתם מרובה. (החפץ חיים חייו ופעלו)

כתב הרמח"ל (מסילת ישרים פרק י): "מי שהוא בעל שכל נבון - במעט התבוננות ושימת לב יוכל לקבוע בלבו אמיתות הדבר, איך הוא בא ונושא ונותן עמו ממש יתברך, ולפניו הוא מתחנן, ומאיתו הוא מבקש, והוא יתברך שמו מאזין לו ומקשיב לדבריו, כאשר ידבר איש אל רעהו - ורעהו מקשיב ושומע אליו".

כתב החזון איש: "כי עבודה נאצלה בתפילה - לצייר כמו חי איך שהקדוש ברוך הוא שומע שיח שפתותינו ומאזין הגיון הלב". (אורחות אי"ש)

"כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹקִים קְרֹבִים אֵלָיו
כַּה' אֱלֹקֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו". (דברים ד ז)

סיפוק צרכי האדם

"וצריך אתה לדעת, כי כח התפילה גדול אפילו לשנות הטבע ולהנעל מן הסכנה ולבטל הנגזר"
(רבנו בחיי דברים יא יג)

העוברים והשבים לא האמינו למראה עיניהם: יהודל"ה - בנו חביבו של גביר העיירה, בן התפנוקים המשופע בכל טוב, אשר אביו לא חוסך ממנו דבר - עומד בקרן הרחוב ומקבץ נדבות כאחד העניים! "מה קרה?" השתוממו כולם. יודעי דבר

ידעו לספר כי הבן המסכן חלה במחלת השכחה. לעיתים קרובות הוא שוכח לפתע את כל מציאות חייו, שוכח היכן ביתו ומי אביו. וכך קורה לו שבעת שהוא רעב, אם איננו מוצא די כסף בכיסו לקנות אוכל, הוא פושט ידו לנדבה. הכל נדו לו ברחמים. ידיד טוב ניגש אליו, טפח על שכמו ואמר: "יהודל'ה יהודל'ה, מדוע אתה מקבץ נדבות? הלוא תזכור כי יש לך אב אוהב, עשיר, והוא מצפה לך בבית בכליון עיניים. חדל לך לעמוד כאן ולחכות לחסדיהם של אנשים זרים, מהר רוץ אל אבא". כהרף עין חדרה ההכרה אל מוחו, עיניו אורו, והוא רץ הביתה, אל אבא האוהב, המחכה כל כך, שכבר ערך לו שולחן מלא בכל טוב...

כך חזרה הסיטואציה הזו על עצמה שוב ושוב. החל בתחושת הרעב המעיקה, חוסר האונים, התוחלת למתנת זרים, המבוכה וחוסר הנעימות, ועד הגילוי המפתיע, והסוף הטוב בחזרה אל אבא.

אוי, יהודל'ה יהודל'ה... יש לך אבא עשיר, מתי כבר תפסיק לקבץ נדבות?!

כן, לכל יהודי יש אבא עשיר מאוד מאוד... כל אוצרות העולם בידיו - פרנסה, בריאות, חכמה, ילדים, נחת... הכל בכל. והוא רחמן ואוהב, ומתאווה מאוד מאוד לתפילותינו.

אילו יהודי היה יודע מה גדול כוחה של התפילה, כמה הוא יכול להשיג על ידי תפילה - הוא לא היה כל הזמן "מקבץ נדבות"...

לא היינו שמים את כל מעיינינו ומאמצינו - בהשתדלויות פה ובהשתדלויות שם, במאמצים ובניסיונות בכל מיני כיוונים, בבקשת טובות מבני אדם, אלא היינו משקיעים יותר ויותר בעבודת התפילה, בהפצרות ותפילות לפני ה' יתברך, הכל יכול, אשר בידיו למלא כל משאלות לבנו לטובה ולברכה.

הבעיה היא שאנו שוכחים זאת בכל פעם מחדש. וזקוקים תמיד לתזכורות וחיזוקים.
(עפ"י ברומו של עולם עמוד 59)

כוחה של תפילה

אומר רבנו בחיי (דברים יא יג): "וצריך אתה לדעת, כי כח התפילה גדול אפילו **לשנות הטבע, ולהנצל מן הסכנה, ולבטל הנגזר**".

לשנות הטבע – מאין למדנו? מהאבות והאמהות הקדושים, אשר היו עקרים, ונפקדו על ידי תפילה. אמרו חז"ל (ויבמות סד א): מפני מה היו אבותינו עקורים? מפני שהקב"ה מתאווה לתפילתם של צדיקים. ויש להבין, מדוע עשה אותם הקב"ה עקרים, הלוא די היה שלא היה נותן להם ילדים?! אלא שעשה אותם עקרים בטבעם, כדי ללמדנו ולהשריש בלבנו שהתפילה יכולה ממש לשנות את הטבע.

מכאן שגם אדם אשר הרופאים "ניבאו" לו קשות, כגון שחלילה לא יוכל להביא ילדים, או שלא יוכל להירפא ממחלתו וכדומה - אין לו בשל כך להתייאש חלילה מן התפילה, אלא ירבה רחמים ותחנונים לפני הקב"ה. וכולנו יודעים ושומעים סיפורים רבים של "ניסים רפואיים" שהתרחשו בכח האמונה והתפילה.

להינצל מן הסכנה – כמו שנאמר (תהלים קז יט): "וַיִּזְעֲקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם - מִמְּצוֹקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם". דווקא בעת של סכנה, מתחדדת אצל היהודי יותר ויותר ההכרה ש"אין לנו על מי להישען אלא על אבינו שבשמים". אפילו אנשים שהצהירו על עצמם שהם "כופרים" - בעת צרה וסכנה, פרצה מליבם האמת הפנימית והם מצאו את עצמם זועקים אל ה' בכל לבם.

לבטל הנגזר – מאין למדנו? מחזקיה המלך. חזקיה, מצאצאי דוד המלך, היה מלך צדיק. ואולם הוא צפה ברוח הקודש שיצאו ממנו בנים רשעים, ולכן לא רצה לשאת אשה ולהביא ילדים. ומפני שמנע את עצמו ממצוות "פריה ורביה", גזר עליו הקב"ה למות. הוא נפל למשכב, והנה מגיע אליו הנביא ישעיה בן אמוץ ואומר לו: "כֹּה אָמַר ה', צַו לְבֵיתֶךָ [תן צוואה למשפחתך], כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה". חזקיה שומע נבואה קשה זו מפי נביא ה', אבל אינו נופל לייאוש. הוא אומר לישעיה: אני רוצה לתקן את חטאי. תן לי את בתך לאשה, ואולי הזכות שלי, יחד עם הזכות שלך, יועילו שלא יצאו ממני בנים רשעים. אמר לו ישעיה: "כבר נגזרה עליך הגזירה".

כבר נגזרה הגזירה! מה יותר מזה? הקב"ה בכבודו ובעצמו גזר. וכי אפשר לעשות משהו למול גזירת שמים?!

כן, חזקיהו ידע שכן. הוא פונה לישעיה בן אמוץ הנביא ואומר לו: "בן אמוץ, כַּלֵּה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא: אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".

מיד כאשר יצא ישעיה - "וַיָּשֶׁב חִזְקִיָּהוּ פָּנָיו אֶל הַקִּיר, וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה', וַיֹּאמַר: אָנָּה ה', זְכָר נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵב שָׁלֵם, וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי. וַיֵּבְךְּ חִזְקִיָּהוּ בְּכִי גָּדוֹל". (ישעיה לח)

ואכן תפילתו התקבלה, והצליחה לבטל את הגזירה! "וַיְהִי דְּבַר ה' אֶל יְשַׁעְיָהוּ לֵאמֹר, הָלוֹךְ וְאָמַרְתָּ אֶל חִזְקִיָּהוּ, כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָּוִד אָבִיךָ, שָׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתֶךָ רָאִיתִי אֶת דִּמְעָתֶךָ, הִנְנִי יוֹסֵף עַל יָמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה..."

"זו היא סודה של התפילה, היא הבוקעת ועולה, בוקעת ויורדת, ולוקחת מתנות לאדם.
וגדול כח התפילה, כי מובטח הוא ודאי בטוב תוצאותיה". (אמרי דעת ח"א עמוד רחצ)

דירה חדשה במתנה מאבא

נספר סיפור. מעשה שהיה, ואימתנו את פרטיו. אברך כולל התגורר בדירת חדר בבני ברק. נולד ילד, ועוד ילד. קנו מיטות נשלפות, ומיטות קומותיים. שטחו גם מזרנים. כשנולד הילד השמיני פסעו בלילה על מרבד של מזרנים. שלא לדבר על מקום להכנת שיעורים, ומי חשב על פינה פרטית או מגירה נפרדת בארון היחיד.

יש המעלים על נס את החלוצים שייבשו ביצות וגרו באוהלים. נעלה על נס את גבורת הממיתים עצמם באוהלה של תורה, ובוחרים בחיי עולם על פני חיי שעה. בזכותם העולם קיים, בזכותם קיימים אנו כאן, ככתוב (בראשית יח כח): "וְנָשָׂאתִי לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם".

הילד התשיעי עמד להיוולד, והאם שאלה: "היכן נמקם את מיטתו? האם נתקע וו בתקרה, ונשלשל ממנו עריסה תלויה?!"

צודקת, השאלה - שאלה.

אמר לה: אפנה לאבא, אולי יאות להחליף לנו דירה".

צחקה: "אילו היה כסף לאביך, לא היינו מתגוררים כך עד עתה!"

אבל הוא התכוון לאבא אחר. נטל חופשת יום מן הכולל ונסע לירושלים. לפתוח את הלב בכותל המערבי, שריד בית מקדשנו. נטל ספר תהילים, החל לשפוך נפשו במזמורי הנצח, ומעיין הדמעות נפתח. הדוחק, הצפיפות, התנאים הבלתי נסבלים, הכל צף ועלה וגדש וגלש, בדמעות שליש. וכך, מזמור אחר מזמור, שעה אחר שעה. לפתע הופרע, מישהו טפח על שכמו. אדם זר שאלו: "מה לך בוכה כל כך?"

ענה: "מאומה, זה ביני לבין קוני".

המשיך לומר תהילים בדמעות, והלה התערב בשנית: "אמור לי מה מציק לך. דאגה בלב איש - ישיחנה!"

סח לו על מה בא. אמר לו האיש: "בוא איתי". לקחו למכוניתו, נסע עימו למשרד תיווך ידוע, ושאל: "יש לכם דירה מוכנה בת חמישה חדרים?! נמצאה דירה מרווחת צמודת חצר. כתב המחאה על סך מאתיים ושישים אלף דולר, קיבל את המפתחות, והושיטן לאברך.

אמר הלה: "תודה לך, אדוני. אבל איני מכירך. לא אליך פניתי ולא ממך ביקשתי".

ענהו: "אתה אל הבורא פנית. אבל הוא שעורר את ליבי, ואני חש שאני שלוחו לעזרך!"

אבא החליף לו דירה. (מעיין השבוע ג קעא)

אמר הקב"ה, הוו זהירים בתפילה, שאין לך מידה יפה ממנה,
ואפילו אין אדם דואג לעצות לו, חסד אני עושה עמו ועונה לו, שכל דרכי חסד! (תנחומא וירא א)

כיצד "פועלת" התפילה?

שאלה: קשה לי להבין, כיצד "פועלת" התפילה. הרי הדרה או הבעיה או המצב המסויים שאני נמצא בו נשאר - הוא ברצון ה', לטובתי ולמעני. הקב"ה משנה עלי ועושה את הטוב ביותר עבורי. ואם כן, מדוע אבקש אחרת? ואם אבקש, מדוע ישמע ה' לבקשתי, אחר שכבר ברצון והכין בשבילי את הטוב ביותר? ובכלל, האם שייך שינוי ברצון אצל הקב"ה?

תשובה:
אכן השאלה במקומה, ונחדד אותה יותר.

אומר הקב"ה בתורה הקדושה: "וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבֶךָ, כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ, ה' אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ" (דברים ח ה).

אומר על כך רבנו משה מקוצי זצ"ל (ספ"ג מצוות עשה יז): מצות עשה להצדיק את הדין על כל מאורע. וכל מי שמהרהר אחר המאורעות לומר שאינם לטובתו, עליו הכתוב אומר (הושע ז טו): "וַאֲנִי יִסַּרְתִּי, חִזַּקְתִּי זְרוֹעֹתָם, וְאֵלַי יְחַשְּׁבוּ רָע". אמר הקב"ה, אני שלחתי להם יסורים בעולם הזה כדי לחזק זרועותם [לחשלם] לעולם הבא, ואלי יחשבו רע. והיה להם לחשוב "כי את אשר יאהב ה' יוכיח".

כמה זה שונה מתפיסת החיים הטבעית שלנו. האדם רואה את הייסורים כמטרד, כצרה, כדבר רע, מפריע, מעיב על חייו. הלואי שהיה בידו למחוק אותם או לדלג מעליהם. והנה אומר לנו הקב"ה כי כל הייסורים וכל הקשיים שבאים על האדם - כולם כולם לטובתו האמיתית. המבט שלנו הוא צר, הוא מצומצם, רואה את ההווה, חש את המציאות העכשווית בלבד. אבל לקב"ה יש ראייה נרחבת ואינסופית, וכל מה שעושה זה רק לטובתנו האמיתית. גם אם איננו מבינים זאת, עלינו לבטוח ולהאמין בכך. כשם שהתינוק בשום אופן לא יכול להבין מדוע לוקחת אותו אימו לטיפת חלב, ונותנת שידקרו אותו. זה כל כך כואב, למה היא עושה לו את זה?! אין הוא יכול להבין, זה לא במושגים שלו. הוא בוכה וכואב, אבל יחד עם זאת ממשיך לבטוח באמא שלו. כך גם אם כואב לנו, עלינו לסמוך על אבא שבשמים שהכל הכל לטובה. אך ורק לטובה. אין רע מאת ה'.

זאת אומרת שכל הבעיות שלנו, הגדולות והקטנות, כולן מחושבות מאת ה' לטובה. אין דבר שקורה סתם. חז"ל אומרים כי יסורים אינם דווקא צרות קשות שפוקדות את האדם. גם בעיות קטנות, יומיומיות, ואפילו שוליות - הן בגדר ייסורים. כל עיכוב, כל תקלה, כל קושי, כל מפח נפש, כל אי נעימות, כל הפסד - אין דבר "סתם". הכל מחושב מאת ה' לטובה ולברכה.

אז בין אם הרווחתי ובין אם הפסדתי - זה לטובה. בין אם הכל 'דפק' ובין אם הכל 'נדפק' - גם זו לטובה. בין אם קיבלתי מאה אחוז ובין אם שישים - בכל מקרה זה לטובה. בין אם הרווחתי החודש מצוין, ובין אם לא הצלחתי לגמור את החודש - הכל הכל לטובה.

ואם כן - השאלה מתחדדת. מהו מקומה של התפילה? מדוע להתפלל - שיסתדר, שיצליח, שירוות, שיתרפא, שיֵקַל, שינָעֵם...? מדוע וכיצד יכולה התפילה לשנות את המצב, כשבעצם המצב שנקבע הוא הוא הטוב ביותר עבורי?!

שינוי בנתונים

אומר הנביא (ירמיה ה כה): "עֲוֹנוֹתֵיכֶם הִטּוּ אֵלֶּה, וְחַטֹּאותֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם". כלומר: הייסורים והקשיים שפוקדים את האדם, מגיעים בעקבות חטאיו וחסרונותיו הרוחניים. הם באים ליישר את לבבו, לעורר, להדריך, לקדם, לזכך. לפי הנתונים הרוחניים של האדם - כך קובע לו הקב"ה את הטוב ביותר עבורו, את המצב

המסוגל ביותר בעבורו לקידום, לחיזוק, לשיפור, להתעלות. איך אומר הפתגם? "החיים הם בית ספר".

ואולם - כאשר האדם מתפלל - הוא עושה שינוי מהותי ומשמעותי בנתונים עצמם. הוא עצמו משתנה ומתעלה, וממילא גם התוצאה משתנה.

אמרו חז"ל: "טובה מרדות אחת [מחשבת מוסר] בליבו של אדם, יותר ממאה מלקויות". (ברכות ז ע"א) - כאשר האדם מתחזק בלבבו, מעורר את עצמו מבפנים, זה שווה יותר ממאה צרות שיבואו עליו ויעוררו אותו. חשבון נפש אחד, התעוררות עצמית אחת, יכולה לחסוך לאדם הרבה מאוד.

ולמה הדבר דומה: לדלת נעולה, והמפתח מבפנים. אם יבקשו לפותחה, ישנן שתי דרכים. הדרך האחת, אם יבקשו לפורצה מבחוץ, תהיה בהטחת בעיטות, בהפעלת כח, עד שהדלת תישבר. אבל אפשר לחסוך זאת - אם רק יסובבו את המפתח מבפנים... (המשל ממעיין השבוע פרשת בהר)

כמה זה נכון לגבינו! הלב שלנו - פעמים רבות נעול, אטום, סגור, לא רוצה לשמוע ולא רוצה להיפתח. אם ירצו לפתוח אותו מבחוץ - זה קשה מאוד. "לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב" (ברכות נט ע"א). רעמים, צרות, קשיים - כן, הם בהחלט פותחים את הלב, מיישרים אותו, אבל זה קשה וכואב. ויש דרך אחרת - לפתוח את הלב מבפנים!

והתפילה אכן פותחת את הלב, מיישרת ומטהרת. מקרבת את האדם לבוראו, מעלה ומרוממת אותו. האדם שלפני התפילה - הוא לא אותו אדם שאחר התפילה, ממילא יש מקום לשנות את מה שנקבע לו. הוא כבר לא זקוק לאותן דחיפות והכאות מבחוץ. הוא אף נעשה ראוי לקבל הטבות גדולות יותר.

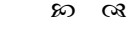

הערוץ הישיר

***שאלה:** על מה צריך האדם להתפלל? האם יש ענין להתפלל גם על דברים פשוטים ויומיומיים? הלוא ענינו הרואות כי הקב"ה מספק לבני אדם דברים רבים גם ללא תפילה?*

תשובה:
שני אנשים שהו בארמון המלך. האחד - הוזמן אישית על ידי המלך. ציוה המלך להושיבו במקום הראוי לו, להגיש לו מנה זו ומנה אחרת, משקאות כאלו ואחרים, דאג לו אף למיזוג אויר נעים, למוסיקת רקע ערבה, דאג כי מאומה לא יחסר לו. לעומתו השני - נקלע באקראי אל מחסן המזון של המלך. מצא אוכל משובח והכניס לפיו, מצא משקאות טובים ושתה, נהנה גם ממיזוג האוויר שהגיע למחסן דרך המזגן המפוצל, וממוסיקת הרקע שנשמעה היטב מבעד לחלון...

מה ההבדל בין השניים?

אכן מבחינה **חומרית** שניהם שווים, שניהם נהנו באותה מידה. ובכל זאת ההבדל

ברור: לראשון יש קשר של חיבה וקירבה עם המלך, ואילו לשני אין כל קשר וקירבה. הראשון קיבל את השפע מידיו של המלך, בדרך של **נתינה וקבלה**, ואילו השני זכה בשפע על ידי **נטילה**.

כזה הוא ההבדל, אומר הסבא מקלם זצ"ל, בין מי שמשיג את צרכיו על ידי תפילה, לבין מי שמשיג את צרכיו ללא תפילה. אף שהקב"ה יודע את צרכיו של האדם, קבע הבורא שאם יתפלל יקבל צרכיו בדרך של **"נותן ומקבל"**, ואם לאו יהא זה בדרך **"נוטל מאליו"**. וההבדל עצום, שכאשר השפע מגיע לאדם בדרך "נותן ומקבל", בכך הקשר שלו עם הבורא מתהדק להכיר ולדעת אותו, ולעומת זאת כאשר הוא בדרך "נוטל מאליו" ללא תפילה, אזי אין סיבה שתביאהו לתכליתו שהוא להכיר ולדעת את ה', שהוא בלבד המחיה את כולם, ואז יכול האדם לחיות **כגוי וכבהמה** שמזונותיהם מצויים להם בדרך הטבע והמקרה, ואין להם שום חיבור והכרה בבוראם, שזהו אסון שאין כמוהו לאיש היהודי - להיות מנותק מבוראו. (חכמה ומוסר חלק שני מאמר א)

יוצא אם כן, שככל שאדם רוצה לחזק יותר ויותר את הקשר שלו עם בורא עולם, עליו להרבות בתפילה גם על דברים פשוטים לכאורה, ובכך יזכה לחוש כי צרכיו ניתנים לו במאור פנים ישר מידיו של הבורא. התפילה יוצרת צינור אישי, קשר ישיר, בין האדם לבוראו. יתכן שגם אם לא יבקש - יקבל. אבל אז נכלל הוא בשפע הכללי המושפע לעולם בכללות. אין זו מתנה ישירה מהבורא, אין זה הקשר הישיר והאמיץ.

אינו דומה הישג שהשיג האדם מתוך תפילה, להישג שהשיג בלא תפילה. למשל: אדם יוצא לקנות איזה בגד או רהיט. הוא יכול "סתם", כדרך העולם, ללכת לחפש לקנות, ולחזור הביתה. יש הרבה חנויות בעולם, יש הרבה בגדים ורהיטים, ומתוך כל השפע הוא הצליח למצוא לעצמו מה שהוא צריך. בדיוק כמו ההוא שנכנס למחסן של המלך ולקח מה שהוא צריך. **אבל אדם שמחפש את קרבתו של המלך – איננו נכנס למחסן ולוקח. הוא ניגש למלך ומבקש ממנו, הוא רוצה לקבל מידיו.** יהודי הרוצה להתענג על קרבת ה' ואהבתו, לפני שהוא יוצא לקנייה הוא פונה אל ה' בתפילה שימציא לו את החפץ הדרוש לו. הוא יוצא לקנייה בתחושה של ציפייה וייחול למתנת ה', וכשאכן מוצא את החפץ הדרוש הוא חש שקיבל אותו מידיו של ה'. לא במקרה, לא סתם כך, לא כי ממילא יש בחנות וכולם קונים, אלא בהשגחה מיוחדת עבורו. הוא רואה את יד ה' אשר זימנה אותו אל החנות המתאימה, וזימנה לשם אף את החפץ הנצרך. הוא יודע שאף את הכסף נתן ה' בידו שיוכל לקנות, ואת הכח ללכת, וכו'. הוא רואה את השגת החפץ כמתנת שמים, חש שקיבל אותו במתנה מבורא עולם.

אדם שמחזק את אמונתו בבורא עולם, על ידי תפילה תמידית והתבוננות בחסדים המורעפים עליו לאין סוף, חי בתחושה מתוקה של "ישיבה על שולחן המלך". הוא חש כיצד מלך מלכי המלכים דואג לכל הצטרכותו בדאגה אישית, במיוחד בשבילו, ומזמן לו את כל צרכיו בטוב טעם ודעת. כאמור, הוא איננו **לוקח** ו**נוטל** את מבוקשו, אלא **מקבל** אותו מאת ה'.

תחושה זו, שה' דואג במיוחד בשבילי, איננה תחושה דמיונית חלילה, אלא זוהי האמת. וכמו שאמרו חז"ל (סנהדרין לז ע"א): מדוע בבריאת העולם ברא הקב"ה את האדם

יחידי? מדוע לא ברא מלכתחילה בני אדם רבים? כדי ללמד אותנו שהקב"ה אכן מוכן לברוא עולם שלם, עולם ומלואו, עבור אדם אחד. ואכן כל אדם צריך ללכת בהרגשה ובידיעה: "בשבילי נברא העולם!", דהיינו שכל העולם הסובב אותי, כל המאורעות שקורים סביבי, כולם מכוונים מאת ה' בהשגחה מיוחדת עבורי. כל מה שקורה מסביבי, איננו קורה מפני שאני איזה יצור אחד קטן מתוך מיליארדים, אלא הכל מכוון מאת ה' במיוחד עבורי. תחושה זו מתחזקת יותר ויותר בלב האדם על ידי ריבוי התפילות שאדם מתפלל ומבקש כל הצטרכותו מה'.

רבי נחמן מברסלב זצ"ל דרבן את חסידיו לפנות בכל דבר, כקטון כגדול, לאבא שבשמים. אם נקרע הבגד, למשל, נתפלל לה' שיתן לנו בגד חדש. "ואמר, מי שאינו מתנהג כך, אף על פי שה' נותן לו בגדים ופרנסה והצטרכות חיותו - **אבל כל חיותו כמו בהמה**, שגם כן ה' נותן לה לחמה, כן הוא חיותו שנותן לו ה'. כי מאחר שאינו ממשיך כל חיותו על ידי תפילה מה', על כן כל חיותו - כמו חיות בהמה ממש. כי האדם צריך להמשיך כל חיותו והצטרכותו מה' יתברך על ידי תפילה ותחנונים דווקא". (שיחות הר"ן. הובא במעיין השבוע ה קעה)

אל תבטחו בנדיבים...

הצדיק רבי זושא מאניפולי זצ"ל היה עוסק בתורה שעות ארוכות, ומתפלל באריכות ובדביקות. לאחר התפילה הנרגשת והממושכת, היה חולץ את התפילין, מקפל את הטלית, יושב בכסאו ואומר: "ריבונו של עולם, זושא מודה לך על התיאבון. ריבונו של עולם, זושא מבקש אוכל..."

משרתו הכיר את סדר יומו. כשהיה אומר כן, היה נכנס, ובידיו מזונות וכוס משקה חם. היה הצדיק טועם מעט, מודה לבוראו על המזון, ושב לסדרי לימודיו.

יום אחד החליט המשרת: האם הרבי עושה אותי לצחוק, האם אינו יודע מי מביא לו את האוכל? איזה משחק הוא זה, התעלמות מהמציאות! אשים לכך קץ: אכין את האוכל, אבל לא אגיש עד שיקרא בשמי ויבקש ממני ישירות!

אותו ערב הגיע לאניפולי סוחר עשיר. לן באכסניה המקומית. מחר, החליט, יסור לבקש את ברכת הצדיק רבי זושא, הרי מספרים נפלאות על ברכותיו. לאחר מכן ימשיך לדרכו.

למחרת ירדו גשמי זלעפות. נטל את תיק הטלית והתפילין, ויצא לבית הכנסת בחסות המטרייה. בימים גשומים הפכו רחובות אניפולי לתעלות מים מרופשים, והתושבים עברו ממדרכה למדרכה על גבי קורות עץ המתוחות לרוחב הרחוב. הציב הסוחר את רגלו על הקורה, והנה מן העבר השני מגיח יהודי שפוף, נמוך וצמוק, רטוב כל כולו ממטרות העוז. גבה לב הסוחר: מה לו ליהודי זה, החוסם את דרכי? האם אינו רואה שאני מבקש לעבור? מדוע אינו מפנה את הדרך?! הרקיד הסוחר את הקורה והיהודי נפל לתוך הבוץ, ופינה את הדרך...

הגיע הסוחר לבית הכנסת, התפלל ושב לאכסניה. בארוחת הבוקר סח לבעל האכסניה בשביעות רצון על ההיתקלות ביהודי המוזר, החופז בגשם ללא מטריה, וחוסם את דרכם של סוחרים...

תמה בעל האכסניה לסיפור, וחקר כיצד נראה אותו יהודי. משקיבל תיאור מדויק, קרא: "אוי ואבוי, את הרבי ר' זושא הפלת לבוץ!" ודאי מיהר לטבול במקווה לפני התפילה, ומחשבותיו שוטטו בעולמות העליונים - אוי ואבוי, מה עשית?!"

"אבוי", קרא הסוחר, נרעש ונפחד, "ואני חשבתי לבוא אליו ולבקש את ברכתו - עתה המטתי עלי קללה ולא ברכה. הבה לי עצה, מה עושים?!"

"ברור שחייב אתה לבקש את סליחתו", אמר בעל האכסניה. "ואולם עליך לעשות זאת בצורה מכובדת ורצינית, לא כלאחר יד. עצתי לך שתיגש אליו לאחר תפילת שחרית. בשעה זו נוהג הרבי לטעום מיני מזונות. אכין לך מגש עמוס כל טוב, תגיש לפניו, ואז תבקש בתחנונים סליחה ומחילה. ודאי יקבל את מנחתך וייעתר לבקשתך, יסלח לך ויברכך!"

כעבור שעה סיים הרבי את תפילתו, ישב על כסאו ואמר: "ריבונו של עולם, זושא מודה לך על התיאבון, ריבונו של עולם, זושא מבקש אוכל!" והמשרת עמד בפרוזדור, המגש בידו - אבל אינו זז. בשום אופן. עד שהרבי לא יפנה אליו ישירות! ולפתע נכנס יהודי זר דרך הפתח, ובידו מגש עמוס כל טוב. חלף על פני המשרת, והניחו לפני הרבי...

ה' שלח לרבי זושא ארוחת בוקר... (מעיין השבוע ה קעח)

תפילמט?!

שאלה: לעיתים אדם מתפלל ואינו נענה. כיצד נדרוך להתייחס לכך?

תשובה:

לעיתים נדמה לנו שהתפילה היא כמו כספומט - "תפילמט" - מכשיר למשיכת ישועות והטבות מהקב"ה. אלחץ קצת על הכפתורים, אצפצף כמה מלמולים - והישועה תתחיל לבצבץ. ניסינו כמה פעמים ושום דבר לא בצבץ - משהו כאן לא בסדר...

אדם צריך, למשל, דירה. הוא ניגש אל התפילמט, מתפלל ומתחנן לה' שיתן לו דירה. והנה, אם נענה וקיבל את הדירה, הוא שמח ואומר: "ברוך ה', התפילות לא היו לבטלה, הנה קיבלתי את מה שרציתי". ואם לא קיבל את הדירה, תתגנב לליבו המחשבה: "סתם התפללתי, לא יצא לי מזה כלום..."

אולי אפשר לקרוא לתפילה כזו - "תפילמת"... תפילה שאיננה חיה ואמיתית.

כאשר אדם מתפלל עליו לדעת:

א. עצם התפילה היא דבר עצום ונשגב. אלף דירות אינן שוות חצי תפילה. גם אם לא השגתי את מבוקשי, הרי שהרווחתי - תפילה.

ב. "אין תפילה חוזרת ריקם"! אך לקב"ה יש הרבה חשבונות מתי וכיצד להיענות לבקשתי.

ונרחיב.

א. התפילה – היא המטרה

אומר המבי"ט: "...כי לא היתה תכלית התפילה כדי שייענה, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל אלא לאל יתברך, ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם, ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא יתברך. ומספר לפניו חסרונותיו, להורות זה הענין, וסוף השכר לבוא. אבל לא שתהיה התפילה לתכלית השגת המבוקש, שנראה, חס וחלילה, שאם יהיה ידוע שלא יהיה נענה באותה התפילה, לא היה אומר אותה". (ספר "בית אלוקים")

הבעל שם טוב הקדוש זיע"א היה אומר, כי הדרגה הגבוהה בתפילה היא, שהאדם רוצה בלבבו שבקשתו **לא** תתמלא! ומדוע? כדי שימשיך להיות עם חֶסֶר, וכך תמשיך ללוותו תחושת התלות והייחול לבורא עולם, ויזכה שתפילותיו תהיינה עמוקות ואמיתיות יותר. חושש הוא שמא כאשר תתמלא הבקשה, כבר לא יזכה לאותה תחושה כנה של התבטלות והכנעת הלב, בבחינת: "שֻׁפְכִי כַמַּיִם לִבֵּךְ נֹכַח פְּנֵי ה'". (דגל מחנה אפרים הפטרת כי תצא) וכעין הפתגם: "אין דבר יותר שלם מלב שבור".

זוהי דרגה גבוהה מאוד. אך גם אנו, שחפצים שתתמלאנה בקשותינו לטובה ולברכה, צריכים לדעת, שאף אם לא קיבלנו את מבוקשנו - הרי שהרווחנו תפילה.

ב. אין תפילה חוזרת ריקם!

חז"ל לימדונו כי "אין תפילה חוזרת ריקם", אין תפילה שהקב"ה מטביע עליה חותמת **נדחה**, או **לא נתקבל**. אין דבר כזה, כל תפילה של יהודי יקרה היא מאוד לפני הקב"ה!

...ולא כמידת בשר ודם השרים, וכל שכן המלכים, אשר יש להם מזכיר, וכל מכתב שנשלח אליהם, עובר ביקורת תחת ידו של המזכיר, ואת הדבר שנראה לו חיוני מגיש לפני השר ואת השאר זורק. אבל מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא – כל מה שאדם חפץ מבקש ממנו. (אור לציון חכמה ומוסר)

"כי אתה שומע תפילת **כל פה**"!

ומדוע בכל זאת פעמים שאנו רואים בעינינו שהבקשה לא התמלאה?

אלא דומה הדבר לבן המבקש מאביו ממתק נחשק. לנגד עיני האב עומדת טובתו האמיתית של בנו, בראייה לטווח ארוך ורחב, ומתוך כך - יתכן שבאמת יראה האב לנכון למלא את מבוקשו מיד ולתת לו את הממתק. אך יתכן שישמור לו את הממתק לשבת, יתכן שיתנה את נתינת הממתק בהכנת שיעורי בית, ויתכן גם שהילד חולה בסכרת ולכן לא יתן לו את הממתק בשום פנים ואופן.

גם בקשותינו מבורא עולם - נענות בהתאם לטובתנו האמיתית: יתכן שימלאן ה' מיד לטובה ולברכה, אך יתכן שתדחינה להזדמנות טובה ומתאימה יותר, יתכן שתתמלאנה בתנאי מסויים, ויתכן גם שאינן לטובתנו ולכן לא תתגשמנה כלל. אך על כל פנים, עצם הפניה, עצם הבקשה, בודאי פעלה את פעולתה, ואם לא התמלאה - הרי שהאדם יתוגמל בכפל כפליים ממקום אחר.

רבים מאתנו מכירים סיפורים שונים ומגוונים על תפילות שלא נענו, והנה לאחר זמן נודע עד כמה היה זה לטובה, וכמה רע היה יכול להיות אילו היתה הבקשה מתמלאת. לא תמיד אנו רואים בעין את הסוף הטוב, אבל בטוחים אנו בקב"ה שתמיד בוחר עבורנו את הטוב ביותר.

"ולעתיד לבוא, יבואו כל אלו התפילות לפני ה', ויהפכו לאורות גדולות ועצומות
שיתעוגגו בהם ישראל הקדושים עושי רצונו.
ולפעמים עומדת התפילה מבחוץ מפני המקטרגים שאינם מניחים שתתעלה,
אבל בעת רצון תדחק עצמה זו התפילה ותתעלה, **כי דיבור של תפילת ישראל אינו הולך לריק**". (מדרש פתח)

התפילה שלא נענתה

סיפר הגאון הצדיק רבי נפתלי חיים אדלר זצ"ל: כשהשתלטו הגרמנים על הונגריה, ריכזו את היהודים בגטאות לקראת שילוחם לאושוויץ. גילו שהוא יליד ארץ ישראל ונושא דרכון בריטי, ואסרוהו בכלא כנתין ארץ אויב. הוא עדיין לא ידע את המשמעות האמיתית של הגטו, ולכן ניסה בכל כוחותיו להשתדל לשכנעם להביאו עם כל היהודים אל הגטו, בטענה שאף הגטו כמו בית כלא ענק. אך ללא הועיל, כלא זה כלא. ניסה להפעיל שתדלנות, שלפחות יִשָּׁלַח לבית הכלא המרכזי לנתיני מדינות אויב, שהיה תחת פיקוח בינלאומי וזכה לתנאים משופרים, ולשווא. הוא נותר בכלא עד לשחרור. או אז התברר לו מה עלה בגורלם של יושבי הגטו: מאלפי יהודי עירו - ניצלו ארבעה עשר בלבד. ולא די בכך, בגיחת מטוסי בעלות הברית הופצץ בטעות בית הכלא לאסירים ביטחוניים, וכולם נקברו חיים. "כמה דמעות שפכתי לחילוצי מהכלא", סיפר הרב, "וכמה הודיתי כשתפילתי לא נענתה!"... (מעיין המועד פורים שיג)

מספר של תפילות

שאלה: לאור האמור, שה' ממלא את בקשותינו אך ורק בהתאם לטובתנו האמיתית, האם נאשר רואה האדם שתפילתו לא נענתה - עליו לחדול מלהתפלל?

תשובה:

גזירה קשה נגזרה על משה רבנו - למות במדבר, מבלי לזכות להיכנס אל ארץ ישראל. עבור משה רבנו, היודע ומכיר במעלתה וקדושתה של ארץ ישראל, הארץ אשר עיני ה' בה, ארץ המסוגלת ליראת שמים ולקיום התורה והמצוות בשלמות - היתה זו גזירה קשה ביותר. הוא מעתיר ומתפלל לפני הקב"ה שיבטל את רוע הגזירה - "וָאֶתְחַנַּן אֶל ה' בָּעֵת הַהִיא לֵאמֹר: אֲדֹנָי אֱלֹקִים, אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גָּדְלְךָ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה... אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן..." (דברים ג כג-כה). ואולם תפילתו לא נענתה. הוא מתפלל שוב, ולא נענה. חוזר ומתפלל, ושוב לא נענה. וכך הוא חוזר ומתפלל - 515 תפילות! (ילקוט שמעוני וילך תתקמ) עד שאומר לו הקב"ה: "רַב לְךָ, אַל תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בַּדָּבָר הַזֶּה". ה', הצופה ומביט עד סוף כל הדורות, ידע כי לא טוב הדבר שמשה רבנו יכנס לארץ, ולכן ביקש ממנו שיפסיק להתפלל.

אולם מדוע הוצרך ה' לעצור אותו מתפילתו?

מסבירים המפרשים, כי ישנן בקשות אשר נקצב להן סך מסויים של תפילות, שאם אדם יתפלל אותן, יתמלא מבוקשו. לבקשתו של משה רבנו נקצבו 516 תפילות, ולכן אם היה מתפלל עוד תפילה אחת, היה נענה. אבל כיון שהקב"ה לא רצה בכך, לפיכך אמר לו: "רב לך". אל תתפלל יותר, כדי שלא אאלץ, כביכול, למלא בקשתך.

ממשילים זאת לקיר. קביעה וגזירה של הקב"ה היא כמו קיר, מניעה. והתפילה היא כמו הכאת פטיש, החוטבת וחוצבת בקיר, עד שמסוגלת להבקיע אותו. ואולם יש קירות עשויות גבס דקיק ויש קירות יצוקות בטון. ישנן גזירות שדי בתפילה אחת או שתיים כדי לבטלן, וישנן גזירות שצריך בעבורן מספר רב יותר של תפילות, ולאט לאט הקיר הולך ונחטב עד שנבקע.

ואנו, שעומדים מצדו האחד של הקיר, לעולם לא נוכל לדעת. אולי עוד הכאת פטיש אחת ויבקע הקיר. לכן אדם לעולם אינו צריך לחדול מן התפילה. כל עוד לא אמר לו הקב"ה "רב לך", יכול הוא להמשיך לחטוב ולהכות בקיר.

חנה, אמו של שמואל הנביא, כיצד זכתה להיפקד בפרי בטן צדיק ומורם מעם, לאחר שנים ארוכות של עקרות וצער? אומר הנביא: "וְהָיָה כִּי **הִרְבְּתָה לְהִתְפַּלֵּל** לִפְנֵי ה'" (שמואל א א יב). היא השיגה את מבוקשה על ידי ריבוי תפילות. ואמרו במדרש: **מכאן שכל המרבה בתפילה – נענה;** (מדרש שמואל ב טו), ועוד אמרו (תנחומא וירא א): אמר הקב"ה: אפילו אין אדם כדאי להיענות בתפילתו ולעשות עמו חסד **– כיון שמתפלל ומרבה בתחנונים, אני עושה חסד עימו.**

להסיר את לב האבן

ניתן לומר שהקיר הוא גם לב האבן שלנו. הלב הקשה, העקשן והאטום. שמסרב לשמוע את קול ה' הקורא אליו. שאינו מתלהט באהבת קודש לרוץ למצוות. שנוהה אחר תאוותיו החומריות. שאינו מתפעל, אינו מתרגש. רואה ושומע דברים וממשיך הלאה.

כמה מצפים אנו למימושה של הנבואה (יחזקאל לו כו): "וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם, **וַהֲסִרֹתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשַׂרְכֶם**, וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר" - לזכות בלב בשר, לב חי ופועם ומתרגש, לב מבין וחכם, הפתוח לקלוט את קול ה'. עוד יבואו ימים, אליהם אנו מצפים, שבהם "מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה', כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים" (ישעיה יא ט), הלב יהיה פתוח ורחב להכיר ולדעת את ה', לב רגיש וקולט ומבין. אבל בינתיים - זה קשה. הלב קשה, הלב עדיין אבן. אדם יכול לשמוע ולדעת הרבה דברים, אבל הלב רחוק, סגור מלקלוט ולהפנים.

ולעיתים כדי לשבור את לב האבן, האדם מקבל קשיים וניסיונות, שפותחים את לבבו, נותנים לו לצאת מקונכיית האנוכיות והגאווה ולהיפתח אל ה'. אבל כאשר אדם מתפלל ומרבה תחנונים לפני הקב"ה, אזי לב האבן שלו הולך ונמס, הולך ומתרכך, הולך ונפתח, ומתקרב לה' יתברך, ואז כבר אינו צריך לייסורים ולקשיים. מתפילה לתפילה הוא הולך ונעשה ראוי יותר לישועה.

וכמו שמסביר הרלב"ג בעניין חנה (שמואל א ז טו), כי ריבוי התפילה גורם שתחזק הדבקות בין המתפלל ובין ה' יתברך, ולזאת הסיבה נשמעה תפילתה של חנה, ונתן לה ה' את שאלתה.

לכן, גם אם רואה האדם שבקשתו לא התמלאה, ימשיך שוב ושוב לשפוך ולהמיס את לבבו בתפילות ובתחנונים לפני ה' יתברך. וכך אומר דוד המלך ע"ה: **"קַוֵּה אֶל ה', חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ, וְקַוֵּה אֶל ה'"** (תהלים כז יד) - תְּקַוֵּה ותתפלל אל ה', ואם לא תתקבל תפילתך - חזור וקווה! (רש"י), שוב ושוב תחזק ותאמץ את ליבך בתקוה, בייחול ובציפייה לישועת ה'.

מנוחת נפש הבוטח

יחד עם ריבוי התפילות, צריך האדם להיזהר שלא להתעקש בלבבו לאמר: כך אני רוצה - וזהו זה. זה הכי טוב, זה בדיוק מה שאני רוצה. כי בסופו של דבר לעולם לא נוכל לדעת מהו הטוב ביותר עבורנו. "**וָאֶתְחַנַּן** אֶל ה'" - מתנת **חינם** אנו מבקשים, **בתחנונים** ובהתרפקות. אין לנו חלילה תביעות או טענות. סמוכים ובטוחים אנו כי בסופו של חשבון, יתן לנו הקב"ה את הטוב ביותר.

אמר החזון אי"ש זצ"ל לתלמידו, כי לאחר שאדם מתפלל תפילה אמיתית, צריך הוא להרגיש תחושת פורקן, שהמשא כבר לא עליו אלא השליכו על ה', מתוך ידיעה והבנה שהקב"ה מסדר עבורו את הטוב ביותר. תחושתו היא: אני את שלי עשיתי - התפללתי, והוא יתברך יתן לי כפי שהוא מבין ומתי שהוא מבין, ואני סמוך ובטוח שגם אם לא יתן לי - אין זאת אלא לטובתי. וכפי שמגדיר רבנו בחיי את עניין הבטחון - "**מנוחת נפש הבוטח**". [ואין זה סותר שיכול הוא להמשיך ולהתפלל על הדבר שוב ושוב, בדרך תחנונים].

אינך "מטריח" את הקב"ה...

בשר ודם יש לו פטרון [אדון] והולך אצלו פעם אחת והוא מקבלו, שנייה והוא מקבלו, שלישית – אינו נראה לו, רביעית – אינו נפנה לו.

אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, **אלא כל זמן שאתה מטריח עליו הוא מקבלך!**

(מדרש תהילים עה ו)

סיפר הרב שלום שבדרון זצ"ל: לידידי הגר בלונדון, ישנו מכר עורך דין מצליח, היודע מעט מאוד על יהדות. באחד הימים הוא פונה אליו ומספר לו שהוא בצרה גדולה: בעבודתו קיבל עליו להיות פרקליט של נכרי אחד, שהסתבך בעניין פלילי. במהלך המשפט התגלה כי הלקוח הזה הוא רמאי גדול, עד שהשופט לא חשך את שבט ביקורתו גם מהעורך דין שלו, והאשים אותו כי היה מודע לרמאות של הלקוח, ועל כן החליט להעמיד למשפט גם את עורך הדין.

באנגליה מתנהל כל הענין המשפטי בדרך קפדנית ביותר. השופטים מדקדקים לא רק עם הנאשמים העומדים למשפט אלא גם עם עורכי הדין, שלא יהיה עליהם שום רבב. ולכן נשקפה לעו"ד זה סכנה גדולה, שלא רק שישללו את רישיונו ויפסלוהו מלעסוק במקצועו, אלא עלולים עוד להטיל עליו עונש כבד עם קנס. הוא סיפר זאת לידידי בצער גדול, כשהוא לא יודע לשית עצה בנפשו.

אמר לו איש שיחו: שמעני ידידי, העצה הטובה ביותר היא, שתעשה ככל אחינו בית ישראל, היינו להתפלל פשוט לריבונו של עולם, והוא יוציא אותך מן הצרה!

משיב לו העו"ד: מה, לבקש מה'? - זאת אינני יכול! ואסביר לך מדוע: פעם כבר ביקשתי ממנו ישועה והבטחתי לו שיותר לא אבקש שום דבר!...

ומה היה הדבר שביקש ועל זה נתן הבטחתו שיותר לא יבקש?

מספר שנים קודם לכן הוא הוזמן לאוסטרליה לצורכי עבודתו, ויצא לשם לשהות של ששה שבעה חודשים. הוא לקח עימו בנסיעתו את בתו היחידה והאהובה, שהיתה אז בת שבע שנים. והנה בהיותם שם באוסטרליה, חלתה לפתע הילדה בצורה קשה, והרופא הזעיק אותה מיד לבית החולים, שם ערכו לה סידרה של צילומים, והתגלתה המחלה הארורה, ה' יצילנו. מיד פתחו בסדרה של טיפולים, אבל עברו כמה שבועות ומצבה הלך ונעשה גרוע יותר ויותר, עד שיום אחד, זה היה בשבת, אמר הרופא לאביה העו"ד, כי מצבה קריטי, ולא נותרו לה אלא שעתיים שלוש שעות בלבד לחיות.

האבא היה מזועזע ונחרד לשמע הבשורה הנוראה, אך משהתאושש קמעא, נפלה החלטה בלבבו ללכת מיד לבית הכנסת. אומנם הרבה לא ידע, לא זכר שום דבר של יהדות, אולם הוא זכר שביום הבר מצוה לקח אותו אביו לבית הכנסת והניח לו תפילין. הוא לא השתהה, יצא והחל לחפש בית הכנסת. זה היה כבר בשעות הצהריים, חיפש וחיפש עד שמצא בית הכנסת. המקום היה כבר ריק מאנשים. למזלו, היה פתוח. הוא נכנס פנימה ובהיות ליבו מר עליו, פרץ בבכי עז שנמשך שעתיים ללא הפוגה, ובתוך בכיו עמד ודיבר: רבונו של עולם, אני מוכרח לבקש ממך דבר, ואני מבטיח לך שיותר לא אבקש עוד משהו...! אני מבקש ממך שבתי האהובה תישאר בחיים...! כך נשאר עוד זמן מסויים בבכיו, עד שלפתע חש באיזו הקלה על ליבו. הוא החליט שהגיע הזמן לשוב לבית החולים ולראות מה המצב.

והנה בשובו לבית החולים ליד מיטת ביתו, מקדם הרופא את פניו ואומר לו: קרה דבר פלא, מוזר מאוד - היא פקחה את עיניה! הרופא לא היסס ומיד ערך לה בדיקה, בסיומה אמר לאב: תראה, יש תקוה! למחרת בבוקר, כשחזר שוב האב לבית החולים, היא כבר ביקשה מעט מים. כך החל תהליך מופלא של שיקום הילדה, עד שכעבור שבועיים היא כבר ירדה מהמיטה. משהגיעה למצב זה החליטו לערוך לה בדיקות יסודיות: האם יש לה או אין מחלה? הצילומים נעשו וכולם מתפלאים: נס ופלא! אין שום דבר! הרופאים כולם השתוממו ממש ויצאו מן הכלים, עד שהלכו ועשו אסיפת רופאים מכל רחבי העיר, כשהם מציגים בפניהם את הצילומים הראשונים שהראו בבירור את הגידול, ואת הצילומים החדשים שבהם לא נמצא שום דבר. כולם הפטירו ואמרו: אין זה אלא נס משמים...

סיים עורך הדין את סיפורו ואמר לידידו: עתה הלוא שמעת, כי הבטחתי לה' שלא אבקש עוד, וכיצד אוכל להפר הבטחתי?

אמר לו ידידו: אין בכך כלום! אתה אומנם הבטחת אבל אתה יכול ללכת ולבקש עוד פעם, ה' רחום וחנון וייעתר לך. משמע כך, הלך והתפלל שוב מקירות לבו, ובחסדי ה' יצא מן המשפט זכאי. (שאל אביך ויגדך ח"א עמוד ריט)

חביבה תפילה, אף כשהאדם בא לה' בתפילה כאשר צר לו – אין הקב"ה דוחהו, ולא כדרך העולם לומר לבני אדם: "ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם" (שופטים יא,ז) אלא מוכן הקב"ה תמיד לקבל האדם. (ספר העיקרים)

תפילה על הישגים רוחניים

שאלה: האם צריך להתפלל גם על הישגים רוחניים, כגון חיזוק באמונה ובעבודת ה'? הלוא "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" - אם כך מה טעם להתפלל אם כבר בידך הוא?

תשובה:
אמרו חז"ל (סוכה נב ע"ב): "יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא שעוזר לו - אינו יכול לו!"

למרות שיראת שמים תלויה ביד האדם - הרי שבלי סיוע משמים, אדם לא יוכל להתקדם ולהתגבר על היצר הרע. וכיון שתכלית האדם בעולמו להתגבר על היצר הרע, "לעבוד ולעמוד בניסיון" - הרי שהרבה הרבה צריך הוא להשקיע את כוחותיו בתפילה לה' שיעזור ויתן לו כח להתמודד ולהתגבר על יצרו, ולהתקרב אל ה' יתברך.

פעם אחת דיבר רבי נחמן מברסלב עם מישהו, ובתוך כך שמע אדם אחר מתפלל תפילת ערבית, כשהוא אומר במהירות ובחטף את המילים: "ותקננו מלכנו בעצה טובה מלפניך". אמר רבי נחמן לאיש שיחו: הראית שזה חוטף במהירות אלו התיבות "ותקננו בעצה טובה", הלוא אלו התיבות צריכים להתפלל בהתעוררות גדולה ובכוונה גדולה מעומקא דליבא מאוד, כי זאת היא תפילה יקרה מאוד מאוד, כי מאוד צריכים לבקש רחמים מהשם יתברך שנזכה שיתן לנו עצה טובה ונזכה לדעת איך להתנהג. ומי שרוצה לחוס על עצמו באמת, צריך לבקש מאוד בתחנונים רבים מה' יתברך שישים ליבו היטב על מה שנעשה עימו, באופן שיתן לו עצה אמיתית ונצחית שיצליח על ידה לנצח באמת, ולעשות רצון ה' באמת בכל העניינים בלי הטעיית עצמו כלל. (ברומו של עולם 305)

בספר עבודת פנים (מכתב מה) כתב: "מה שאתה מבקש עצה להינצל מהיצר הרע, הרוצה לאבד את האדם משני עולמות - באמת רק עצה אחת יש בדוקה ומנוסה לכל דורש עבודת ה', והיא מועילה בכל מקום ובכל זמן - פשוט לבקש ולהתחנן מה' יתברך: "אנה ה' מלטה נפשי", וכל ספר התהילים מלא מזה, וצריך לבקש על זה הרבה מאוד, לא יום ולא יומיים, לא חודש ולא שנה. והנה הבקשה והתפילה היא עצמה עבודה גדולה ונחת רוח גדול לה' יתברך".

סיפר רבי נחמן מברסלב על עצמו: בצעירותי סיגפתי את עצמי בכל מיני סיגופים, כדי להתקדש ולהתקרב לה' יתברך. **אבל אילו הייתי יודע את כח התפילה, לא הייתי מסגף את עצמי כלל**; רק הייתי עומד ומתחנן לפני הקב"ה יומם ולילה, כי הכל תלוי בתפילה, ועל ידי התפילה ניתן להשיג הכל.

והמשיל משל נפלא: משל למלך שציוה על בנו לקחת אבן גדולה וכבדה מאוד

ולהרימה אליו. אבל הבן לא היה יכול לשאת ולהרים את האבן, והצטער צער רב על כך שאינו יכול למלא את רצונו של אביו. עד שגילה לו המלך את דעתו, וכך אמר לו: היעלה על דעתך שאני אצוה עליך להרים דבר כבד כזה? אין כוונתי לזה כלל, רק כוונתי היתה שתיקח פטיש חזק ותכה ותשבור את האבן לחתיכות קטנות, וכך תוכל להעלות אותה.

כך, ציוה עלינו ה' יתברך כי "נישא לבבנו אל כפים, אל אל בשמים". ולבבנו הוא לב האבן, והוא אבן גדולה וכבדה מאוד, ואי אפשר להרים אותה אל ה' יתברך בשום אופן [האדם מלא תאוות, תשוקות, עצלות, וכו'], רק על ידי שניקח פטיש ונפוצץ את לב האבן, אז נוכל להרים אותו אל אל בשמים. **והפטיש הוא הדיבור.** והעיקר - להרבות בדיבורים של תחינות ובקשות בפה, והתעוררות הלב תבוא ממילא. ולפעמים על ידי שידבר הרבה, אף על פי שיהיה בלא לב כלל, אף על פי כן יבוא אחר כך על ידי זה להתעוררות גדולה בלב ובנפש, וממילא יוושע. וזה בחינת מה שנקרא "תפילה" שהוא לשון עיקש ופתלתול. ובבחינה זו יש להרבות בתפילה והתבודדות מאוד מאוד כל ימי חייו, שזה העיקר. וצריך להיות עקשן גדול בזה מאוד מאוד, שאף על פי שנדמה לו שדבריו אינם מועילים כלל, כי זה כמה ימים ושנים שעוסק בזה ועדיין לא פעל כלל, אף על פי כן צריך להיות בזה עקשן גדול. ובאמת צריכים עקשנות גדולה מאוד מאוד בכל עבודת ה'. אבל עיקר העקשנות צריכים בתפילה ותחנונים, והעיקר בשיחות של תפילה, כמו שפרש רש"י על הפסוק "נפתולי אלוקים נפתלתי" (בראשית ל ח) - לשון עיקש ופתלתול, **התעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום**. והבן הדברים היטב, אם תרצה לחיות חיי עולם, כי אי אפשר לבאר הכל בכתב.

ואף על פי שתהיה בדרך עיקש ופתלתול כמה פעמים בלי טעם וריח [בלי להרגיש שום התקדמות] - "לֹא בָזָה וְלֹא שִׁקַּץ עֱנוּת עָנִי", כי הוא יתברך מלא רחמים בכל עת. וזהו בחינת "תפילה לעני" שהיא יקרה מכל. ואפילו בעני סתם שמתפלל על צרכיו ועל דוחקו ועניותו בגשמיות, מכל שכן וכל שכן כשמתחיל האדם לרחם על עצמו ומרגיש עניותו ודחקו במעשים טובים, וטוען עם ה' יתברך בלשון תחנונים על שאינו מקרבו אליו, ושופך שיחו וליבו לפניו - כמה וכמה יקרה תפילה זו בעיני ה' יתברך, והיא יקרה מכל התפילות שבעולם, כי באמת, זה עיקר העניות והדחקות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל: "אין עני אלא בדעת", כי חוץ מזה הכל הבל, כי ימינו כצל עובר, ואין צרה כצרות הנפש, ואין עניות כעניות מתורה ומעשים טובים, מכל שכן וכל שכן כשהוא בעל חוב, שחייב לה' יתברך חובות רבים על ידי חטאיו ופשעיו, ואין לו במה לסלק את חובו כלל כי אם בתפילה ובתחנונים. (ברומו של עולם עמוד 145. ועיין שם עוד)

ההבדל בין בקשה חומרית לבקשה רוחנית

הנה, כפי שהתבאר לעיל, ודאי שאדם צריך לבקש אף על צרכיו הגשמיים, כמו צורכי פרנסה, בריאות, משפחה וכדומה. ואדרבה, בתחומים הללו יכול הוא לחוש יותר במוחשיות את רגש התלות והתקווה לישועת ה'. אדם שמתפלל רק על יראת שמים - ולא מבקש על פרנסתו, סימן שגם מה שמבקש על יראת שמים, אינו מאמיתות ליבו.

ואולם כאשר האדם מתפלל על דברים גשמיים, אין לו לבקש גבוהה-גבוהה, ולחפוץ מעל ומעבר למה שהוא צריך. וכמו שכותב בספר משנת רבי אהרון: "...גם בליבו

יהיה המבוקש אך במידה מועטה ובהסתפקות גדולה. ודבר זה נובע מהידיעה הברורה כי אין מגיע לאדם מאומה, והכל הוא נדבה וחסד מאתו יתברך. וממילא, גם בפנימיות לבבו, אי אפשר שירצה וידרוש הרבה. וכשירגיש כך, נמצא, שכשיקבל, יחשוב כאילו ניתן לו כל טוב, וממילא ישמח בהם שמחה גדולה אמיתית", וכבר אמר יעקב אבינו: "כי חנני אלוקים וכי **יש לי כל**"! זו צריכה להיות הרגשתו הפנימית של היהודי, שלא חסר לו כלום, וממילא משאלותיו החומריות מועטות וצנועות.
[כמובן שהדבר תלוי במדרגת האדם, ובכל מקרה, כל עוד האדם מרגיש שיש לו חסרון וצורך בדבר מסויים, ודאי שעליו לפנות על כך בתפילה לה', גם אם עבור אדם אחר זה אולי 'מותרות'].

וכמו כן בבקשות גשמיות, אל לו לאדם להתעקש ולהפציר יותר מידי על מילוי בקשתו, כי הוא איננו יודע אם הדבר טוב לו או לא.

מספרים על החסיד ר' ישראל קרדונר זצ"ל, שהיה עני מרוד, ובימי החורף המושלגים, לא היו לו אפילו נעלים לרגליו. למרות חסרונו וצערו לא התעקש בתפילתו על מילוי רצונו, ובתפילתו אמר לפני ה': ריבונו של עולם, אתה יודע את מחסורי ואת הקור הרב הגורם לי צער. אם ברצונך לשמוע את תפילתי, אנא, תן לי נעלים חמות, כדי שלא יהיה לי קר וכדי שתתיישב דעתי ואוכל ללמוד ולהתפלל כראוי. אולם, אם על כל פנים, מסיבות הידועות לך, רצונך שאשאר בלי נעליים, תן לי דעת ותבונה שיסייעו לי להבין שאיני זקוק להן, ואשמח גם בלעדיהן"...

כך בבקשות גשמיות. ואולם בבקשות רוחניות - אדם יכול וצריך להתעקש שהוא רוצה עוד ועוד, ועיקר ההצלחה תלויה בעקשנות, כמובא לעיל. וכמו כן אין לאדם להסתפק במועט! כפי שאמרו חז"ל (ברכות נ ע"א): "הרחב פיך ואמלאהו" - בעניינים רוחניים הרחב פיך לבקש כל תאוותך, כי אין גבול להשגות הרוחניות שהאדם יכול להשיג.

ומקובל מצדיקים, שכאשר יהודי מתפלל על צרכיו הרוחניים, שום קטרוג אינו יכול לעכב תפילתו מלעלות השמימה.

כתב בספר חסידים: כי אם ישאל אדם דבר שהוא לשבח בוראו, כגון על לימוד תורה ושאר חפצי שמים, ושופך את נפשו עליו - הקדוש ברוך הוא שומע תפילתו, אף על פי שאין בידו מעשים טובים. (ברומו של עולם 299-302)

הרב אליהו דסלר זצ"ל כתב, שאדם הרוצה לעלות במעלות רוחניות ולהתקרב אל ה' יתברך, צריך להתייגע רבות בתורה ובמצוות, בעבודת המידות וכו', כדי לתקן את נפשו ולהכשירה. ואולם ישנה אפשרות אחרת - לעשות "קפיצת דרך" רוחנית בהתקרבות לקב"ה, וזאת על ידי תפילה. וזו לשונו (בספר "שם ושארית"): "אבל **הדרך השניה** היא דרך התפילה, דרך "קונה עולמו בשעה אחת" שהיא ישירה להתקרב לה' יתברך, אף על פי שעדיין לא תיקן טמטום ליבו... חידוש גדול למדנו בזה - שאם נתעורר להתפלל באמת על התקרבות אליו יתברך, נזכה לבחינת **קפיצת הדרך** רוחנית מעל כל המחיצות המעכבות... שמדרגת התפילה היא ברומו של עולם, היינו שהיא מעל גבי חוקי העולם... אלא מתעלים בבת אחת וזוכים לטהרת הלב. (ברומו של עולם 194)

חיוב מצות התפילה

"וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם,
לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם **וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם** וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (דברים יא יג)

דרשו חז"ל: איזו היא עבודה שהיא בלב? הוי אומר זו תפילה. (תענית ב ע"א)

פירמידת המצוות

רבים מאיתנו ודאי מכירים את "פירמידת המזון". גופנו זקוק לרכיבי מזון רבים ומגוונים: חלבונים, פחמימות, שומנים, ויטמינים, מינרלים ועוד. כולם הכרחיים לצורך תפקודו התקין של הגוף, אולם חלקם נחוצים בתדירות גבוהה ובמינונים גדולים, וחלקם פחות. הבסיס הרחב של הפירמידה הוא הבסיס היומי, בו עומד בעיקר הלחם לסוגיו, הנחוץ לאדם כמה פעמים ביום. אך "לא על הלחם לבדו יחיה האדם" - מעליו, בחלקים העליונים הצרים יותר של הפירמידה, ממוקמים בהדרגה יתר המזונות: פירות וירקות, דגנים וקטניות, ברבורים ושליו ודגים וכל מיני משמנים - הנצרכים אף הם לגוף, מי יותר ומי פחות, חלקם על בסיס שבועי, וחלקם על בסיס חודשי.

בפירמידת המזון הרוחני של היהודי עומדות מצוות רבות, החיוניות לתפקודה התקין של הנשמה, ולשמירת הקשר הבריא והמלא עם בורא עולם. בבסיס השנתי עומדים בעיקר החגים והמועדים עם המצוות הכרוכות בהם. הם מעניקים לנו חיזוקים חד שנתיים הנדרשים לנו בעבודת ה', כגון הגברת התודעה היהודית על מאורעות חשובים ומרכזיים בתולדות עם ישראל, חיבור אל אבות האומה, חידוד רגשות חיוניים, כמו רגש היראה בראש השנה, השמחה בחג הסוכות, ההלל וההודיה בחג הפסח, וחיזוק עסק התורה בחג השבועות. כל אלו מחזקים אותנו ונותנים לנו צידה לדרך למשך השנה כולה.

על בסיס שבועי, יש לנו בעיקר את השבת היקרה, המחזקת את אמונתנו בבורא עולם, ומעניקה לנו שהות של יום תמים עם בורא עולם, תוך התנתקות מחיי החומר והמלאכה. יום מרומם זה נותן לנו כח וחיזוק לכל ימות השבוע, יחד עם שפע של טובה וברכה ברוחניות ובגשמיות, כמו שכותב הזוהר הקודש: "כל שתין יומין, מיניה מתברכין" [כל הששה ימים ממנו מתברכים].

ואולם ישנן מצוות שאין די לעשותן פעם בשנה, פעם בחודש או פעם בשבוע, אלא הן נצרכות לנו יום יום.

אחת מהן היא מצות התפילה, העומדת בבסיס הרחב, היומי, של הפירמידה.

פוסק הרמב"ם: **מצות עשה להתפלל בכל יום**, שנאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם". [מפי השמועה למדו, שעבודה זו - היא תפילה, שנאמר: "ולעבדו בכל לבבכם", אמרו חכמים: אי זו היא עבודה שבלב? זו תפילה.] (רמב"ם הלכות תפילה פרק א הלכה א)

אין די להתפלל פעם בשבוע או פעם בחודש, התפילה צריכה ללוות את היהודי יום יום. יהודי צריך להרגיש את עצמו כל יום מחובר להקב"ה, לא יתכן שיעבור יום שיהודי לא יפנה בו אל בורא עולם, פנייה ישירה ומוחשית - בדיבור.

ומה רבו רחמיו וחסדיו של הבורא יתברך, אשר מאהבתו אותנו, ומחמלתו עלינו, ציוה עלינו בתורתו להתפלל לפניו בכל יום, כדי שנהיה מחוייבים בזה, וכך נתמיד בתפילה, **ונפשנו תתרגל לכך**. שאם לא חיוב זה - מי יודע אחת לכמה זמן היינו זוכים להתפלל אל בורא עולם?! שהלוא כגודל חשיבותה של התפילה, כן גודל המפריעים למיניהם, כ"אין זמן", חוסר יישוב הדעת, עצלות, חוסר חשק, גאווה וכו'.

ענין התפילה הוא, כי הנה מן הסדרים שסידרה החכמה העליונה הוא, שלהיות הנבראים מקבלים שפע ממנו יתברך, צריך שיתעוררו הם אליו ויקרבו לו ויבקשו פניו. וכפי התעוררותם לו, כן ימשך אליהם שפע. ואם לא יתעוררו לא ימשך להם. והנה האדון ברוך הוא חפץ ורוצה שתרבה טובת ברואיו בכל זמניהם, **וחכין להם עבודה זו דבר יום ביומו**, שעל ידה ימשך להם שפע ההצלחה והברכה כפי מה שהם צריכים לפי מצבם זה, בזה העולם". (דרך ה' לרמח"ל, פרק חמישי)

הצורך בנוסח קבוע

מן התורה אין שיעור מסויים לאורכה של התפילה או לתוכנה, אלא שצריך לכלול בה שלושה מרכיבים עיקריים: שבח, בקשה והודיה. כל יהודי בלשונו צריך לפנות אל הקב"ה, לפתוח בשבח ובהכרה בגדלותו של בורא עולם, להמשיך בבקשה על מה שנצרך לו, ולסיים בהודיה לבורא עולם על החסדים אשר עושה עימו.

ואכן בעבר לא היה נוסח קבוע לתפילה, אלא כל אחד התפלל תפילה אישית בלשונו, יש שהאריכו ויש שקיצרו. כמובן שיש בכך מעלה, שכל אדם מתפלל בלשונו, תפילה אמיתית הבוקעת מעמקי ליבו. אולם בפועל - במשך הזמן נחלשו הדורות, וטרדות היום יום השוחקות הביאו את המוני העם להתפלל תפילות חפוזות וקלושות, וכך היה הציבור הולך ומתנתק מעבודת התפילה ומריבונו של עולם.

והנה, בתחילת ימי בית המקדש השני, ייסד עזרא הסופר בית דין גדול, שעליו נמנו מאה ועשרים זקנים, שנקראו: "אנשי כנסת הגדולה". היו אלה ענקי הרוח של הדור, חלקם היו מאחרוני הנביאים, וביניהם: חגי, זכריה, מלאכי, דניאל, חנניה, מישאל עזריה, נחמיה, מרדכי היהודי, זרובבל, והאחרון שבהם הוא שמעון הצדיק.

ראו אנשי כנסת הגדולה את מצבו הרוחני הרופף של העם: למרות שזכו לדרגות כה מרוממות של השראת שכינה בבית המקדש הראשון, וכן זכו שהיו ביניהם נביאים, בכל זאת מנגד בין המוני העם התפשטו עבירות חמורות, כעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. גם נישואי תערובת פשו בעם. לפיכך כאשר זכו להקים מחדש את בית המקדש השני, נועדו אנשי כנסת הגדולה ותיקנו תקנות שונות, גזרו גזירות [איסורים, המכונים איסורי דרבנן, כמו איסור מוקצה בשבת], ניסחו את התפילות והברכות, וקבעו להם סדרים, וכך יצרו לחיים היהודיים מסגרת שלימה שהביאה לידי ביטוי את ערכיה של התורה באופן מסודר וממוסד בתוך חיי היום יום. על ידי כך הרחיקו החכמים את העם מחטאים וקירבום לעבודת ה'.

וזהו שפותחת המשנה במסכת אבות: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה **לאנשי כנסת הגדולה**. הם אמרו שלשה דברים: הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה, **ועשו סייג לתורה**". ומפרש הרמב"ם: **אלו הגזרות והתקנות, אשר ירחיקו את האדם מן העבירה**, כמו שנאמר (ויקרא יח ל): "ושמרתם את משמרתי", דהיינו שתעשו משמרת [גדר וסייג] למשמרתי [לתורה].

סידור נוסח התפילה

אחד הדברים הבולטים שתיקנו אנשי כנסת הגדולה הוא כאמור - סידור נוסח התפילה. תחת תפילות קצרות ומשובשות, אשר היו רבים מן העם פוטרים בהם את עצמם, ייסדו אנשי כנסת הגדולה נוסחי תפילה קבועים, הנאמרים בזמנים קבועים. בנוסחים אלו כללו אנשי כנסת הגדולה את כל הבקשות הכלליות והפרטיות שראוי לאדם לבקש. וכך האדם לא מבקש רק על צורכי עצמו, ולא רק על התחום הספציפי שמעסיק אותו, אלא מתחבר ומתאחד עם שאיפותיו ובקשותיו של עם ישראל כולו. שמונה עשרה ברכות תיקנו בתפלת העמידה, המקיפות את כל מערכת השאיפות, החומריות והרוחניות, של כל עם ישראל.

אשרי העם שככה לו

סיפר חיים ד. מרמת השרון: יום אחד הזדמנתי אל הכותל המערבי. היתה שעת אחר הצהריים, טרם ערב, והנה ניגש יהודי אחד, סתם יהודי שאיני מכירו, ופצח בקול מתרונן: "אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה". בבת אחת, החלו להתקבץ סביבו עוד יהודים - זרים זה לזה, כביכול - וענו אחריו בקול: "אשרי העם שככה לו - אשרי העם שה' אלוקיו". מבלי לדעת למה ומדוע - הצטרפתי למניינם, בתהילות דוד המלך...

המשכנו בתפילה במילים הישנות נושנות, במילים שבהן שפכו את נפשם לפני ה' אבותינו ואבות אבותינו. לפתע התחוור לי שאיני היחיד, אלא אחד מרבים, כי בשעה קבועה זו עומדים ברחבי העולם רבבות יהודים ונושאים נפשם למרום, מבטאים במילים העתיקות של אבותיהם את רחשי ליבם...

עם תום התפילה, נשקתי לאבני הכותל - ונחרדתי. נחרדתי למחשבה שבעצם נוגעות שפתי בשפתיהם של דורות רבים של יהודים, הדובבות את געגועי ליבם של אלה שנפשם כמהה למקום הזה, אך לא זכו להגיע.

ומאז בהתפללי, מצטייר במוחי ובליבי, שהנה אני מתקשר לדורי דורות של אחי בני עמי, שעמדו ועומדים בשעה זו עצמה, להתייחד עם בוראם ולשאת תפילה באותן מילים עצמן. (מתוך דע את יהדותך. התפילה שער השמים ערכים 25)

רבדים של כוונות

בנוסף על מה שאנו מבינים בנוסח התפילה, הוא כולל בתוכו אין ספור כוונות עמוקות, שמקצתן התבארו בתורת הקבלה.

וכך כותב רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל בספרו "נפש החיים" (ב י): "בעומק פנימיות כוונת התפילה, אין איתנו יודע עד מה, כי גם מה שנתגלה לנו קצת כוונות התפילה, מרבותינו הראשונים ז"ל קדושי עליון ועד אחרון הקדוש איש אלוקים נורא האר"י

ז"ל, אשר הפליא והגדיל לעשות כוונות נפלאות, **אינם בערך אף כטיפה מן הים כלל, נגד פנימיות עומק כוונת אנשי כנסת הגדולה מתקני התפילה**, שהיו מאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים, וכל מבין יבין כי אין אנוש שיוכל לתקן תיקון נפלא ונורא כזה, לכלול ולגנוז במטבע תפילה קבועה וסדורה בנוסח אחד, התיקונים של כל העולמות, עליונים ותחתונים וסדר פרקי המרכבה... **והוא בלתי אפשרי אם לא על ידי הנבואה העליונה ורוח קודשו יתברך, אשר הופיעה עליהם הופעה עצומה בעת תיקון נוסח מטבע התפילה**".

מאידך, אנשי כנסת הגדולה תיקנו את נוסח התפילה כך שיתאים לכל רובדי העם. לצד הכוונות העמוקות אשר טמנו במילות התפילה, אשר רק קדושי עליון מסוגלים להבינם, הרי שישנו אף את הרובד הפשוט, המובן ונוגע לליבו של כל אחד ואחד, כך שכל יהודי יכול להתחבר אל מילות התפילה. בקשותיו ומשאלות ליבו סדורים לפניו בצורה ברורה ומסודרת, ועם אמירת הפה מתעוררת אף כוונת הלב.

ובן תצטרך לדעת, כי מימות משה עד אנשי כנסת הגדולה היתה התפילה בישראל בלתי מסודרת בתיקון שווה לכולן, אבל היה כל אחד מתפלל ועושה מליצה לעצמו כפי ידיעתו וחכמתו, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו תפילה זו של י"ח כדי שתהיה מסודרת בפי הכל, ולכך תקנוה בלשון פשוט מובן כדי שלא יתבלבלו הרעיונים בהבנת הלשון, ושיהיו כל ישראל שווים בה, בין חכמים בין טיפשים. אמנם תקנו אותה בכוונה גדולה ובהשגחה יתירה, במה שהיא מסודרת שלוש ברכות של שבח לפני התפילה, והן אבות וגבורות וקדושת השם, ושלוש לאחריה והן עבודה והודאה וברכת כהנים, וסדרו לנו באמצע י"ג ברכות שהן כלל כל צרכי האדם, וכל זה לא היה במקרה כי אם בעיון גדול מוכרח ומוצדק. (רבנו בחיי דברים יא יג)

חיות מחודשת

יהיו שיטעו לחשוב, כי בתיקון נוסח תפילה אחיד וקבוע, כביכול מבטלים אנו את החיות שיש בתפילה, הופכים את התפילה למשהו מכני וחסר חיות. ואולם עינינו הרואות שאין זה כך. המילים שתיקנו אנשי כנסת הגדולה הן כל כך חיות ונושמות, וכל אדם יכול למצוא בהן חיות מחודשת בכל יום.

"כדוגמת כל תופעה בבריאה, שתמיד היא רעננה, ולעולם היא חדשה. מעיינות נחלים השוטפים ועוברים, מביאים עימם בכל רגע ורגע המיה חדשה, המולה חדשה, נעימה חדשה, ולא תמלא עין מלראות... כן בדיוק התפילה והברכה. אם כי המטבע מוצקת מאנשי כנסת הגדולה, ואין אפשרות להזיזה ולשנותה בכל שהוא, אכן טמון בה חיות נצחית ורעננות תמידית. התעלות תמידית, שאיפה נצחית אל על, התפתחות בלתי פוסקת, עלייה מתמדת". (מאורות ירושלים גיליון ג עמוד שעז)

תפילה ללא כוונה – כגוף ללא נשמה

ואמנם, כאשר מתפללים בנוסח אחיד וקבוע, ניתן להרגיש קושי לכוון במילות התפילה. יכולות השפתיים להגות את המילים, ברכה אחרי ברכה, ואילו המחשבות מוצאות להן נתיב משלהן - מאילת ועד מטולה, מן השכן ממול ועד נשיא אינדונזיה. יכול הגוף לכרוע עד הארץ במודים, ואילו הראש מרחף בשמי השמים העליונים...

וכמו שמספרים בהלצה, על אדם שהתפלל שמונה עשרה, ובסיום התפילה לחץ חברו את ידו בחמימות רבה ובירכו במאור פנים בברכת "ברוכים הבאים"... הלה לא ידע את נפשו מתימהון ופליאה, אך חברו הסביר לו בטוב טעם ודעת: חברי היקר, בתחילת התפילה ראיתי אותך מתחיל לטייל לכאן ולשם, בברכת "אתה חונן" כבר היית בעיצומה של טיסה ישירה ללונדון, וב"סלח לנו" כבר טיילת להנאתך ב"ביג בן", בברכת "רפאנו" הספקת קצת לקפוץ ל"משמר המלכה", וב"ברך עלינו" כבר ישבת ברכבת התחתית בדרכך לצרפת. עד ברכת "שמע קולנו" ערכת כמה וכמה סיורים נרחבים ברחבי צרפת, וב"מודים" העפלת לפסגת מגדל האייפל. לקראת סיום החלטת לתת "קפיצה קטנה" גם לאיטליה, ולאחר כמה סיורים נוספים, עלית חזרה על המטוס. בזה הרגע זכיתי סוף סוף לראותך נוחת בחזרה... ולכן אני מברכך מכל הלב - ברוך שובך לשלום לארצנו הקדושה...

כמובן שלא לתפילה כזאת אנו מתכוונים, כאשר אנו מבקשים לבסוף: "יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי **וְהֶגְיוֹן לִבִּי**, לְפָנֶיךָ ה'...". כאשר הגיגי הלב נתונים במחוזות רחוקים, ורק השפתיים ממלמלות את המילים, הרי זה כ"מס שפתיים" ריקני, ובבחינת מה שאמר הכתוב (ישעיהו כט יג): "בְּפִיו וּבִשְׂפָתָיו כִּבְּדוּנִי, וְלִבּוֹ רִחַק מִמֶּנִּי", חס ושלום.

וכמו שכותב בספר חובות הלבבות (שער חשבון הנפש פרק ג): "ודע, כי המילות תהיינה בלשון - כקליפה, והעיון במילות - כמו לב [הפרי]. והמלות - כגוף לתפילה, והעיון - כרוח. וכשיתפלל המתפלל בלשונו, ולבו טרוד בזולת ענין התפילה [בענין אחר], תהיה תפילתו כגוף בלא רוח וקליפה בלא לב [פרי], מפני שגופו נמצא ולבו בל עמו עת תפלתו.

אוֹצַר של מילים, צַפְצוּף הפֶּה – הזו מצוֹת תפילה, לכְבד גפה, והלֵב רחוק?!
הלוא יספוֹת חטא על פשע על לֵב האֶבן, אשר לא ימס מזרם קודש אשר ימטירו עליו מסדרי התפילה
בעזוז קודשם, אשר הסתירו בכנפי מעייני תפילתם.
(החזון איש זצ"ל. אגרחות איש עמוד 34)

עבודה שבלב

אכן, הכוונה בתפילה - היא עבודה של ממש, עבודה לא פשוטה כלל. לא לחינם אמרו חז"ל: "איזו היא עבודה שבלב? זו תפילה". כדי להתפלל תפילה ראויה, צריך באמת להתייגע - לרכז את המחשבה ולכוון את הלב.

אומר הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ד הט"ז): "כיצד היא הכוונה? שיפנה את לבו מכל המחשבות, ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה. **לפיכך צריך לישב מעט קודם התפילה, כדי לכוון את לבו, ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים.** ולא יעשה תפילתו כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו, לפיכך צריך לישב מעט אחר התפילה ואחר כך יפטר".

חלק חשוב בעבודת התפילה הוא ההכנה הנכונה. כאשר האדם "נופל" אל התפילה, ישר מכל עיסוקיו וטרדותיו הרבים, הרי שראשו ורובו אינם נמצאים כלל בתפילה. אבל אם אדם מכין את עצמו, משתדל לפנות את ליבו ומחשבותיו, מתרכז ב - "שויתי ה' לנגדי תמיד" - ודאי שתפילתו תיראה לגמרי אחרת.

חסידים הראשונים היו שוהים שעה תמימה לפני התפילה, כדי להכין את ליבם לקראת התפילה. זוהי דרגה גבוהה ונשגבה מאוד. אך כל אדם יכול לפחות לעצור לרגע לפני התפילה, ולחשוב מה הוא עומד לעשות, בבחינת "דע לפני מי אתה עומד" - ואז תפילתו כבר תיראה אחרת.

וכך מייעץ החפץ חיים זצ"ל בלשונו הטהורה (בספרו "שם עולם"): "ראשון לכל, צריך שיתפלל מתוך הסידור, ועל כל פנים תפילת שמונה עשרה. ומכל מקום גם בזה איננו משומר מכל וכל מעורמת היצר המפיל טרדות על האדם כדי שלא יוכל לכוון. והזמין לי הקב"ה קצת עצה בזה, **שצריך להתבונן מה רוצה לבקש מה' ועל מה יברכנו, ואחר כך יאמר אותה ברכה. ואל יחשוב הקורא שדבר זה צריך שיהוי גדול, לא כן הדבר, כאשר בחנתי וניסיתי, אלא יהיה פתוח הסידור נגד עיניו ויתבונן רק איזה רגעים אחדים קודם כל ברכה...** ולא יאמר הברכות כפי הרגלו בפיו, רק יתבונן על מה שהוא מברך לה', ויאמר בזריזות ובשמחה כל ברכה, על שזכה לברך לה' אלוקי השמים".

כלומר, בשניה אחת ששוהה לפני הברכה, יכול להתבונן מה הוא בא לומר בברכה זו, ותפילתו יכולה להיות טובה הרבה הרבה יותר.

אמר אחד מגדולי המוסר: **"לפני התפילה אני מתפלל, שבשעת התפילה אתפלל..."**. מה טוב ומה נעים לאמץ אף עצה זו, ולשאת מספר מילות תפילה, שיזכה להתפלל תפילה אמיתית וטובה, להרגיש קרבת ה' ומתיקות בתפילה, שזהו תענוג עילאי מאין כמוהו.

מתוך הכנה ראויה והתבוננות נכונה, יוכל האדם לקיים את דברי המשנה במסכת אבות (פ"ב מי"ג): **"וּכְשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל, אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ קֶבַע** [כאדם שיש עליו חובה דבר קבוע, ואומר אימתי אפרוק מעלי חוב זה (ברטנורא)] **אֶלָּא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא".**

ואומר החזון איש: "עשיית תפילה רחמים ותחנונים לפני המקום ברוך הוא, הוא מן השלמות היותר גדולה, והקניין היותר נבחר לאדם על פני חלד". (אורחות איש)

יָגַעְתָּ – מָצָאתָ!

ישאל השואל: מה אעשה, וקשה לי מאוד לכוון בתפילה. אני משתדל לרכז את מחשבתי, אך כהרף עין היא עפה פורחת למחוזות רחוקים. משתדל לכוון בברכת אבות, ובלי לשים לב מוצא את עצמי פתאום ב"רפאנו", מנסה שוב להתרכז, ולפתע אני כבר כורע ב"מודים". האומנם לא אוכל להגיש לפני בורא עולם תפילה ראויה?

הנה לנו צרי ללב ומרפא לנפש, מדבריו הנעימים של בעל ליקוטי עצות:

"צריכים להכריח עצמו מאוד להתפלל בכוונה, ולא כמו אותם שאומרים שלא להכריח עצמו לתפילה, כי באמת קשה מאוד להתפלל. ואפילו אין יכולים להתפלל כלל, אף על פי כן, **היגיעה והטרחה שהכריח עצמו להתפלל, יקרה מאוד אצלו יתברך ונעשה מזה קורבנות...".**

אין יגיעה שהולכת ריקם. הקב"ה אינו בוחן את התוצאות, אלא את העמל. התפילה

אכן דורשת עמל רב [עבודה שבלב!], ומי שעמל יש לו שכר על עצם העמל. אם התאמץ ובכל זאת לא זכה להרגיש מתיקות בתפילה, לא לשווא היה עמלו.

ומה שחשוב הוא - לא להתייאש. גם אם הגיע האדם לאמצע התפילה ואפילו לקראת סופה, ועדיין לא כיוון - ינסה עכשיו לרכז את מחשבתו ולכוון, כי כל מילה ומילה של תפילה הנאמרת בכוונה, אין ערוך אליה.

לחטוף! לחטוף!

המשיל על כך החפץ חיים זצ"ל, אשה אחת היתה מוכרת תפוחים בשוק. עברה שם קבוצה של אנשים בני בליעל, אשר חשקה נפשם לאכול מן התפוחים מבלי לשלם. מה עשו? כאילו מבלי להתכוון, הפילו את ארגז התפוחים ארצה, וכך התגלגלו התפוחים והתפזרו לכל עבר. כעת עטו עליהם בני הבליעל והחלו לחטוף מכל הבא ליד. פכרה האשה את ידיה בייאוש והתחילה לצעוק במר נפשה: "יהודים, אחים יקרים, מהרו חושו לעזרתי, הן לא אוכל לבדי להתעמת עם קבוצת הבריונים הלזו בני הבליעל, אנא רחמו עלי ובואו לעזרתי". חלפו רגעים יקרים, ואין איש נחלץ לעזרתה ולהגנתה. עבר שם איש חכם ואמר לה: גברתי היקרה, בודאי אינך יכולה להתמודד עם קבוצת בריונים שכזו, חבל לך אף לבזבז את הרגעים היקרים הללו בחיפוש אחר עזרה. הדבר הנכון ביותר שעלייך לעשות כרגע הוא - לחטוף בעצמך כמה שיותר תפוחים ולהשיבם לארגז! **הפרחחים ימשיכו לחטוף, ויחטפו מה שיחטפו, אך לפחות תחטפי גם את**, וכך תצילי את מה שניתן להציל, ולא תישארי בידיים ריקות.

כך, אומר החפץ חיים, היצר הרע אינו יכול לראות שיהודי מתפלל לבוראו בכוונת הלב, ולכן הוא מנסה להפיל ולחטוף, לחמוס ולהסיח דעת. יכול האדם להתייאש ולחשוב לעצמו: 'מי אני שאתמודד מול היצר הרע הגדול הזה? הוא לא נותן, ממש לא נותן, לכוון בתפילה!' ובינתיים היצר הרע חוטף וחוטף, ברכה ועוד ברכה, חוטף וצוחק... והנה הגיע האדם לסוף התפילה, ובידי היצר הרע יש סל גדוש... אך אדם אשר לא יחשוב חשבונות כאלה, אלא ינסה לחטוף אף הוא לעצמו כמה שיותר: ברכה ועוד חצי ברכה, כמה מילים בכוונה פה וקטע רווי תחנונים שם, הרי שהוא יסיים את התפילה ובידיו סל מיוחד של פירות נפלאים ומתוקים - מנחת ערב וריח ניחוח לפני ה' יתברך.

[עצות והדרכות נוספות, וכן שאלות ותשובות מחכימות בענייני תפילה, ניתן לראות בהרחבה בספר "ברומו של עולם"]

התפילה היא במקום הקרבנות

חז"ל תיקנו את התפילות כנגד הקרבנות שהיו מקריבים בבית המקדש, למשל: תפילת שחרית כנגד קרבן התמיד של שחר שהקריבו בכל בוקר, ותפילת מנחה כנגד קרבן התמיד של בין הערביים, וכן הלאה. (ברכות כו ע"ב)

"עתה התפילה היא במקום קרבן. והנה אם האדם מתפלל בהתלהבות גדולה ובתשוקה גדולה, ורשפי אש שלהבת יה תבער בו, נתגבר בו כח האש, והריהו כשורף ומקריב את חלבו ודמו, וההבל היוצא מפיו נראה בחוש שהוא כמו עשן, וההבל ההוא עולה עד כסא הכבוד, ובעשן הזה הוא כל המחשבות והיראה והאהבה של התפילה. והעשן הזה יעלה לריח ניחוח לפני ה'". (מאור ושמש פרשת יתרו)

אכן בתפילה מקריב האדם את ליבו לה' יתברך! ולוואי ונזכה כי "אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד עַל הַמִּזְבֵּחַ [על מזבח הלב], לֹא תִכְבֶּה".

בלבבי משכן אבנה - להדר כבודו,
ובמשכן מזבח אקים לקרני הודו.
ולנר תמיד אקח לי את אש העקדה,
ולקרבן אקריב לו את נפשי - את נפשי היחידה.
(רבי אלעזר אזכרי זצ"ל בעל ספר חרדים)

ש שיר חדש אשירה לך! ש

מונולוג של יהודי פשוט

נעמדתי להתפלל. הרגשתי הרגשה כזאת חלולה. שמעתי על גדולי ישראל שהתפללו בחשק ובהתלהבות, בדבקות עצומה ובכוונה עילאית. ואני - כזה מין קריר ויבש, אין בי שום חשק והתלהבות. בחסדי ה', גם לי יש זמנים שליבי בוער בחום של קירבת ה', ואני מתפלל בחשק ובכוונה. פעם כשהיתה לי איזו צרה, הרגשתי שאני ממש נשפך בתפילה. אבל היום - איך לומר? אין לי שום דבר מיוחד. לא חשק ולא התלהבות, לא חום ולא השתפכות. אתמול בערב העברתי את הזמן סתם בבטלה, והיום על הבוקר כבר הספקתי לכעוס. כך שאין בי אפילו איזו התעלות מסויימת או מעלה מיוחדת שאיתם אני אבוא עכשיו להתפלל. סתם אדם אחד רגיל ופשוט, שקם בבוקר אחד אפרורי ושגרתי. איזו תפילה כבר אצליח להתפלל? תפילה רדודה ואפרורית שכזו... אם אנסה להתרכז, אולי אצליח לכוון בחלק ממילות התפילה. אבל זה לא זה. זו לא השתפכות הנפש, לא התלהבות גדולה, לא התעוררות עצומה, לא התרפקות מתוקה. זו ודאי לא תפילתם המיוחדת של החפץ חיים או הבבא סאלי, אפילו לא תפילה כזאת כמו שגם אני יודע באמת להתפלל לפעמים.

אז עם מה בעצם אבוא היום אל בורא עולם?

... הנה, רואה אני לנגד עיני תפילות גדולות ומיוחדות - שעושות רעש בשמים, שעולות לנחת רוח לפני ה' יתברך.

הנה הנה תפילתו של האר"י הקדוש - אהה... אלו כוונות וייחודים, אלו תיקונים עצומים ונוראים... כמה נחת רוח! והנה תפילתו הזכה של האור חיים הקדוש - איזה טוהר לב, איזו התרפקות... הנה תפילתו של החפץ חיים - איזו התלהבות, איזו אש ושלהבת קודש, האח... כמה נחת רוח! הנה תפילתו של הבבא סאלי - קדושה עצומה, רוממות נשגבה... אני רואה לנגד עיני גם תפילות רותחות של יהודים בעיתות של מסירות נפש, ותפילות רוויות געגועים וכיסופים של יהודים לאורך הגלות. הנה גם תפילות מתחננות ומעתירות של יהודים בעיתות של צרה, ותפילות הודיה גדושות שמחה ורננה בעת תשועה. אהה... אלו בנים יקרים יש לו לבורא עולם, כמה נחת רוח עושים הם לפניו בתפילותיהם היקרות. ו... כן, כן... רואה אני גם את תפילותיי שלי עוברות בסך - תפילת נעילה המרגשת של יום הכיפורים, והתפילה המרוממת בהיותי בכותל מול שריד בית המקדש. התפילה רווית הדמעות שהתפללתי לפני כחודש בעת של השתפכות הנפש, והתפילה המתוקה של שבוע שעבר לאחר שזכיתי

לחוש עונג אמיתי בלימוד התורה. ועוד ועוד תפילות יפות ויקרות - שכולן מגיעות לפני בורא עולם, ועושות לפניו נחת רוח כה נפלאה...

אך התפילה שלי של היום - מה יהא עליה? כיצד תעלה אף היא לריח ניחוח לפניו?

והנה, במין איזו הארה שמימית - כאילו שומע אני בת-קול בלבבי. אותו קול השוכן בליבו של כל יהודי, ומאיר את דרכו. הנה, פונה הוא אלי ולוחש לי -

... בן יקר שלי, אני מצפה ומייחל לתפילה נוספת, יחידה ומיוחדת במינה. תפילה שאף אחד לפניך עדיין לא התפלל אותה. רק אתה יכול להתפלל אותה. רק אתה, ודווקא היום. הקשב נא בני. אני מייחל עכשיו לאיזו תפילה אחת של איזה יהודי אחד פשוט, שיקום באיזה בוקר אחד אפרורי. יהודי שאין לו שום התרגשות מיוחדת ולא ציפייה עצומה, לא איזו משאלה רצינית ולא שמחה אדירה, לא כאב ולא צרה. סתם רגש אפרורי ושגרתי. והיהודי הזה מנסה לחפש אותי בתוך שגרת היומיום האפורה. יהודי כזה שחושב שהוא לא מי יודע מה, ואפילו שהוא כבר הספיק לכעוס על הבוקר - הוא מנסה להתנער, מנסה להתרומם, ולכוון את ליבו לשמים. ואפילו שאין לו שום התעוררות מיוחדת - הוא מנסה בכוחותיו הדלים להתחבר אל בוראו. ואפילו שהוא חש מין קרירות כזו, ולא הולך לו לכוון - הוא מנסה לחטוף בכח כמה מילים בכוונה. אי אי אי.... כמה כְּמֵהַ אני לתפילה שכזאת. תן לי את הנחת רוח הזאת, בן יקר שלי...

או אז ניגשתי להתפלל - את אותה תפילה יחידה ומיוחדת, שרק אני מכל העולם יכול להתפלל אותה היום, אפילו לא החפץ חיים והבבא סאלי! ואני יכול להתפלל אותה רק היום - בדיוק בסיטואציה העכשווית שלי, ועם ההרגשות המסוימות שיש לי היום...

ובכן - תְּפִלָּתִי - קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ, מַשְׂאַת כַּפַּי - מִנְחַת עֶרֶב. הַקְשִׁיבָה לְקוֹל שַׁוְעִי, מַלְכִּי וֵאלֹקָי, כִּי אֵלֶיךָ אֶתְפַּלָּל...!

אכן, כל תפילה - היא יחידה ומיוחדת.

הנה רואים אנו בעינינו, שכל אדם הוא מיוחד במינו: במראהו, בדעותיו, באופיו... מדהים ביותר לראות כיצד למרות שהמבנה הכללי של כל בני האדם הוא שווה - בכל זאת כל אדם הוא כל כך שונה וכל כך ייחודי, ממש עולם מלא. מי שמתבונן בזה באמת - נאחז בהתפעלות אדירה: מיליוני מיליוני בני אדם, וכל אחד **כל-כך כל-כך** שונה!

חשוב בלבבך: האם יכול אתה להצביע על איזה אדם מסויים ולומר: 'הוא בערך כמוני, אותו דבר, אותו רעיון'... לא, ודאי שלא! מכל העולם לא תמצא אדם אחד שהוא 'בערך אותו רעיון' כמוך. כל אדם ותכונותיו הייחודיות, כל אדם - הגיגיו ורעיוניו, ונפתולי לבו...

כך גם הקשר שיש לכל אדם עם בורא עולם הוא מיוחד וייחודי, והקב"ה מצפה ומייחל דווקא אליו!

הנה לנו אמא, אשר כל אחד מילדיה יכול לגרום לה נחת ושמחה בדרכו שלו, והיא מייחלת ומשתוקקת לנחת של כל אחד ואחד מהם בפני עצמו: הנחת שמסב לה הילד הגדול בהנהגותיו והליכותיו היפות - אינה מבטלת כלל וכלל את ההשתוקקות והערגה לחיוכו המקסים של התינוק; קורת הרוח שיש לה מהתקדמותו היפה של בן השש בלימוד הקריאה - אינה מפחיתה במאום את ההנאה מדיבורו המתוק של בן השנתיים...

כך הקב"ה מייחל ומשתוקק לתפילתו של כל אחד ואחד מישראל, כי כל יהודי הוא עולם מלא, והקשר שלו עם בורא עולם הוא קשר מיוחד במינו. הקב"ה מייחל לתפילותיהם האדירות והעוצמתיות של גדולי ישראל, אך יחד עם זאת כְּמֵהַ לתפילתו של היהודי הפשוט. יש לו אף נחת רוח מיוחדת בתפילתו של אדם שחטא, אשר למרות הכל הוא שב ומתפלל אליו. וכך כל אדם ואדם - הנחת רוח המיוחדת שהוא, ורק הוא, יכול לעשות לבורא עולם בתפילתו.

ואף אותו אדם עצמו - אין תפילותיו שוות. האדם עובר כל מיני מצבים בחיים - ובכל מצב ובכל סיטואציה - יש בתפילתו משהו חדש ושונה. וכך כותב הרב וולבה (בספרו עלי שור): משל לנוסע ברכבת ומסתכל בנוף. אפילו לא משתנה הנוף, בכל זאת אין מראה רגע דומה למשנהו, כי הלוא כל רגע רואים את הנוף מנקודה חדשה. כן בתפילה - האדם נוסע הוא, הלוך ונסוע כל ימי חייו, ואף רגע הוא אינו רואה את העולם מאותה נקודה פנימית בה עמד קודם. המעיין בתפילתו, רואה בה סגולה נפלאה לבגרות והתקדמות פנימית תמידית. הרגשות עדינות הולכות ומתעוררות, רשמים דקים של רוממות הולכים ומתחזקים. גישה מחודשת אל האמונה הולכת ומסתמנת.

נאמר מעתה: כשם שאין פרצופיהם דומים, כך אין תפילותיהם דומות. וכשם שאין טיפה אחת דומה לחברתה - כך אין תפילה אחת דומה לחברתה. כל תפילה יכולה להוביל את האדם בצעד נוסף בהכרת ה', כל תפילה יכולה לחדש ולחדד עומק נוסף בקשר שבין האדם לאלוקיו.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שאכן נזכה לעשות לפניו נחת רוח בכל תפילה ותפילה!

דע לך, שכל רועה ורועה – יש לו ניגון מיוחד משלו.
דע לך, שכל עשב ועשב – יש לו שירה מיוחדת משלו.
(ר' נחמן מברסלב)

שער ההלכה

הבהרה לציבור הנשים, ה' עליהן יחיו.
יש להבהיר, כי עיקר ההלכות השייכות לנשים, הן מהנושאים דלהלן: נטילת ידים, דיני בית הכסא ואשר יצר, ברכות השחר, ברכות התורה, לשון נכונה, הזכרת שם ה', תפילת העמידה, עניית אמן וברוך הוא וברוך שמו, מקום אמירת דברים שבקדושה, הליכות האדם בחיי היום יום [חלק מההליכות], ההכנות לשינה. יתכן וישנן עוד מעט הלכות מפוזרות בשאר הנושאים, כדאי להתעניין.

יש לדעת, כי הנשים אינן חייבות בשלוש תפילות כל יום כאנשים, אלא רק בברכות השחר, ברכות התורה, ותפילת עמידה אחת. ולהלן יבוארו פרטי הדינים בעזרת ה'.

הנהגת האדם בבוקר

מודה אני לפניך

כשיתעורר משנתו, תיכף יפתח בהודאה לבורא עולם על החסד שעשה עמו, שהפקיד את נשמתו אצלו כשהיא עייפה, והחזיר לו אותה חדשה ורגועה. ויאמר בשמחה: "מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, מֶלֶךְ חַי וְקַיָּם, שֶׁהֶחֱזַרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה, רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ". והאשה תאמר: "מוֹדָה אֲנִי ...". (א פח)

זריזות

כשיתעורר משנתו, ישהה מעט, ואחר כך יקום בזריזות לעבודת הבורא, ולא יעמוד בפתאומיות מיד כשמתעורר, כי דבר זה מסוכן לבריאות. (א פו)

כתב רבנו יעקב בעל הטורים (סימן א): "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו. ואף אם יִשְׂיאנו [יפתהו] יצרו הרע בחורף, ויאמר לו, היאך תקום ממיטתך עתה, הלוא הקור גדול? ובקיץ יאמר לו, היאך תקום ממיטתך, ועדיין לא שׂבעת משנתך? לא ישמע לו, אלא יחשוב בליבו, אילו הייתי עובד בעבודת מלך בשר ודם, והיה מצווה אותי להשכים באור הבוקר לעבודתו, היאך הייתי זהיר וזריז לעמוד לעבודתו כאשר ציוני, קל וחומר בן בנו של קל וחומר, שאני קם עתה לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שאהיה זהיר וזריז לעמוד לעבודתו כאשר ציוני. וכן אמר שלמה (משלי ו טו): "עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב, מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ". (א פו)

זמן הקימה

כתב מרן השלחן ערוך (סימן א סעיף א): "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר". על כן, מן הראוי לקום מוקדם לפני עמוד השחר ולהכין את עצמו, כדי להתפלל תפילת שחרית עם הנץ החמה. ואולם, לפי מציאות החיים כיום שישנים מאוחר, ובפרט אם זוכה לעסוק בתורה עד שעת לילה מאוחרת, וקשה לקום מוקדם כל כך, ישתדל לקום כפי יכולתו, אך יקפיד להתפלל בציבור, ושלא יעבור זמן קריאת שמע ותפילה. (הרמ"א שם. א נז, עו)

כיצד קמים בבוקר?

כתב רבנו יונה בספר היראה: אלה הדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם חיי העולם. בכל בוקר בהקיצו משנתו, יהיה נרתע ונחפר מאימת הבורא, בזכרו חסדו אשר עשה לו ואמונתו אשר שמר לו, כי החזיר לו נשמתו אשר הפקיד אצלו, ואז יברך בלבו הבורא אשר הגדיל לעשות עמו כי חידש והחליף כוחו. ובשומו הדברים האלה על לבו, תבער אהבת הבורא בלבו, ואז אל ישכב במיטתו כדרך העצל, אך במהירות וזריזות יקום מיד. ואם יפגע בו מנוול זה [היצר הרע] ויוליכנו דרך עצלות, ישיב אמריו לו, וישים אל לבו כי אם יקרא לו בעל חוב או אדם אחר, יקום אליו מיד או מפני כבוד האדם או מפני רווח שיביא לו חיי שעה; או מיראת הפסד ממון כמו אם נפלה דליקה בעיר, יקום מיד במהרה ולא יתרשל; או אם יצטרך ללכת לעבודת השר, יקום ולא יתרשל פן יעלילו עליו או למצוא חן בעיני השר, על אחת כמה וכמה לעבודת מלך מלכי המלכים הקב"ה שיש לו להיזהר לקום במהירות ובזריזות, ויירא פן יאחר לבוא. וכל מעשיו יחשוב לעשות לשם שמים, וילך בדרכי החכמים, ויהיה נכנע.

נטילת ידיים

רוח רעה

כשהאדם ישן בלילה, שורה על ידיו רוח רעה, וכדי להעבירה, עליו ליטול ידיו שלוש פעמים כדלהלן. על כן ישים לב, שכל עוד שלא נטל ידיו, לא יגע בפה, אף, אוזניים ועיניים, מפני שיכול להינזק מהרוח רעה. ולא דוקא בתוך נקביהם אלא אפילו מבחוץ לא יגע. ואם הוצרך לחכך בהם, יחכך באמצעות בגד וכיוצא **בזה.** (זוהר הקדוש. סימן ד סעיף ג. ומה שכתבנו שלא יגע באברים אלו אפילו מבחוץ, כן כתב מרן החיד"א שפשוט הוא, ושכן הוא בזוהר הקדוש, וכן דעת הפרדס תלמיד הרשב"א, הרמ"ע מפאנו, מעדני מלך, פרי חדש, מאמר מרדכי, שלמי ציבור ושערי תשובה)

לא יגע במאכל קודם הנטילה. ואם נגע בו, ישטפהו במים שלוש פעמים. ואם אי אפשר לשוטפו, כגון שנגע בלחם או משקה, רשאי לאוכלו או לשתותו. (א שסב, שסט)

ישנם שלושה טעמים לנטילת ידיים בבוקר: **א.** מפני הרוח רעה ששורה על הידיים מחמת הלילה או השינה. **ב.** הידיים עסקניות הן, ובמשך השינה נגע במקומות המכוסים שבגופו, ואיך יתפלל בידיים לא נקיות (הרא"ש). **ג.** אחר השינה אנו נעשים כבריה חדשה, כמו שנאמר (איכה ג כג): "חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ", לפיכך צריכים אנו להודות לו יתברך שבראנו לכבודו לשרתו ולברך בשמו, ולכן תקנו להתקדש וליטול בכלי, ככהן שמקדש ידיו מהכיור קודם עבודתו (הרשב"א). (בית יוסף סימן ד)

סדר הנטילה

נוטל ידיו בכלי שלוש פעמים לסירוגין, כדלהלן: לוקח את הכלי [המחזיק לפחות רביעית מים 81 גרם] ביד ימין וימלאהו מים, ימסרהו ליד שמאל וישפוך על יד ימין, יחזיר את הכלי ליד ימין וישפוך על יד שמאל, ושוב ישפוך על יד ימין ואחר כך על יד שמאל, ויחזור כן פעם שלישית, ויברך: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציונו על נטילת ידים", וינגב. (א שיז)

ישתדל שיגיעו המים עד סוף הפרק של היד, ויסובב ידו כך שיבואו המים על כף היד וגבה ובין האצבעות. [ואם יש לו מעט מים, יטול עד סוף קשרי האצבעות ויברך.] (א שכא)

אם ידו אחת חבושה בתחבושת, יטול את ידו הבריאה, ויברך על נטילת ידים. (א שכב)

נטל ידיו, וטעה ונגע במי שלא נטל ידיו, חוזר ונוטל בלי ברכה. (הגר"ח פלאג'י, בן איש חי, כף החיים ועוד. יבי"א ח"ט סימן קח אות טז. א שלג)

מקום הנטילה

אין ליטול ידים בבית הכסא [שרותים] או בחדר אמבטיה שיש בו בית הכסא. ומכל מקום בשעת הדחק שאין אפשרות אחרת, וכגון שנמצא במטוס או ברכבת, יש להקל ליטול שם, אך יברך בחוץ. וטוב שיסגור את האסלה בשעת הנטילה. (ח"ג עז)

חדר אמבטיה שאין בו בית הכסא, מותר ליטול שם ידים, אך יברך בחוץ. וטוב שינגב ידיו בחוץ. שמכיון שהמים על ידיו, ויש בהם טופח על מנת להטפיח, נחשב הדבר כאילו נטל ידיו בחוץ. (ה"ע א לה)

לא יטול ידיו על גבי קרקע במקום שבני אדם עוברים ושבים. [ויש להזהיר בזה בעיקר את הישנים בחג הסוכות בסוכה הבנויה ברחוב, שלא יטלו את ידיהם בקומם משנתם במקום העוברים ושבים, אלא בתוך כלי]. ואם טעה ונטל על גבי קרקע, ישפוך עליהם רביעית [81 גרם, כחצי כוס חד פעמית] מים, כדי לבטלם. (א שלט)

הנוטל ידיו בכיור שבמטבח ויש שם כלי אכילה, ישטפם היטב קודם שמשתמש בהם, מפני רוח רעה השורה עליהם. (א שלט)

זמן הנטילה והברכה

מותר ללבוש בגדים קודם שנוטל ידיו. (א שפד)

כמבואר בגמרא (ברכות ס ע"ב), וכן כתבו רבים מהפוסקים. (הרשב"א, הרא"ש, ארחות חיים, כל בו, הטור, מרן השלחן ערוך (ס"ס ד וסימן מו), מגן אברהם, מקור חיים, רבנו זלמן, כפי אהרון ועוד) ויש מתחסדים על פי הזוהר הקדוש שלא להתלבש לפני הנטילה. והנה גאון עוזנו רבנו יוסף חיים זיע"א, החמיר בזה בספרו בן איש חי, אבל בספרו עוד יוסף חי (תולדות אות י) חזר בו, וזה תוכן דבריו: "כתב במנחת אהרן, קודם נטילת ידים לא יגע במלבושיו, כדי שלא תשרה רוח רעה על בגדיו בנגעו בהם. עכ"ל המנחת אהרן. והנה אנו רואים שאין העולם נזהרים בזה, ובאמת שקשה להיזהר בכך, ונראה לי שאין לחוש לזה, יען כי הרוח רעה לא תשרה על כלי צמר ופשתן או כלי עץ וברזל, שאינה קופצת ממקומה שהיא בידים אלא על מאכל ומשקה, אבל אינה נעתקת לשרות על בגדים וכלים, שאם לא כן, תקשה לך איך לוקח הכלי עם מים לערות על ידיו, והלא כיון שנגעה ידו בכלי, שרתה עליו רוח רעה וגם המים שבתוכו נטמאו, ואיך מטהר בהם ידיו בנטילה? ועוד קשה, הלא בעל כורחו צריך האדם לגעת בכר ובשמיכה במיטתו, ולפי המנחת אהרן הרי רוח רעה שורה עליהם ויצטרכו רחיצה בכל יום. אלא ודאי שאין רוח רעה שורה על כלים ובגדים, ולכן אין העולם נזהרים בזה". (שו"ת יביע אומר ח"ה סימן א. ה"ע א לב)

אשה הקמה משינתה וצריכה להכין בדחיפות דייסה לתינוקה, ואי אפשר לה

להמתין עד שתיטול ידיה, רשאית להכין את הדייסה קודם שתיטול ידיה, ובלבד שתקפיד שלא לגעת באוכל עצמו בשום אופן אלא בכף ובבקבוק וכיוצא בזה.

הנכון ללכת לבית הכסא קודם שיטול ידיו. ואם הוצרך לצרכים גדולים, יקנח במים כרגיל. ובצאתו מבית הכסא, יטול ידיו ויברך על נטילת ידים. כמבואר במגן אברהם (סימן ד סק"א). וכן נהג מרן הראשון לציון זצוק"ל ליטול ידיו לאחר לבישת הבגדים והליכה לבית הכסא. (א שפה, שפז)

יש הנוהגים להכין מהערב מים בכלי על יד המיטה, כדי שמיד בקומם משנתם בבוקר יטלו את ידיהם, ואינם מברכים על נטילה זו, מאחר ואין גופם נקי וצריכים ללכת לבית הכסא, ולאחר שיוצאים מבית הכסא, נוטלים ידיהם שוב ומברכים על נטילת ידים. ויש מערערים על זה, מאחר ובשעה שנטל את ידיו בתחילה יצא ידי חובת הנטילה. ואף שלא ברך, אין זה גורע ממעשה המצוה, כי ברכות אינן מעכבות, נמצא שאינו יכול לברך על הנטילה השניה, שהרי פטור הוא בכלל מהנטילה. אלא אם כן נסמוך על הפוסקים שאינו חייב לברך על הנטילה מיד, אלא יכול לברכה בבית הכנסת יחד עם כל ברכות השחר כדלהלן, אבל כבר נשאל על מנהג זה הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סימן קד), וזה תוכן דבריו: אותן מדינות שהשליח צבור פותח בברכות השחר בבית הכנסת בברכת על נטילת ידים, אם יש בזה ברכה לבטלה. **תשובה: בודאי ברכה לבטלה היא בלי ספק, ואף על פי שכבר נהגו, יש לבטל מנהגם, כי אין מנהג בדבר איסור.** וכן כתבו בתשובות הגאונים, ספר המקצועות, רבנו חננאל, רבנו אברהם בן הרמב"ם ועוד. נמצא אפוא שחומרה זו אינה מומלצת לכל הדעות, ואדרבה עדיף להחמיר בספק ברכה לבטלה, מאשר להחמיר שלא להתלבש או שלא ללכת לבית הכסא קודם הנטילה. וכן דעת המגן אברהם שכתב: ולי נראה שטוב לעשות צרכיו תחילה, כדי לברך אשר יצר תיכף לאחר השינה, כדי לצאת מן הספק, שיש אומרים שמברך אשר יצר על השינה, אף שלא עשה צרכיו, וכל שכן אם צריך לנקביו שאסור לו לברך. ע"כ. (א שמא, שפד)

לאחר שנטל ידיו וברך על הנטילה, יברך אשר יצר. ואת שאר ברכות השחר מאלוקי נשמה והלאה, רשאי לברך אחר כך בבית הכנסת (בית יוסף ס"ס ו). ואם אפשר, טוב שיהדר להסמיך את ברכת אלוקי נשמה לברכת אשר יצר. (משנ"ב ס"ק יב)

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן ו סעיף ב): יש נוהגים להמתין לברך על נטילת ידים עד בואם לבית הכנסת, ומסדרים אותו עם שאר הברכות. ובני ספרד לא נהגו כן. ע"כ. וכתב הרמ"א בדרכי משה (אות ד): "ואני בעצמי נוהג כמנהג בני ספרד".

כמה פרטים בנטילה

טוב להקפיד בנטילה זו ככל דיני הנטילה לסעודה. על כן, יהיה הכלי שלם ולא נקוב. המים יהיו נקיים ולא סרוחים עד שאינם ראויים לשתיית בהמה, ושלא עשו בהם מלאכה. שלא תהיה חציצה על הידים כלכלוך וכיוצא בזה. שיבואו המים על הידים מכוח אדם או דבר אחר ולא ישפכו מאליהם למשל ממפל מים. וכמבואר בהרחבה בחוברת "הלכות סעודה". (א רצג)

אין לו כלי – יטול מהברז לבד, על ידי שיפתחהו ויסגרהו שש פעמים, [דהיינו, שיפתח את הברז שישפכו המים על יד ימין ויסגור, שוב יפתח שישפכו המים על יד שמאל ויסגור, וכה יעשה שלוש פעמים] ויברך, ובתנאי שהמים באים לברז מחבית או דוד שעל הגג, שאז נחשב שהמים באים על ידיו מכלי, אבל אם הם באים דרך צינורות בלבד, לא יברך. על כן, היום שעל פי רוב אין חביות על הגג, יפתח את ברז המים החמים דוקא שהם עוברים דרך הדוד שמש. (ח"ג מט. א רצג)

אין לו מים – ישפשף את ידיו בבגד או בדבר אחר, ולא יברך, ויתפלל כך. ואם ימצא מים לאחר התפילה, יטול את ידיו, אך לא יברך על נטילה זו. (א תלא)

חנוך לנער

מצוה לחנך את הקטנים שיטלו ידיהם בברכה. וכן יש ליטול את ידי התינוקות להוסיף להם טהרה, וגם כדי שלא יגעו במאכלים ויטמאום. (א שלד) וזו לשון גאון עוזנו ותפארתנו רבנו יוסף חיים בספרו הבן איש חי (שנה א תולדות אות י): יזהר כל אדם לצוות את אשתו שתעשה כל יום נטילת ידים לילדים הקטנים, אפילו שהם יונקי שדים, מפני שלפעמים פושטים ידם ונוגעים במאכלים ויטמאום. וגם מנהג זה הוא סגולה טובה לקטנים שיגדלו בטהרה ויהיו גידולי הקדש. ע"כ.

שטיפת הפנים

אחר שברך וניגב ידיו, ישטוף את פיו היטב, כי מלבד שדבר זה טוב לרפואת הגוף, יש בזה גם מצוה, שיתפלל לפני ה' בטהרה ונקיות. וכשרוחץ פניו, יקפיד לנגבם היטב, משום רפואה. (א תלב)

דיני לבישת הבגדים

מלוא כל הארץ כבודו

"שִׁוִּיתִי ה' לְנֶגְדִּי תָמִיד" (תהלים טז ח), זהו כלל גדול בתורה, שעל ידו יִקְשֶׁה לאדם לחטוא, כי ישים אל לבו תמיד שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא אשר מלוא כל הארץ כבודו, עומד נגדו ורואה את מעשיו תמיד, שנאמר (ירמיה כג כד): "אִם יִסָּתֵר אִישׁ בַּמִּסְתָּרִים, וַאֲנִי לֹא אֶרְאֶנּוּ נְאֻם ה'"? ומיד תגיע אליו היראה וההכנעה בפחד ה' יתברך ובושתו ממנו תמיד. (הרמ"א סימן א סעיף א)

הצניעות גם בלילה

על האדם להתנהג בצניעות, אפילו בלילה בחשכה, כי כחשכה כאורה לפניו יתברך. ועל כן, כשפושט או לובש את בגדיו, יתנהג בצניעות. ומכל מקום כשמחליף את בגדיו בחדר האמבטיה, לא צריך לדקדק בזה. (א רז. אגרות משה יורה דעה ח"ג סימן מז אות ג)

גדר הצניעות

מידת הצניעות וכיסוי הגוף שצריך להקפיד עליה, היא כפי הקפדתו על לבושו כאשר יושב בביתו לפני אנשים שאין עליו לכבדם, אך גם אינו רוצה להתבזות בפניהם [כמו בני ביתו], ולא יגלה עצמו יותר מזה. ואולם אם יש לו צער, כגון שחם לו ביותר או סיבה אחרת, רשאי להקל יותר, שבאופן כזה שהוא מצטער, הדרך לישב כן גם בפני אנשים היודעים מצערו, וה' יתברך הרי יודע את צערו. אבל לא ילך בגילוי ערוה. (אגרות משה יו"ד ח"ג סימן סח אות ד)

צער הבריות

יקפיד שבגדיו יהיו נקיים מכל לכלוך וזיעה, ובפרט בימי הקיץ שהחום רב ומזיע,

יש להקפיד יותר בכל זה, ולא יגרום חלילה צער לסובבים אותו, ופעמים שגורם גם לחילול השם בציבור. (א ריב)

בגדים בינוניים ונאים

כתב הרמב"ם (דעות פ"ה ה"ט): יהא מלבושו נאה ונקי, ואסור שימצא בבגדו כתם או שמנונית וכיוצא. ולא ילבש מלבוש מלכים כבגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלים בהם, ולא מלבוש עניים המבזה את לובשיו, אלא בגדים בינוניים נאים.

בגדיו של בבא מאיר אביחצירא זיע"א

בספר הנפלא "אביר יעקב" (עמוד 500) כותב על מאור ישראל רבנו מאיר אביחצירא זצ"ל: "דומה שהחום לא קרב לסביבתו של רבנו הלוהטת רוחניות. מעולם לא שלטה בו זיעה ולא עלה ממנו או ממחלצותיו ריח קל של חום וכדומה. גן עדן עלי אדמות נטוע היה במחיצתו, חקל תפוחין קדישין סביבותיו. כך למשל, מוסר אחד ממקורביו החביבים, מאשר העידה הרבנית באוזניו, כי מעולם לא היה צורך לכבס את בגדיו אחר שלבשם. כמות שהם, ניתן היה לקפלם ולהכניסם לארון. זאת ועוד, רשמנו עדות מפי הרה"ג רבי אברהם ביטון שליט"א, שזכה להתקרב לרבנו ולשהות במחיצתו שנים רבות, שבאחרית ימיו, כשהיה מגיע מישהו לרחוץ את גופו הטהור של רבנו, היו מי הרחצה נותרים נקיים עד שהיה נוהג אותו אדם לשתות מהם".

להיות מסודר

ישים לב ללבוש את בגדיו כהוגן, ולא באופן שיתגנה על הבריות. ואם נהפך צידו הפנימי של הבגד לצד החיצון, יפשטהו ויחזור וילבשהו כהוגן. מה גם שלבישת בגד הפוך, גורמת לשכחה. (א ריא)

שני מלבושים

לא ילבש שני מלבושים יחד בפעם אחת, מפני שהדבר גורם לשכחה. וטוב להזהר גם שלא לפשטם יחד, שמא אחר כך ילבשם יחד. (א ריח)

סדר נעילת הנעליים

כשנועל נעליו, ינעל ימין תחילה ולא יקשרנה, ואחר כך של שמאל ויקשרנה, ויחזור ויקשור של ימין. ובנעליים ללא שרוכים, נועל של ימין תחילה ואחר כך של שמאל. וגם הנשים ינהגו כן. ומי שהוא שמאלי בידו ורגלו [שעוקר רגל שמאל בתחילת הילוך או עליה במדרגות], ינעל ויקשור נעל ימין תחילה ואחר כך של שמאל. (סימן ב סעיף ד. פסקי תשובות כג)

כיון שמצאנו בתורה שהימין חשוב יותר [שמזה על בהן יד הימנית ובהן רגל הימנית], לכן נועלים ימין קודם. אולם לענין קשירה מצאנו שהתורה נתנה חשיבות לשמאל שקושר עליה תפילין של יד, לכן קושרים קודם נעל שמאל, אבל השמאלי שקושר תפילין ביד ימין, יקשור תחילה נעל ימין. (משנ"ב סימן ב ס"ק ה ו. פס"ת כג)

כשחולץ נעליו, חולץ של שמאל תחילה. מפני שזהו כבודה של הימין להישאר עם הנעל יותר, ולא תהיה יחפה. (סימן ב סעיף ה. א ריג)

מדיני בית הכסא וברכת אשר יצר

איסור השהיית צרכיו

נאמר בתורה (ויקרא יא מג): "אַל תְּשַׁקְּצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם". ומכאן דרשו חז"ל, שאסור להשהות צרכיו בין גדולים בין קטנים. והמשהה צרכיו בקטנים, מכניס עצמו לחשש עקרות, חס ושלום.

כתב הרמב"ם (הלכות דעות פרק ד הלכה א): הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך האדם להרחיק עצמו מדברים המאבדים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברים והמחלימים... ולא ישהה נקביו אפילו רגע אחד, אלא כל זמן שצריך לבית הכסא, יעמוד מיד. וכתב עוד (הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה לא לב): המשהה צרכיו ולא הולך לבית הכסא, הרי זה משקץ את נפשו, לבד מחולאים רעים שיביא על עצמו ויתחייב בנפשו. וכל הנזהר בזה, מביא קדושה וטהרה יתירה לנפשו, וממרק את נפשו לשם הקב"ה, שנאמר: וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים, כִּי קָדוֹשׁ אָנִי. וכתב המאירי (מסכת שבת פב ע"א): לעולם יקדש אדם את עצמו בנקיות כמה שאפשר לו, ואל ישהה את נקביו בשום אופן, שכל העושה כן רוח רעה ורוח זוהמה שורים עליו. וכתב רבנו יונה בספר היראה: ויבדוק עצמו יפה יפה, כי אחרי אשר קרביו ובני מעיו צריכים לברך את הבורא תמיד, שנאמר: "בָּרֲכִי נַפְשִׁי אֶת ה' וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ", אין נאה להביא בטן מלאה צואה לפני הקב"ה רבונו של עולם ולברכו.

כתב הגאון רבנו יוסף חיים זיע"א (בן איש חי פרשת ויצא): ענין האכילה הוא, לברר את האוכל מתוך הפסולת, והאוכל שהוא המזון נבלע באיברים, והפסולת נעשה מותר ונדחה למטה, ומזה ניזונים ומושפעים הקליפות [הטומאה - "סטרא אחרא" [=הצד האחר]]. ולכן המשהה נקביו, שמשהה את המותר והקליפה ההיא מלדחותה אחר שנגמר בירורה, הנה הוא משקץ את נפשו ממש, יותר ממה שמשקץ את גופו. ובזה יובן הטעם ששורה על האדם רוח רעה בכניסתו לבית הכסא, מפני ששם נאחזים כוחות הסטרא אחרא, אשר הזוהמה היא מזונם. ולכן צריך האדם להיות נזהר מאוד שלא ישהה נקביו וישקץ עצמו, וכל עת אשר ירגיש שהגיע זמן הפסולת לצאת, יוציאה תיכף בלי איחור ועיכוב כלל. ואזהרה זו צריכה יותר על פי הסוד, ובפרט קודם תפילה וברכה ועסק התורה, וכמו שכתב בספר חסידים (סימן תתיח), אדם צריך להיות נקי מבפנים כבחוץ, שנאמר (תהלים קג א): "וְכָל קְרָבַי אֶת שֵׁם קָדְשׁוֹ", שלא יהא בקרביו טינופת, לכך קודם שיתפלל וקודם שיברך, יעשה צרכיו. ע"כ.

באמצע לימודו

העוסק בתורה והוצרך לצאת לצרכיו, אם מרגיש שיכול להתאפק לפחות 72 דקות, ואפילו הוא מסופק אם יכול להתאפק, רשאי לסיים את הענין ואחר כך לצאת. אך אם אינו יכול להתאפק כל כך, יפסיק ויצא לבית הכסא. ואולם אם יש חשש שיגרם לו ביטול תורה, כגון שיקשה עליו לחזור לענין, או שהוא מלמד לאחרים וכשיצא הם יתבטלו, רשאי לסיים את הלימוד ואחר כך לצאת. (משנ"ב סימן צב ס"ב. ה"ע א לח. א רנו)

באמצע השינה

הישן בלילה והוצרך לקום לצרכיו, לא יתעצל לקום ממיטתו, ובסיימו ישטוף ידיו

בלי כלי [דוקא] ויברך אשר יצר, ולא יברך על נטילת ידים, שהרי דעתו להמשיך לישון. ואם קשה לו לשטוף ידיו מחמת הקור, ישפשף ידיו בבגד וכיוצא בזה, ויברך אשר יצר. (א רנב, שנה)

באמצע הדרך

המהלך בדרך ומשהה נקביו מחמת שמחפש מקום צנוע להתפנות בו, אין בזה איסור בל תשקצו, כי גדול כבוד הבריות. ואפילו לצרכיו הקטנים רשאי להשהות עצמו עד שימצא מקום צנוע, רק שלא ישהה עצמו יותר מדי. (ה"ע א לט. א רסא)

עצה טובה

הצריך לצאת לנקביו, אך אינו יכול מחמת שיש לו עצירות, ילך ארבע אמות [כ-2 מטר] וישב, ושוב ילך ארבע אמות וישב, וכך יעשה עשר פעמים, או שילך עשר אמות [כ-5 מטר] וישב, ויחזור כן ארבע פעמים (ברכות כג ע"ב). וטוב שיאכל תמרים ושזיפים שהם משלשלים. (גיטין ע ע"א, תענית ט ע"ב. חזו"ע שבת ג שסט. ועיין "מפתחות לחיים" להרה"ג זמיר כהן שליט"א עמ' 20)

זהירות

לא ישב בבית הכסא במהרה ובחוזקה, ולא ידחוק את עצמו מדי, מפני הסכנה. ולא יצא מבית הכסא, עד שירגיש שאינו צריך עוד. (א רנח)

צניעות

יתנהג בצניעות ולא יגלה מגופו אלא מה שמוכרח שלא יטנפו בגדיו ולא יותר. (רס) אמרו חז"ל: הצנוע בבית הכסא ניצול מרוחות רעות ומזיקים. וכשהוא ישן, אין מבהילים אותו בחלומותיו, ומאריכים לו ימיו ושנותיו. (ברכות סב ע"א, יפה ללב ח"ב סימן ג אות ב)

דיבור בבית הכסא

אין לדבר בבית הכסא. ואם צלצל הפלאפון בשהותו שם, לא יענה. אך אם יש חשש של הפסד ממון או חולי וכיוצא בזה, רשאי לענות בקצרה. ואם הוצרך לדבר בענין בית הכסא, כגון לבקש מים לקנח או נייר, מותר לדבר. (א רסג)

הנכנס לבית הכסא שלא לעשיית צרכיו, אלא לקחת חפץ, רשאי יותר להקל בדיבור שם. וכל שכן אם בית הכסא משמש לאיחסון חפצים. על כן, אמא המקלחת את ילדיה הקטנים באמבטיה שיש שם בית הכסא, מותר לה לדבר עמהם בדברים הנצרכים. (פס"ת א כט)

הרהור בדברי תורה

אסור להרהר בדברי תורה בבית הכסא ובבית המרחץ של רבים [מקוה]. על כן הטובל במקוה טהרה, אסור לו להרהר בכוונות בשעת הטבילה. ואם בא לו הרהור של תורה, יסיח דעתו מיד להרהר בעסקיו והוצאותיו. כן למדו (שבת קנ ע"א) מהפסוק: "והיה מחניך קדוש", והיינו שמקום חנייתך תהיה בקדושה. ופירש רש"י, משום שישראל מהרהרים תמיד בדברי תורה, לכך תהיה במקום קדוש, כדי שתוכל להרהר. (ה"ע א קיט. א רסה)

מותר לחשב חשבונות של מצוה בבית הכסא, כגון לחשב כמה צריך להוציא מכספו לצדקה או להוצאות שבת וכדומה. (א רפג)

הכנסת דברי קודש

לא יכנס לבית הכסא עם ספר קודש, אלא יניחהו בחוץ ויכנס. ואם חושש שיגנב, יניחהו בכיסו ויכנס. וטוב שיעטוף את הספר בשקית ניילון, ויניחהו בכיסו כך. (א רסט)

עיתון שמותר לקרוא בו [דהיינו שאין בו לשון הרע ורכילות, ותמונות אסורות וכיוצא,] ויש בו תמונות של רבנים, מותר להיכנס עמו לבית הכסא, כי אין קדושה בתמונות. אך לא ינהג בהן מנהג בזיון, כגון לדרוך עליהן וכיוצא בזה. (א רסט)

הכנסת אוכלים ומשקים

לכתחילה לא יכנס עם מאכלים ומשקים לבית הכסא, אלא אם כן יעטפם בכיסוי אחד. ואם נכנס עמהם בלי כיסוי, טוב שישטפם שלוש פעמים. (א רפח. פס"ת ב תצח)

☜ נקיות הגוף

אחר שעשה צרכיו גדולים יקפיד לקנח גם במים, כי זה עיקר הניקיון. ואם אין לו מים, יקנח במגבונים. ואם אין לו מגבונים, יקנח בניירות לחים. ואם אין לו אפשרות, יקנח בנייר יבש ויקפיד לנקות היטב היטב. (א רפד)

חובה קדושה להתקין צינור או "בידן" לאסלה בכל בית, כדי שיהיה גופו נקי כהוגן וכהלכה. וכמו כן, חובה להתקינו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלומדים שם כל היום, כדי שהציבור יתפללו ויעסקו בתורה בנקיות כהלכה.

כשמקנח במים, לא יקנח ביד ימין אלא ביד שמאל. והשמאלי, יקנח ביד ימין. (א רפו)

נקיות הבגדים – לכתחילה יזהר שלא ימצא לכלוך על בגדו התחתון כלל. ואולם מן הדין אם היה בו לכלוך, כיון שהוא מכוסה רשאי להתפלל כך, ובלבד שאין ריח רע נודף מבגדיו. (מג"א סימן עו ס"ק ו, ה"ב ה סא)

חינוך – יש לחנך את הילדים כבר מגיל חמש או שש לנקות עצמם כהלכה. ועל כל פנים אף ילד שאינו נקי כהוגן, מותר לו לברך וללמוד, וכן מותר ללמוד ולברך על ידו, ובלבד שלא נודף ממנו ריח. (א רפה) (ואם עונים אחריו אמן, עיין להלן בדיני עניית אמן.

ניקיון המקום – הנכנס לבית הכסא ולכלך את המקום, חובה עליו לנקותו, ואם אינו מנקה, עתיד ליתן את הדין על שממאיס את הבאים אחריו.

הגמרא (חגיגה ה ע"א) הביאה את הפסוק (קהלת יב יד): "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֶׂה, הָאֱלֹהִים יָבֵא בְּמִשְׁפָּט

עַל כָּל נֶעְלָם". ושאלה מהו "על כל נעלם"? אמר רב: זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר: זה הרק בפני חבירו ונמאס. וכתב בספר חסידים (סימן תתיז): כשיצא מבית הכסא, יראה המקום שישב עליו שמא יש שם טינופת ויבוא חברו וישב עליו פתאום. וכתב עוד (סימן תרמא): אדם שהוציא ניעו מחוטמו והוא הולך לו ואינו מכסהו, ובא אחר ונמאס בו, יבוא לדין לפי שגורם מיאוס לחברו. וכתב בספר יפה ללב (ח"א סימן ג אות ה), וכמו שמחויב להכניס עמו לבית הכסא כלי מים לקנח עצמו, כמו כן יהא זהיר שיתן דעתו שתהיה שם מכבדת [מברשת] לנקות כל מיני סרוח, כדי שהנכנס אחריו ימצא את המקום נקי מכל טינוף ולכלוך, כי גם זה בכלל צניעות שבבית הכסא. ואזהרה זו אפילו לבעל הבית עצמו הנכנס בבית הכסא שבביתו שצריך ליזהר בכך מפני בני ביתו, כל שכן אם נכנס בבית הכסא שבבית חברו שצריך ליזהר ביותר או בבית הכסא של רבים שזה יוצא וזה נכנס. ואשר לא שם לבו בכל זה, יהיה נבזה ונמאס בעיני אחרים, ועתיד ליתן דין וחשבון. וכל בעל הבית יצווה את ביתו שיניחו בבית הכסא מכבדת, ועל ידי זה יהיה זוכה ומזכה. ועיין עוד בספר הנפלא "שלחן ערוך המדות" - חסד (סימן ד סעיף כא עמוד רמו).

נטילת ידיים

אחר שיוצא מבית הכסא, שוטף ידיו במים, שאין חיוב ליטול בכלי אלא דוקא כשנוטל ידיו לסעודת פת, וכן נוטלים בכלי כשקמים מהשינה בבוקר, אבל בשאר הנטילות כיציאה מבית הכסא ומקלחת, גזיזת ציפורניים וכדומה, אין חובה ליטול עם כלי, ודי לשטוף במים (בית יוסף סימן ד. א תלד, תפב). כן נהגו מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף והגאון רבנו בן ציון אבא שאול זצוק"ל. ומעשה שהיה בביקורו של מרן הראשון לציון זצוק"ל בישיבתו למסירת שיעור, ולאחר השיעור נכנס לבית הכסא, וכשיצא והגיע לברז המים, התחכם אחד הבחורים והגיש למרן נטלה מלאה מים כדי שיטול ידיו, אך מרן אמר לו: "לא צריך, לא צריך", ושטף את ידיו בברז בלבד. (ועיין בחוברת מרן הרב עובדיה - מזוית אישית)

אם אין לו מים ליטול ידיו, ישפשפם לנקותם בבגדיו או בעפר ובכל דבר אחר, ויברך אשר יצר (א תקלו). וכן היוצא מבית הכסא ולא הספיק ליטול ידיו, ושמע ברכה או קדיש וקדושה וכיוצא בזה, ישפשף מיד את ידיו בבגדיו ויענה. (א תקיד)

אף שרק נכנס לבית הכסא ולא עשה צרכיו, צריך ליטול ידיו מפני רוח הרעה השורה על ידיו. (עיין בהקדמה לזוהר הקדוש י ע"ב)

ברכת אשר יצר

בכל פעם שעושה צרכיו בין גדולים בין קטנים ואפילו טיפה אחת, מברך אשר יצר. (א תקיז, תקיח)

שתה סם הגורם לשלשול וצריך לבית הכסא פעם אחר פעם בתכיפות, יברך אשר יצר בכל פעם שיוצא מבית הכסא, אף שיודע שיצטרך ליכנס שוב. אבל אם כשיצא מרגיש שעדיין לא סיים צרכיו, לא יברך אלא לאחר שירגיש שסיים. (יבי"א ט ס"ב. א תקיח)

באור הברכה

בָּרוּךְ מקור הברכות והשפע **אַתָּה ה'** אדון הכל היה הווה ויהיה, **אֱלֹהֵינוּ** תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם **מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה** נפלאה, **וּבָרָא בוֹ** אברים שיש בהם **נְקָבִים נְקָבִים** כמו פה, אף וכדו', וגם אברים **חֲלוּלִים חֲלוּלִים** כמו מעיים, לב,

כרס, וכדו'. **גָּלוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ, שֶׁאִם יִסָּתֵם אֶחָד מֵהֶם** מהנקבים יותר מדי, **אוֹ אִם יִפָּתֵחַ אֶחָד מֵהֶם** מהחלולים יותר מדי, **אִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַיֵּם אֲפִלּוּ שָׁעָה** רגע **אֶחָת. בָּרוּךְ** מקור הברכות והשפע **אַתָּה ה'** אדון הכל היה הווה ויהיה, **רוֹפֵא כָל בָּשָׂר** על ידי הוצאת הפסולת, כי אם יתעפש המזון בבטן ימות, והוצאתו היא רפואה, **וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת** שהרי האדם דומה לנוד [בלון] מלא רוח, ואם יעשה בנוד נקב כחודה של מחט, הרוח יצא, והאדם מלא נקבים נקבים ובכל זאת רוחו משתמרת בתוכו, הרי זה פלא. ועוד פלא שבורר את טוב המאכל, ודוחה את הפסולת לחוץ. (סימן ו ס"א. א תפא)

הכוונה בברכה

כשמברך אשר יצר או כל ברכה שהיא, נכון שלא יתעסק בשום ענין אחר. (א תקז)

כתב רבנו משה בן מכיר בספרו "סדר היום" [לפני כ-450 שנה]: ויברך "אשר יצר" מילה במילה, ויכוון בחסד הגדול שהשם יתברך עושה עמו בכל שעה שיוצא לנקביו, שמקיא מה שאכל ויכול לעמוד. שאם לא כן, לא היה מספיק לו כל ממון שבעולם לרפואתו שיצא ממנו, וסופו שמת ובטל מן העולם, והקב"ה ברחמיו עושה מכונות ומדורות ועניינים בגופו, להכניס הראוי להכניסו, ולהוציא הראוי להוציאו, ולקלוט הסולת ולהוציא הפסולת, ולהברות גופו שיהיה ראוי ומוכן לעבודתו כל ימיו. ואם יהיה שלם בדעותיו ומכלכל במשפט דבריו, **לא יחלה כל ימיו, ולא יצטרך לרופא ולא לרפואתו, אם כן ודאי ראוי לברך בכוונה גמורה ובדעת שלימה לרופא כל בשר ומפליא לעשות.** וכן ראוי לכל בעל נפש לכוון בכל ברכותיו כדין וכשורה בנחת ובדעת שלימה, ומברכותיו של אדם ניכר מה טיבו אם ירא שמים אם סכל הוא בעבודת ה' יתברך. ע"כ.

עניית 'אמן' באמצע הברכה

המברך אשר יצר ובתוך כך שמע ברכה מחברו, לא יענה 'אמן'. אולם אם שמע קדיש, עונה חמשה אמנים הראשונים שבקדיש, ו"יהא שמיה רבא" עד יתברך. וכמו כן, אם שמע קדושה, עונה 'קדוש' ו'ברוך' בלבד, כדין הנמצא באמצע קריאת שמע וברכותיה, וכדלהלן. (א תקלח)

שכח לברך

שכח לברך אשר יצר ולא עברו 72 דקות משעה שסיים צרכיו, יברך. ואם עברו, לא יברך. (א תפו)

שכח לברך אשר יצר והוצרך שוב לבית הכסא, מברך רק פעם אחת. (א תקכח) וטוב שיבקש מחברו שיכוון להוציאו ידי חובה. כדי לחשוש לדעת מרן השלחן ערוך (סימן ז סעיף ג) שכתב: הטיל מים והסיח דעתו מלהטיל מים, ואחר כך נמלך והטיל מים פעם אחרת, צריך לברך שתי פעמים אשר יצר. ע"כ. רק שלמעשה אין לו לברך פעמיים אשר יצר, כי כלל גדול בידינו "ספק ברכות להקל" אפילו נגד מרן השלחן ערוך, וכל זה מחמת חומרת האיסור של ברכה לבטלה, וכמו שכתבו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך, שכל המברך ברכה לבטלה, עובר על איסור התורה, שנאמר: "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא", ואמרו חז"ל (מסכת שבועות לט ע"א): כל העולם כולו הזדעזע בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא במתן תורה: "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא".

המסופק אם ברך אשר יצר או לא, אינו מברך, לפי שספק ברכות להקל. ואמנם טוב שיאמר את הברכה מבלי להזכיר בפיו שם ה' [ה' אלוקינו], אלא יהרהרנו בליבו בלבד. וטוב שיבקש מחברו שיכוון להוציאו ידי חובה. (א תקלו)

אונן [שמת לו מת שצריך להתאבל עליו ועדיין לא נקבר] – אינו מברך שום ברכה, ולכן אם הוצרך לצאת לבית הכסא, שוטף ידיו ואינו מברך אשר יצר. ואפילו אם קברו את המת קודם שחלפו 72 דקות, אינו מברך, כי ספק ברכות להקל. (א תקלח)

ברכות "על נטילת ידים" ו"אשר יצר" בבתי הספר

שאלה: אני מורה בבית ספר יסודי לבנות, ובכל בוקר מברכות הבנות בכיתה את כל ברכות השחר, לרבות ברכת "על נטילת ידים" וברכת "אשר יצר", אף שכבר בירכו אותן ברכות בבית, שאלתי היא, האם נכונה הנהגתן זו על פי ההלכה, או שיש לחשוש בזה לאיסור ברכה לבטלה אחר שכבר בירכו בביתן?

תשובה: אין ספק כי מאחר שכבר בירכו בביתן, הרי שלחזור ולברך שוב, זו ברכה לבטלה. ומבואר בגמרא מסכת ברכות (לג ע"א) שכל המברך ברכה שאינה צריכה, עובר משום "לא תשא את שם ה' אלוקיך לשוא". ואמרו בגמרא מסכת שבועות (לט ע"א) שכל העולם כולו הזדעזע בשעה שאמר הקב"ה בהר סיני "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא".

אולם יש להבהיר כי כל זה מדובר בבנות גדולות שכבר יודעות ובקיאות היטב בברכות, על כן בודאי שאם מברכות שוב, הרי זו ברכה לבטלה. לא כן בבנות קטנות בגיל 7 או 8, שמן הסתם אינן בקיאות היטב בברכות, ועדין מוטל על ההורים ועל המורות להרגילן ולחנכן שתברכנה כהוגן, אין בזה משום ברכה לבטלה, וכמו שכתבו התוספות (מסכת ראש השנה לג ע"א סוד"ה הא) שהקטן מצווים אנו לחנכו, ואין הוא מצווה על לאו של "לא תשא".

וזו לשון הרמב"ם (הלכות ברכות פרק א הלכה טו): כל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן. התינוקות מלמדים אותם הברכות כתיקונם, ואף על פי שהם מברכים לבטלה בשעת לימוד הרי זה מותר, ואין עונים אחריהם אמן. ע"כ. וכתב מרן הכסף משנה שם שמקורו טהור מהגמרא בברכות (נג ע"ב), ששאל שמואל את רב, מהו לענות אמן אחר הברכות של תינוקות של בית רבן? אמר לו רב, אחר הכל עונים אמן חוץ מתינוקות של בית רבן, הואיל ולהתלמד הם עשויים. ומשמע מכאן שמלמדים אותם את הברכות עם הזכרת שם השם כתיקונם בלי שום שינוי, שאם לא כן אפילו אחר הגדול אין עונים. ע"כ. ומבואר שמחנכים את הקטנים לברך אף שברכתם לבטלה, כדי שיתלמדו ויתרגלו לברך כהוגן. וכנהוג בכל תלמודי התורה שכאשר מלמדים את הילדים להתפלל תפילת שמונה עשרה, מרגילים אותם אט אט ברכה ברכה, וחוזרים על כל ברכה כמה וכמה פעמים, וברור שאין שום חשש בזה, כיון שלהתלמד הם עשויים.

וכן פסק מרן מלכא הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל בספרו חזון עובדיה (יום טוב עמוד רכא) לענין קטן ששכח לספור אחת מלילות ספירת העומר, שרשאי להמשיך לספור בברכה משום חינוך, ואין בזה משום ברכה לבטלה, אף שגדול אינו יכול לברך. וכן העיד מורנו הראשון לציון והרב הראשי לישראל רבנו יצחק יוסף שליט"א, על אביו מרן זצוק"ל שהיה מחלק לבניו בקטנותם פלחי תפוז, ואומר להם לברך על כל פלח ופלח שוב ברכת "בורא פרי העץ", וכל זה כדי להרגילם לברך את הברכות כהוגן וכיאות מילה במילה.

ודע, כי מה שבבתי ספר "בית יעקב" של אחינו האשכנזים נוהגות לברך כן, הסיבה לדבר, כי אפילו הגברים האשכנזים רבים מהם נוהגים לברך את כל ברכות השחר בבית הכנסת לרבות על נטילת ידים ואשר יצר, ואינם מברכים בביתם כלל ברכות אלו, וכנראה שגם בנותיהן נוהגות כן. אך מנהג בני ספרד אינו כן, כמבואר בשלחן ערוך (סימן ו ס"ב) שכתב: יש נוהגים

להמתין לברך על נטילת ידים עד בואם לבית הכנסת, ומסדרים אותו עם שאר הברכות. ובני ספרד לא נהגו כן. ע"כ. וכתב הרמ"א "ועל כל פנים לא יברך ב' פעמים. ומי שמברכם בביתו, לא יברך בבית הכנסת. וכן מי שמברכם בבית הכנסת, לא יברך בביתו. ע"כ. והרמ"א עצמו כתב בדרכי משה (אות ד): "ואני בעצמי נוהג כמנהג בני ספרד".

על כל פנים, ברור שלכל הדעות לברך פעמיים, זו ברכה לבטלה. על כן יש להתיר כן רק לבנות קטנות שמתלמדות על הברכות, לא כן לבנות גדולות [לערך בגיל 10], אף שעדין לא הגיעו לגיל מצוות, אם הן בקיאות בברכות כהוגן, אין להתיר להן לברך שוב ברכות אלו בבית הספר. וכל שכן במה ששמעתי שישנן בנות הלומדות בתיכון כיתה י' ועדין ממשיכות בהרגל משובש זה שהורגלו מקטנותן לברך שוב בבית הספר, וברור שעוברות בכל יום איסור תורה של "לא תשא את שם ה' אלוקיך לשוא", ועליהן להפסיק מלברך ברכות אלו שוב, וילמדון להתחיל בבית הספר מברכת "אלוקי נשמה" בלבד.

ופשוט שאין הבדל בכל זה בין בנים לבנות, ולכן יש ללמד בתלמודי התורה ובבתי הספר את הבנים הגדולים להתחיל מ"אלוקי נשמה".

ברכות השחר

התחלה טובה

טוב ונכון שלא ידבר דברים בטלים בהקיצו משנתו, ותחילת דיבורו יהיה לברך ליוצר נשמתו ולהתפלל את סדר התפילה. (הרש"ש, החיד"א. א פז. ד א)

תמיד מברכים

ברכות השחר נתקנו על מנהגו של עולם, שבני האדם בקומם משינתם פותחים עיניהם, ועומדים על רגליהם, ומתלבשים, והולכים ברגליהם, ונועלים נעליהם וכו'. על כן, גם אדם חולה שנשאר שוכב ביום זה במיטתו, ואינו לובש בגדיו, ולא נועל נעליו, יברך 'מלביש ערומים', 'המכין מצעדי גבר', ו"שעשה לי כל צרכי" [שנתקנה בעיקר על המנעלים כדלהלן], כי הברכות על נוהג העולם. (ד יא)

תשעה באב ויום כיפור – אף שאסורים בנעילת נעלי עור, בכל זאת מברכים 'שעשה לי כל צרכי'. וכך היה המנהג כבר מזמן מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ"ל, כמבואר בספרו שו"ת אבקת רוכל. וכן מנהג בני אשכנז.

ואף על פי שברכה זו נתקנה על נעילת נעליים, והרי אנו אסורים בנעילת נעלי עור, בכל זאת מברכים, וכמה טעמים נאמרו בזה: **א.** כיון שברכות השחר נתקנו על מנהגו של עולם, ומנהג העולם שהוא כולל את אומות העולם נועלים נעליים, לכך מברכים (הרא"ש והר"ן). **ב.** הלא רשאי כל אדם לנעול נעלי עור באופנים מסוימים, כגון כשיוצא לדרך רחוקה חוץ לעיר או כשיש חשש סכנה של נחשים ועקרבים, נמצא שהברכה שייכת גם ביום זה (העיטור). **ג.** כיון שאנחנו לא הולכים יחפים אלא נועלים נעליים שאינן של עור (הרשב"ץ). **ד.** ברכת "שעשה לי כל צרכי", כוללת כל צרכי האדם שהקב"ה מכין עבורו (חוות יאיר). **ה.** ברכות השחר חוזרים על כל היום והלילה שאחריו, והרי במוצאי תשעה באב נועלים נעלי עור. (שו"ת יביע אומר חלק ט אורח חיים סימן ח)

לא ישן – מי שחשקה נפשו בתורה מאוד, ובאהבתו אליה הגה בה כל הלילה, או מי שעובד לילה ואינו ישן כלל, מברך בעמוד השחר ברכות השחר חוץ מברכת

נטילת ידיים, שנוטל אך לא מברך. וכן ברכת אשר יצר מברך דוקא אם עשה צרכיו. ואמנם יש מבני אשכנז הנוהגים לשמוע את הברכות מאדם אחר שישן שנת קבע בלילה, והוא מברך ומוציאם ידי חובה. אך בני ספרד לא יעשו כן, אלא כל אחד ואחד יברך לעצמו. (ד יג. ועיין בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה")

היאך מברך?

רשאי לברך ברכות השחר בין כשהוא עומד או יושב או מהלך. (ד כג) ואולם לא ראוי לברכן כשהוא מהלך בדרך, כי מאחר והברכות צריכות ליאמר בכוונת המילים ושם השם, לא תמיד מצליח לכוון בדרך, כי אינו מרוכז כל כך. וזאת לבד ממה שפעמים הוא מתבלבל בסדר הברכות ומדלג אחת או שתים מהם.

מאימתי מברך?

לכתחילה מברך ברכות השחר בבוקר בקומו משנתו. (ד טו) ואולם היודע בעצמו שבקומו משנתו בבוקר, אינו מכוון יפה באמירת הברכות ואומרן בחטף, רשאי מן הדין לברך ברכות השחר [מאלוקי נשמה עד 'שאינו בן ברית', ללא ברכות התורה] מחצות הלילה קודם שילך לישון. ובקומו בבוקר, יטול ידיו ולא יברך על נטילת ידים. וישים לב שלא יטעה לברך שוב ברכות השחר. כן השיב לי מרן הראשון לציון זצוק"ל. ונראה שטעמו על פי המקובלים שאם ברך ברכות השחר אחר חצות וישן, הרי זה נחשב כישן ביום שלא צריך לברך. (עיין שו"ת יביע אומר חלק ח סימן ה, ובן איש חי פרשת תולדות אות יג, וה"ע א לה)

'אלוקי, נשמה'

כשמברך ברכת 'אלוקי, נשמה', יפסיק מעט בין תיבת 'אלוקי', לתיבת 'נשמה', כדי שלא ישמע שהנשמה היא אלוקיו, חס ושלום. (ד א)

טעה בסדר הברכות

אם טעה בסדר ברכות השחר והקדים ברכה המאוחרת יותר, אין זה מעכב, וחוזר לברך את הברכה שדילג. למשל: אם דילג ברכת 'הנותן לשכוי בינה' וברך 'פוקח עיורים', חוזר לברך 'הנותן לשכוי בינה'. אולם רק ברכת 'זוקף כפופים' שטעה והקדימה לפני 'מתיר אסורים', הפסיד ברכת מתיר אסורים, שמאחר שנתן הודאה להשם על שזקף קומתו לגמרי, כלל בזה גם את ההודאה על שהותר ממאסרו בעת שנתו, ויכול עתה להניע אבריו. (ד ד, י)

☜ נשים

נשים חייבות בברכות השחר. (הגאונים, טוש"ע מו ס"ד, משנ"ב ע סק"ב ועוד. יחו"ד ח"ד סימן ד. ג כו)

לשון נקבה – במקום ברכת 'שלא עשני גוי', תאמרנה 'שלא עשני גויה', וכן במקום ברכת 'שלא עשני עבד' תאמרנה 'שלא עשני שפחה'. (ד כו)

ברוך שעשני כרצונו – הנשים במקום ברכת 'שלא עשני אשה', תאמרנה: "ברוך שעשני כרצונו" בלבד בלי שם ומלכות. כיון שלא הוזכרה ברכה זו בתלמוד ובגאונים.

וכתב הרדב"ז, ראיתי נשים שמברכות 'שעשני כרצונו' בהזכרת שם ה', וקרוב בעיני שהיא ברכה לבטלה. וכן דעת הפרי חדש, חוות יאיר, מטה יהודה עייאש, החיד"א, היעב"ץ, שלמי צבור, בן איש חי, משמרת שלום קוידנוב, פתחי עולם, ערוך השלחן, מקור ברוך אפשטיין ועוד. ואמנם יש מבנות אשכנז שנהגו לברך בשם ומלכות, ויש נהגו כבנות ספרד, לפיכך אין להורות הוראה גורפת לתלמידות מבנות אשכנז, לברך 'שעשני כרצונו' בשם ומלכות, כיון שלדעת גדולי הפוסקים, ברכתן לבטלה. (יחו"ד ח"ד סימן ד. פסקי תשובות שפד)

חינוך הבנות – על כל אדם לחנך את בנותיו מקטנותן לברך ברכות השחר וברכות התורה, ופסוק שמע ישראל, ותפילה אחת ביום. (ה תקטו)

סומא

לכתחילה לא יברך הסומא ברכת 'פוקח עיורים', וישתדל לשמוע הברכה מאחר ולצאת ידי חובה. ומכל מקום אם רצה דוקא לברך בעצמו, יש לו על מה לסמוך. מאחר וסוף סוף נהנה מראייתם של אחרים שמראים לו את הדרך. (ד כז)

חרש

החרש מברך 'הנותן לשכוי בינה...'. ואף על פי שתקנו ברכה זו כששומע את קול התרנגול [וכמבואר להלן], מכל מקום מאחר ועיקר פירוש 'שכוי' הוא 'לב', שעל ידי בינת הלב מבחין האדם בין יום ללילה, ואין שום משמעות בלשון הברכה למעט חרש, לכך רשאי לברך ברכה זו לכתחילה, שהרי גם הוא בלבבו מבין ומבחין בין יום ללילה. ואין זה דומה לברכת 'פוקח עיורים' שאין לסומא לכתחילה לברך, שהרי אצלו לא מתקיים נוסח הברכה כלל. (ד ל)

גר צדק

הגר, אינו מברך 'שלא עשני גוי'. מאחר וברכה זו היא על תחילת ברייתו של האדם, והגר לא היתה הורתו ולידתו בקדושה. (ד לא)

מרן הבית יוסף (סימן מו) הביא את כתב האבודרהם בשם הרמ"ה שברכות אלו [שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה], אינן אלא על תחילת ברייתו של אדם, לפיכך הגר אינו מברך שלא עשני גוי, כל שלא היתה הורתו ולידתו בקדושה, שהרי עשאו גוי. והרמ"א בדרכי משה כתב, אף שאינו אומר שלא עשני גוי, שהרי היה גוי מתחילה, מכל מקום יכול לברך "שעשני גר", כי גם זה הגירות נחשבת עשייה, שנאמר (בראשית יב ה) "ואת הנפש אשר עשו בחרן". ע"כ. וכוונתו על פי מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צט ע"ב) כל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו **עשאו**, שנאמר "ואת הנפש אשר **עשו** בחרן", וכן אמרו במדרש תנחומא (פרשת לך לך אות יב): "ויטע אשל בבאר שבע, ויקרא שם בשם ה' אל עולם", לאחר שהיה אברהם מאכיל ומשקה לעוברים ושבים, היה אומר להם, ברכו לבעל הבית שנותן לכל הבריות אוכל ומשקה ונותן בהם רוח, שליט בשמים ובארץ, ממית ומחיה, מוחץ ורופא, צר את העובר במעי אמו ומוציאו לאוויר העולם, מגדל צמחים ואילנות... ומלמדם ברכות וצדקות. הוא שאמר הכתוב "ואת הנפש אשר עשו בחרן". אמר רבי אלכסנדרי, אלמלא התכנסו כל הבריות כולן לעשות יתוש אחד, אין יכולים לעשות, ומהו "**הנפש אשר עשו**"?! שהיה מלמדם יראת שמים, ומורה להם את התורה. אמר לו הקב"ה אתה זרעת את הצדקה והודעתני בעולם, שכר אתה נוטל, שנאמר: "שכרך הרבה מאד". ע"כ. ומבואר ששייך לשון עשיה אף בגרים, ולכן יכול לברך "שעשני גר". ואמנם הב"ח ועוד חולקים על הרמ"א, שמאחר ומה שהתגייר וזכה להיכנס לדת ישראל הוא על ידי בחירתו שלו עצמו, ולא עשאו השם יתברך מתחילת בריאתו בשביל שיגדל ויהיה גר שיקבל דת ישראל, לכן לא מדוייק הלשון לומר "ברוך אתה ה'... **שעשני** גר", הרי הוא עשה את עצמו גר. והט"ז (סק"ה) כתב ליישב, שכיון שגר שהתגייר דינו כקטן שנולד (יבמות כב ע"א), ממילא נחשב לו כנעשה מחדש, וכאילו בראו השם יתברך עכשיו מחדש.

שלא יצא שכרו בהפסדו

יש נוהגים בבואם לבית הכנסת לברך ברכות השחר בקול רם, כדי לזכות את הציבור בעניית אמנים, ותבוא עליהם ברכה. אולם כל זה כשיודעים שהציבור באמת מקשיבים לברכותיהם ועונים 'אמן', אבל אם כל אחד עסוק בהכנותיו לתפילה ואינו שם לבו לענות, נמצא שמכשילים את הציבור באי עניית אמן, שדבר זה חמור מאוד כפי שיבואר להלן, ועל כן הנכון שיברכו לעצמם בלבד.

☜ עד אימתי מברך?

מי ששכח לברך ברכות השחר ונזכר לאחר תפילת העמידה, מברך את כל הברכות חוץ מברכת "אלוקי נשמה". כי מאחר וכבר חתם בעמידה "מחיה המתים", הרי זה דומה לחתימת ברכה זו "המחזיר נשמות לפגרים מתים" שיש אומרים שיצא בזה ידי חובה, ולכן לא יברך שוב. (ד לד) ואם שכח לברך ברכות התורה, יבואר להלן.

מי ששכח לברך ברכות השחר ונזכר באמצע פסוקי דזמרה, יברך ברכת אלוקי נשמה בלבד בסיום ברכת ישתבח, ואת שאר הברכות יברך לאחר התפילה. [על כן, יזדרז מעט לסיים ברכת ישתבח קודם שיגיע השליח ציבור לקדיש וברכו, כדי שיוכל לברך שם. אך אם לא הספיק לסיים קודם וכבר ענה ברכו, לא יברך שם אלא בסיום ברכת יוצר אור, וכדלהלן. (משנ"ב נד סקי"ג)] ומכל מקום אם יש חשש שישכח מלברך ברכות השחר לאחר התפילה, יאמר את כל הברכות בסיום ברכת ישתבח. ואם חושש שישכח עד שיגיע לשם, או שהוא שליח ציבור ויצטרך לעמוד בתיבה כבר בתחילת ישתבח, ולא יוכל להפסיק לפני הקדיש לאמירת הברכות, יאמר את כל הברכות כשנזכר בפסוקי דזמרה בין מזמור למזמור. (ד לג)

מי ששכח לברך ברכות השחר ונזכר בברכות קריאת שמע, יאמר ברכת אלוקי נשמה בין ברכה לברכה, כגון בין 'יוצר המאורות' ל'אהבת עולם' או בין 'אהבת עולם' ל'שמע ישראל', או בין פרק לפרק בקריאת שמע. כי אם לא יפסיק עתה לומר אלוקי נשמה, יפסיד את הברכה לגמרי. ולאחר התפילה ישלים את שאר הברכות. (ד לד)

סוף זמן ברכות השחר

מי ששכח לברך ברכות השחר ונזכר במשך היום, יברך כשנזכר [חוץ מברכת אלוקי נשמה, כנ"ל]. וגם אם נזכר בערב לאחר צאת הכוכבים, רשאי לברך (מאמר מרדכי, הגר"א, וחזון איש). אבל אם נזכר לאחר חצות לילה, הפסיד את הברכות של היום שעבר ולא יברך. (ד לו, תרלז)

אונן

אונן שעדיין לא נקבר מתו, מאחר ואסור לו לברך שום ברכה, לא יברך ברכות השחר וברכות התורה אלא לאחר הקבורה. (חזו"ע אבלות א קלח. ד לח)

מי בראש?

יש נוהגים לברך ברכות השחר ולאחר מכן לובשים את הטלית ומניחים את התפילין. ויש נוהגים ללבוש הטלית ולהניח התפילין ואחר כך לברך ברכות השחר. (ב עג, עה. ה"ב ב כב)

☜ ביאור ברכות השחר

אלוקי, נשמה שנתתי בי טהורה... – נותן שבח והודאה להשם יתברך על שברא בנו את הנשמה למטרת עבודתו ולא להנאת גופנו. ואומר זאת קודם התפילה שהיא העבודה שבלב, כדי להורות שנבראה בשביל עבודתו. וכיון שהנשמה אינה ברשותנו אלא ברשותו, מודים אנחנו לו על שהחזירה לגופנו. (א תקטו)

הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה – מאחר והלב נקרא 'שכוי' בלשון המקרא, שנאמר (איוב לח לו): "מִי נָתַן לַשֶּׂכְוִי בִינָה", והאדם מבין בלב, על כן אנו מודים על הבינה שנתן לנו, כי זהו האושר היותר גדול לאדם, להרגיש בעת יקיצתו כי דעתו צלולה ושכלו שלם בקרבו, ויכול להבחין בין היום ללילה. ומפני שגם התרנגול מבין בעת התחלת היום, ובלשון עֶרֶב קוראים לתרנגול 'שכוי', תקנו ברכה זו כששומע את קול התרנגול. אבל גם אם לא שמע את קולו, מברך.

פוקח עיורים – נכון שהתרגלנו שעינינו רואות תמיד, בחסדי השם, אך עדיין אין זו סיבה למעט בהכרת הטוב, ומאחר שכשהאדם ישן הוא אינו רואה, לכך אנו מודים על שפקח את עינינו, ובזה מביעים את תודתנו על ראייתנו כל היום.

מתיר אסורים – מודה להשם שיושב על המטה ומותח את עצמותיו ומניע את אבריו, שהיו כל הלילה כאסורים וכפותים.

זוקף כפופים – היתה קומתו כפופה כל הלילה, ועתה יכול לזקוף קומתו ולעמוד.

מלביש ערומים – מודים להשם על המלבושים שֶׁמְזַמֵן לנו בכל עת, בגדי חורף בחורף, בגדי קיץ בקיץ, בגדי שבת, בגדי חול וכיוצא בהם.

הנותן ליעף כח – מודים להשם על שאנו מפקידים את נשמתנו בידו כשהיא עייפה מעבודת היום, ומחזירה לנו בבוקר שקטה, רגועה ושלוה. וכן אמרו במדרש תהלים (כה): אמר רבי אלכסנדרי, בשר ודם מפקידים בידו כלים חדשים, ושוהים אצלו, והוא מחזירם בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקידים בידו בלויים ושחוקים, והוא מחזירם חדשים. תדע לך שהוא כן, שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום, ונפשו יגיעה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא מפקידה ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה, שנאמר (איכה ג כג): "חדשים לבקרים רבה אמונתך".

רוקע הארץ על המים – שוטח את האדמה על המים, שהרי הארץ נמצאת על המים, והקב"ה שוטח אותה ומייצב אותה שלא תתמוטט תחת רגלנו. ובברכה זו אנו מודים אפילו על עובדה פשוטה זו של הרגשת קרקע יציבה שאינה מתמוטטת, ובכך מנצלים כל הזדמנות, כדי לכוון את מבטנו אל יצירתו של הטבע וקיומו בדרך נס, שהארץ צפה על המים במאמרו. וכמו שאמרו חז"ל (בראשית רבתי, פרקי דר"א ד, מדרש תהלים צג): עד שלא נקוו [נתאספו] המים אל מקום אחד, נבראו התהומות, ואלו התהומות שמתחת לארץ, שהארץ היא מרוקעת על פני המים, כאוניה שצפה בלב ים, שנאמר: "לרוקע הארץ על המים, כי לעולם חסדו".

המכין מצעדי גבר – מודים להשם על שבראנו איברים וחוליות ברגלים, המאפשרים לנו לצעוד כפי רצוננו.

שעשה לי כל צרכי – מודים להשם על שנתן לנו נעליים לרגלינו, ועל ידי זה אנו יכולים ללכת לכל צרכינו. ואף מודים לו על כל צרכינו שנתן לנו מקטן ועד גדול.

אוזר ישראל בגבורה – אסור לברך או לומר כל דבר שבקדושה כשלבו רואה את הערוה [דהיינו שאין דבר חוצץ ומפריד בין לבו לערוה], וכשחוגר את חגורתו [או לובש מכנסים], שאז יש דבר חוצץ ביניהם, יכול לברך ולומר דבר שבקדושה. ומאחר וחציצה זו נותנת לאדם גבורה רוחנית להתגבר על יצרו הרע, מודים אנו להשם שנתן בנו גבורה ועוז להתגבר על יצרנו הרע, כי לולא השם שעזרנו, לא היינו יכולים נגדו.

עוטר ישראל בתפארה – מודים להשם על שעיטר אותנו במעלה חשובה שלא ללכת בגילוי ראש. ומסיים 'בתפארה', על שם הפסוק (ישעיה סב ג): "וְהָיִית **עֲטֶרֶת תִּפְאָרֶת** בְּיַד ה' **וּצְנִיף** [לשון מצנפת העשויה לכיסוי הראש] מְלוּכָה בְּכַף אֱלֹהָיְךָ".

* רק בשתי ברכות אלו: "אוזר ישראל בגבורה" ו"עוטר ישראל בתפארה", מזכירים 'ישראל', לפי שרק ישראל שייכים בהם, שלא לברך כשלבו רואה את הערוה, או בגילוי ראש כדי שיהיה מורא שמים עלינו, וכמבואר להלן.

שלא עשני גוי [והאשה אומרת: **שלא עשני גויה**] – מודים ומשבחים להשם שבראנו כחלק מהעם היהודי הנבחר מכל האומות, וקרבנו לעבודתו, לתורתו ולמצוותיו, ולא נתן אותנו להורים גויים שאינם שייכים בתורה ובמצוות כלל.

שלא עשני עבד [והאשה אומרת: **שלא עשני שפחה**] – מודים להשם שבראנו יהודים המצווים במצוות ולא בנים לעבדים כנעניים שפטורים ממצוות שזמנן קבוע, כציצית, תפילין, שופר, סוכה וכיוצא. [על פי התורה, גוי הנעשה עבד ליהודי, מלים אותו לשם עבדות ומתחייב במצוות שאין זמנן קבוע.] ועוד, שהעבדים מזולזלים וחשודים על הגזל, ודומים לגויים שאין להם זכות אבות, ואסורים להתחתן עם ישראל.

שלא עשני אשה – מודה האיש להקב"ה שהגם שבראו יהודי ואינו גוי ואינו עבד, יכול היה לבוראו אשה שפטורה ממצוות שזמנן קבוע, ועל זה נותן את ההודאה והשבח ששש ושמח הוא שבראו דוקא איש שחייב בכל המצוות.

האשה אומרת: **ברוך שעשני כרצונו** – מודה להשם יתברך שבראה כרצונו, ואף שפטרה ממצוות מסוימות, מכל מקום זו טובתה, כדי שתוכל למלאות את זכותה ותפקידה המיוחד לעזר בבניית בית נאמן בישראל, להיות מסורה לבעלה וילדיה כיאות, ולחנך את ילדיה לתורה ומצוות כדרך ישראל סבא, שאם תהיה עסוקה בכל יום בציצית ותפילין וקניית לולב ובניית סוכה ושאר מצוות, תחטיא את המטרה, חלילה.

המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי... וגמלני חסדים טובים – כשרוחץ את פניו בבוקר, מעביר מעיניו את עבותות השינה והתנומה. ומודה להשם יתברך על החסד הגדול שעשה עימו, שעל ידי השינה הגיע למנוחה ולמרגוע מעמלו ויגיעו. וגם כי בשינה נח גופו ומתעכל המאכל היטב. (טור ובית יוסף סימן מו, סידור "כוונת הלב")

ברכות התורה

מעלת ברכות התורה

אין לומר דברי תורה עד שיברך ברכות התורה. על כן מברכים ברכות התורה בבוקר, ופוטרים את כל הלימוד שבמשך היום. (ד נו)

גדולה מעלת ברכות התורה, ויזהר לכוון בהן מאוד. (סימן מז ס"א. ד צד)

אמרו חז"ל (נדרים פא ע"א): כשנחרב בית המקדש הראשון, שאלו לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת, מדוע נחרבה הארץ? ואף אחד לא ידע להשיב, עד שבא הקב"ה בעצמו ופירש להם (ירמיה ט יא): "עַל עָזְבָם אֶת תּוֹרָתִי אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֵיהֶם, וְלֹא שָׁמְעוּ בְקוֹלִי וְלֹא הָלְכוּ בָהּ". ומבארת הגמרא דהיינו שלא ברכו ברכות התורה קודם לימודם. ופירש רבנו יונה, כי אם נאמר כפשט הפסוק, 'עַל עָזְבָם אֶת תּוֹרָתִי', שלא למדו תורה, אם כן למה כששאלו את החכמים והנביאים לא ידעו להשיב, הלוא גלוי לכל שאינם עוסקים בתורה? אלא ודאי שהיו עוסקים בה, ולכך היו החכמים והנביאים תמהים על מה אבדה הארץ, עד שבא הקב"ה היודע מעמקי הלב, ופירש את הדברים - "על עוזבם את תורתי", שלא ברכו בתורה תחילה, כלומר לא היתה התורה חשובה בעיניהם שתהיה ראויה לברך עליה, והיינו שלא עסקו בה לשמה, ומתוך כך זלזלו בברכותיה, "וְלֹא הָלְכוּ בָהּ" - בכוונתה ולשם שמים.

תורתנו הקדושה היא חכמה אלוקית ואינה חכמה כחכמות חיצוניות של אומות העולם. את תורת ה' - לא מספיק ללמוד ולדעת, אלא צריך ללומדה עם יראת שמים, עם ערך וחשיבות לתורה, ואז זוכה האדם לקנין תורה. כמו שאמרו במדרש על הפסוק (ירמיה טז יא): "וְאֹתִי עָזְבוּ וְאֶת תּוֹרָתִי לֹא שָׁמָרוּ", אמר הקב"ה הלואי אותי עזבו אבל את תורתי שמרו, שמתוך שהיו מתעסקים בה, **המאור שבה** היה מחזירם למוטב. מדוייק הלשון, שלא כתוב **ש'התורה'** מחזירה למוטב, אלא **'המאור שבתורה'** מחזיר למוטב. והיינו כשלומדים את התורה עם **המאור** שבה, שזהו הערך ההגון והיחס הנכון ויראת השמים האמיתית, אז יש סיכוי שהתורה תחזיר את האדם למוטב, אבל כשלומדים את התורה כשאר חכמות חיצוניות, אין התורה חודרת בליבם ואינה מחזירתם למוטב. וכמו שמצוי באוניברסיטאות ובתי ספר שלומדים בהם כמה מלימודי התורה, ואף על פי כן רובם מחללי שבת, ואף חלקם ששמרו קצת בעבר, יורדים ומתדרדרים ברוחניות, ועוברים על איסורים חמורים בשאט נפש, ואיך התורה לא החזירתם למוטב? אלא שכאשר אין **מאור**, אין חזרה למוטב. התורה נמשלה למים, המים יכולים להצמיח פרחים ושושנים, ומאידך קוצים וברקנים, תלוי מה זורעים. כך התורה יכולה להצמיח צדיקים וחסידים, ומאידך רשעים שונאי תורה. הא כיצד? תלוי היאך לומדים אותה. וכמו שאמר רבי יהושע בן לוי: "וזאת התורה אשר **שם** משה"? - אם זכה, נעשית לו התורה סם חיים. לא זכה, נעשית לו סם המות (יומא עב ע"ב), השם יצילנו.

מתיקות וערבות טוב התורה

יכוון היטב באומרו: "**והערב** נא ה' אלוקינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל", ויתחנן להשם שיזכהו להרגיש את מתיקות וערבות התורה, וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים יט יא): "הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב,

וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים". וכתב האור החיים הקדוש (דברים כו יא): "אם היו בני אדם מרגישים במתיקות **וערבות** טוב התורה, היו משתגעים ומתלהטים אחריה, ולא יחשב בעיניהם מלוא עולם כסף וזהב למאומה, כי התורה כוללת כל הטובות שבעולם". ע"כ. מכאן רואים, כמה לוקים אנו בחסר בהבנה במתיקות וערבות האמיתית שבתורה, כי לצערנו לא תמיד אנחנו מרגישים את הטעם הטוב והמיוחד שבלימוד התורה, שהרי אם היינו מרגישים באמת, היינו צריכים להשתגע ולהתלהט אחר התורה, ולא היה נחשב בעינינו מלוא עולם כסף וזהב למאומה!

וכתב הגאון רבי אברהם מסוכטשוב בהקדמה לספרו אגלי טל: הנה שמעתי קצת בני אדם טועים מדרך השכל בענין לימוד התורה, ואומרים כי הלומד ש"ס ופוסקים ומחדש חידושים ושמח ומתענג בלימודו, אין זו תורה לשמה כל כך כמו שאם היה לומד בפשטות רק לשם מצוה ולא היה לו מהלימוד תענוג מיוחד. ובאמת שזו טעות גדולה, ואדרבה **עיקר מצות לימוד תורה, להיות שש ושמח ומתענג בלימודו,** שאז דברי תורה נבלעים בדמו, ונעשה דבוק בתורה הקדושה. וכן אנו אומרים בתפילת ערבית, **"ונשמח ונעלוז בדברי תלמוד תורתך ומצוותיך וחוקותיך לעולם ועד".** ואמרו בזוהר הקדוש, שהיצר הטוב שבאדם מתגדל יותר ויותר מתוך השמחה שבעשיית המצוות. ע"כ (ד קד). וזכה לכוון לאחד מרבותינו הראשונים רבנו אברהם מן ההר (נדרים מח ע"א) שכתב: **עיקר מצות הלימוד היא בידיעת האמת, ולהתענג וליהנות במדע לשמח לבבו ושכלו, שנאמר "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ולכן אבל אסור לקרוא בתורה ובנביאים ובכתובים, מפני שהם משמחים את לבו על כרחו, שעיקר המצוה היא ההנאה והתענוג במה שמשיג ומבין בלימודו, ועל כרחו מגעת לו הנאה.** עי"ש.

בספר "מלך ביופיו" (עמוד 117) כותב על מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל: "נקודה נוספת לגודל אהבתו לתורתנו הקדושה, ניתן לעמוד על כך, כי לא פעם מוחה הרב כף אל כף תוך כדי לימוד, ופוצח בשירה לאל נורא עלילה, מרוב שמחת התורה שאופפת אותו, ובפרט עת אשר עולה בידו לחדש דבר בהלכה או כשמוצא מקור וסמך לדבריו ברבותינו הראשונים והאחרונים. הוא שאמר דוד המלך עליו השלום: "שש אנכי על אמרתך" - על אימרה אחת של תורה שאני מבין - "כמוצא שלל רב", השמחה פורצת ומתעצמת בכל כולו, כאדם המוצא הון עתק. ע"כ. ובמכתב לבנו הראשון לציון והרב הראשי לישראל הגאון רבנו יצחק יוסף שליט"א לפני כ-50 שנה כששהה בכתלי הישיבה, כתב בין הדברים: "אבקשך ביותר שלא תשבית שמחתך בתורה, שבשעה שתראה פירי פירות ממה שעשית, תשמח ותגיל".

ונזכה לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות

כשאומר: "ונהיה אנחנו וצאצאינו...", יתחנן לבורא עולם על בניו ובני בניו, שיהיו כולם עוסקים בתורה ובמצוות לשם שמים.

אמרו חז"ל (נדרים פא ע"א): מפני מה תלמידי חכמים אין מצוי שיצאו מבניהם תלמידי חכמים? מפני שאין מברכים ברכות התורה קודם לימודם. דהיינו, מתוך שהם זהירים לעסוק בתורה ורגילים בה, אינם זהירים לברך, ולכן לא מתקיימת בהם הברכה שנהיה אנחנו וצאצאינו לומדי תורתך לשמה (בית יוסף סימן מז). מכאן ילמד אדם כמה חשיבות יש לה לברכה זו, ויכוון בה היטב ובעזרת ה' יזכה.

נוסח הברכה

המנהג לומר: ונהיה אנחנו וצאצאינו **וצאצאי צאצאינו**. (ד קח)

כן כתב הב"ח, כדי לכלול בזה גם את בן בנו, כפי מה שאמרו חז"ל (בבא מציעא פה ע"א): כל

שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם, שוב אין התורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר (ישעיה נט כא): "וְאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי אוֹתָם... לֹא יָמוּשׁוּ מִפִּיךָ, וּמִפִּי זַרְעֲךָ, וּמִפִּי זֶרַע זַרְעֲךָ, אָמַר ה' מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם". ואף על פי שכשאומר 'וצאצאינו' כלול בזה כל יוצאי חלציו? מכל מקום בתפילה יש לפרט ולבאר יותר את נוסח הבקשה. וכן כתבו נוסח זה: הגאון טוב עלם, אבודרהם, השל"ה, היעב"ץ, ערך ש"י ועוד.

המנהג לומר: ונהיה אנחנו וצאצאינו... **וצאצאי עמך בית ישראל.**

כן הוא הנוסח בגמרא (ברכות יא ע"ב), וכן כתבו הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, המנהיג, אבודרהם ועוד. ושלא כדין השמיטוהו בסידורים האחרונים הנפוצים בארץ, וצריך להחזיר עטרה ליושנה, כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל. ואדרבה המתפלל על אחרים, נענה תחילה. (שו"ת יבי"א ח"ח סימן יא)

ברכת כהנים

לאחר ברכות התורה, נהגו לקרוא ברכת כהנים, כדי לומר דברי תורה מיד בסמוך לברכה ללא הפסק. (הרמב"ם, תוספות, בית יוסף סימן מז)

קריאת פסוקים

אף הקורא פרקי תהילים בדרך תפילה ותחנונים ולא בדרך לימוד, יברך קודם ברכות התורה. על כן, הקמים בחודש אלול לאמירת הסליחות, יברכו קודם ברכות התורה, מפני הפסוקים המוזכרים שם. ואם הזמן מצומצם, המיקל לברך ברכות התורה לאחר הסליחות, יש לו על מה לסמוך. (חזו"ע ימים נוראים ה. ג פט)

קדושה. י"ג מידות. שמע ישראל.

השומע קדושה קודם שברך ברכות התורה, יענה עמהם, כי הרי זו מצוה עוברת שאם לא יענה עכשיו, יפסיד את הקדושה. [ופסוק "ימלוך וכו'", טוב שיהרהר בלבו ולא יאמר בפיו, כי יש אומרים שאינו חלק מהקדושה. (יבי"א ח"ד ס"ס ז)] וכן יענה י"ג מידות של רחמים [ויעבור], שגם לזה יש חשיבות כדברים שבקדושה. וכן יאמר עם הציבור פסוק "שמע ישראל", כדי לקבל עמהם עול מלכות שמים. (ד צ)

הרהור בדברי תורה

הקם משנתו, רשאי להרהר בדברי תורה מיד ובלבד שלא יוציא בפיו. וכמו כן רשאי לשמוע דברי תורה מקלטת או נַגָּן וכיוצא, מיד בקומו משנתו. (מז ס"ד. ג פא)

אף על פי שמקיים מצות תלמוד תורה גם כשחושב ומהרהר בלבו, מכל מקום לא תקנו ברכה על מחשבה והרהור בלבד, וכמו שאין מברכים על ביטול חמץ, כי עיקר הביטול הוא בלב. גם כי עיקר מעלת לימוד התורה היא כשמוציא בשפתיו, שאז הדברים נחקקים בזכרונו היטב. (ד פב)

עיון בספר

נכון להחמיר שלא לעיין בספר עד שיברך ברכות התורה, כי יש דרך להוציא מפיו. (שו"ת יביע אומר חלק ד סימן ח אות כא)

מעשה שהיה לפני כשישים שנה, בבוקרו של יום קם מרן הראשון לציון זצוק"ל משנתו, ושלא כהרגלו (כמבואר לעיל בהרחבה), נטל הרב מיד את ידיו וברך ברכות התורה כשהוא עדיין עם בגדי

לילה שעליו, וניגש לחדר לימודו, אשר מחמת הצפיפות ששררה בביתו, היו בניו ישנים שם, הזיז הרב את מיטות בניו לכאן ולכאן ופינה לו מקום כדי לגשת לספריה, ולקח בידו שאלות ותשובות הריב"ש (רבנו יצחק בר ששת, שהיה לפני למעלה משש מאות שנה), עיין בספר מעט, וסגר אותו בהנאה וקורת רוח מרובה. לשאלת בנו ששאלו, אבא, מה קרה, מה ראית שם? ניסה הרב להתחמק, אך לאחר הפצרות, אמר לו: בני, אמש כשלמדתי, מצאתי סתירה בדברי הריב"ש, חשבתי על כמה דרכים ליישבה ודחיתי את כולם. היו הדברים סתומים וחתומים ולא התיישבו אלא בדוחק רב, ולא נחה דעתי בזה, כי חשתי שאין זו דרכו הבהירה של הריב"ש. וכך בלב כבד עליתי על יצועיי. לקראת הבוקר, ואני בחלומי, וארא איש זקן נשוא פנים עומד לפני, והודו והדרו עליו, אמר לי: "אני יצחק בר ששת, ראיתי שהתקשית בהבנת דברי וייגעת עליהם, על כן באתי להודיעך קושט דברי אמת", ויישב בפני את הסתירה. עניתיו, יישוב זה עלה בדעתי, אך דחיתיו משום שנסתר הוא ממקום פלוני. אך הריב"ש השיב, אכן נסתר הוא אם תלמד כשיטה פלונית, אך עיין נא בדברי שבתשובה פלונית ותמצא שסללתי שם דרך אחרת בהבנת אותה סוגיה. ואיקץ והנה חלום. קמתי מיד ממטתי, עיינתי בתשובה המצויינת, וראיתי שבאמת הריב"ש למד אחרת, ולפי זה אין סתירה בדבריו כלל, ושמחתי כמוצא שלל רב. הא למדת כי הגם שהרב רק עיין בדברים, ברך ברכות התורה לחשוש למצריכים לברך אף בעיון בלבד. (עיין קובץ יחוה דעת)

כתיבת דברי תורה

מי שהתחדש לו חידוש תורה מיד בקומו משנתו, וחושש שישכחהו ורוצה לכותבו, יברך ברכות התורה, [וטוב שיאמר ברכת כהנים] ויכתבהו מיד. כי אין זה דומה ממש למהרהר בלבו, כיון שעושה מעשה של לימוד, וגם דרך הכותב להוציא את התיבות מפיו בעת הכתיבה. (סימן מז סעיף ג. ג פב)

ספק אם בירך

מי שאינו זוכר אם בירך ברכות התורה או לא, אינו חוזר לברך, שכלל גדול בידינו "ספק ברכות להקל". ואולם טוב שיבקש מאדם אחר שעדיין לא ברך, שיכוון להוציאו ידי חובה. (ד ס)

שכח לברך, עד אימתי מברך?

מי ששכח לברך ברכות התורה ונזכר באמצע פסוקי דזמרה, יברך רק ברכה אחת, "אשר בחר בנו מכל העמים..." שהיא המעולה שבברכות התורה, וימשיך בפסוקי דזמרה עד סוף 'ישתבח', ובין 'ישתבח' ל'יוצר אור' יברך את שתי הברכות הנותרות, 'על דברי תורה', 'והערב נא'. (ד צב)

מי ששכח לברך ברכות התורה ונזכר לאחר שהתחיל 'יוצר אור', יברך בין 'יוצר אור' ל'אהבת עולם' את שלושת הברכות, [כי לאחר מכן לא יוכל לברך עוד, וכמבואר בהלכה הבאה,] ולא יקרא פסוקי ברכת כהנים מחשש הפסק, אלא יסמוך על קריאת שמע או על מה שילמד מעט לאחר התפילה. (ד צג)

מי ששכח לברך ברכות התורה, ונזכר לאחר ברכת 'אהבת עולם', אינו יכול לברך עוד, והפסיד ברכות התורה באותו יום, שכיון שבברכת אהבת עולם מזכיר שבחים ובקשות על לימוד התורה, יצא בזה ידי חובה, אף שלא כיון על כך מפורש. וישים לב ללמוד מעט תיכף לאחר התפילה, כדי שיהיה ניכר שברך על לימודו. (סימן מז ס"ז. ג קט)

לא ישן

אם נשאר ער כל הלילה, מברך ברכות התורה בעמוד השחר.

ויש מבני אשכנז הנוהגים לצאת ידי חובה מאדם שישן שנת קבע. אולם גם לדעה זו, אם ישן ביום שקודם לכן שינת קבע, יכול לברך לכתחילה ברכות התורה. וכמו כן, אם כיון בבוקר הקודם שאינו פוטר בברכות התורה אלא עד הלימוד שלמחרת בעמוד השחר, יברך שוב. (רבי עקיבא איגר, התעוררות תשובה, אבן ישראל פישר. חזו"ע יו"ט שיב. ד פו, קיג)

זמן עמוד השחר הוא: כדי זמן הילוך 4 מיל [המיל הוא 2,000 אמה = 960 מטר] לפני הנץ החמה. ומהלך מיל הוא: 18 דקות. אם כן 4 מיל הם: 72 דקות זמניות קודם הנץ החמה. [להלן בדיני קריאת שמע, יתבאר המושג "שעות זמניות".] והמברך ברכות התורה קודם זמן זה [כשלא ישן בלילה], ברכותיו לבטלה לדעת מרן השלחן ערוך והרמ"א ורוב הפוסקים. כמבואר בסידור רב סעדיה גאון, הראבי"ה, הרא"ה, המאירי, התרומת הדשן, מהרי"ו, ומרן השלחן ערוך (סימן תנט ס"ב), הרמ"א (סימן רסא ס"א), הלבוש, הב"ח, הש"ד, אליה רבה, בית דוד, בן איש חי, החזון איש ועוד. ולא כמפורסם באיזה לוחות שעמוד השחר הוא 90 דקות קודם הנץ, שזה נגד דעת מרן והרמ"א ורוב הפוסקים. (שו"ת יחוה דעת ח"ב סימן ח)

שכחתי לישון

אברך חשוב משמש בקודש אצל מרן זצוק"ל, נוהג היה להגיע בכל בוקר אל ביתו של הרב ומסדר את החדר כל ספר למקומו. בוקר אחד כשהגיע כהרגלו בשעה 6:30, מוצא הוא את הרב רכון על ספריו ועובר בין בתרי ספרי הפוסקים הפרוסים לפניו, כשהוא לבוש בבגדיו כרגיל. לפתע ראה רבנו את האברך הנזכר, והוא פנה אליו בתמיהה, מדוע הקדמת בוא היום, הרי עוד לא עלה השחר? אמר האברך לרבנו: כבוד הרב, השעה כבר 6:30 ואני הגעתי כהרגלי. אולי כבוד הרב לא ישן הלילה?! ענה לו רבנו בפשטות רבה, "אוי... **שכחתי לישון**, מה אעשה?". רבנו זכה לקיים תדיר את הפסוק (משלי כ יג): "אַל תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן תִּוָּרֵשׁ, פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע לָחֶם", לשבוע מלחמה של תורה, שנאמר (שם ט ה) "לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי" (השווה חגיגה יד ע"א). ("מלך ביופיו" עמוד 94)

שוב מעשה שסיפר בנו של מרן זצוק"ל, שפעם בבחרותו נכנס אביו בבוקרו של יום שני להעירו בשעה 5:40 לתפילה, אך הוא ביקש לישון עוד מעט, מחמת שישן בשעת לילה מאוחרת. אמר לו אביו, אני כבר מיום שבת לא ישנתי, לתדהמתו של הבן, מדוע? ענה האב בתמימות: **"שכחתי".**

מכה ברגל להתעורר

השעה שלוש באחת מלילותיו של חודש אלול תשע"ב, השחר טרם הפציע, העולם נם את שנתו, אחרון המאחרים נכנס מכבר לישון לקראת היום החדש העומד בפתח. והנה בבית מעונו של מרן זצוק"ל, דפיקות חרישות קטעו את הדממה, אחד מבני הבית שקם לראות את מקור הרעש, גילה את מרן שקוע בעומק עיונו כהרגלו, וברגלו השמאלית מכה חרישית על רצפת החדר. לפליאתו, השיב מרן, עסוק אני כעת בתשובה בדיני תרומות ומעשרות, וחושש אני כי מרוב עייפותי לא אוכל להתרכז בעומק העניין, על כן מכה אני ברגלי כדי לעורר את עצמי, שאוכל להמשיך בלימודי עוד.

העוסק בתורה בלילה והגיע זמן עמוד השחר, יפסיק ויברך ברכות התורה וימשיך מיד את לימודו (ה"ע א מה). אולם, חכם המוסר שיעור לקהל בליל חג השבועות או הושענא רבה, ויודע שאם יפסיקו לברך ברכות התורה, יפסק השיעור ויהיה ביטול תורה לרבים, רשאי להמשיך את השיעור עד לזמן התפילה. מאחר והניסיון מורה שהפסקה זו תבטל את רצף השיעור ותגרום לביטול תורה לרבים, וסוף סוף הלוא התחילו בהיתר, ובצירוף דעת האומרים שהניעור כל הלילה לא מברך, וברכות התורה מדרבנן לדעת רבים מהראשונים והרמב"ם ומרן השלחן ערוך. ועיין בהליכות עולם שם ודו"ק.

שנת קבע ביום

הישן שנת קבע ביום על מיטתו, אינו מברך ברכות התורה שנית בקומו משנתו. כי יש מחלוקת אם שינה ביום נחשבת כהפסק, וספק ברכות להקל. (סימן מז סעיף יא. ד קיב)

יש להבין, מה שונה ברכת התורה משאר ברכות המצוות, למשל במצות סוכה, על כל סעודת פת שאוכל, מברך 'לישב בסוכה', ולא די בברכה שמברך בסעודה ראשונה של היום, מאחר ויש היסח הדעת בין סעודה לסעודה. אם כן מדוע בברכת התורה די במה שמברך בבוקר, אפילו שמסיח דעתו מהלימוד במשך היום וכגון שישן? ויש לומר ששונה מצות תלמוד תורה שלא שייך בה כל כך היסת הדעת, כי כל שעה חייב ללמוד, שנאמר "והגית בו יומם ולילה", ואף כשהלך לענייניו דעתו לחזור ללימוד מיד כשיתפנה, אבל לגבי אכילה בסוכה ישנה שעה קבועה לאכילה, וכשגמר לאכול מסיח דעתו מהאכילה, על כן צריך לברך שוב באכילתו הבאה. (תוספות, רבנו יונה והרא"ש)

☜ שינה בתחילת הלילה

הישן על מיטתו אפילו זמן מועט ואפילו דקה אחת לאחר צאת הכוכבים, ובקומו רוצה ללמוד תורה, חייב לברך ברכות התורה. וכשיגיע עמוד השחר, לא יברך שוב. אך אם לא ישן על מיטה, אלא נרדם על כסא וכיוצא בזה, אינו מברך ברכות התורה אלא בעמוד השחר. ומכל מקום אם שכב על גבי ספסל או שצירף כמה כסאות יחד וישן עליהם, הרי זה נחשב שנת קבע, וכשיקום צריך לברך. וכן שמעתי ממרן הראש"ל זצוק"ל, שאף אם היה עייף וישן על ספסל ולא על מיטה יברך, וכך אמר: "וכי מי שעני ואין לו מיטה וישן על ספסל, לא מברך ברכות התורה"?! (שו"ת יביע אומר חלק ח סימן ה. ד קיב)

זמן שינת קבע הוא אפילו זמן מועט, כמפורש בגמרא (סוכה כו ע"א): וכמה שינת עראי? כדי הילוך מאה אמה. ע"כ. ולפי מה שהבאנו לעיל בשם הראשונים ומרן השלחן ערוך (אורח חיים סימן תנט ס"ב, ויורה דעה סימן סט ס"ו) והרמ"א (סימן רסא ס"א) ועוד, ששיעור מיל הוא 18 דקות, והלוא מיל הוא זמן הילוך אלפיים אמה, אם כן יוצא שהילוך מאה אמה הוא: 54 שניות. ועל כן הישן יותר מזמן זה על מיטה, הרי זו שנת קבע, וחייב לברך ברכות התורה.

הקם בלילה וברך ברכות התורה, ולאחר זמן חזר לישון בעוד לילה, כשיקום צריך לברך ברכות התורה שנית, שהרי ישן שוב שינת קבע בלילה. (יבי"א שם. ד קיד)

אם ישן בתחילת הלילה קודם שהתפלל ערבית, כשיקום יברך ברכות התורה קודם שיתפלל. אולם אם שכח והתפלל קודם ערבית, לא יברך לאחר התפילה ברכות התורה, כיון שיצא ידי חובה בברכת 'אהבת עולם' [כמו שיוצא ידי חובה בברכת 'אהבת עולם' שמברך בבוקר, כנ"ל]. וישים לב ללמוד מעט תיכף לאחר התפילה, כדי שיהיה ניכר שברך על לימוד התורה. (יבי"א שם. ד קיח)

גר צדק

גוי שהתגייר, אף שכבר זמן ממושך לפני גירותו הוא בא להתפלל בכל בוקר בבית הכנסת ומניח תפילין ועושה את שאר המצוות, כדי להתרגל בהן, מכל מקום ביום שטבל ונעשה יהודי, ורוצה ללמוד תורה, יברך שוב ברכות התורה ואחר כך ילמד, כי מה שברך בבוקר, אינו נחשב כלום, מאחר והיה גוי ופטור מכל המצוות. (ד קכד)

כן היה מעשה לפני כשבעים שנה בבוא מרן זצוק"ל לכהן כדיין בעיר פתח תקוה, ובא לפניו גוי שחשקה נפשו מאוד להתגייר, ולאחר שדרשו וחקרו שכוונתו לשם שמים, ואף חינך כמה מבניו בישיבת פוניבז', שלא ידעו שהם גויים. בית הדין קבלום לגיור וקבעו להם זמן לטבילה. והנה לאחר שטבל לשם גירות כדת, רצה לומר 'שמע ישראל', אמר לו הרב: הלוא כבר אמרת בבוקר בבית הכנסת. אמר הגר: אבל כשאמרתי הייתי גוי ועכשיו חשקה נפשי לומר פעם ראשונה 'שמע ישראל' כשאני יהודי. אמר לו הרב: אם כן תברך קודם לכן ברכות התורה. אמר לו הגר: הלוא כבר ברכתי בבוקר בבית הכנסת. אמר לו הרב: לא כך אמרת, שבבוקר ברכת כשהייתי גוי?! אם כן לא שווה מה שברכת, לכן תברך שוב, ועמד וברך ברכות התורה ואמר 'שמע ישראל', ועין לא נשארה יבשה מהמחזה המרגש והמרומם הזה. (עיין שו"ת יביע אומר ח"ג סימן כז אות י)

חתן בר מצוה

שאלה: קטן שברך ברכות התורה בבוקר האחרון של שנת קטנותו, האם יכול ללמוד תורה בערב לאחר שנעשה בר מצוה, על סמך ברכה זו?

תשובה: יש אומרים שהברכה שברך הקטן אינה מועילה לו לכשנעשה גדול, כי מאחר ובעת שברך היה פטור מן המצוות, איך תועיל לו לזמן גדלותו שנעשה חייב?! ואם כן אסור לו ללמוד בלי שיברך ברכות התורה. אך מאחר ויש חולקים על זה, יש לייעץ לו, שיכוון בבוקר האחרון של שנת קטנותו, שאינו פוטר בברכות התורה אלא רק מה שילמד עד הערב, ואז יחזור ויברך בלילה קודם ערבית. (ערך השלחן, רב פעלים, פרי מגדים ועוד)

ולבד מזה, יש לצרף את דעת הראשונים הנ"ל שהטעם שברכות התורה מועילות לכל היום אף שמסיח דעתו, משום שכל שעה חייב ללמוד וכאילו אינו מסיח דעת, ולפי זה בקטן שאין לו חיוב זה, היסח הדעת מחייבו לברך. ואף יש לומר ספק ספיקא, שמא ברכות התורה מן התורה, ונמצא שמה שברך בבוקר מדין חינוך מדרבנן, לא פוטר לחיוב מהתורה, ואפילו אם נאמר שהברכות מדרבנן, שמא אינו פוטר עצמו לכשיגדל הואיל ואינו חייב בעצמו. (יבי"א ג כז אות יא)

ישנה עצה נוספת, שיכוון בברכת אהבת עולם שבתפילת ערבית לצאת ידי חובת ברכות התורה, וילמד מעט תיכף לאחר התפילה, כדי שיהיה ניכר שברך על לימוד התורה. ואם שכח ולא כיון כן, יצא ידי חובה. [ואמנם, לא תמיד עצה זו עדיפה, כי רבים נוהגים לארגן מנין לתפילת ערבית באולם, נמצא שיהיה אסור לחתן בר מצוה ללמוד ולשנן את דרשתו עד שיתפלל ערבית. וזאת מלבד ביטול התורה הגדול שנגרם לו, בפרט בימי החורף שהשקיעה מוקדמת כל כך, ולא יתפללו באולם אלא לאחר כשלוש שעות ויותר.] (חזו"ע שבת ב מה. ד קכ)

נשים

נשים מברכות ברכות התורה.

הגם שהנשים פטורות ממצות תלמוד תורה, שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם", ודרשו חז"ל (קידושין כט ע"ב): "בניכם ולא בנותיכם", מכל מקום עדיין חייבות הן ללמוד את ההלכות השייכות להן, כהלכות ברכות, תפילה, שבת, מועדים, כשרות, הפרשת חלה, טהרה ועוד. וגם משום שבברכות התורה יש שבח לבורא עולם, "אשר בחר בנו מכל העמים", ועל ידי התורה הבדילנו מן העמים, וגם הנשים שייכות בזה. (ד עא, צז)

כתב בספר חסידים (סימן שיג): חייב אדם ללמד לבנותיו את המצוות, כגון פסקי הלכות. ומה שאמרו שהמלמד לבתו תורה, כאילו מלמדה תיפלות, זהו דוקא בעומק התלמוד וטעמי המצוות וסודות התורה, אבל הלכות המצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת, היאך תשמור שבת, וכן שאר המצוות. והרי בימי חזקיה המלך, אנשים ונשים גדולים וקטנים ידעו אפילו הלכות טומאה וטהרה שהיה מצוי בזמנם. וזה שאמר הקב"ה למשה: "הַקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים **וְהַנָּשִׁים** וְהַטָּף... לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ... וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת", וכן: "אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם... טַפְּכֶם **נְשֵׁיכֶם** וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ", כדי שידעו פסקי המצוות מה לעשות ומה לא לעשות. ומצאנו בנביא (מלכים ב ד) שגם שונמית היתה הולכת לשמוע את הדרשה מפי אלישע, בכל ראש חודש ובכל שבת. ע"כ.

הלכות ציצית

מן התורה

הלובש בגד העשוי מצמר רחלים או מפשתן, ויש בו ארבע כנפות [פינות] מרובעות, מצוה עליו מן התורה להטיל בו ציציות בארבע כנפותיו [פינותיו]. (סימן ט ס"א, סימן י ס"ט. ב א)

חמש מצוות

בכל זמן שהציצית עליו, זוכה לקיים חמש מצוות עשה מן התורה: **א.** וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת. **ב.** וְנָתְנוּ עַל צִיצִת. **ג.** וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת. **ד.** וּרְאִיתֶם אֹתוֹ (במדבר טו לח). **ה.** גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תְּכַסֶּה בָּהּ (דברים כב יב). (מנחות מד ע"א)

מעלת וזהירות המצוה

כתב הרמב"ם (הלכות ציצית פרק ג הלכה יב): "לעולם יהא אדם זהיר במצות ציצית, שהרי הכתוב שקלהּ ותלה בה את כל המצוות כולן, שנאמר (במדבר טו לט): "וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם". ורמז רמזו, 'ציצית' בגימטריא = 600, ושמונה חוטים וחמשה קשרים = 13, הרי 613. ואף על פי שבתורה כתוב 'ציצת' חסר י'? מכל מקום שלוש פעמים כתוב 'ציצת', ואחד מהם '**ל**ציצת', ונחלק ל' זו לשלוש, ולכל 'ציצת' נוסיף י', בכך יושלם המנין יפה. (מנחות מג ע"ב ורש"י שם. טור סימן כד)

אמר רבי שמעון בר יוחאי, הזהיר במצות ציצית, זוכה ורואה פני שכינה. (מנחות מג ע"ב)

אמר רבי שמעון בן לקיש, הוו זהירים במצות ציצית, שכל הזוכה לקיים מצות ציצית, זוכה שלעתיד לבוא משמשים אותו 2,800 עבדים, שנאמר (זכריה ח כג): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת בַּיָּמִים הָהֵמָּה אֲשֶׁר יַחֲזִיקוּ **עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מִכֹּל לְשֹׁנוֹת הַגּוֹיִם, וְהֶחֱזִיקוּ בִּכְנַף אִישׁ יְהוּדִי** לֵאמֹר, נֵלְכָה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם". ופירש

רש"י כי בשכר מצות הציצית שבכנף איש יהודי, יחזיקו בו עשרה עבדים מכל אומה ולשון, הרי לשבעים אומות - שבע מאות עבדים. וכנגד ארבע כנפות - הרי אלפיים ושמונה מאות עבדים. (שבת לב ע"ב וברי"ף)

אמר רבא כל המניח תפילין, ומתעטף בציצית, וקורא קריאת שמע, ומתפלל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ואמר אביי ערב אני לו שאין אש של גיהנם שולטת בו. רב פפא אמר ערב אני לו שכל עוונותיו נמחלים. (טור סימן לז)

רבי אליעזר בן יעקב אומר, כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו, הריהו בחזקת שלא יחטא, שנאמר (קהלת ד יב): וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בְמְהֵרָה יִנָּתֵק, ואומר (תהלים לד ח): חֹנֶה מַלְאַךְ ה' סָבִיב לִירֵאָיו [העושים מצוות] וַיְחַלְּצֵם [מן החטא.] (מנחות מג ע"ב ורש"י שם. בית יוסף סוף סימן כד)

חובת גברא [האדם]

מצות ציצית היא חובה על האדם ולא על הבגד, דהיינו שכאשר אדם לובש בגד של ארבע כנפות, חובה עליו להטיל בו ציציות, אבל אם אינו לובשו אלא מניחו בארון, הרי הוא פטור מלהטיל בו ציציות. (ב שדמ)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן יט ס"א): ציצית חובת גברא [אדם] היא, ולא חובת מנא [כלי, בגד], שכל זמן שאינו לובש הטלית פטור מלהטיל בה ציציות, לפיכך אינו מברך על עשיית הציצית, שאין מצוה אלא בלבישתו [והיינו שאינו מברך בעת הטלת הציציות בבגד, אלא אחר כך כשמתעטף בו]. וכתב המשנה ברורה (סק"ד), והוא הדין במצות מזוזה, שהחובה היא על האדם הדר בבית, ולכן אין לברך על המזוזה רק כשנכנס לדור בבית תיכף ומיד, שאז הוא דומה ממש למתעטף בציצית שמתחיל עתה לקיים המצוה, או כשכבר דר בבית.

☜ סדר הלבישה

הפרדת הציציות – קודם שיברך על הציצית, ישים לב שהחוטים כשרים, כדי שלא יברך ברכה לבטלה, וכן יבדקם שהם פרודים זה מזה ולא מסובכים. וכתב האר"י ז"ל רמז לדבר: 'ציצת' ר"ת, **צדיק יפריד ציציותיו תמיד**. (סימן ח ס"ט. ב קט)

כוונת המצוה – יכוון שציונו הקב"ה להתעטף בציצית, כדי שנזכור את כל מצוותיו לעשותם, שנאמר (במדבר טו מ): "לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי". (סימן ח ס"ח. ב כה)

הברכה – יאחז את הטלית בשתי ידיו, ויעמוד ויברך: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציונו להתעטף בציצית". ואם טעה וברך בישיבה, יצא. ומכל מקום זקן או חולה שקשה לו לעמוד, יברך מיושב. (סימן ח ס"א. ב מ, מג, מה, סט)

ברכת הטלית ועטיפתה נעשים מעומד, וסמכו זאת חז"ל (בפסיקתא זוטרתי פרשת אמור) ממה שנאמר בספירת העומר (דברים טז ט): "שְׁבֻעָה שָׁבֻעֹת תִּסְפָּר לָךְ, מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה", אל תקרא "בקמה" אלא בקומה, דהיינו כשהוא עומד. ומכאן למדנו על כל המצוות שכתוב בהן "לכם", שכמו בספירת העומר שכתוב "וספרתם לכם" צריכים לעמוד, כך בכל המצוות שכתוב "לכם", עומדים. ואלו הן: עומר. ברכת הלבנה - "החודש הזה לכם". ציצית - "והיה לכם לציצית".

שופר - "יום תרועה יהיה לכם". לולב - "ולקחתם לכם". מילה - "המול לכם". והאבודרהם נתן סימן, על"ץ של"ם: **ע**ומר, **ל**בנה, **צ**יצית, **ש**ופר, **ל**ולב, **מ**ילה. (שו"ת יחוה דעת ח"ה ס"ד)

טוב להסתכל בציציות בשעת הברכה, שנאמר "וראיתם אותו וזכרתם", ודרשו חז"ל: ראיה מביאה לידי זכירה, וזכירה מביאה לידי מעשה המצוות. (סימן כד ס"ג ומשנ"ב)

סדר העטיפה – לאחר הברכה, בעודו עומד, יתעטף בטלית. וכיצד מתעטף? יניח את הטלית על ראשו בלבד באופן שארבע הכנפות ירדו מלפניו, שתי כנפות מימין ושתי כנפות משמאל. לאחר מכן יאחז את שתי הכנפות שמצד ימין, וישליך אותן לאחוריו על כתפו השמאלית, ואחר כך יאחז את שתי הכנפות שמצד שמאל, וישליך גם אותן לאחוריו על כתפו השמאלית, כך שעתה כל ארבע הכנפות מונחות לאחוריו. וישהה כדי זמן הילוך ארבע אמות [2 מטר], ואז יוריד את הטלית על גופו, ויניח שתי ציציות לפניו ושתי ציציות לאחוריו, כדי שיהיה מוקף במצוות. (ב פה)

לאחר הברכה שמתעטף בטלית, לא יכסה את עיניו ופיו, אלא יעטוף את ראשו עד המצח וסביב הצוואר והסנטר, וזהו הנקרא בהלכה "כעטיפת הישמעאלים".

כן מבואר בדברי רבנו חיים ויטאל בשער הכוונות ובשאר האחרונים, שעטיפת הטלית צריכה להיות סביב הצוואר והגרון, ואין לכסות בעטיפה את כל הפנים והעיניים. וכתב הגאון ממונקאטש (נימוקי או"ח ס"ח): מר זקני הגאון מהר"ש תמה מאוד על המכסים פניהם והעיניים בעטיפה בחשבם שכן היא עטיפת הישמעאלים, ואיך יתכן לומר כן, כי איך יוכלו הישמעאלים ללכת באופן כזה, הלא כשול יכשלו ויפלו בפחתים ובבורות, וינגפו רגליהם וכל גופם. והרי לא שמענו מעולם שאדם אחר יוביל את הישמעאלים, כמו שמוליכים את הסומא, שדבר זה מביא לידי גיחוך, וכן מוכח מהש"ס בכמה מקומות שאין זו דרך עטיפת הישמעאלים, וגם עתה עינינו הרואות בארצות המזרח ובארץ ישראל, שהערבים אשר מנהג אבותיהם הישמעאלים בידיהם, גם במלבושם, שמשליכים הכפייה סביב צוארם, ואינם מכסים כל פניהם בעטיפתם. ע"כ. וכן כתב בשו"ת ארץ צבי פרומר. וכן תמה בספר קצות השלחן, שבודאי אין זו עטיפת הישמעאלים, ופשוט שישים הטלית על ראשו וישליך צד הימין של הטלית על כתפו השמאלית באופן שיהיה סביב חלקת צווארו עד שיכסה את זקנו וסנטרו עד פיו. ולפלא שרבים מבני אשכנז טועים בזה, [כי לא ראו היאך הולכים הישמעאלים, שלא היו מצויים בארצותם,] ואין מי שימחה בהם. גם בשו"ת באר משה שטרן (ג ח) האריך לתמוה על הנוהגים לכסות הפנים והעיניים, ושזה טעות גמור, כי לא יעלה על הדעת שהישמעאלים מתעטפים באופן כזה. וכן תמהו הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות ב י) ועוד. (שו"ת יחוה דעת ח"ה ס"א. ב צב)

אותם שאינם מתעטפים אלא נותנים את הטלית על צווארם כצעיף, וארבע הכנפות מלפניהם, אינם יוצאים ידי חובה וברכתם לבטלה. על כן, יש להעיר למשמע אוזנם של אחינו התועים מדרך האמת, הבאים מיום כיפור ליום כיפור לבית הכנסת והטלית מונחת על צווארם כצעיף, ויבהיר להם בנחת את סדר העטיפה הנכונה, כדי שיצאו ידי חובת המצוה, וגם לא יכשלו בברכה לבטלה. (ב צז)

הפסק – מעת שברך על הציצית לא ידבר עד שיסיים להתעטף, אולם רשאי לענות 'אמן' וכיוצא משהתחיל להתעטף, אבל בין הברכה לעיטוף לא יענה. (ב צח)

אחר שמשליך את שתי הכנפות שמצד ימין לאחוריו על הכתף השמאלית, טוב שיהרהר בליבו את הפסוק (ישעיה סא י): "שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּה' תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי, כִּי הִלְבִּישַׁנִי בִּגְדֵי יֶשַׁע מְעִיל צְדָקָה יַעְטֵנִי, כֶּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר וְכַכַּלָּה תַּעְדֶּה כֵּלֶיהָ". וכשמשליך את שתי הכנפות שמצד שמאל על הכתף השמאלית, יהרהר את הפסוקים: ה' צְבָאוֹת עִמָּנוּ, מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה. ה' צְבָאוֹת, אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ. ה' הוֹשִׁיעָה, הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ. וכן נהג מרן זצוק"ל. (ה"ע א ג. ב קח)

כיסוי הראש בטלית

טוב שיכסה ראשו בטלית בעת התפילה, כדי שיהיה מרוכז יותר ולא ישוטטו עיניו אנה ואנה, ובכך גם יזכה ליראת שמים יותר. ומכל מקום אם לא נוח לו בכך שהטלית על ראשו, וכגון שחם לו, יניחהו על הכתפיים, כי אדרבה בכך הוא מתרכז יותר. (סימן ח ס"ב. ב צד)

כתב מרן הבית יוסף, לפי שכיסוי זה מכניע את לב האדם ומביאו לידי יראת שמים, כמו שמצאנו (שבת קנו ע"ב) שאמרה לו אמו של רב נחמן, כסה ראשך כדי שתהיה עליך יראת שמים. לכך יכסה ראשו בטלית, כדי שלא יהיה בגילוי ראש מסודר או טלית, שדרך לתת על כיסוי התחתון שבראש [כיפה]. ואפשר גם לומר, שיכסה ראשו שלא יהיה מגולה מטלית של מצוה, כדי לקיים מצות ציצית מן המובחר. וכתב הדרכי משה, "ומצוה לשמוע אל דברי הבית יוסף".

הסיר את הטלית

אם נפלה הטלית מעליו או שהסירה כדי לצאת לבית הכסא וכיוצא, כשחוזר ללובשה, אינו מברך שוב, בין אם הוא לבוש בטלית קטן או לא, בין לבני ספרד ובין לבני אשכנז. ואף על פי שבשלחן ערוך (סימן ח סי"ד) פסק שחוזר לברך, מכל מקום כלל גדול בידינו ספק ברכות להקל אפילו נגד מרן, כמבואר ברבים מהאחרונים. (שו"ת יביע אומר ח"ח סימן ב)

לאור האמור, על בני ספרד להקפיד יותר שלא להסיר את הטלית ללא סיבה הכרחית, כדי שלא יכנסו לספק ברכות נגד מרן השלחן ערוך. על כן, ספרדי שהתבקש מבחור כהן מבני אשכנז שיתן לו את טליתו לברכת כהנים, [כי אינם נוהגים ללבוש טלית גדול בתפילה וכדלהלן], יאמר לו שעדיף שיבקש מבני אשכנז. וכן נהג הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל בצעירותו להזהיר את הכהנים שבבית הכנסת שלא יקחו טלית ממתפלל ספרדי, כי לדעת מרן צריך לחזור ולברך כשמתעטף בה שוב, ואילו לדעת הרמ"א אין צריך לברך. (הליכות שלמה תפילה כט)

☜ דיני טלית קטן

קיום המצוה

כתב הטור (סימן כד): הגם שאין אדם חייב לקנות טלית בת ארבע כנפות, כדי שיתחייב בציצית, ודוקא אם רוצה להתכסות בטלית בת ארבע כנפות חייב להטיל בה ציצית, מכל מקום טוב ונכון להיות כל אדם זהיר וזריז במצות ציצית, שיהיה לו טלית קטן שילבש אותו כל היום, כי עיקר מצוותה כדי שנזכור המצוות, ובכל שעה ובכל רגע צריך לכך. דוגמא לדבר, אדם המזהיר את חברו על איזה ענין, מה עושה החבר, קושר קשר באזורו לסימן כדי שיזכרהו. ועל כן יש בציצית חמשה קשרים כנגד חמשה חומשי תורה, ונותנים את הציצית בארבע כנפות, כדי שבכל צד שנפנה, נזכור את מצוות השם. ע"כ.

וכל אדם יתן אל לבו מעלתה של מצוה זו, שבכמה שקלים זוכה לכל המעלות שהוזכרו לעיל, וגם זוכה לבנים, לאריכות ימים, ומצילתו מעין הרע ועוד. ולא כאותם הטוענים שלא נוח להם וחם להם עם הטלית קטן. ומה יענו בימי החורף שגם אז אינם לובשים אותו. ולו יהיה כדבריהם, מדוע אם כן לובשים גופיה. ואף אם אינם לובשים גופיה, בכל זאת לא יבטלו מצוה יקרה זו, וכבר אמר המלאך לרב קטינא, בזמן שיש כעס בעולם, יש עונש לאדם שלא לובש **ציצית** (מנחות מא ע"א). (ב יא)

גודל הטלית

גודל הטלית יהיה לפחות אמה וחצי [72 ס"מ] על אמה [48 ס"מ]. וטוב להחמיר שיהיה 2 אמות [96 ס"מ] על אמה. ואמה זו שברוחב הטלית, היא חוץ מנקב בית הצואר, כיון שמוציאים את הבד משם, נמצא שצריך שיהיה חצי אמה מכל צד ברוחב הטלית שעל כל כתף. (יחו"ד ח"ה סימן ב. יבי"א ח"ט סימן ק אות א. ב רצ) ומכל מקום אם לא יוציאו את הבד הנמצא בבית הצואר, אלא יעשו רק פתח להכניס את הראש, ויקפלו את הבד לצדדים, הרי שבד זה יצטרף לשיעור רוחב הטלית, ודי שיהיה אמה בלבד לכל רוחב הטלית.

בדיקת הציציות

מצוי שבעת הכיבוס מסתבכים חוטי הציצית, על כן ישים לב קודם שלובש הציצית, להפריד הציציות. ומה טוב שגם האשה תסייע לבעלה במצוה זו, ובעת הכיבוס, תזהר שלא יקרעו החוטים, ובעת הקיפול, תפריד את הציציות. (ב רצד)

הברכה

יש נוהגים לברך על טלית קטן: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציונו על מצות ציצית". ויש נוהגים להתעטף בו כטלית גדול, ולברך בנוסח: "להתעטף בציצית". ויש נוהגים שלא לברך על טלית קטן כלל. [וכן נהג מרן הראשון לציון זצוק"ל] וכל מנהג, יש לו על מה לסמוך. (ב שיא)

☜ לנוהגים לברך על טלית קטן:

* אם ישן עם הטלית בלילה, לא יברך עליו בבוקר, כיון שיש אומרים שגם בשנתו בלילה קיים מצות ציצית, ואם כן לא היה הפסק מן המצוה. (משנ"ב סימן ח ס"ק מב. ב כג)

* אם מחליף את הטלית קטן במשך היום, יברך עליו. (ב שיג)

* אם נכנס להתקלח ושהה כחצי שעה, חוזר ומברך על הטלית קטן. אבל אם לא שהה כל כך, אינו חוזר לברך. (ב שיג)

* הלובש טלית במרחץ, לאחר שיצא וירחץ ידיו ימשמש בציציות ויברך.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן ח ס"י) אם לובש טלית קטן בעוד שאין ידיו נקיות, ילבשנו בלא ברכה, וכשיטול ידיו ימשמש בציצית ויברך עליו.

* הלובש טלית וברך עליה, ועתה לבש טלית נוספת, מברך גם על השניה, מפני

שבכל טלית מקיים מצוה נוספת. ומכל מקום אם מתחילה חשב בדעתו ללבוש כמה טליתות, מברך על הראשונה ופוטר את כולן. (ב שמו)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן ח ס"י) לבש טלית קטן ולא בירך עליו, כשילבש טלית אחר, יברך עליו, ויכוין לפטור גם את זה, ואז אין צריך למשמש בציציות של ראשון.

ברכת שהחיינו

הלובש טלית קטן חדשה ושמח בה, מברך "שהחיינו", כמו בכל בגד חדש שלובשו ושמח בו (סימן כב).

הלובש טלית חדשה ושכח לברך שהחיינו מיד, יברך עליה כל שלא פשט טליתו מהלבישה הראשונה, מפני שהשמחה נמשכת משך כל הלבישה הראשונה. (עיין חזו"ע ברכות תלח)

צורת לבישת טלית קטן

מנהג בני ספרד ורבים מבני אשכנז ללבוש את הטלית קטן מתחת לבגדים ולא על הבגדים. כמבואר בדברי העיטור, רבנו יונה, מהר"ם מרוטנבורג, המרדכי. וכן הוא על פי הקבלה, כמו שהעיד רבנו חיים ויטאל (שער הכוונות ז ע"ב) על רבנו האר"י ז"ל, שהיה לובש הטלית קטן מתחת לכל מלבושיו על החלוק הסמוך לבשר. וכן היה המנהג הנפוץ בזמן מרן הבית יוסף, כמבואר בבית יוסף (סימן כג), הגאון החיד"א ועוד. ויש מבני אשכנז הנוהגים ללבוש את הטלית קטן על הבגדים, כמובא בשלחן ערוך (סימן ח סעיף יא): עיקר מצות טלית קטן, ללובשו על בגדיו, כדי שתמיד יראהו ויזכור המצוות.

☜ ציציות בחוץ

המנהג פשוט אצל גדולי רבני ספרד, שלא להוציא את הציציות מחוץ לבגדים, וכן נהגו כל גדולי החכמים והמקובלים זצ"ל שבדור הקודם. ואמנם מי שמרגיש שהוצאת הציציות בחוץ, מחזקת אותו ביראת שמים וגורמת לו לשמור על עיניו בהליכתו ברחוב וכיוצא בזה, בודאי שיוציא. (שו"ת יביע אומר ח"ט סימן קח אות יח)

באחרונים מבואר שהמנהג שהציציות מכוסות, ומהם: הרש"ל, הפרישה, הב"ח, והש"ך (יורה דעה סימן שסז), מרן החיד"א, תפארת שמואל, ערוך השלחן, הט"ז (שם ואו"ח סימן כא סק"ג), פרי מגדים, הרדב"ז, הגר"א ועוד. ואמנם הלבוש כתב, שהואיל וטעם הציצית כדי שנזכור את כל המצוות, לפיכך הלובשים טלית קטן תחת בגדיהם, יזהרו להוציא את הציציות בחוץ כדי שיראו תמיד, ועל ידי כך יזכרו המצוות. וכן פסקו רבנו זלמן, השל"ה, המלבי"ם ועוד. אולם המאמר מרדכי כתב על הלבוש, ומי כהחכם יודע פשר דבר, לחלק בין הטלית קטן לציציות שבו, וכל מעיין בדברי הפוסקים יראה ויבין שאין שום גילוי לפשרה זו, לא בבית יוסף ולא בשלחן ערוך, וכן מנהג העולם ללובשו תחת הבגדים, וכמו שכתב המגן אברהם בשם האר"י ז"ל שצריך ללבוש הטלית קטן תחת הבגדים. ע"כ. וכן כתב החסד לאלפים שלדעת האר"י גם הציציות מכוסות. וכן היה המנהג פשוט אצל כל גדולי רבני ספרד, פוסקים ומקובלים שבדור הקודם, ומהם: רבי יעקב חיים סופר בעל כף החיים, רבי אפרים הכהן, רבי עובדיה הדאיה, רבי משה עדס, רבי בן ציון אטון, רבי עזרא עטיה, רבי נתן סאלים, רבי יעקב מונסה, רבי יעקב עדס, רבי מנצור בן שמעון, רבי יהודה צדקה, רבי בן ציון אבא שאול, רבי יוסף עדס, רבי יהודה מועלם ועוד. וכן העיד בשו"ת מקוה המים על כל רבני מרוקו, וכן העיד הרה"ג הנאמ"ן על כל רבני תוניס. (שו"ת ישכיל עבדי. שו"ת יחוה דעת ח"ב סימן א. אור לציון. ציץ אליעזר ח"ח סימן ג, חי"ג סימן ה. ב קכ, קכה)

בחור מבני ספרד שלומד בישיבה של בני אשכנז וכולם מוציאים ציציות, רשאי להוציא גם הוא ככולם.

כן הורה מרן הראשון לציון זצוק"ל במעשה שהיה בשנת ה'תש"נ: בהיותי לומד בישיבה קטנה, הודיע המשגיח שעל פי הוראת ראש הישיבה כל הבחורים צריכים להוציא את הציציות בחוץ. ואני לא ידעתי את נפשי, כי מה לי להוציא ציציות כשאני תלמיד הדבק בתורת והשקפת מרן, ואף גם זאת שאבותינו ואבות אבותינו בני ספרד מאז ומעולם לא נהגו בזה. על כן גמרתי אומר בדעתי כי אינני מוציא עד שאשאל את פי קדשו של מרן זיע"א. ביום שישי הקרוב נסעתי ללשכה של מרן שהיתה אז בשכונת קטמון בירושלים, אך מחמת שלא קבעתי תור, המתנתי לצאתו של מרן מהלשכה לביתו, ואמרתי למרן, שבישיבה אומרים לנו להוציא ציציות בחוץ, ומה אעשה? אמר לי מרן "זה לא איסור". שאלתיו, "ומה אעשה"? ענה לי: "מה שהראש ישיבה שלך אומר תעשה". ומאז הוצאתי את הציציות בחוץ בהיותי בישיבה קטנה.

בית הקברות – הלובש טלית קטן על בגדיו, או המוציא ציציות בחוץ, יש לו להזהר שלא ליכנס כך לבית הקברות, משום שנראה כלועג למתים שאינם יכולים לקיים מצות ציצית, על כן יכסה את הטלית והציציות. (סימן כג ס"א. ב שפ)

☜ החייבים בציצית

סומא [עיור]

הסומא חייב בציצית כמו בכל המצוות. ומה שנאמר בתורה בציצית: "וראיתם אותו", אינו בא למעט את הסומא שאינו רואה, אלא למעט שבלילה שחשוך אינו זמן ציצית. (סימן יז ס"א. ב שיד)

בני אשכנז

רוב בני אשכנז נוהגים שלא ללבוש טלית גדול אלא לאחר הנישואין. אבל רבים מהם חוששים לפוסקים החולקים, ומהדרים במצוות ללבוש טלית גדול כהלכה בשעת התפילה אף קודם הנישואין, ותבוא עליהם ברכת טוב.

כתב מהרי"ל שמנהגם באשכנז שהבחורים הגדולים אינם מתעטפים בטלית גדול, עד שנושאים אשה. וסמכו על מה שנאמר: "גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה", ובסמוך לזה נאמר: "כי יקח איש אשה". וכתב המשנה ברורה (סימן יז סק"ז) והוא דבר תמוה, שעד שלא ישא אשה יהיה יושב ובטל ממצות ציצית?! ומה שיש סומכים על הטלית קטן, כבר כתב החיי אדם (משנ"ב סימן כד סק"ג), שלא טוב לסמוך על הטלית קטן שתחת הבגדים, כי על פי רוב, אינו עשוי כהלכה בכל פרטיו עד שיהיה ראוי לברך עליו, ולצאת בו ידי חובת המצוה. ובפרט שלפי הקבלה יש צורך גם לטלית קטן וגם לטלית גדול. ועיין בספר חסידים (סימן תמו) מעשה נורא בבחור שחלה ונטה למות, ונגלה אליו מלאך ואמר לו, הזכות שאתה בחור והתחלת להתעטף בציצית, והזהוב שנתת לתלמיד חכם העני, פדאוך מן המות ותחיה, ומיד הזיע וניצל ונתרפא. גם בשו"ת לבושי מרדכי תמה על מנהג זה, וכתב, משבח אני את המנהג בהונגריה שמיום בר המצוה לובש גם טלית עם התפילין. וכן כתב הגאון רבי הלל פוסק בשו"ת הלל אומר. ובאמת שיש מבני אשכנז הלובשים טלית גדול בתפילה. ובודאי שכל המהדר וחושש לפוסקים הנ"ל, תבוא עליו ברכה.

יראת שמים אמיתית

חז"ל דרשו (ויקרא רבה כב ב) על הפסוק (קהלת ה טו): "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף",

שהאוהב מצוות אינו שׂבע ממצוות. על כן פשוט שעל הבחורים מבני ספרד שיראת שמים נוגעת אל ליבם, להקפיד ללבוש טלית גדול לפחות מגיל בר מצוה, ולא להפסיד מצוה יקרה וחשובה זו בשביל לחקות אחרים או למצוא חן בעיני חבריהם האשכנזים, מפאת רגשי נחיתות הקיימים בהם. ובאמת שהוא פלא עצום, שהיאך יבטלו מצות ציצית מן התורה בשאט נפש, בעת שיכולים לקיימה בקלז! והרי בכל פעם שהציצית עליהם מקיימים חמש מצוות עשה, וכתבו הרמב"ם והשלחן ערוך: לעולם יהיה אדם זהיר במצות ציצית, שהרי הכתוב שקלה ותלה בה כל המצוות כולן, שנאמר: "וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'". והזהיר במצות ציצית, זוכה ורואה פני שכינה!! וכבר אמר שלמה (משלי כד כה): "וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת טוֹב. שְׂפָתַיִם יִשָּׁק מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים".

☜ מצות חינוך

כתב מרן השלחן ערוך (סימן יז ס"ג): "קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו".

הנה ברור שחובה גמורה על כל אב לחנך את בניו הקטנים שהגיעו לגיל חינוך במצות ציצית כשאר כל המצוות, וכמו שאמרו חז"ל (סוכה מ"ב ע"א, ערכין ב ע"ב) קטן היודע להתעטף בציצית, אביו לוקח לו טלית. ובספרי זוטא אמרו, **דבר** אל בני ישראל **ואמרת** אליהם ועשו להם ציצית, להזהיר גדולים על הקטנים, מכאן אמרו תינוק היודע להתעטף בציצית, אביו לוקח לו טלית. וכן נפסק בשלחן ערוך, קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו. וכתב הגאון רבי חיים פלאג'י בשו"ת לב חיים, שקטן שהוא כבן שש כבן שבע נקרא הגיע לחינוך, ואביו צריך לחנכו במצות ציצית. וכמו שכתב החינוך, וכן כתב הב"ח בפירוש דברי הסמ"ק.

וכתב מרן זצוק"ל (שו"ת יחוה דעת חלק ד סימן ב): ומכאן נלמד שעל כל ההורים ומנהלי ומחנכי הילדים בבתי הספר ובתלמודי התורה לזרז את תלמידיהם שהגיעו לכלל חינוך לחנכם במצוה יקרה זו. ולמנהג בני ספרד שגם הבחורים שאינם נשואים לובשים טלית גדול בתפילה, כן צריך לעשות גם לקטנים שהגיעו לגיל חינוך, כי פעמים רבות הטלית קטן הוא פחות מהשיעור לדעת רבים מהאחרונים. ובפרט שיש לחוש למה שאמרו בזוהר הקדוש, שכל הקורא קריאת שמע בלי ציצית כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. והמשנה ברורה הביא דברי הזוהר, והוסיף בשם החיי אדם, שמה שנהגו מהמון העם להתפלל בדרך בלי טלית גדול, וסומכים על הטלית קטן, לא טוב עושים, שעל פי הרוב הטלית קטן אינו עשוי כהלכה בכל פרטיו שיהיה ראוי לברך עליו, ולצאת בו ידי חובת המצוה. עי"ש.

וכמה לא נכון מנהג אותם הורים המחפשים להחמיר בכל מיני חומרות שהן, ואילו הלכה פשוטה שנפסקה בגמרא ובשלחן ערוך: "קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו", עוברים עליה בשאט נפש. ורבים טעותם באה להם מחמת שאינם לומדים את ההלכה ממש, אלא רואים היאך בני אשכנז נוהגים או מכמה בני ספרד שלא הוגים בהלכה כיאות, ומחקים אותם. אך אינם יודעים שמנהג בני אשכנז נובע מחמת שאף בחוריהם הגדולים לא לובשים ציצית עד הנישואין, אבל לבני ספרד שלובשים ציצית, למה תגרע מצות ציצית ממצות לולב וסוכה ושאר המצוות שמחנכים את הילדים. וכבר מילתי אמורה, שהלכות לומדים מהשלחן ערוך ורבותינו הפוסקים, ולא ממה שרואים אצל אחרים, שעל פי רוב לא בדקו ולא חקרו את הענין, ובודאי שלא הגיעו להוראה ואף אינם מורים. ישמע חכם ויוסף לקח, ואשרי המדבר על אוזן שומעת.

טוב להלביש טלית קטן לילד מגיל שלוש [כשיודע להזהר שלא יטנפו הציציות בצרכיו], ועל ידי זה זוכה לנשמה גבוהה. (אליה רבה, שבט מוסר, לב חיים, של"ה ועוד. יחו"ד ח"ד סימן ב)

שיעור גודל הטלית לקטנים – כדי שיתעטף בו ראשו ורוב גופו של הקטן, וכל ילד כפי מידתו, ואם אין בו שיעור זה, לא יברך עליו. (משנה ברורה סימן יז ס"ק ט)

☜ זמן מצות ציצית

ביום ולא בלילה

מצות ציצית זמנה ביום ולא בלילה. (סימן יח ס"א)

בגמרא (מנחות מג ע"א) למדו מהפסוק: "וראיתם אותו", למעט כסות [בגד] לילה. ובביאור הלימוד נחלקו הראשונים: לדעת הרא"ש, מצות ציצית היא דין בבגד, ולכן בגד המיוחד ליום או ליום והלילה, חייב בציצית, אפילו אם לובשו בלילה. ובגד המיוחד ללילה, פטור מלתת בו ציצית, אפילו אם לובשו ביום. אך לדעת הרמב"ם, כל בגד שלובש בלילה הוא פטור מציצית, אפילו אם הוא מיוחד ליום. ובגד שלובש ביום, חייב בציצית אפילו אם הוא מיוחד ללילה. על כן, מחמת הספק אין לברך אלא על בגד של יום שלובש ביום. ולכן אנחנו מברכים על הטליתות שלנו ביום בלבד. (טור ובית יוסף ושלחן ערוך סימן יח)

בין השמשות [הזמן שמשקיעת החמה ועד צאת הכוכבים]

מנהג ישראל קדושים להתעטף בציצית בערב יום הכיפורים. וישים לב לברך על הציצית מבעוד יום קודם שקיעת החמה. ואם אחר ובא להתעטף בבין השמשות, יכול לברך, אבל לאחר צאת הכוכבים, ילבש את הציצית ללא ברכה. (ב שכז)

ומה שמברך בבין השמשות, משום ספק ספיקא, שמא הלכה כדעת הרא"ש שכסות יום חייב בציצית בלילה, ושמא בין השמשות הוא יום, ושמא הלכה כרבי יוסי שבין השמשות שלנו הוא יום גמור, ורק לגבי שבת אנחנו מחמירים כרבי יהודה שהוא ספק. ושמא הלכה כרבנו תם, שבין השמשות שלנו יום גמור. ושמא הלכה כמהרי"ל שבבין השמשות חייבים בציצית, מאחר וזה תלוי בראיה, ועדיין יש אור ולא החשיך לגמרי. (עיין חזו"ע ימים נוראים עמ' רסב. ב שלב)

ממתי מברך

אפשר לברך על הציצית בבוקר כעשר דקות לאחר זמן עמוד השחר, שאז כבר יש מעט אור. ויש נוהגים לברך רק כשעה לפני הנץ החמה [בקיץ]. ועל כל פנים, אם טעה וברך אפילו קודם עמוד השחר, אינו חוזר לברך שוב. כי שמא הלכה כדעת הרא"ש שבגד של יום חייב בציצית בלילה, ונמצא שברך כהוגן. (סימן יח ס"ג. ב שלג)

עטיפה בטלית בסליחות

הקמים בעוד לילה בחודש אלול לומר סליחות ותחנונים, נכון שיתעטפו בטלית ללא ברכה, וכשיגיע זמן ציצית, ימשמשו בציציות ויברכו (התשב"ץ, בית יוסף סימן יח. וסימן ל ס"ג). והטעם שמתעטפים בטלית בסליחות, כעין מה שאמרו בגמרא (ראש השנה יז ע"ב): מלמד "שהתעטף" הקב"ה כשליח ציבור ואמר למשה, כל זמן שישראל עושים לפני כסדר הזה של שלוש עשרה מדות, אני מוחל להם.

יציאה בשבת בטלית

לאור האמור, ההולך בשבת להתפלל שחרית בנץ החמה, ועדיין לא הגיע זמן ציצית, [ואינו רוצה לטלטל את הטלית בידו אף שיש עירוב], ילבש את הטלית בביתו

ללא ברכה, ובהגיע זמן ציצית, ימשמש בציציות ויברך. וכך ראוי ונכון לעשות לכל אותם המעדיפים שלא לברך על הטלית אלא לאחר זמן רב מעמוד השחר, שילבשו בינתיים את הטלית ללא ברכה, וכך ירוויחו לקיים מצות ציצית בכל רגע ורגע.

☜ הטלית וכנפותיה

סוג בד הטלית

כתב מרן השלחן ערוך (סימן ט ס"א): אין הבגד חייב בציצית מן התורה, אלא אם הוא עשוי מפשתן או מצמר רחלים, אבל בגד העשוי משאר מינים, אין חייב בציצית אלא מדברי חכמים. וכתב הרמ"א: ויש אומרים שגם בגד העשוי משאר מינים, חייב מן התורה.

וכתב מרן השלחן ערוך (שם ס"ו): ירא שמים יצא ידי חובת כולם, ויעשה טלית של צמר רחלים שהוא חייב בציצית מן התורה בלי פקפוק. וכן כתב רבנו זלמן: הרוצה לקיים מצוה זו מן המובחר, יזהר שיהיה לו טלית גדול וטלית קטן של צמר לבן, ויטיל בהם ציצית של צמר לבן, ובזה מקיים מצות ציצית בלי שום פקפוק. וכן כתב המשנה ברורה (סק"ה): וירא שמים יחמיר על עצמו ויעשה טלית של צמר, כדי שיתחייב בציצית מן התורה לכל הדעות. ויעשה הטלית גדול והקטן של צמר. וכן כתבו האליה רבה, שלחן הטהור, בן איש חי ועוד. וכתב בשו"ת אגרות משה (אורח חיים ח"ג סימן א, יורה דעה ח"ג סימן נב), כיון שלמצות ציצית עדיף יותר בגד של צמר שחייב מן התורה לכל השיטות, לכך יותר טוב גם בקיץ ללכת בטלית קטן של צמר, וכן אני נוהג. שהרי אין חיוב ללבוש בגד החייב בציצית, רק שצריך להשתדל לקיים המצוה, כמו שאמר המלאך לרב קטינא שבזמן שיש כעס, יש עונש על אדם שאינו לובש בגד שמחייב ציצית. וממילא אם טליתות אחרות פטורות מהתורה כמו שכתב מרן המחבר, וכתב שירא שמים יחמיר ללבוש טלית של צמר, צריך להשתדל לקיים המצוה מן התורה לכל הדעות ולא בשל שאר מינים. (ב קמז)

☜ כנפות הציצית

מספר הכנפות – בגד שיש בו חמש כנפות [פינות] מרובעות או יותר, חייב להטיל בו ארבע ציציות בארבע פינות הרחוקות זו מזו. ואם הטיל בו חמש ציציות, הרי הוא עובר באיסור לא תעשה מן התורה (דברים יג א): "לא תוסף עליו". ובגד שיש בו שלוש כנפות, אין מטילים בו ציציות כלל. (סימן י ס"א. ב קעו, קפ)

כנפות מרובעות – אין חיוב הטלת ציציות אלא דוקא כשכנפות הטלית מרובעות, אך אם הכנפות עגולות, הרי זה פטור מציצית. (סימן י ס"ט)

רוב פתוח

שאלה: חתך גופיה מעט למטה משני צדדיה ונעשו ארבע כנפות, האם חייב להטיל בה ציציות?

תשובה: כדי לחייב את הבגד בציצית, צריך שיהיה רוב הבגד פתוח, אבל אם רובו סגור, הריהו פטור. וכיון שחתך בגופיה מעט ורוב הגופיה סגורה, הרי היא פטורה מציצית. אבל אם יחתוך את רוב הגופיה, הרי זה בגד של ארבע כנפות שחייב בציצית. (סימן י ס"ז, ומשנ"ב ס"ק כה)

על כן, מה שמצוי היום "גופיית ציצית", דהיינו גופיה שהיא פתוחה משני צדדיה, וישנה חתיכת

בד קטנה המחברת בין שני צדדיה, מאחר ורוב שני צדדיה פתוחים, חייב להטיל בה ציצית. [וניתן להשיג גם "גופיות ציצית" מצמר.]

חליפה – ג'קט. מעיל ארוך [פראק].
שאלה: יש לשאול על ג'קטים המצויים כיום, מדוע אין מטילים בהם ציציות, הלוא יש בהם ארבע כנפות, שתי כנפות למעלה בצווארון, ועוד שתי כנפות בג'קט למטה?

תשובה: שאלה זו שאל מרן הבית יוסף (סוף סימן י) וזה תוכן דבריו: גלימות שלנו שאנו לובשים למעלה מכל הבגדים, והם פתוחים מלפניהם מלמעלה למטה, ונמצא שיש להם ארבע כנפות, שנים סמוך לצוואר ושנים למטה סמוך לארץ, למה אין מטילים בהם ציצית? ושמעתי שקצת מזקני ספרד היו עושים בה שתי קרנות עגולים, שכל שאינם מרובעים אינם חשובים כנפות. אך תימה גדול הוא בעיני, שכל העולם לובשים אותם בקרנות מרובעות, ולא ראיתי מי שפקפק בדבר מעולם. ולי נראה שהטעם שלא נהגו להטיל בהם ציצית, משום שלא נקרא כסות אלא דוקא בגד הבא להגן על האדם מפני החום והקור, והרי הגלימה אין לובשים אותה להגן, אלא מפני הכבוד שהרי אפילו יש לו לאדם כמה מלבושים, אינו יוצא לחוץ בלא גלימה. ואף על פי שלפעמים נהנה שמתחמם בה, אך כיון שתחילת עשייתה אינו להתחמם בה, אינה נחשבת ככסות ופטורה. ועוד אפשר לומר, כיון שאם היינו מחייבים אותם בציצית, היו נפסקים בכל עת הציציות שלמטה בדריסת הרגלים, והיה צריך בכל עת לתקנם, יש לומר שלא חייבה התורה בכך להטיל ציצית, שתורתנו כל "דרכיה דרכי נועם". וכל מקום שהלכה רופפת בידך, הלך אחר המנהג. ע"כ. והרמ"א בדרכי משה כתב: ולי נראה שמאחר ומצות ציצית שיחזיר שתי כנפות לפניו ושתיים לאחריו כדאיתא במדרש, לכן נראה שלא חייבה התורה אלא כך, אבל במלבושים שלנו שכל הארבע כנפות לפניו ואי אפשר ללובשם בענין אחר, אינם חייבים בציצית, ולכן נהגו להקל. ע"כ. וכתב המגן אברהם (ס"ק יג): ויען שהלכה זו רופפת ביד הגאונים ולא מצאו טעם נכון, ירא שמים יעשה קרן אחד עגול.

ומעתה, במעיל ארוך [פראק] שפתוח מאחריו, לכאורה יתחייב בציצית לפי טעמו השני של הבית יוסף, כיון שלא יגררו ברצפה, שאין זה כגלימה שהיא עד למטה. וכן לפי טעמו של הרמ"א, כיון שבמעיל יש כנפות לפניו וכנפות לאחריו, ופתוח רובו מאחריו. לכן הנכון לעגל פינה אחת. וטוב להחמיר לעגל שלוש פינות, מאחר ויש בה שש פינות עם שתיים שלמעלה. (משנ"ב סימן י ס"ק לו. ב קפב)

☜ דיני החוטים וקשירתם

טוויה [עשיית החוט] לשמה

צריך לטוות את חוטי הציצית "לשם מצות ציצית", ואם לא טווה אותם לשמה, הרי הם פסולים. לכן לא יקח ציצית או חוטים סתם הנמכרים בשוק לעשות מהם ציציות, אלא יקח חוטים עם הכשר שנעשו כהלכה. (סימן יא ס"א. ב ר)

עבודת יד – טוב ונכון לקחת חוטי ציצית שנטוו בעבודת יד, על ידי אדם ירא שמים שעשאם "לשם מצות ציצית", ולא חוטים שנעשו במכונה. ואמנם המיקל לקחת חוטי ציצית שנטוו במכונה, ובתחילת הפעולה הקפיד המפעיל לומר "לשם מצות ציצית", יש לו על מה לסמוך. (ב רו)

מקום הנקב בכנף

מקום הנקב בכנף, (ושבזה יצא לכל הדעות): מודד ארבעה ס"מ משפת הבגד באורכו וארבעה ס"מ ברוחבו, ועושה את הנקב בתחילת הס"מ החמישי, וישתדל שיהיה

כל הנקב בס"מ החמישי. ולא ינקוב למעלה משש ס"מ, שמקום זה אינו נחשב כנף אלא בגד, והתורה אמרה "ועשו להם ציצית על **כנפי** בגדיהם". וכן לא ינקוב למטה מ-3.5 ס"מ, שזה נחשב תחת הכנף, והתורה אמרה "**על** הכנף". (סימן יא ס"ט. ב רכה. ה"ב א רנז)

☜ סדר קשירת הציציות בטלית:

ראשית יש לדעת, כי בחנויות לתשמישי קדושה ניתן לקנות טלית עם חוטי ציצית הקשורים בה כהלכה. ואולם לחפצים לטרוח על המצוה ולקשור את הציציות בעצמם, נבאר להלן את אופן קשירתן כדת וכדין.

לשם מצות ציצית – קודם שיתן את חוטי הציצית בחור הכנף, יאמר בפיו: "הריני נותן ציציות אלו לשם מצות ציצית". ובדיעבד אם לא אמר בפיו אלא כיוון בלבו שנותן לשם מצות ציצית, הטלית כשרה. (ה"ע א ט. ב רב)

אם שכח לכוין בנתינת הציציות לשם מצות ציצית, וכבר קשר, לא יתעטף בה. ואם אין לו טלית אחרת עתה, יתעטף בה, אך לא יברך עליה. (סימן יד ס"ב)

סדר הקשירות – לאחר שאמר: "הריני נותן ציציות אלו לשם מצות ציצית", יקח ארבעה חוטים, ואחד מן החוטים יהיה ארוך יותר, כדי שיכרוך בו וכדלהלן. ויכניסם בחור הכנף עד אמצע החוטים, וכך יקבל לפניו שמונה חוטים, ארבעה מכאן שווים, וארבעה מכאן ששלושה מהם שווים ואחד ארוך יותר. וטוב שאת ארבעת החוטים השווים יקשרם בקשר קל יחד, כדי שבגמר קשירת הציציות, יהיה לו סימן שאלו הארבעה הם מצד אחד, ויועיל לו, כמבואר בהרחבה להלן.

לאחר שנמצאו לפניו ארבעה חוטים מכאן וארבעה מכאן, יקח ביד אחת את הארבעה שבצד זה, וביד השניה את הארבעה שבצד האחר, ויקשרם שני קשרים זה על גבי זה. ואחר כך יקח את החוט הארוך ויכרוך בו שבע כריכות [ליפופים] סביב שבעת החוטים, ושוב יקח את הארבעה שמכאן והארבעה שמכאן ויקשרם שני קשרים ויכרוך שמונה כריכות, ושוב יקשור שני קשרים כנ"ל. ויכרוך אחת עשרה כריכות, ושוב יקשור שני קשרים. ויכרוך שלוש עשרה כריכות, ושוב יקשור שני קשרים. נמצא שבסך הכל יהיו: חמשה קשרים כפולים, ושלושים ותשע כריכות. [ויש נוהגים לכרוך **י'** כריכות, שני קשרים. **ה'** כריכות, שני קשרים. **ו'** כריכות, שני קשרים. **ה'** כריכות, שני קשרים. בסך הכל: 26 כריכות. וכשהחוטים קצרים, יכרוך כך.] (ב ריח, רכ)

אופן הכריכות – מנהג בני אשכנז ללפף את החוט הארוך סביב שבעת החוטים כנ"ל, אבל מנהג בני ספרד להכניס את ראש החוט הארוך בתוך הכריכה ולאדקו, כדי שיתקיימו ויתחזקו הכריכות. (מהר"י אבוהב, מאמר מרדכי. ה"ב א ער)

אורך החוטים – לאחר כל הכריכות והקשירות, לכתחילה צריך שיהיה אורך החוטים [משתי הקשירות העליונות עד סוף החוטים.], **י"ב גּוּדָלִים** [גּוּדָל = 2 ס"מ]: 24 ס"מ. (סימן יא ס"ד. ה"ע א ז. ב רכ)

לא תניף עליהם ברזל – אם החוטים ארוכים מדי, רשאי לחותכם, אך טוב שלא

יחתוך בסכין אלא ינתקם בשיניו. מפני שמצות ציצית מאריכה ימיו של אדם, ולא נכון לתת סכין שמקצר ימים על דבר שמאריך ימים. וכמו שציותה התורה לגבי המזבח: "לא תניף עליהם ברזל", שהמזבח מאריך ימיו של אדם, ואין בדין שיונף המקצר [הברזל] על המאריך. (השל"ה, כף החיים פלאג'י, עוד יוסף חי ועוד. ב רכג)

תליית החוטים – כשתולה את החוטים בכנף, ימשכם לצד רוחב הטלית ויקשור, וכך הקשירה תהיה לצד ולא למטה, כדי שתהיה הציצית נוטפת על הקרן [דהיינו שהחוטים יהיו נושקים ונוגעים בפינת הטלית], שנאמר "על כנפי בגדיהם". ולא ימשכם לאורך הטלית למטה, כי אז תהיה הציצית נוטפת ישיר לכיוון הקרקע בלי לגעת בקרן. (סימן יא סט"ו. ב רכה)

☜ מי הקושר

גוי – חוטי ציצית שתלה אותם הגוי בטלית וקשרם, הטלית פסולה, שנאמר: "דבר אל בני ישראל... ועשו להם ציצית", בני ישראל ולא גויים. (סימן יד ס"א. ב רנב)

אשה – כשרה לקשור את חוטי הציצית לכתחילה. (סימן יד ס"א. ה"ב א שה)

כן דעת רוב ככל הראשונים כמבואר בבית יוסף, וכתב שכן הוא מנהג העולם, והלכה כדבריהם הואיל והם הרוב, וטעם נכון יש להם. וכן הוכיח הרא"ש ממעשה שהובא בגמרא (בבא בתרא עד ע"א): יום אחד הפליג רבי יוחנן בספינה בים, וראה ארגז שקבועים בו אבנים טובות ומרגליות, והקיפו את הארגז מיני דגים הנקראים כרשא. אחד מהספינה שידע לצלול היטב, ירד להביא את הארגז. נחרדו הדגים ורצו לחתוך את ירכו של הצולל. השליך הצולל חבית של חומץ והבריח את הדגים בריח החומץ, והמשיך לצלול לכיוון הארגז. פתאום יצאה בת קול מן השמים ואמרה להם: מה לכם עם הארגז של אשתו של רבי חנינא בן דוסא, שעתידה לתת בתוכו את חוטי התכלת של מצות ציצית שתכין לצורך הטליתות של הצדיקים לעתיד לבוא. ע"כ. הרי מכאן שאשה כשרה לעשיית ציציות. וכתבו האחרונים, ואף על פי שנשים פסולות לכתוב תפילין, בכל זאת כשרות לעשות ציצית, כי דוקא בתפילין גילתה התורה במפורש "וקשרתם וכתבתם", ודרשו חז"ל, כל שישנו בקשירה [שחייב בתפילין] ישנו בעשיה [לכותבן], וכל שאינו בקשירה [שפטור מתפילין] אינו בעשיה, אבל ציצית שלא גילתה התורה שכל שאינו בלבישה [שפטור מציצית] אינו בעשייה [להטיל בה ציציות], יש להכשירן.

בני אשכנז מחמירים לכתחילה שאשה לא תקשור את חוטי הציצית. (הרמ"א שם)

קטן – כשר לעשות ציצית, אם הגדול עומד על ידו, ואומר לו שיעשה "לשם מצות ציצית". כי מאחר והקטן אינו בן דעת, לא חשובה כוונתו שאומר שעושה לשם מצוה, אבל כשהגדול עומד עליו, אז הוא עושה על דעת הגדול ומועיל. (ב רנו)

יש מבני אשכנז המחמירים לכתחילה שקטן לא יעשה ציצית. ואם עשה בקטנותו ועתה גדל, יוצא בה ידי חובתו (באור הלכה שם. ה"ב א שז). וכמו כן, אפשר שהגדול יכרוך את החוליה הראשונה ויקשור שתי קשירות, ולאחר מכן ימשיך הקטן לכרוך ולקשור, אף שאין הגדול עומד על גביו. (ה"ב א דש)

קשירה בלילה

מותר לכתחילה לקשור את חוטי הציצית בלילה, אף שלילה אינו זמן ציצית. (יבי"א ח"ח סימן א. ב שלג)

העברת החוטים

מותר להעביר את חוטי הציצית מטלית לטלית אחרת, ואפילו מטלית גדול לטלית קטן, ובלבד שיתלה את החוטים מיד בטלית השניה, ולא ישהה זמן רב. כי חוששים שמא יפשע ולא יטיל את הציצות בטלית השניה כלל. (רב אחאי גאון, נימוקי יוסף ועוד, ה"ב א שלב. ב רפו)

אין להסיר את חוטי הציצית, כשאין בכוונתו ליתנם בטלית אחרת, אלא אם כן מסיר את החוטים, כדי לתת במקומם חוטים נאים ומהודרים יותר. (סימן טו ס"א. ה"ב א שלו)

כנף שנתלש עם החוטים

אם נתלש הכנף כולו מהטלית עם הציציות שבו, ויש בכנף 6 ס"מ על 6 ס"מ, רשאי לתופרו שוב לטלית. אבל אינו רשאי לתופרו בטלית אחרת, משום שנאמר: "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם", דהיינו שיתן את הציצית בכנף שמאותו בגד, וכנף זה לא היה מאותו בגד בשעת שתלה בו את הציצית. (סימן טו ס"ב. ה"ב א שלט) ועוד, משום שנאמר: "ועשו להם ציצית", דהיינו שציותה התורה לקשור את הציציות בטלית, ובזה תהיה כשרה. ולא שתהא הטלית נעשית מאליה, כמו כאן שלוקח כנף מוכן עם ציציות קשורות ותופרו בטלית. ואמנם במקרה הראשון שחוזר ותופר את הכנף באותה טלית, כיון שמתחילה נעשתה הטלית בהכשר, הרי זה כשר. וכיוצא בזה, טלית עם ארבע ציציות שנקרע כנף אחד ונעשה עגול, שבזה נפטרה הטלית ממצוה, כי יש בה עתה רק שלוש כנפות, אם תיקן את הכנף הקרוע וריבעו, אין צריך להתיר את כל הציציות, כיון שבשעה שנתנם בטלית היו בהכשר. (כן דעת רש"י, סמ"ג, נמוקי יוסף, רבנו שמחה, רבנו ישעיה, מהרי"ל, מהר"י מינץ, הרדב"ז, בית יוסף, ועוד הרבה אחרונים. ה"ב א ריז)

נקרע חור הכנף

אם החל להיקרע חור הכנף, אך לא נקרע עד שפת הבגד לגמרי, ועדיין מחובר כלשהו, הרי זה כשר (סימן טו ס"ה. ה"ב א שמח). אבל אם נקרע כולו ונפלו חוטי הציצית עם הקשרים והכריכות, אינו רשאי להחזיר את חוטי הציצית כמות שהם ולתפור את הקרע, אלא יפתח את הקשרים והכריכות ויקשרם שוב מחדש בכנף. (ה"ב א שמ)

המנהג לתפור את סביב הנקב שבכנף, כדי לחזקו שלא יקרע במשך הזמן. וכמו כן נוהגים לחבר חתיכת בד בכל כנף, כדי לחזקו היטב. (סימן יא ס"י. סימן טו ס"י. ה"ב א רס, שנא)

☜ נקרעו ציציות

אם נקרעו כל שמונת החוטים, אך נשאר בכל אחד מהם מעט כדי עניבת כל החוטים יחד, [דהיינו שבכל חוט נשאר כדי לכרוך ולקשור על כל החוטים יחד, שהוא שיעור: 4 ס"מ] הטלית כשרה. ואם נקרעו חלק מהחוטים, די שישאר בכל חוט כדי עניבת החוטים שנקרעו. (סימן יב ס"א ומשנ"ב סק"א. ה"ב א רעט)

חוטים שנקרעו לגמרי ולא נשאר בהם "כדי עניבה" כנ"ל, תלוי הדבר: אם מתחילה כשהכניס את החוטים בכנף, לקח את ארבעת החוטים שמצד אחד וקשרם יחד לאות וסימן שאלו הארבעה הם מצד אחד [וכמו שהתבאר לעיל שטוב לעשות כן], ועתה נקרע אחד מארבעת החוטים שמצד אחד, ואפילו נקרעו כל

ארבעת החוטים, הרי זה כשר, מאחר והמשך החוט של אותם ארבעה נמצא בארבעת החוטים האחרים, ושם יש אפילו יותר מכדי עניבה. אבל אם נקרע חוט אחד מארבעה שמצד אחד, וגם חוט אחד מצד האחר, ולא נשאר כדי עניבה אפילו באחד מהם, הרי זה פסול, כיון שיכול להיות ששני חוטים אלו מאותו חוט הם, ונמצא שאין כדי עניבה בחוט. (סימן יב ס"א. ב רכו)

אם לא עשה אות וסימן מתחילה שאלו הארבעה הם מצד אחד, ונקרעו שני חוטים ואין באחד מהם כדי עניבה, הרי זה פסול, מאחר ויכול להיות ששניהם מאותו חוט, ולא נשאר בו כדי עניבה. (סימן יב ס"ב. ב רכח)

אם נקרע חוט אחד למעלה במקום הכנסת החוטים בכנף, הרי זה פסול. (ב רכו)

בכל אופן שנקרעו החוטים ונפסלה הציצית, לא מועיל לקשרם או להדביקם ולחברם שוב לחוטים שמהם נחתכו, אולם אם נחתך החוט קודם שתלה אותו בטלית, מותר לחברו לחוט אחר. (ה"ב א רפה)

סודות עליונים – גם אם נקרעו החוטים באופן שהטלית כשרה, טוב ונכון להחליף את החוטים שנקרעו, כי ישנן סודות עליונים ונשגבים במנין החוטים. (חסד לאלפים. ב רכח)

סגולתו של בבא מאיר אביחצירא זיע"א נגד כאב לב

פעם בא לפני מורנו ורבנו רבי מאיר אביחצירא זצוק"ל אדם שהיה חולה בלבו וביקש שיברכהו הרב ברפואה שלימה. יעץ לו רבנו: היה זהיר במצות ציצית! אמת שגם אם ניתק אחד החוטים, הציצית עדיין כשרה, אבל מוטב שתקפיד על החוטים כולם שיהיו שלמים. הבן נא, בציצית ישנם שלושים ושנים חוטים, כמנין 'לב'... כשכל החוטים כראוי, אף הלב פועל כשורה. ("אביר יעקב" עמוד 543) ועיין בסוף חוברת "חג הסוכות בהלכה ובאגדה" עוד סגולות לרפואת הלב.

☜ עוד כמה פרטים בהלכות ציצית

לבישת טלית שלא למצוה

הלובש טלית בדרך אקראי, כגון שרוצה לעלות לתורה, או כהן שעולה לברכת כהנים, או סנדק וכיוצא בזה, אם מתכוון לקיים מצות ציצית, יברך עליה. ואם לא מתכוון אלא לכבוד בלבד, לא יברך עליה. (ה"ב א אוצרות יוסף קמו)

טלית שאולה

השואל מחברו בגד שיש בו ארבע כנפות ואין בו ציציות, הרי הוא פטור מלהטיל בו ציציות עד שלושים יום, שנאמר (דברים כב יב): "גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לְךָ עַל אַרְבַּע כַּנְפוֹת **כְּסוּתְךָ**", כסותך שלך דוקא ולא של אחרים. אולם לאחר שלושים יום, חייב להטיל בה ציציות, שמא יחשדו בו שלובש בגד שלו בלי ציצית. (סימן יד ס"ג. ב רסג)

השואל טלית מצויצת [דהיינו טלית עם ציציות] מחברו כדי להתפלל בה, מברך עליה, כי מן הסתם נתנה לו במתנה על מנת להחזיר, כדי שיוכל לברך עליה ללא חשש. וטוב שיבקש ממנו בפירוש שיתן לו במתנה על מנת להחזיר. אולם אם שאלה בדרך אקראי לעלות לתורה וכיוצא בזה, לא יברך עליה, אלא אם נתן לו בפירוש במתנה על מנת להחזיר, וגם מכוון ללובשה לשם מצוה. (ב רסט. ה"ב א שיט)

זכורני מעשה מלפני כשלושים וחמש שנה, שמרן זצוק"ל הגיע בגלימתו לשבת סנדק, וכנראה שאבי הבן לא ידע שמרן לא לובש טלית בסנדקאות, והביא למרן טלית, וכדי שלא לסרב לאבי הבן, לקח מרן את הטלית מידו, אך לא ברך עליה ולא התעטף בה כנהוג בעת הברכה, אלא הניחה על גופו וכתפיו בלבד. ובהיות וכבר מילדותי הייתי משתדל לעקוב אחרי מרן על כל צעד ושעל [ראה בחוברת "מרן הרב עובדיה" - מזוית אישית], התבוננתי היטב בהבעת פניו של מרן, וראיתי שלא מצא חן בעיניו שהביאו לו טלית. ועיין בחוברת "ברית מילה בהלכה באגדה" בענין לבישת טלית לסנדק.

טלית של בית הכנסת

טלית של בית הכנסת, גם אם לובשה בדרך אקראי, אם מתכוון למצוה מברך עליה. ואין זה דומה לטלית שאולה שצריך שיתנה לו בפירוש במתנה על מנת להחזיר, מאחר והטלית שייכת לכל הקהל, והרי היא כטלית של שותפים שמברכים עליה. ועוד, משום שעל דעת כן תרמו את הטלית, שכל מי שילבשה למצוה, תהיה כשלו על מנת שיחזיר ולא כשאולה. (ב רעב. ה"ב א שיט)

קודם שילבש את הטלית, יפריד את הציציות, ויבדקם שלא נקרעו ונפסלו. (ב רעב)

טלית של חברו

הבא להתפלל בבית הכנסת ואין לו טלית, וישנה טלית של אדם אחר שאינו נמצא עתה, ואין אפשרות להשיגו ולבקש את רשותו, מותר להשתמש בטלית, כיון שנוח לו לאדם שיעשו מצוה בחפציו. ובלבד שישמור עליה היטב, ויחזירה למקומה כפי שהיתה. ואם מצאה מקופלת, חייב לחזור ולקפלה. ואם לא קיפלה, הרי הוא גזלן וכאילו לא קיים את המצוה, וברכתו לבטלה. (סימן יד ס"ד. ב רפ)

בזמנינו שישנם יותר שמקפידים שאדם אחר לא ילבש את הטלית שלהם, ירא שמים ימנע מלהשתמש בטלית שלא מדעת חבירו. (ב רעג. ה"ב א שכ)

☜ טלית פסולה

אם נפסלה הטלית, כגון שנקרעו הציציות, אסור ללובשה. ואם טעה ולבשה, יפשטנה מיד, מאחר ועובר על מצות עשה שאמרה תורה לתת ציציות בבגד של ארבע כנפות, והוא אינו נותן ציציות כהלכה. (ה"ב א רפט, ש)

על כן, המהלך בדרך ועליו טלית גדול, ופתאום הבחין שטליתו פסולה או שנתקלו ציציותיו בקוצים ונפסלו, חייב להסיר את הטלית מעליו מיד. אולם אם יש לו גנאי גדול בהסרת הטלית ברחוב, או בטלית קטן שלובש תחת בגדיו ומתבייש להסירה ברחוב, רשאי לפנות למקום צדדי שאין שם אנשים ויסירנה. (ה"ב א ש)

המהלך בדרך ורואה את חברו לובש טלית פסולה, באופן שאם יפשטנה עתה יתבייש בזה, הנכון שלא יודיענו מיד אלא יקראהו למקום צדדי, ושם יודיענו שטליתו נפסלה. (ה"ב א שא)

שבת – טלית פסולה, אסור ללובשה בשבת במקום שאין עירוב. (סימן יג ס"א)

המהלך בדרך בשבת, ולפתע ראה שטליתו [בין גדול בין קטן] פסולה, האם צריך להסיר את הטלית מעליו מיד או לא? כאן תלוי הדבר:

* אם הוא נמצא במקום שיש עירוב, אינו צריך להסיר את הטלית מעליו אלא כשיבוא לביתו. ואף על פי שבינתיים לבוש הוא בבגד של ארבע כנפות בלי ציצית, ולעיל אמרנו שצריך להסירה מיד? מכל מקום מאחר ולא ציותה התורה בלשון: לא תלבש בגד שיש לו ארבע כנפות בלא ציצית, אלא רק ציותה להטיל ציציות בבגד של ארבע כנפות, וכיון שעתה הוא יום שבת ואינו יכול להטיל בו ציצית, אינו עובר בעשה. (ר"י בבית יוסף סוף סימן יג)

* אם הוא נמצא במקום שאין עירוב: אם זה רשות הרבים [שאיסור טלטול חפצים שם הוא מהתורה], צריך לפשוט את הטלית מעליו מיד. אבל אם אין רבים הולכים שם [שאיסור הטלטול הוא מדברי חכמים], אינו צריך להסיר את הטלית מעליו עד שיגיע לביתו, מפני כבוד הבריות. ומאחר ולדעת רבים מהפוסקים לא מצוי שתהיה רשות הרבים ממש שאסור מהתורה לטלטל שם, כיון שאין רחוב ששישים ריבוא [600,000] בני אדם עוברים בו רגלי בכל יום, לכן בכל אופן יש להקל שלא להסיר את הטלית עד שיגיע לביתו. (יג ס"ג. ה"ב א רצד, רצה, רצו)

הבא לבית הכנסת ביום שבת ורואה שטליתו פסולה, ומתבייש לשבת בקהל בלי טלית, אינו רשאי ללבוש את הטלית הפסולה. כן דעת מרן הבית יוסף (ס"ס יג) שלא התירו בכבוד הבריות כזה, שאין דומה אדם היושב בפני הקהל בלא טלית, לאדם שהוצרך לפשוט טליתו ברחוב, ששם ברחוב הבושה גדולה יותר. (ה"ב א רצז)

ואמנם לבני אשכנז, רשאי ללבוש את הטלית הפסולה, ופשוט שלא יברך עליה. ואם הוא לבוש בטלית קטן שראוי לברך עליו [ופשט אותו בלילה, כנ"ל שלא מברכים על טלית קטן אם ישן עמו בלילה], יברך כאילו על הטלית הגדול ויכוון על הקטן. ומכל מקום ביום חול אין להתיר לשבת כך בטלית פסולה, מאחר וישנה אפשרות להטיל בה ציציות, ואם אינו מטיל בה, הריהו מבטל מצות עשה. (דרכי משה ובהגה סימן יג ס"ג. ה"ב א רצז)

"אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד ה'" (משלי כא ל)

סיפר הגאון הגדול רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל מעשה מדהים על זמן בחרותו של מרן הראשון לציון זצוק"ל הממחיש את יראת השם הטהורה היוקדת בקרבו, וכה סיפר: כמה בחורים קלי דעת שידעו על ישרותו ויראתו התמימה של רבנו, פנו אליו בלכתו ברחוב עת שהוא ממהר לבית המדרש כהרגלו ואמרו לו בפנים רציניות, שהם מבינים בבגדים, והם רואים שיש בחליפתו שעטנז. רבנו נחרד למשמע אוזניו, ומיד פשט את החליפה בעוד שהוא הולך לפינה בצידי הרחוב כדי לפשוט גם את מכנסיו. הלוא כל רגע זהו איסור תורה! משראו אותם בחורים ליצנים שרבנו לקח את דבריהם ברצינות, הבינו מה שהולך לקרות עוד רגע, ואמרו לו שהכל היה בצחוק.

רבנו לא קיבל דבריהם מיד עד ששכנעוהו ושידלוהו בדברים שהכל היה בבדיחותא בעלמא. ("מלך ביופיו" עמוד 68)

☜ כבוד המצוה – "זה אלי ואנוהו"

נאמר בתורה (שמות טו ב): "זה אלי ואנוהו", ודרשו חז"ל (שבת קלג ע"ב): התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, **ציצית נאה**, ספר תורה נאה - בדיו נאה, בקולמוס נאה ובסופר אומן. ע"כ. על כן, ישתדל כל אדם שתהיה לו טלית גדול נאה, וכן טלית קטן נאה, ולא ילבש טליתות בלויות וקרועות, שיש בזה בזיון המצוה חס ושלום.

טלית שנעשתה צהובה, אין זה נאה ללובשה כך, והנכון להחליפה. (ה"ב א ראא)

כתב מהר"י מברונא (סימן קפ): המנהג היה ברייני"ס בימי הגדולים, שכל מי שקנה טלית חדשה, מעלים אותו לספר תורה, כדי לפרסם היאך זהירים בחיבוב מצוה. ע"כ.

ישתדל שיהיו לו כמה טליתות קטנים, כדי שיוכל להחליף כפי הצורך, ובפרט בימי הקיץ החמים שאדם מזיע. ובזיון הוא למצוה שאת שאר בגדיו הוא מחליף ומכבס יום יום, ואילו את בגד המצוה, אינו מכבס אלא לאחר זמן רב. כמו כן, יש להקפיד לכבס מידי פעם את הטלית גדול כפי הצורך. ואם הטלית מלוכלכת ואינו מכבסה, נראה כמזלזל במצוה. (ב שס. לקט הקמח, ה"ב א ראא)

עצה טובה: כאשר מכבסים טלית צמר, לא כדאי להשרותה יותר מחצי שעה במים. וכמו כן, לא כדאי לייבשה בשמש, שדבר זה גורם לטלית להצהיב מהר.

לכבוד שבת

נאמר בנביא (ישעיה נח יג): "וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ", ודרשו חז"ל (שבת קיג ע"א): "וכבדתו", שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול. על כן, ראוי מאוד להשתדל לייחד לעצמו טלית גדול מיוחדת ונאה יותר לכבוד שבת, שאם את שאר בגדיו מחליף לכבוד שבת, קל וחומר שיש לו להחליף בגד של מצוה לנאה יותר. וכתב הגאון רבי חיים פלאג'י זצ"ל (כף החיים סימן כח אות לב): "וחבל על אותם אנשים שעושים בגדי חמודות לשבת, ואין להם טלית נאה לשבת... והירא את דבר ה' יתן דעתו בזה". (וכ"כ רבנו זלמן, בית מנוחה, כף החיים סופר ועוד. וכמבואר בחוברת השבת בהלכה ובאגדה)

אל יהי קל בעיניך

הנוסע לשבת מביתו אל מכריו, ישים לב לקחת עמו טלית של שבת. וכמה לא נאה ולא יאה הדבר שזוכר לקחת את חליפתו וכובעו ושאר בגדיו של שבת, ואילו את בגד המצוה הוא שוכח.

וכבר אמרו חז"ל (מועד קטן ה ע"א): כל הַשָּׁם אורחותיו [בודק ובוחן את מעשיו אם ראויים ונכונים הם, שלא יבוא בהם לידי מכשול חס ושלום] - זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה, שנאמר (תהלים נ כג): "וְשָׁם דֶּרֶךְ אַרְאֶנּוּ בְּיֵשַׁע אֱלֹהִים", אל תקרי וְשָׁם אלא וְשָׂם דרך - אראנו בישע אלהים.

קיפול הטלית בשבת

מותר לקפל טלית גדול שלא כסדר קיפולה הרגיל. והנוהגים לקפלה כסדר קיפולה הרגיל, אפילו לצורך חול, בודאי שיש להם על מי לסמוך. והעיקר שלא ישאיר את הטלית לא מקופלת, שאין זה מכבודה להשאירה כך עד מוצאי שבת. (כמבואר בהרחבה בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה")

וזכורני לפני כ-30 שנה כאשר בנו של מרן זצוק"ל, הגאון רבי יעקב זצ"ל חיתן את בתו הגדולה, הגיע מרן לשבת חתן, ובבוקר התפלל בבית הכנסת "בורוכוב", וקרא בתורה ועלה שליח ציבור לתפילת מוסף כדרכו בקודש, ואחר עלינו לשבח, אמר "מזמור ליום השבת" כנהוג, ובאמצע המזמור ניגש בנו הרב יעקב מאחרי גבו, ונטל את הטלית מעל כתפיו של מרן בהתלהבות הניכרת שזכה לשמש את מר אביו גדול הדור, וקיפלה כסדר קיפולה הרגיל. וכן ראיתי בהזדמנות אחרת, באחת השנים שהגיע מרן ב"שבת הגדול" לשכונות הירושלמיות העתיקות, והתפלל בבוקר בבית הכנסת "בורוכוב", (כי בדרך כלל היה הולך מרן דרך ארוכה עד בית הכנסת שלו "חזון עובדיה"), ולאחר התפילה בא בנו הרב משה שליט"א ונטל את הטלית וקיפלה. על כן להלכה ולמעשה, המקפל את טליתו כסדר קיפולה הראשון, ברור שיש לו על מה לסמוך, וכן מנהגנו לקפלה מפאת כבוד הטלית שתשאר מתוקנת וטובה לכבוד המצוה.

שימוש בטלית

יש להיזהר שלא לעשות שום שימוש של גנאי בטלית ובציציות. ומכל מקום מותר לנקות משקפיים בטלית, שאין זה נחשב כתשמיש של גנאי, מאחר ודרך בני אדם שלא להקפיד לנקות את משקפיהם אף בבגדיהם החשובים. (הגרי"ש אלישיב זצ"ל. ב שנב, שנג)

טלית שבלתה וכן חוטי ציצית שנפסלו, הנכון שלא להשתמש בהם תשמיש מגונה, כגון לנקות שולחן וכיוצא בזה. והמחמיר לגונזם תבוא עליו ברכה. (ב שנב)

שלא יגררו הציציות

כשלובש טלית גדול, ישתדל שלא יגררו ציציותיו בארץ. (סימן כא סעיף ד) משום ביזוי מצוה. גם יש חשש שיקרעו הציציות ויפסלו. וכל זה כשהולך והציציות נגררות מאחור, אבל כשיושב והציציות מונחות על הרצפה שהיא נקיה ומצוחצחת, אין בזה חשש. וכן היה מעשה רב אצל מרן הראשון לציון זצוק"ל, שירדו ציציות טליתו על הארץ בעת שהיה יושב, וכאשר אחד מהקהל בא להגביהם, עשה לו תנועה בידו שיניח וילך. (ב שסא. שבת כרך א ח"ב סח. ה"ב א תב)

בית הכסא

הלובש טלית גדול או טלית קטן על בגדיו, והוצרך להכנס לבית הכסא, יסיר את הטלית מעליו ולא יכנס עימה. אבל הלובש טלית תחת בגדיו ורק ציציותיו מגולות, רשאי להיכנס כך לבית הכסא, אך טוב לכסותן. (ב שנד)

זהירות

יזהרו מוכרי הציציות, לבל יתפתו אחר בצע כסף למכור ציציות לריקים ופוחזים, מינים ואפיקורסים, כאותם הנקראים רפורמים. וכן יזהרו קושרי הציציות שלא יקשרו עבורם, כי כל מטרתם של רשעים אלו לנגח את התורה ולומדיה, ולהלביש ציצית לבנות המגיעות לבת "מצוה", בטענה של שוויון זכויות, ורומסים ועוברים בשאט נפש על איסורי תורה רבים. ושומר נפשו יזהר ויתרחק מהם.

☙ הלכות תפילין ❧

מצות הנחת התפילין

כל איש מישראל חייב מן התורה להניח תפילין בכל יום, לבד משבתות וימים טובים וחול המועד, שאין מניחים בהם. (ג יז)

שמונה מצוות

בכל רגע שהתפילין עליו, זוכה לקיים שמונה מצוות עשה מן התורה, כי תפילין של יד מצוה בפני עצמה, ותפילין של ראש מצוה בפני עצמה, ובארבעה מקומות חזרה התורה על ציוויה להניח תפילין של יד ושל ראש, הרי לך שמונה. שנאמר: **א.** וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ. (שמות יג ט) **ב.** וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדְכָה, וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. (שם טז) **ג.** וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. (דברים ו ח) **ד.** וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יֶדְכֶם, וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם (שם יא יח). (מנחות מד ע"א. רמב"ם תפילין פ"ד הכ"ו)

המעלה והזהירות במצוה

גדולה מצות תפילין, שכל המניח תפילין מאריך ימים, שנאמר: "ה' עליהם יחיו". ופירש רש"י, אותם שנושאים עליהם שם השם בתפילין, יחיו. והיינו שבתפילין יש אותיות שם **שדי**: **ש'** בצורת התפילין של ראש, **ד'** בצורת הקשר שבתפילין של ראש, **י'** בקשר שבתפילין של יד. והמניחים תפילין שנושאים שם השם עליהם, יחיו. (מנחות מד ע"א)

אמר רבא כל המניח תפילין, ומתעטף בציצית, וקורא קריאת שמע, ומתפלל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ואמר אביי, ערב אני לו שאין אש של גיהנם שולטת בו. רב פפא אמר, ערב אני לו שכל עוונותיו נמחלים. (טור סימן לז)

רבי אליעזר בן יעקב אומר, כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו, הריהו בחזקת שלא יחטא, שנאמר (קהלת ד יב): "וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק", ואומר (תהלים לד ח): "חֹנֶה מַלְאַךְ ה' סָבִיב לִירֵאָיו [העושים מצוות] וַיְחַלְּצֵם" [מן החטא]. (מנחות מג ע"ב ורש"י שם. בית יוסף סוף סימן כד)

הזהיר במצות תפילין, כף הזכויות מכרעת לו ליום הדין, שאם היו מעשיו שקולים, חצי עוונות וחצי מצוות, ובכלל מצוותיו היתה גם מצות תפילין, מכריעה היא את הכף לזכות, אבל אם פשע ולא הניח תפילין, עבירה זו מכריעה לו את הכף לחובה, שאין לך גדולה בכל מצוות עשה שבתורה יותר ממצות תפילין, שהוקשה כל התורה כולה לתפילין, שנאמר: "למען תהיה תורת ה' בפיך". (הרא"ש, בית יוסף סימן לז, ה"ב ב ג)

כל מי שאינו מניח תפילין, הריהו מבטל שמונה מצוות עשה מן התורה. והריהו בכלל פושעי ישראל בגופן. (מנחות מד ע"א. טור סימן לז)

☜ הוצאות המצוה

יתאמץ לקנות תפילין מהודרות בכסף מלא, ואפילו אם המחיר רב, לא יחוס על

מעותיו, כי ככל שיוסיף יותר, ישפיעו לו מן השמים שפע כפליים יותר, וגם יוסיפו לו ימים על ימיו. (שיטה מקובצת, החיד"א. וכמבואר בחוברת "חג הסוכות בהלכה ובאגדה")

לא יתווכח עם המוכר על המחיר, אלא יקנה וישלם כל מה שיבקש ממנו. וכתב רבנו חיים ויטאל: "כשהיה קונה מורי האר"י ז"ל איזו מצוה, כגון תפילין או אתרוג, לא היה מקפיד לדעת כמה יתן במצוה ההיא, אלא היה פורע כל מה שהיו מבקשים ממנו בפעם הראשונה. והיה אומר למוכר [כמבון מוכר הגון]: הרי המעות לפניך, קח כל מה שתרצה!" (שער המצוות דף לז ע"ב). [ומכל מקום רשאי אדם לבקש הנחה כנהוג, ובפרט אם הוא דחוק, כי לא כל אחד בדרגת רבנו האר"י ז"ל.]

כתב במשנה ברורה (סימן לז ס"ק ד): יען כי גדול כח המצוה כל כך ולהיפך העונש, השם יצילנו, לכן יזהר כל אדם לקנות פרשיות התפילין מסופר מומחה וירא שמים ובעל תורה, וכן רצועות יקנה מאיש נאמן כדי שיהא בטוח שנעבדו לשמן מעורות טהורות, כי מי שהוא מניח תפילין פסולים לא לבד שאינו מקיים המצוה, אלא שמברך כמה וכמה ברכות לבטלה שהוא עוון גדול. ובעוונות הרבים, רבה המכשלה במה שקונים תפילין ורצועות ממי שיהיה לפי שמוכרים בזול, ומצוי בהם קלקולים. וכל ירא שמים יתן אל לבו, אם על מלבושיו וכליו הוא מהדר שיהיו כתיקונם, מכל שכן בחפצי שמים שלא יצמצם ויחוס על הכסף, אלא יהדר לקנותם בודאי כשרים, אף שמחירם רב. וכתב המרדכי, יש להדר אחר תפילין נאים, דהיינו שכתבן לבלר אומן, בכתב נאה, ובדיו נאה, ובקולמוס נאה, וקלפים נאים, שנאמר "זה אלי ואנוהו". ע"כ.

הטורח בקניית תפילין, זוכה לאריכות ימים, פרנסה טובה, ותועלת גדולה לנפשו וגופו, וניצול הוא וכל אנשי ביתו מכל צרה ומכל גזירה רעה. (חוברת "חג הסוכות")

☜ סופר הבקי בהלכה וירא שמים

מספר רבי מאיר בעל הנס, פעם אחת כשבאתי אצל רבי ישמעאל, אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לבלר [סופר] אני. אמר לי: בני, הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת, נמצאת מחריב את כל העולם כולו. (מסכת עירובין דף יג ע"א)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן לב סעיף כ): "צריך לדקדק בחסרות ויתרות, שאם חיסר או ייתר אות אחת, התפילין פסולות, ונמצאו המניחים אותן, מברכים בכל יום ברכה לבטלה, וגם שרוי בכל יום בלא מצות תפילין, ונמצא עונש הסופר מרובה. לכן צריך להיות מאוד ירא שמים וחרד לדבר השם, המתעסק בכתיבת תפילין ותיקונם". וכל זה מלבד עוון גזל החמור, שגזל את הקונה ומכר לו תפילין פסולות. (משנ"ב ס"ק קב)

וכתב בהלכה ברורה (הקדמה לחלק ב): חקרתי ודרשתי אצל כמה סופרים שכתיבתם נאה ביותר, ומוכרים פרשיות התפילין בדמים מרובים, ומצאתי לדאבון לב שישנם שאינם בקיאים בהלכות אלו כלל, ורבים קונים מהם פרשיות מבלי לחקור ולדרוש על ידיעת הסופר בהלכות הכתיבה, ונכשלים בהנחת תפילין שהן

פסולות אפילו בדיעבד. והדבר ידוע כי סופר שלא למד היטב את ההלכות, כמעט ודאי הדבר שיכשל בכמה דברים הפוסלים את הכתיבה אפילו בדיעבד.

והנה פסק מרן בשלחן ערוך (סימן לב סעיף יט): בתחילת הכתיבה יאמר הסופר בפיו: "הריני כותב לשם קדושת תפילין". וכן בכל פעם שכותב שם השם, צריך לומר: "לשם קדושת השם". ואם כתב אפילו אות אחת שלא "לשם קדושת תפילין", או שכתב שם השם אחד שלא לשם קדושת השם, הרי תפילין אלו פסולות.

מכאן נלמד כמה חובה מוטלת על הסופר להיות ירא שמים, כי הלוא אם שכח לומר קודם הכתיבה "לשם קדושת תפילין", או ששכח לכוון באחד משמות השם ברוך הוא, אין פסול זה ניכר וידוע לאף אדם, מלבד לו עצמו. ואם אין לו יראת שמים, יעלים זאת, וכשימכרם לאחר, הרי הוא גונב אותו שמכר לו תפילין פסולות, וחייב להחזיר לו כספו. והמניח תפילין אלו, לא הניח תפילין כלל, ומברך יום יום ברכות לבטלה.

נמצא אפוא, כמה צריך להקפיד שיהיה הסופר ירא שמים. על כן, אין לקנות מכל סוחר תפילין מבלי לדעת מי כתבם, כי לצערנו, ישנם צעירים ריקים ופוחזים שחלקם אף מחללי שבת, וכותבים תפילין ומוכרים אותן לסוחרים, והתפילין פסולות, ומכשילים את הרבים בעוונות מידי יום. (סימן לט. ג כד)

לאור האמור, הנכון שלא לקנות תפילין אלא בהתייעצות עם חכם שימליץ לו על סופר ירא שמים הבקי בהלכה. ואף לאחר שנבדקו הפרשיות על ידי סופר מומחה, חשוב מאוד להעבירן לבדיקת מחשב, מאחר והמציאות מוכיחה שטעויות שלא נמצאו על ידי סופרים מומחים, נמצאו בבדיקת מחשב. (חזו"ע שבת ב רכט)

בחינה לסופרים

לפני כארבעים שנה החליטה הרבנות הראשית לישראל לערוך בחינה לסופרי סת"ם [**ס**פרי תורה, **ת**פילין, **מ**זוזות]. בתוך הבאים, הגיע סופר שכתב עשרות שנים תפילין ומזוזות, וכתיבתו היתה יפה מאוד, ומפורסם היה שהוא סופר מיוחד, עד שרבים הקפידו לקנות תפילין דוקא ממנו.

בבחינה נשאל הסופר על ידי מרן זצוק"ל, מה אתה אומר לפני שאתה מתחיל לכתוב את התפילין? הלה השיב שאינו אומר כלום, וכאילו תמה בכלל על השאלה. לתדהמת הרב שאלו שוב, האם אינך אומר בפיך איזה מילים לפני הכתיבה? השיב הלה שאינו אומר כלום. נדהם הרב, הלוא הלכה מפורשת היא בשלחן ערוך שחובה לומר קודם שמתחיל לכתוב את התפילין: "הריני כותב לשם קדושת תפילין", ואם לא אמר, הרי זה פסול. נמצא אפוא שכל התפילין שכתב הסופר הזה, הריהן פסולות לחלוטין, ובמקום לזכות את הרבים בהנחת תפילין כשרות מידי יום ביומו, הכשיל רבים מעם ישראל מידי יום ביומו בתפילין פסולות ובברכות לבטלה.

ישמע חכם ויוסף לקח, עד כמה אפשר לטעות ולהיכשל חס ושלום. על כן, לא יקנה אדם תפילין אלא אחר שיתייעץ עם חכם מורה הוראה, שיורה לו מאיזה סופר לקנות, וכך בעזרת השם לא יכשל ולא תצא תקלה תחת ידו כלל ועיקר.

התפילין של המלוב"ן מאור עיני ישראל רבנו יעקב אביחצירא זיע"א

בשהותו פעם בעיר מראקש, התעניין הרב אודות סופר סת"ם מומחה וירא שמים. הצביעו בפניו על ראש הסופרים בעיר, וציינוהו לשבח כמי שיצא שם למומחיותו, מלבד גדלותו בתורתו ובקיאותו בחכמה הפנימית, בהיותו איש המעלה. ציוה רבנו להביאו בפניו, וביקש ממנו שיכין עבורו תפילין מהודרים. תנאי התנה עמו, שיטבול במקוה לפני שהוא ניגש לכתוב שם משמות הקודש, ובכתבו את השמות יכוון בהם כוונות האר"י.

כדרכו של האר"י ז"ל - שלא חסך ממון ברכישת תפילין, והיה מניח את ארנקו לפני הסופר שיטול כאשר יחפוץ - נהג גם רבנו, וקצב לאותו סופר מומחה סך נכבד שחרג מעבר למחירי השוק. נענה הסופר וקיבל על עצמו למלא רצונו של צדיק, כשהוא מייחד מאמצים ניכרים לעמוד בכל התנאים שהעמיס על עצמו באותה התקשרות. אם הטבילה לפני כל שם ושם לא היתה כרוכה בקושי, התברר לסופר עד כמה קשה לזכור לכוון את כל אותן כוונות בכל אחד משמות הקודש. למרות זאת, אזר כגיבור חלציו והתגבר על כל מיני מכשולים שנערמו בדרכו, עד שהתקרב להשלמת המשימה.

והנה, באחד השמות האחרונים שבתפילין של יד, הורע מזלו, ואונס שנקרה בדרכו מנעו מלכוון כיאות. כשהרגיש בדבר, היה השם כתוב והכוונה נעדרת, עד שלא עמדה בפניו ברירה אחרת מלבד לשוב ולכתוב את כל אותן פרשיות מראשיתם. מאבק לא פשוט התנהל בתוככי פנימיותו, עד שהחליט להתעלם מאותה שכחה ולמסור את הפרשיות כפי שהם - בתקוה, שגם כך יעלו מאמציו לרצון.

משהגיע למסור את הפרשיות המוכנות, בחן רבנו את הכתב ויראהו כי משובח הוא למופת, ואף הקלף מתוקן בתכלית ההידור. אולם, כשהתחיל להגיה את התפילין אות באות והגיע לאותו שם, התמהמה בבחנו את הכתב מכל הצדדים. דקות ארוכות עמד הסופר וכל גופו רעדה, עד שרבי יעקב חרץ בפסקנות, כי באותו שם שכח הסופר לכוון את הכוונות כפי שהתחייב מלכתחילה...

תדהמה אחזה בסופר המראקשי - שלא הכיר את שיחו ושיגו של רבנו - ותוך שסומק של מבוכה מכסה את פניו, הודה שאכן דילג על הכוונות הרצויות באותו שם קדוש. מאחר שהודה על האמת, הסכים רבנו למחול לו, ואף נעתר להצעתו לכתוב לו פרשיות אחרות כפי הסיכום הראשוני. ("אביר יעקב" עמוד 114)

התפילין של המלוב"ן מאור ישראל הבבא סאלי זיע"א

כשהגיעה מצוה לידיו של הבבא סאלי, לא הניחה עד שהעמידה על תלה בדקדוקים והידורים לצאת ידי כל השיטות, כמו בענייני כשרות המצות לחג הפסח, היה יוצא הרב בעצמו לקציר חיטים ולשאיבת מים שלנו, לעמוד על האופים ולהשתתף עימם במלאכה. ובכלל, כל מועד ועניניו היו נהוגים על ידו בהידורים משוכללים, למרות שהדבר עלה לו במאמצים עליונים.

נכדו, האדמו"ר רבי דוד חי אביחצירא שליט"א מנהריה, תיאר את ההידורים שנהג סבו במצות תפילין - שכן אחת לכמה חודשים היה רוכש תפילין חדשות! פעם שמע על דבק חדש שמשתמשים בו, ופעם אחרת גונב לאוזניו על סופר ירא שמים בתכלית, והזמין אצלו פרשיותיו שיכתבם בקדושה ובטהרה. לאחר זמן התפרסם על

עור בהמה גסה מיוחד, ורבנו ממהר להזמין עבורו זוג תפילין חדשות, וכל זה לא מפריע לו לרכוש לו אחרות, כשהוא שומע על דיו עמיד במיוחד שפיתחו אנשים יראי שמים. כאילו והוא צריך שהתפילין שלו יעמדו לימים רבים. והלוא עד מהרה ירכוש לו אחרים... ברם, לא היה דקדוק הלכתי שנעלם מעיניו, וכל הידור אשר שמע ביקש לקיים ולממש - לשמו של דקדוק, להוכחה על חיבת המצוה, להדגשה על הרצון וההשתוקקות לקיים את המצוה בשלמות - - - ("אביר יעקב" 354)

עוד סיפר נכדו האדמו"ר רבי אלעזר אביחצירא זצ"ל, באחת הפעמים ששמע הבבא סאלי על סופר מומחה שיש לו כתיבה מהודרת ומיוחדת במינה יוצאת מהרגיל, הזמין תפילין מאותו סופר, והנה בבוקרו של יום שהתחיל להניחם, ברך והניח תפילין של יד, אך כשבא להניח תפילין של ראש, וראה זה פלא, לא הסתדרו לו התפילין בראש, וכמה שניסה ללא הועיל. קרא לנכדו רבי אלעזר ע"ה, ובקשו שימסור את התפילין להגהה. המגיה התפעל מאוד מהכתב ושבחו מאוד, ולא מצא שום פגם בפרשיות, החזירם למקומם חזר ותפר והחזירם לרבנו. אך שוב חזר המעשה על עצמו, רבנו מנסה להניחם ולא מצליח. שוב קרא לנכדו שיקחם למגיה אחר, אך ללא הועיל. החליט רבנו כי הוא בעצמו יבדקם. לאחר שפתח את התפילין, החל רבנו לקרוא את הפרשיות ומיד מצא בפרשה ראשונה "קדש לי כל בכור", במקום לכתוב, "וידבר ה' אל משה לאמר", כתב הסופר "וידבר אל משה לאמר" והשמיט תיבת ה'.
(כן סיפר הרב רפאל רוזיליו שליט"א, ששמע מידיד נעוריו רבי אלעזר אביחצירא זיע"א.)

בדיקת התפילין

מנהג חסידים ואנשי מעשה לבדוק את התפילין בכל חודש אלול. ואם אינו יודע מי כתב לו את התפילין, יש לו להשתדל יותר לבדוק את התפילין. אך היודע בברור שהתפילין נכתבו בהידור על ידי סופר מומחה וירא שמים, אינו חייב מן הדין לבדוק את התפילין אפילו לאחר כמה שנים. (סימן לט סעיף י. ג לב) ומכל מקום אם התיישנו התפילין, ברור שיבדוק את התפילין לבל יכשל חלילה.

מי שיש לו תפילין מונחות בארון במשך זמן רב, אף אם מניחם מידי פעם, צריך לבודקם בכל שלוש שנים וחצי. מפני שאין האוויר שולט בהם, ויש חשש שהתעפשו ונפסלו, לא כן תפילין שמניחם יום יום, הם מתאווררים. (סימן לט סעיף י. ג לב)

על כן, אותם המזדרזים לקנות לבניהם תפילין שלוש או ארבע שנים לפני הבר מצוה, עליהם לבדוק את התפילין קודם שיתחילו להניחן.

בגיל שבעים נמצאו התפילין פסולות

מעשה באדם שהיה מהדר מאוד במצות תפילין, ובכל שנה בחודש אלול היה מוסר את התפילין להגהה, ותמיד נמצאו כשרות. בהגיעו לגיל שבעים, הוקשה עליו ללכת למגיה וביקש מבנו שיקחם. בנו שלח את התפילין למגיה אחר, מומחה יותר מהראשון, ולאחר שבדקם היטב, ראה שהתפילין היו פסולות מתחילה. בצער רב הודיע כן לבן, והלה לא ידע איך להודיע זאת לאביו, מאחר שכל כך מהדר הוא במצות תפילין, ושמא תשתבש דעתו עליו מחמת הצער.

מיד הזמין תפילין חדשות והביאם לאביו. האב הישיש התפלא על שעבר זמן כה רב, ושאלו מדוע התעכבת כל כך. הבן לא רצה לצער את אביו ואמר לו, עד שהמגיה

התפנה, לקח קצת זמן. הבין האב שבנו מסתיר ממנו, וציוה עליו לומר לו את כל האמת. בלית ברירה אמר הבן, מה אומר לך אבא, התפילין היו פסולות מתחילה, החלפתי אותן ועתה הן כשרות ומהודרות. מיד כששמע האב כן, קם ממקומו והחל לרקוד ולשיר. חשב הבן, אולי השתבשה דעתו של אביו מחמת הצער, אמר לו: אבא, אני אמרתי שהתפילין היו פסולות, אם כן למה אתה רוקד?

ענה לו אביו, שמע בני, תתאר לך שלא הייתי נותן לך לבדוק את התפילין, והייתי הולך למגיה שלי, שלא שם לב לטעות שהיתה בתפילין, אזי כשהייתי מגיע לאחר אריכות ימים לבית דין של מעלה, היו אומרים לי: "מעולם לא הנחת תפילין, התפילין שלך היו פסולות". אבל עכשיו שברוך ה' נתתי לך ומצאת את הטעות, מעתה הנני מניח תפילין כשרות, הרי שהיום נעשיתי "בר מצוה", והיאך לא אשמח?!

אלישע בעל כנפיים

אמר רבי ינאי: "תפילין צריכים גוף נקי, כאלישע בעל כנפיים". ולמה נקרא שמו בעל כנפיים? שפעם אחת גזרה מלכות רומי הרשעה גזירה על ישראל, שכל המניח תפילין ינקרו את מוחו. והיה אלישע מניח את התפילין ויוצא לשוק. ראהו שוטר אחד, וברח אלישע מפניו, ורץ זה אחריו. וכיון שהגיע אצלו, נטלן מראשו ואחזן בידו, אמר לו השוטר: מה זה בידך? אמר לו: כנפי יונה. פשט את ידו ונעשה נס ונמצאו בידו כנפי יונה. לפיכך קוראים אותו "אלישע בעל כנפיים" (שבת מט ע"א). ובארו התוספות, שכיון שנעשה לו נס עם התפילין, בודאי שהיה זהיר בהן להניחן בגוף נקי, לכך אמרו שתפילין צריכים גוף נקי כאלישע.

על כן, לאחר שעשה צרכיו גדולים, יקפיד לקנח במים, שזהו עיקר הניקיון. ואם אין לו אפשרות לקנח במים, יקנח במגבונים. ואם אין מגבונים, יקנח בניירות לחים. ורק אם אין שום אפשרות כזו, יקנח היטב היטב בנייר יבש. (א רפד)

☜ מצות חינוך

כתב מרן השלחן ערוך (סימן לז ס"ג): "קטן היודע לשמור על התפילין בטהרה שלא יישן ושלא יפיח בהם, **חייב** אביו לקנות לו תפילין לחנכו". והבית חדש כתב שאם הוא לומד תלמוד ומבין, יכול להניח מגיל י"ב שנה, כיון שבודאי נוכל לסמוך עליו שישמור בטהרה. ומרן זצוק"ל הורה שבזמנינו, קטן שיודע לקנח יפה ולהזהר בתפילין, יתחיל להניחן **שנה או חצי שנה** לפני הבר מצוה, וכן הורה לבניו ונכדיו. רק שישים לב שלא יטעו לצרפו למנין. (משנ"ב לז ס"ק יב, ובאור הלכה שם. ג תמה)

שאלה: בני בכורי השוקד בתורה, בעוד כשנה זוכה להיכנס לעול תורה ומצוות, ובהיות ולמדנו בשיעורים בשבת קודש שהנכון ביותר להתחיל להרגיל את הנער בהנחת התפילין כשנה או חצי שנה קודם הבר מצוה, ובלבד שיודע לשמור את גופו בנקיות כראוי, על כן קניתי לו תפילין מהודרות ומשובחות והתחיל להניחן כיאות. אולם פנה אלי אחד מהמורים שלו, בטענה שאין מנהגינו כן, ואין צריך להרגילו כל כך הרבה זמן קודם הבר מצוה, ודי להרגילו חודש אחד. יורנו המורה, האם נכון הדבר או לא?

תשובה: אמרו בגמרא (סוכה מב ע"א) קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין. ופירש רש"י, שיודע להיזהר לשמור על קדושת התפילין שלא יכנס בהן לבית הכסא. והסמ"ג פירש, שיודע להיזהר להיות נקי לשומרן בקדושה וטהרה, ושלא יישן בהם. וכן פירש הסמ"ק. ומפשט

הדברים נראה שמדובר בקטן שלא הגיע לגיל בר מצוה שיש לחנכו במצות תפילין כל שיודע לשומרן בנקיות ובטהרה. וכן מבואר בתוספות, הרשב"א, הרא"ה, הרא"ש, המרדכי, הרשב"ץ ועוד. אולם העיטור כתב, שמה שאמרו קטן היודע לשמור תפילין, היינו בן שלש עשרה שנה. והוא דעת יחיד נגד כל הראשונים.

ומרן בשלחן ערוך (סימן לז סעיף ג) פסק: קטן היודע לשמור תפילין בטהרה שלא יישן בהם ושלא יפיח בהם, חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו. והרמ"א כתב: ויש אומרים שפירוש קטן הנאמר כאן, דוקא כשהוא בן שלש עשרה שנה. וכן נהגו, ואין לשנות. וכתב הב"ח, מה שחלק הרמ"א על הבית יוסף, והעיד שנהגו כדעת העיטור, הוא תמוה, שפסק כדעת העיטור במקום שחולקים עליו כל הפוסקים. ומה שכתב שכן נהגו, אפשר שלא נהגו כך אלא רוב העולם שאינם יודעים לשמור על עצמם בנקיות כראוי, שבאופן כזה אפילו אם היה בן שלש עשרה שנה אסור להניח תפילין, כיון שאינו יודע לשמור על התפילין בטהרה, אלא שאי אפשר לתקן פרצה זו. אבל על כל פנים קטן הלומד תלמוד ויודע לשמור עצמו בטהרה, אפילו אינו אלא בן שתים עשרה שנה, חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו בטהרה. וכך ההלכה ולא כהרמ"א. ע"כ. והגאון רבי שמואל מקראקא בספרו עולת תמיד הביא דברי הב"ח, וסיים, וכן המנהג בהרבה מקומות, שכל שהגיע לגיל עשר שנים מחנכים אותו במצות תפילין. והמגן אברהם כתב, שכעת נהגו גם במדינות אשכנז להקדים כשלשה חודשים לפני שלש עשרה שנה לחנך הקטן במצות תפילין. וכן כתב בשלחן ערוך הגאון רבי זלמן.

ובשו"ת מהר"ש הלוי, אחר שהוכיח שלא כדברי העיטור והרמ"א, סיים, שלא נאמרו דברי הרמ"א אלא בארצות אשכנז, אבל אנו הספרדים אין לנו אלא דברי מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו, שפסק כדעת כל הפוסקים, שפירוש קטן הנאמר כאן כפשוטו, שהוא קודם שהגיע לשלש עשרה שנה. וכן עיקר. וכן פסק בשו"ת חקרי לב. ובספר שלחן גבוה כתב, שבעיר ואם בישראל סלוניקי, אשר ישבו בה כסאות למשפט גאוני עולם, כמו המהריב"ל, ומהרשד"ם, ורבי שלמה הכהן, וסיעתם, דור אחר דור, נהגו כדעת מרן לחנך את בניהם במצות תפילין שנה או שנתיים קודם שיגיעו לשלש עשרה שנה, ולא חששו כלל לסברת העיטור והרמ"א, כי מי ישמע אליהם בזה נגד דעת כל הפוסקים ומרן שקבלנו הוראותיו. ע"כ. גם הרה"ג רבי יצחק פלאג'י בספר יפה ללב העיד, כי מר אביו הגאון רבי חיים פלאג'י חינך אותו במצות תפילין שנתיים קודם שהגיע לגיל י"ג שנה. והרה"ג רבי שם טוב גאגין ז"ל בספר כתר שם טוב העיד, שמנהג הספרדים בארץ ישראל כדעת מרן, שאם הקטן יודע לשמור גופו בטהרה, וזהו כשנתיים קודם מלאת לו י"ג שנה, אביו קונה לו תפילין לחנכו. ודלא כהרמ"א. וכתב בשו"ת יד יצחק, שהעיקר כדברי הב"ח, שילד הלומד תלמוד ודינים ויודע שיש להתנהג בתפילין בטהרה, מצוה רבה לחנכו במצוה יקרה זו. (שו"ת יחוה דעת חלק ב סימן ד)

על כן, ברור להלכה ולמעשה שקטן השומר גופו בטהרה ובנקיות כראוי, מצוה רבה לחנכו במצות תפילין, אף על פי שלא הגיע לגיל שלש עשרה, ויברך על מצות התפילין. ולא כאותם המחנכים בניהם חודש או ימים ספורים קודם הגיעם לגיל מצוות. ועינינו הרואות לילדים רבים שכאלו, שגם בהגיעם לגיל שלוש עשרה, אינם מניחים את התפילין כהוגן, מחמת שלא הורגלו כל צרכם בזמן ממושך להניחם כראוי. וכבר כתבנו לעיל שרבים טעותם באה להם לעבור על הלכה פשוטה שנפסקה בשלחן ערוך, מחמת שאינם לומדים את ההלכה ממש, אלא רואים היאך בני אשכנז נוהגים או מכמה בני ספרד שלא הוגים בהלכה כיאות, ומחקים אותם. אך אינם יודעים שמנהג בני אשכנז נובע מפסק הרמ"א הנ"ל שפסק כעיטור נגד כל הפוסקים, ומכל מקום לבני ספרד פשוט וברור שכך היא ההלכה. ישמע חכם ויוסף לקח.

☜ טלית קודמת לתפילין

לא יניח את התפילין עד שיתעטף קודם לכן בטלית. מפני שמעלים בקודש, שבתחילה מתכסה בכיסוי של מצוה, ואחר כך מניח תפילין שיש בהם גם קדושה. גם כי בציצית מקיים חמש מצוות עשה, ובתפילין שמונה מצוות עשה. ועוד שכלל גדול בידינו "תדיר [תמידי] ושאינו תדיר, תדיר קודם", ומצות ציצית תדירה יותר שנוהגת בכל יום, ואילו מצות תפילין אינה אלא

בחול, לכך מקדים הציצית לתפילין. ועוד, שמצות ציצית שקולה כנגד כל המצוות, כמבואר לעיל. ועוד שעל ידי הציצית זוכר את כל מצוות ה', ויזכור לקיים מצות תפילין. (ב"י ושו"ע כה ס"א. הב"ח. ג נא. ה"ב ב ז. ועיין שו"ת הרי יהודה א א)

ישנם בחורים המקדימים להניח תפילין ואחר כך מתעטפים בטלית, בטענה שאם יתעטפו בטלית קודם, לא יהיה להם נוח ללבוש את חליפתם לאחר הנחת התפילין, אך יש להבהיר להם, שבשל טענה זו, אין לשנות את ההלכה. כמבואר בשלחן ערוך וברבנו האר"י ז"ל והאחרונים. וכל שכן לדעת הבן איש חי, שאם הניח את התפילין קודם הטלית, עליו לחלוץ את התפילין, להתעטף בטלית, ולאחר מכן להניח שוב את התפילין. (ג נז)

"אין מעבירים על המצוות"

אם טעה והוציא את התפילין קודם הטלית, יניח את התפילין קודם ואחר כך יתעטף בטלית, מפני שכלל בידינו: "אין מעבירים על המצוות", דהיינו מצוה שפגעת בה ראשונה, אל תעבור עליה ותקיים מצוה אחרת, אלא תקיים קודם את המצוה הראשונה, ואחר כך את המצוה השניה. וכיון שעתה הקדים ופגע במצות תפילין, יניח את התפילין ואחר כך יתעטף בטלית. (סימן כה ס"א. ג נז)

אם הוציא את התפילין קודם הטלית, ומתבייש להניח את התפילין בפני הציבור קודם שיתעטף בטלית, יש לייעץ לו שיסיח דעתו מהתפילין, וכגון שיתחיל בקריאת הקרבנות, ואחר כמה דקות יתעטף בטלית ויניח את התפילין. (ג סד)

מי שמניח את הטלית והכיס של התפילין בתוך נרתיק אחד גדול, לא יניח את כיס התפילין על הטלית, כדי שכשיבוא ללבוש את הטלית, לא יגע בתפילין תחילה ויצטרך להניחן קודם. וכמו כן, לא יניח את הטלית על התפילין, כי קדושתם גדולה יותר, אלא יניח את הטלית בצד אחד ואת כיס התפילין בצד אחר. (סימן כה ס"א. ה"ב ב טו)

הבא להתפלל ואין לו טלית אלא תפילין בלבד, אם יודע שתוך זמן מועט ישיג טלית, ימתין להתעטף בטלית תחילה ואחר כך יניח תפילין, אבל אם אינו יודע אימתי תהיה לו טלית, יניח תפילין מיד, וכשתבוא לידו טלית יתעטף בה. (ג סד)

אם טעה והוציא תפילין של ראש תחילה, לא יניח אותן, אלא יעזבן ויניח של יד תחילה ואחר כך של ראש. לפי שכך נכתב הסדר בתורה: "וקשרתם לאות על ידך" ואחר כך "והיו לטוטפות בין עיניך". ואולם אם טעה והניח תפילין של ראש קודם, אין צריך להסירן, אלא יניח לאחריהן תפילין של יד. (סימן כה ס"ו. ג פט)

כוונת המצוה

בהנחת התפילין יכוון שיש בהם יחוד שמו יתברך, ויציאת מצרים, כדי שנזכור את הניסים והנפלאות שעשה עמנו הקב"ה, ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו. והרינו משעבדים לו יתברך את הנשמה שהיא במוח, ואת הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, כדי שנזכרהו ונמעט הנאותינו. (סימן כה ס"ה)

והטעם שיש לכוון כן דוקא במצות תפילין, משום שנאמר בה (שמות יג טו): "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ... **כִּי בְיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ ה' מִמִּצְרָיִם**". ללמדנו, כי עיקר קיום מצוה זו, כדי שנזכור את יציאת מצרים והניסים והנפלאות שהיו שם, וממילא נבין שלהקב"ה הכח והממשלה לעשות בכל כרצונו. אך גם אם לא כיוון, והניח לשם מצוה בלבד, יצא. (הב"ח סימן ח)

ההתלהבות של רבנו מאיר אביחצירא זיע"א ממצוות ציצית ותפילין

עבודת ההכנה שנראתה אצל רב מאיר לקראת כל מצוה ומצוה, לא היתה זו הכנה לעבודה, אלא עבודה בפני עצמה, עבודת הכנה!

כשמתפתחת לה שיחה אודות ההכנה למצוה שנראתה אצל רבנו, לא יונח הדגש על מצוות הבאות משנה לשנה שכולנו רגילים להתכונן אליהם, אם מעט ואם הרבה, כי ההכנה וההתלהבות בגשתו לקיום מצוות, נראתה אצלו והורגשה במחיצתו בכל מצוה.

בנו רבי דוד חי אביחצירא שליט"א, משיח באוזנינו בתיאור חי, כיצד היה מר אביו ניגש להניח תפילין. עוד בטרם יאיר השחר, שניתן יהיה להבחין בין תכלת לכרתי, הוא בוער מתשוקה ואינו יודע מנוח. "עוד מעט נתעטף בציצית ונניח תפילין", הוא לוחש פעם ועוד פעם. וברגע שהגיע זמן ציצית ותפילין, הוא מסתער עליהם בהתלהבות ובתשוקה, עד שהוא דומה לילד המשתעשע בצעצוע חדש, שכמותו לא ראה מעולם ודוגמתו אין לאי מי מחבריו... מראה זה נשנה בכל יום מחדש, בלי שינוי של חולשה, ללא התקררות של רפיון - עד כי ניתן היה לחשוש, שמרוב הכנות לא ישארו כוחות למצוה עצמה... ובכל יום מצוות רבות היו לו לקיים, ולכולן הקדיש כוחות להכנה.

תחת אחד השיחים, בעודו מרחיב את הדיבור על ענין ההכנה למצוה וביחוד על ההכנה לתפילה, הדגיש רבנו באוזני הנוכחים, כי מה ששנינו (אבות ה כב): "לפום צערא אגרא", עולה גם על עניין ההכנה למצוה. לא הרי המנדד שינה מעפעפיו ומייחל מחצות הלילה לנץ החמה, כהרי מי שקם משנתו כשהוא רענן לתפילת ותיקין. "זאת ועוד - הדגיש - אדם הרגיל לרכוש את מצוותיו ביגיעה והוא עמל להתכונן להם כדבעי, אף אם יארע ובאו לו בנקל, יחשיבון בשמים כאילו הרבה עליהן יגיעה כדרכו". ("אביר יעקב" עמוד 484)

☜ קריאת שמע ותפילה

עיקר מצות תפילין להיותן עליו בשעת קריאת שמע ותפילה. ואמרו חז"ל (ברכות יד ע"ב): "כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו", שהרי הוא אומר: "וקשרתם לאות על ידך, והיו לטוטפות בין עיניך", ואינו מקיים. וכן בשעת התפילה יהיה עם טלית ותפילין. ולכתחילה לא יסמוך על הטלית קטן שעליו אלא ילבש טלית גדול. (סימן כה ס"ד. ג עז. ב יב)

אם הזמן מצומצם, ויש חשש שעד שיניח יעבור זמן קריאת שמע, יקרא קריאת שמע בלא תפילין, ויסמוך על מה שיקרא אחר כך שוב קריאת שמע עם התפילין. ואין זה מעיד עדות שקר, כיון שאינו עושה כן מחמת זלזול ופריקת עול ממצות תפילין, וגם הוא עתיד להניחן מאוחר יותר. ואמנם פשוט שגם אם יודע שלא יהיו לו תפילין במשך היום מחמת אונס, בכל זאת יקרא קריאת שמע בלא תפילין. (ג עז, פ)

מי שאין לו עתה תפילין, ואם ימתין עד שיהיו לו, יפסיד תפילה בציבור, אם הוא רגיל לכוון את פירוש המילים בכל תפילת העמידה, עדיף שימתין שיביאו לו תפילין, ויתפלל ביחידות בכוונה. אך אם אינו רגיל לכוון בכל תפלתו, יתפלל עם הציבור, וכשישיג תפילין יניחן ויקרא בהן קריאת שמע. ופשוט שאם יש חשש שעד שיגיעו לו תפילין יעבור זמן תפילה, יתפלל מיד. (ג עח. שו"ת הרי יהודה ח"א סימן ד)

☜ הביאו לו טלית ותפילין באמצע התפילה

המתפלל שלא היו לו טלית ותפילין, וכשהגיע לפסוקי דזמרה הביאו לו טלית ותפילין, יברך עליהם בין פרק לפרק. ואם הביאום לו לאחר שהתחיל ברכת יוצר אור, יברך עליהם בין ברכה לברכה, [בין יוצר המאורות לאהבת עולם או בין אהבת עולם לשמע ישראל] או בין פרק לפרק שבקריאת שמע [דהיינו בין ובשעריך לוהיה אם שמוע, או בין על הארץ לויאמר]. אולם אם הביאום לו, לאחר שאמר פרשת ציצית שבקריאת שמע, יתעטף בטלית ויניח תפילין בלי ברכה, ובסיום העמידה ימשמש בציציות ויברך להתעטף בציצית, וימשמש בתפילין ויברך להניח תפילין. ואם הביאום לו וכבר אמר ברוך אתה ה' גאל ישראל, יניח רק את התפילין בלי ברכה, ולאחר העמידה יברך ויתעטף בציצית, וימשמש בתפילין ויברך. (ה"ע א קיג. ג קסב, ד תצה)

לבני אשכנז – אם הביאום לו לאחר שהתחיל ברכת יוצר אור, אזי בין ברכה לברכה או בין פרק לפרק יתעטף בטלית בלי ברכה, ויניח את התפילין בברכה, ולאחר העמידה ימשמש בציציות ויברך. והוא הדין אם הביאו לו קודם שאמר ברוך אתה ה' גאל ישראל. אבל אם אמר ברוך אתה ה' גאל ישראל, יניח רק את התפילין בלי ברכה, ולאחר העמידה יברך ויתעטף בציצית, וימשמש בתפילין ויברך. (ה"ע א קיד. ג קסג)

תפילין של אחר

הבא לבית הכנסת ואין לו תפילין, אך ישנן תפילין של אדם אחר שאינו נמצא כדי שיבקש רשות להניחן, מותר לו מן הדין להניחן, שמן הסתם אנו אומרים שנוח לו לאדם שיעשו מצוה בחפציו. ובלבד שישמור עליהן היטב, ולא יסיח דעתו מהן, ויקפלן ויחזירן כפי שהיו מונחים. וכשימצא את בעל התפילין, טוב שיבקש ממנו רשות על מה שהשתמש. ואם לא קיפלן, הרי הוא גזלן, וכאילו לא הניח תפילין וברכתו לבטלה. (סימן יד ס"ד, ג קנח. ה"ב ב סו. בן איש חי)

☜ סדר הנחת התפילין

ימין או שמאל – רוב בני האדם שהם ימניים, מניחים את התפילין על יד שמאל, שנאמר (שמות יג טז): "וְהָיָה לְאוֹת עַל **יָדְכָה**, וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ", ודרשו חז"ל (מנחות לז ע"א): 'ידכה' - יד כהה, חלשה, שהיא היד השמאלית. אבל השמאלי, מניח את התפילין על ידו הימנית שהיא ידו הכהה. (סימן כז ס"ו)

כתיבה בימין ומלאכה בשמאל – מי שכותב בימין וכל מלאכתו עושה בשמאל, הריהו ככל ימני ומניח תפילין על יד שמאל. (סימן כז ס"ו) משום שנאמר: "וקשרתם לאות על ידך", וסמוך לזה נאמר "וכתבתם", והיינו שביד שכותב, בה הוא קושר את התפילין

על ידו האחרת. ומכל מקום טוב להחמיר, ולאחר התפילה יניח את התפילין של יד גם על יד ימין. ויהפוך את הבית, באופן שהיו"ד של הקשר תהיה לצד הלב ולא לצד חוץ. והוא הדין להיפך באדם שכותב בשמאל ומלאכתו בימין, שמניח על יד ימין, וטוב שיחמיר להניח לאחר התפילה גם על יד שמאל, ויהפוך את הבית כנ"ל. (ה"ע א כו. ה"ב ב קט)

מיושב או מעומד – מנהג בני ספרד להניח תפילין של יד בישיבה ושל ראש בעמידה, כמבואר בזוהר הקדוש. ואם אין לו אפשרות לשבת, יניח מעומד. ובני אשכנז נוהגים להניח של יד ושל ראש מעומד. (סימן כה סי"א. ג קלד, קלז)

רמז רמזו בפסוק (שמות יז טז) "כִּי **יָד** עַל **כֵּס**", שכאשר מניחים של יד, יושבים על הכסא. (מור וקציעה סימן ח)

מיקום הנחת תפילין של יד – הוא על הזרוע בבשר התפוח שבין המרפק לכתף, בחצי הסמוך יותר למרפק, ויזהר שלא יעלה למעלה מזה אפילו כלשהו. ויטה מעט לכיוון הלב, שנאמר: "והיו הדברים האלה על לבבך". (סימן כז סעיפים א, ז)

הברכה וההידוק – אחר שמיקם את התפילין במקומו הראוי, יברך: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציונו להניח תפילין", ומיד יהדק הקשר היטב שלא יזוז. (סימן כה ס"ח. ג צב, קסח)

כשמברך, ישים לב לומר "לְהָנִיחַ תפילין", בקמץ ונו"ן רפויה ולא בפתח ודגש. כי "להניח" בפתח ונו"ן דגושה, היינו לעזוב ולהניח את התפילין בארון. (סימן כה ס"ז. ג פז)

כשמהדק את התפילין על ידו, ישים לב שהרצועה לא תתהפך. ויקפיד שהתפילין יהיה מונח היטב על בשרו. ומי שידו צרה ומחמת כן התפילין זז ממקומו, אזי לאחר שהידק את התפילין, יכרוך את הרצועה על התיתורא [החלק האחורי שמתחתיו עוברת הרצועה] וימשכה על ידו, כדי לחזקו שלא יזוז. (סימן כז משנ"ב ס"ק לב)

יו"ד של הקשר – הקשר שנמצא קבוע בתפילין של יד, נקרא יו"ד, ויזהר שלא תזוז היו"ד של הקשר מהתפילין, מפני שהזוהר הקדוש מחמיר בזה. (סימן כז ס"ב)

אין צורך לכרוך את הרצועה סביב הבית של התפילין, כדי להדק את היו"ד לקשר, ודי לקשור ולהדק את היו"ד עם הבית בגיד קבוע. וכן המנהג פשוט אצל בני אשכנז. ויש המהדקים את היו"ד בצורה חזקה מאוד לבית, וכך אינה זזה כלל. (שלמי צבור, קונטרס היחיאלי, וכמנהג המקובלים של יוצאי ארם צובא. שו"ת יביע אומר חלק ט סימן קח אות כ)

לאחר שהידק היטב את התפילין על זרועו, יכרוך שבע כריכות על ידו, ויעביר את הרצועה בין אצבעותיו שלא יפתחו הכריכות, עד סיום הנחת תפילין של ראש. (ג קמא)

זמן הוצאת תפילין של ראש מהכיס – לא יוציא את התפילין של ראש מכיסן, אלא רק לאחר שהידק את התפילין של יד בזרוע. (סימן כה סעיף יא)

מיקום הנחת תפילין של ראש הוא מתחילת שורשי השיער ולמעלה מול המקום שבין העיניים, ויקפיד שלא ירד אפילו כלשהו על המצח. ומה שנשאר תלוי מעט באויר כנגד שורשי השיער, אין בכך כלום, שאי אפשר שכל התפילין יהיה מונח על העור ממש. והקשר שמאחור שבצורת אות דל"ת, יהיה מונח בסוף הבליטה שמאחורי הראש, באמצע ולא יטה לצדדים כלל. ויעביר את הרצועות על כתפיו אחת מימין ואחת משמאל. (סימן כז סעיפים ט, י, יא. ג קמז. ה"ב ב ק, קכז)

ויש ללמד בכל זה את ההמון שאינם בקיאים בהנחת התפילין במקומן בדיוק, ופעמים שיורדות התפילין על המצח או זזות לצדדים, וגם של יד אינן במקומן כראוי, ויורדות או עולות מדי, ומבטלים מצות תפילין, וגם ברכתן לבטלה. (ג קעג)

לאחר מכן יכרוך את הרצועה של יד שלוש כריכות על אצבעו האמצעית [האמה], ותחילה יכרוך על הפרק האמצעי של האצבע, ואחר כך יכרוך עוד שתי כריכות בפרק התחתון, ואת יתר הרצועה שנשארה, יכרוך על גב ידו. (סימן כז ס"ח. ג קמה, קמז)

קופסה על של יד – יש נוהגים בסיום הנחת התפילין לגמרי, לכסות התפילין של יד בקופסה, כדי לשמור על הריבוע שלא יתקלקל ולא ישתפשף. (יבי"א ח"ח סימן ד)

קרח – מי שהקריח ואין לו שיער, יניח במקום שהיו לו בעבר שורשי שיער. וכן מי שלא צמחו לו שערות בראשו מעל המצח, יניח כשאר בני אדם. (ה"ב ב קכה)

ברכה על של ראש – מנהג **בני אשכנז** שמלבד מה שברכו "להניח תפילין" על של יד, מברכים גם על של ראש בלחש "על מצות תפילין". ולאחר שמהדק על הראש, אומר: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד". אבל בני ספרד, מברכים רק "להניח תפילין" על של יד, ופוטרים בה של ראש. (ג צד)

גבס – מי שיש לו גבס בפס ידו עד המרפק, מניח תפילין בברכה על הזרוע ואת הרצועות יכרוך על הגבס. אבל אם יש לו גבס למעלה מהמרפק, יניח את התפילין על הגבס בלי ברכה, ויברך על תפילין של ראש "על מצות תפילין". [שהתפילין צריכות להיות על הבשר ממש שלא יהיה דבר חוצץ ביניהם, אבל ברצועות אין זה מעכב. (סימן כז ס"ד)] ויכסה את התפילין של יד, שלא יטעו שאפשר להניח לא על היד ממש. (ג קעח, קפ)

תחבושת – מי שיש לו תחבושת על ראשו ואי אפשר להוציאה, יניח את התפילין על התחבושת, ויכסה בטלית שלא יטעו שאפשר להניח לא על הראש ממש. ואם הוא מבני אשכנז, לא יברך על של ראש. (ג קפד. הרמ"א סימן כז ס"ה)

שכח לברך – מי ששכח לברך על התפילין, אינו צריך לחלצן כדי לברך, אלא ימשמש בהן ויברך. מכיון שהמצוה נמשכת כל זמן שהתפילין מונחות עליו. (ג צד)

הפסק – בין הנחת תפילין של יד לשל ראש, אסור להפסיק בדיבור, ואפילו לא ברמיזה באצבעותיו או בקריצה בעיניו. ואם טעה והפסיק בדיבור בדברים

שאינם מענין התפילין, אזי כשיניח תפילין של ראש, יברך "על מצות תפילין". אבל אם דיבר מענין התפילין, [כגון שראה שהרצועה של ראש קטנה עליו ואמר למשהו להרחיבה], או שטעה וענה קדיש או קדושה, או שרק רמז באצבעותיו ועיניו, לא יברך. (ה"ע א יח. ג קט, קיג, קל)

התחיל להניח תפילין של יד, וראה שהשליח ציבור מתקרב לאמירת קדיש, ואם יכרוך שבע כריכות, לא יספיק לגמור להניח גם של ראש ולענות לקדיש, רשאי שלא לכרוך את הכריכות על היד, ויקפיד רק להדק היטב את התפילין בזרוע, ומיד יניח תפילין של ראש, ויענה לקדיש, ולאחר מכן יכרוך שבע כריכות. (ג קכב)

תוספת שיער

הסובל מנשירת שיער שהדביקו לו תוספת שיער על ראשו, וכידוע כי תוספת זו נדבקת בדבק רפואי מיוחד ונראית טבעית לחלוטין כשיער אמיתי ממש ואינה יוצאת כלל, ופעם בחודש לערך שגדל שערו הטבעי, מוריד הספר את התוספת באמצעות חומר מיוחד, ומספר את שער ראשו, ולאחר מכן חוזר ומדביק את התוספת כבתחילה. רשאי להניח תפילין של ראש על שיער זה, שכיון ששערות אלו דבוקות היטב לראשו וחפץ בהן, אין בהן משום חציצה. (אגרות משה, אבני שוהם, הרה"ג גבריאל טולידנו בקובץ אסיא, נטעי גבריאל, פסקי תשובות ועוד) ובצירוף דעת הרשב"א ועוד, שאין דין חציצה בתפילין של ראש כלל ויכול להניחם על הכובע, אף שלכתחילה מרן השלחן ערוך החמיר בזה. (סימן כז ד, ה. שו"ת חלקת יעקב, שו"ת מעין אומר. ועיין שו"ת יחוה דעת ח"ב ס"ב. ידידי נפשי הגאון רבי יצחק לוי שליט"א הרב הראשי לנשר)

היסח הדעת

החולץ תפילין על דעת לחזור ולהניחן, אינו צריך לברך עליהן שוב, אבל אם חלצן ונכנס לבית הכסא, אף שבדעתו לחזור ולהניחן, חוזר לברך שוב. שמכיון שאסור להכנס עם התפילין לבית הכסא, על כרחו נחשב לו להיסח הדעת והפסק. (ג קנד)

אם זזו התפילין ממקומן, כשמחזירן למקומן, אינו צריך לחזור ולברך. (ג קנו)

המניח תפילין פעם נוספת במשך היום, כגון ללמוד עימהן, מברך על הנחתן, ואפילו אם מניחן כמה פעמים ביום, מברך בכל פעם שהסיח דעתו מהם. (ג קנד)

יש להבין, מה ההבדל בין הנחת תפילין לנטילת לולב, שהנוטל לולב בחג הסוכות וברך עליו, ורוצה שוב ליטלו במשך היום, אינו מברך שנית, ואילו בתפילין, בכל פעם שמניחן במשך היום, צריך לחזור ולברך עליהן? ויש לומר, שבלולב מאחר שנטלו והגביהו פעם אחת, יצא ידי חובת המצוה ואינו מקיים עוד מצוה בכל רגע שאוחז עוד בלולב, לכך גם אינו מברך כשנוטלו שוב, שהרי אין שום מצוה בנטילה זו, לא כן בתפילין שבכל רגע שהן עליו, הוא מקיים עוד מצוה ועוד מצוה, ומכיון שהמצוה מתמשכת, גם אם הורידן ולאחר זמן חזר והניחן, עליו לברך, כי סוף סוף מקיים מצוה בכל רגע שהן עליו.

☜ תפילין של רבנו תם

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן לד ס"ב): ירא שמים יניח שתי זוגות תפילין, זוג אחד כשיטת רש"י כפי מנהג רוב העולם, והזוג השני כשיטת רבינו תם. ופעם התבטא

מרן רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל על אותם שלא מניחים רבנו תם, בטענה: 'מי אני שאחשיב את עצמי לירא שמים?', על זאת ענה מרן: היאך אדם יכול לחשוב חלילה שאינו ירא שמים?! הלוא נאמר בתורה (דברים י יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ", היכן היראת שמים שלך?

באור הדברים: ישנה מחלוקת בפוסקים בסדר כתיבת והנחת ארבע הפרשיות בתוך התפילין, לדעת רש"י, הרמב"ם ועוד, סדר הפרשיות כדלהלן: קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך, **שמע ישראל, והיה אם שמוע.** ולדעת רבנו תם ועוד: קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך, **והיה אם שמוע, שמע ישראל.** והמנהג כשיטת רש"י והרמב"ם. אך מאחר שרבים פוסקים כשיטת רבנו תם, ולדעתם התפילין של רש"י הן פסולות, וכן לדעת רש"י, התפילין של רבנו תם פסולות. על כן, ירא שמים יצא ידי חובת שניהם, ובתחילה יניח של רש"י, ולאחר התפילה יניח של רבנו תם בלי ברכה, ויקרא עימהן פרשיות 'שמע ישראל', 'והיה אם שמוע'. ויכוון שיוצא ידי חובה רק באותם התפילין שהם האמת, והזוג השני הוא כרצועות סתם. (סימן לד סעי' א, ב. ג שעו)

בספר תולדות החפץ חיים זצ"ל, מספר בנו ז"ל (עמוד כז), כי בערוב ימיו של אביו החפץ חיים, החל להניח תפילין של רבנו תם בעקבות מעשה שהיה. באותה תקופה יהודי בעל כשרון אדיר וידע רחב ביותר, טען כי תגלית מרעישה בידו - תלמוד ירושלמי על סדר קדשים שלא נחשף מעולם. והנה ראה זה פלא, במסכת מנחות, שהיתה אז אחת מן המסכתות שנחשפו על ידו, נכתב במפורש כדעת רבנו תם. ראה כן החפץ חיים זצ"ל, ומיד החל להניחן, כעבור זמן מה התברר, כי חושף הספרים אחראי לאחת התרמיות הגדולות ביותר שנודעו, וכי הוא זייף בעצמו את כל הכתבים שהוצגו על ידו כמי שנכתבו על ידי חכמי ארץ ישראל. שמע זאת החפץ חיים, אך לא פסק ממנהגו להניח תפילין של רבנו תם. (דף על הדף מנחות לד ע"ב)

נשוי – המנהג הרווח שלא להניח תפילין של רבנו תם, אלא מי שהוא נשוי. (ג שצ)

הפסק – גם כשמניח תפילין של רבנו תם, לא ידבר מתחילת ההנחה של יד עד סיום ההנחה של ראש. ואולם אם שמע קדיש או קדושה בינתיים, יענה. (ג שצו)

אם טעה ולקח תפילין של רבנו תם, בחושבו שהן תפילין של רש"י, ובירך עליהן, ולאחר שהתחיל להתפלל עם תפילין של רבנו תם, הרגיש בטעותו, אזי כשמניח תפילין של רש"י, יחזור לברך. אבל אם הרגיש בטעותו מיד לאחר שסיים הנחת תפילין של רבנו תם, ולא הפסיק בדיבור כלל, לא יברך על הנחת תפילין של רש"י. כיון שיש אומרים שאין עשיית מעשה לבד בין הברכה לתחילת עשיית המצוה, נחשב להפסק, וספק ברכות להקל. (ה"ע א כו)

זמן הנחת תפילין של רבנו תם – מה טוב ומה נעים להנהיג בבתי הכנסת להפסיק מעט לאחר חצי קדיש קודם אשרי, כדי שיניחו הציבור תפילין של רבנו תם ויאמרו שתי פרשות של קריאת שמע [שמע ישראל, והיה אם שמוע], ובכך גם ירוויחו לומר עמם קדושת ובא לציון. וכן הנהיג מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל. ואולם במקומות שלא נוהגים כן, ויודע שאם יניח רבנו תם קודם אשרי, יפסיד אמירת קדושת "ובא לציון" עם הציבור, יניח רבנו תם לאחר עלינו לשבח. ואם זמנו מצומצם, יניח לאחר "ובא לציון". (שו"ת יביע אומר חלק ג סימן ד. ג תנ)

תפילין בלילה

אסרו חכמים להניח תפילין בלילה, מחשש שמא יישן בהם ויפיח. ואם שכח

להניחן כל היום ונזכר בבין השמשות, יניח ויברך, אבל לאחר צאת הכוכבים לא יניח כלל. (ג רכג, רכז) וחייב לשוב בתשובה ולהתחרט על מה שעבר עליו יום אחד בלא הנחת תפילין. וישנן היטב הלכות תפילין, כדי לכפר על עוונו. (ג מב)

בעל תשובה

מי שלא היה מניח תפילין, ועתה ברוך ה' חזר בתשובה והתחיל להניח, עליו להתחרט על כל אותן שנים שלא הניח בהן, ויקבל על עצמו להבא שלא יחסיר להניחן אפילו פעם אחת, וישנן היטב הלכות תפילין לכפר על עוונו. ויתאמץ גם לזכות אחרים ולעודדם ולשכנעם בנועם לקיים מצוה זו כהלכה, ואשריו בעולם הזה וטוב לו בעולם הבא, שזכה ונעשה ממצדיקי הרבים, ושב ורפא לו. וטוב שיניח מכאן ולהבא גם תפילין של רבינו תם.

בתי התפילין והרצועות

בתי התפילין – הלכה למשה מסיני שיהיו הבתים מרובעים. ואם השתפשף מעט מהזויות, הריהם כשרים, אך טוב לרבעם. ואם נעשה עגול, הרי זה פסול. (ג שמז, שמח) והמנהג לצובעם בצבע שחור, אך אין זה מעכב. ולכן אם נקלף קצת מהצבע, הרי הם כשרים. וטוב שיצבעם בדיו שחור המיוחד לתפילין. (ג שמד)

רצועות – הלכה למשה מסיני לצבוע את הרצועות בצבע שחור מבחוץ. ואם התקלף הצבע, כמו שמצוי במקום הידוק הקשר של יד, יחזור לצבען. (ה"ב ב תצ)

רוחב הרצועה, ס"מ 1. ואם הצטמצמה מעט, ואין לו תפילין אחרות, אם רוחבה עדיין 9 מילימיטר, יניחם בברכה, [כי יש ספק ספיקא, שמא די ב-9 מ"מ, ושמא אין הגודל מעכב כל כך.] אבל בפחות מזה, יניחם בלי ברכה. (סימן כז סי"א. ה"ב ב קלה)

אכילה עם תפילין

לא יאכל עם התפילין סעודת קבע, אבל אכילת עראי, מן הדין מותרת, ובפרט כשהוא נשאר ללמוד עם התפילין, שבודאי יש להקל לו. (סימן מ ס"ח. ג תצז)

שינה עם התפילין

בהיות שצריך האדם לשמור את גופו נקי כאשר התפילין עליו וכנ"ל, לכן אסור לישון כשהתפילין מונחות עליו, שמא יפיח בהן. (סימן מד)

נפלו מידו

מי שנפלו התפילין מידו לארץ, צריך להתענות יום אחד. אולם אם על ידי התענית ימעט בעסק התורה או שהוא שכיר וימעט ממלאכת בעל הבית, או שקשה עליו התענית מאוד, יפדה את התענית בשווי סעודה אחת, ויתן את הכסף לצדקה. ואם נפלו התפילין מידו כשהיו בכיסויים, די לתת מעט לצדקה. (ג תקח)

כיס נאה

ראוי לכל אדם לייחד כיס יפה ומהודר לטלית ולתפילין. וכתב בספר חסידים (סימן

קכט): "כבד את ה' מהונך", אתה קונה ארגז לשמור כסף וזהב שלך, יותר יש לך לקנות ארגז נאה להצניע את ספריך ותפיליך. "זה אלי ואנוהו" התנאה לפניו במצוות, אתרוג נאה, לולב נאה, סוכה נאה, וטלית נאה, וכן תעשה לכל חפצי ה'. ע"כ.

לא נאה ולא יאה

כמה חבל הנוהג שפשט בשנים האחרונות אצל בחורים ואף אצל אנשים מעטים, אשר במקום לייחד כיס יפה ומעוטר כנאה וכיאה לטלית ולתפילין, החלו ליתנם בצידנית - תפילנית, ותולים אותה על כתפיהם כצידנית הניטלת על הכתף לטיול, ובדרך עראי ולא בחיבה של מצוה, כפי שנהגו ישראל קדושים מאז ומעולם. ואמנם צידנית זו מיועדת לחיילים, מחשש שמא ייפגעו התפילין מגשם ושמש, אך מה לאחרים להשתמש בה?! ומגוחך הדבר שכל חתן בר מצוה רוכש לעצמו צידנית זו, ומבטל בשאט נפש את המעלה של "זה אלי ואנוהו", וכמו שכתב בספר חסידים: אתה קונה ארגז לשמור כסף וזהב שלך, **יותר יש לך לקנות ארגז נאה להצניע את ספריך ותפיליך.** ואשרי השומע לקול מורים, ויחדל מלהשתמש בצידנית זו, וירכוש כיס יפה ומעוטר כראוי לכבודה של מצוה.

כיס שבלה

כיס תפילין שבלה, אינו חייב גניזה, כי אינו נחשב תשמיש קדושה, אלא תשמיש של תשמיש קדושה. שהתפילין הם קדושים, ומונחים בקופסה, והקופסה בכיס. (ה"ב ז תסב, תע)

☙ דינים השייכים קודם תפילת שחרית ❧

☜ אמירת שלום

משכים לפתחו – אסור להקדים לביתו של חברו קודם התפילה, כדי לומר לו שלום או בוקר טוב וכיוצא, משום שנראה כמחשיב את חברו יותר. אולם אם רואה את חברו בדרך, מותר לומר לו שלום, וכל שכן שבהכנסו לבית הכנסת, מותר לומר שלום למתפללים כיאה וכנאה, והנהג בהם מנהג דרך ארץ. (פט ס"ב. ה פד) וכן ראינו מעשה רב אצל מרן הראשון לציון זצוק"ל, שבהכנסו לבית הכנסת בבוקר להתפלל, היה אומר שלום לנמצאים בדרכו עד שמגיע למקום מושבו.

נסיעה טובה – אם חברו עומד לצאת לחו"ל, לא יקדים ללכת לביתו קודם התפילה, כדי לברכו בברכת נסיעה טובה, אבל ברבו והוריו שהתורה חייבתו בכבודם, מותר ללכת לביתם לברכם, אך לא בלשון שלום. (ה פז, פט)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן פט ס"א), אסור לאדם להקדים וללכת לפתח חברו כדי ליתן לו שלום, משום ששמו של הקב"ה שלום, שנאמר (שופטים ו כד) "וַיִּקְרָא לוֹ ה' שָׁלוֹם". שאין מן הראוי להזכיר שמו של הקב"ה על האדם ולכבדו לפני שמכבד להקב"ה. ולכן אף כאן שהתורה חייבתו לכבד את רבו והוריו ולכן התירו לו ללכת לביתם, מכל מקום לא יברך אותם בשמו של הקב"ה.

מותר לברך את חברו קודם התפילה בברכות כגון "השם ישמרך" וכדומה, כיון שמברכו בשמו של הקב"ה. (עיין משנה ברורה סימן פט ס"ק יא)

גמילות חסד – במקום הצורך מותר ללוות את חברו בנסיעה לשדה התעופה קודם התפילה, שיש בזה מצות חסד, וכל שכן ללוות את רבו והוריו, שיש בזה כמה וכמה מצוות. ופשוט שיזהר שלא יעבור זמן תפילה. (ה פז, פט)

☜ התעסקות בצרכיו

נסיעה לתפילה – אסור להתעסק בצרכיו קודם התפילה, שאין ראוי להקדים את עסקיו ועניניו קודם שיתפלל לבורא עולם. על כן, אם הוצרך לנסוע מעיר לעיר, יתפלל ואחר כך יסע. אולם אם מטרתו בנסיעה כדי להתפלל במקום מסוים, כגון שרוצה להתפלל בכותל המערבי, או עם קרובו שחוגג את הנחת התפילין והעליה לתורה לכבוד הבר מצוה, רשאי לנסוע מעירו לשם. (ה צד)

נסיעה לעבודה – הגר במושב שאין שם מנין לתפילה, ורוצה ליסוע לעיר מקום עבודתו להתפלל בבית הכנסת במנין, או המתחיל לעבוד בשעה מוקדמת, ואם יתפלל במקומו יאחר לעבודה, אם מטרת נסיעתו היא רק לצורך העבודה [ולכן בימי חופשתו, אינו נוסע לעיר להתפלל במנין], עליו להתפלל ביחידות במקומו, ואחר כך יצא לעבודתו, כי נסיעתו נחשבת כעשיית צרכיו קודם התפילה. ובכל זאת, אם יקשה עליו מאוד להתפלל בכוונה כהוגן ביחידות במקומו, מחמת הלחץ אשר עליו וחוסר ישוב הדעת, ואילו במנין בעיר, תהיה דעתו מיושבת יפה, רשאי ליסוע ולהתפלל שם, כי "תפילה בלא כוונה, כגוף בלי נשמה". (ה קא)

עצה טובה [בעיקר לימות החורף] למתחיל לעבוד בשעה מוקדמת, שיסע למקום עבודתו קודם עמוד השחר שאז עדין לא הגיע זמן תפילה ורשאי לעסוק בצרכיו, ויתפלל שם [מן הסתם בהנץ החמה]. (עיין סימן ל ס"ג. סימן פט סעי' ב, ג)

נסיעה לכולל – אברכים הצריכים לנסוע למקום לימודם, ואם יתפללו במקומם יאחרו ללימוד, רשאים לנסוע ולהתפלל במקום לימודם, כי אין נסיעה זו בכלל עשיית צרכיו האסורה קודם התפילה, כי זו נסיעה לצורך מצוה. גם כי יש מעלה להתפלל במקום שאדם לומד. (עיין שו"ת מענה לשון ח"ב סימן יב)

רחיצה – לא יתרחץ אחר שהגיע זמן התפילה, אלא אם כן מזיע וקשה לו להתפלל כך, שאז הרחיצה היא צורך התפילה שיוכל להתפלל בכוונה ובנקיות הגוף. וכמו כן, הטובל במקוה טהרה, ומוכרח לרחוץ עצמו קודם לכן, הרי זה מותר, כיון שהרחיצה היא צורך הטבילה, והטבילה היא צורך התפילה. (ה צו) [ורשאי לחפוף ראשו ולרחוץ עצמו בסבון לאחר הטבילה.]

גילוח – הרגילים להתגלח בכל יום, לכתחילה לא יתגלחו לפני התפילה. והמקילים בזה, יש להם על מה לסמוך, [שהרי זה כהכנה לתפילה]. (ה צט)

סידור המיטה – מותר לסדר את מיטתו בקומו מן השינה, שאין זה בכלל עשיית צרכיו, אלא סדר ודרך ארץ. (ה קא)

עשיית מצוה – איננה בכלל צרכיו ומותרת קודם התפילה. על כן, אם יש צורך

לטפל באביו ואמו קודם התפילה, או לעזור לאשתו בטיפול הילדים בבוקר, להלבישם, ולהכין להם אוכל לבית הספר וכיוצא, הרי זה מותר ומצוה. (ה קא)

☜ אכילה ושתיה

אסור לאכול ולשתות קודם התפילה. והטעם בזה כמו שדרשו חז"ל (ברכות י ע"ב) מהפסוק (ויקרא יט כו): "לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם" - לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. ואמר רבי אליעזר בן יעקב, כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל, עליו הכתוב אומר (מלכים א יד טו): "וְאֹתִי הָשְׁלַכְתָּ אַחֲרֵי גֵּוֶךָ" - אל תקרי גֵּוֶךָ [גופך] אלא גאיך. אמר הקב"ה, לאחר שנתגאה זה באכילתו - קיבל עליו מלכות שמים.

משקים חשובים – אסור לשתות משקים חשובים כיין, דבש, חלב, שכר וכיוצא, שבהם שייך לומר: אחר שהתגאה זה - בא להתפלל?! אבל מים או תה וקפה עם סוכר, מותר, שאינו שותה אלא כדי ליישב דעתו לתפילה או לחמם גרונו וכיוצא. ומה שנותן סוכר, הוא כדי להפיג המרירות ולא לשם תענוג. (ה קד. ועיין חזו"ע פסח קיג)

קפה עם חלב – במקום צורך, רשאי לערב מעט חלב בקפה, שמאחר וכך הרגילות אצל רבים לשתות את הקפה עם חלב, אין בזה דרך גאוה. (ה קיז)

מאכלים לרפואה – אם הוצרך לאכול מאכל מסויים לרפואה, אף שאינו חולה ממש, מותר לו לאוכלו קודם התפילה, מפני שאין זה דרך גאוה. (ה קיח)

ביצה – חזן הרוצה לצחצח קולו שיהיה צלול, רשאי לגמוע ביצה חיה קודם התפילה, מפני שאין דרך לאוכלה כך, ונחשב כמאכל לרפואה. (ה קכא)

רעב – מי שהוא רעב מאוד ואינו מיושב בדעתו להתפלל בכוונת הלב, הרי הוא כחולה, ומותר לו לאכול קודם התפילה. (ה קיח)

חלש – מי שהוא חלש ואינו יכול ללכת לבית הכנסת אלא אם כן יאכל קודם, אך אם יתפלל בבית, לא יצטרך לאכול קודם התפילה, הנכון שיתפלל יחיד בביתו ויאכל [ואחר כך יבוא לבית הכנסת לשמוע קדיש, קדושה וברכו,] ולא יאכל קודם התפילה. כי אכילה קודם התפילה, היא איסור גמור מן הדין, ואילו להתפלל בבית הכנסת עם הציבור, אינה חובה גמורה, ואין להתיר איסור בשביל דבר שאינו חובה. (ביאור הלכה סי' פט. ה קיח) ומכל מקום מאחר ובדרך כלל הבעיה היא בשבת שהתפילה ארוכה, שאינו יכול להעמיד את עצמו עד שיחזור הביתה, ומצוי בחולי סכרת שבבוקר יורד להם הסוכר, יש להמליץ להם שיביאו עמם חתיכת עוגה, ויאכלוה מיד לאחר עמידה של שחרית אפילו בלי קידוש, ובכך ירויחו להתפלל במנין, ולא לאכול לפני התפילה.

עול מלכות שמים – בכל המקרים הנ"ל שהתירו לאכול קודם התפילה לרפואה וכיוצא, אם יכול, טוב שיקרא ברכות השחר וברכות התורה וקריאת שמע קודם שיאכל, כדי שיקבל עליו תחילה עול מלכות שמים. (ביאור הלכה סימן פט)

קטן – מותר לתת לקטן לשתות חלב או לאכול עוגה וכיוצא, קודם התפילה. ואולם ילד בריא בן שתים עשרה שנה, נכון לחנכו גם בזה. (שו"ת יבי"א חלק ד סימן יב)

נשים – מותר לנשים לאכול לפני התפילה, ואפילו קבעה לעצמה להתפלל שחרית. כי דוקא הגברים שחייבים בתפילת שחרית, שייך לומר בהם, היאך זה אחר שהתגאה באכילתו בא ומתפלל, אבל הנשים שאינן חייבות להתפלל שחרית דוקא, רשאיות לאכול. (חזו"ע שבת ב קסט)

בעוד לילה – הישן שינת קבע בלילה על מיטתו וקם קודם עמוד השחר, מן הדין רשאי לאכול, ובפרט אם קם לעסוק בתורה, ועל ידי שיאכל יוכל ללמוד יותר טוב. ומכל מקום בהגיע עמוד השחר, עליו להפסיק לאכול. על כן, הקמים בלילות שבת לפייט בשירות ותשבחות לבורא עולם, ומגישים לפניהם מאכלים, ישימו לב שבהגיע עמוד השחר יפסיקו לאכול. ועל הגבאים לתת הדעת על כך, ולא להכשיל את הציבור באכילה קודם התפילה. (ה קכו, קנד)

אדם שאינו מתפלל – אין איסור להגיש לפניו מאכל. כי מאחר שאינו מתפלל, לא שייך אצלו איסור אכילה קודם התפילה, כי אין תפילה. והבן, ששני הטעמים הנ"ל לא שייכים בו, לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם, ואחר שהתגאה זה - בא להתפלל. (ציץ אליעזר. ה קמט)

לימוד תורה

משהגיע זמן התפילה, לא יתחיל ללמוד עד שיתפלל, שמא ימשך בלימודו ויעבור זמן קריאת שמע ותפילה. אולם הרגיל להתפלל בבית הכנסת [בשעה קבועה], מותר לו להתחיל ללמוד, שמאחר ורגיל בקביעות ללכת לבית הכנסת, בודאי יזכור. (ה קנו)

תורה של רבים

מותר למסור שיעור תורה לרבים קודם התפילה, שאין לך מעלה גדולה יותר מזיכוי הרבים.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן פט ס"ו): אפילו ללמוד, אסור משיגיע זמן תפילה, והיינו מי שרגיל להתפלל בבית מדרשו ואינו רגיל לילך לבית הכנסת, שאז יש לחשוש שמא יטרד בלימודו ויעבור זמן קריאת שמע ותפילה. אבל מי שרגיל לילך לבית הכנסת, מותר. ואם הוא מלמד לאחרים, אפילו אם אינו רגיל לילך לבית הכנסת, מותר, כיון שהשעה עוברת, שזכות הרבים דבר גדול הוא, ואם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכלו ללמוד.

יציאה מהבית עם טלית ותפילין

הזוהר הקדוש מפליג מאוד בשבח היוצא מביתו כשהוא מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין, ואפילו אם מחמת כך, לא יהיה מעשרה ראשונים בבית הכנסת. (ג עג. ה קפו)

נסיעה ברכב עם טלית ותפילין

הנוסע ברכבו מביתו לבית הכנסת, עדיף יותר שיניח את התפילין בבית הכנסת ולא בביתו, מאחר ויהיה מוכרח להסיח דעתו מהתפילין בשעת הנהיגה, כדי להשגיח על נסיעתו כיאות. ואף על פי שיש אומרים שאין נחשב היסח הדעת אלא דברי שחוק וכיוצא, מכל מקום כיון שלדעת כמה פוסקים [הרמב"ם, הרמב"ן, רבנו האר"י ועוד] גם זה נחשב להיסח הדעת, אין לו להכניס עצמו למחלוקת הפוסקים בשביל מעלת יציאה עם תפילין מהבית. (ג רמא)

☙ דינים השייכים קודם כל תפילה ❧

לרוץ לבית הכנסת

מצוה לרוץ להתפלל בבית הכנסת ואפילו בשבת. וכבר ביציאתו מביתו יזדרז בהליכתו, וקרוב לבית הכנסת ימהר יותר. אך לא יכנס לבית הכנסת בריצה, אלא יעצור בכניסה ויכנס באימה כנכנס אצל המלך. (ה קעז, קעט)

מעלת עשרה ראשונים

אמר רבי יהושע בן לוי: לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וְיִמָּנֶה עם עשרה מתפללים הראשונים, שאפילו מאה אנשים באים אחריו, נותנים לו שכר כנגד כולם (ברכות מז ע"ב). שמעלה יתירה ישנה בעשרה הראשונים, שהם הביאו את השכינה לבית הכנסת (מהרש"א). וכך נפסק בשלחן ערוך (צ סי"ד): "ישכים אדם לבית הכנסת, כדי שימנה עם עשרה הראשונים". ועוד אמר רבי יהושע בן לוי: תקדימו לבוא לבית הכנסת, ותתעכבו לצאת, כדי שתאריכו ימים ושנים. (ברכות ח ע"א)

מעלת המגיע ראשון לבית הכנסת

אומר הזוהר הקדוש (תרומה קלא ע"א): בא וראה, שהראשון שבא לבית הכנסת אשרי חלקו שהוא עומד בדרגת צדיק, לפי שזוכה להתחבר יחד עם השכינה השורה בבית הכנסת. וזהו סוד הפסוק "וּמְשַׁחֲרֵי יִמְצָאֻנְנִי", שהמשחרים לפתחי לבית הכנסת ימצאו אותי שם. והבא ראשון, עולה במעלה יותר. ואם תשאל, הרי למדנו (ברכות ו ע"ב) שבשעה שבא הקב"ה לבית הכנסת ולא מצא עשרה אנשים, מיד הוא כועס, ואיך אתה אומר שאפילו אחד שמקדים לבוא, הוא מתחבר עם השכינה ועומד במדרגת צדיק? אלא **משל** למלך שציוה לכל בני העיר שיבואו ביום פלוני למקום פלוני. עד שבני העיר הכינו את עצמם לבוא, הקדים איש אחד לבוא לפני כולם. פתאום בא המלך ומצא את האיש שהקדים לבוא. שאלו המלך היכן כל בני העיר? אמר לו: אדוני המלך אני הקדמתי לבוא, והם תיכף יבואו לציווי המלך. מצאו דבריו חן בעיני המלך וישב ודיבר עימו, ונעשה אהובו של מלך. בין כך ובין כך באו כל בני העיר, והתפייס עמהם המלך והכל על מקומו בא בשלום. אבל אם המלך היה בא ואף אחד מבני העיר לא היה מקדים לבוא ולומר שתיכף הם באים, מיד היה כועס ורוגז.

והנמשל: מה שלמדנו שבשעה שבא הקב"ה לבית הכנסת ולא מצא עשרה אנשים מיד הוא כועס, לא דוקא עשרה אלא שלא מצא אף אחד, אבל אם באמת הקדים אחד לבוא ובאה השכינה ומצאה אותו, נחשב כאילו כולם באו, כי הוא כאילו אומר אני הקדמתי לבוא ותיכף שאר הציבור באים, ואז מתחברת עמו השכינה ונעשה אהובו ומיודעו של המלך, והוא בדרגת צדיק, ואם יום אחד לא בא, השכינה שואלת עליו למה לא בא. אבל אם אף אחד לא מקדים, אז השכינה אומרת, "מדוע באתי ואין **איש**", לא נאמר ואין 'עשרה', אלא ואין 'איש' להתחבר עימי להיות אצלי. (מתוק מדבש)

כולם באים בזמן – הדרת המלך

וזה תוכן דברי הזוהר הקדוש (תרומה קסד ע"ב): בשעה שבא הקב"ה לבית הכנסת

וכולם מתחילים להתפלל יחד, ומשבחים להקב"ה, זו היא הדרת המלך. אבל כשהקב"ה מקדים והעם מאחרים, אז מחנות המלאכים העליונים מתבטלים ממעלתם, משום שהשבחים להקב"ה צריכים להיות בעליונים ובתחתונים יחד בשעה אחת, אבל כשהמלאכים באים לשבח וישראל אינם באים, אין השבח כראוי. אבל אם באים אפילו רק עשרה, אז מתחברים עמהם מחנות העליונים לשבח להקב"ה. (הסולם)

מתי מגיעים לחתונה?

אם אתה אבא של החתן - עם פתיחת שערי האולם ועד סגירתם. אם אתה אחיו - מהתחלה ועד סוף השבע ברכות. אם אתה חבר - תגיע לחופה, תשהה כשעה שעתיים ותלך... ואם אתה שכן - תאמר מזל טוב ותצא... כך בתפילה - כמה שאתה יותר מקושר להקב"ה, כך הגעתך לתפילה. יש המגיע בברוך שאמר, ויש ביוצר, ויש גם בקריאת שמע ויוצא בהחבא לאחר החזרה, אך אשרי הזוכה להגיע מהתחלה ולהמנות מעשרה הראשונים - זה מראה על טיב הקשר שלו עם בורא עולם.

הכניסה לבית הכנסת

קודם שיכנס לבית הכנסת, ראוי שיבדוק שנעליו נקיות, בפרט בימי החורף, וכן שלא יהיה עליו שום לכלוך (סימן קנא ס"ח). וכתב רבנו האר"י (שער הכוונות): קודם שיכנס, יתעכב מעט בפתח, ויראה עצמו ירא וחרד ומזדעזע ליכנס בהיכל מלכו של עולם. וענין זה מועיל מאוד אל השלימות של האדם ואל ההשגה, כמו שנאמר: "בְּבֵית אֱלֹהִים נְהַלֵּךְ בְּרֶגֶשׁ", ונאמר: "וּמִקְדָּשִׁי תִּירָאוּ", שיתרגש האדם ויזדעזע בעת כניסתו בבית אלוקים שהוא בית הכנסת. (ה קעט)

כניסתו של מאור ישראל רבנו מאיר אביחצירא זיע"א לבית הכנסת

אחד הרבנים סיפר כי זכה פעם לשהות של הגאון הקדוש רבנו מאיר אביחצירא זצוק"ל שבאשדוד, והנה בהגיע זמן תפילת המנחה, הלך עם בבא מאיר לבית הכנסת ודיברו בדרך בדברי תורה. לפני שהספיק לסיים בבא מאיר את דברי התורה, הגיעו קרוב לפתח בית הכנסת, הפסיק בבא מאיר באמצע הדברים, והחלו ידיו לרעוד ופניו להרצין ולהראות אותות פחד וחלחלה, עד כדי כך שהרב האורח שליוהו חשב שקרה לו משהו. ואך כשהגיע לפתח בית הכנסת המתין כחצי דקה, והשתחווה השתחוויה גדולה לכיוון ההיכל, שם יד על יד, וכך נכנס בפחד גדול עד ההיכל, השתחווה שוב ונישק את ההיכל. לאחר מכן חזר אחורנית כשפניו כלפי ההיכל, ורמז לאותו חכם שיבוא לחדר צדדי ושם יסיים את דברי התורה.

מכאן נלמד מוסר כליות, היאך להזהר בקדושת בית הכנסת. לא בחינם זכה בבא מאיר לחולל ניסים ונפלאות נוראים, ולהיות אחד מבני עליה ומגדולי התורה שבדור. (קדושת בית הכנסת כו)

כיבוי הפלאפון

צריך לכבות את מכשיר הפלאפון קודם שיכנס לבית הכנסת, ועל האחראים לעורר על זה, כי הדבר גורם לבלבול בתפילה ולביטול הכוונה, הן של המתפלל עצמו והן של אחרים (ה רכט). ואם שכח לכבותו ובאמצע התפילה צלצל, יכבהו

מיד, וכל שכן באמצע העמידה. ובודאי שאינו רשאי לענות ולהגביה קולו כדי שהמצלצל ישמע שהוא בעמידה, שהרי בעמידה אסור אפילו לרמוז.

הכוונה שקודם התפילה

קודם כל תפילה ובקשה, יכוון לקיים מצוותו יתברך שציונו להתפלל אליו בעת צרה, להורות כי הוא אלוקינו ואנחנו עמו ועבדיו, ואליו עינינו תלויות, ואין לנו שום עזר אם לא ממנו יתברך, ונשים כל בטחוננו בו יתברך. (שו"ת תורה לשמה סימן יז)

שתה יין או שכר

אם שתה רביעית יין או שאר משקים המשכרים, ויודע בעצמו שאינו מושפע מכך כלל ויכול להתפלל כרגיל, רשאי להתפלל. אבל אם שתה יותר, לא יתפלל עד שיפוג יינו. ואם עבר והתפלל, אם הוא משער בעצמו שיכול לעמוד כך ולדבר לפני מלך, תפילתו תפילה, אבל אם אינו יכול לדבר לפני מלך, תפילתו תועבה, וצריך לחזור ולהתפלל כשיסור יינו מעליו. ואם עבר זמן תפילה, בתפילה שאחריה יתפלל תפילת תשלומים כדלהלן. (סימן צט. ה"ב ה שנד)

לאור האמור, לא נכון המנהג שנהגו בכמה בתי כנסת לעשות קידוש ברוב עם בשמחת תורה בין קריאת התורה למוסף, ושותים משקאות חריפים, שכיון שעומדים תיכף להתפלל מוסף, היאך יתפללו כשהם שתויים. והוא הדין לאותם השותים בשבת בין שחרית למוסף, וכל שכן ליוצאים באמצע קריאת התורה, שחמור הדבר יותר, ומצוה רבה לבטל מנהגם.

לשון נכונה ונוסח התפילה

קריאה מדוקדקת

על כל אדם להקפיד להתפלל ולקרוא את הפסוקים שבתורה, בנביאים ובכתובים בלשון צחה ונכונה, ולבטא את האותיות והניקוד כדת וכהלכה. (סימן סא סעיף כב)

ביטוי האותיות – בזוהר הקדוש (פנחס רכח ע"א ועוד) מובא שהאותיות מתחלקות לחמש מוצאות הפה. כדלהלן: א, ה, ח, ע, - אותיות גרוניות, שמבטאים אותן מהגרון. ב, ו, מ, פ, - אותיות השפתיים. ג, י, כ, ק, - אותיות החיך. ד, ט, ל, נ, ת, - אותיות הלשון. ז, ס, צ, ר, ש, - אותיות השיניים. (וכן כתוב בספר היצירה)

ומפורש בזוהר הקדוש שביטוי אות ח' אינה כמו המבטאים אותה כ-כ' רפויה, שהרי אות ח' היא מהגרון, ואות כ' היא מהחיך. וכן ביטוי אות ת' רפויה אינה כמו ס', שהרי אות ס' היא מהשיניים, ואות ת' היא מהלשון. וכן ביטוי אות ג' אינה מהשיניים [כמו ג'ורג'], אלא מהחיך.

כמו כן יש לבטא את האות ק' בצורה עמוקה, ולא כמו כ'. וכן אות ט' עמוקה, ולא כמו ת'. וכן באותיות א' ה' ע', יש לשים לב להבדיל ביניהן, שלא לבטא

אות ה' כאות א', שאות ה' עמוקה יותר, ואות ע' עמוקה יותר מאות ה'. וכן לא יחליף א' בע' וע' בא', או ס' וש' באות ש' ולהיפך. למשל, במקום לומר: "לְסֵסְתִי בְּרִכְבֵי פַּרְעֹה", אומר: לְשֵׂשְׂתִי. ובמקום: "שִׁיר הַשִּׁירִים", אומר: סִיר הַסִּירִים. (ה שצט)

כדברים אלו מבואר בכמה מגאוני אשכנז, ומהם: הגאון מהר"י יוזפא בספרו נוהג כצאן יוסף, הגאון יעב"ץ בסידורו בית יעקב, הגאון ר' יחיאל יעקב וינברג בשו"ת שרידי אש, הגאון מהרי"א הענקין בספרו עדות לישראל ועוד. ובשו"ת דברי יוסף להרה"ג רבי יוסף שווארץ, כתב, לדעתי נראה ברור שהברת הספרדים היא הנכונה, כי הם לא הלכו כל כך בגולה מדחי אל דחי, כי אם בחורבן בית שני באו משם לספרד עד גלות הארץ במשך יותר מאלף ושלוש מאות שנה, ולא שינו הברתם אשר הביאו עמם, ואשר השתמשו בה אבותינו בירושלים ובבית המקדש ובכל ארץ ישראל. וביותר הברת אנשי עדות המזרח בבל וסוריה ומצרים, אשר לא נפסק הישוב מהם בכל הדורות. מה שאין כן האשכנזים שהלכו בגולה מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, גולה אחר גולה, בארצות פזוריהם, ולכן היתה סיבה שנשתבשה הברתם ולשונם, כי נתערבו בגוים רבים, וילמדו מהברתם ולשונם, וישתמשו גם בלשון הקודש כדרך הברת לשון העמים. וראיה לזה מבראשית רבה, רבי מאיר אומר "והנה טוב מאד", טוב מות, וכן היה דורש רבי שמעון בן אלעזר. ומוכח שביטוי אות ת' כהברת הספרדים שדומה קצת לד', אבל לפי הברת האשכנזים שאות ת' דומה לס', אין שום מקום לדמות מילת מאד למילת מות. עיין שם שהאריך בעוד ראיות. וכיוצא בזה כתב בשו"ת בית רידב"ז לגאון רבי יעקב דוד וילובסקי: "וקרוב לומר שהמבטא של לשון הקודש אצל בני ספרד מתוקנת יותר, יען שאנחנו בעוונות הרבים נדדנו כמה פעמים מגולה אל גולה, גלות אחר גלות יותר מכם, על כן יש להאמין שהמבטא של לשון הקודש אצלכם מתוקנת הרבה יותר". (שו"ת יביע אומר חלק ו סימן יא)

הרבה פעמים מחמת הביטוי השגוי, נמצא שהוא מחרף ומגדף ח"ו! [כגון, במקום לומר: נפשנו **חכתה** לה', אומר: **הכתה**, ח"ו. ובמקום לומר: וקדושים בכל יום **יהללוך** סלה, אומר: **יאללוך**, וכן במקום לומר: ותפלתם **מהרה** באהבה תקבל ברצון, אומר: **מארה**, וכן במקום לומר: **יאר** ה' פניו אליך, אומר **יער**, שלשונות קללה הן ח"ו. ובמקום לומר: אתאנו **לחלות** פניך, אומר: **לכלות**, ח"ו. וישנן עוד הרבה דוגמאות כיוצא באלו.]

ההבדל בין הקמץ לפתח

לבני ספרד, יש לשים לב להבדל הדק שבין ניקוד הפתח לקמץ, שבפתח פותחים את הפה יותר, ובקמץ קומצים מעט את הפה, וההברה גבוהה מעט. והרוצה להבחין בזה טוב, ישמע את המבטא הכללי של בני עדת הבוכרים הי"ו.

כן מבואר בדברי רבנו בחיי (פרשת וירא) שכתב, ואף על פי שנראה שהקמץ והפתח הכל דבר אחד ותנועה אחת, אין הדבר כן, אלא יש הפרש ביניהם במבטאם, שתנועת הקמץ גבוהה ועליונה, ותנועת הפתח למטה ממנה. ע"כ. ומכאן סיוע גדול למדקדקים מבני ספרד שמבדילים קצת בין הקמץ לפתח. [שאם ההבדל גדול כבין פתח לחולם וכבני אשכנז, לא היה לו להזהיר כן, כשם שלא הזהיר באמת בין פתח לחולם.] וכן יש סמך לזה מהגמרא ברכות (טו ע"ב) שיש להזהר לתת ריוח בין הדבקים בקריאת שמע, כגון: **על לבבך**, עש**ב** ב**שדך**, הכנ**ף פ**תיל, שהאות האחרונה והראשונה שאחריה דומות, ואם יקרא מהר יכול לבלוע אות אחת. וכתבו התוספות והרא"ש: "הרי"ף היה מוסיף להזהר גם כשאומר, וְחָרָה אַף, שאם לא יתן ריוח ביניהם, נראה כאומר וְחָרָף." ע"כ. וכן נפסק בשלחן ערוך (סימן סא סי"ט). והדברים מובנים רק אם נאמר שהקמץ דומה קצת לפתח, ולכן יש חשש שאם ימהר בקריאה, יבלע את האל"ף של תיבת אף, ויהיה נשמע וְחָרָף. אבל אם הקמץ של וְחָרָה מתבטא כעין חולם, הרי כיון שהאל"ף של אף נקוד בפתח, לא יהיה נשמע כאומר וְחָרָף, מאחר והניקוד מבדיל ביניהם, אלא ודאי שהקמץ והפתח אין ביניהם אלא הבדל דק מאד, וכמו שנוהגים המדקדקים. וכן הוכיח בשו"ת דברי יוסף שווארץ מפיוטי הקדמונים, כגון הפיוט 'צור משלו אכלנו', שהמחבר כתב חרוזים: "ברכו

אמונַי, כדבר אדונָי", וזה מתחרז רק אם יש הבדל דק בין הפתח לקמץ. וכן מוכח מפיוטי רבי אליעזר הקליר, [שכתבו התוספות (חגיגה יג ע"א) שהוא רבי אלעזר בן רבי שמעון בר יוחאי], וכן בפיוטי רבנו שלמה אבן גבירול. ומובא על הגאונים רבי יצחק מוואלוז'ין ורבי חיים מבריסק, שהיו חוזרים לקרוא קריאת שמע בבוקר ובערב במבטא ספרדי, מפני שחששו שהיא ההברה הנכונה, והחמירו בשל תורה. (שו"ת יביע אומר ח"ו סימן יא)

ההבדל בין שוא נע לשוא נח

יש לשים לב בניקוד שוא [:], להבדיל בין שוא נע לשוא נח. כי השוא נע, מבטאים אותו בדומה לצירי [..], והשוא נח הוא כמו שמשתיק מישהו, ואומר: שְׁשְׁשְׁ.

להלן חמשה כללים בקצרה, אימתי השוא הוא נע - וסימנם *אבגד"ה*: **א.** שוא **בראש** מילה, כמו: שְׁמַע, בְּנִי. **ב.** השוא **השני** מבין שני שוואים רצופים, כמו: יַעֲלְזוּ, תִּשְׁמְעוּ. **ג.** שוא אחרי תנועה **גדולה** [כמובא להלן], כמו: לְבָבְךָ, תְּירוֹשְׁךָ. **ד.** שוא תחת אות שיש בה **דגש**, כמו: דַּבְּרוּ, הַדְּבָרִים. **ה.** שוא המופיע באות הראשונה משתי אותיות דומות, כמו: הַלְּלוּיָהּ, הַלְּלוּ. (סימן סא סכ"ג. איש מצליח עמוד יד)

התנועות הגדולות: קמץ אָ, צירי אֵ, שורוק אוּ, חיריק מלא אִי, חולם חסר אֹ, חולם מלא אוֹ.

התנועות הקטנות: פתח אַ, סגול אֶ, קובוץ אֻ, חיריק חסר אִ, קמץ קטן אָ [הקמץ קטן נכתב כקמץ רגיל, אך ביטויו כמו חולם.] ובהרבה סידורים כיום, השוא נע והקמץ קטן מופיעים בהדגשה מיוחדת.

פעמים רבות המשמעות משתנית בין שוא נע לשוא נח, למשל: וְקִשַּׁרְתָּם אֹתָם לְאוֹת עַל יָדֶכָם', צריך לומר 'יְדְכֶם' בשוא נח, ופירושו שהקב"ה מצוה להניח תפילין ביד אחת שלכם. ולצערנו ישנם שטועים ואומרים בשוא נע 'יָדֵכֶם', שפירושו תניחו תפילין בשתי הידיים שלכם. וכיוצא בזה ישנן הרבה דוגמאות.

מלעיל – מלרע

ההטעמה של המילה [דהיינו ההברה המודגשת והמתנגנת יותר], יכולה להופיע בשתי אפשרויות כדלהלן, וישים לב שלא יחליף ביניהן, כי פעמים משתנית המשמעות:

מלעיל – הנגינה בהברה שלפני האחרונה. למשל: וַיֹּאמֶר, שהניגון באות י' ולא באות מ'. וכן, הָאֱלֹה, הניגון באות א' ולא באות ל'.

מלרע – הנגינה בסוף המילה ממש, למשל: מוֹדֶה, הניגון בסוף המילה ולא במ'. וכן וְאָהַבְתָּ, הניגון בת' ולא בה'. וכן וְאָכַלְתָּ, הניגון בת' ולא בכ'. (איש מצליח עמוד יד)

כשאומר ה' מֶלֶךְ ה' מָלָךְ, יש להקפיד לומר מֶלֶךְ מלעיל, שהניגון באות מ'. אבל מָלָךְ, יאמר מלרע שהניגון באות ל'. וכן יקפיד לומר את שם ה' מלרע, דהיינו שהניגון באות נ', ולא מלעיל שינגן באות ד'. ובפרט יש להזהיר בזה עדות מסוימות שנגינתם בברכת כהנים משבשת את התיבות והופכת את המלרע למלעיל. וכבר כתב הנודע ביהודה: "אין ספק שמשפט קריאת שם השם הנכבד צריכה להיות מלרע, כלומר שהטעם למטה, וחזן העומד על דעתו לאומרו מלעיל, הוא עצמו מלרע, וידו על

התחתונה. והמביא ראיה מאיזה חזנים שאומרים אותו מלעיל, אינו כדאי אפילו להשיב על דבריו, שפשוט שאין ללמוד מן החזנים". (שו"ת יביע אומר חלק ז סימן יד אות ג)

הלכה למעשה

אשרי אדם שלוקח את הדברים לתשומת לבו, ולומד את הביטוי הנכון של האותיות והניקוד. ובאמת שאין זה קשה כל כך, כי גם מי שלא התרגל בצעירותו לקרוא כהלכה, אם מעט יתאמץ, יראה שבזמן קצר תתרגל לשונו. וכדאי מאוד בתחילה להתפלל בסידורים שמסומן בהם ההבדל בין שוא נע לשוא נח, ובין מלעיל למלרע, עד שילמד את הכללים ויזכרם לבדו.

עולים חדשים

העולים מארצות שקשה להם בטבעם לבטא אותיות מסוימות, כגון שמבטאים אות ח' כאות ה', ואות ס' כאות ש', ואות ש' כאות ס', ואות ק' כאות א' וכיוצא בהם, לא ימנעו חס ושלום מלהתפלל, אך ישתדלו ככל היותר להתאמץ לבטא את האותיות כהלכה, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים.

כתב בספר חסידים (סימן יח): אם יפלא בעיניך על אותם המגמגמים בלשון וקוראים לח' ה', ולש' ס', ולר' ד', איך מתפללים או איך קוראים בתורה ואומרים דבר שבקדושה, וכשמגיעים לנפשנו חכתה לה' וקוראים 'הכתה', לא נמצאו מחרפים ומגדפים?! אל תתמה, כי בוראנו אשר בוחן לבות, אינו שואל כי אם לב האדם אשר יהיה תמים עמו, "ואחרי שאינו יודע לדבר כענין, מעלה עליו כאילו אומר יפה"... ותפילתם וזמירותם מתקבל כריח נחוח. וגם הקב"ה שמח עליו שמחה גדולה ואומר, כמה הוא מזמר לפני לפי דעתו. ע"כ.

וכתב הגאון רבי יחיאל מיכל עפשטיין בספרו ערוך השולחן (סימן סב), ופשוט הוא שמי שהוא נלעג לשון, כמו שיש בני אדם שאין יכולים להטעים ר' כראוי או שאין יכולים לומר שׁ' וכיוצא בזה, יצא ידי חובת קריאת שמע. ויותר מזה איתא במדרש על הפסוק "ודגלו עלי אהבה", אמר רב אחא עם הארץ שקורא לאהבה איבה, כגון "ואהבת" ואיבת, אמר הקב"ה ולגלוגו עלי אהבה. ומזה הטעם אני אומר, שלפי מבטא שלנו שאין הפרש בין א' לע', ובין ח' לכ', ובין ס' לת' רפויה, ובין ט' לת' דגושה, יצאו ידי חובתם. והרי אנו רואים שהמדקדקים בזה, בא להם ההיגוי הנכון בטורח רב, ועדיין אינו כראוי. וביחוד בין א' לע' יש כמו הפכים ממש וכחירוף וגידוף ח"ו, כמו ב'שְׁמַע' [שאם יאמר ב-א', נראה כאומר שֶׁמָּא - ספק ח"ו], וכן "לעבדך באמת", "וסרתם ועבדתם", דכשאומר בא' הרי הוא מחרף ומגדף, מכל מקום כיון שמבטא שלנו כן הוא, אין חשש בדבר, וה' דורש הלבבות. **והמדקדק במצוות, יראה לדקדק בזה ובפסוקי התורה, ושכרו גדול.** ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח, שכשם שמדקדק בשאר מצוות ונוהג חומרות שהן, על אחת כמה וכמה יתאמץ בביטוי האותיות ובהיגויין הנכון, שהן עיקר בדתנו לתפילה, קריאת שמע, קידוש, מאה ברכות ועוד.

חבל שביליתי את כל ימי בהבל וריק

מעשה נורא מביא רבי אליהו מני זצ"ל בספרו "קרנות צדיק" (פרק ג אות לא): תלמיד חכם גדול באיטליה, צדיק יסוד עולם, רבי עזרא בן רבי ידידיה שמו. מגיל 7 לא עבר עליו חצות לילה בשינה, והיה יושב ועוסק בתורה, לא הוציא ברכה מפיו בלי כוונת והבנת פירוש המילים. כל תפילותיו בכוונה גמורה, חוץ מפעם אחת שלא כיון ב'ובא לציון', וגם זה בגלל שמת בנו בגיל 5, ומחמת הצער שלו אמר קטע זה בלי כוונה. וכשהרגיש שלא כיוון, צם והתוודה כל ימיו על עוון זה. וכל סעודה שהיה אוכל, היה מביא עני לשלחנו. כשנפטר בגיל 77, הרים עשר אצבעותיו כלפי מעלה,

והעיד על עצמו שכל מעשיו היו לשם שמים בלבד, בלי פנייה אחרת חלילה.

והנה כארבע שנים לאחר פטירתו, הגיע בחלום אל תלמידו הנבחר רבי גדליה, ואמר לו: זוכר אתה שהייתי זהיר במצוות? אמר כן. זוכר אתה שהיה לי רק עוון אחד, שלא כיונתי ב'ובא לציון'? אמר כן. זוכר אתה שכשהייתי מברך ברכת הלבנה, הייתי לובש בגדי שבת, כדי לקבל פני שכינה בהוד והדר? אמר כן. והנה הגעתי לשמים ולא הכניסו אותי לגן עדן, חבל שבילותי את כל ימי בהבל וריק! ובאומרו כך - נעלם. נבהל התלמיד וחרד מאוד, הזה הוא גורלו של רבו הגאון והקדוש?! לא נח ולא שקט, ובמשך שלושים יום רצופים הלכו הוא ובני העיר להשתטח על קבר הרב, וכשעתיים תמימות בכל יום היו בוכים ומבקשים שיגלה להם מה פשעו ומה חטאתו.

לאחר שלושים יום, בא רבי עזרא לרבי גדליה בחלום ואמר לו: "לאחר פטירתי מן העולם, העמידוני במשפט בבית דין של מעלה. פירטו בפני את כל מעשי שעשיתי מיום עומדי על דעתי, אחד מהם לא נעדר. ורצו לתת לי שכר טוב על כל עמלי. ואני נתתי שבח והודיה לבוראי אשר הנחני כל חיי בדרך האמת ולא נתנני חלילה בידי היצר הרע. ככלותי להודות ולהלל, אמרו לי: שא עיניך למרום! נשאתי עיני - ונחרדתי. למולי ראיתי המוני פרחים וקישוטים קטנים, ככוכבי השמים לרוב, והם מביטים עלי בחרון. אמרתי: מה אלה? וענו לי: **אלו הנקודות אשר ביזית בתפילתך, כאשר בטאת צירה במקום שוא, חיריק במקום שורוק, ושאר חילופים. ודילגת אותיות, והשמטת רווחים בין המילים. וכל האותיות והנקודות אשר קלקלת בחייך – אחד מהם לא נעדר – כולם מקטרגים עליך ותובעים דינם ואומרים: פלוני זה ביזה והכלים אותנו, ומנענו מלהיות משובצים בכתר העליון! עכשו, לא תכנס לגן עדן עד שיתוקן הדבר.**

והמשיך רבי עזרא לספר, כי רצו להחזיר אותו בגלגול לעולם הזה, כדי לתקן את אשר עיות, ואולם הוא לא רצה, כי פחד שמא יקלקל ולא יהיה צדיק. כששמע זאת התלמיד, מיהר לספר זאת לאנשי עירו, והחליטו שעליהם לתקן מיד את הדבר. והלכו והביאו ממרחק גדול את המדקדק הנודע רבי משה חיים זצ"ל, שהיה להם לרב ולמורה בחכמת הדקדוק, ומאז נזהרו לבטא את האותיות והנקודות במלואן ובהיגוי נכון, והתקבלו תפילותיהם ברצון. מכאן ילמד כל אדם את חומרת הדבר, ויעשה כל מאמץ ללמוד להגות את המילים והניקוד כהוגן. ואשריו ואשרי חלקו של היודע היאך לדבר לפני בורא עולם, ומקפיד שתהיה תפלתו בלשון זכה ומתוקנת.

נוסח אחיד

שאלה: אני מבני ספרד ומתפלל בבית הכנסת הקרוב לביתי אשר רובם מבני אשכנז ומתפללים בנוסח "אחיד" [שאומרים שהוא שילוב שני הנוסחאות של אשכנז וספרד], האם רשאי אני להתפלל עמהם בנוסח זה, או עלי להתפלל ככל בני ספרד. ואיך אנהג כשיכבדוני לעלות שליח ציבור?

תשובה: עליך להתפלל כפי מסורת אבותיך הספרדים, ולא בנוסח "אחיד", שכידוע נוסח זה אינו אחיד כלל, ורובו ככולו כנוסח בני אשכנז. ובאם יכבדוך לעלות שליח צבור, אם יסכימו שתתפלל בנוסח הספרדים, תעלה. ואם לאו - אל תעלה. ונבאר בקצרה את הנימוקים.

בדברי רבנו האר"י ז"ל מבואר שלבני אשכנז מותר לשנות את התפילה לנוסח ספרד, וכמו

שעשה מעשה רב בעצמו, שהגם שהיה אשכנזי [כמו שכתבו רבנו חיים ויטאל, והחיד"א ועוד רבים. ובשו"ת קרן לדוד כתב, כי שמו של רבנו האר"י מוכיח עליו שהיה אשכנזי, שהיה נקרא רבי יצחק לוריא אשכנזי, ומעולם לא היה ספרדי, רק שהיה דר במצרים ובצפת, במקום שהיו אשכנזים וספרדים.] וממשפחתו של הרש"ל, בכל זאת התפלל בנוסח הספרדים, כמבואר בשער הכוונות. אבל לבני ספרד אין לשנות את הנוסח כבני אשכנז. והטעם לכך כתב מרן החיד"א: קבלנו מרבנו האר"י ז"ל, שבמנהגי שורשי התפילות ונוסחן, אין לשנות מהמנהג הקדום, כי י"ב שערים ברקיע כנגד י"ב שבטים, ותפילת כל שבט עולה דרך שער המיוחד לאותו השבט, אבל תפילת נוסח הספרדים עולה בכל אחד משנים עשר שערים. וכן כתב המהרשד"ם שנוסח הספרדים בתפילה, הוא העיקר. וכן כתב בביאור הגר"א לתיקוני הזוהר, שקריאת הספרדים היא הנכונה. ולכן כתב הגאון מהרש"ם, מי שמנהג אבותיו להתפלל בנוסח אשכנז, רשאי לשנות ולהתפלל בנוסח ספרד, שהוא הנוסח המשובח והצח. וכן כתב בשו"ת דברי חיים מצאנז. גם בשו"ת מהר"ם שיק כתב, מי שנפשו חשקה להתפלל בנוסח ספרד הרשות בידו, ומעשים בכל יום שאנשים רבים החפצים להתפלל בנוסח האר"י, עושים להם מנין בפני עצמם, ואין מי שימחה בידם, שיש להם על מה שיסמוכו. ובשו"ת קרן לדוד, שאל, ומכיון שמקור מחצבתו של האר"י מהאשכנזים, איך התפלל בנוסח הספרדים וגילה הסודות שבנוסח זה, ולא תפס מנהג אבותיו שמעולם? ועל כרחנו צריך לומר שהשיג שנוסח זה מעולה ביותר, וכמוסים בו סודות עמוקים יותר מבנוסח אשכנז, או שהוא נוסח כולל ונכון לכל שבט. כלל העולה, שאין לפקפק כלל על כל מי שרוצה לשנות להתפלל בנוסח ספרד. ע"כ. וידוע המעשה שהובא בספר דרך הנשר, על הגאון רבי נתן אדלר רבו של החתם סופר, שהיה מתפלל במנין שלו בפרנקפורט במבטא ספרדי ובנוסח הספרדים, והזמין לשם כך מירושלים חכם ספרדי, הלוא הוא הגאון רבי חיים מודעי [מחבר שו"ת חיים לעולם], ולמד ממנו את המבטא הספרדי המדוייק והנכון. וכן העיד תלמידו החתם סופר: מורי הגאון החסיד שבכהונה מוהר"ר נתן אדלר הוא בעצמו עבר לפני התיבה והתפלל בנוסח הספרדים בסידור האר"י ז"ל. וכן נהג מורי הגאון בעל ההפלא"ה. וכן כתב בספר צרור החיים: "ומה שהעידו על הגאון החסיד מהר"ר נתן אדלר שהיה מתפלל בפרנקפורט במבטא ספרדי, גם אני ידעתי החשו, כי אני בעצמי בימי בחרותי התפללתי עמו, ושמעתי אותו שמתפלל במבטא ספרדי, וזכיתי להכיר אז את האיש הגדול ואת שיחו, שאין אנחנו ראויים להיות להדום רגלי החסיד הזה. והוגד לי מפי מגידי אמת, כי בביתו של הגאון החסיד רבי נתן אדלר, התאכסן רב אחד מירושלים במשך שנתיים או שלוש, אך ורק לתכלית זו שילמד ממנו את המבטא הספרדי."

אמור מעתה, מאחר והנוסח המכונה בשם נוסח "אחיד", רובו ככולו הוא נוסח בני אשכנז, הרי ברור שאין לספרדים להתפלל בנוסח זה. גם ידוע שנוסח "ספרד" שבסידורים של בני אשכנז, אינו הנוסח האמיתי של הספרדים שעליו הסכים רבנו האר"י, וכמבואר בשער הכוונות, שבקיץ צריך לומר "ברכנו", ובחורף "ברך עלינו" כמנהג הספרדים, וזה שלא כנוסח "ספרד" הנ"ל. ובברכת שומע תפילה, כתב שצריך לומר: "שמע קולנו ה' אלקינו אב הרחמן", ואילו בנוסח "ספרד" הנוסחא מהופכת. וישנם עוד הרבה שינויים כיוצא בזה. וכבר כתב מרן החיד"א, שכל ענייני התפילות נוסחתם וסדריהם מיוסדים על פי סודות עליונים נפלאים רזין טמירין, כמבואר בזוהר הקדוש ובכתבי האר"י, ועל כל אות ותיבה ישנם רמזים נשגבים בכוונות עליונות. והגאון רבי חיים מוואלוז'ין בספר נפש החיים כתב, שבעומק פנימיות התיבות שבתפילה אין אתנו יודע עד מה, כי גם מה שנתגלה לנו קצת כוונות התפילה מרבותינו הראשונים, ועד אחרון איש אלוקים קדוש רבנו האר"י, אשר הגדיל לעשות כוונות נפלאות, אינם בערך אפילו כטיפה מן הים נגד פנימיות עומק מתקני התפילה אנשי כנסת הגדולה, שהיו מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים, ולא נמצא מי שיוכל לתקן תיקון נפלא ונורא כזה לגנוז במטבע תפילה קבועה וסדורה לדורות, התיקונים של כל העולמות עליונים ותחתונים. ע"כ. ולכן הדבר ברור שעל בני ספרד להתפלל כמנהג אבותיהם. ואותם שנהגו עד כה להתפלל בנוסח המכונה נוסח "אחיד", שנעשה שלא כרצון רבותינו אשר מפיהם אנו חיים, עליהם לחזור ולהחזיק בנוסח התפילה הספרדי המקובל מדורי דורות.

וכתב הגאון רבי יחיאל יעקב וינברג בשו"ת שרידי אש, נער בר מצוה אשכנזי שלמד בבית ספר במבטא ספרדי, רשאי לקרוא בתורה במבטא ספרדי, בבית הכנסת הנוהגים במבטא

האשכנזי. וצא וראה מנהג העולם, שבקהלות רבות של אשכנזים עצמם, ישנם אנשים שונים שלכל אחד מהם יש הברה אחרת, כגון אנשי ליטא או גליציא או פולניא, שמשונים זה מזה בהברותיהם ומבטאיהם, ובכל זאת נוהגים להניח לכל אחד מהם לעבור לפני התיבה ולקרוא בתורה, ואין פוצה פה. וכן הסכימו כמה גדולים שאין להקפיד על שינוי ההברות והמבטאים בין בשליח ציבור בין בקורא בתורה שמתפלל וקורא במבטא שונה ממנהג הציבור. וגדול השלום. ע"כ. (שו"ת יביע אומר חלק ו סימן י. ושו"ת יחוה דעת ח"ג ס"ו. חזו"ע שבת ב יח. ה שצט, תד)

אשכנזי במבטא ספרדי

שאלה: אשכנזי שלמד בילדותו בבית ספר ספרדי, והורגל להתפלל ולברך במבטא ספרדי, האם עתה שגדל עליו לשנות למבטא אשכנזי או לא?

תשובה: לאור המבואר שהמבטא המדויק יותר הוא של בני ספרד, הן באותיות והן בניקוד, וכן עשו מעשה כמה מגדולי רבני אשכנז ששינו את מבטאם. וכתב הגאון רבי שמעון גרינפלד בשו"ת מהרש"ג, שמגאונים אלו ישנה ראיה גדולה שאין כל נדנוד איסור לאשכנזי לשנות לנוסח הספרדי. כל שכן בנידוננו שכבר הורגל בזו הלשון, שאין עליו לשנות, ואדרבה עליו להישאר בנוסח זה שהוא הנכון והמדויק יותר, וכן כתב בביאור הגר"א לתיקוני הזוהר (תיקון יט דף לח סוף ע"ד), שקריאת הספרדים היא הנכונה. (יביע אומר ח"ו סימן יא. חזו"ע שבת ב יח)

גר צדק

גר או גיורת שהתגיירו בארץ ישראל, בין אם היו אבותיהם ממדינות אשכנז ובין אם היו ממדינות ספרד, עליהם לנהוג כדעת המרא דאתרא של ארץ ישראל, מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ"ל, בין להקל ובין להחמיר. ואפילו אם היה אביהם יהודי מארצות אשכנז, ורק אמם היתה גויה, כיון שאין להם כל יחוס לאביהם, ולכן חייבים הם להתגייר, עליהם לנהוג כמנהג המקום שהתגיירו בו. כמו כן, עליהם להתפלל בנוסח של בני ספרד, ולבטא את האותיות שבתפילה ובפסוקים כבני ספרד, שהוא המבטא היותר נכון ומדוייק. (שו"ת יחוה דעת ח"ה סימן לג)

הזכרת שם ה'

ליראה את ה'

נאמר בתורה (דברים כח נח): "אִם לֹא תִשְׁמֹר... לְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ". ומכלל היראה: שיירא ויזדעזעו איבריו בשעה שמזכיר את ה'. ולא יזכיר את שמו הגדול סתם אפילו בשאר לשונות, כי אם בדרך שבח או ברכה שחייב לברך. וכתב הרמב"ם: "כל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן". (שו"ע סימן רטו ס"ד. חיי אדם כלל ה)

הכוונה בהזכרת שם ה'

כשמזכיר שם ה' בברכה, יכוון שהוא "אדון הכל היה הווה ויהיה". ובהזכירו שם 'אלוקים', יכוון שהוא "תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם". (א תסא)

כתב בספר חסידים (סימן מו): כשנוטל ידיו ומברך, או כשמברך על הפירות או על המצוות השגורות בפי כל, יכוון לבו לשם בוראו אשר הפליא חסדו עמו ונתן לו הפירות או הלחם ליהנות מהם וציוהו את המצוות. ולא כאדם העושה דבר כמנהג, ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב, ועל זה חרה אף ה' בעמו, ושלח את עבדו ישעיה ואמר (ישעיה כט יג): "יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה, בְּפִיו וּבִשְׂפָתָיו כִּבְּדוּנִי וְלִבּוֹ רִחַק מִמֶּנִּי, וַתְּהִי יִרְאָתָם אֹתִי מְצֻוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה". אמר הקב"ה לישעיה: ישעיה, ראה מעשי בני, כי אינם אלא לפנים, ומחזיקים בי כאדם שמחזיק ונוהג מנהג אבותיו בידו. באים בביתי ומתפללים לפני תפילות הקבועות כמנהג אבותם בלא לב שלם. הם מנקים את ידיהם ומברכים על נטילת ידיים ובוצעים ומברכים המוציא, שותים ומברכים כמו שהדבר שגור בפיהם, ואינם מתכוונים לברכני, לכן חרה אפו בו ונשבע בשמו הגדול לאבד חכמת חכמיו היודעים אותו ומברכים אותו כמנהג ולא בכוונה. לפיכך הזהירו חכמים: "עשה דברים לשם פועלם". ומעשה באחד שמת לפני זמנו, והנה לאחר שחלפו יותר משנים עשר חודש, נתגלה בחלום לאחד מקרוביו, אמר לו: בכל יום דנים אותי על שלא הייתי מדקדק לברך ברכת המוציא וברכת הפירות וברכת המזון בכוונת הלב, ואומרים לי: להנאתך נתכוונת. שאלו: והלא משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש בלבד? אמר לו אין דנים אותי פורעניות חזקים כמו בשנים עשר חודש הראשונים. ע"כ.

"איך לא יראת להוציא שם שמים בלי כוונה"?!

כתב בספר חיי אדם (כלל ה סימן א): כדי להלהיב את לב האנשים לגודל הזהירות בזה, אעתיק מעשה רב: תלמיד חכם אחד גדול התעלף, ושמע בבית דין של מעלה קול רעש גדול, פנו מקום לצדיק אחד שנפטר. וקיבלוהו בכבוד גדול ונתנו לו ספר תורה בזרועו ושאלוהו, קיימת מה שכתוב בזה? אמר כן. קיימת מצות פריה ורביה לא להנאתך אלא לשם שמים? ואמר כן. אמרו: מי מעיד בך? ובאו המלאכים שנבראו מהמצוות אשר עשה עד אין מספר והעידו בו. אחר כך הביאו לפניו ארבעה טורים ושאלוהו, קיימת תורה שבעל פה? אמר כן. ובאו המלאכים והעידו. לאחר מכן שאלוהו: נזהרת מלהוציא שם שמים לבטלה? וידום. חזרו ושאלו, שתק ולא אמר כלום. שאלו אם יש עדות, ופתאום באו גדודים מלאכים לבושים שחורים והעידו. זה אומר, נבראתי ביום פלוני כשהוצאת האזכרות האלו בתפילה בלא כוונה וכו'. ויקרעו בגדיהם כל הבית דין של מעלה, וגם אני קרעתי. ואמרו לו: טיפה סרוחה, איך לא יראת להוציא שם שמים בלי כוונה וכו'. ונגמר דינו, או שילך לגיהנם או שיחזור לבוא בגלגול, ובחר בגיהנם מאשר בגלגול. ואיך לא ישים האדם אל לבו להזכיר ה' ביראה ופחד ובכוונת הלב. ע"כ. (ועיין חזו"ע שבת ה קנח)

תנאי לכוונה

אדם שחושש שמא ישכח מלכוון בשם ה', יתנה ויאמר כך: "בכל פעם שאזכיר שם ה', הריני מכוון שהוא: אדון הכל היה הווה ויהיה, וכשאזכיר שם 'אלוקים', הריני מכוון שהוא: תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם". וטוב שיתנה כן בכל בוקר. ומכל מקום, בשם ה' שבקריאת שמע ובברכה הראשונה שבעמידה, יכוון ממש ולא יסמוך על התנאי הנ"ל. (א תסה)

חסד גדול עם השכינה

סיפר הגאון רב רבנן רבנו עזרא עטיה בשם המקובל הגדול רבי שאול דוויק זצ"ל: לפני כמאה שנה ערכו אסיפה בבית הכנסת בעיר העתיקה בירושלים, והמשתתפים סיכמו ביניהם שכל מי שמתפלל בבית הכנסת שם, יקבל על עצמו להקפיד לכוון בשם ה' בעמידה: 'אדון הכל היה הווה ויהיה' בשילוב 'הוויה' ו'אדנות', [כמו שמצוי

בסידורי הספרדים באותיות קטנות.] וכך היה. אולם במשך הזמן, חשו חלק מהציבור שהדבר קשה להם, והשתמטו והלכו להתפלל במקום אחר. עד אשר לאחר תקופה מסויימת התבטל המנהג לגמרי. לילה אחת ורבי שאול ישן על מיטתו, באו אליו בחלום, ואמרו לו: למה הפסקתם מהדבר הזה?! תדעו שכשהייתם מכוונים, בכל פעם הייתם מעלים את השכינה מבור עמוק עמוק עד הכתר העליון למעלה, וחסד גדול עשיתם עם השכינה, ועכשו אין מנחם לה. ומששמע זאת הרב, אסף שוב את המתפללים וחזרו למנהגם. (הגאון הרב בן ציון מוצפי שליט"א)

הזכרת שם ה' בחצי פסוק

הלומד בתלמוד או במדרשי חז"ל וכיוצא, והגיע לפסוק שיש בו הזכרת השם, מזכיר את השם כקריאתו [אדנות], והוא הדין למי שדורש ברבים ומזכיר פסוקים בדרשתו, אף על פי שאינו אומר את כל הפסוק אלא רק חלק ממנו. אולם כשמגיע לברכות שהוזכרו בתלמוד, לא יאמר בהן שם ה' כקריאתו, אלא יאמר 'השם', וכן יאמר 'אלוקים' או 'אלוקינו'.

כתב הגאון יעב"ץ, זכורני כי בהיותי קטן והיינו גורסים בתלמוד בפני מר אבי הגאון [חכם צבי] זצ"ל, כשהיינו מגיעים לפסוקים שבתלמוד, והיינו קוראים שם ה' בכינוי [השם] ולא כקריאתו [אדנות], היה גוער הגאון במי שקורא כך, והורה לנו לקרוא שם השם כקורא בתורה. וכתב בספר יוסף אומץ, שמצוה להזכיר השמות הנזכרים בתלמוד ובמדרשים כקריאתם, כי אין זה דרך כבוד לכנות כלפי מעלה, אדושם או אלוקים. ואף על פי שבמטבע הברכות שבתלמוד אנו אומרים אלוקינו, מכל מקום שם אין עצה אחרת, ומוכרחים לכנות, כדי שלא יזכיר שם שמים לבטלה, כי גם באמירת אלוקינו באות ה', יש איסור "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא", וכמו שכתב הריב"ש, אבל פסוקים שבתלמוד, שדעת רוב ככל האחרונים להתיר האזכרות שבהם, אין לכנות לומר אלוקים, שאינו דרך כבוד כלפי מעלה. (מהר"א פריסקו, הגר"א גוטמאכר, השל"ה, מהר"א פלאג'י, תנא ושייר, חסד לאלפים, תורת יקותיאל, תורת חיים סופר, משנ"ב, תורה לשמה ועוד. יחוה דעת ח"ג סימן יג)

ביטוי נכון

יקפיד לומר הדל"ת של שם ה' בחולם, ולא כטועים לומר הדל"ת בשוא, והופכים את שם ה' למשמעות אחרת, כמו (שמות כו כה): "וְאַדְנֵיהֶם כֶּסֶף". (א תע)

טקס הנחת תפילין לחתן בר מצוה

מעלת השמחה

מעלה גדולה וחשובה לערוך ברוב פאר והדר את טקס הנחת התפילין לחתן הבר מצוה, ועל ההורים היקרים לתת את הדעת על זה היטב היטב, כי חשיבות מרובה ישנה לשמחה בקיום המצוות, היא מקנה לילדים הרבה כוח, רצון וחשק להתמיד במצוות בשמחה וגיל ולא להרפות חלילה. בעוונות הרבים, הרחוב היום מציב הרבה נסיונות לא פשוטים, וכמה נערים שסטו מן הדרך, לבסוף חזרו מחמת הזכרונות היפים מימי הקטנות של מעשי המצוות שנעשו בהתלהבות ובשמחה וגיל של מצוה. אין ספק כי ילד שמתחיל את מצות הנחת התפילין מתוך התלהבות ושמחה וחשק יחד עם כל הסובבים אותו כבני משפחתו ומכריו, שמחת המצוה נחקקת בו כראוי וכיאות לטווח ארוך, בעזרת השם.

"וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ"

משפחה החוגגת את שמחת הנחת התפילין של בנם בשירה ונעימה וקול רינה המון חוגג, ומזמנים את קרוביהם ומכריהם להשתתף עמהם בתפילת שחרית בבית הכנסת, על מתפללי בית הכנסת הקבועים להתחשב בבעלי השמחה, ולהניח להם לעשות זאת בנחת ובשמחה, ויתאזרו בסבלנות אף כי התפילה תארך זמנה יותר מביום רגיל, ובעזרת השם בפעמים הבאות שתהיה שמחה במעונם של שאר הציבור, גם הם ישמחו שיכבדו אותם ויבואו בנחת וברגיעות לתפילה, ולא ימהרו אותם בכל רגע. ובאמת, שמי שיודע בעצמו שהוא ממהר מאוד לעבודה או לשלוח את ילדיו לבית הספר וכדומה, שיתאמץ ביום זה ללכת להתפלל בבית כנסת אחר, כי גדול השלום. אבל ודאי שלא נכון לבוא ולהלחיץ את החזן שימהר את התפילה, ובכך להעיב את שמחת בעלי השמחה. וכבר נצטווינו בתורה (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ", וכתב הרמב"ם (הלכות אבל פי"ד ה"א), כל הדברים שאדם רוצה שיעשו לו אותם אחרים, יעשה אותם הוא עצמו לאחרים, והרי זה בכלל מצות "ואהבת לרעך כמוך".

מה גם שבדרך כלל חוגגים את טקס הנחת התפילין בימי שני וחמישי כדי להעלות את חתן הבר מצוה לספר תורה, ומחמת השמחה, לא אומרים את הוידוי הארוך, [וכמבואר להלן שאפילו חגגו את טקס הנחת התפילין, לא ביום שמלאו לו שלש עשרה שנה ממש, בכל זאת לא אומרים וידוי]. נמצא שבזכות החתן חסכו גם מעט זמן, ואף שמנגד מאריכים קצת בפיוטים וכיבודים שהם, בכל זאת יאזרו הציבור עוז להתנהג ברגיעות ומתינות, וכמה נחת רוח יעשו לבורא עולם בהראותם את שמחתם בשמחת חבריהם, וכבר אמרו חז"ל (סוף מסכת עוקצין): "לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום".

הבהרה חשובה

יש להבהיר נקודה חשובה שצריכה חיזוק והבהרה יסודית. לצערנו הרב בשנים האחרונות החלה להתפרסם "מודה" חדשה, והורים החפצים לחגוג את שמחת בר המצוה של בנם הנכנס לעול תורה ומצוות, מזמינים פייטן עם אורגן לתפילת שחרית, וכלים מכלים שונים, באופן שפעמים רבות התפילה נעשית שלא כהלכתה, וללא רצינות ויראת שמים טהורה. ויש לדעת, כי חלילה לגרום פגם כהוא זה בתפילה מחמת עשיית טקס הבר מצוה, שאז הפסידו את העיקר ואת המטרה. על כן, אין ראוי לעשות דברים כאלו, ודי להזמין פייטן ירא שמים באמת שיתפלל כהוגן בנעימה וקול רינה, ובכך תהיה השמחה שלימה ואמיתית, שתעשה נחת רוח להקב"ה באמת.

❧ הלכות תפילת שחרית ☙

ויהי נועם

קודם כל תפילה, יאמר פסוק "ויהי נועם...", ובזה תקובל התפילה ברצון, אף שאין אנו יודעים לכוון בסודות התפילה.

כתב בשו"ת תורה לשמה (סימן יז): מה שחשבתם על האדם שמכוון בפשט הדברים ואינו יודע בסוד ה', שנמצא חסר ואין לו מצוה שלימה ולא תפילה שלימה, לא כן הוא, כי הן אמת שהאדם חייב לטרוח עד שיגיע היותו ראוי ללמוד סוד ה', עם כל זה מי שלא זכה לחכמה

הזאת והוא מכוון בפשט הדברים בלבד ועושה המצוה כהלכתה כאשר הורו חז"ל, הרי תפילותיו ומצוותיו שלימות בודאי ואינן חסרות, כמפורש בזוהר (יתרו צג ע"ב) וכו'. ודוד המלך עליו השלום התפלל על הדבר הזה בפסוק ויהי נועם וכו', שלא תהיה המצוה או התפילה חסרה מצד חסרון ידיעת כוונת הסוד שלה אלא תהיה עולה לעשות פעולתה כאילו היא שלימה ומלאה בכוונת הסוד שלה. ועל כן הזהירו הקדמונים לומר פסוק "ויהי נועם" קודם כל מצוה ותפילה ועסק התורה, יען כי באמירת פסוק זה תתעורר תפילת דוד המלך ותקובל ברצון אותה מצוה ותפילה, אף על פי שלא כיון האדם בסוד שלה.

פרשת העקדה

יאמר בכל יום פרשת העקדה. ויתבונן בה היאך עקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח, ובזה יזכיר לפני השם את זכות אבותינו הקדושים, ויכנע יצרו הרע לעבודתו יתברך, כמו שמסר יצחק אבינו את נפשו, ובכך יתחזק כבר בתחילת היום ביראת שמים ובחשק גדול לעבוד את השם. (סימן א ס"ה ובית יוסף)

פרשת הקרבנות

יאמר בכל יום פרשת הקרבנות. ואמרו בזוהר הקדוש (במדבר קכ ע"ב): "האומר פרשת הקרבנות והקטורת, מטהר עצמו קודם התפילה מאחיזת החיצונים", ומעלה עליו כאילו הקריב קרבנות אלו בבית המקדש. כמו שאמרו במסכת תענית (כז ע"ב): אמר אברהם אבינו לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, שמא יחטאו ישראל לפניך ותעניש אותם כאנשי דור המבול? אמר לו, לא. אמר לו: "במה אדע כי אירשנה", כלומר: באיזו זכות יתקיימו, שלא תעשה להם כליה כדור המבול? אמר לו: "קחה לי עגלה משולשת", דהיינו שבזכות הקרבנות שיקריבו, יתקיימו. אמר לפניו: רבונו של עולם, ניחא בזמן שבית המקדש קיים, אבל בזמן שאין בית המקדש קיים ולא יקריבו קרבנות, מה תהא עליהם? אמר לו: כבר תיקנתי להם סדר קרבנות, שכל זמן שהם קוראים בהם, מעלה אני עליהם כאילו מקריבים לפני קרבן, ואני מוחל להם על כל עוונותיהם. ואמרו במנחות (קי ע"א): אמר רבי יצחק, "זאת תורת החטאת", ללמדך שכל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת. "וזאת תורת האשם", שכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם". וכן בכל הקרבנות. (בית יוסף סימן א, ומהרש"א בתענית)

פיטום הקטורת

חז"ל הפליגו מאוד במעלת אמירת פיטום הקטורת בכל יום, עד שאמרו בזוהר הקדוש (ויקהל ריח ע"ב): "כל הקורא בכל יום את מעשה הקטורת בכוונה, ינצל מכל דברים רעים ומיני כשפים, ומכל פגעים רעים, ומהרהורים רעים, ומדין רע, וממוות, ולא ינזק כל אותו היום, כי אין הסיטרא אחרא יכולה לשלוט עליו. ויש לו חלק בעולם הזה ובעולם הבא, ותסתלק מיתה ממנו ומהעולם, וינצל מכל הדינים שבעולם הזה, ומדינה של גיהנם ומדין מלכות הגויים. ואמר רבי שמעון בר יוחאי, אם בני אדם היו יודעים כמה עליון הוא מעשה הקטורת, היו לוקחים כל מילה ומילה ומעלים אותה עטרה על ראשם ככתר של זהב".

די לתרוצים

ישנם המתעצלים לומר בכל יום פרשת העקדה וסדר הקרבנות, וחבל שאינם שמים על ליבם את המעלות הגדולות האמורות מדברי חז"ל. ואין ספק כי המתבונן בדברים, יתגבר כארי ומכאן ולהבא יאזור עוז לסדר תפילתו כיאות.

אין תחליף לתפילה על הסדר בנחת

ברור הדבר מעל כל ספק, כי אין תחליף לתפילה הנאמרת על הסדר מהתחלה בנחת ובהתבוננות במילים, כמו: "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו, וישכים ויאמר, ריבון העולמים ואדוני האדונים, לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוניו לפניך, כי על רחמיך הרבים וכו'". וכתבו הגאונים שתיקנו לומר תחינות אלו שבאים לזרז את האדם להיות ירא שמים ואפילו בסתר, ולדבר אמת ואפילו בלבבו. (בית יוסף סימן מו)

כמו כן, כמה צריכים אנו לשמוח ולעלוז באומרנו: "לפיכך אנחנו חייבים להודות לך, ולשבחך, ולפארך, ולרוממך, וליתן שיר שבח והודאה לשמך הגדול... אשרינו מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו, ומה יפה מאוד ירושתנו...". ומדברים אלו יכול כל אדם להגיע יום יום לשמחה עצומה ולהתלהבות של ממש, ובלבד שיאמר את הדברים בעירנות, בנחת ובהתבוננות, ולא מן השפה ולחוץ.

מי מחק את ה'קרבנות' מהסידורים?

צא וראה מה שכתב הגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א בספר "עלינו לשבח" (שמות עמוד פט): "כך גדלים ילדים ונערים, שבמוקדם או במאוחר הופכים למבוגרים, שהביקור שלהם בבית הכנסת לצורך התפילה, נעשה רק כהכרח, ה' יצילנו. הם לא מרגישים כל צורך נפשי להרהר קמעה בשאלה, לשם מה נועדה התפילה.

נעמוד ונשקיף פעם על מנין הקובע זמנו לשעה מסוימת, וניצפה במחזות מאוד מעניינים... עד קריאת שמע עוד נראה קיפולי תפילין של אנשים המניחים תפילין בצורה חפוזה. מיד אחרי התחנון ועד סוף התפילה, נראה קיפולים הפוכים, על מנת להוריד... מקפלים ומקפלים...

מי מחק את ה'קרבנות' מהסידורים? מי יחזיר את כל פסוקי דזמרה ואת קטעי התפילות שאחרי שמונה עשרה למקומם הראוי? בני דור זה, נחלשו עצביהם, ואין בהם די כח להיות רגועים במשך כל התפילה, מי בשל בעיות הפרנסה, מי בגלל משכורת העבודה של אשתו המאלצת אותו לשמור על הילדים ולהובילם לתלמוד תורה. כל אחד בשמו יבורך, אבל הפסוק מקונן "עצביהם - כסף וזהב מעשה ידי אדם", העצבים נגרמים להם מכסף וזהב וכל יתר מעשי האדם... ולכן - "פה להם ולא ידברו", הם אינם מתפללים כראוי. מוכרחים הדברים להיאמר כדי לעצור, ולו במעט, את מרוצת החיים!" ישמע חכם ויוסף לקח.

חינוך הבנים

על האב לחנך את בניו אט אט, כל ילד לפי גודלו, באהבה ובנעימה, להתפלל תפילה שלימה ללא דילוגים כולל פרשת העקדה, הקרבנות וכו', כי "חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה". וטוב שיתחיל עמו בתפילת שחרית של שבת שאז הוא נמצא עמו, ואט אט יתרגל גם בחול. וברור שילד לערך בגיל 10 או 11, כבר יכול להתפלל תפילה שלימה מתחילתה ועד סופה. (ה תקיב)

פרשת המן

טוב לומר פרשת המן (שמות פרק טז מפסוק ד עד סוף הפרק) בכל יום, כדי שיאמין שכל

מזונותיו באים לו בהשגחה פרטית מאת הבורא יתברך. (סימן א ס"ה ובית יוסף) ואמרו בתלמוד ירושלמי: כל האומר פרשת המן, מובטח לו שלא יתמעטו מזונותיו. וכתב המשנה ברורה (סימן א ס"ק יג): ואין די באמירה לבד, אלא שיתבונן מה שהוא אומר ויכיר בנפלאות השם. וכמו שנאמר במן: "וְלֹא הֶעְדִּיף הַמַּרְבֶּה, וְהַמַּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר, אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ לָקָטוּ", להורות שאין ריבוי ההשתדלות מועיל לאדם מאומה.

עשרת הדברות

טוב לומר עשרת הדברות בכל יום, כדי לזכור את מעמד הר סיני ולהתחזק באמונה. (סימן א ס"ה ובית יוסף)

אנחנו לא מבינים כלום

יש לדעת כי התפילה וכל הקדישים שבה, כולם מתוקנים מרבותינו זכרונם לברכה, על פי סודות עליונים שאין לנו שיג ושיח והבנה בהם. על כן יש להזהר שלא לשנות ולא להוסיף כי הוא זה בנוסחאות התפילה, וכל המשנה ידו על התחתונה. למשל: בקדיש 'יהא שלמא', מנהג בני ספרד לומר 'וריוח והצלה', ויש שמוסיפים 'וריוח והצלה והצלחה', ולתומם חושבים שטוב הם עושים שמוסיפים ברכה לעם ישראל, אך אינם יודעים שמספר הברכות שתוקן שם הוא בדיוק אחת עשרה ולא יותר [חיים ושבע וישועה ונחמה ושזבא ורפואה וגאולה וסליחה וכפרה וריוח והצלה], וזה רומז לדברים גדולים ונשגבים כמבואר בדברי רבנו האר"י, וכשמוסיפים מילה אחת, גורעים ומקלקלים.

ארבעה עולמות

ישנם ארבעה עולמות [ראשי תיבות אבי"ע]: **א**צילות, **ב**ריאה, **י**צירה, **ע**שיה. עולם האצילות הוא הגבוה ביותר, למטה ממנו עולם הבריאה, למטה ממנו עולם היצירה, והעולם הזה הוא עולם העשיה, הוא העולם התחתון.

את סדר התפילה תקנו חז"ל כנגד ארבעת העולמות. והיינו, בתחילת התפילה – אמירת הקרבנות, הוא בעולם העשיה. בפסוקי דזמרה, הוא בעולם היצירה. בברכות קריאת שמע, הוא בעולם הבריאה. ובעמידה, הוא בעולם האצילות שהוא העולם הגבוה ביותר. ולאחר מכן שוב יורד בסדר העולמות, ב"אשרי יושבי ביתך", הוא בעולם הבריאה. בשיר של יום, הוא בעולם היצירה. וב"קוה אל ה'", הוא בעולם העשיה. והמעבר בין העולמות נעשה על ידי אמירת הקדיש שבין קטע לקטע, שאז עולה או יורד מעולם לעולם. על כן יש להקפיד מאוד באמירת הקדישים שתקנו חז"ל בסדר התפילה, ולא להחסיר אפילו קדיש אחד.

יש להבהיר כי הקדישים שנתקנו על סדר התפילה הם עיקריים והכרחיים. רק נהגו שקדיש על ישראל ויהא שלמא, מניחים ליתום לאומרם, [ועיין בשלהי חוברת "כיבוד אב ואם בהלכה ובאגדה" במעשה עם רבי עקיבא בענין התועלת הגדולה לנפטר כשבנו אומר קדיש וברכו, ומציל אתו מגיהנם, ואף מעלה אותו מדרגה לדרגה בגן עדן.] אבל אם אין יתום שיאמרם, יאמרם השליח ציבור או אחד מהקהל, אם אין אביו ואמו מקפידים. (הרמ"א קלב ס"ב ומשנ"ב)

קדיש 'הודו'

ישתדלו מאוד שיהיה מנין לפני הודו, כדי לומר שם קדיש, כי זהו מקומו. ואם לא היה מנין, יאמרו את הקדיש לפני "ברוך שאמר" במנין. ואם גם שם לא היה מנין, יאמרו את הקדיש בפסוקי דזמרה בין מזמור למזמור, וטוב יותר שיאמרוהו קודם "ויברך דוד". (החיד"א, שאלת שלום ועוד. שו"ת יביע אומר חלק ז סימן י. ד קמה)

ה' מלך

נהגו לעמוד בעת אמירת ה' מלך וכו'. והנמצא בבית הכנסת כשהחזן אומר בקול רם וכולם עונים אחריו, גם אם הוא לא הגיע עמהם לה' מלך, הנכון שיעמוד. אבל אם החזן אומר ואין הציבור עונה עמו, אין צריך שיעמוד.

מה שנוהגים לעמוד באמירת "ה' מלך", "ברוך שאמר", "ויברך דוד", אין זה חובה מן הדין, ולכן אם הוא זקן או חלש רשאי לשבת לכתחילה. (ה"ע א עד)

ה' מלך – סגולה לפיזיותרפיה

הצדיק המקובל חכם ששון לוי זצ"ל, חי בירושלים בדור הקודם. למעלה מארבעים שנה היה מתענה יום יום ואוכל מעט בלילות. עוסק בתורה תדיר בנסתר ובנגלה, לומד ומלמדה לאחרים. פעמים רבות היה שגור על לשונו: "ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד", והיה אומרו בלהט של קדושה, כשכל כולו בוער אש להבת שלהבת לבורא עולם.

באחריו ימיו, לאחר שלקה באירוע מוחי קשה, ומשותק היה ברוב גופו ובעיקר בידיו ורגליו, שהה הרב תקופה ארוכה בבית החולים בטיפולי פיזיותרפיה, כדי לשפר את מצבו במידה האפשרית. הרופא ניסה לבצע בו תרגילים לתנועות ידיו ורגליו, אך ללא הועיל, הרב לא הזיז כלום, לא נע ולא זע. לפתע נכנס בנו לחדר והרגיש במתרחש. הרופא עוררו על כך שהוא אובד עצות, ואם הרב לא יניע את ידיו ורגליו, מצבו עלול חלילה להתדרדר יותר. הבן שיחיה שהכיר את תגובות אביו, החל קורא בקול גדול: "ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד". וראה זה פלא, כבמטה קסם החל הרב לנוע ולזוז בכל אבריו, תוך שהוא חוזר על הפסוק בהתלהטות וכולו מתלהב נוכח פני השם, ולנגד עיניו הנדהמות של הרופא. ("נר ששון" עמוד 44)

ברוך שאמר

כתב הטור (סימן נא): "ברוך שאמר" צריך לאומרו בניגון ובנעימה, כי הוא שיר נאה ונחמד. וכתב המשנה ברורה (ס"ק אז): שבח זה תקנוהו אנשי כנסת הגדולה על ידי פתק שנפל מן השמים, ומצאו שיש בו פ"ז תיבות. על כן אין לגרוע ולא להוסיף על פ"ז תיבות. ע"כ. וכתב בספר הגן, שכל האומר ברוך שאמר בקול נעים ובכוונה, הקב"ה עושה לו כתר של פז, שנאמר: "ראשו כתם פז". (ד קצה)

נהגו לומר 'ברוך שאמר' מעומד. וכן נהגו לאחוז את שתי הציציות שלפניו בעת אמירתו, ובסיום אמירתו ינשקן ויניחן מידו. (ד רטז. ה"ב ד ד)

עניית אמן – הנמצא בברוך שאמר ושמע ברכה או קדיש: אם עדיין לא אמר

"ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם", יענה; אבל לאחר מכן, לא יענה כי אם חמשה אמנים הראשונים שבחצי קדיש, ו'יהא שמיה רבא' עד 'יתברך' בלבד. (ד קצו)

☜ פסוקי דזימרה

אשריו ואשרי חלקו – אמר רבי יוסי: "יהא חלקי בעולם הבא, עם הקוראים פסוקי דזימרה בכל יום". (שבת קיח ע"ב)

דרש רבי שְׁמְלַאי: "לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואחר כך יתפלל". לכך תקנו חז"ל לומר פסוקי דזמרה קודם העמידה, שבה אנחנו מבקשים צרכינו. (ברכות לב ע"א. טור)

אופן קריאתם – כתב בספר ארחות חיים: **אותם בני אדם שאומרים פסוקי דזמרה במרוצה, לא יפה עושים, שמקצרים בשבחו של מקום** בשביל שמאריכים בבקשת צרכיהם לאחר מכן בעמידה, היש מושל שיתרצה בכך?! (בית יוסף סימן נא)

כתב הרמב"ם (תשובות סימן רסא): **קריאת הברכות או הזמירות בחיפזון ומהירות, הרי היא טעות גמורה, ומי שאינו מוכיח החזנים על זאת, חוטא,** משום שכל אלו הסוגים של עבודת השם בדיבור, אין הכוונה אלא שיחשבו בהם כשיאמרום, ויכוון אומרם את לבו, **וידע שעם אדון כל העולם מדבר בהם,** בין שיבקש ממנו או יודה לו וישבחהו או יתאר פעליו וחסדיו או יתאר נפלאותיו בברואיו ויכולתו. וכיצד מותר למהר בזה ולהסיח הדעת ממה שנאמר. **ומי שאינו יודע מה הוא אומר ואינו מבינו, הרי הוא כמו התוכי והשוטה** החוזרים על המילים שבני האדם לימדום. ע"כ.

פסק מרן בשלחן ערוך (סימן נא סעיף ח): **"אין אומרים הזמירות במרוצה, כי אם בנחת". ולא ידלג שום תיבה ולא יבלע, אלא יוציא מפיו כאילו מונה מעות, ויתבונן במה שאומר, ויכיר בנפלאות ה'.** (משנ"ב סימן נא סק"כ, סימן א סקי"ג)

הנה לפנינו כמה עוררו חז"ל על אמירת "פסוקי דזמרה" בנחת, בנעימה והתבוננות. והמציאות מוכחת שהמתבונן באמירתם, אי אפשר שלא יתלהב ולא תתפעל נפשו. למשל כשאומר: "עִבְדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה, בֹּאוּ לְפָנָיו בְּרִנָּנָה. הוֹדוּ לוֹ בָּרֲכוּ שְׁמוֹ, כִּי טוֹב ה' לְעוֹלָם חַסְדּוֹ...", "אֲהַלְלָה ה' בְּחַיָּי, אֲזַמְּרָה לֵאלֹהַי בְּעוֹדִי... אַשְׁרֵי שֶׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ, שִׂבְרוֹ עַל ה' אֱלֹהָיו...", "עֱנוּ לַה' בְּתוֹדָה, זַמְּרוּ לֵאלֹהֵינוּ בְּכִנּוֹר... רוֹצֶה ה' אֶת יְרֵאָיו, אֶת הַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ". היאך אפשר שיאמרם בהתבוננות - וישאר אדיש?!

פלא גדול באמת

זהו הפלא הגדול ביותר, שהתפילה שכל כולה שירות ותשבחות של דוד המלך ע"ה, שהיה כולו הודאה וזמרה, דוקא היא נאמרת בדרך כלל במרוצה ובקריאה חד גונית, והאדם לא שם לב לכך שהוא פשוט סותר את עצמו: הוא קורא לכל העולם לזמר לה' ולשיר לו, כמו שכתוב: הודו לה'! קראו בשמו! הודיעו בעמים עלילותיו! שירו לו!

זמרו לו! שיחו בכל נפלאותיו! ועוד ועוד - והוא בעצמו אינו שר לה'!

או שהוא קורא לכל העולם ואומר: הריעו לה' כל הארץ - והוא אינו מריע לה' כלל, אלא לוחש במרוצה את מילות התפילה. או שאומר: עבדו את ה' בשמחה, ועבודה - זו תפילה שצריכה להיות בשמחה. נמצא שהוא קורא לכל העולם לעבוד את עבודת התפילה בשמחה, והוא בעצמו אינו מתפלל בשמחה.

או שאומר: ברוך שאמר והיה העולם! ואינו שם לב, שצריך לברך את ה' - רבונו של עולם! תודה! כמה טוב שבראת את העולם! תודה רבה לך ה' שבראת את העולם! איזה עולם יפה בראת, איזה עולם נפלא, תודה רבה... ברוך שאמר והיה העולם! (שעריו בתודה 62)

כתב בספר חסידים (סימן יח): שורש התפילה, שמחת לב בהקב"ה, שנאמר (תהלים קה ג): "הִתְהַלְלוּ בְּשֵׁם קָדְשׁוֹ יִשְׂמַח לֵב מְבַקְשֵׁי ה'". ולפיכך היה דוד מלך ישראל מנגן בכינור על כל תפילותיו וזמירותיו, כדי למלאות לבבו שמחה באהבתו של הקב"ה. וכתב עוד (סימן קנח): כשאתה מתפלל, אמור את התפילה בניגון הנעים והמתוק שבעיניך, ובזה ימשך לבך אחר מוצא פיך, ובבקשה ותחינה בניגון המושך את הלב.

אילו היו יודעים בני אדם, כמה מפסידים הם שממהרים ורצים בתפילתם, אין ספק כי היו מתחרטים ומתקנים זאת, הלוא פסוקים אלו נקראו **"פסוקי דזמרה"**, לזמר, להלל ולשבח את בורא העולם, היתכן שכך נזמר ונשבח אותו?! נתאר לעצמנו שפייטן יזמר במהירות גדולה, הלזה יקרא זמרה?! הלוא ללעג וקלס יחשֵב! קל וחומר כשהשירה והזמרה הן לכבוד השם יתברך להללו ולשבחו, היאך יעיז לקרוא את הפסוקים במרוצה, הלזה יקרא "פסוקי דזמרה"?!

ואם בפיהם תהיה התשובה, ממהרים אנו לעבודה או לקחת הילדים לבית הספר וכיוצא, אף אתה אמור להם, מי אמר לך להתפלל בשעה כזו, תתפלל במנין מוקדם יותר ברגיעות ונחת, בלי לחץ ומרוצה. וכבר הבאנו לעיל מה שכתב בספר חסידים: המוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב, על זה חרה אף ה', ואמר ביד ישעיה: "יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה, בְּפִיו וּבִשְׂפָתָיו כִּבְּדוּנִי וְלִבּוֹ רִחַק מִמֶּנִּי. עי"ש. ישמע חכם ויוסף לקח.

מזמור לתודה – כתב מרן בשלחן ערוך (סימן נא סעיף ט): "מזמור לתודה, יש לאומרו בנגינה, שכל השירות עתידות להתבטל חוץ ממזמור לתודה".

פותח את ידך – אמר רבי אלעזר, כל האומר פרק "תהילה לדוד" בכל יום שלוש פעמים, מובטח לו שהוא בן העולם הבא (ברכות ד ע"ב). וצריך לכוון בו מאוד, ובפרט בפסוק: "פותח את ידך, ומשביע לכל חי רצון", יכוון שהקב"ה זן ומפרנס לכל. שהטעם שקבעו חז"ל לומר דוקא פרק זה, בגלל פסוק זה שמזכיר בו שבחו של הקב"ה שמשגיח על כל בריותיו ומפרנסם. (טור סימן נא)

אם שכח לכוין בפסוק "פותח את ידך" שהקב"ה זן ומפרנס לכל, יחזור לאומרו

שוב בכוונה. ואף אם נזכר לאחר שהמשיך כמה פסוקים, יחזור לאומרו בכוונה וימשיך על הסדר. ואם סיים את הפרק ונזכר, יאמרהו שוב בכוונה בין פרק לפרק. ואם שכח גם שם, יכוון ב"אשרי" שאחר העמידה. ואם שכח, יכוון ב"אשרי" שבתפלת מנחה. (ד ריד)

ויברך דוד את ה' – נהגו לומר "ויברך דוד" מעומד.

צדקה – כתב מרן השלחן ערוך (סימן צב סעיף י, יורה דעה סימן רמט סעיף יד): טוב ליתן צדקה קודם כל תפילה, שנאמר (תהילים יז טו): "אני בצדק אחזה פניך". ונהגו שכשמגיע ל"ואתה מושל בכל", לתת שלוש פרוטות לצדקה, ובתחילה יתן שתים ולאחר מכן את השלישית. (ד רטז) וכן ציוה רבנו האר"י לגבאי שלו לאסוף הצדקה בעת אמירת ויברך דוד. (ה שלב)

שירת הים – כתב הגאון רבי חיים פלאג'י (כף החיים סימן יב סכ"ד): אחת מעשר סגולות שמכפרות עוונותיו של אדם בלי סיגוף ועינוי, הוא מי שקורא "ויושע וכו'" בשמחה ובניגון כמו שאמרוהו ישראל, ויאמרו בניגון הטעמים כקורא בתורה (המנהיג, החרדים, השל"ה). וכן כתב המשנה ברורה (סימן נא ס"ק יז): "ויאמר שירת הים בשמחה, וידמה בדעתו כאילו באותו היום עבר בים, והאומר בשמחה מוחלים לו עוונותיו". (ד קצו)

☜ הפסק בפסוקי דזמרה

איסור דיבור – אין לדבר משהתחיל "ברוך שאמר" עד סוף תפילת העמידה (נא ס"ד). ויש להזהיר את המון העם שלא יודעים האיסור, ופעמים שמדברים כמה מילים, או שמעלים חזן לפני "ישתבח", ואומרים לו "בכבוד".

מי שהתאחר לבוא לבית הכנסת ומתפלל ביחידות, ובהיותו באמצע פסוקי דזמרה הגיעו הציבור לקדיש שלפני עלינו לשבח, והוא בתוך י"ב חודש לפטירת אביו או אמו, רשאי להפסיק בין מזמור למזמור, כדי לומר קדיש לעילוי נשמת הוריו. והוא הדין שרשאי לומר את הקדיש בין ברכה לברכה שבברכות קריאת שמע, או בין פרק לפרק שבקריאת שמע. שכשם שרשאי להפסיק בין הפרקים לאמירת שלום מפני הכבוד, כך רשאי להפסיק לאמירת קדיש לעילוי נשמתם, שזהו כבודם שלא יחסיר אפילו קדיש אחד לעילוי נשמתם. (שו"ת יביע אומר חלק ז סימן י, ד רמב)

ברכה – השומע ברכה מחברו בפסוקי דזמרה, עונה אחריו 'אמן'. ואין זה הפסק מפני שאמן נחשבת כשבח וזמרה ומהענין של פסוקי דזמרה. (בית יוסף ושו"ע סימן נא ס"ב)

'ברוך הוא וברוך שמו', אין לענות בפסוקי דזמרה. שבכל מקום שאסרו חכמים להפסיק בשיחה, אסרו גם לענות 'ברוך הוא וברוך שמו', מאחר ואין חובה לענותו כלל. (ד רב)

קדיש או ברכו – אם שמע קדיש, עונה 'אמן' על כל הקדיש, גם בקדיש 'תתקבל', 'יהא שלמא' ו'על ישראל'. וכמו כן, עונה 'יהא שמיה רבא' עד 'דאמירן בעלמא'. וכן עונה עניית 'ברכו'. שכל אלו הם שבחים להשם יתברך, ככל פסוקי דזמרה שכולם שבח

וזמרה. (ה"ע א עח. ד רג) וכן שמעתי ממרן זצוק"ל, שאם הגיע עשירי בפסוקי דזמרה, שאז אומרים קדיש של הודו בין פרק לפרק וכנ"ל, שבודאי יענו הציבור 'אמן' אחריו על כל הקדיש.

שמע ישראל – אם הגיעו הציבור ל'שמע ישראל', לא יפסיק לומר עימהם, אך כדי שלא יראה כאילו אינו מקבל עול מלכות שמים עם הציבור, יניח ידו על עיניו, שיהיה נראה כאילו הוא אומר עמהם פסוק ראשון. (ד רה)

קדושה – השומע קדושה, אינו עונה את נוסח 'נקדישך' או 'כתר יתנו לך', אלא רק שלושה פסוקים בלבד: קדוש, ברוך וימלוך. וכמו כן, לא יאמר 'לעומתם משבחים ואומרים', או 'ובדברי קדשך כתוב לאמר'. (ד רג)

מודים דרבנן – אם הגיע השליח ציבור בחזרה לברכת 'מודים', לא יאמר עם כולם מודים דרבנן, אלא ישחה מעט ויענה שלוש תיבות בלבד, 'מודים אנחנו לך'. (ד רה)

י"ג מדות – לא יענה עם הציבור. כיון שאינם מענין שבח וזמרה אלא תפילה ותחנונים. (ד רה)

אשר יצר – אם הוצרך לצאת לבית הכסא, ילך בין מזמור למזמור, וכשיסיים יטול ידיו, ויברך אשר יצר בין ישתבח ליוצר. אך אם חושש שישכח, יברך מיד. (ד קמו)

קריאת שמע – הקורא פסוקי דזמרה, ופתאום רואה שקרֵב סוף זמן קריאת שמע, ואם יתפלל על הסדר, לא יספיק לקוראה בזמנה, אם יכול להספיק לסיים פסוקי דזמרה על הסדר, ולקרוא בין ישתבח ליוצר קודם שיעבור זמנה, יקרא. ואם לא יספיק, ידלג מהזמירות ויאמר 'אשרי יושבי ביתך' וישתבח, ויקרא קריאת שמע. ואם גם זה לא יספיק, יפסיק באמצע פסוקי דזמרה, ויקרא קריאת שמע כולה. (ד רלז. ה"ב ד כב)

ישתבח

השליח ציבור אומר ישתבח מעומד בתיבה, כדי שבסיימו יתחיל מיד באמירת הקדיש. ואם ממתינים לעשירי, ימתין השליח ציבור מלומר ישתבח. (סימן נג ס"א. ד שמו)

שכח לומר ישתבח – אם כשסיים לומר שירת הים, הגיע החזן לקדיש וברכו, וענה אחריו, ולאחר שענה ברכו, שכח לומר 'ישתבח' והתחיל 'יוצר אור', ועתה נזכר שלא אמר 'ישתבח', יאמר 'ישתבח' בסיום הברכה קודם שיתחיל 'אהבת עולם'. והוא הדין אם נזכר לאחר שהתחיל 'אהבת עולם', יאמר בסיום הברכה קודם קריאת שמע. ואם נזכר לאחר מכן, רשאי לאומרה בין הפרקים של קריאת שמע, או באמצע ברכת אמת ויציב. אבל לאחר העמידה, אינו רשאי לאומרה.

והטעם שיכול לאומרה בברכות קריאת שמע ואין זה נחשב הפסק, כיון שהכל ענין אחד, שבח ותהילה לבורא עולם. גם כי מאחר ואם לא יאמרנה עתה, יפסידנה לגמרי, ולא יוכל להשלימה

לאחר התפילה, הרי זה כמצוה עוברת, ורשאי לאומרה אפילו בקריאת שמע וברכותיה, וכדין השומע רעמים באמצע ברכות קריאת שמע, שרשאי לברך, מאחר והיא כמצוה עוברת. (ד תקד)

בין ישתבח ליוצר

אם סיימו הציבור ברכת ישתבח ועדיין לא היה מנין, מותר להפסיק בדיבור על מנת לקרוא לאנשים שיבואו, כי זה לצורך מצוה. (סימן נד ס"ג. ד ריט. חזו"ע שבת א שיא)

בין ישתבח ליוצר, מותר לענות אפילו ברוך הוא וברוך שמו, ופסוק 'שמע ישראל' עם הציבור, י"ג מדות, וכל הקדושה 'נקדישך ונעריצך' וכו', ומודים דרבנן כולו. שהרי מותר להפסיק אפילו לדיבור של מצוה, וכל שכן לדברים אלו. (ד רג, רה, שלט)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן נד ס"ג): המדבר בין ישתבח ליוצר, עבירה היא בידו, וחוזר עליה מעורכי המלחמה. [והיינו שכאשר יוצאים למלחמה ציותה התורה (דברים כ חֿ): "וְנָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ, וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלְבָבוֹ", דהיינו לא רק אדם שמפחד ואין בלבו כח לעמוד בקשרי המלחמה, אלא אף אדם שירא מעבירות שבידו, ואפילו יש בידו רק עבירה זו שדיבר בין ישתבח ליוצר, אינו רשאי לצאת למלחמה, כי בשעת הסכנה השטן מקטרג, ויכול חלילה להנזק]. ויש מי שאומר שלצרכי ציבור או לפסוק צדקה למי שבא להתפרנס מן הצדקה, מותר להפסיק. וכתב המשנה ברורה (סימן נד סק"ה) בשם מטה משה, שהקליפות [המקטרגים] מפריעים לעלות את התפילה, אך על ידי שאומר פסוקי דזמרה, מצליח להכרית אותם. אבל אם חלילה דיבר בין ישתבח ליוצר, חוזרים אותם הגדודים שהם עורכים מלחמה בינינו, על כן יזהר שלא לדבר, אלא אם יש הכרח לדבר מצוה, וכנ"ל.

"ברכו את ה' המבורך"

כשהשליח ציבור אומר 'ברכו את ה' המבורך', יכוף את ראשו מעט בתיבת 'ברכו', ויזקוף בתיבת ה'. אך הציבור שעונים 'ברוך ה' המבורך לעולם ועד', אינם צריכים לעמוד ולא לכוף ראשם. (מהרי"ל, האר"י) והנוהגים לקום מעט ממקומם בעת שעונים, יש להם על מה לסמוך, ואין לחשוש בזה משום יוהרא, כיון שרבים נוהגים כן. ויש מבני אשכנז שנוהגים לעמוד. וסמך לזה מהפסוק (דברי הימים א כט כ): "וַיֹּאמֶר דָּוִיד לְכָל הַקָּהָל, בָּרְכוּ נָא אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וַיְבָרְכוּ כָל הַקָּהָל לַה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיהֶם, וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַה' וְלַמֶּלֶךְ". (ה"ע א צב. ד תכא, תיט. ו לו)

לא שמע – הנכנס לבית הכנסת ושומע את הציבור עונים 'ברוך ה' המבורך לעולם ועד', אף על פי שלא שמע את החזן, יענה עמהם. אבל אם שמע רק את החזן שחוזר אחריהם ואומר 'ברוך ה' המבורך לעולם ועד', יענה אחריו 'אמן' בלבד. (ד תיט)

הפסק בדיבור – אחר שענה 'ברוך ה' המבורך לעולם ועד', לא יפסיק בדיבור של מצוה, וכן לא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו', אך רשאי לענות 'אמן'. (ד תכ)

נשים

אין לבנות ספרד לברך ברכות ברוך שאמר וישתבח. והמברכות, ברכתן לבטלה, ואין עונים אחריהם אמן. כמבואר להלן בדיני ברכות קריאת שמע. שדין ברכות אלו, ככל דין ברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא כלולב וסוכה, שאין בנות ספרד מברכות, וכמו שפסקו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך ועוד רבים.

ברכות קריאת שמע

ענייית דברים שבקדושה

אמן של ברכות – אחר שהתחיל יוצר אור, מנהג ספרד שלא לענות אמן של ברכות כלל. ומנהג אשכנז לסיים את ברכות יוצר ואהבת עולם קודם החזן, ולענות אמן אחר ברכתו, מלבד ברכת גאל ישראל שאינם עונים וכדלהלן, וכן עונים הם אמן של ברכות האל הקדוש ושומע תפילה. (ד תסב, תפז. הרמ"א נט ס"ד, סו ס"ג. פסקי תשובות א תקסז)

קדיש – השומע קדיש, רשאי לענות חמשה אמנים של חצי הקדיש הראשון, וכן עונה יהא שמיה רבא עד יתברך בלבד. והטעם שאין עונים עד "דאמירן בעלמא" כבכל קדיש, מאחר ולדעת רוב הראשונים בכל קדיש עונים רק עד יתברך, אך על פי הקבלה נהגו בני ספרד לענות עד דאמירן בעלמא, אבל כאן שנמצא בברכות קריאת שמע, שאין להפסיק בהם אלא לצורך גמור, יענה עד יתברך. ומכל מקום בין ברכה לברכה [בין 'יוצר המאורות' ל'אהבת עולם' או בין 'אהבת עולם' ל'שמע ישראל',] או בין פרק לפרק [בין 'ובשעריך' ל'והיה אם שמוע', או בין 'על הארץ' ל'ויאמר'], עונה עד "דאמירן בעלמא". (בית יוסף סימן נו. ה"ע א צח. ד תפג, תפו, תצא)

קדושה – השומע קדושה, עונה שני פסוקים בלבד: "קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו". ו"ברוך כבוד ה' ממקומו". ולא יאמר את שאר הנוסח: נקדישך וכו', לעומתם משבחים ואומרים וכו'. (ד תפו, תקעח. עיין חזו"ע חנוכה שכח)

מודים דרבנן – הגיע השליח ציבור בחזרה לברכת 'מודים', ישחה מעט ויענה שלוש תיבות בלבד, 'מודים אנחנו לך'. (סימן סו ס"ג. ד תיב)

ברכת כהנים – עונה אמן אחר ברכת "אשר קדשנו בקדושתו של אהרון" ואחר פסוקי הברכה. ואף על פי שביארנו לעיל שאין עונים אמן של ברכות? מכל מקום כיון שאין ברכת כהנים נאמרת בפחות מעשרה, הרי דינה כקדיש וקדושה שעונה. (ד תעז, תקעט)

ברכות התורה – עונה אמן אחר ברכות העולים לתורה. כנ"ל בברכת כהנים, וכיון שאין קוראים בתורה בפחות מעשרה, נמצא שברכות אלו כקדיש וקדושה. (ד תעט, תקעט)

רעמים – השומע קול רעמים, מברך מיד: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, שכוחו וגבורתו מלא עולם". שברכה זו כמצוה עוברת, שאם לא יברך עתה, יעבור זמנה ולא יוכל לברך. (ד תצג, תקעח)

שליח ציבור – בכל האופנים הנ"ל, הוא הדין לשליח ציבור שנמצא בקריאת שמע או בברכות קריאת שמע, ושמע מהמנין הסמוך קדיש וכיוצא בזה. ובלבד שברור לו שלא יתבלבל בתפילתו. (ד תצד, תקעט)

עליה לתורה – כהן שנמצא בקריאת שמע וברכותיה וקראוהו לעלות לתורה, לא יעלה. ובאר הרשב"א, שכל הסיבה שאמרו חז"ל להקדים את הכהן היא משום כבוד כהונתו, ולכן כשהוא פנוי ומקדימים אחר בפניו, נמצאו מקילים בכבוד הכהונה, אבל כשאינו יכול לעלות מחמת שעסוק בקריאת שמע, אין כאן הקלה בכהונתו. (החיד"א. ה"ב ד תיג)

ומנהג בני אשכנז שאם יש כהן אחד או אפילו ישראל שקראוהו בשמו, יעלה לתורה, ויקרא עם החזן בלחש, כדי שלא יהיו ברכותיו לבטלה. (ה"ב ד תיד)

קריאת התורה – אם אין לציבור מי שיקרא להם בספר התורה, יפסיק המתפלל אפילו באמצע קריאת שמע, ויקרא להם. (ד תעט, תקעט)

תשלומין לברכות קריאת שמע

אם לא ברך ברכות קריאת שמע קודם התפילה, יברך לאחר התפילה. אבל ברוך שאמר וישתבח, אינו יכול להשלים ולברך לאחר התפילה. (ברכי יוסף סימן סו. יבי"א ח"ו ס"ו אות א)

סומא [עיור]

סומא מברך ברכת 'יוצר אור'. ואף על פי שאינו נהנה מהמאורות, מכל מקום נהנה הוא מהפעולות הנגרמות בעולם על ידי אורם (רמב"ם). וכן אמרו בגמרא (מגילה כד ע"ב): אמר רבי יוסי, כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה להבינו, "והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העיור באפלה", וכי מה אכפת לו לעיור בין אפילה לאורה? עד שבא מעשה לידי, פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה, וראיתי סומא מהלך בדרך ואבוקה בידו. אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי, כל זמן שאבוקה בידי, בני אדם רואים אותי, ומצילים אותי מן הפחתים ומן הקוצים ומן הברקנים. (ד תרג)

נשים

אין לבנות ספרד לברך ברוך שאמר וישתבח וברכות קריאת שמע בשחרית וערבית. והמברכות, ברכתן לבטלה. אבל רשאיות לאומרן בלי שם ומלכות, למשל: בברוך שאמר, לא תאמר: ברוך אתה **ה' אלוקינו** מלך העולם האל אב הרחמן..., אלא: ברוך האל אב הרחמן.... וכן לא תאמר: ברוך אתה **ה'** מלך מהולל בתשבחות, אלא: ברוך מלך מהולל בתשבחות. וכן בברכת יוצר, תאמר: ברוך יוצר אור ובורא חושך... ברוך יוצר המאורות, וכן בשאר הברכות. ומן הדין מותר לנשים לדבר לאחר ברוך שאמר, ואין דינם כגברים שאסורים בדיבור מברוך שאמר עד לאחר העמידה, מחמת שמברכים בשם ומלכות. (ד רכ)

ידועה מחלוקת הראשונים, האם נשים מברכות על מצוות שהזמן גרמא [שזמנן קבוע], כסוכה, לולב, שופר וכיוצא או לא? ומרן השלחן ערוך פסק שהנשים אינן מברכות, כדעת הרמב"ם ורבים מהראשונים. [רש"י, הראב"ד, הסמ"ג, אור זרוע, רבנו אפרים, רבנו ישעיה ונכדו הריא"ז, רבנו מנוח, המגיד משנה, מחזור ויטרי, מהר"י קולון, התשב"ץ ועוד]. ולכן אין לבנות ספרד לברך. ומה שיש טענו שברכות אלו ברכות השבח, שהרי לא אומרים בהן "וציונו", ואם כן יכולות לברך ולשבח אף שאינן מצוות? ראשית, מפורש ברמב"ן ועוד, שברכות קריאת שמע הן ברכות המצוות. ואף אם נאמר שהן ברכות השבח כברוך שאמר וישתבח, הנה מפורש ברשב"א (גיטין מ ע"א) שגם ברכות השבח, דינן כמצוות שזמנן קבוע.

בנות אשכנז שרוצות לברך בשם ומלכות, יש להן על מה לסמוך. (ד רכא)

הגאון חכם צבי, היה מורה לבנות אשכנז שלא תברכנה, ואף היה מוחה בהן. וכן כתב הגאון ישועות יעקב, שהנכון שלא תברכנה. וכן הנהיג הגאון רבי חיים מצאנז, וכן כתבו הגאון יעב"ץ והגאון מהרש"ג. והרמ"א בדרכי משה כתב (סימן תקפט) שמוטב שהנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמא, וכן כתב הטור (סימן יז) שטוב יותר שלא יברכו. ומאחר ואף לראשונים שכתבו שהנשים מברכות, אין דעתם שהנשים חייבות לברך אלא רק שרשאיות לברך, אם כן

למה תכניס את עצמה למחלוקת, שלדעת רבים מברכת מידי יום ברכות לבטלה, ועוברת על "לא תשא את שם ה' אלוקיך לשוא". מה גם שהמגן אברהם כתב, שדוקא במצוה שיש בה מעשה כסוכה ולולב רשאיות לברך, אבל בברכה שאין בה מעשה, אינן רשאיות לברך. ועל כל פנים בנות ספרד שקיבלו הוראות מרן השלחן ערוך, מן הדין אסור להן לברך, ולשומעות ינעם, ועליהן תבוא ברכת טוב.

קריאת שמע

מהות המצוה

כתב הרמב"ם (הלכות קריאת שמע פרק א הלכה א-ד): מצות עשה מן התורה לקרוא קריאת שמע פעמיים ביום, בערב ובבוקר, שנאמר: "ובשכבך ובקומך", בשעה שדרך בני אדם שוכבים, וזה הוא לילה, ובשעה שדרך בני אדם עומדים, וזה הוא יום. ומה הוא קורא? שלוש פרשיות, ואלו הן: שמע, והיה אם שמוע, ויאמר. ומקדימים לקרוא פרשת 'שמע', מפני שיש בה יחוד ה' ואהבתו ותלמוד תורתו, שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו. ואחריה 'והיה אם שמוע', שיש בה ציווי על שאר כל המצוות. ואחר כך פרשת 'ציצית', שגם היא יש בה ציווי זכירת כל המצוות. וקריאת שלוש פרשיות אלו על סדר זה, היא הנקראת "קריאת שמע".

"אני לדודי ודודי לו"

אמרו במדרש (ילקוט שמעוני ואתחנן תתלד): יהי שמו של מלך מלכי המלכים מבורך, ישראל מקלסים להקב"ה והקב"ה מקלס אותם, וכן הוא אומר, "דודי לי ואני לו". משל לאדם שהיה כשר והיתה לו אשה כשרה, היתה אשתו אומרת לנשים: אין כמו אישי בעולם, והוא אומר לחבריו: אין כמו אשתי בעולם, הוא מקלס לאשתו ואשתו מקלסתו. כך יהי שמו הגדול מבורך, משבח לישראל בפני מלאכי השרת ואומר להם: אין לי בעולם אלא ישראל, שנאמר: "אחת היא יונתי תמתי", וישראל אומרים: אין לנו אלא הקב"ה, שנאמר: "שמע ישראל, ה' אלקינו, ה' אחד".

קריאת שמע במקום הקרבנות

אמרו במדרש (ילקוט שמעוני ואתחנן תתלה): משל לחכם שהיה לו בן, והיה הבן מעלה לו שתי סעודות בכל יום, אחת בבוקר ואחת בערב. לאחר ימים, ראה החכם את בנו שֶׁהֶעֱנִי ולא היה יכול לעשות כשם שהיה למוד [רגיל], קרא לו אביו ואמר לו: בני, יודע אני שאין בך כח לאותן שתי סעודות שהיית מביא לי, איני מבקש ממך אלא שתהא שומע אותי דורש בבית הכנסת שתי פעמים ביום, והוא ערב לי יותר מאותן שתי סעודות שהיית מעלה לי. כך אמר הקב"ה לישראל, לשעבר הייתם מקריבים לי שתי פעמים ביום, שנאמר "את הכבש אחד תעשה בבקר, ואת הכבש השני תעשה בין הערביים", גלוי וידוע לפני, שבית המקדש עתיד להיחרב ואין אתם יכולים להקריב קרבנות, אלא מבקש אני תמורתם של קרבנות "שמע ישראל" בבוקר, "שמע ישראל" בערב, ועולה לפני יותר מכל הקרבנות.

קריאת שמע מכפרת

במדרש (ילקוט שמעוני ואתחנן תתלו): אמר אליהו הנביא זכור לטוב לרבי נהוראי, מפני מה זוועות באות לעולם? שבשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה בתי טרטיאות [תאטרון]

ובתי קרקסיאות יושבים בטח ושאנן ושלוים, ובית מקדשו חרב, הוא מסתכל בעולמו להחריבו, אבל כיון שישראל נכנסים שחרית לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומייחדים שמו ואומרים: "שמע ישראל, ה' אלוקינו, ה' אחד", מתקבצים כל מלאכי השרת אצל הקב"ה ואומרים לפניו: "אתה הוא עד שלא נברא העולם, אתה הוא משנברא העולם, אתה הוא בעולם הזה, ואתה הוא לעולם הבא, קדש את שמך על מקדשי שמך", מיד נוחה דעתו של הקב"ה, ואינו מחריב עולמו, ומיישב דעתו בשביל ישראל.

אתה סימן לבניך

אמרו במדרש (במדבר רבה פרשה יא אות ב): בשעה שבא הקב"ה לבקר את אברהם אבינו ביום השלישי למילתו, בא אברהם לעמוד לכבודו של ה', אמר לו הקב"ה, שב, אתה סימן לבניך, שבשעה שהם נכנסים לבתי כנסיות ובתי מדרשות ויושבים וקוראים שמע ישראל - כבודי עומד, כמו שנאמר (תהלים פב א): "אֱלֹהִים **נִצָּב** בַּעֲדַת אֵל". אמר רבי יצחק, אלקים 'עומד' לא כתוב, אלא אלקים 'ניצב' - אֶטִימוֹס הוא [עומד ניצב מוכן ומזומן לעשות מה שיתבקש]!, כמו שנאמר (ישעיה סה כד): "וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה", ולכך נאמר (שיר השירים ב ט): "הִנֵּה זֶה עוֹמֵד אַחַר כָּתְלֵנוּ", אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

"מצוות צריכות כוונה"

קודם שיקרא קריאת שמע, יכוון בליבו: הריני בא לקיים מצות עשה מן התורה של קריאת שמע, והריני מקבל עלי עול מלכות שמים. (ד תקיא)

פסוק ראשון

בפסוק ראשון, יתן יד ימין על עיניו, כדי שלא יסתכל בדבר אחר שימנעהו מלכוון. ובעל משקפיים, אינו צריך להסירם כשנותן היד על עיניו. (ד תקלב, תקלו)

יקרא בפיסוק זה, ויכוון פירוש המילים: **"שמע ישראל"** – הָבֵן עם ישראל. **"ה' אלוקינו"** – אדון הכל היה הווה ויהיה, שהוא יכול הכל ומולך עלינו, **"ה' אחד"** – אדון הכל היה הווה ויהיה, יחיד ומיוחד. (ד תקלה)

עיקר הכוונה בפסוק ראשון, ואם לא כיוון בו לקבל עול מלכות שמים, לא יצא ידי חובה, וצריך לקוראו שוב. אך ישהה מעט כדי הילוך ארבע אמות [2 מטר], או שיאמרנו בלחש, כדי שלא יהיה נראה כשתי רשויות, חלילה. ומכל מקום לא ימשיך לקרוא כל פרשה ראשונה, ואחר כך יחזור לומר שמע ישראל, מפני שיש בזה חשש הפסק. (סימן סג סעיף ד. ה"ע א קח)

ידגיש את אות **יו"ד** של 'שמע ישראל', שלא תשמע כאל"ף, אִשְׂראל. (סימן סא סי"ח)

אמרו חז"ל (ברכות יג ע"ב): כל המאריך **באחד** – מאריכים לו ימיו ושנותיו. והיינו שיאריך מעט בחי"ת, ויכוון שהקב"ה מושל בשבעה רקיעים ובארץ [= ח]. ויאריך בדלי"ת, ויכוון שהקב"ה יחיד בעולמו, ומושל ב-ד' רוחות העולם. ואם אינו יכול להאריך ולכוון כן, יאריך בכוונה במחשבתו. אולם, לא יאריך באל"ף, כדי שלא

ישמע כאומר אֵי-חד, כאילו אינו אחד, חס ושלום. (טור ושו"ע סימן סא סעיפים ו, ח. ד תקלז)

אל תשכח להמליך את הקב"ה גם עליך

אומר רבי ישראל מסלנט: אדם זוכר להמליך את הקב"ה על כל העולם, שבעה רקיעים, בארץ ובארבע רוחות העולם, אך פעמים ששוכח להמליכו גם על עצמו.

כשמאריך ב-**ד'** של **אחד**, יאמרנה מעט רפויה, כדי שלא ישמע כאומר: 'דֵי', או כאומר 'דוֹ', שזה שניים בשפה ארמית, חס ושלום. (ד תקלח)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן סב סעיף ה): "צריך שליח ציבור להשמיע קולו ב'שמע ישראל', כדי שישמעו הקהל וימליכו שם שמים כולם יחד".

אמרו במדרש (שיר השירים רבה פרק ח): "הַיּוֹשֶׁבֶת בַּגַּנִּים חֲבֵרִים מַקְשִׁיבִים לְקוֹלֵךְ הַשְׁמִיעֵנִי". כשישראל נכנסים לבתי כנסיות וקוראים קריאת שמע בכוונת הדעת, בקול אחד, בדעה וטעם אחד, הקב"ה אומר להם: "היושבת בגנים", כשאתם קוראים "חברים" [בחבורה אחת יחד], אני ופמליא שלי "מקשיבים, לקולך השמיעיני". אבל כשקוראים בטירוף הדעת, זה מקדים וזה מאחר ואינם מכוונים דעתם, רוח הקודש צווחת ואומרת "בְּרַח דּוֹדִי וּדְמֵה לְךָ לִצְבִי", לצבא של מעלה הדומים לכבודך בקול אחד, בנעימה אחת, "עַל הָרֵי בְשָׂמִים", בשמי שמים העליונים".

"ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד"

אחר פסוק ראשון, אומרים בלחש: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד".

ולמה אומרים כן? מסורת בידינו, שבשעה שקיבץ יעקב אבינו את בניו בשעת מיתתו, ציוום וזרזם על יחוד ה' ועל דרך ה' שהלכו בה אברהם ויצחק אבותיו, ושאל אותם: בני, שמא יש בכם פסול? שמא יש מי שאינו עומד עמי ביחוד ה'? מתייירא אני שמא לאחר מותי תשתחוו לאלילים? אמרו לו: כשם שאתה אחד ועובד לאחד, כך אין אנו עובדים אלא לאחד, כמו שנאמר (מלאכי ב י) "הֲלוֹא אָב אֶחָד לְכֻלָּנוּ, הֲלוֹא אֵל אֶחָד בְּרָאָנוּ", פתחו כולם ואמרו: "שמע ישראל, ה' אלקינו, ה' אחד", כלומר **שמע** ממנו אבינו **ישראל** [יעקב נקרא ישראל], כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה, כך אין בלבנו מחלוקת, אלא **ה' אלהינו, ה' אחד**. פתח ישראל הזקן ואמר: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד". לפיכך נהגו כל ישראל לומר שבח זה ששיבח בו ישראל הזקן אחר פסוק זה. אמר רבי שמואל, זה הוא שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: **שמע ישראל** אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שציוויתנו, עדיין הוא נוהג בנו, **ה' אלקינו, ה' אחד**". (פסחים נו ע"א. בראשית רבה צח ג. ילקו"ש ואתחנן תתלג. רמב"ם שם)

ועוד אמרו במדרש רבה (ואתחנן ב לו): ולמה ישראל אומרים ברוך שם... בלחישה? כשעלה משה למרום, גנב פסוק זה מהמלאכים ולימדו לישראל. אמר רבי שמואל בר נחמן, משל למה הדבר דומה? לבן בתו של מלך שהיתה לו בת בתולה, והיתה רואה בגדים נאים, ואומרת לו קנה לי את הבגדים הללו, והיה קונה לה. פעם אחת נכנס לארמון המלך וראה קוזמירין [תכשיט מיוחד] של המלכה, וגנב ונתנה לבתו וציוה עליה, כל הבגדים שלקחתי לך, לבשי אותם בפרהסיא, אבל קוזמירין זה גנוב הוא, אל תלבשי אותו אלא מן הדלת ולפנים. כך אמר משה רבנו לישראל, כל המצוות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן התורה, אבל "ברוך שם" הזה הוא ממה ששמעתי ממלאכי השרת, שבו הם משבחים להקב"ה ונטלתי אותו מהם, לכך תהיו אומרים אותו בלחישה. ולמה אומרים אותו ביום הכיפורים בפרהסיא [בקול רם]? מפני שביום זה ישראל כמלאכים, לובשים לבנים, לא אוכלים ולא שותים, ואין בהם לא חטא ולא עוון, שהקב"ה סולח להם כל עוונותיהם. ע"כ.

בכל יום יהיו בעיניך כחדשים

כתב רב עמרם גאון: בקוראו את שמע, יחשוב בכל פעם שהוא ציווי חדש מאת המלך, שאילו מלך בשר ודם היה שולח לבני מדינתו ציווי חדש, בודאי כל בני המדינה היו קוראים אותו באימה ויראה ברתת וזיע, קל וחומר לקריאת שמע שהוא כתב ציוויו של מלך מלכי המלכים הקב"ה. וכתב הפרישה: על כן, לא יקרא בחטיפה, ומרוצה, וערבוב דברים, אלא במתינות מילה במילה, ובהפסק בין דבר לדבר כקורא ציוויו של מלך, שקוראו במתינות גדול, כל ציווי וציווי בפני עצמו להבינו על תכונתו, כך יקרא כל ציווי וציווי ועונש ועונש הנזכר בו, וישים אל לבו להבינו, כי הוא ציווי המלך הגדול ברוך הוא. (טור ושלחן ערוך סימן סא)

דקדוק בקריאה

ידקדק לקרוא כל מילה בצורה נכונה, הן בהיגוי האותיות והן בניקוד. וישים לב להבדל בין אות דגושה לאות רפויה, ובין מלעיל למלרע, ובין שוא נע לשוא נח. (סימן סא סכ"ג) וכתב המשנה ברורה: "ויזהר מאוד לכתחילה בזה", ובפרט שזו מצוה מן התורה. ולא כאותם הטועים כבר בתיבה הראשונה שבקריאת שמע וקוראים 'שְׁמע' בשוא נח ולא בשוא נע. ומאחר שאם לא דקדק, יצא ידי חובה רק בדיעבד, נמצא שהטועים בזה, מקיימים בכל יום מצות קריאת שמע רק בדיעבד. (סימן סב ס"א)

בקריאת שמע ישנן 248 תיבות, כמנין אבריו של אדם, וכל הקורא קריאת שמע כתיקונה, זוכה שמתרפא כל גופו, כמבואר בזוהר הקדוש: "אמר רבי נחמיה, כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו". (בית יוסף סימן סא)

ואמרו חז"ל (ברכות טו ע"ב): כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה, מצננים לו אש של גהינם, שנאמר (תהלים סח טו): "בְּפָרֵשׂ שַׁדַּי, מְלָכִים בָּהּ תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן", אל תקרי בפרש אלא בפרש, אל תקרי בצלמון אלא בצל-מות. והיינו, מי שמפרש כהוגן את האותיות והתיבות של קריאת שמע שהיא קבלת מלכות שמים, התורה אשר בה מלכים ימלוכו, תשלג ותצנן לו את צל המות שהוא הגהינם. ויש להבין, וכי כל המדקדק בקריאת שמע, צריך לקבל את שכרו דוקא בגהינם, ואם הוא צדיק שלא נכנס לגהינם, מה יהיה שכרו? אלא יש לבאר על פי תיקוני הזוהר (לב) שכותב, שגם הצדיקים כשנכנסים לגן עדן עוברים דרך גיהנם, כדי להוציא משם את אותם רשעים שהרהרו בחייהם בתשובה, ומתו בקיצור שנים ולא הספיקו לחזור בתשובה, ואין בכוחם לעלות מגהינם לגן עדן, והצדיק בעברו שם מעלה אותם עמו, וסובל קצת צער בגהינם. וזהו שאמרו המדקדק בקריאת שמע, אף אם הוא צדיק שהולך לגן עדן דרך גהינם, יצננו לו את הגהינם שבדרך הילוכו. (עיין צל"ח. ד תכה) ומהר"י אבוהב כתב, "ואולי הטעם שמצננים לו גהינם, שמאחר שהוא מעורר עצמו ומניע את חומו הטבעי לדקדק באותיותיה, בשכר זה מצננים לו חום אחר, של גהינם". (בית יוסף סימן סב)

להלן כמה דקדוקים המבוארים בשלחן ערוך (סימן סא סעיפים יד-כא): **א.** יפסיק מעט בין 'לעולם ועד' ל'ואהבת', כדי להפסיק בין קבלת עול מלכות שמים לקבלת שאר מצוות. **ב.** ידגיש יו"ד של 'והיו', שלא ישמע 'והאו'. **ג.** יפסיק בין 'מצוך היום' ל'על לבבך', ובין 'מצוה אתכם היום' - 'לאהבה', שלא יהא נראה כאומר היום ולא למחר. **ד.** יתן ריוח בין 'וחרה' ל'אף', שלא ישמע וחרף. **ה.** יפסיק בין 'נשבע' ל-ה', כדי להטעים יפה את העי"ן, שלא תהא כה"א. **ו.** יתיז זי"ן של 'תזכרו', ושל 'וזכרתם', שלא ישמע תשכרו, ושכרתם, כעבד המשמש את רבו על

מנת לקבל שכר. **ז.** יתן ריוח בין תיבה שתחילתה כסוף תיבה שלפניה, כגון: **בכל לבבך**, עש**ב בשדך**, הכנ**ף פתיל** ועוד. **ח.** בכל אל"ף שאחר מ"ם יפסיק ביניהם, כגון: ולמדת**ם אותם**, וקשרת**ם אותם**, ושמת**ם את**, וראית**ם אותו** ועוד, שלא יהיה נראה כקורא: מותם, מת, חס ושלום.

טעמי המקרא

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן סא סעיף כד): "צריך לקרות קריאת שמע בטעמים, כמו שהם בתורה". ע"כ. ומכאן נלמד שלא נכון מה שישנם שליחי ציבור שקוראים קריאת שמע במנגינה של שאר התפילה ולא בטעמים.

משמוש בתפילין

כשיאמר: 'וקשרתם לאות על ידך', ימשמש בתפילין של יד. וכשיאמר: 'והיו לטוטפות בין עיניך', ימשמש בתפילין של ראש. (סימן סא סעיף כה)

אחיזת הציציות

מצוה לאחוז שתי הציציות שלפניו בקריאת שמע בידו השמאלית בין הקמיצה לזרת כנגד הלב. וטוב לכרוך הציציות סביב הקמיצה. ויש נוהגים לאחוז ארבע ציציות. (סימן כד סעי' ב, ה. וסימן סא סעיף כה. ה"ב א תכב. ב שצג)

במדרש שוחר טוב על הפסוק (תהלים לה יג): "כָּל עַצְמוֹתַי תֹּאמַרְנָה, ה' מִי כָמוֹךָ": אמר דוד המלך להקב"ה: אני אשבחך בכל אבריי, בראשי - אני כופף וקודה בתפלתי, ועוד אני מניח תפילין בראשי. בצווארי - אני מקיים מצות עטיפת ציצית. בעיני - אני מקיים וראיתם אותו. בפי ובשפתי - אני מהללך. באפי - בהשתחויה. בשערות ראשי וכו'. **בחזה – אני משים את הציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע.** מאחרי ומלפני - אני משליך הטלית, שתי כנפות לאחור, ושתי כנפות לפנים. יד ימין - אני כותב ומראה בה טעמי תורה. **יד שמאל –** אני קושר בה תפילין של יד, **ובה אני אוחז ציציותי בזמן קריאת שמע.** חוטמי - אני מריח בה במוצאי שבתות. אזניים - אני שומע טעמי תורה. צפרניים - אני מסתכל בהם אור להבדלה. ברכיי - כריעת ברכיים בתפילה. ובברכיי אני נעשה סינדיקנוס [סנדק] לילדים הנימולים על ברכיי. רגל ימין - מצות חליצה. רגל שמאל - קודם לשלוש פסיעות [שאחר התפילה]. לכך נאמר: "כל עצמותי תאמרנה, ה' מי כמוך". עי"ש.

כשמגיע ל'וראיתם אותו', ימשמש בציציות, ויסתכל בהן ויתן אותן על עיניו וינשקן לחיבוב מצוה. וכן נוהגים כשאומר: "ואחרי עיניכם". ויש נוהגים לנשק את הציציות בכל פעם שאומרים 'ציצית'. (סימן כד סעיף ד, סימן סא סעיף כה. ב שצו)

ה' אלקיכם אמת

בקריאת שמע ישנן 245 תיבות. וכדי להשלים ל-248 תיבות כמספר איבריו של האדם, לכך אחר שסיים השליח ציבור 'ה' אלקיכם אמת', חוזר לומר בקול רם 'ה' אלקיכם אמת', להוציא את הציבור ידי חובה בשלוש תיבות אלו. (סימן סא סעיף ג)

כתוב בזוהר חדש (רות): דרש רבי יהודה, "רְפָאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ" (משלי ג ח), התורה היא רפואה לגוף ולעצמות, בעולם הזה ובעולם הבא. ואמר רבי נחמיה, בקריאת שמע יש 248 תיבות כמנין איבריו של אדם, והקוראה כתיקונה, כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו.

והנה כשעסקו בדרשה זו, פתאום הגיע ילד אחד עייף מהדרך וישב לפניהם, וכששמע זאת קם על רגליו ושאל, הלא בקריאת שמע יש רק 245 תיבות? אמר לו רבי חייא האם שמעת בזה משהו? אמר, כך שמעתי מאבי, שלכן תקנו שהשליח ציבור יחזור תיבות "ה' אלקיכם אמת", כדי להשלים ל-248 ויוציא את הקהל. פתאום נכנס רבי יהודה בנו של רבי פנחס, אמרו לו כך וכך אמר הילד, אמר ודאי כך הוא, וכן אמרו רבי יוחנן בן נורי ורבי יוסי בן דורמסקית משמו של רבי עקיבא. (בית יוסף סימן סא)

יחיד שקורא קריאת שמע, יחזור לומר "ה' אלקיכם אמת", כדי להשלים לרמ"ח תבות. וכן הרואה שהשליח צבור לא בקי להוציא ידי חובה את הקהל בתיבות אלו, יאמרם בעצמו. (רבנו האר"י, החיד"א, שלמי צבור, הגר"ח פלאג'י, בן איש חי ועוד. ד תקמז)

נשים החפצות לקרוא קריאת שמע, טוב שיאמרו קודם, "אל מלך נאמן". וכשמסיימות יאמרו: "אני ה' אלקיכם אמת, ה' אלקיכם אמת", ואז יהיו 252 תיבות כנגד רנ"ב איבריהן. (ד תקמט)

שומע את הציבור

הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שקוראים קריאת שמע, צריך לקרוא עמהם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עמהם. וטוב שיקרא עמהם את כל הקריאת שמע, ויקבל שכר כקורא בתורה. [ומכל מקום אם הוא עוסק בתורה או שומע דברי תורה בנגן וכיוצא בזה, יקרא רק פסוק ראשון וימשיך בלימודו, שאין למעלה מעסק התורה].

הנמצא בבית הכנסת ואומר דברי תחנונים או פסוקים, במקום שרשאי לפסוק, יקרא עמהם פסוק ראשון. אבל אם הוא קורא במקום שאינו רשאי לפסוק, כגון מברוך שאמר ואילך, לא יפסיק, ובשעה שהציבור אומרים פסוק ראשון, יראה עצמו כאילו קורא עמהם. (סימן סה סעי' ב, ג)

☜ עניית דברים שבקדושה

דין עניית דברים שבקדושה בקריאת שמע כדין העניה בברכות קריאת שמע, וכמבואר לעיל, אולם בפסוק ראשון 'שמע ישראל', אינו רשאי לענות כלום, עד שיסיים "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד", שמכיון שמקבל עליו עתה עול מלכות שמים, הרי דינו כמי שנמצא בתפילת העמידה. ומכל מקום אם קרא קריאת שמע קודם התפילה כדי לקוראה בזמן, ועתה חוזר לקוראה עם הברכות, עונה אפילו בפסוק ראשון, כדין הנמצא בין פרק לפרק. והוא הדין, אם מתפלל ערבית מוקדמת מזמן פלג המנחה, יענה אפילו בפסוק ראשון, מאחר ואינו מתכוון לצאת ידי חובה בקריאתו עתה. (ה"ע א קג ד תקפ)

איסור רמיזה

כתב מרן השלחן ערוך (סימן סג ס"ו): הקורא קריאת שמע לא ירמוז בעיניו, ולא יקרוץ בשפתיו, ולא יראה באצבעותיו, בפרשה ראשונה שהיא עיקר קבלת עול מלכות שמים, מפני שנראה כקורא עראי, וכתוב: "ודברת בם", ודרשו חז"ל עשה אותם קבע ולא עראי. ע"כ. ומכל מקום אף בפרשה שניה לכתחילה לא ירמוז אלא לדבר מצוה. (ד תקסו)

בגמרא (יומא יט ע"ב) מסופר שפעם לימד רב חנן את חייא בנו של רב, ובתוך הלימוד הזכיר את דבריו של התנא הכהן רבי זכריה בן 'קפוטל'. כששמע זאת רב, רמז והראה לו באצבעותיו שצריך לומר 'קבוטל', בבי"ת. שאלה הגמרא, למה לא אמר לו מפורש בפיו 'קבוטל'? והשיבה, שרב קרא קריאת שמע ואסור לדבר. שאלה הגמרא, וכי להראות באצבעותיו היה מותר? והרי אמר רבי יצחק, הקורא את שמע לא ירמוז בעיניו, ולא יקרוץ בשפתיו, ולא יורה באצבעותיו. ואמר רבי אלעזר חסמא, הקורא את שמע ומרמז בעיניו, ומקרץ בשפתיו, ומראה באצבעו, עליו הכתוב אומר: "ולא אותי קראת יעקב"? משיבה הגמרא, בפרק ראשון אסור לרמוז, אבל רב קרא פרק שני שמותר לרמוז לדבר מצוה.

והדרת פני זקן

הקורא קריאת שמע וברכותיה, ונכנס תלמיד חכם או זקן מגיל שבעים שנה, בתוך ארבע אמותיו [2 מטר], או שראה את אביו או גדול הדור או רבו המובהק [שרוב ההלכות למעשה למד ממנו] נכנס אפילו ממרחק גדול, חייב לעמוד לו מלוא קומתו. וכמבואר בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה". (ד ריח)

כתב מרן החיד"א (ברכי יוסף יורה דעה סימן רמד סק"א), יש לקום מפני זקן או חכם אפילו באמצע קריאת שמע, ואין אנו אומרים שבבית הכנסת אין חולקים כבוד לתלמיד במקום הרב [הוא הקב"ה], שאדרבה, זהו כבוד המקום שציוונו בכך לקיים מצות עשה לקום מפניהם, כי הוא אמר ויהי הוא ציוה ויעמוד, וחולקים כבוד לתלמיד במקום הרב במקום שהרב עצמו חולק לו כבוד, וכמו שאמרו בירושלמי, אמר הקב"ה אני קיימתי מצות כבוד לזקנים תחילה. ופירשו הראשונים, שלא תאמר שאין זה דרך כבוד לקום מפני תלמיד חכם במקום מורא שכינה, לכן אמר אני קיימתי מצות כבוד זקן תחילה. וכמו שאמרו במדרש: היה אברהם אבינו יושב פתח האוהל, ובא הקב"ה ועמד על ידו, ביקש אברהם לעמוד מפני השכינה, אמר לו הקב"ה שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתייצב בעדת הדיינים והם יושבים ודנים, שנאמר: "אלוקים ניצב בעדת אל". וכיון שהקב"ה חולק כבוד לתלמידי חכמים, מצוה לעמוד מפניהם אף בבתי הכנסת. עיין שם.

אמירת שלום

הקורא קריאת שמע [חוץ מפסוק ראשון] ונכנסו אביו או רבו שחייב במוראם [שנאמר: "איש אמו ואביו תיראו", ואמרו חז"ל: "מורא רבך כמורא שמים"], אף על פי שמן הדין היה צריך להקדים לומר להם 'שלום', מכל מקום מאחר והיום לא מקפידים באמירת 'שלום' בעת התפילה, לא יפסיק, ודי שיגביה את קולו מעט, כדי שיבינו שהוא בקריאת שמע. ואולם אם אביו לא יבין רמז זה, יקדים לומר לו 'שלום'. (ד תקפו)

אופן הקריאה

רשאי לקרוא קריאת שמע בין כשהוא עומד או יושב או הולך. והקורא בעודו הולך, יעמוד בפסוק ראשון, ולאחר מכן רשאי ללכת. ובמקום צורך, רשאי לקרוא כשהוא שוכב על צידו. ואם היה אדם שמן ואינו יכול להתהפך על צידו, או שהוא חולה, יטה מעט לצידו ויקרא. ובכל אופן לא יקרא פְּרֻקְדָן, דהיינו כששוכב על גבו ופניו כלפי מעלה, או ששוכב על פניו וגבו כלפי מעלה. (סג א, ג)

טעה בקריאה

היה קורא והסיח דעתו, ופתאום מצא עצמו ב'וכתבתם', ואינו יודע אם הגיע

ל'וכתבתם' שבפרשה ראשונה או ל'וכתבתם' שבפרשה שניה, יכול לברר הדבר על פי הציבור, שאם הציבור נמצאים ב'וכתבתם' הראשון, חוזר לראשון, ואם בשני, ממשיך מהשני והלאה. אבל אם התפלל ביחיד, חוזר ל'וכתבתם' הראשון. ובכל אופן, אם המשיכה לשונו לומר 'למען ירבו ימיכם', ממשיך משם. (סד ס"ד. ד תקעא)

הפסק בקריאה

אם שהה או דיבר בקריאת שמע, לבני ספרד - ממשיך ממקום שפסק. אבל לבני אשכנז - הדבר תלוי: אם עבר זמן מועט - ממשיך ממקום שפסק. אך אם עבר זמן שיכול היה לקרוא את כל הקריאת שמע [כל אחד לפי קצב קריאתו] - אם ההפסק היה מחמת אונס, שלא היה ראוי לקרוא, כגון שהלך לבית הכסא או שהמקום לא היה נקי והוצרך לשהות עד שינקו את המקום - חוזר לתחילת קריאת שמע. אבל אם היה האונס מסיבה אחרת, כגון שהטרידו אותו מלקרוא, אך הוא מצד עצמו היה ראוי לקרוא, או שהפסיק מרצון ללא אונס - ימשיך ממקום שפסק, שכיון שיכול היה לקרוא בעצמו, אין זה הפסק. (סימן סה ס"א, וסימן עח ומשנ"ב. ה"ע א קיב. ה"ב ד שפא)

☜ זמן קריאת שמע

מצוה מן המובחר לקרוא קריאת שמע מעט קודם הנץ החמה, ולהתחיל תפילת העמידה בהנץ החמה. ואולם, גם אם אינו מתפלל עתה, והיה ער באותה שעה [שעסק בתורה או עבד משמרת לילה], נכון שיקרא פרשה ראשונה מקריאת שמע. (ד תכד)

סוף זמן קריאת שמע – קריאת שמע נמשך זמנה עד סוף השעה השלישית מתחילת היום. ונכון לחשב שעות אלו מעמוד השחר, אך במקום צורך רשאי לכתחילה לחושבן מהזריחה (כן הורה מרן הראשון לציון זצוק"ל. ה"ע א קה). ויש לדעת כי שעות אלו, אין זו שעה של 60 דקות אלא "שעות זמניות" שמשתנות בקיץ ובחורף, כמבואר בסמוך. (ד תכט)

באור המושג "שעות זמניות"

שעות זמניות, אינן שעות קבועות של 60 דקות בשעה ככל שעון רגיל, אלא שעות שמשתנות: פעמים שהשעה ארוכה יותר - 65 דקות ומעלה, ופעמים שהשעה קצרה יותר - 55 דקות ומטה.

ומה הקובע את אורך השעה?

כל יממה היא בסך הכל: 24 שעות, בין בקיץ בין בחורף, אלא שבקיץ היום ארוך והלילה קצר, ובחורף היום קצר והלילה ארוך. כדי להגיע לשעה זמנית, עלינו לחלק את היום ל-12 שעות. נמצא שבקיץ, שהיום מגיע ל-14 שעות בשעון רגיל, עלינו לחלק שעות אלו ל-12 חלקים, ונקבל בכל חלק 70 דקות [840=60X14. 840:12=70]. 70 דקות אלו הן שעה אחת זמנית לאותו יום [וביום זה כל 'דקה זמנית' היא 70 שניות]. וכמו כן, בחורף, שהיום מגיע ל-10 שעות, נחלק שעות אלו ל-12 חלקים, נקבל בכל חלק 50 דקות [600=60X10. 600:12=50]. 50 דקות אלו הן שעה אחת זמנית לאותו יום [וביום זה כל 'דקה זמנית' היא 50 שניות].

אמור מעתה, כשחז"ל אמרו שזמן קריאת שמע נמשך עד סוף השעה השלישית מתחילת היום, אין מונים זאת בשעות רגילות שלנו [לאחר 180 דקות], אלא אם השעה הזמנית היא 65 דקות, אם כן 3 שעות הם: 195 דקות, ונמצא שזמן קריאת שמע מסתיים לאחר 3 שעות ורבע מתחילת היום.

ומתי הוא תחילת היום?
בזה נחלקו רבותינו הראשונים והאחרונים, וישנן שתי שיטות, שרגילים לכנותן שיטת 'המגן אברהם' ושיטת 'הגר"א' [הגאון רבי אליהו מוילנא].

שיטת המגן אברהם – היום מתחיל **בעמוד השחר** ומסתיים **בצאת הכוכבים** ועלינו לחלק את השעות שביניהם ל-12, וכל שעה היא שעה זמנית, ובסיום 3 שעות זמניות מעמוד השחר, זהו סוף זמן קריאת שמע.

וכבר בארנו לעיל שעמוד השחר הוא 72 דקות זמניות קודם הזריחה, כמבואר בראשונים וברבים מהאחרונים, ולא כמפורסם באיזה לוחות שעמוד השחר הוא 90 דקות קודם הזריחה, שזהו נגד דעת מרן (סימן תנט ס"ב) והרמ"א (סימן רסא ס"א) ורוב הפוסקים.

שיטת הגר"א – היום מתחיל **בזריחה** ומסתיים **בשקיעת החמה,** וכשנחלק את השעות שביניהם ל-12, כל שעה היא שעה זמנית, ובסיום 3 שעות זמניות מהזריחה, זהו סוף זמן קריאת שמע. (ה"ע א קה. ד תכט)

עברו שלוש שעות ולא קרא קריאת שמע, הרי זה ביטל מצות עשה מהתורה, אלא שבכל זאת יקרא קריאת שמע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים, ושכרו כאדם הקורא פסוקים בתורה ולא כמקיים מצות קריאת שמע. (ד תמ)

☜ **סוף זמן ברכות קריאת שמע –** עד 4 שעות מתחילת היום. ואם עברו 4 שעות זמניות מהזריחה [בקיץ בערך בשעה 10:15, בחורף בערך בשעה 9:50], לא יברך עוד, כי לדעת רבים מהראשונים והאחרונים ומרן השלחן ערוך, ברכותיו לבטלה. (ד תנא)

עורו ישנים משנתכם

יש להקפיד מאוד בפרט בימי הנופש לקום בזמן, כדי שלא לבטל מצות עשה מן התורה של קריאת שמע. צא וראה מה שאמר התנא הגדול רבי אליעזר בן הורקנוס בצוואתו לבנו (אות ו): "בְּנִי, הוי קל כצבי, ואל תהא עצל לקרוא קריאת שמע בעונתה, כי הזריזים מקדימים למצוות. וכל הקורא קריאת שמע בעונתה, נותן כבוד לבוראו". (אוצר המדרשים)

אבא שנרדם, ואם לא יעירוהו עתה, ימשיך לישון ויעבור זמן קריאת שמע או ברכותיה, עדיף שבנו יבקש מאדם אחר שיעירהו, אך אם אינו מוצא, רשאי להעיר את אביו. וכמבואר בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה".

☜ חינוך לקטנים

ראוי ונכון לחנך את הקטנים למצות קריאת שמע בבוקר ובערב. (סימן ע ס"ב) וכבר כשמתחיל הבן לדבר, צריך אביו ללמדו פסוקים: "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב", ו"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, ה' אֱלֹהֵינוּ, ה' אֶחָד". (רמב"ם הלכות ת"ת פ"א ה"ו, שו"ע יו"ד סימן רמה ס"ה)

☜ נשים

אין הנשים חייבות בקריאת שמע, כיון שהיא מצות עשה שזמנה קבוע, כציצית, תפילין, סוכה, לולב וכיוצא, שהנשים פטורות. ואמנם, טוב שיקראו לפחות פסוק "שמע ישראל", כדי שיקבלו עליהן עול מלכות שמים. (סימן ע ס"א)

☜ לסמוך גאולה לתפילה

בסיום ברכת 'גאל ישראל', יתחיל מיד את העמידה, ולא יפסיק כלל אפילו בשתיקה, כדי לסמוך גאולה ['גאל ישראל'] לתפילה. לפיכך, אם ממתינים לציבור שיתחילו את העמידה יחד, יש להמתין קודם שיאמרו "שירה חדשה", ולא אחר שחתמו 'גאל ישראל'. (עיין סימן סו ס"ט. ו כ) ואמרו במדרש (ילקוט שמעוני תהילים תרעח): כל מי שאינו סומך גאולה לתפילה, למה הוא דומה? לאהובו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך לידע מה עסקו, מצאו שהפליג [התרחק והלך], אף הוא הפליג. כך האדם מקרב את הקב"ה אליו ומרצהו בשבחים וקלוסים של יציאת מצרים, והקב"ה מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לבקש צרכיו ולא להפסיק בינתיים.

הנמצא לקראת סוף ברכת 'גאל ישראל', ורואה שהחזן תיכף מגיע לקדיש או קדושה, ימתין שם כדי לענות. ואולם אם סיים גאל ישראל ובדיוק שמע קדיש או קדושה, בימי החול לא יענה, אבל בשבת ויום טוב יענה. וטעם החילוק ביניהם, מפני שבתלמוד ירושלמי הביאו סמך מהפסוקים שצריך לסמוך גאולה לתפילה, שנאמר בתהילים: "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי **וגואלי**", היינו גאולה, ונסמך לזה הפסוק: "**יענך** ה' ביום צרה", דהיינו תפילה. ולכן יש אומרים שבשבת אין צריך לסמוך גאולה לתפילה, כיון ששבת אינו יום צרה. ויש חולקים. על כן, להלכה צריך לסמוך גאולה לתפילה גם בשבת, אבל כיון שאף בחול יש אומרים שיענה קדיש וקדושה, לפחות בשבת סומכים לענות כדבריהם. (טור ובית יוסף סימן קיא. ו כג)

'גאל ישראל'

אף למנהג בני אשכנז שעונים 'אמן' אחר ברכות 'יוצר אור' ו'אהבת עולם' כמבואר לעיל, מכל מקום אין לענות אחר ברכת 'גאל ישראל', כדי שלא להפסיק בין גאולה לתפילה. ועצה טובה, שיסיים בשווה את הברכה יחד עם השליח צבור, או שיתחיל 'ה' שפתי תפתח' מעט קודם החזן, או שיאריך מעט בברכה, שאז לא יתחייב באמן.

כתב בספר פסקי תשובות (א תקסח): "כתב בספר בית ברוך על החיי אדם, מדקדקים חדשים נוהגים שהחזן מסיים את הברכה בלחש, אך הפוסקים לא סוברים כן. ובאמת כי רבים מגדולי ישראל לא היה נוח להם ממנהג זה, שאין לו שום מקור ושורש בקדמונים ובפוסקים, וראו בו משום חוסר כבוד לברכה שחלקה בקול וחלקה בלחש. וגם מפסיד את אותם שנמצאים במקום שיכולים לענות 'אמן'. וכן כתב בספר מעורר ישנים. וכן היה מצווה מהרי"ץ דושינסקי לשליח ציבור לסיים בקול רם. וכתב הגרש"ז אוירבך, בכל האחרונים שטיכסו עצה לענין עניית האמן, לא עלתה על דעתם שיאמרוהו בלחש, אף על פי שעצה פשוטה היא, ומשמע שאין לעשות כן, כי תקנת חכמים להתפלל מיוצר עד העמידה בקול, כדי להוציא את מי שאינו בקי, ולא השתנתה התקנה אף על פי שכולם בקיאים. וכן יצאו נגד מנהג זה לקט הקמח, הגה"ק מסטמר, הגרי"א הענקין, הגר"ש ואזנר ועוד. ובספר תשובות והנהגות כתב שהפוסקים לא כתבו עצה זו, כי זר הוא אצלם, על כן יש להחזיר עטרה ליושנה ולסיים את הברכה בקול רם. ע"כ.

☙ תפילת העמידה של שחרית ❧

מן המובחר

מצוה מן המובחר להתחיל את העמידה עם הנץ החמה. והרגיל להתפלל בנץ החמה, ונקלע למקום שאין שם מנין אלא לאחר הנץ, ימתין להתפלל עם

הציבור. שאין להפסיד תפילה בציבור, בשביל מעלה ומצוה מן המובחר. אולם אם יודע שיכול לכוון היטב בכל תפילתו, רשאי להתפלל בנץ ביחידות. (ה מב, פ)

זמן הנץ החמה – בלי לחץ

המתפללים בנץ החמה, ישימו לב שלא להתפלל בלחץ מרוב חפצם ורצונם לדייק בזמן 'על השניה', אלא יתפללו בנחת, וכמו שהיה רגיל לומר רבנו הבבא סאלי זיע"א, שאנחנו עובדים את הקב"ה ולא את השמש. על כן, גם אם הגיע החזן לעמידה כמה דקות לפני הנץ, יתחילו בעמידה, כי אין צורך להמתין דוקא לרגע המדוייק של הנץ, וכן אם אחר החזן מעט, לא יכעסו עליו, כי גם בזה נחשבת התפילה בנץ החמה. הגע עצמך, הלוא בזמן רבותינו ז"ל לא היה שעון מדויק ממש, ולא יכלו לכוון את שעת הנץ, ובפרט ביום המעונן, ותפילתם בנץ היתה בהשערה קרובה ככל היותר לאמת. וכבר כתב הרמב"ם (סימן רנה): "ודיוק הזמן אינו מחוייב, אלא הוא לפי מה שמתקבל על דעת המתפלל, שהוא הוא הזמן". וכן היה מנהגו של מרן הראשון לציון זצוק"ל במשך שנים רבות שהיה נוהג להתפלל בהנץ החמה בימי החורף, ולא היה מקפיד לדייק תמיד על הדקה.

☜ מנין פועלים

פועלים שמוכרחים לצורך עבודתם להתפלל קודם הנץ החמה, בפרט בימי החורף שהנץ מאוחר, רשאים להתפלל בעמוד השחר [72 דקות זמניות קודם הנץ החמה]. ויתחילו בסדר הקרבנות מעט קודם לכן, ובהגיע עמוד השחר יתחילו "ברוך שאמר", ובסיום ברכת "ישתבח", ילבשו ציצית ותפילין, וימשיכו משם והלאה על הסדר. ובימי שני וחמישי, אם אינם מספיקים לומר את הוידוי והתחנונים וגם לקרוא בתורה, יקראו רק בתורה. ואם עדיין לא מספיקים, יקדימו לקרוא בתורה קודם עמוד השחר לפני התפילה. (שו"ת יביע אומר ח"ז סימן יז. ה מב, סט)

מי שאין לו הכרח כפועל להתפלל בעמוד השחר, אינו רשאי להתפלל במנין פועלים, על כן פועל שיש לו מידי פעם חופשה או בימי שישי וכיוצא בזה שאינו עובד, אינו רשאי להתפלל באותם ימים במנין פועלים, כי לא הותר להתפלל כן אלא רק כשמוכרח ואין לו ברירה אחרת.

וכמו כן, פועלים שהתרגלו במשך שנים להתפלל בעמוד השחר, ועכשו יצאו לפנסיה ואינם עובדים, אינם רשאים להמשיך להתפלל כן.

שאלה: מי שיש לו אפשרות להתפלל במנין פועלים בעמוד השחר, או להתפלל בזמן ביחידות, כיצד יעשה?

תשובה: כתב מרן זצוק"ל (שו"ת יבי"א חלק ט סימן קח אות מה): הואיל והתפילה עם עמוד השחר אינה רצויה לכתחילה, אלא בדיעבד, והקילו בה רק לפועלים המוכרחים בשביל פרנסתם, על כן מי שיכול להתפלל אחר כך בהנץ החמה והלאה, לכתחילה אל יקדים להתפלל במנין עם הפועלים, ואפילו הם זקוקים לו להשלים המנין, די שיצטרף אליהם לעניית קדיש וקדושה ואמן, ואחר כך יתפלל ביחידות עם הנץ החמה. וכבר כתב הרמב"ם אודות השאלה, מי שהקדים והתפלל קודם

הנץ החמה לכתחילה בציבור, שלא בשעת הדחק, האם יצא ידי חובתו? והשיב, מי שמתפלל קודם הנץ החמה ללא צורך, חוטא הוא, להיותו פורע חובו בעת שעדיין לא התחייב, אם לא שנאנס בחושבו שכבר הגיעה העת. ע"כ. ואף שמעלת תפילה בציבור גדולה מאוד, מכל מקום עדיף להתפלל תפילה לכתחילה ביחיד, ולא תפילה בדיעבד בציבור.

סוף זמן התפילה

אם לא התפלל ועברו ארבע שעות זמניות מהנץ החמה, רשאי להתפלל עד חצות היום. ויתפלל את התפילה כולה על הסדר, כולל 'ברוך שאמר' ו'ישתבח', לבד מברכות קריאת שמע שאומרן בלי שם ומלכות, כגון: 'ברוך יוצר אור'... 'ברוך יוצר המאורות'. ואולם אם רואה שהזמן מצומצם, ידלג, והעיקר שיתחיל את העמידה קודם חצות היום. (ה נד, סב, סז)

ארבעה זמנים

יש להבהיר, כי לכתחילה בודאי שאין לאחר את התפילה יותר מארבע שעות, ועדיף להתפלל קודם ארבע שעות ביחיד, ולא לאחר מכן בציבור, מאחר ותפילה שלאחר ארבע שעות, היא דיעבד. נמצא שישנם ארבעה זמנים לתפילה: **א.** עמוד השחר - תפילה בדיעבד. **ב.** נץ החמה - מצוה מן המובחר. **ג.** עד ארבע שעות - לכתחילה. **ד.** אחר ארבע שעות עד חצות - תפילה בדיעבד.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן פט ס"א): זמן תפילת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, שנאמר (תהלים עב ה): "יִירָאוּךָ עִם שֶׁמֶשׁ". ואם התפלל משעלה עמוד השחר, יצא. ונמשך זמנה עד סוף ארבע שעות. ואם טעה או עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפילה בזמנה, שכר תפילה יש לו. ע"כ.

תפילת העמידה

תפילת שמונה עשרה

תפילת העמידה נקראת "תפילת שמונה עשרה", על שם שמונה עשרה ברכות שיש בה. ואולם, אם נספור את הברכות, ניווכח כי תשע עשרה ברכות הן, ומדוע אפוא נקראת "תפילת שמונה עשרה"? התשובה לכך, כי בתחילה כשתיקנו עזרא הסופר ואנשי כנסת הגדולה את נוסח התפילה, תיקנו שמונה עשרה ברכות, אבל בתקופה מאוחרת יותר כשראו חז"ל שהיו רשעים שמלשינים על חבריהם למלכות הרשעה, ובאים ומחרימים להם את ממונם וכיוצא, הוסיפו עוד ברכה אחת 'ברכת המינים', כנגד אותם רשעים שונאי ישראל, שהקב"ה יכריתם מהעולם במהרה. ומאחר ומתחילה הורגלו לקוראה "תפילת שמונה עשרה", נשאר שמה כך, אף שיש בה תשע עשרה ברכות.

ממתי התחילו להתפלל תפילת העמידה "שמונה עשרה"?

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ב): מצות התפילה, שיהיה אדם מגיד שבחו של הקב"ה, ואחר כך שואל צרכיו בבקשה ובתחינה, ונותן שבח והודאה להשם על הטובה שהשפיע לו, כל אחד לפי כוחו, וכן היה הדבר תמיד מימות משה רבנו ועד עזרא הסופר. וכיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע, נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונתבלבלה שפתם, ולא היו יודעים לדבר

בלשון יהודית שלימה. ומפני זה כשהיה אחד מהם מתפלל, תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקב"ה בלשון הקודש לבדה. כיון שראה עזרא הסופר ובית דינו כך, עמדו ותיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר, שלוש ראשונות שבח להשם, ושלוש אחרונות הודאה להשם, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים, שהן כמו 'אבות' לכל חפצי איש ואיש ולצורכי הציבור כולם, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן, ותהיה תפילתם שלימה כתפילת בעלי הלשון הצחה. ע"כ. אמרו חז"ל (ברכות לד ע"א): שלוש ברכות הראשונות למה הן דומות? לעבד שמסדר שבח לפני רבו. אמצעיות למה הן דומות? לעבד שמבקש פרס מרבו. אחרונות למה הן דומות? לעבד שקיבל פרס מרבו, שמשבחו והולך לו.

נשים חייבות בתפילה

כתב הרמב"ם (תפילה א א): מצות עשה מן התורה להתפלל בכל יום, שנאמר: "וַעֲבַדְתֶּם אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ", מפי השמועה למדו שעבודה זו היא התפילה, שנאמר: "לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם", איזו היא עבודה שבלב, זו תפילה. ואין מנין התפילות מהתורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה. לפיכך נשים חייבות בתפילה, שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא [שאין זמנה קבוע].

לאור האמור, על הנשים להתפלל תפילת שמונה עשרה אחת בכל יום. והרוצה להתפלל שלוש תפילות, תבוא עליה ברכה. (שו"ת יחוה דעת ח"ג ס"ז)

אשה המתחילה להתקרב לעבודת השם, וקשה עליה להתפלל אפילו תפילה אחת, תאמר בנוסח אישי שלה דברי שבח לבורא עולם [כגון: האל הגדול הגבור והנורא], ותבקש בקשותיה [כגון: שנזכה אני ובעלי לבנים צדיקים, שלום בית ופרנסה טובה], ותודה להשם [כגון: תודה אבא בשמים על כל הטוב שגמלתני.] ודי לה בזה. ולאחר זמן שתתחזק יותר, תתחיל להתפלל תפילת עמידה אחת בכל יום.

מנהג רוב בנות אשכנז להתפלל שתי תפילות בכל יום, שחרית ומנחה. (ה תצח)

חינוך הקטנים

מחנכים את הקטנים להתפלל. ויתחילו עמהם בהדרגה, תפילה אחת ביום, וכשיתרגלו היטב יחנכום לשתי תפילות, ואחר כך לשלוש. (ה תקח)

☜ מקום התפילה

מקום גבוה – לא יעמוד להתפלל על מקום גבוה, כמו כסא וכדומה, שנאמר: "ממעמקים קראתיך ה'". כמו כן, לא יתפלל על גבי כריות ומזרונים, שזהו דרך גאוה, [ובפרט יש להזהר בזה בתשעה באב שיושבים בבית הכנסת על מזרונים], אבל על שטיח עבה, מותר. (ה קנז, קסא)

חציצה – לכתחילה לא יהיה דבר חוצץ בינו לבין הקיר כשמתפלל, כדי שלא יפנה לבו לדברים אחרים ויתבטל מהכוונה. וכן מצאנו בחזקיה המלך, שנאמר (וישעיהו לח ב): "וַיַּסֵּב חִזְקִיָּהוּ פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה'". ומכל מקום אם אינו יכול להתפלל בסמוך לקיר מחמת דוחק המקום, אין זה מעכב. (ה רח, רט)

כל דבר שמקומו קבוע כשולחנות וספסלים שזהו מקומם הקבוע בבית הכנסת, אינם חוצצים בינו לבין הקיר. (פס"ת א תשיב)

סטנדר, אף שמזיזים אותו ממקום למקום, אינו חוצץ בינו לבין הקיר, כל שהוא משמשו לצורך התפילה, שמניח עליו סידור או שאוחז בו ומסייע לו לריכוז. (ה רט)

מַרְאָה – לא יתפלל מול מראה, אף שעוצם את עיניו, משום שנראה כמשתחווה לעצמו. ואם עומד מול חלון בלילה ונראית השתקפותו, טוב שיכסה את החלון בוילון. (חזו"ע אבלות חלק ג עמוד נב. ה ריא)

מקום קבוע – אמרו חז"ל (ברכות ו ע"ב): כל הקובע מקום לתפילתו, אלוהי אברהם בעזרו, שכן מצאנו באברהם אבינו שקבע מקום לתפילתו, שנאמר (בראשית יט כז): "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה'". על כן, ישתדל כל אדם לקבוע מקום לתפילתו, והיינו שיתפלל בבית כנסת קבוע וגם במקום קבוע, ובזה זוכה שתפילתו מקובלת יותר. וגם אשה שמתפללת בביתה, תייחד לה מקום קבוע לתפילה. (סי' צ סי"ט)

ובכתבי האר"י ז"ל הובא משל למלך שרוצה ללכוד את חומת העיר, והחליט לעשות נקב בחומה, ולשם כך לוקח רובה ויורה כמה פעמים במקום אחד, עד שינקוב את חומת העיר. אבל אם הוא יורה פעם אחת כאן ופעם אחת במקום אחר, החומה תשאר שלימה, ולא יועילו לו כל פעולותיו. כך מיום שחרב בית המקדש, נעשה הפסק חומת הברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, והתפילה היא כמו קני שריפה. אם אדם קובע מקום לתפילתו, תפילתו עושה שביל אחד ונוקבת את חומת הברזל, אבל אם לא קובע, לא יוכל לנקוב. ע"כ. (ה קפט)

הבא ורואה שהתיישב מישהו במקומו הקבוע בבית הכנסת, ישתדל לשבת בתוך ארבע אמות [1.92 מטר] של מקומו, כי כל זה נחשב כמקום אחד. ובכל אופן, לא יריב ולא יכעס כנגדו, כי זהו רצון ה' שיוותר, ואדרבה תפילתו תתקבל יותר. (ה קצז)

בצד אביו או רבו – לא יתפלל בצד אביו או בצד רבו המובהק, משום שנראה כמשווה עצמו אליו. וכן לא יתפלל מאחוריו, שנראה כמשתחווה לו, וכל שכן שלא לפניו, שזהו דרך בזיון. אולם אם יש מרחק ביניהם 4 אמות [1.92 מטר] או שהוא שליח ציבור ומתפלל על התיבה שהיא מוגבהת קצת, מותר, שהוא כמו ברשות אחרת. (ה רלב)

מוקף מחיצות – אין להתפלל במקום פתוח שאין בו מחיצות, כמו שדה, רחוב וכיוצא, אלא במקום צנוע ומוקף מחיצות, שאז אימת מלך עליו ולבו נשבר. ובשעת הדחק, כגון שנמצא בנסיעה מעיר לעיר ויש חשש שיעבור זמן תפילה, יעמוד בצד במקום שאין עוברים אנשים ויתפלל שם. (ה קסז, קעו)

אומר הזוהר הקדוש (בא לט ע"ב): "ויצא יצחק לשוח בשדה", וכי לא היה לו בית או מקום אחר [מוקף מחיצות] להתפלל? אלא אותה השדה היא שקנה אברהם אבינו בסמוך למערת המכפלה, וכשבא יצחק לשדה, ראה את השכינה שם והיו עולים דם ריחות עליונים קדושים, משום כך התפלל שם וקבע את אותו מקום לתפילה. (ועיין בתוספות ברכות לד ע"ב)

עשרה שהוכרחו להתפלל בדרך כנ"ל, כל ששומעים הם את השליח ציבור, ורואים זה את זה, מצטרפים למנין. (ה רפד)

תפילה בכניסה לבנין

בעוונות, ישנם המתאספים בכל ערב שבת בכניסה לבנין מגורים פתוח, ומתפללים שם מנחה וערבית. וכמה לא נכון להתרגל להתפלל בצורה שכזו, שהלוא אמרו חז"ל "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת". וכן אמרו: כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו מתפלל בו עם הציבור, נקרא שכן רע, וגורם גלות לו ולבניו, השם יצילנו. (ברכות ח ע"א, רמב"ם הלכות תפילה פ"ח ה"א, ושו"ע סימן צ סי"א). ותפילה כזו, ברור שקשה מאוד לכוון בה כאשר כל עובר ושב נראה, וכל בר דעת יודה לזה, זולת העיקש והפתלתול. גם הלוא נפסק בשלחן ערוך (סימן צ ס"כ), שלא ישב להתפלל בבית הכנסת סמוך לפתח, מפני שנראית עליו הישיבה **כמשא כבד** שרוצה לצאת או מפני **שמביט לחוץ** ואינו יכול לכוון. עי"ש. והלוא בדרך זו מראים כי **התפילה כמשא כבד עליהם,** ולכן אינם מזיזים עצמם מעט ללכת לבית הכנסת, אף שבתי כנסיות רבים קרובים אליהם. **וגם בקלות מביטים לחוץ על כל עובר ושב.** ואין ספק שהנהגות אלו מרגילים את האדם חלילה לזלזל בתפילה, ואט אט מתרגל להתייחס לתפילה כדבר מטריד, שהעיקר לסיים בחטף וללכת, והשם הטוב יכפר בעד. וכבר דרשו חז"ל (ברכות ו ע"ב) על הפסוק (תהילים יב ט): "כְּרַם זֻלּוּת לִבְנֵי אָדָם", **אלו דברים שעומדים ברומו של עולם, ובני אדם מזלזלים בהם.**

☜ כיווני התפילה

המתפללים בחוץ לארץ, יעמדו בעמידה לכיוון ארץ ישראל. ובארץ ישראל, יעמדו לכיוון ירושלים. ובירושלים, יעמדו לכיוון בית המקדש. ומי שאינו יודע את הכיוונים, יתפלל לאיזה צד שירצה, ויכוון את לבו לאביו שבשמים. (צד סעי' א, ג)

מטוס – המתפלל במטוס, אם נסיעתו לכיוון ארץ ישראל, יעמוד כנגד פני המטוס [החרטום], ואם טס מהארץ, יעמוד כנגד זנב המטוס. ואולם אם מחמת שעומד, אינו מרוכז בתפילה, ישב ויתפלל, כי ישוב הדעת ותפילה בכוונה עדיפים יותר. (ה שמא. פס"ת א תשלט, תשמה) מרן זצוק"ל לא היה מצטרף להתפלל במנין במטוס, מחמת העוברים והשבים ואין ריכוז בתפילה די הצורך, וגם פעמים רבות הדבר מפריע לנוסעים.

העומדים להתפלל באולם שמחות בכיוון הנכון, אך משום מה עומדות מולן נשים, מאחר ולא שייך להתפלל בצורה כזאת, גם מחמת איסור וגם מחמת חוסר כוונה בתפילה, יהפכו פניהם לכיוון אחר, ויכוונו ליבם לאבינו שבשמים.

☜ תיקון הבגדים

ביגוד נאה – טוב שילבש בגדים נאים ונקיים לתפילה, ועל כן נהגו רבים לחבוש כובע וללבוש חליפה לכבוד התפילה. ואדם שעובד בצבע וכדומה שמתלכלכים בגדיו, ישתדל להחליף בגדיו לתפילה. (צח ס"ד. ה שפג)

כיפה – לכתחילה צריך שיהיה רוב ראשו מכוסה בתפילה, ולכן לא די בכיפה קטנה, אלא ילבש כיפה גדולה המכסה את רוב הראש, או שילבש כובע. (ה שיז)

כתב מרן זצוק"ל (שו"ת יחוה דעת ח"ד ס"א): על כל פנים בשעת קריאת שמע ותפילה שמקבל עליו עול מלכות שמים, צריך להזהר יותר ללבוש כיפה שמכסה את רוב הראש, שהרי נאמר "הכון לקראת אלהיך ישראל". וכתב הגאון מהר"י אלגאזי, הנוהגים בבואם לבית הכנסת להסיר

הכובע שבראשם מחמת החום, ונשארים בכיפה קטנה שעל ראשם, וכך קוראים קריאת שמע ומתפללים, בודאי שדבר זה נחשב לחוצפה, הואיל ואין דרך לעמוד כן בפני גדולים. ע"כ. ונכון מאוד להזהר בזה.

כפפות – אין להתפלל עם כפפות, כי זו דרך גאוה ובזיון, ואין דרך לעמוד כך בפני גדולים. (ה שיג) ומכל מקום אם קר לו, ועל ידי כך יוכל להתרכז בתפילה יותר, מותר.

פיג'מה, נעלי בית – אין נכון להתפלל עם פיג'מה או נעלי בית, אלא אם כן הוא חולה, וטוב שיתן על הפיג'מה מעיל או חלוק. (ה שיד)

☜ כיוון איבריו בתפילה

שלוש פסיעות – קודם העמידה טוב שיפסע לאחוריו שלוש פסיעות, ויחזור למקומו לעמוד ולהתפלל. שכך הוא דרך קירוב והגשה לדבר שבא לעשות (הרוקח. הרמ"א צה ס"א). וזכר לשלוש פרסאות [12 ק"מ] שנרתעו עם ישראל לאחוריהם במתן תורה בהר סיני והמלאכים החזירום. גם על ידי שפוסע לאחוריו וחוזר, מראה הכנעה לפני השם יתברך שנרתע ומפחד לגשת לפניו, ורק ממידת החסד, נותן לנו רשות להתפלל אליו, שהרי כן טבע בני האדם כשצריכים להיכנס לפני איש יראוי ורם מעלה ביותר, שנרתעים לאחוריהם ושוב ניגשים בחיל ובאימה. ויש בזה גם טעם על פי הסוד. (פס"ת א תשמו)

רגלים צמודות – יצמיד רגליו זו לזו עד שיהיו נראות כרגל אחת, כדי להדמות למלאכים שרגליהם נראות כרגל אחת (סימן צה סעיף א). וכתב הבית יוסף, הטעם שיש להידמות למלאכים, שכיון שעומד לדבר עם השכינה, צריך לסלק את כל מחשבות הגוף מלבו, ולדמות כאילו הוא מלאך משרת. ורבנו יצחק אבוהב כתב, שהענין בזה לרמוז שנסתלק ממנו הכח ללכת, ולא להשיג שום חפץ מבלעדי השם יתברך.

אותם הנותנים ריוח בין כף רגל ימין לכף רגל שמאל, ורק העקבים נוגעים אחד בשני, אינם נוהגים נכון להלכה. כמבואר בבית יוסף (סימן צה) בשם רבנו יונה, שמנהגם אינו כלום, שהרי בתלמוד לא הזכירו אלא שיכוון את רגליו ויסמכם באופן שידמו לאחד.

זקן או חלש או שמן שקשה לו להצמיד רגליו, ישתדל לסומכן כפי שיוכל. (פס"ת א תשמו)

צורת העמידה – יכוף את ראשו מעט, כדי שיהיו עיניו למטה לארץ, ויחשוב כאילו הוא עומד בבית המקדש, ולבו יכוון למעלה לשמים. ויניח ידו השמאלית על לבו ועליה את ידו הימנית, ויעמוד כעבד לפני רבו, באימה, ביראה ופחד. (סימן צה סעיפים ב, ג) ומכל מקום אם הנחת ידיו כך, מפריעה לו לכוונת התפילה, כי אין טבע בני האדם שווה בזה, ויש מי שנוח לו יותר לכוון כשידיו מופרדות, או כשאוחז בשולחן או בסטנדר שלפניו בלי להשען עליו, יעשה כפי מה שטוב עבורו להתפלל. (פס"ת א תשמח)

פרישת כפים – מה שמצוי שתוך כדי התלהטות לבו בתפילה, פורש כפיו כאדם המתחנן ומבקש דבר בכל לבו, אין בזה חסרון, ואדרבה הרי זה סימן טוב שתפילתו מקובלת ועולה לרצון ונחת רוח לפניו יתברך, אך לא יעשה כן בכוונה תחילה להתפלל בפרישת ידים כלפי מעלה. (ועיין בזוהר הקדוש יתרו סז ע"א. (פס"ת א תשמח)

אל תשען – יש ליזהר שלא יסמוך עצמו לעמוד או לשולחן וכיוצא, בעת התפילה. אולם אם יש לו חולשה או כאב רגליים, ומשער שאם יעמוד, יתפלל בטירדת הלב ובחיפזון, יתפלל מיושב, וטוב שיעמוד בכריעות ובפסיעות שבסוף התפילה. (סימן צד ס"ח. פס"ת א תשמד)

כתב בספר חסידים (סימן יח): אותם היושבים בבית הכנסת, ומראים עצמם כעייפים ואינם יכולים לעמוד, עליהם הכתוב אומר (ישעיה מג כב): "וְלֹא אֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב, כִּי יָגַעְתָּ בִּי יִשְׂרָאֵל", כל היום אינו עייף ובזמן התפילה הוא עייף. כל היום עומד בשוק לפני הפקיד או בפני ליצנות ואינו עייף, ובשעת התפילה הוא עייף ואינו יכול לעמוד. ע"כ.

חולה, רשאי להתפלל אפילו כששוכב על צידו. (סימן צד ס"ו. יביע אומר ח"ג סימן ט אות ב)

תפילה באוטובוס וברכבת

הנוסע באוטובוס או ברכבת וחושש שעד שיגיע למחוז חפצו יעבור זמן התפילה, יעמוד בצד ויתפלל. ואם אינו יכול לעמוד, ישב באימה, ויכופף ראשו, וישתדל להצמיד רגליו, ויצדד גופו לכיוון ירושלים ויתפלל. ואולם באופן שמרגיש שאינו יכול לכוון בתפילה בנסיעה אפילו בברכה הראשונה, אל יתפלל, וכשיבוא לביתו ותתיישב דעתו, יתפלל את התפילה הבאה עם תפילת תשלומין. (ה שמג. פס"ת א תשמב)

הדבר פשוט שאסור לנהג להתפלל תוך כדי נהיגה ברכבו, אפילו אם אין לו אפשרות להחנות את רכבו ולעמוד להתפלל ויעבור זמן תפילה, כי עליו להתרכז לנעשה בכביש ולהפעיל את כל חושיו ומחשבותיו לנהוג כהוגן, ובלא תשומת לב יכול להיקלע בקלות למצב של סכנה חס ושלום. (פס"ת א תשמב)

התפלל מיושב

מי שהוכרח להתפלל מיושב מחמת שהיה בנסיעה וכיוצא בזה, אף אם לאחר שהגיע למחוז חפצו, לא עבר זמן התפילה, אין צריך לחזור ולהתפלל שוב מעומד, כי התפילה מעומד אינה מעכבת. (שו"ת יביע אומר חלק ג ס"ס ט)

אף על פי שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן צד ס"ט), מי שהוכרח להתפלל מיושב, כשיוכל צריך לחזור ולהתפלל מעומד. אך רבו האחרונים החולקים על מרן בזה. והוכיחו מדברי הרמב"ם שהעמידה אינה מעכבת. וכן פסקו הט"ז, פרי חדש, מטה יהודה עייאש, מאמר מרדכי, נוה שלום, יפה ללב ומשנה ברורה ועוד. וכתב מרן החיד"א בברכי יוסף, שכן פשט המנהג בכל יושבי קרונות שמתפללים דרך הילוכם, ואינם חוזרים להתפלל שנית. וכן הלכה.

התפילה בפה בלחש

לא יתפלל בהרהור הלב, אלא יחתוך את התיבות בשפתיו. ואם התפלל בהרהור, לא יצא וחייב לחזור ולהתפלל. וטוב שיתנה שאם אינו חייב, תהיה תפילתו נדבה. (קא ס"ב. ה תכז)

המתפלל צריך שישמיע לאזניו בלחש אבל לא לאחרים. ואם אינו יכול לכוון כשמתפלל בלחש, אם מתפלל לבדו, מותר לו להגביה קולו, אבל אם מתפלל בציבור, אסור, שמא יטריד את הציבור. (סימן קא ס"ב)

השומע את ברכות העמידה מחברו, אף שחברו עושה שלא כהוגן שמשמיע קולו בתפילה לאחרים, יענה אחריו 'אמן'. (ה תכד)

☜ הכוונה בתפילה (סימנים צג, צח, קא)

חובת הכוונה

אמרו רבותינו (הובא בשם חובות הלבבות שער חשבון הנפש פ"ג ט, ואברבנאל אבות פ"ב מי"ג): "תפילה בלא כוונה, כגוף בלי נשמה". וכתב הרמב"ם (תפילה פ"ד הט"ו): **כל תפילה שאינה בכוונה, אינה תפילה.** וכיצד היא הכוונה? שיפנה את לבו מכל המחשבות, ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישב מעט קודם התפילה, כדי לכוון את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים, ולא יעשה תפילתו כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו [שממהר לצאת], לפיכך צריך לישב מעט אחר התפילה ואחר כך ילך.

קודם התפילה יחשוב, אילו היה מדבר לפני מלך בשר ודם, איך היה מסדר דבריו ומכוון בהם יפה לבל יכשל, קל וחומר לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא חוקר כל המחשבות. ואם תבוא לו מחשבה אחרת בתפילה, ישתוק עד שתתבטל המחשבה. ויחשוב בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים. ויחשוב מרוממות האל יתעלה ובשפלות האדם, ויסיר כל תענוגי האדם מלבו. (סימן צח ס"א)

דע לפני מי אתה עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. (צוואת רבי אליעזר הגדול אות יח. ברכות כח ע"ב) על כן בעת התפילה עלינו לעמוד באימה והכנעה, כדי שיכנע לבנו להקב"ה. (טור סימן צג)

"המתפלל שאינו מכוון את לבו, אינו יותר מהצפור והדרור שמצפצפים כמוהו, אבל כשיכוון ויבין את הדברים שמוציא בפיו, תהיה עבודתו שלימה ונכבדת, כי כוונת התפילה היא להדבק בהשם יתברך, כמו שנאמר "ובו תדבקון", וזהו יתד שהכל תלוי בו". (רבי יהושע אבן שועיב, פרשת שמיני) וכבר הבאנו לעיל דברי הרמב"ם, שהמתפלל ואינו יודע מהו אומר, "הרי הוא כמו התוכי והשוטה החוזרים על המילים שבני האדם לימדום".

אומר הזוהר הקדוש (במדבר קכ ע"ב): "אשרי האדם שיודע [כביכול] לפתות את הקב"ה ברצון [להתרצות לפניו] וכוונת הלב".

תחנונים ידבר רש

יתפלל דרך תחנונים, כאדם רש המבקש רחמים על עצמו בפתח בנחת ובתחנונים. וישים אל לבו שאין ביד שום נברא למלאות בקשתו כי אם ברצונו יתברך (צח א, ג). וכתב בספר חסידים (סימן קל): יש אדם שאינו זכאי שיקבל הקב"ה תפילתו אלא בעבור תוקף תחנוניו ודמעת עיניו אשר תמיד בוכה ומתחנן, אף על פי שאין בידו זכות ומעשים טובים, מקבל הקב"ה תפילתו ועושה חפצו.

וכתב רבנו יונה (אבות פ"ב מי"ג): ויאמר התפילה כעני המתחנן ושואל דבר שהוא צריך, ולא כאדם השואל דבר שאינו צריך בו, שאינו מתחנן בלב נמוך ולא בשברון נפש. וכל איש צריך לבקש על עצמו, כי אין אדם אשר לא חטא. ואם השעה מצליחה לו, יתכן שהוא מחמת שהשם יתברך מאריך אפו ומרחם עליו, וצריך להתחנן לו, פן ינחם השם חלילה, ושמא יגרום החטא. ע"כ. על כן, קודם העמידה, יחשוב בעצמו כאילו העבר אַיִן, והעתיד אינו בידו כלל, ועתה הוא חסר כל, וכעני דופק ומבקש על פתח המלך, ובהרגשה זו עומד ומשִׂיח לבו לפניו, ומבקש מלפניו על כל צרכיו ועניניו. ואחר כך מודה לו שנתן לנו את הרשות להתחנן אליו ולבקש ממנו שוב ושוב, כבן המבקש ומתרפס בפני אביו, ועושה לו חפצו ורצונו (החוזה מלובלין, האר"י).

כתב הגאון החזון איש: "עשיית התפילה רחמים ותחנונים לפני המקום, היא מן השלימות היותר גדולה והקנין היותר נבחר לאדם על פני חָלָד". (פס"ת א תשסב) ועוד כתב באגרותיו, "כי התפילה היא מטה עוז ביד כל אדם".

גדולה צעקה

אמרו בזוהר הקדוש (שמות כ ע"א): מי שמתפלל ובוכה וצועק עד שכבר לא יכול לבטא בשפתיו את בקשותיו, זו היא תפילה שלימה שהיא מכל לבו, ולעולם אינה חוזרת ריקם. אמר רבי יהודה גדולה צעקה שקורעת גזר דינו של אדם מכל ימיו. רבי יצחק אמר גדולה צעקה שמושלת על מדת הדין של מעלה. רבי יוסי אמר גדולה צעקה שמושלת בעולם הזה ובעולם הבא. שבשביל צעקה נוחל אדם העולם הזה והעולם הבא, שנאמר (תהלים קז ו): "וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם מְמְּצוּקוֹתֵיהֶם יַצִּילֵם".

לפחות להשתדל

"והן אמת שחטאתינו מונעים הטוב ממנו, והם מָסַכִּים המבדילים בינינו לבין אבינו שבשמים, עד שאין אנחנו יכולים לכוון דעתנו לעבוד את בוראינו עבודה שלימה עבודה תמה, וגם הטרדות ומיקרי הזמן מבלבלים דעתנו, ואין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, אך על כל פנים צריך האדם להשתדל בעוז ותעצומות. ואשר בכוחו לעשות, יעשה, ויכוון לפחות כפעם בפעם באיזו ברכה או באיזו תפילה ואפילו באיזו תיבה, כי הכל עולה ומצטרף לחשבון. ומרחמי וחסדי האל יתברך שמו, מה שכתבו המקובלים, שאם אדם יכוון ביום אחד בברכה אחת, ויום אחר בברכה אחרת, הקדוש ברוך הוא מצרפן עד שנעשית תפילה שלימה בכוונה, והיא העולה להיות עטרת תפארת בראש צדיק חי העולמים". (פלא יועץ - כוונה)

ויֵדע האדם, כי עצם היגיעה והטרחה שמשתדל בעבודת התפילה, יקרה היא מאוד אצל הקב"ה, ואפילו נאנס ולא עלה בידו להתפלל כראוי, עולה תפילתו כקרבן אִשֶּׁה לה'. ואף מי שחושב את עצמו בשפל המדרגה מאוד, יֵדע באמת שעצם התשוקה שהוא חפץ ומשתוקק להתפלל כראוי, רואה אותה השם יתברך וחשובה היא לפניו, ויבקש רחמים שיעזור לו השם לכוון בתפלתו, ובודאי שיעזרהו. (פס"ת א תשנד)

שניה אחת

טוב שירגיל עצמו לפני כל ברכה, לשתוק כשניה אחת, ויתבונן מה בא לומר בברכה הבאה, ובזה יֵקַל לו לכוון הרבה יותר. (החפץ חיים. פס"ת א תשנח)

נשימה אחת

עצה לכוונה בתפילה מרבותינו הראשונים ז"ל, לומר כל ברכה שבעמידה בנשימה אחת, ובכך יתן דעתו יותר לכוונה.

כתב מרן מלכא זצוק"ל בשו"ת יביע אומר (חלק ג סימן י אות ד): שמוע שמעתי שתלמיד חכם אחד הרשה לעצמו לפסוק ברבים שבזמן הזה אף לכתחילה אין כל חיוב להתפלל בכוונה, ומצות כוונה בתפילה, היא רק לחסידים השרידים אשר ה' קורא. ודבריו מהבל ימעטו, כי כל גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים כתבו דין כוונה אף בזמן הזה, וכן כתב באור זרוע, שכל אדם צריך לדחוק עצמו לכוין, ואם אינו עושה כן, עבירה היא בידו, ומוטב לו שלא התפלל. וכל מעיין בדברי הפוסקים, עיניו לנוכח יביטו כמה השתדלו למצוא עצות לכוין בתפלתו. ועיין לגאון החיד"א שכתב בשם מהר"ר אליעזר נחמן פואה ז"ל (תלמיד הרמ"ע מפאנו) עצה לכוונה, שיאמר כל ברכה בנשימה אחת, ולא ינשום בתוך הברכה כלל, ובזה יוכל לכוון. והוסיף החיד"א, שכן שמע בשם הגאון מהר"י קובו שהרוצה להנצל ממחשבות, יאמר כל ברכה בנשימה אחת. עי"ש. ובאמת שעצה זו היא של כת הקודמים, שכן מצאתי לרבנו אשר בר שאול (בדור הראב"ד), בספר המנהגות שכתב, יכוף את ראשו ויתפלל בזריזות שיאמר כל מה שיוכל לומר בנשימה אחת, ובזה לא יסיח דעתו. או יחשב כל ברכה וברכה באצבעותיו, או כפי שיראה עצמו שהוא טוב לו לכוין. והאחרונים יעצו להתפלל מתוך הסידור, ונתנו רמז על זה, "אמר עם הספר ישוב מחשבתו". ובבן איש חי (בשלח אות ה) כתב בשם הגר"ח מוואלוזין, עצה שיוכל לכוין יפה בתפילתו, שיצייר בדעתו צורת האותיות שמוציא מפיו, ועל ידי זה מוכרח שתהיה כוונתו שלמה, ולפחות יעשה כן באבות. עי"ש. והמחפש באחרונים ימצא עצות רבות כהנה וכהנה. וכן ראיתי בספר פלא יועץ שכתב, שעתיד אדם ליתן דין וחשבון על אשר לא השתדל ברוב עוז ותעצומות, ואשר בכחו לעשות לא עשה לכוין לפחות מידי פעם בפעם באיזו ברכה, או אפילו באיזו תיבה ברצוא ושוב, שהכל מצטרף לחשבון. והגר"ח פלאג'י כתב בשם אור הישר, מי שאינו מכוין בתפילתו משתתף עם רוח הטומאה, ויבא גם השטן בתוכם. אוי לו ואוי לנפשו וכמה רע גורם לעצמו. וכתבו עוד, שאין לך צרה גדולה כמו זו כשאינו מכוין בתפילתו, והיא רעה רבה מכל רעות שבעולם. ובספר בתי כנסיות כתב, שהמתפלל בכוונת הלב ניצול מחיבוט הקבר. ועיין עוד ברבים מהאחרונים בחומר ענין הכוונה. עי"ש.

הקב"ה עוזר לכוון בתפילה

מהפסוק (תהלים י יז): "תָּכִין לִבָּם תַּקְשִׁיב אָזְנֶךָ", משמע שאין ביד האדם לכוון לבו לשמים, שהרי אמר תכין לבם, שהקב"ה מכין את ליבם של ישראל שיכוונו בתפילה, ואז 'תקשיב אזנך', ואלמלא שהקב"ה עוזרו, לא יוכל לכוון לבו, רק שצריך שיתעורר האדם ויסכים בדעתו לכוון, כי אז בודאי הקב"ה יעזרהו, כי הבא ליטהר מסייעים לו מן השמים. (הב"ח סימן צח)

את הפסיכולוג והמבין ימצא באתה חונן, את הרופא הגדול ימצא ברפאנו...

מעשה ביהודי מתושבי עיר הקודש ירושלים שהוצרך אחד מבני ביתו לעבור בדחיפות ניתוח בבית החולים 'הדסה'. החליט היהודי שלהצלחת הניתוח הוא חייב לדבר בטרם כל עם המנהל הראשי של בית החולים - זה האיש אשר על פיו ישק כל דבר. אלא ש'איש פשוט' הוא, וכיצד יגיע לדבר עם כבוד המנהל הגדול. על כן רצה לבקש את טובתו של עסקן הרפואה הרב אלימלך פירר אשר יד וחלק לו בכל מערכות הרפואה, שידבר בעדו עם אותו מנהל דגול. אך הזמן החולף לא היה לטובת החולה, ועל כן החל לנסוע להדסה ברכבו ובכל הדרך ניסה להתקשר להרב פירר, אך גם

לאחר עשרות פעמים לא עלה בידו לדבר עימו. והנה, על אם הדרך ראה את אחד מנוסעי הדרכים העומד בבקשת עזרה דחופה כי נתקלקל רכבו. בתחילה לא אבה להביט עליו, שהרי מי כמוהו עסוק עתה בחיפוש אחר אותו עסקן, אך לתדהמתו, והנה לפניו עומד אותו מנהל בכבודו ובעצמו - וכבר אינו צריך לא את העסקן ולא את עוזריו...

כך פעמים הרבה עומד האדם בתפילת שמונה עשרה, ומחשב: אוי, צריך אני לסדר בדחיפות עניין פלוני, לדבר עם עסקן פלוני, לרוץ לרופא אלמוני, להתחנן לפני בעל גמ"ח זה, במה אוכל להחניף לבעל הבנק, וכיצד אקנה את ליבו של... וכך משוטט במוחו וליבו בכל רחבי תבל ומלואה... מדוע לא יבין שבעת התפילה הוא כביכול כעומד לפני אותו 'מנהל ביה"ח הדסה' בכבודו ובעצמו... את הפסיכולוג והמבין ימצא באתה חונן, את הרופא הגדול ימצא ברפאנו, שפע הפרנסה והעשירות מקורו בברכת השנים, וכבר לא יצטרך להחניף לאיש בעולם... (באר הפרשה מטות מסעי תשע"ז)

הכוונה ההכרחית

כתב הרשב"א (חלק א סימן תכג): "הכוונות רבות הן ונחלקות למדרגות רבות, כל אחד ואחד לפי השגתו. אך המדרגה הראשונה שכל ישראל עומדים עליה היא, שהכל יודעים ומודים שיש אלוה יתברך מחוייב המציאות, וחידש העולם ברצונו כאשר רצה, ולו אנחנו ולפניו נעבוד, ואליו נודה ולפניו נתפלל, כי מאתו נמצא הכל. והוא המשגיח והמשקיף על מעשינו לגמול ולשלם שכר. ועל הכוונה הזאת יתפלל כל מתפלל בישראל. ואפילו מי שאינו מבין פירוש המילות ומחליף מילה במילה, יקבל שכר על כוונה זו הכללית".

מי שטרוד מאוד ואינו יכול לכוון בתפילה כלל, וכגון שהוא חולה והכביד עליו חוליו, לא יתפלל, אבל אם לפחות יכול לכוון בברכה הראשונה, יתפלל. (ה"ב ה שעא)

סגולה להצלחה בדוקה ומנוסה

כתב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל: "בדוק ומנוסה, אם יתפלל אדם שחרית וקריאת שמע בכוונה, בו ביום יזכה לדבר מצוה ויצליח בעסקיו. ואף אם לשעה יחשוב שלא הצליח, בסופו ימצא שכן הוא. ואין צריך לומר שיצליח בו ביום בתורה, ומצוה גוררת מצוה". (פס"ת א תשנה)

ביטול המחשבות

אמר לו המלאך המגיד למרן רבנו יוסף קארו זצ"ל, אם אתה רואה שהמחשבות מפריעות לך, תכוון בלבך אותיות ק.ר.ע. ש.ט.ן. [ראשי תבות "**ק**בל **ר**נת **ע**מך, **ש**גבנו **ט**הרנו **נ**ורא".] [כמו כן, תהיה רגיל לומר ג' פסוקים אלו: ה' צְבָאוֹת עִמָּנוּ מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה. ה' צְבָאוֹת אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ. ה' הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ.] (מגיד מישרים)

סגולה להעביר מחשבה זרה, שקודם התפילה יעביר ג' פעמים יד ימינו על מצחו, ויאמר בכל פעם פסוק (תהלים נא יב): "לֵב טָהוֹר בְּרָא לִי אֱלֹהִים, וְרוּחַ נָכוֹן חַדֵּשׁ בְּקִרְבִּי". ואם באה לו מחשבה בתוך התפילה, ישתוק מעט ויעביר ימינו על מצחו, ויהרהר בלבו את הפסוק הנ"ל. (השל"ה. משנה ברורה סימן צח ס"ק ב)

סגולה להינצל ממחשבות זרות, להתפלל מתוך הסידור. ורמזו לזה מהפסוק (אסתר ט כה): "אָמַר עִם הַסֵּפֶר, יָשׁוּב מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה". (הגר"א. פס"ת א תשלד)

המפתח נמצא במקום פלוני

מעשה בבנו של מרן רבנו יוסף קארו זצ"ל שנשא את בתו של רבנו האר"י ז"ל, וכנהוג בזמנם, הוזמן כל הציבור לביתו של מרן לאחר התפילה לסעודת שבת. והנה בעת שהחזירו את ספר התורה להיכל, בא שמשו של מרן והודיע שמפתח המטבח אבד, ובני הבית אינם יודעים מה לעשות. אולי צריך לפרוץ את הדלת, אך האם מותר בשבת? מרן הרהר בדבר והוטרד, בינתיים נעמדו הציבור לתפילת מוסף. בתום התפילה, ניגש רבנו האר"י למרן ואמר לו: מדוע כבודו בצער, המפתח נמצא במקום פלוני. הלכו ומצאוהו שם. בדרך לביתו של מרן, שאל מרן את רבנו האר"י: מאין ידע כבודו שהמפתח אבד, הרי אמרו לי זאת בשקט?! השיב לו: תדע, כל אדם שעומד להתפלל ומכוון בתפילה, יורד עמוד ענן מהשמים ומתחבר על ראשו. היום ראיתי שבשחרית היה עמוד הענן כתיקנו, אבל במוסף היה העמוד מתקרב ולפתע נתלש, ושוב חוזר, ושוב נתלש, אמרתי בלבי שכנראה יש משהו שמטריד אותך בתפילה. ומן השמים גילו לי שהמפתח הוא שהפריע לך לכוון. (הגאון רבי בן ציון מוצפי שליט"א)

חולצות מצוירות וכיתובים שונים

כתב מרן השלחן ערוך (סימן צ סעיף כג): הבגדים המציירים, אף על פי שאינם בולטים, אין נכון להתפלל כנגדם, ואם קרה לו להתפלל כנגד בגד או כותל מצויר, יעלים עיניו. הגה: ולכן אסור גם כן לצייר ציורים בספרים שמתפללים בהם, כדי שלא תתבטל הכוונה, **אבל בגדים שמצוייר עליהם דברי תִּפְלוּת, אפילו לישב עמם בבית הכנסת, אסור.** ע"כ. על כן, אותם בחורים הלובשים חולצות מצוירות מלפנים ומאחור, ופעמים שיש בהם גם כיתובים שונים ומשונים מדברי הוואי ודברים בטלים, ברור שאין היתר לבוא כך לבית הכנסת ולהתפלל עמהם, וכל שכן שהם מסיחים את דעת הציבור מכוונת התפילה.

מתנת חינם

אל יחשוב: ראוי אני שיעשה הקב"ה בקשתי, כיון שכיוונתי בתפילתי. כי אדרבה, בזה הוא מזכיר עוונותיו, שעל ידי כך מפשפשים במעשיו לבדוק על מה בטוח הוא בזכויותיו. אלא יחשוב שיעשה הקב"ה בחסדו, ויאמר בלבו, מי אני דל ונבזה, בא לבקש ממלך מלכי המלכים, אם לא מרוב חסדיו שמתנהג עם בריותיו. (סימן צח ס"ה)

"תכלית התפילה אינו כדי שיֵענה על בקשותיו, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל אלא לאל יתברך, ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם, ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא יתברך, ומספר לפניו חסרונותיו להורות זה הענין, אבל לא שתהיה התפילה לתכלית השגת המבוקש, שנראה שאם היה יודע שלא יהיה נענה באותה תפילה, לא היה אומר אותה. ואם כי יש לאדם לבקש בכל כוחו וכוונתו ולהרבות בתחנונים על כל צרכיו, אך אחרי התפילה יהיה בעיניו כמי שהשליך את הדבר אל השם יתברך, כמו שנאמר (תהלים נה כג): "הַשְׁלֵךְ עַל ה' יְהָבְךָ [טרדותיך שהם כמשא עליך], וְהוּא יְכַלְכְּלֶךָּ". ואחד מיסודות עבודת התפילה, שאין

תפילה חוזרת ריקם, ואף שנראה בעיניו כאילו דוחים אותו מהשמים, רשות לאב לסרב לבנו, והוא יתברך יודע ומכיר מה היא הטובה האמיתית של בניו אהוביו, ואין תפילה שנאבדת, ופעמים שפעולתה מתבטאת לאחר זמן ואף לכמה דורות, ופעמים התפילה נצרכת בעולמות העליונים לצורך איזה תיקון, אשר גלוי לפניו יתברך שמו. (המבי"ט ועוד. פס"ת א תשסג)

☜ עיקר התפילה – שמחת הלב

אין עומדים להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, ולא מתוך מריבה, ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה של מצוה. (ברכות לא ע"א. רמב"ם תפילה פ"ד הי"ח)

אמר רבי אייבו: "כשאתה עומד להתפלל, יהיה לבך שמח עליך, שאתה עובד לאלוקים שאין כמוהו בעולם". (שבולי הלקט בשם מדרש שוחר טוב. ה שלה)

כתב בספר חסידים (סימן יח): שורש התפילה, שמחת הלב בהקב"ה, שנאמר: "הִתְהַלְלוּ בְּשֵׁם קָדְשׁוֹ, יִשְׂמַח לֵב מְבַקְשֵׁי ה'". ולפיכך היה דוד מלך ישראל מנגן בכינור על כל תפלותיו וזמירותיו, כדי למלאות לבבו שמחה באהבתו להקב"ה. וכתב עוד (סימן תשעג): המתפלל ונפלה בלבו שמחת אהבת ה' פתאום, ידע כי חפץ ה' לעשות רצונו, וזהו שנאמר: "מַה יָּפִית וּמַה נָּעַמְתְּ אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים", ונאמר: "וְהִתְעַנַּג עַל ה' וְיִתֶּן לְךָ מִשְׁאֲלֹת לִבֶּךָ". ואם בברכת 'שמע קולנו' או ב'אלוקי נצור' נפלה בלבו השמחה, יבקש כך: "יהי רצון מלפניך שזאת האהבה תהיה לעולם קשורה ונטועה בלבי ובלב כל זרעי", ואל יבקש אלא על האהבה ורצון ה'. ואם באיזו שעה ביום או בלילה בלא תפילה נפלה בלבו השמחה, בעוד שלבו שמח ונפשו גילה בהקב"ה, אל ידבר עם אדם עד שתצא מלבו. וכדרך הנביאים שבשעה שהיתה נפשם קשורה באהבה עזה בהקב"ה, היו נראים כאילו אינם בזה העולם. ע"כ.

כתב בשער הכוונות: אסור לאדם להתפלל בעצבון, ואם התפלל כך, אין נפשו יכולה לקבל אור העליון הנמשך עליו בעת התפילה, ונמשך לו נזק גדול על ידי עצבותו. וְיִרְאֶה לפניו יתברך הכנעה גדולה באימה ויראה, אך תהיה בשמחה יתירה וגדולה ככל האפשר, כדמיון העבד שמשמש את רבו בשמחה יתירה. ואם משמשו בעצבות, עבודתו נמאסת לפניו, וכמעט שעיקר המעלה והשלימות והשגת רוח הקודש תלויה בדבר זה, בין בעת תפלתו ובין כשעושה איזו מצוה משאר המצוות, ושכרו גדול מאוד. (ה שלו)

סימן לשמחה אמיתית – שגופו קל עליו להתפלל בהתלהבות, ואינו מרגיש עייפות וכבדות, ושכלו מתגבר ופתוח. והבכיה בעת התפילה יפה, אם היא מתוך שמחה של דביקות והתקשרות למלך העליון שברוב רחמיו וחסדיו קירבו אליו. (פס"ת א תשלו)

☜ למנוע טרדות

אחיזת חפצים – המתפלל, לא יאחוז בידו תפילין, תינוק, ספר קודש, כסף, מאכל

וכיוצא בהם, מפני שהוא טרוד שמא יפלו ממנו ונמנע מלכוון. אך סידור מותר לאחוז בידו, הואיל והוא צורך התפילה, אינו טרוד. (סימן צו סעיפים א, ב) כתב רש"י, דוקא תפילין, ספרים וכיוצא שאין מצוה באחיזתם, הרי הם עליו למשא, וטרוד הוא במשאם וכבד עליו שמירתם, אבל דבר מצוה כלולב בחג הסוכות שנטילתו מצוה היא, מתוך שחביבה המצוה עליו, אין משאה ושימורה כבד עליו, ואינו טרוד בתפילה שמא יפול ממנו. וכן סידור, הואיל ותופסו כדי להתפלל בו בדקדוק יפה, אין משאו כבד עליו ואינו טרוד. (בית יוסף בשם תרומת הדשן)

תפילה מפלאפון – רעה חולה אצל מעט אנשים המתפללים ממכשיר הפלאפון, וברור שאין זו צורה של תפילה. וזאת לבד ממה שפתאום נכנסת להם שיחה המסיחה דעתם. ומכל מקום אם נקלע למקום שאין לו אפשרות להשיג סידור כלל, וכמו בנסיעה מעיר לעיר, בהוראה חד פעמית רשאי להתפלל מתוך הפלאפון. [ועיין להלן בגנות המכשירים הטמאים שיש בהם אינטרנט, כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה. והמחזיק כן, עבירה היא בידו, וגדול עוונו מנשוא, והריהו פסול לעדות, ואינו ראוי לעלות שליח ציבור. עי"ש]

לא כיוון

אם לא כיוון בברכה ראשונה שבעמידה, אם נזכר קודם שחתם "ברוך אתה ה' מגן אברהם", יחזור מאלוקי אבותינו אלוקי אברהם וכו', וישים לב עתה לכוון. אבל אם חתם כבר את הברכה, ימשיך בתפילתו. ויתאמץ לכוון בשאר הברכות, ובפרט בברכת מודים. ואם רגיל לכוון תמיד בברכה ראשונה, ויקר מקרה שלא כיוון, ואחר שסיים תפלתו, חפץ להתפלל שוב ולהתאמץ לכוון, רשאי להתפלל בתנאי של נדבה. וכמו כן, יכול לכוון לחזרת השליח ציבור ולצאת ידי חובה, שמן הסתם החזן שהוא בחיר הקהל מכוון בברכה ראשונה, ומכוון להוציא ידי חובה. אך אם לא נראה שהחזן בקי לכוון להוציא ידי חובה, יאמר לו מפורש שיכוון להוציאו. והמכוון לצאת ידי חובה, לא יענה "ברוך הוא וברוך שמו" אלא אמן בלבד. (ה"ע א קלא. ה שעא)

☜ נקיון הגוף

על כל אדם לשים לב קודם כל תפילה שיהיה גופו נקי, ואחר כך יתפלל. וכתב מרן השלחן ערוך (סימן צב ס"א): "לכתחילה לא יתפלל עד שיבדוק עצמו תחילה יפה". ובגמרא ברכות (יד ע"ב) אמרו: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלימה, יפנה לבית הכסא ויטול ידיו, ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל. ומעלה עליו הכתוב כאילו טבל ובנה מזבח והקריב עליו קרבן.

הבא להתחיל את העמידה ומרגיש שצריך לנקביו [דהיינו שגם כשמסיח דעתו מרגיש צורך, אבל אם הרגשתו עוברת בהיסח הדעת, אין זה נחשב שצריך לנקביו], לא יתפלל עד שיצא לנקביו. ואם עבר והתפלל, אם היה יכול להתאפק 72 דקות, אינו חוזר להתפלל. אבל אם לא היה יכול להתאפק, תפלתו תועבה, וחייב לחזור ולהתפלל. ומכל מקום אם היה צריך לצאת רק לקטנים, אף שנהג שלא כהוגן, בכל אופן אינו חוזר להתפלל. (ה"ע א קסד. ה שכג. פס"ת א תשכג)

אם כשהתחיל את העמידה לא היה לו צורך לצאת לנקביו, ופתאום הוצרך לצאת, ימשיך את העמידה. אך אם אינו יכול להתאפק כלל, יגמור את הברכה שנמצא בה ויצא. וכשיסיים, ירחץ ידיו וימשיך להתפלל ממקום שפסק, ולא יברך

אשר יצר אלא לאחר העמידה. ואם הפסיק בשלוש ברכות הראשונות, חוזר לראש העמידה. ובשלוש ברכות האחרונות, חוזר לרצה. ובכל אופן, אם שהה זמן שיוכל להתפלל את כל העמידה [כל אחד לפי הקצב שלו], חוזר לראש. (צב ס"ב. קד סעיפים ה, ו. ה"ע א קסו. ה"ב ה רפו, תכח. פס"ת א תשכז)

כשחוזר להתפלל, לכתחילה יחזור למקום שעמד, ובלבד שלא יעבור לפני המתפלל. ואם לא נוח לו לחזור, רשאי להמשיך את התפילה במקום אחר. (ה תנד)

הנצרך לנקביו, ויודע שאם יפנה, יפסיד תפילה בציבור, יפנה לנקביו ויתפלל בגוף נקי ביחיד, כי עדיף להתפלל תפילה לכתחילה ביחיד, מלהתפלל תפילה בדיעבד בציבור. ואולם אם הזמן מצומצם, ואם יפנה לנקביו יעבור זמן תפילה, יתפלל קודם. ואם אינו יכול להתאפק 72 דקות, ילך לנקביו מיד, ויתפלל תפילת תשלומין עם התפילה הבאה, ככל אדם אנוס שלא התפלל. (ה"ע א קסה. ה עח)

שליח צבור שהוצרך לצאת לנקביו בין סיום תפילת לחש לתחילת החזרה, ומתבייש לצאת, מן הדין מותר לו להמשיך את החזרה. (ה של)

נקיון ידיו

צריך לרחוץ ידיו קודם התפילה. ואם רחץ ידיו לצורך שהוא, ולא שמרם שלא יתלכלכו, ירחצם שוב קודם התפילה. ואם אין לו מים מזומנים, ישפשף ידיו בבגד וכיוצא. והוא הדין אם נגע במקומות המכוסים או חיכך בראשו בתוך התפילה, שדי שישפשף ידיו בבגד וכיוצא. (סימן צב סעי' א, ה. ה של, שלב)

☜ אימתי נחשבת התפילה בציבור?

שאלה: האם כדי שתחשב התפילה בציבור, חייבים שעשרה אנשים יתחילו יחד את העמידה או לא?

תשובה: אם רוב מנין [ששה אנשים] מתחילים יחד את העמידה, נחשבת התפילה בציבור. ובפרט בתפילת שחרית, שיש להתחשב ברבים הממהרים לעבודתם, ואם ימתינו לעשרה שיתחילו יחד, יצטרכו חלקם לצאת קודם סיום התפילה, ויפסידו עניית קדישים וברכו, שמעלתם גדולה יותר מתפילה בציבור, כדלהלן. על כן, הרוצים להמתין דוקא לעשרה, ישימו לב שלא יצא שכרם בהפסדם כנזכר, ובגרימת טורח ציבור.

אם ישנם ששה שלא התפללו, יכולים לצרף עמהם עוד ארבעה שכבר התפללו, ויתפללו עמידה ואחר כך חזרת השליח ציבור. (ה רסה)

כתב הרמב"ם (תפילה פ"ח ה"ד): "כיצד היא תפילת הציבור? יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים, ואין עושים כן בפחות מעשרה גדולים, ושליח ציבור אחד מהם. **ואפילו היו מקצתם שכבר התפללו ויצאו ידי חובתם, משלימים להם לעשרה, והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו.**" וכתבו הגהות מיימוניות שכן דעת רבנו תם, ושכן הוא במסכת סופרים. וכן דעת הבית יוסף, דרכי משה, מגן אברהם, מאמר מרדכי, רבנו זלמן, עמק ברכה, יפה ללב, מגן גבורים, משנה ברורה, כף החיים, תבואות שמש ועוד. (שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן ז)

וכתב בספר פסקי תשובות (א תרצז): והדברים פשוטים וברורים על פי הרמב"ם והמשנה ברורה בשם הפוסקים, שאין צריך שיהיו דוקא עשרה שמתחילים שמונה עשרה יחד, אלא כל שיש עשרה אנשים בבית הכנסת, הגם שרק ששה מהם מתפללים יחד, הרי זו תפילה בציבור לכל דבר וענין. וכמה מזקני הרבנים שבדורנו מעידים בספריהם, שכן זכור להם עוד מצעירותם **שלעולם לא הקפידו בקהילות ישראל על גדוליהם ותלמידי החכמים שבהם על עשרה שיתפללו שמונה עשרה יחד, וכל שהיו ששה שאוחזים עם השליח ציבור, היו נעמדים לתפלת שמונה עשרה ללא פקפוק**, כיון שיש עשרה בבית הכנסת. וכתב בשו"ת בית אבי, **וכן המנהג בכל מקום בפולין ובליטא ובארצות בני ספרד שלא להקפיד בזה.** ובשו"ת חלקת יעקב כתב, **וכן העולם נוהגים מקדם, וחפשתי בעניי ולא מצאתי מי שיאמר היפך מזה.** ובשו"ת בצל החכמה כתב, **וכן ראיתי בכל המקומות שהייתי שם.** ובשו"ת קנין תורה כתב, **כן נוהגים לכתחילה, ומעולם לא ראיתי גם אצל צדיקים וחסידים ואנשי מעשה המדקדקים לעשות כל מעשיהם בכל החומרות, ובכל זאת מתפללים לכתחילה ששה אנשים בצירוף ארבעה שכבר התפללו, ואף שהיתה להם אפשרות לאסוף עשרה שלא התפללו, וכל מעשיהם תורה כידוע.** ובשו"ת תהלות דוד כתב, ידוע לי שהיה מקובל אצלנו ובמדינות אירופה שהיו מתפללים בששה ובצירוף ארבעה. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח, שפעמים בשביל הידור מצוה, יכול להכשל חס ושלום בעברות ממש של בין אדם לחברו.

מעט קודם הציבור – המאריך בעמידה ועל ידי כך מפסיד לענות קדושה, רשאי להתחיל את העמידה מעט קודם הציבור, כדי שיסיים עמהם ויענה קדושה, ותפילתו נחשבת תפילה בציבור. (ה ער, רצז) ואולם במנחה לא יעשה כן, שהרי יפסיד את עניית הקדיש שקודם העמידה, שמעלתו גדולה יותר מהקדושה. וכמבואר להלן בדין המאחר לתפילה.

באמצע העמידה – ציבור שהתחילו כבר את העמידה, רשאי אחר להצטרף אליהם להתפלל עמידה, ונחשבת תפילתו בציבור. ואולם לא יתחיל אלא אם כן יכול לסיים את העמידה קודם שיגיע השליח ציבור לקדושה בשחרית ומנחה, או לקדיש בערבית. אבל אם לא יספיק, עיין להלן בדין המאחר לתפילה כמה פרטים בזה.

עם החזרה – יחיד המתחיל את העמידה עם חזרת השליח ציבור, נחשבת תפילתו בציבור, ומצטרף גם למנין כדי להתחיל בחזרה, ויתפלל עם החזן באותו קצב, כך שבהגיעו לסיום ברכת 'מחיה המתים', יאמר קדושה עם הציבור, וכן יאמר עם החזן ברכות 'האל הקדוש' ו'שומע תפילה', וכן כשיגיע הש"צ למודים, יגיע גם הוא למודים או ל'הטוב שמך ולך נאה להודות', כדי שישתחווה עם הציבור. ובהגיעו למודים, פשוט שימשיך את הברכה, ולא יאמר "מודים דרבנן" כשאר הציבור. ולבני אשכנז, לכתחילה לא יתחיל את העמידה עד שיענה קדושה ו'אמן' של 'האל הקדוש', ורק במקום צורך יתחיל עם הש"צ. [ובשחרית, אם הגיע עם הש"צ ל"הטוב שמך ולך נאה להודות", ישתוק שם ויקשיב לברכת כהנים ויענה 'אמן' על ברכת 'לברך את עמו ישראל באהבה', וגם אחר פסוקי ברכת הכהנים.] (סימן קט ס"ב. ה רעג, תריג. ו שס. ה"ב ו פד)

☜ פרטים ודינים על סדר העמידה

מקור הסדר לברכות העמידה

שנו חכמים (מגילה יז ע"ב): מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תיקנו לישראל תפילה על הסדר. ובארו במדרש אגדה, שנתקנו על סדר העולם, שכך מצינו י"ח ברכות של תפילה מעולם היו מתוקנות, וכיון שבאו אנשי כנסת הגדולה, אספום ותיקנום כסדרן: כשניצול אברהם אבינו מאור כשדים שזרקו נמרוד לכבשן האש, פתחו מלאכי השרת ואמרו ברוך אתה ה' **מגן אברהם**. כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבח ומיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו, פתחו מלאכי

השרת ואמרו בא"י **מחיה המתים**. כשבא יעקב אבינו ופגע בשערי שמים והקדיש שמו של הקב"ה, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **האל הקדוש**. כשבא פרעה להמליך את יוסף על מצרים, בא גבריאל ולמדו שבעים לשון, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **חונן הדעת**. כשהחליף ראובן יצועי אביו, נקנסה עליו מיתה, מיד חזר בתשובה וחיה, שנאמר: "יחי ראובן ואל ימות", פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **הרוצה בתשובה**. כשהודה יהודה ואמר "צדקה ממני" ונסלח לו על אותו עוון, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **חנון המרבה לסלוח**. כשמיררו המצריים את חיי אבותינו, אמר הקב"ה לישראל "וגאלתי אתכם", פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **גואל ישראל**. כשנצטער אברהם צער המילה, בא רפאל ורפאו, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **רופא חולים**. כשזרע יצחק ומצא מאה שערים, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **מברך השנים**. כשבא יעקב למצרים ונתקבצו השבטים עם יוסף כאחד, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **מקבץ נדחי עמו ישראל**. כשניתנה תורה לישראל ואמר לו הקב"ה למשה "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם", פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **מלך אוהב צדקה ומשפט**. כשטבעו המצריים בים סוף, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **שובר אויבים ומכניע "זדים"**. כשאמר לו הקב"ה ליעקב, "ויוסף ישית ידו על עיניך" שמח ובטח על דברו של מקום, ובשעה שנפטר מן העולם ובא יוסף ונתן שתי ידיו על עיניו ונשקו ובכה עליו, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **משען ומבטח לצדיקים**. כשבנה שלמה את בית המקדש, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **בונה ירושלים**. כשנושעו ישראל ועברו בים סוף ואמרו שירה, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **מצמיח קרן ישועה**. כשנאנחו ישראל וזעקו לאל ושמע זעקתם, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **שומע תפילה**. כשעשו ישראל המשכן וירדה שכינה, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **המחזיר שכינתו לציון**. כשהכניס שלמה הארון לפני ולפנים ואמר "ה' אלהים אל תשב פני משיחך" ונענה, פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י **הטוב שמך ולך נאה להודות**. כשנכנסו ישראל לארץ ונתקיים עליהם המקרא "ונתתי שלום בארץ", פתחו מלאכי השרת ואמרו **המברך את עמו ישראל בשלום**. לפיכך, כשבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו בחכמתם כסדר הזה, פתחו מלאכי השרת ואמרו "ברוך חכם הרזים" שנתן חכמה ליראיו. (שבולי הלקט, בית יוסף סימן קיב)

☜ ההשתחוויות שבעמידה

ארבע השתחוויות משתחווים: א. בתחילת הברכה הראשונה [שאומר ברוך אתה ה']. **ב.** בסופה [ברוך אתה ה' מגן אברהם]. **ג.** בתחילת ברכת 'מודים אנחנו לך'. **ד.** בסופה [ברוך אתה ה' הטוב שמך ולך נאה להודות]. ולא יוסיף להשתחוות יותר. (סימן קיג סעיף א)

כיצד משתחווה? – שׁוחה גבו וראשו עד שיתפקקו [יבלטו] כל החוליות שבשידרה ויעשה עצמו כקשת. [רמז לדבר: "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך"], אך לא ישׁחה מדי עד שיגיע פיו כנגד חגורתו [שנראה כגאווה ששוחה יותר ממה שצריך]. וזקן או חולה שלא יכול לשׁחות כל כך, די שיכוף ראשו הואיל וניכר שקשה עליו הכריעה. (רמב"ם. סימן קיג סע' ד, ה)

כשׁשׁוחה, ישׁחה במהירות בפעם אחת, גופו תחילה ואחר כך ראשו. וכשׁזוקף, זוקף בנחת, ראשו תחילה ואחר כך גופו, ולא להיפך כדי שלא יהיה נראה עליו כמשא. (סימן קיג סעיף ו. ו לט)

כשׁאומר 'ברוך' שׁוחה את גבו, וכשׁאומר 'אתה' שׁוחה בראשו, וקודם שׁיאמר ה' יזקוף, וכך באמירת ה' כבר יהיה זקוף. ויש נוהגים כשׁאומר 'ברוך' כורע ברכיו, וכשׁאומר 'אתה' שׁוחה גבו וראשו. (סימן קיג ס"ז. ו לט. ה"ב ו קלא)

בגמרא (בבא קמא טז ע"א) אמרו: שידרתו [עמוד השדרה] של אדם שלא כרע במודים, נהפכת לנחש שבע שנים לאחר שמת. וכיוצא בזה אמרו בזוהר הקדוש (במדבר קסד ע"א): אם האדם כופף שידרתו לפני הקב"ה, יזכה לזקוף ולהתקיים בתחיית המתים, אבל אם אינו כופף במודים, נהפכת שידרתו לנחש ואינו קם בתחיית המתים.

נגד השמש – המתפלל כנגד חלון, וכשהגיע למקום שצריך להשתחוות, הבחין פתאום שהשמש למולו, לא ישתחווה מול השמש, אלא יטה מעט את גופו וראשו וישתחווה לצד. (פס"ת א תשמ)

☜ על הסדר

ה' שפתי תפתח – הבא להתפלל מנחה וערבית או מוסף, והתחיל לומר "ה' שפתי תפתח", ושמע קדיש או קדושה, יענה ויחזור שוב "ה' שפתי תפתח וכו'". (ו קצה)

ברכת אבות – היא הברכה הראשונה ששם אנו מזכירים את אבותינו הקדושים, אברהם, יצחק ויעקב. ויזהר לכוון בה מאוד. ואם לא כיוון בה, מן הדין היה צריך לחזור ולהתפלל, אך מאחר ויש חשש שגם אם יחזור, לא יכוון, לכן לא חוזר. ומכל מקום הרגיל לכוון בה, ואירע פעם שלא כיוון, ונזכר בסיום הברכה לפני שחתם "ברוך אתה ה' מגן אברהם", יחזור לומר "אלקי אבותינו אלקי אברהם...", בכוונה. ואם חתם הברכה, ונזכר לאחר מכן שלא כיוון, ימשיך בתפילתו, וישתדל בכל עוז לכוין בשאר הברכות ובמיוחד בברכת מודים. ולאחר שסיים תפילתו, אם הוא בטוח שיכול עתה לכוין לפחות בברכת אבות, יחזור ויתפלל בכוונה בתנאי נדבה [והיינו שיחשוב, אם אני חייב לחזור ולהתפלל, הריני מתפלל לחובתי. ואם אינני חייב, תהיה תפילה זו נדבה]. וכמו כן רשאי לומר לשליח ציבור שיכוון עליו בתפילתו, ויענה אמן על כל ברכה. (סימן קא ס"א. יבי"א ח"ט סימן קח. ה"ע א קכט. ה"ב ה שעא)

וזוכר "חסדי אבות" "ומביא גואל" לבני בניהם למען שמו – מזכיר חסדי אבות אצל הגאולה, לומר שאף אם תמה זכות אבות, אבל גאולתו לעולם קיימת, שהרי הבטיח בשמו הגדול שיגאלנו. וכשם ששמו קיים לעולם ולעולמי עולמים, כך גאולתנו לעולם קיימת. וזה פירושו: "וזוכר חסדי אבות" לבניהם לגואלם, ואף אם תמה זכות אבות, "מביא גואל לבני בניהם למען שמו" שקיים לעולם. (טור סימן קיג)

מוריד הטל – שבח שאומרים בקיץ ממוסף של יום טוב ראשון של פסח. ואם טעה ואמר מוריד הגשם, אם נזכר כשאמר ברוך אתה ה', יאמר למדני חקיך, ויחזור לאתה גיבור. אבל אם סיים מחיה המתים, חוזר לראש התפילה. (ו מט)

הטעם שאם טעה והזכיר מוריד הגשם בקיץ מחזירים אותו, כי זה סימן קללה שירדו גשמים בקיץ. ויש לשאול, הלוא מבואר בגמרא (תענית ב ע"ב) שרק אם יצא חודש ניסן וירדו גשמים, אז זה סימן קללה, אבל בחודש ניסן עצמו, אינו סימן קללה, אם כן מדוע כשטעה מיד בפסח ואמר מוריד הגשם, מחזירים אותו, הלוא עדיין אין זה סימן קללה? ויש לומר, כיון שברוב ימי הקיץ שלא מזכירים מוריד הגשם הוא סימן קללה, לא רצו חכמים לחלק בתוך ימי הקיץ עצמם, שבימים הראשונים עד סוף חודש ניסן לא חוזר, ולאחר מכן חוזר. ולכן אמרו כלל שווה לכל ימי הקיץ, שאם טעה והזכיר מוריד הגשם מחזירים אותו. (הר"ן, בית יוסף סימן קיד)

המסופק אם אמר מוריד הטל או מוריד הגשם: בתוך שלושים יום ראשונים לאמירת מוריד הטל [עד ט"ו באייר] - חוזר, כי מן הסתם מתוך הרגל לשונו אמר מוריד הגשם, אבל לאחר שלושים יום - אינו חוזר, שמן הסתם לאחר תשעים תפילות שבמשך שלושים יום, הורגלה לשונו לומר מוריד הטל. ועצה טובה, שביום טוב ראשון של פסח יחזור 90 פעם לומר: "רב להושיע מוריד הטל", ומכאן ואילך - אם יסתפק אם אמר גשם או טל, אינו חוזר, שכבר הורגלה לשונו ומן הסתם הזכיר טל. וכן נהג רבנו מאיר מרוטנבורג. וטוב שיאמר כן 101 פעם. (טור ושו"ע סימן קיד סעיף ט. ו נד)

משיב הרוח ומוריד הגשם – משבחים על הגשם בברכת מחיה המתים, כי כשם שתחיית המתים היא חיים לעולם, כך הגשמים הם חיים לעולם, ואומרים זאת לפני מכלכל חיים, לפי שהגשמים כלכלה ופרנסה. ומתחילים לאומרו בימות החורף החל מתפילת מוסף של שמיני עצרת - שמחת תורה. ואם טעה ואמר מוריד הטל, אם נזכר קודם שאמר ברוך אתה ה', טוב שיחזור מאתה גיבור ויאמר משיב הרוח..., אבל אם נזכר אחר שאמר ברוך אתה ה', אינו חוזר. כי תמיד יורד טל, ואינו סימן קללה, חלילה. (טור סימן קיד. ה"ע א קלד. ו מד, מו)

מחיה המתים – המתפלל והגיע ל"ברוך אתה ה' מחיה המתים" ושמע קדושה מהמנין שלו או ממנין אחר, יענה עמהם. (ה תריג)

המתפלל שחרית, וכשהגיע למחיה המתים שמע ממנין אחר קדושה של מוסף "כתר יתנו לך", ישתוק ויכוון לצאת ידי חובה [קדוש... וברוך], אך לא יענה עמהם ממש, כיון שאין הקדושות שוות. ואולם מנהג בני אשכנז לענות. (קט ס"ג. ה תריד)

ברכות האמצעיות [אתה חונן עד שמע קולנו] – מותר לבקש בהן כל בקשה שהיא מענין הברכה, כגון: ברפאנו, יכול לבקש על החולה, ושנזכה לבריאות איתנה, כדי לעסוק בתורה ובמצוות כראוי. ויתחיל קודם בברכה ואחר כך יוסיף. כמו כן, יכול לבקש כל צרכיו בשמע קולנו, שהיא ברכה כללית. ואם אינו יודע לבקש בלשון הקודש, יבקש בלשון שמבין. (סימן קיט משנ"ב. ו קיב)

כתב בספר חסידים (סימן קנח): ואם תצטרך לפרנסה, אל תשים לבך רק לאותה ברכה, או אם יש לך חולי אל תשים לבך רק לברכת חולים, מפני שאומרים עליך בשמים: "זה פלוני סבור שאינו צריך אלא לזאת", לכן תכוון בכל הברכות. ואל תשים כוונת לבך רק לבקשות, כי עיקר הכוונה לברכות ולשבח, לכן אמרו יכוון בכולם, ואם אי אפשר יכוון בברכת אבות או במודים, כי אם תכוון רק בבקשות אז יהיו למעלה משטינים שאומרים אין ראוי לקבל תפילתו, שבכבוד השם אינו חושש לבקש בכוונה ובדרך תחנונים, ואיך נעשה רצונו, שברצון נפשו מכוון ולא בשבח.

אתה חונן – מאחר וההבדל בין האדם לבהמה הוא הבינה והשכל, לכך קבעו חז"ל ברכה זו בתחילת הברכות האמצעיות, שאם אין בינה אין תפילה. (סימן קטו) בברכה זו יבקש ויתחנן לבורא עולם שיחון אותו להבין התורה בשכל ישר ועמוק, ושיזכור היטב את לימודו. (ו סב)

כתב בספר חסידים (סימן קלא): אם מבקש אדם דבר שהוא שבח לבוראו, כגון על לימוד תורה או דבר אחר מחפצי שמים, ושופך את נפשו עליו, הקב"ה שומע תפלתו, אף על פי שאין בידו מעשים טובים. ואמרו בגמרא (ברכות נ ע"א) שהפסוק: "הרחב פיך ואמלאהו", נאמר על דברי תורה. ופירש רש"י שיבקש אדם כל תאוותו מהשם בדברי תורה ומצוות. ובאר המהרש"א, כי בתחילת פסוק זה נאמר: "אנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים", ללמדך שאל תחשוב שלא אוכל למלא כל משאלותיך, הרי אני המעלך ממצרים, וראית את יכולתי למלא כל שאלותיך.

השיבנו – אם אחד ממכריו אינו שומר תורה ומצוות, ישתדל להזכירו מידי פעם בברכה זו שיערה עליו הקב"ה רוח טהרה ממרום לשוב בתשובה. ומעשה בבנו של מהר"ם אלשיך, שיצא לתרבות רעה, והורה רבנו האר"י ז"ל למהר"ם להתפלל עליו בברכה זו, וכן עשה, ובפתע פתאום חזר בתשובה שלימה. (ו סג)

ברכת השנים [בחורף]

בארץ ישראל מתחילים לבקש על הגשמים [לבני ספרד - "ברך עלינו", ולבני אשכנז - "ותן טל ומטר לברכה"] בתפילת ערבית של ליל ז' בחשון, עד מנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח. (סימן קיז ס"א)

ואף על פי שמן הראוי היה להתחיל לבקש על הגשם תיכף ומיד לאחר חג הסוכות, שהרי כבר מיום טוב האחרון של החג, התחלנו לומר משיב הרוח ומוריד הגשם, מכל מקום מאחר ובזמן בית המקדש, היו עם ישראל עולים לשם לקיים מצות עליה לרגל, והיו עולים גם מבבל שהוא ישוב יהודי המרוחק ביותר אז מירושלים, וזמן חזרתם אָרַךְ כשבועיים ימים עד הגיעם למחוז חפצם, לכך תיקנו חז"ל לעכב את בקשת הגשם, כדי שלא ירדו גשמים כשהם עדיין בדרך ויעכבום ויצערום. ואף לאחר חורבן בית המקדש, היו מתאספים מכל התפוצות לעלות לרגל לכותל המערבי שלא זזה שכינה משם, ומפני תקנת עולים אלו איחרו את השאלה של טל ומטר לשבעה בחשון. (ו עו)

בחוץ לארץ [לבד ממקומות שהאקלים שלהם דומה לארץ ישראל], מתחילים לבקש על הגשמים כחודש וחצי לאחר ארץ ישראל, מתפילת ערבית של יום הששים שאחר תקופת תשרי [מובא בלוחות השנה זמן התקופה]. כיון שגשמיהם מרובים ואינם צריכים להם כל כך מיד בתחילת החורף, לא כן בארץ ישראל שאין הגשמים מרובים וזקוקים להם יותר, לכן מקדימים לבקש מליל ז' בחשון. (ו פא)

מי שטעה ואמר ברך עלינו [ותן טל ומטר] לאחר שמחת תורה קודם ז' בחשון או קודם יום הששים לתקופה בחוץ לארץ, יצא. כי על כל פנים עונת הגשמים היא. ובצרוף דעת הגאונים, הרמב"ן והרא"ה, שכיום שאין בית מקדש ואין עולים לרגל שחוזרים מירושלים לבתיהם, צריכים כבר ממוצאי החג לבקש על הגשם. (ו עח, פג)

טעה ואמר ברכנו [ותן ברכה]

נזכר בסיום הברכה קודם שחתם ברוך אתה ה' – לבני ספרד, יחזור לתחילת הברכה. ולבני אשכנז יאמר: "ותן טל ומטר לברכה", וימשיך הברכה. (ה"ב ו קצד)

חתם ברוך אתה ה' – יאמר: "למדני חוקיך", כדי שיהיה נראה כאומר פסוק, ויחזור לתחילת הברכה.

חתם ברוך אתה ה' מברך השנים – כל שלא התחיל תקע בשופר, יאמר: "ותן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה" בלבד, וימשיך תקע בשופר.

התחיל תקע בשופר – ימשיך עד "שמע קולנו", ולפני שיאמר 'כי אתה שומע תפלת כל פה', יאמר: "ותן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה" בלבד.

חתם ברוך אתה ה' ולא אמר שומע תפילה – יאמר: "למדני חוקיך", ויאמר שם "ותן טל ומטר..." כנ"ל, כי אתה שומע תפילת כל פה וכו'.

חתם שומע תפילה – יאמר "ותן טל ומטר..." לפני ברכת רצה.

התחיל תיבת 'רצה' או שנזכר בהמשך העמידה – חוזר לברך עלינו, וממשיך תקע בשופר ושאר הברכות על הסדר.

סיים 'יהיו לרצון אמרי פי' השני – אף שעדיין לא פסע לאחוריו, חוזר לראש התפילה. ואם רגיל להוסיף תחינות ובקשות לאחר מכן, כל עוד שלא סיימן - חוזר לברך עלינו, אבל אם נזכר לאחר שסיימן - חוזר לראש התפילה. (סימן קיז ס"ה. ו פד)

אם טעה ולא ביקש על הגשם בערבית של ליל ז' בחשון, דינו כנ"ל. ואולם אם סיים תפלתו, יחזור להתפלל בתנאי של נדבה. (ו פח)

כתב הראבי"ה: אם נזכר שלא אמר ותן טל ומטר אחר שחתם מברך השנים, אומר שם ותן טל ומטר וממשיך תקע בשופר כנ"ל, וכדין הטועה בברכת המזון בשבת ולא אמר רצה והחליצנו, ונזכר אחר שחתם ברוך אתה ה' בונה ירושלים ולא התחיל ברכה רביעית, שאומר: ברוך... אשר נתן שבתות למנוחה וכו'. ע"כ. ויש להבין, הלוא כששכח רצה והחליצנו, תקנו לו לומר ברכה מיוחדת בשם ומלכות, בא"י אמ"ה אשר נתן שבתות למנוחה וכו', ומדוע לא תקנו גם פה ברכה בפני עצמה בין מברך השנים לתקע בשופר? ויש לומר שאם יוסיף ברכה באמצע העמידה, יש כאן הפסק באמצע הברכות, לכן די לומר נוסח בקשה בלבד ותן טל ומטר, כי כל שלא התחיל בברכה הבאה, נחשב שעדיין הוא בברכה הקודמת. לא כן ברכת המזון שכבר סיימה מהתורה [שברכה רביעית חז"ל תיקנוה], אין בזה הפסק אם יוסיף ברכה. (בית יוסף סי' קיד)

מי שטעה ונזכר באלוקי נצור [שדינו שחוזר לברך עלינו], ושמע קדיש או קדושה, לא יענה. ואף שבדרך כלל עונה שם, מכל מקום כאן אם יענה נמצא שגילה דעתו שסיים תפילתו לגמרי, שהרי באמצע התפילה אסור לענות, ואז יצטרך לחזור לראש התפילה, לכן ישתוק ויכוון למה שאומר השליח צבור, ואז יחזור רק לברך עלינו. (ו צ)

ספק – המסופק אם אמר ברך עלינו [ותן טל ומטר לברכה] אחר שהתחיל 'רצה', אם הוא בתוך שלושים יום ל-ז' בחשון [עד ז' כסלו] - חוזר כפי החילוקים שהובאו לעיל, כי מן הסתם מתוך הרגל לשונו אמר ברכנו [ותן ברכה], אבל לאחר שלושים יום - אינו חוזר, שמן הסתם לאחר תשעים תפילות שבמשך שלושים יום, הורגלה לשונו לומר כהוגן. ועצה טובה, שבליל ז' בחשון יחזור 90 פעם: "רופא חולי עמו ישראל, ברך עלינו". ולבני אשכנז יאמר - "ואת כל מיני תבואתה לטובה, ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה". ואז אם יסתפק, אינו חוזר. (טור ושו"ע קיד ס"ט. ו צ)

לאחר שלשים יום, אינו חוזר. אף על פי שבפועל אין תשעים תפילות, מחמת השבתות שבינתיים שאין שואלים בהם טל ומטר. (ה"ע א קלג)

שליח ציבור קבוע כיון שאומר שוב בחזרת הש"צ בשחרית ומנחה, די לו בשמונה עשר ימים לאחר החג, שאז כבר התרגלה לשונו להזכיר גשם. (ה"ע א קלג)

ישראלי שיצא לביקור בחו"ל קודם ז' בחשון, ימשיך לומר "ברכנו" גם לאחר ז' בחשון [שלא כמנהג ארץ ישראל], ויאמר "ותן טל ומטר..." בשומע תפילה. אולם אם יצא אחר ז' בחשון, ימשיך לומר ברך עלינו [שלא כמנהג חוץ לארץ]. ואם העלוהו שליח ציבור יאמר "ברכנו", ובשומע תפילה יאמר בלחש "ותן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה". (ו צז, צח)

הבא מחוץ לארץ לבקר בארץ ישראל קודם שישים יום לתקופה, יאמר ברך עלינו כמנהג ארץ ישראל, וכשיחזור לחו"ל יאמר כמנהגם, וטוב שיאמר ותן טל ומטר וכו' בשומע תפילה. (ו צט)

ברכת השנים [בקיץ]

מתחילים לומר "ברכנו" [ותן ברכה], ממוצאי יום טוב הראשון של פסח, עד ז' בחשון בשנה הבאה.

טעה ואמר ברך עלינו [ותן טל ומטר לברכה]

נזכר בסיום הברכה קודם שחתם ברוך אתה ה' – לבני ספרד, יחזור לתחילת הברכה. ולבני אשכנז יאמר: "ותן ברכה", וימשיך הברכה. (ה"ב ו קצד)

חתם ברוך אתה ה' – יאמר: "למדני חוקיך", ויחזור לתחילת הברכה.

חתם ברוך אתה ה' מברך השנים או שנזכר בהמשך העמידה – חוזר לברכנו, וממשיך תקע בשופר והלאה על הסדר.

סיים 'יהיו לרצון אמרי פי' השני – אף שעדיין לא פסע לאחוריו, חוזר לראש התפילה. ואם רגיל להוסיף תחינות ובקשות לאחר מכן, כל עוד שלא סיימן - חוזר לברכנו, אבל אם נזכר לאחר שסיימן - חוזר לראש התפילה. (סימן קיז ס"ה. ו פד, צט)

ספק – המסופק אם אמר ברכנו [ותן ברכה] אחר שחתם ברוך אתה ה' מברך השנים, אם הוא בתוך שלושים יום לט"ז בניסן [עד ט"ז אייר] - חוזר כפי החילוקים שהובאו לעיל, כי מן הסתם מתוך הרגל לשונו אמר ברך עלינו [ותן טל ומטר לברכה], אבל לאחר שלושים יום - אינו חוזר, שמן הסתם לאחר תשעים תפילות שבמשך שלושים יום, הורגלה לשונו לומר כהוגן. ועצה טובה, שביום טוב ראשון של פסח יחזור 90 פעם: "רופא חולי עמו ישראל, ברכנו". ולבני אשכנז יאמר - "ואת כל מיני תבואתה לטובה, ותן ברכה על פני האדמה". ואז אם יסתפק, אינו חוזר. (טור ושו"ע סימן קיד ס"ט. ו צ)

רצה – ישים לב בראשי חודשים ובחגים להוסיף נוסח 'יעלה ויבוא'. ופרטי הדינים בזה, מבוארים בעזרת השם כל אחד במקומו [בחוברות ראש חודש ובמועדים].

מודים – מי שטעה בתפלתו ובמקום "מודים" הרגיל, אמר "מודים דרבנן", יצא. (ו קצד)

אלוקי נצור – כתב החיד"א: ידקדק באמירת "אלוקי נצור לשוני מרע וכו'", ויבין מה שאומר: "ולמקללי נפשי תדום, ונפשי כעפר **לכל** תהיה", שתיבת 'לכל' כוללת בין גדול בין קטן, בין עני בין עשיר, בין חכם בין טפש, ואיך יקפיד אחר כך ויכעס?! (ו קלא)

סגולה לזכירת השם – בסיום העמידה קודם שאומר "יהיו לרצון אמרי פי" השני, טוב שיאמר פסוק מהתנ"ך שמתחיל באות הראשונה משמו, ומסיים באות האחרונה משמו. ואם יש לו שני שמות, יאמר שני פסוקים. למשל: מי ששמו 'בנימין', יאמר (תהילים קיט ידז): "**בְּ**רָךְ עֲדָוֹתֶיךָ שַׁשְׁתִּי כְּעַל כָּל הוֹן", שמתחיל באות ב' ומסיים באות ן'. מי ששמו 'חיים', יאמר (תהילים לד ח): "**חֹ**נֶה מַלְאַךְ ה' סָבִיב לִירֵאָיו וַיְחַלְּצֵם", שמתחיל באות ח' ומסיים באות ם'.

כתב השל"ה הקדוש, המלאך שואל את המת מה שמו, והרשעים שוכחים את שמם ומכים אותם. והתיקון לזה שכל אדם יאמר בסוף תפילת שמונה עשרה פסוק אחד, שראש הפסוק מתחיל באות ראשונה משמו, ומסיים באות אחרונה של שמו. וכן כתב רש"י (מיכה ו ט) בזו הלשון: מכאן שכל מי שאומר בכל יום בסוף תפילתו, פסוק המתחיל ומסיים כמו שמתחיל ומסיים שמו, שהתורה מצילתו מדין גיהנם. (חזו"ע אבלות ח"א עמוד שפ)

עושה שלום

אמר רבי יהושע בן לוי, המתפלל צריך שיפסע שלוש פסיעות לאחוריו וליתן שלום, כעבד הנפרד מהמלך שנוטל רשות קודם שיצא. (יומא נג ע"ב)

על כן, קודם שיאמר עושה שלום, כורע עד שיתפקקו חוליותיו, ובעודו כורע, עוקר רגל שמאל תחילה ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, [כיצד? עוקר רגל שמאל ומניחה בצד העקב של רגל ימין, עוקר רגל ימין ומניחה בצד העקב של שמאל, ושוב עוקר רגל שמאל ומניחה על יד רגל ימין בשוה. ובעוד רגליו צמודות] הופך פניו לשמאלו [שהוא כביכול ימין הקב"ה, שהמתפלל רואה עצמו כאילו השכינה למול פניו, שנאמר: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (רש"י)] ואומר: 'עושה שלום במרומיו'. הופך פניו לימינו ואומר: 'הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו'. כורע מול פניו כעבד הנפרד מהמלך, ואומר: 'ועל כל עמו ישראל ואמרו אמן'. (סימן קכג ס"א. ה"ע א קמג. ו קלו)

במקום שסיים ג' פסיעותיו, יעמוד, ולא יחזור למקומו עד שיגיע הש"צ לקדושה או לפחות עד שיתחיל החזרה. וביאר הט"ז (קכג ס"ק ג) כי אם חוזר מיד, מראה שלא נוח לו בתפילתו ורוצה לחזור ולהתפלל שנית מה שהתפלל כבר, נמצא שמבזה תפילתו. וימתין עד הקדושה או עד תחילת החזרה, שאז ניכר שחוזר בשביל הקדושה או לכוון למה שאומר הש"צ.

אם סיים תפילתו לאחר הקדושה, או שנאנס והתפלל יחיד, יעמוד מעט כדי הילוך ארבע אמות [כשניה אחת] ואז יחזור למקומו. ואם בדיוק כשסיים הפסיעות הגיע הש"צ לקדושה, יחזור למקומו מיד לומר הקדושה. (קכג ב. ה תסד. ו קמ. ה"ב ו רמ)

זקן או חלש שקשה לו לעמוד עד שיתחיל הש"צ את החזרה, רשאי לשבת במקום שסיים את ג' הפסיעות, וכשיגיעו לקדושה, יעמוד. (ו קמ)

שליח ציבור אחר שפסע ג' פסיעות, יעמוד מעט במקומו קודם שיתחיל החזרה. ובסיום החזרה, אינו צריך לפסוע שוב. (סימן קכג סעי' ב, ה)

שתבנה בית המקדש במהרה בימינו

נהגו לומר אחר עושה שלום, יהי רצון... שתבנה בית המקדש במהרה בימינו וכו'.

והטעם לזה, כי התפילה היא במקום הקרבנות, וזו העת לבקש שיבנה בית המקדש ונקריב קרבנות ממש. ועוד, כי בשביל שלוש פסיעות שפסע נבוכדנצאר הרשע לכבוד הקב"ה [באגרת ששלח מרודך בלאדן לחזקיה המלך (סנהדרין צו ע"א)] עלה לגדולה והחריב את בית המקדש, והוא ובנו ובן בנו משלו בכיפה במשך שבעים שנה. על זה אנו מתפללים, שאם רשע זה פעם אחת שפסע שלוש פסיעות החריב את בית המקדש, אנחנו שבכל יום פוסעים כמה פעמים ג' פסיעות, נזכה בקרוב לבנין בית המקדש. (רמ"א קכג ס"א. ו קמד)

איסור דיבור בין תפילת הלחש לחזרה

אסור לדבר שיחה בטלה בין תפילת הלחש לחזרת הש"צ, אבל פסוקים ודברי תורה מן הדין מותר, מלבד השליח ציבור עצמו שמותר לו בהרהור בלבד. וטוב שגם שאר הציבור יהרהרו רק בדברי תורה ולא ידברו כלל. (ה"ע א קצא. ו קמד)

חכם שממתינים לו

חכם בקהל שממתינים לו שיסיים תפילתו, ובזמן הזה חלק מהציבור מדברים, הנכון שיזדרז בתפלתו, כדי שלא יכשלו. כי לבד מהאיסור לדבר בין הלחש לחזרה, יש איסור גם בדיבורים בטלים בבית הכנסת. ומכל מקום בהגיעו לאלוקי נצור, רשאי לפסוע שלוש פסיעות ולסיים שם. וכן העיד הגאון רבי חיים פלאג'י על סבו הגאון רבי יוסף רפאל חזן זצ"ל, בעל חקרי לב, שנהג כן במשך 20 שנה שהיה מרא דאתרא באיזמיר, ו-8 שנים שהיה ראשון לציון בירושלים. (ו קכט)

☜ ישיבה לפני המתפלל

אסור לשבת בארבע אמות [1.92 מטר] של המתפלל עמידה, בין מלפניו בין מצדדיו. מפני שנראה כאילו זה מקבל עול מלכות שמים, וזה אינו מקבל. אבל אם הוא עוסק בקטעי תפילה או שהוא חלש, מותר לשבת. ואם הוא עוסק בלימוד תורה, לכתחילה לא ישב שם, אלא בשעת הדחק, כגון שאין לו מקום אחר. (סימן קב סעיפים א, ב. ובית יוסף. ה"ע א קמח. ה"ב ה שצו)

טוב גם שלא ישען על סטנדר וכיוצא לפני המתפלל. ובמקום צורך, מותר. (ה תמ)

היה יושב ופתאום בא אחד ועמד מולו להתפלל, אינו חייב לעמוד. וכל שכן אם היה יושב ועוסק בתורה, שיש לחוש לאיסור ביטול תורה אם יקום ממקומו. (קב ס"ג. ה"ע א קמו)

☜ לעבור לפני המתפלל

אסור לעבור בתוך ארבע אמות שלפני המתפלל, מפני שמבלבל כוונתו כשעוברים לפניו. אבל מן הצדדים, מותר לעבור או לעמוד. (סימן קב ס"ד)

סיים תפילתו ורואה שחברו מתפלל אחריו, לא יפסע שלוש פסיעות לאחוריו כל שיכנס לתוך ארבע אמותיו, שנמצא עובר לפני המתפלל, אלא ימתין עד שיסיים. ואפילו אם חברו התחיל להתפלל אחריו, לא יפסע. אולם אם חברו מן הצדדים, או שאם יפסע לצד, יכנס לתוך ארבע אמותיו מן הצד ולא יהיה מולו ממש, רשאי לפסוע. (סימן קב סעיף ה. ה"ע א קמח. ה תמה, תנח)

בתלמוד ירושלמי (ראש השנה פ"ב ה"ה) מסופר על רבי חייא בר אבא שהיה מתפלל, ובא רב כהנא שהיה בחור צעיר ועמד להתפלל אחוריו והאריך בתפילתו. כשסיים רבי חייא, המתין ולא פסע עד שסיים רב כהנא. אמר לו רבי חייא, כך נוהגים אצלכם לצער את הגדולים שבכם? אמר לו, רבי, אני מזרע בית עלי שהתנבא עליהם אלקנה (שמואל א ב לג): "וְכָל מַרְבִּית בֵּיתְךָ יָמוּתוּ אֲנָשִׁים", שחס ושלום ימותו בהיותם בחורים קודם שיגיעו לגיל עשרים. אך גם התנבא שמואל (שמואל א ג יד) ואמר: "וְלָכֵן נִשְׁבַּעְתִּי לְבֵית עֵלִי אִם יִתְכַּפֵּר עֲוֹן בֵּית עֵלִי בְּזֶבַח וּבְמִנְחָה עַד עוֹלָם", ודרשו חז"ל בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל בתפילה מתכפר, לכן אני מאריך בתפילה, כדי שאזכה להאריך ימים ושנים. ריחם עליו רבי חייא והתפלל עליו שיאריך ימים, וזכה לאריכות ימים רבה, עד שנעשו צפרניו רקות ואדומות כתינוק שנולד. (בית יוסף סימן קב)

קיר ניצב למולי

מסופר על הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, בהולכו פעם לועידה רבנית בארצות הברית, פילס דרכו עם כמה רבנים עד שלפתע נעצר, לפניו עמד אדם שקוע בתפלתו. לא היתה כל דרך אחרת להגיע אל הפתח, אלא רק דרך זו העוברת לפניו. עברה שעה קלה, והאיש עודנו בתפלתו. מלווהו של הרב לחש לו שהשעה כבר מאוחרת, ענה לו הרב, ומה אעשה, הרי קיר ניצב למולי. (ה תנז)

במקום צורך, מותר לעבור לפני המתפלל לאחר שסיים את התפילה, והגיע ל"אלוקי נצור". (ה תנט)

רשות אחרת – גם אם המתפלל עומד בסמוך לפתח החדר, אין לעבור בתוך ארבע אמותיו. כי הגם שעובר ברשות אחרת, עדיין מבלבל את כוונתו. (יבי"א ח"ט קח נד)

מחיצה – אם ישנה מחיצה מפסקת לפני המתפלל, באופן שאין מתבלבלת כוונתו כשעוברים לפניו, מותר לעבור לפניו. אבל מחיצת זכוכית אינה מועילה להפסיק, כיון שעדיין רואה את העוברים לפניו ויכול להתבלבל. (יבי"א ח"ט סימן קח אות נד)

עצימת עיניים – גם אם המתפלל עוצם את עיניו, ישתדל שלא לעבור נגדו. שעדיין יש חשש שתתבלבל כוונתו. אולם בשעת הדחק שממהר מאוד, יש להקל. (ה תנ)

חכם שממתינים לו – וסיים תפלתו, אך כשהגיע לעושה שלום, ראה שעומד אחריו משהו, ירמוז לשליח ציבור להתחיל את החזרה, וימתין לו עד שיסיים. (ה"ע א קנ)

שליח ציבור – שסיים תפלתו ואחר מתפלל אחריו, יתחיל את החזרה, ובסיומה יפסע ג' פסיעות ויאמר עושה שלום. והוא הדין אם לא התפלל תפלת לחש, והחזרה היא תפלתו, שיפסע בסיום החזרה (ה תסא. ו קמג. ה"ב ה תו). ויש סומכים על הפסיעות שיעשה לאחר מכן בקדיש תתקבל. (ה"ע א קמט)

לישא ידיו – כהן שרוצה ליטול ידיו לברכת כהנים, ובדרכו עומד אדם ומתפלל, אם ידיו נקיות, יסמוך על הנטילה שנטל בבוקר בקומו משנתו, ולא יעבור לפני המתפלל. אך אם ידיו לא נקיות, כגון שחיכך בראשו, ילך ליטול ידיו. (ה"ע א רה. ה תנא)

לשיעור תורה – חכם ההולך למסור שיעור תורה לרבים, ובדרכו עומד אדם ומתפלל, יעבור לפניו, כי מצוה של הרבים, דוחה איסור זה. (ה תנב)

לבית הכסא – רשאי לעבור לפני המתפלל, כשנצרך לצאת לבית הכסא. (ה תנד)

למקום קבוע – אין לעבור לפני המתפלל, כדי להגיע למקומו הקבוע בתפילה. (ה תנד)

לפני קטן – מן הדין מותר לעבור כנגד קטן המתפלל. (ה תנד)

מעבר הרבים – הנצרך לעבור במעבר שבבית הכנסת, ועמד שם אדם להתפלל, מן הדין יש להקל לעבור שם. והמחמיר, תבוא עליו ברכה. (ה תנה)

כתב בשו"ת שמע שלמה להזהיר על כך שאנשים עומדים להתפלל בחופזה מבלי שימת לב היכן הם עומדים, ופעמים עומדים על אם הדרך, ושתיים רעות גורמים בזה, שרבים אינם מתאפקים ונכשלים ועוברים לפני המתפלל. ואלו המדקדקים בהלכה, מצטמקים וממתינים על כרחם, וכן לא יעשה לזלזל בעבדי השם ברוך הוא. על כן המאריכים בתפילתם, טוב להם שיעמדו במקום שלא גורמים צער ועיכוב לאחרים. (ה תנז)

☜ הפסק בעמידה

אסור לדבר או לרמוז בעמידה, ואפילו מלך ישראל עבר על ידו ושאל לשלומו, לא ישיבהו. אך במלך גוי שיש חשש שאם לא יענה לו, יהרגהו, יפסיק התפילה ויאמר לו שלום, שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש. (ה תסז. ה"ב ה תטז)

לענות קדיש וקדושה – השומע קדושה באמצע העמידה, ישתוק ויכוון לצאת ידי חובה כשאומר השליח ציבור את הפסוקים קדוש... וברוך.... ואם שומע קדיש, ישתוק וישמע מהשליח צבור "יהא שמיה רבא וכו'". (סימן קד ס"ז. ה תסח. ועיין עוד להלן)

להרים ספר – אם נפל ספר קודש לארץ והוא נטרד מזה, רשאי להפסיק כדי להגביה את הספר. כי עושה כן לצורך התפילה שיוכל להתרכז ולכוון. כמו כן, אם ילדים מפריעים בתפילה, מותר לגשת אליהם ולהשתיקם מבלי לדבר. (ה תעג, תצ)

לעיין בספר – אם הסתפק באיזו הלכה, וכגון ששכח לומר 'יעלה ויבוא' ואינו יודע אם צריך לחזור או לא, רשאי ללכת כדי לעיין בספר הלכה. (ה תעג)

להראות לקטן – קטן המתפלל על יד אביו, ופתאום הפסיק מתפלתו וחלם, או שאביו רואה שהוא טועה ומדלג 'יעלה ויבוא', רשאי להעמידו על טעותו מבלי לדבר. (ה תצ) וכן ראינו מעשה רב אצל מרן הראש"ל זצוק"ל, שכשהיה נכדו הקטן עומד על ידו בתפילה וחלם, הצביע לו בתוך הסידור שיתפלל, כי אם לא עכשיו אימתי?!

הרהור בדברי תורה – המתפלל, ולפתע התחיל להרהר בלבו בדברי תורה, יתאמץ להסיח דעתו ולחזור לכוון בתפילה, ואם אינו יכול, ישהה מעט ויסיים הרהורו, וימשיך להתפלל בכוונה. (ה תפב)

מתיר עגונה באמצע התפילה

מעשה ברבנו האר"י ז"ל בהיותו מתפלל יחד עם מרן רבנו יוסף קארו זיע"א, ויהי היום ורבנו האר"י סיים את העמידה ומרן עדיין לא סיים, אף שבדרך כלל רבנו האר"י היה מסיים תפילתו יחד עם מרן, מפני שהיה מהיר בכוונות הסוד. לפליאת הציבור, מה יום מיומיים שמרן מאריך כל כך? אמר להם רבנו האר"י, "מרן עכשו מתיר עגונה". לא הבינו כוונתו, מה להתרת עגונה באמצע העמידה. בסיום התפילה ניגשו אל מרן ושאלוהו, למה כבודו האריך היום מתמיד? אמר להם, כשהגעתי לברכת 'שמע קולנו' התפללתי להשם שיעזור לי למצוא היתר נישואין לאשה עגונה הבאה בצער גדול מזה זמן רב לבית הדין, ותוך כדי שאני מתחנן ומבקש מהשם שיאיר עיני בתורתו למצוא לה היתר, פתאום נזכרתי מתשובת הרשב"א שעל פי דבריו יש מקום להתירה, ופלפלתי בדבריו. אמרו לו, הוא אשר אמר לנו רבנו האר"י, שכבודו מתיר עגונה! (מפי מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל)

רמיזה – שליח ציבור שממתין לחכם שבקהל שיסיים תפלתו, והחכם נטרד על ידי זה ואינו יכול לכוון, רשאי לרמוז לשליח ציבור שיתחיל. (ה תפד)

אשה המתפללת בבית, ושומעת נקישות בדלת, ואינה יכולה להתעלם מהן ולכוון, מותר לה ללכת לפתוח את הדלת ולרמוז שימתינו עד שתסיים תפילתה. (ה תפט)

להיכן חוזר – אם שהה בעמידה זמן ממושך שיכול להספיק להתפלל עמידה שלימה [כל אחד לפי הקצב שלו], בין בשתיקה בין בדיבור בין בהליכה, בין בתחילת העמידה בין בסופה - חוזר לראש התפילה. והוא הדין לבני אשכנז כששהה מחמת כל אונס שהוא, אבל אם שהה מרצון - ימשיך ממקום שפסק.

אם שהה פחות מהזמן הנ"ל [ויותר מכדי אמירת אותה הברכה] - בשלוש ברכות ראשונות, חוזר לראש התפילה. בשלוש ברכות אחרונות, חוזר לרצה. אבל בברכות האמצעיות, לבני ספרד, חוזר לתחילת הברכה שהפסיק. וכן לבני אשכנז כששהה מחמת אונס, אבל אם שהה מרצון, ימשיך ממקום שפסק. (סימן קד ה ו. ה"ב ד שפא, ה תכח, תלב)

אלוקי נצור – אחר שאמר יהיו לרצון אמרי פי וכו', נהגו להוסיף בקשת אלוקי נצור. ואם שמע קדושה, ברכו וחצי קדיש הראשון, יענה [ובמקרה זה עונה יהא שמיה רבה עד יתברך ולא עד דאמירן עלמא. ובקדושה, רק שני הפסוקים קדוש... וברוך... בלבד.] אבל אמן של ברכות לא יענה, אך רשאי לפסוע לאחוריו שלש פסיעות [שבזה מראה שסיים תפילתו] ולענות, ויסיים שם אלוקי נצור. (סימן קכב ס"א. ה"ע א קלט. ו קכו, קכט)

הרגיל להוסיף בקשות ותחנונים בסיום אלוקי נצור, ושמע קדיש וכיוצא, דינו כמו הנמצא באלוקי נצור. אבל אם רק מידי פעם מוסיף, רשאי לענות כל אמן שהוא. (ט"ז, החיד"א, משנה ברורה, שנות חיים נאה ועוד. ה"ע א קמא. ו קכז)

אם סיים אלוקי נצור ועדיין לא עקר רגליו, וכגון שממתין למתפלל אחריו שיסיים, רשאי לענות אפילו "ברוך הוא וברוך שמו". (ו קכו)

חזרת השליח ציבור

טעם החזרה

אחר שסיימו הציבור תפילתם בלחש, תקנו חז"ל שיחזור השליח ציבור על התפילה בקול רם, כדי להוציא ידי חובה את עמי הארץ שאינם יודעים להתפלל. על כן, אדם שאינו יודע להתפלל, ישים לב לשמוע כל מילה בחזרת הש"צ, ויענה 'אמן' על כל ברכה, ולא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו', וישחה במקום שהש"צ שׁוחה. ובסיום התפילה, יפסע שלוש פסיעות לאחוריו. (סימן קכד ס"א)

גם היום שכולם בקיאים בתפילה, חוזר הש"צ את התפילה, לקיים תקנת חכמים. (ס"ג)

כתב הרמב"ם: הואיל ותיקנו חכמים שיחזור השליח ציבור, כדי להוציא את מי שאינו בקי, אף אם לא יהיה בקהל מי שאינו בקי, אין החזרה ברכה לבטלה, מפני התקנה. וכמו שתקנו בליל שבת ברכת מעין שבע, בשביל המאחרים לבית הכנסת, ונתחייבו לאומרה תמיד אף אם לא היו מאחרים. וכן כל כיוצא בזה, נעשה התקנה על כל פנים, גזירה שמא יהיה שם אותו הדבר שנתקנה בשבילו. וצריך שיובן זה הענין, שאם לא כן היו החכמים נותנים דבריהם לשיעורים, והיה צריך בכל תפילה לחפש כל איש ואיש שבבית הכנסת אם הוא בקי או לא (בית יוסף סימן קכד). והוסיף מרן זצוק"ל בהליכות עולם (ח"א קפג): ובפרט שגם היום אולי רוב הציבור לא מכוון בברכת אבות שהכוונה שם מעכבת, ולא יצאו ידי חובת תפילה וצריכים לחזור ולהתפלל, אלא שלא חוזרים מחשש שגם עתה לא יכוונו, אבל החזן שהוא בחיר הקהל, מסתמא מכוון לפחות באבות ומוציאם ידי חובה. ומכל זה אנו למדים שעל הגבאים להזהר מאוד למנות שליח ציבור ירא ה' מרבים, שתהיה דעתו על כוונת התפילה, ובפרט באבות ומודים, ולא תהיה כל מחשבתו על הניגון. ומכאן גם כן אזהרה לשליח ציבור שידע גודל אחריותו שהוא מוציא את הרבים ידי חובתם, ועליו לכוון היטב, כי קהל עדתינו עליו יסמוכו. ע"כ.

אימתי מתחיל את החזרה?

שאלה: ציבור שחלקם לא סיימו את העמידה, האם רשאי השליח ציבור להתחיל את החזרה או שעליו להמתין לכולם?

תשובה: אם רוב מנין [ששה אנשים] סיימו את תפילתם, רשאי השליח ציבור להתחיל את החזרה, ובפרט אם ישנם המאריכים בתפלתם, ויש טורח ציבור להמתין לעשרה שיסיימו. והיודע שהשליח ציבור ממתין לו, יזדרז ולא יעכב את הציבור. (ה רעג, ו קע)

פסק מרן השלחן ערוך (סימן נה סעי' ו, ח): אם אחד מהעשרה מתפלל ואינו יכול לענות עם הציבור, או שהוא ישן, בכל זאת מצטרף עמהם. וכן, חרש המדבר ואינו שומע, או אילם ששומע ואינו מדבר, הרי הם כפקחים ומצטרפים. ואף שאינם עונים, הואיל ובסך הכל ישנם עשרה שיש להם דעת וחייבים במצוות, השכינה שרויה שם, וכן המנהג. וכמבואר בבית יוסף בשם מהרי"ל, וכן דעת מהר"ם מרוטנבורג, הגהות מיימוניות, מהר"י בי רב ועוד. וכתב מהרלב"ח שהוא הדין ביותר מאחד שממשיכים בתפלתם, ובלבד שיהיו ששה שסיימו תפלתם ויכולים לענות עמהם. וכן דעת הכנסת הגדולה, עולת תמיד, רבנו זלמן, אליה רבה, בן איש חי, המשנה ברורה, קיצור שלחן ערוך ועוד. ומה שכתב הרא"ש, וכשאין תשעה בבית הכנסת המכוונים בברכות שליח ציבור, קרוב בעיני להיות ברכותיו לבטלה. כבר כתב הדרישה דהיינו 'קרוב' ולא 'ממש' ברכה לבטלה, וכן מוכח בבית יוסף ובשלחן ערוך, וכן הסכימו האליה רבה, יד אבישלום, רוב דגן, החיד"א ועוד. וכתב בטהרת המים: "וניכרים דברי אמת שאין זה ממש ברכות לבטלה אלא חומרה בעלמא, ומרן השלחן ערוך בא להחמיר ולהזהיר לכתחילה לכל יחיד המצטרף למנין שישמע ויכוון היטב, ולא ישיח שיחת

חולין בשעת החזרה כיון שהוא שלא לצורך, אבל כשהוא לצורך כגון שנאנס בשינה או שמתפלל שמונה עשרה, הרי ההיתר מבואר בשלחן ערוך." וכן כתבו בתורת חיים סופר, נחלת בנימין, מהרש"ג, בית אבי, בני ציון ליכטמן, עמק ברכה, מגן גבורים, זכור לאברהם אביגדור, יהודה יעלה אסאד ועוד. גם בכף החיים פלאג'י (סימן טו אות מח) כתב: לעמידה בחזרה, די בששה מתפללים שהוא רוב מנין, וכן נוהגים בעיר הקודש ירושלים כאשר העיד הרב כמוהר"ר יהודה פאפו, וכן כתבו עוד. עי"ש. ועיין בפסקי תשובות (א תפד) שלא צריך ששה עונים דוקא, ודי בחמשה שסיימו תפלתם ויחד עם השליח ציבור, הם ששה. (ה"ע א פד. ה רעד, ו קלד, קע, קפג. ה"ב ד קמח. פס"ת א תפג, תתקיד)

גם המתחיל את העמידה עם החזרה, מצטרף לעשרה לומר החזרה וכנ"ל. (ה רעג, תריג)

ישיבה או עמידה

לאחר הקדושה, מן הדין מותר לשבת. והמחמיר לעמוד, תבוא עליו ברכה. (ו קסז)

עניית 'אמן'

כתב השל"ה: מי שמכוון לכל ברכה היוצאת מפי המברך ועונה 'אמן' בכוונה כדינו, גורם למעלה קדושה הרבה מאוד ושפע רב טוב לכל העולמות, כי הוא פותח את המקור העליון מקור מים חיים. והקול הולך בשמים ומודיע שכל הטובה והשמחה הזו, גרם פלוני זה עבד המלך הקדוש. וכשנתונים בצרה חס ושלום ומתפללים, הכרוז יוצא בכל העולמות (ישעיה כו ב): "פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גּוֹי צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים", כמו שישראל פותחים שערי הברכות והשפע מלמעלה, ותקובל תפילתם. (ד שעא)

בעניית אמן, לא יגביה קולו יותר מהש"צ. אולם אם כוונתו כדי לזרז את הציבור שיענו גם הם, מותר. (סימן קכד ומשנה ברורה ס"ק מז) וראה עוד להלן בדיני עניית אמן.

שתיקה בעת החזרה

בעת החזרה, על הקהל לשתוק ולכוון לברכות ולענות אמן. ומאחר והמדבר בחזרה חמור עוונו מאוד, גם מרן השלחן ערוך התבטא בלשון חריפה מאוד, וזו לשונו (קכד ס"ז): **"ואם שח בעת החזרה, הרי הוא חוטא, וגדול עוונו מנשוא, וגוערים בו".** ע"כ. אם נתבונן, לשון זו "גדול עוונו מנשוא", נאמרה בתורה על קין שהרג את הבל אחיו, ומצאנו חז"ל להעתיקה על השח בעת החזרה. וכתב הכל בו: "אוי למשיחים בעת התפילה, כי ראינו כמה בתי כנסת נחרבו בשביל עוון זה, ויש למנות אנשים ידועים להשגיח על זה". על כן, בכל בית כנסת, ישתדלו למנות יראי שמים שישגיח שלא ידברו בחזרה, ואם ישמע דיבורים, ישתיק את המדברים באופן כללי, ולא יפנה לאדם מסויים דוקא ויביישו ברבים, אלא כלפי כל הציבור יאמר: "רבותי, מבקשים לא לדבר בעת התפילה". (משנ"ב ס"ק כז. ו קע)

על הפסוק (דברים כו יט) "וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת", כתב בעל הטורים: כלומר, מה שישראל משבחים ומהללים להשם יתברך בתפילתם, היא לו לתפארת ועטרה, ואת אותה עטרה, הוא מחזירה להם, כמו שאמרו (מגילה טו ע"ב): "עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק", אבל מי ששח שיחת חולין בבית הכנסת, מקיפים כל גופו בקוצים. ה' יצילנו. וכתב החיד"א, המדבר שיחת חולין בבית הכנסת, טוב לו שלא יבוא כל עיקר, כי הוא חוטא ומחטיא, והשטן מקטרג, היום קצר לו לדבר עד שממתין לדבר בעת התפילה. וראה עוד להלן בענין קדושת בית הכנסת ובחומרת הדיבור שם אף שלא בשעת התפילה. (ו קעה)

עת ללמוד ועת להתפלל

בעת החזרה, אין לעסוק בתורה אפילו בהרהור, אלא יקשיבו לברכות השליח ציבור, ויענו אחריו "ברוך הוא וברוך שמו" ו"אמן". וכתב המשנה ברורה (קכד ס"ק יז): "יש להזהר מלומר תחנונים או ללמוד בעת החזרה, ואפילו אם מכוונים לסוף הברכה לענות אמן כראוי, לא יפה עושים. שאם הלומדים יפנו ללימודם, עמי הארץ ילמדו מהם שלא להאזין לשליח ציבור, ויעסקו בשיחה בטילה חס ושלום, ונמצאו מחטיאים את הרבים". ע"כ. ובשו"ת רבבות אפרים כתב על רבו הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל: "לא עיין בשום ספר באמצע החזרה, אף שכל רגע היה יקר בעיניו מאוד. ובין עולה לעולה בקריאת התורה, היה מעיין במשניות". וכן היה מנהגו של מרן זצוק"ל, שאף שכל רגע אצלו היה מנוצל להפליא, בכל זאת בעת החזרה היה שומע ומכוון לברכות, כנפסק בשלחן ערוך (קכד ס"ד): "כששליח ציבור חוזר התפילה, הקהל יש להם לשתוק ולכוון לברכות שמברך החזן ולענות אמן. וכל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו, ויכוון לברכות החזן". ע"כ. על כן, המקילים ללמוד בעת החזרה, שלא ברצון חכמים הם עושים, וטוב להוכיחם בלשון רכה. (ה"ע א קצב. ו קע)

אם חושש הש"צ שהציבור אינם עונים אמן על כל ברכה, או שאינם מכוונים ליבם על איזו ברכה הם עונים, יכוון קודם החזרה שאם אין תשעה עונים כהלכה, תהיה תפילתו נדבה. (משנ"ב קכד סקי"ט. ו קע)

גביית צדקה

לא נכון לגבות צדקה בעת התפילה [ובפרט בקריאת שמע וברכותיה, בחזרה ובקריאת התורה], לפי שמסיח דעת המתפללים. וכבר התאונן הגאון רבי חיים פלאג'י על האוספים צדקה בתפילה שגורמים בלבול דעת המתפללים, ולא טוב עושים, ויש לבטל מנהגם. וכתב השל"ה שלא ילך הגבאי לגבות בעת החזרה, כי אז אין מחשבת העם על התפילה לומר 'אמן' כדינה, ועושים מצוה הבאה בעבירה. (שו"ת יביע אומר חלק ג סימן ד סוף אות א. ד תנט. ה שלא. ו קפא)

יצאו חלק מהמנין

אם אחר שהתחיל השליח ציבור את החזרה, יצאו חלק מהציבור ונשאר רוב מנין, ימשיך הש"צ את החזרה עם הקדושה, אך לא יאמרו ברכת כהנים וקדיש תתקבל, ולבני אשכנז יאמר קדיש תתקבל. ואותם שיצאו, ברור שעשו שלא כהוגן. (ו רכח, תמח)

הגיע מנין אחר תפילת הלחש

ציבור שבאו להתפלל והגיע להם מנין רק לאחר תפילת הלחש, רשאים לומר חזרת השליח ציבור עם קדושה וברכת כהנים, וכל הקדישים. (ד תקצה)

פרטים בדיני החזרה

לברכה – מנהג בני ספרד כשאומר החזן "מוריד הטל" או "משיב הרוח ומוריד הגשם", עונים הציבור: "לברכה". והטעם בזה, כי בגמרא (תענית ג ע"ב) מבואר שישנם שני

סוגי טל, יש טל שיורד בכל לילה ואינו נעצר, כי העולם לא יכול להתקיים בלעדיו, שהוא נותן לחות באוויר. ויש טל נוסף של ברכה שבכוחו להצמיח צמחים, לכן עונים "לברכה", שיהיה הטל מובחר ומצמית. וכתב הטור (סימן קיז): ובספרד נוהגים לשאול טל בימות החמה שאומרים "ותן טל לברכה", ואף שהטל לא נעצר, מתפללים עליו שיתנהו השם לברכה. גם כשאומר השליח ציבור "משיב הרוח ומוריד הגשם", עונים לברכה, כדי שיהיו גשמי רצון ברכה ונדבה, ולא גשמי קללה, כשטפונות וכדומה ולא רוחות רעות, חס ושלום.

קדושה

טוב להצמיד את הרגליים בשעה שאומרים קדושה (סימן צה סעיף ד). כיון שבקדושה אומרים שמקדישים את שמו יתברך כשם שמקדישים המלאכים, ורגלי המלאכים רגל ישרה, לכך יש לנו להידמות להם (בית יוסף בשם תרומת הדשן). וטוב לעמוד כך עד שהשליח ציבור יסיים ברכת 'האל הקדוש', כי יש אומרים שגם זה חלק מהקדושה. (ו ר. פס"ת א תתקכח)

העונה קדושה עם הציבור, אף שאינו מתפלל עמהם, אין לו לדבר דברי חולין עד שיסיים השליח ציבור ברכת 'האל הקדוש'. (מהרי"ל, דרכי משה. פס"ת א תתקכו, תתקכח)

כוונה – יכוון מאוד באמירת הקדושה, ויזכה שתשרה עליו קדושה עילאית. וישמח שמחה גדולה על שזוכה לקדש שמו יתברך כמלאכים, ויחרד ויאמר בלבו, מי אני כי באתי עד הלום להידמות למלאכים השרפים. (משנ"ב קכה ס"ק ד. בית תפילה. ו קצו)

עיניו ורגליו – טוב לעצום עיניו בקדושה, ולישא עיניו כלפי מעלה. וכשאומר תיבות: 'קדוש', 'ברוך' ו'ימלוך', יגביה את עקבו מעט. (ה"ע א קפז. ו קצט, ר)

כתב בספר היכלות לתנא האלהי רבי ישמעאל כהן גדול: אמר הקב"ה למלאכים, ברוכים אתם להשם מלאכי שמים ויורדי מרכבה אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדישים אותי ואומרים "קדוש, קדוש, קדוש", ולמדו אותם שיהיו עיניהם נשואות למרום לבית תפילתם, ונושאים עצמם למעלה, **כי אין לי הנאה בעולם כאותה שעה שעיניהם נשואות בעיני ועיני בעיניהם. ובאותה שעה אני אוחז בכסא כבודי בדמות יעקב, ומחבקה ומנשקה ומזכיר גלותם וממהר גאולתם.** ע"כ. (טור ובית יוסף סימן קכה) ומה מאוד צריכים ליזהר בתנועה קלה זו לישא העיניים כלפי מעלה, ולעשותה בנפש חפצה ובתשוקה ושמחה רבה שזוכים אנו לזה קרוצי חומר גושי עפר, שהקב"ה מתפאר בנו בכל העולמות ומפרסם בין המלאכים והשרפים גודל חביבותו ואהבתו אלינו. (פס"ת א תתקכז)

ובמדרש תנחומא (צו אות יג) אמרו על הפסוק: "ובשתים יעופף", מכאן תקנו חכמים לעוף אדם על רגליו בשעה שאומר שליח ציבור "קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות". ובשבולי הלקט כתב בשם רש"י שהטעם מהפסוק (ישעיה ו ד): "וַיְנֻעֻוּ אַמּוֹת הַסִּפִּים מִקּוֹל הַקּוֹרֵא", והעצים והאבנים היו מתנועעים ומזדעזעים מאימת המלך, כל שכן אנו שאנו בני דעת ומכירים, שיש לנו להזדעזע מאימתו. (בית יוסף סימן קכה)

באמצע העמידה – הנמצא באמצע תפילת לחש ושומע קדושה, ישתוק וישמע את השליח ציבור, והנכון שלא יגביה עקביו כשאר הציבור. אך אם קולו של השליח ציבור או אפילו של אדם אחר לא נשמע, ימשיך להתפלל כרגיל. (ה"ע א קפח)

כידוע, ישנה מחלוקת האם מצוות צריכות כוונה או לא. וכתב מרן הבית יוסף (סימן ריג), לדעת האומר מצוות צריכות כוונה, צריך המברך להתכוון להוציא את השומע, אבל לדעת האומר שמצוות אין צריכות כוונה, אף אם לא התכוון השומע לצאת וגם חברו לא התכוון להוציאו,

כיון ששמע יצא, כמבואר בראש השנה (כט ע"א). ע"כ. ולהלכה פסק (סימן ריג ס"ג): אין יוצא ידי חובה בשמיעת הברכה, אלא אם כן שמע מתחילתה ועד סופה והתכוון לצאת בה ידי חובתו, והמברך התכוון גם להוציאו ידי חובתו. ע"כ. על כן, על השליח ציבור לתת דעתו לכוון להוציא ידי חובה בקדושה את אותם שעדיין בעמידה. ומכל מקום אף אם לא כיוון השליח ציבור, ישמע המתפלל ויכוון לצאת. והטעם לזה, כי הנה בשו"ת רב פעלים שאל מי שטעה בערבית של שבת באופן שעליו לחזור ולהתפלל, ולא חזר אלא התכוון לצאת ידי חובת מעין שבע מהשליח ציבור, היאך יצא ידי חובת תפילה, והלא אין השליח ציבור מכוון להוציאו? וכתב מרן זצוק"ל (חזו"ע שבת א שפד) ליישב, כיון שלפי דעת רוב הראשונים מצוות אין צריכות כוונה, לכן כאשר מוציא ידי חובה את חברו, אין צריך כוונת שומע ומשמיע לצאת, [כן דעת רב האי גאון, רב שרירא גאון, הרי"ף, הרשב"א, הריטב"א, רבנו משולם, ראבי"ה, אור זרוע, ההשלמה, ובעל המאורות. וכתבו המאירי ורבנו ירוחם והרדב"ז שכן פסקו רוב הראשונים]. אם כן לפחות בתפילת ערבית שהיא רשות, יש להקל בה בשמיעת ברכה מעין שבע מפי השליח ציבור. ע"כ. ומבואר שאף אם השליח ציבור לא כיוון להוציאו, יוצא ידי חובה. על כן יש לומר גם בנידוננו, שאף אם השליח ציבור לא בקי לכוון להוציא ידי חובה את השומעים, ישתוק וישמע את הקדושה, שהרי אם בתפילת ערבית שעיקרה רשות ועתה קבלוה כחובה, בכל זאת יוצא ידי חובה אף אם שלא התכוון להוציאו, כל שכן בקדושה שאינה חובה כלל על כל יחיד ויחיד אלא חובת ציבור, שבודאי יועיל להוציא את היחיד. והסכים עימי מורנו הראשון לציון הגאון רבנו יצחק יוסף שליט"א.

רצה – כשחותם השליח ציבור 'המחזיר שכינתו לציון', ישימו לב הקהל לענות אמן, כי מאחר שאומרים מיד 'מודים דרבנן', פעמים שמאבדים את עניית האמן. ואחר שענה אמן, ימתין מעט קודם שיתחיל מודים, כדי שלא ישמע כאומר "אמן מודים". ובספר ווי העמודים הביא מעשה נורא שהתגלה בחלום לחסיד אחד, שאי עניית 'אמן' על ברכת 'המחזיר שכינתו לציון' שהיא ברכת הגאולה, גורמת אריכות הגלות, ולא כולם נזהרים בזה. (ו קפ)

מודים – מאחר ועל השליח ציבור לומר את החזרה בקול רם ולא בלחש [שכן התקנה היתה להוציא את מי שאינו בקי], גם ברכת "מודים" יקפיד לאומרה כולה בקול רם, ולא כשליחי ציבור שנבלע קולם עם אמירת מודים דרבנן של הציבור.

מודים דרבנן – היושבים בחזרה, צריכים לעמוד על רגליהם כשמגיע השליח ציבור למודים, כדי להשתחוות במודים דרבנן, שאין השתחוויה אלא מעומד, אבל היושבים וקופצים מעט ממקומם, אין זה נחשב השתחוויה. וצריך להשאר עומד עד סיום אמירתו. וכל הנמצא בבית הכנסת בשעה שהקהל משתחווים ואינו משתחווה, הריהו נראה ככופר במי שחבריו משתחווים לו. (סימן קכז ס"א. רש"י ברכות כא ע"ב)

כתב רבנו יצחק אבן גיאת, אין השתחויה אלא מעומד. וכתב בלקט יושר: וזכורני, כשלא היה יכול מהרא"י לעמוד אחר הקדושה, היה יושב עד שמגיע השליח ציבור לשומע תפילה, ואז היה עומד עד אחר שסיים מודים דרבנן. אבל כשהיה יכול לעמוד, היה עומד מתחילת העמידה עד הקדיש. (ארחות חיים ובית יוסף, וכן מבואר במגן אברהם. שו"ת יחוה דעת ח"ה סימן יא)

במודים דרבנן ישׂחה מעט בהרכנת הראש, ולא כדרך ששוחה בעמידה. ומנהג בני אשכנז לשחות לגמרי כדרך כל המקומות ששוחים בתפילת לחש. (ו ריז)

ישים לב לשחות לכיוון הנכון [ההיכל] ככל הכריעות, ולא כאותם השוחים לכל צד המזדמן להם. (הגרש"ז אוירבך זצ"ל. פס"ת א תתקלה)

שליח ציבור שהתבלבל בחזרה ואמר מודים דרבנן, יצא. (ו קצד)

למה נקרא מודים זה 'מודים דרבנן'? לפי שתיקנו אותו הרבה חכמים, שכל אחד הוסיף עוד כמה תיבות, עד שנעשה הנוסח שלפנינו. (סוטה מ ע"א. בית יוסף סימן קכז)

דיני ברכת כהנים – יתבארו בעזרת ה' להלן אחר דיני תפלת שחרית.

אם אין כהנים – אומר השליח ציבור: אלקינו ואלקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת בתורה וכו' ומסיים בפסוק "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם". (כן דעת הגאונים, הרמב"ם ומרן השלחן ערוך (סימן קכז ס"ב) ועוד) ומנהג בני אשכנז שלא לומר פסוק זה. ואין עונים 'אמן' בסיום כל פסוק, אלא אומרים "כן יהי רצון". כי עניית אמן באה רק לאחר ברכה, וכאן השליח ציבור אינו מברך, אלא מבקש מה' שיברכנו. (משנ"ב סימן קכז ס"ק י. ו ריב, ריג)

המנהג לעמוד באמירת הנוסח הנ"ל, כי הוא במקום נשיאת כפיים. (ו שלא, שסז)

כתב המאירי: במסכת סוטה (לח ע"א) התבאר שברכת כהנים צריכה להיות בעמידה. ומכאן נוהגים בספרד להיות כל הציבור עומדים בשעה שהשליח ציבור אומר ברכנו בברכה המשולשת בתורה, אף על פי שאין שם כהנים לישא כפיהם, שהרי תפילה זו נתקנה במקום ברכת כהנים. (שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן טו)

שליח ציבור ששכח לומר הנוסח הנ"ל והמשיך 'שים שלום', כל שלא אמר "ברוך אתה ה'", יחזור לאומרו. (ו שסט)

חלום טוב – מי שראה חלום ואינו יודע אם הוא חלום טוב או רע, ונפשו עגומה עליו, בשעה שהכהנים עולים לדוכן יאמר בלחש בלב נשבר ונדכה: "רבונו של עולם, אני שלך וחלומותי שלך וכו'", כמובא בסידורים. ויסיים בקשתו עם סיום ברכת הכהנים, כדי שעניית אמן של הצבור תהיה גם על בקשתו. (סימן קל ס"א. ו שפא, שפג)

יהיו לרצון – בסיום החזרה יאמר השליח ציבור בקול: יהיו לרצון אמרי פי וכו'. ולדעת הרמ"א אין צריך לאומרו, שסומך על תתקבל צלותנא שאומר לבסוף. אבל השל"ה כתב לומר יהיו לרצון, וכתב הגר"א, ודברי השל"ה עיקר. וכתב הסמ"ע שאף לרמ"א אין צריך לאומרו, אבל רשאי לאומרו. (משנ"ב קכג ס"ק כא. ו קצא)

יחידים שנעשו מנין

אם לא היה מנין בתחילה, והתפללו ביחידות, ושוב נוספו עליהם עוד אנשים, עד שבסיום תפילתם נעשה להם מנין, רשאים להתפלל תפילת החזרה, ולומר קדושה, ואף "קדיש תתקבל" לאחר החזרה. (סימן סט. ה"ע א קצז)

קדושה בשביל יחיד

מי שהפסיד תפילה בציבור, ראוי שיביא עשרה אנשים ויתחיל בפניהם את העמידה בקול רם עד סיום ברכת אתה קדוש, וירוויח בכך לומר את הקדושה, ובסיום התפילה, רשאי לומר "קדיש תתקבל". (ה"ע א קצח)

מדיני אמירת הוידוי וסיום התפילה

סדר אמירת הוידוי

המנהג לומר וידוי מעומד לאחר העמידה, ויזהר שלא לדבר בין העמידה לוידוי. (סימן קלא ס"א)

יאמר את הוידוי בנחת, מילה במילה, בהתבוננות ובלב נשבר. וכתב מרן החיד"א: "ויכנע מאוד באמירת הוידוי, ויתחרט על מעשיו, ויהיה בדעתו לשוב מחטאיו, ולא יאמרהו בלי דעת וחרטה וכמדבר אל הדיוט, חס ושלום". (ו שפה)

כשמתוודה ישׂחה מעט, ויסגור יד ימינו כאגרוף, ויהיה האגודל תחת האצבעות, ויכה בצד שמאל על לבו בנחת, הכאה אחת בכל תיבה: אשמנו, בגדנו, וכו'. (ו שצה)

על השליח ציבור לומר את כל הוידוי בקול רם. ואם מנמיך את קולו, יש להבהיר לו שלא עושה כהוגן.

כתב הרמ"ע מפאנו (סימן קב), היחיד אומר את הוידוי בלחש, כמו שביום הכיפורים היו ישראל עומדים בבית המקדש צפופים ומשתחווים רווחים, לפי שהיו מפרטים את החטא ונזהרים שלא ישמע אחד וידויו של חברו (יומא כא ע"א), אבל השליח ציבור שמתוודה בעד כולם ואינו מזכיר אלא מה שכתוב ולא יותר, צריך להשמיע קולו לרבים, למען יזכרו וישובו בתשובה. וכל שליח ציבור שמנמיך קולו, גוערים בו. וכן כתבו זכרונות אליהו, לקט הקמח, פחד יצחק, זכור לאברהם, חסד לאלפים ועוד. (ו שצז)

השומע קדיש, קדושה או ברכה בעת אמירת הוידוי או בפסוקים שלאחריו ["לדוד אליך" - לבני ספרד. "ויאמר דוד" - לבני אשכנז], עונה. (ו שצב)

י"ג מידות

אחר הוידוי אומרים "ויעבור ה' על פניו..." שבו יש י"ג מידות רחמים של הקב"ה. ואין אומרים אותו בפחות מעשרה אנשים. ואם התפלל במקום שלא נוהגים לאומרו או שלא הספיק לאומרו עם הציבור, יאמרם בטעמי המקרא כקורא בתורה. ואפילו אם התחיל לאומרו עם הציבור, וסיימו הציבור אמירתו, והוא עדיין באמצע אמירתו, יסיים לאומרו בטעמי המקרא. (ה"ע א רמא. ו ת)

רבותינו הראשונים ורבותינו המקובלים נחלקו במנין י"ג מידות שבפסוק "ויעבור", מאיזה תיבה מתחיל מניינן, ומה הוא סדרן. ומכיון שאין בידינו להכריע בדבר, אין למנות המדות באצבעותיו, אלא יאמרם בסתם. (ה"ע א רמב)

רבותינו החמירו מאוד שכשאומר 'ויעבור', יפסיק מעט בין ה' ה'. [שסודו רם ונישא, ומי שאינו מפסיק עונשו רב, ה' יצילנו. (שלמי צבור, בן איש חי)] ובאמירת ה' ה', יכפוף קומתו קצת [כמו שנאמר "וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו"]. (מהרי"ק, שלמי צבור, ברכי יוסף, חסד לאלפים, מנחת אהרון, בן איש חי ועוד.) ויאמר את י"ג המידות בקול רם. [כמו שמשה רבנו אמרם בקול רם. (פרקי דרבי אליעזר)] (חזו"ע ימים נוראים לב)

☜ שני וחמישי

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קלד ס"א): מרבים בתחנונים בימי שני וחמישי, ואומרים "והוא רחום" בקול רם [לעורר הכוונה] ומעומד, ואם לא אמרו מעומד, הרי הוא עובר על התקנה ונקרא פורץ גדר. ע"כ. ובני אשכנז נוהגים לאומרו בלחש. ויש לאומרו כשרגליו צמודות זו לזו כמו בתפילת העמידה. (החיד"א, מטה משה, שבט מוסר, דעת תורה ועוד. ו תעב)

כתב המשנה ברורה (סק"ב): "צריך לומר והוא רחום בכוונה ובמתינות, ולא במרוצה".

מנהג בני ספרד לומר ג' פעמים 'ויעבור' קודם "והוא רחום", כמבואר בבית יוסף (סימן קלד). וספרדי המתפלל עם בני אשכנז בימי שני וחמישי, די שיאמר עד "וכן כתוב בתורתך". או שיאמר 'ויעבור' בטעמי המקרא, כנ"ל. (ו תעה. עיין חזו"ע ימים נוראים עמוד לא)

☜ הימים שאין אומרים בהם וידוי:

ראש חודש, כל חודש ניסן, י"ד אייר, ל"ג לעומר, א' סיון עד י"ב סיון, ט' באב, ט"ו באב, ערב ראש השנה וערב כיפור מהבוקר, י"א תשרי עד ראש חודש חשוון, חנוכה, ט"ו בשבט, [י"ד וט"ו אדר א'], י"ד וט"ו אדר.

ביום שלא אומרים בו וידוי, גם בתפילת מנחה שלפניו אין אומרים, כגון: ערב ראש חודש, ערב ל"ג לעומר וכיוצא בהם.

חתן – אם מתפללים מנחה סמוך לחופה, אף שהחופה תערך רק לאחר צאת הכוכבים, אין אומרים וידוי. (ו תיג)

המתפללים עם החתן בשבעת ימי המשתה, אין אומרים וידוי. והוא הדין כשמתפללים בבית החתן, אף אם החתן לא נמצא שם. (קלא ס"ד) ושבעת ימי המשתה לענין זה נמנים מעת לעת, למשל: חופה הנערכת ביום ראשון קודם השקיעה בשעה 16:00, אף ששבעת ימי המשתה יסתיימו ביום שבת, מכל מקום אין אומרים וידוי גם ביום ראשון עד השעה 16:00. (מהר"י קשטרו, גינת ורדים, החיד"א, כנסת הגדולה, מגן אברהם ועוד. ו תיד)

חתן שהתפלל עם הציבור, והוכרח ללכת בחזרת הש"צ, אין אומרים וידוי. (ו תטז)

ציבור המתפללים ונוכח שם החתן כשיושב ולומד לעצמו, אף שאינו מתפלל עימהם, אינם אומרים וידוי. (כן כתב הגאון רבי משה פנירי שליט"א בספרו בית חתנים (ב תסג), שכן פסקו חינא וחיסדא, שער המפקד, המהרש"ם. והעיד בזכרונות אליהו שכן המנהג. וכן שמע מהגרב"צ אבא שאול שכן המנהג פשוט, וכן פסק בהליכות שלמה אוירבך). ועיין עוד פרטי דינים בחוברת "הנישואין בהלכה ובאגדה".

ברית מילה – המנהג שאין אומרים וידוי בבית הכנסת ביום שיש בו ברית מילה, אף שהברית תֵּעשה רק בצהריים, ואין בעלי הברית נוכחים במקום. וכמו כן, אם מתפללים עם אבי הבן או הסנדק או המוהל, אין אומרים וידוי. והטעם, משום שמחת המצוה, וכדי לתת כבוד ויקר לעוסקים במצוה חשובה זו. ועיין עוד פרטי דינים רבים בחוברת "ברית מילה בהלכה ובאגדה".

חתן בר מצוה – ביום הולדתו שמלאו לו שלוש עשרה שנה, אין אומרים וידוי כל הציבור המתפללים עמו. כיון שזה יום טוב שלו, שנעשה מצווה במצוות. (ו תכא) ואמנם גם אם חתן הבר מצוה מגיע לבית הכנסת כמה ימים קודם לכן או לאחר מכן, וחוגג את טקס הנחת התפילין עם בני משפחתו, בשמחה ובשירים וקול רינה ותודה המון חוגג, כפי שנהוג בימי שני או חמישי, כדי להעלותו לתורה, אין אומרים בו וידוי.

כן כתב מרן הראשון לציון זצוק"ל בשו"ת יחוה דעת (חלק ב סימן טו) שאף אם חסרים לו מספר ימים, אותו יום שהוא מתחנך בהנחת תפילין בשמחה ובשירים, הוא כיום חתונתו ושמחת לבו, ולכן פשט המנהג שאין אומרים בו וידוי ותחנונים, ולא מזמור יענך ה' ביום צרה, ותפילה לדוד. ובספר נהר מצרים הביא סמך לזה מהפסוק: "כחתן יכהן פאר", ואין פאר אלא תפילין, כמו שנאמר ביחזקאל: "פארך חבוש עליך", נמצא שהבר מצוה שמניח תפילין, הוא כחתן ממש שאין בו נפילת אפים. וכן פשט המנהג בעיר הקודש ירושלים. וכן נוהגים בערים רבות בחוץ לארץ ובמצרים. ובשו"ת משפטי עוזיאל כתב, כיון שמצוה זו רפויה בידינו (שבת קל ע"א), לכך נהגו כן, כדי לחבב מצות הנחת התפילין על עם ישראל. וכן כתבו שיח יצחק אלפייה, ישכיל עבדי, מים חיים משאש, שו"ת מקוה המים ועוד. ע"כ. וכן פסק ונימק ידיד נפשי הגאון רבי יצחק לוי שליט"א, הרב הראשי לנשר, בקובץ אורייתא, ושלח זאת למרן מלכא הראשון לציון זצוק"ל, והשיב לו בכתב ידו בזו הלשון: "אני מסכים לדבריכם הנכונים והישרים".

פדיון הבן – אם עורכים את הפדיון סמוך לתפילת שחרית או מנחה, אין אומרים וידוי באותה תפילה. אבל בשאר היום, אומרים וידוי. (ו תכד)

הכנסת ספר תורה – המנהג שכשמכניסים ספר תורה להיכל בית הכנסת, אין אומרים וידוי בתפילת מנחה הסמוכה. (ו תכט)

סיום מסכת – כשעורכים סיום מסכת, אין אומרים וידוי בתפילה הסמוכה. כי יום טוב שלהם הוא, כמבואר בגמרא (שבת קיח ע"ב) שכשהיה תלמיד מסיים מסכת, האמורא אביי שהיה ראש הישיבה, היה עושה יום טוב וסעודה לכל תלמידי הישיבה. וכל שכן שראוי לעשות כן בדורנו זה, דור החופש והדרור, שהסטרא אחרא גברה מהדורות הקודמים, ושכר הלומדים תורה והמחזיקים בה והמעודדים ללומדה, עולה לאין ערוך על הדורות הקודמים, ועל כן יש לעודד ולחבב את הלימוד על ידי עריכת סיום בהשתתפות קהל רב, ולהשמיע דברי תורה ומוסר השכל לחזק ידיים רפות. ומעשה שהיה בילדותו של מרן מלכא הראש"ל זצוק"ל, שניגש אליו אדם אמיד שידע בערכה של תורה, ועודדו לסיים מסכת בכל ראש חודש, ויערוך סעודת סיום בכל ליל ראש חודש בבית הכנסת לאחר תפלת ערבית, וגם יתן לו סכום כסף, וכך היה. ובתחילה סיים מסכתות קטנות בקלות, אך לאחר מכן היו מסכתות גדולות והיה מתאמץ בכל ראש חודש לסיים מסכת, לבד מלמודיו הקבועים בישיבה. אשרי אדם שזוכה במעלה גדולה זו לעודד זקנים עם נערים לסיים מסכתות, אשרי חלקו ומה נעים גורלו, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. (ו תכט)

וכתב המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא פרק ז סימן לז): וסיום מסכת הוא סעודת מצוה. והיה נראה לברך בו "שהשמחה במעונו", שאין לך שמחה יותר לפני הקב"ה, אלא שמחה ורינה של תורה, כי אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. וכן הוריתי פעם אחת הלכה למעשה, ונתבלבלה השמחה במהומות גדולות, על ידי סיבות קשות. ותליתי הסרחון בי, שעברתי על דברי רבותיי, שלא שמעו מעולם דבר זה. ובוודאי כל דבריהם בקבלה, ובסודות פנימיות על כל שיחה ומילה. ואיך נתקן דוקא לאותה מצוה, ולא לענין אחר, הלוא ביום טוב מחויב להרבות בסעודות, ולשמוח, ואפילו הכי לא מברכים. ומכל מקום סיום מסכת הוא סעודת מצוה לכל הדעות. ע"ש.

אבל – אין אומרים וידוי בבית האבל, אף אם האבל לא נמצא שם. וגם כשאין מי שישב שבעה כלל, אין אומרים וידוי, כדי שלא להגביר את מידת הדין בבית הנפטר, אחר שנפשו הולכת ובאה מהקבר לבית בכל שבעת הימים. (ו תטז)

אם אין לאבל מנין בביתו או שאין לו ספר תורה, ובא להתפלל בבית הכנסת בימי שני וחמישי, כדי לשמוע ספר תורה, הוא לבדו אינו אומר וידוי, אבל הציבור אומרים וידוי. ואולם כשנאספים לכבודו בליל השבעה בבית הכנסת, אין אומרים וידוי. (שו"ע יורה דעה סימן שצג ס"ג. חזו"ע אבלות ב עמוד שי. ו תיח. ועיין עוד פרטי דינים בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה")

תענית ציבור – אם יש חתן או בעל ברית או בר מצוה בתענית ציבור בבית הכנסת בשחרית, אומרים לאחר החזרה: וידוי, מה נאמר לפניך, י"ג מדות ללא פסוקי "לדוד אליך", וממשיכים את סליחות התענית, ומדלגים "והוא רחום" שאומרים בשני וחמישי. ומכל מקום בעלי השמחה עצמם, מדלגים הכל. ובתפילת המנחה, אין אומרים וידוי כלל. (חוברת "ארבע תעניות בהלכה ובאגדה". ה"ב ז מה)

בבית האבל, אומרים רק את סליחות התענית בלבד, ללא וידוי וללא "והוא רחום", כיון שמדת הדין מתוחה, ואין ראוי להזכיר עוונות. (חוברת "ארבע תעניות")

דיני קריאת התורה – יתבארו בעזרת ה' להלן, אחר דיני ברכת כהנים.

קדיש – אחר הוידוי וכו' אומר החזן חצי קדיש, אשרי ובא לציון וקדיש תתקבל. ואם טעה ואמר תתקבל קודם אשרי, יחזור לומר גם אחר ובא לציון. (ח"ב א)

יהא שלמא ועל ישראל – כבר התבאר לעיל שקדישים אלו הכרחיים, ולכן אם אין יתום שיאמרם, יאמרם הש"צ או אחד מהקהל, ובלבד שהוריו לא מקפידים.

עלינו לשבח

שבח זה של "עלינו לשבח" תיקנו יהושע בן נון בשעה שכבש את העיר יריחו (כל בו). עיר זו לא היה ניתן לכובשה ולהכניעה בדרך הטבע כשאר ערי הארץ, משום שהיתה מבצר ומרכז כוחות הטומאה. וציוה ה' להקיף את חומתה במשך שבעה ימים ולתקוע בשופרות, וכך נפלה החומה תחתיה, ככתוב בנביא (יהושע פרק ו). או אז ניכרה התגברות מלכות שמים ופחיתות גויי הארצות הקשורים בכוחות הטומאה, ותיקן יהושע שבח זה. (שפתי חכמים הובא בסידור "כוונת הלב")

יאמר עלינו לשבח בכוונה ויראה, כי כל צבא השמים שומעים ומקשיבים לקולו, והקב"ה עומד עם פמליא של מעלה וכולם עונים ואומרים: "אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלוהיו". וכשאומר "ואנחנו משתחווים", יכרע כל גופו. וראוי לכל הנמצאים שם, לעמוד ולכרוע עם הציבור. (ו מ. משנ"ב סימן קלב ס"ק ח)

☜ חליצת הטלית והתפילין

טוב ונכון שלא להסיר את הטלית והתפילין מעליו, עד אחר 'עלינו לשבח'. וכתב

מרן החיד"א בשם סבו הגדול רבי אברהם אזולאי זיע"א שיש סוד נשגב בזה, וכן ראוי לנהוג גם למי שאינו יודע הטעם, כי המצוות פועלות בסגולה ועושות רושם למעלה אף שנעשות בלתי הכוונה הפרטית, ובלבד שיכוון את הכוונה הכללית שעושה את המצוה, כדי לקיים את מצות ה'. (ג רד)

מי שמוכרח לצאת מהר מבית הכנסת, ישתדל לכל הפחות שלא להסיר את הטלית והתפילין מעליו עד אחר שיאמר קדושת 'ובא לציון'. (ג רג)

חולץ קודם את התפילין, ואחר כך את הטלית, ולא כאותם המסירים את הטלית ואחר כך חולצים את התפילין. (רבנו האר"י, החיד"א, בן איש חי, קצור שלחן ערוך, כף החיים. ג רד)

סדר חליצת התפילין – יעמוד ויסיר את הכריכות שבאצבעו וכף ידו, ולאחר מכן יסיר תפילין של ראש, ויקפלם ויניחם בכיס התפילין. ואחר כך יסיר תפילין של יד כשהוא יושב. (שער הכוונות) ומנהג בני אשכנז להסיר הכל מעומד. (ג רטו, ריט)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן כח ס"ב) תפילין של ראש חולץ תחילה, משום שנאמר "**והיו** לטוטפות בין עיניך" כל זמן שבין עיניך, יהיו שתים. וצריך לחלוץ תפילין של ראש מעומד.

יחלוץ את הטלית והתפילין ביד שמאל, כדי להראות שקשה עליו הפרידה מהמצוה. ונהגו לנשק את הציצית והתפילין בשעת לבישתם ובשעת חליצתם, כדי להראות חיבתנו למצוה. (שיטה מקובצת, רש"י. סימן כח ס"ג. ב ת. ג רטז)

לימוד תורה

מה טוב ומה נעים ללמוד עם התפילין של רבנו תם לאחר התפילה, כפי יכולתו. וכתב מרן החיד"א, שאין לחלוץ התפילין עד שילמד בהן תחילה, כי לא יזכה האדם לקנות שלשת חלקי הנשמה נר"ן [נפש, רוח, נשמה], אלא אם כן ילמד עם התפילין. וביותר מעלה אם יזכה ללמוד עם תפילין של רבנו תם. (הגאון רבי חיים פלאג'י ועוד. שו"ת יביע אומר חלק ג או"ח ס"ס ד) וכן היה מנהגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, בתקופה מסוימת לשבת עם הציבור בבוקר לאחר התפילה, וללמוד עם טלית ותפילין "חק לישראל" דבר יום ביומו.

זיכוי הרבים – טוב ונכון לומר כמה הלכות בסיום התפילה לזכות את הציבור. ויש נוהגים לאומרן קודם תנא דבי אליהו, ששם מוזכר: "כל השונה הלכות בכל יום, מובטח לו שהוא בן העולם הבא". ויש נוהגים לאומרן לאחר 'עלינו לשבח'. וכן היה מנהגו של מרן הראשון לציון זצוק"ל, במשך שנים רבות לקרוא הלכות מהרמב"ם לאחר 'עלינו לשבח' עם טלית ותפילין, והיו אומרים רבי חנניא וקדיש על ישראל. ובשנים המאוחרות יותר, שינה מרן זצוק"ל את מנהגו, והיה אומר איזו הלכה ומבאר אותה בטוב טעם ודעת עם טעמיה ונימוקיה, כיד ה' הטובה עליו.

חק לישראל

טוב ונכון שכל אדם ילמד בכל יום מימות השבוע סדר "חק לישראל" שתיקן רבנו האר"י ז"ל על סדר פרשת השבוע, הכולל בתוכו פסוקים מהתורה, נביאים, כתובים, פרק משניות, גמרא וזוהר. ועל זה הוסיף מרן החיד"א, הלכה ומוסר הנקרא "יוסף לחק", כמסודר בכל ספרי "חק לישראל". וכך היה מנהגם של גדולי

ישראל, ומהם: מרן מלכא הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף, והגאון מורנו רבי יהודה צדקה, והגאון מורנו רבי בן ציון אבא שאול זצוק"ל, ועוד. **וטוב יעשה אם ילמד בכל יום חק לישראל עם תפילין של רבנו תם.** (שו"ת יביע אומר חלק ג או"ח ס"ס ד)

וזכורני לפני למעלה משלושים שנה שמרן הראשון לציון זצוק"ל היה מוסר שיעור בכל יום חמישי בבית הכנסת "בורוכוב" שבשכונת הבוכרים בירושלים, ולאחר מכן היה מוסר שיעור בישיבת "אור החיים". והיינו רצים מהר, להספיק להגיע לשיעור השני קודם שמרן יגיע, כדי לזכות לפתוח לו את דלת הרכב בבואו לשיעור. אורך זמן הנסיעה מבית הכנסת בורוכוב לישיבת אור החיים סך הכל כשלוש דקות, ופעם לאחר שהתחיל הנהג לנסוע כחמישים מטר, עצר פתאום את הרכב, ויצא ופתח את תא המטען, והביא למרן ספר "חק לישראל". הבנו עד כמה חשוב לו למרן כל רגע, עד שגם זמן נסיעה קצר זה, חשוב לו כל כך. שוב זכורני שפעם הגיע מרן לבית הכנסת "בורוכוב" לשיעורו הקבוע, והציבור היו באמצע תפלת ערבית, ומרן המתין עד שיסיימו, וביקש שיביאו לו "חק לישראל" ללמוד בו בינתיים. ובפעם אחרת, כשישב להמתין לקח את ספר התנ"ך שהיה מונח קרוב אליו, ולמד בו עד שסיימו את התפילה.

כתב המגן אברהם (נ סק"ב), הקורא דברי תורה בלי הבנה, אין לו מצות תלמוד תורה. על כן הלומד "חק ישראל", ישתדל להבין פשט הדברים, כי טוב מעט בהבנה מהרבות שלא בהבנה. ובסדר המשניות, עדיף שילמד משנה אחת בהבנה מלקרוא את כל הפרק ללא הבנה. וטוב שילמדו עם חכם שיבאר להם את הלימוד כראוי. (ה"ב ח ו)

תפילה בנחת בלי לחץ

על כל אדם להשתדל שתפילתו תהיה בנחת, ברגיעות וישוב הדעת בלי לחץ, ולא ימהר לצאת טרם סיימו את התפילה, כי אז מראה שהתפילה כמשא כבד עליו, וכבר אמר הקב"ה (ישעיה מג כב): "וְלֹא אֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב, כִּי יָגַעְתָּ בִּי יִשְׂרָאֵל". לעומת זאת, המכלכל מעשיו, אם יודע שמוכרח לצאת מוקדם, מכין את עצמו להתפלל במנין מוקדם יותר, ובא בזמן ומתפלל בנחת בלי דילוגים והשלמות.

היאך יוצאים מבית הכנסת?

היציאה מבית הכנסת תהיה בנחת דרך כניעה, ולא יצא ואחוריו להיכל אלא יצדד לצדדים. ולא ירוץ ולא יפסע פסיעה גסה. ואם יוצא על מנת לחזור מיד, מצוה שירוץ כדי שיחזור מהר. וכתב בחסד לאלפים: לא יפה עושים הדוחקים זה את זה למהר לצאת, וכל שכן היוצאים בתחילת 'עלינו לשבח' ואומרים אותו דרך הילוכם. (רבנו האר"י, מג"א קלב ס"ק ו, ח"ב ה, ספר היראה, סימן צ סי"ב, משנ"ב ס"ק מג, כף החיים)

דיני ברכת כהנים

נשיאת כפיים

מצות עשה מן התורה על הכהנים לברך את ישראל פעם אחת ביום, שנאמר (במדבר ו כג): "דַּבֵּר אֶל אַהֲרֹן וְאֶל בָּנָיו לֵאמֹר כֹּה תְבָרֲכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וברכה זו נקראת "נשיאת כפיים", על שם שהכהנים נושאים כפיהם למעלה בעת הברכה. (ו ריז, רלו, רצד)

שעת רצון

אמרו בזוהר הקדוש (נשא קמו, קמז): בשעת ברכת הכהנים נפתחים שערי רחמים ועת רצון בכל העולמות, ומתברכים העליונים והתחתונים, ואין דין שולט בכל העולמות. ומי שיתפלל על צערו, יתהפך לו הדין לרחמים. לכן יזהר שלא יפסיד את הברכות של שעת רצון ההיא, שבה נמצא שלום בכל העולמות. ובשעה שהברכה יוצאת מפי הכהן, אזי אותם שישים אותיות שיש בשלשת הפסוקים של יברכך, יאר, וישא, יוצאות מפיו, ופורחות למעלה לרקיע, ויש שישים שרים הממונים על שישים אותיות אלו, ועל כל אות ואות יש שר מיוחד, וכולם מודים ומסכימים על כל אלו הברכות. ועל זה נאמר "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם", כלומר שישימו את השם הקדוש המצטרף משישים אותיות על ישראל, ואז הקב"ה מברך את ישראל. ובשעה שהכהנים פורשים ידיהם, מתעורר החסד שלמעלה שמאיר בפנים מאירות לישראל, ועל ידי זה סרים ומתבטלים מהם הדינים, וזהו שכתוב "כה תברכו את בני ישראל", דוקא בני ישראל כי היא נחלתם ולא לשאר העמים שאין להם חלק בקדושה. עי"ש.

על כן, גם במקומות שאין כל כך כהנים, עליהם להשתדל ולהתאמץ ביתר שאת ואפילו לשלם לכהן כדי שיבוא להתפלל עמם ולברכם. ואמרו בגמרא (סוטה לח ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי: מנין שהקב"ה מתאווה לברכת כהנים? שנאמר: "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם". ופירש רש"י: 'ושמו' את שמי, תלה הכתוב הדבר בכהנים, להיות ברכה זו שימת שמו על עמו, ולא עשאה צורך ישראל אלא צורך מקום. ע"כ.

ומסופר על הגאון רבי יהודה לייב שטיינמן זצ"ל שבביקורו פעם בחוץ לארץ, ובמקום זה נהגו שאין הכהנים נושאים כפיהם במשך ימות השנה אלא בחגים, על כן היה מכתת רגליו בכל יום להתפלל עם בני ספרד, כדי להרוויח ברכת כהנים, באומרו היאך אפשר לפספס את הברכה שה' הבטיח שיש בה כח והיא פועלת בשפע רב. (ומתוק האור)

☜ נטילת ידיים

קודם הברכה, על הכהנים ליטול ידיהם במים בכלי עד פרק הזרוע בלי ברכה. וסמכו זאת חז"ל (סוטה לט ע"א) על הפסוק: "שאו ידיכם קודש, וברכו את ה'", כלומר כשתשאו את ידיכם לברך את ישראל, קדשו אותם קודם בנטילה, ואחר כך תברכו ברכת ה' שהיא ברכת כהנים. ואף על פי שנטלו כבר ידיהם בקומם משנתם, חוזרים ליטול שוב, כדי לסמוך את הקדושה שהיא הנטילה לברכה, שכך משמע מלשון הפסוק. (משנ"ב קכח ס"ק יט. ו רנה, רנח)

גם בתשעה באב ויום כיפור נוטלים הכהנים ידיהם עד פרק הזרוע ולא רק עד קשרי האצבעות, כי אין רחיצה זו לתענוג, אלא כך היה קידוש הידיים בבית המקדש. (ו רסו)

אם רואה הכהן שלא יספיק לצאת ליטול ידיו, או שהמנין מצומצם ולא ישארו עשרה, או שיצטרך לעבור לפני המתפלל, לא יטול ידיו, ויסמוך על מה שנטל בבוקר. (ו רנה, רסח) אך אם לא שמר ידיו מהבוקר בטהרה, יצא ליטול ידיו אף שהמנין מצומצם ויצטרך לעבור לפני המתפלל, כדי שלא יפסיד מצות נשיאת כפיים שהיא מן התורה. (ה"ב ו שנט) ובבית מדרשו של הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל כשהיה מנין מצומצם, היו הכהנים נוטלים ידיהם קודם חזרת הש"צ. (פס"ת ב י)

לוי – נכון שלוי יטול ידי הכהנים, וקודם לכן יטול הוא עצמו את ידיו. ויש מבני

אשכנז שלא נהגו שהלוי נוטל ידיו תחילה, וסומך על נטילת הבוקר. (סימן קכח ס"ו)

כתב מרן הבית יוסף: ראיתי שהאשכנזים נוהגים ליטול ידיהם בשעת נשיאת כפים אף על פי שכבר נטלו ידיהם שחרית, ושמעתי שכן היו עושים גם בספרד. והיו הלויים יוצקים מים על ידיהם, ולא הייתי יודע מאין להם דבר זה ליטול על ידי הלויים? עד שזיכני השם ומצאתיו מפורש בזוהר (נשא קמו ע"ב): כהן שרוצה לישא כפיו, צריך להוסיף קדושה על קדושתו, ויקדש ידיו על ידי קדוש. והקדוש הוא הלוי, והכהן יטול קדושה של המים מידיו, ולא מאדם אחר שאינו קדוש. וגם הלוי שמקדש לכהן, צריך להתקדש קודם. ע"כ. ומסופר על הגאון רבי עקיבא הכהן כץ מפראג, שהיו לו עשרים וחמשה ילדים, שנים עשר בנים תלמידי חכמים, ושלוש עשרה בנות. ומתוכן שתים עשרה בנות נישאו לחתנים כהנים, ואחת נישאה לרבי שבתי הלוי. וכשהיו מזדמנים כולם יחד לעלות לברכת כהנים, היה החתן רבי שבתי יוצק מים על ידיהם - לחמיו, לשנים עשר בניו, ולשנים עשר חתניו, והתפאר שמקיים את הפסוק "כה תברכו את בני ישראל", כ"ה גימטריא 25, כנגד 25 כהנים. (ו רסא)

לוי תלמיד חכם, לא יצוק מים על ידיו של כהן עם הארץ, שהרי זה זלזול בכבוד התורה. (ו רסב) כתב התשב"ץ (ח"א סימן קמו): גדר תלמיד חכם: מי שהגיע להוראה, וראוי לדרוש ברבים, ותורתו אומנותו, ופרקו נאה, ויש בו יראת שמים, ושמו טוב ואהוב.

ומסופר על הגאון ההפלא"ה - הרב פנחס לוי איש הורוויץ, שהיה מתפלל יחד עם הגאון רבי נתן אדלר הכהן, וכשהיה צריך לישא כפיו, היה שמש בית הכנסת מביא כלי מים וקערה למקום מושבו של הגאון ההפלאה, ורבי נתן אדלר היה הולך אליו למקומו, והרב הלוי היה יוצק מים על ידיו של הרב הכהן. וסיים בשו"ת משנה שכיר, שכך יעשה כל רב קהילה או רב בית הכנסת שהוא לוי, שיביאו מים לידו, והכהנים יגשו אליו והוא יצוק מים על ידיהם, ובזה יכירו הכל בכבודה של תורה שכבודו גדול מהם, וגם לא יחלש מנהג יציקת המים הלויים על ידי הכהנים. (ו רסב)

בכור – אם אין לוי שיטול ידי הכהנים, טוב שבכור יטול ידיהם, אך לא יטלו על ידי ישראל כלל. גם בבכור יש מעט קדושה, שנאמר (שמות יג ב): "קַדֶּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל". (ו רסב) וסיפר לי תלמיד חכם לוי, שבצעירותו היה גר בבני ברק קרוב לביתו של הגאון רבי יעקב ישראל קניבסקי זצ"ל [הסטייפלר], והיה מתפלל בכל יום שחרית בנץ החמה עם בנו של הרב, הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א. ומאחר והוא לוי היה נוטל את ידי הכהנים מידי יום קודם ברכת כהנים, אך מידי פעם כשהיה מאריך בתפילתו, היה רבי חיים נוטל בכבודו ובעצמו את ידי הכהנים, כיון שהוא בכור.

ביום כיפור ותשעה באב, יטול הלוי ידיו, רק עד קשרי האצבעות. (חזו"ע ארבע תעניות רצב)

☜ עקירת רגליו לדוכן

כשמתחיל שליח ציבור ברכת רצה, כל כהן שבבית הכנסת עוקר רגליו לעלות לדוכן [הדוכן הוא המקום שעומדים הכהנים לברך, סמוך לארון הקודש]. ואם שכח ולא עקר רגליו עד שאמר הש"צ תיבת מודים, אינו רשאי לעלות לאחר מכן. (ו רפו)

נעליים – קודם הברכה חולצים הכהנים נעליהם. ובשעת הדחק שהכהן סובל מקור וקשה לו לחלוץ נעליו, רשאי לישא כפיו עם נעליו, וטוב שינעל נעלי בד ולא עור. (ו רעג)

כתב המשנה ברורה (סימן קכח ס"ק טו): כשחולצים הכהנים נעליהם, יש להצניע את הנעליים שלא יעמדו גלויות בבית הכנסת, מפני הכבוד.

ראוי שלא לעלות לדוכן יחף בלי גרביים, מאחר ובזמנינו לא מכובד לעמוד כך בפני אנשים חשובים. (ו רעד)

כוונת המצוה – כשעוקרים הכהנים רגליהם לעלות לדוכן, יכוונו שבאים לקיים מצות עשה מהתורה לברך את ישראל. ויאמרו: "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא ברכה זו שצויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה, ולא יהיה בה מכשול ועוון מעתה ועד עולם". ומאריכים בבקשה זו עד שיסיים השליח ציבור "הטוב שמך ולך נאה להודות", ועניית 'אמן' של הציבור, תחול גם על בקשתם. (קכח ס"ט. ו רצ)

מקום גבוה – מצוה מן המובחר שהכהנים יעמדו בשעת הברכה על מקום גבוה מעט כמדרגות ההיכל. ובבתי הכנסת שההיכל על הרצפה, יניחו מדרגה שהיא שהכהנים יברכו עליה. ואם אין מקום גבוה, יברכו בעומדם על הרצפה. וכתב הגאון רבנו יוסף חיים (בן איש חי תצוה אות ה): ופה עירנו בגדאד היה מנהגם לעמוד הכהנים בקרקע ההיכל ולברך ברכת כהנים, ולא היו עומדים על האיצטבא שבסוף ההיכל, ותהילות לאל עשיתי המנהג שיעלו ויעמדו על האיצטבא שבסוף ההיכל ושם יברכו, וכן ראוי לדקדק בזה בכל מקום ומקום. (ו רכט)

☜ סדר נשיאת כפיים

ברכת המצוה – כשעולים הכהנים להיכל [לדוכן], יעמדו כשפניהם אל ההיכל. ולאחר עניית 'אמן' של הציבור על ברכת "הטוב שמך ולך נאה להודות", אם ישנם לפחות שני כהנים, קורא השליח ציבור [או אדם אחר, למנהג אשכנז]: "כהנים", ויברכו: **"ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו בקדושתו של אהרן, וציונו לברך את עמו ישראל באהבה".** ובתיבת 'באהבה', יחזירו פניהם [דרך צד ימין] לציבור. אבל אם יש רק כהן אחד, לא יקרא לו, אלא הוא מעצמו יתחיל לברך. והטעם שקורא "כהנים", משום שנאמר: "כה תברכו את בני ישראל, **אמור להם**", והיינו שיברכו רק כאשר אומרים להם לברך. ונאמר 'להם' לשון רבים, דהיינו לפחות שני כהנים. ובכל אופן, אם טעו הכהנים וברכו מבלי שקראו להם, אין זה מעכב. (ו רעד, רעו, רעח, רצ)

באהבה – על הכהנים לברך את הציבור באהבה, כמפורש בנוסח הברכה. על כן, כהן שיש לו שונאים בבית הכנסת, יצא לחוץ שיכריז השליח ציבור כהנים, ולא ישא את כפיו, כי יש סכנה בדבר, כמבואר בזוהר הקדוש. (ו שע)

הגבהת הידיים וחילוקם – כשמחזירים הכהנים פניהם מההיכל לציבור, יגביהו ידיהם כנגד כתפיהם, [שנאמר (ויקרא ט כב): "**וַיִּשָּׂא** אַהֲרֹן אֶת יָדָיו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם" (סוטה לח ע"א).] ויפשטו ידיהם ויהיו האצבעות זקופות מעט כלפי מעלה, ותוך כפיהם כלפי הרצפה, ויגביהו היד הימנית קצת למעלה מהשמאלית, ויפרידו האצבעות באופן שיהיו בין כולן חמשה אווירים, כדלהלן: בין ב' אצבעות לב' אצבעות - אויר אחד, בין אצבע לגודל, בין גודל ימין לגודל שמאל, בין גודל לאצבע, ובין ב' אצבעות לב' אצבעות. (ו רצד)

כהן שידיו רועדות ואינו יכול להגביה את ידיו, לא יעלה לדוכן. אבל אם יכול

להגביה את ידיו, רק שלא יכול לחלק אצבעותיו לחמשה אווירים, יעלה. (ו רצד)

כשאומרים הכהנים תיבות: יברכך, וישמרך, אליך, ויחנך, אליך, לך, שלום, יסתובבו לימין ושמאל, כדי שתתפשט הברכה לכל העומדים בצידיהם. (קכח סעיף מה, ומשנ"ב ס"ק קסח)

טלית – נהגו הכהנים לשלשל הטלית על פניהם וידיהם בשעת הברכה, כדי שלא יסתכלו בציבור, ושהציבור לא יסתכלו בהם ויסיחו דעתם מהברכה. ואם אין לכהן טלית, לא ישא כפיו. כי מאחר ובזמנינו נהגו כולם לישא כפים עם טלית, אם ישא זה בלי טלית, הדבר יהיה תמוה אצל הציבור, ויסיחו דעתם מהברכה. (ו שעב)

אמרו חז"ל: כל המסתכל בכהנים בשעה שמברכים את העם, עיניו כהות. והיינו דוקא בזמן שבית המקדש קיים, שהכהנים עומדים על הדוכן ומברכים את ישראל בשם המפורש, והשכינה שורה על קשרי אצבעותיהם. (חגיגה טז ע"א, רש"י ובית יוסף סימן קכח)

להקריא מילה במילה – אחר שענו הציבור אמן על ברכת "לברך את עמו ישראל באהבה", מקריא הש"צ לכהנים את הברכה מילה במילה והם עונים אחריו כסדר הזה: הוא אומר יברכך, והם עונים יברכך. הוא אומר ה', והם עונים ה', וכן הלאה בכל מילה ומילה. ואחר פסוק ראשון, עונים הציבור אמן, וכן אחר פסוק שני ופסוק שלישי.

הטעם שהשליח ציבור מקריא לכהנים מילה במילה, כדי שלא יטעו ויתבלבלו באמירתם. והוסיף עוד רבנו בחיי, מפני שהברכה מגיעה מלמעלה ומשתלשלת מהשליח ציבור המתעטף בטלית לבנה לכהן, ומהכהן לישראל. וביאר הכלי יקר, שהש"צ הוא בחינת סרסור המושך שפע צינור ממקור הברכות העליונות שיחול על ראש הכהן תחילה, עד כדי שיהיה כלי מלא ברכת ה', ולאחר מכן כשהכהן מברך את ישראל, הרי הוא כמריק מכלי מלא אל כלי ריקן, ואלמלא היה הש"צ מקריא את הכהן תחילה, לא היה הכהן מתברך, ולא היה לו מה להריק ברכה על עם ישראל. (ו רעה)

מקום שנהגו שהשליח ציבור לא מקריא מילת 'יברכך', אלא הכהנים בסיום ברכתם מתחילים 'יברכך', יש להם על מי לסמוך. אך טוב לשנות מנהגם בלי מחלוקת, וישאו ברכה מאת ה'. (סימן קכח סי"ג. ה"ע ח"א קצט)

כן עשה מעשה גאון עוזנו רבנו יוסף חיים זיע"א כמו שכתב (בן איש חי תצוה אות א): "והנה פה עירנו בגדאד היה המנהג מזמן קדמון שאין החזן מקריא תיבת 'יברכך', אך קודם כמה שנים תהילות לאל יתברך שעזרני לעשות המנהג בכל בתי כנסיות שבעירנו שיהיה החזן מקריא תיבת 'יברכך' גם כן. וכן ראוי להורות בכל מקום". ע"כ. וכתב מרן הראשון לציון זצוק"ל (ה"ע א עמוד קצט): והנה בהיותי משרת בקודש כראב"ד במצרים קהיר בשנת תש"י [בגיל 29], ראיתי שנוהגים שאין מקריא השליח ציבור תיבת יברכך. ואחר שעיינתי בדבר, השארתי המנהג על מתכונתו, ולא מלאני ליבי לשנות המנהג, כיון שמרן הבית יוסף העיד בגודלו שכן המנהג בכל מלכות ארץ ישראל ומצרים שסמכו על הרמב"ם וכו', וידוע גודל השפעת רבנו יוסף חיים בדורו על כל אנשי קהלתו שאחריו ילכו ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו, ולא היו מפילים מדבריו צרור ארצה, וכמו שכתב הרה"ג רבי בן ציון מרדכי חזן זצ"ל בתחילת ספר דעת ותבונה, "ולא היה שום חשש שימרו את פיו, או מי שירהיב עוז לעשות מחלוקת נגד הרב, ולכן בקעה מצא וגדר בה גדר". מה שאין כן אנחנו אם נבוא לשנות את המנהג, לא יבצר ממחלוקת ריב ומדון.

והנה בבואי לשרת בקודש כרב ראשי וראב"ד בעיר תל אביב יפו בשנת ה'תשכ"ח, מצאתי

מנהג בבית הכנסת הגדול "אוהל מועד" אשר קבעתי שם מקום תפלתי, שהכהנים מתחילים מעצמם לומר תיבת יברכך, ולא רציתי לשנות המנהג מחשש מחלוקת. אלא שבדרשותי שאני רגיל להשמיעם בכל שבת קודש קודם תפלת מוסף בפני הקהל הקדוש, הסברתי בפרשת נשא הטעם שצריך להקרות לכהנים כל מילה ומילה, כמו שנאמר "אמור להם", אמור להם כל דיבור ודיבור. וכתב רבנו בחיי שרומז על מעלת הכהן שמתברך תחילה ומקבל הברכה משמי מרום מן הרחמים העליונים, וחוזר ומברך לכנסת ישראל. וזהו סוד מאמר חז"ל (סוטה לח ע"ב) כל כהן המברך מתברך, שנאמר "ואברכה מברכיך", נמצא שהברכה משתלשלת מהשליח ציבור אל הכהן, ואחר כך מהכהן לישראל. ולפי זה כל תיבה ותיבה של הברכות, צריך שימסרה תחילה השליח ציבור אל הכהן שיהיה כלי מחזיק ברכה, וממנו יושפע שפע הברכות לכל ישראל. ובסיום דרשתי שהוטבה בעיני הכהנים שהם תחילה להתברך, באו ובקשו שברצונם שהשליח ציבור יקריא להם גם תיבת יברכך, והשליח ציבור ענה שהוא מוכן ומזומן להתחיל להקריא גם תיבת יברכך, ומאז השתנה המנהג על פי רצון השליח ציבור והכהנים, ושלום על ישראל. (ועיין עוד בשו"ת יחוה דעת חלק ד סימן י)

אין לכהנים להתחיל בתיבה הבאה עד שיסיים השליח ציבור להקריאה להם. וכן השליח ציבור לא יתחיל להקריא תיבה הבאה, עד שיסיימו הכהנים התיבה שלפניה, או שיסיימו הציבור לענות אמן. (סימן קכח סי"ח. ו רעח)

צריך הש"צ להקריא לכהנים מתוך הסידור דוקא ולא על פה, שמא יטעה. (ו רעח)

אמן – אין הש"צ עונה אמן אחר ברכת הכהנים, מחשש שמא יתבלבל. (קכח סי"ט)

להקריא על ידי אחר – כשיש שמחה בבית הכנסת כשבת חתן וכיוצא בזה, רשאי השליח ציבור לכבד פייטן בעל קול ערב להקריא לכהנים בניגון נחמד ונעים. וכן, אם השליח ציבור התעייף מעט, רשאי לומר לאחר להקריא. (ו רפה)

כשהשליח ציבור מכבד אדם אחר להקריא לכהנים, עליו להקשיב ולשתוק בינתיים, ולענות 'אמן' על ברכת 'עמו ישראל באהבה' ועל פסוקי הברכה, שהרי אין חשש שיתבלבל. והמקריא עצמו לא יענה, מלבד על הפסוק האחרון, אלא אם כן יודע שלא יתבלבל. (ו שס)

שליח ציבור כהן – אם יש כהנים נוספים, לא ישא כפיו, אלא ישתוק ואחֵר יקריא להם. אבל אם אין עוד כהן, ובטוח שלא יתבלבל ויחזור לתפלתו לאחר ברכת הכהנים, ישא כפיו. וכיצד יעשה? יעקור רגליו מעט בברכת 'רצה' וישאר בתיבה וימשיך עד 'הטוב שמך ולך נאה להודות', וישא כפיו בתיבה ויבואו כל הקהל לפני התיבה, ויקריא לו אחר. אך אם הקהל גדול, ואין די מקום לכולם לעמוד לפני התיבה, אזי בסיום 'ולך נאה להודות', ילך להיכל וישא כפיו שם. ואם חושש שיתבלבל, ישא כפיו בתיבה. (קכח סעיף כ, כב. ו רלא, שח) וכמו כן, יכול להתחיל את החזרה בהיכל, ולברך משם ברכת כהנים.

שליח ציבור שנושא כפיו, טוב שיטול ידיו קודם שיתחיל תפילת החזרה. (ו רסח)

☜ פרטי אמירת הברכה

נאמר בתורה: "כה תברכו את בני ישראל". מפי השמועה למדו עד משה רבנו:

כה תברכו - **בעמידה.** כה תברכו - **בנשיאת כפים.** כה תברכו - **בלשון הקודש.** כה תברכו - **פנים כנגד פנים.** כה תברכו - **בקול רם**. (סוטה לח ע"א, רמב"ם, קכח יד. ו שב)

כהן צרוד – שאינו יכול לברך בקול רם, רשאי לעלות לדוכן ולבקש מכהן אחר שיוציאו ידי חובה, וישתוק וישמע אותו, ויענה 'אמן' אחריו. (המבי"ט, מגן אברהם, חזון איש, משנת יעבץ. ו שג)

בנחת – צריך לומר את הברכות בנחת ובכוונה ולא במרוצה, כדי שתחול הברכה. כמובא במדרש: אמר להם הקב"ה לכהנים, לא מפני שאמרתי לכם לברך את ישראל, תהיו מברכים אותם במרוצה ובהלה, אלא תנו דעתכם לברכם בכוונת הלב, כדי שתשרה הברכה בהם. (ו שע)

ניגון ערֵב – על הכהנים להתבונן בזכות הגדולה שנתן להם בורא עולם, להרעיף ברכות על עם ישראל, ועליהם לומר את הברכות בנעימה וניגון ערב, להראות שמייקרים ושמחים בזה, ולא יברכו במרוצה להיפטר מהר מן המצוה.

בתלמוד ירושלמי מבואר שצריך לברך בקול רם, דהיינו במעולה שבקולות. וביאר הב"ח, שקול רם, מלשון רוממות אל בגרונם, כלומר קול נעים זמירות, קול הדר מעולה שבקולות. וכתב האורחות חיים: אומרים 'יברכך' בקול ערב וניגון גדול, וכן בכל מילה ומילה. וכתב המאירי, הכהנים עונים 'יברכך' בנעימה גדולה, וכן ה', וכל תיבה ותיבה. וכתב הכל בו, והכהנים אומרים אחריו גם כן 'יברכך' בקול ערב ובניגון גדול, לפיכך החזן מקריא להם מילה במילה כדי שלא יטעו, לפי שהם מנגנים מאוד בכל מילה, וקרוב יהיה לטעות. וכן פסקו הטור ומרן השלחן ערוך, אליה רבה ועוד. וכן כתב הלבוש, שהרי כל הברכות והתשבחות נאמרו בהלל וזימרה. וכתב בספר כתר כהונה: ראיתי מנהג איזה עדה, שאין הכהנים מנגנים אלא רק השליח ציבור מנגן קודם קריאת המילה, והכהנים עומדים ושותקים כל עת שירו וזמרו ומייחלים ומצפים לו, וביציאת המילה מפיו, יחטפו המילה מיד. ולא ישר בעיני מנהגם, כי אדרבה בעיקר צריך שהכהנים ינגנו ולא השליח ציבור. (ו ש)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קכח סעיף כא): ינגנו ניגון אחד בברכת כהנים ולא שנים ושלשה ניגונים שונים, שמא תתבלבל דעתם של הכהנים.

כשמנגים הרבה בברכה, כמו בשבתות, בחגים ובימים הנוראים, יש להזהר שלא לחלק את התיבה לשניים. על כן אם רואה השליח ציבור שקשה לו להאריך בניגון בנשימה אחת, יקצר מעט בניגון, שלא תאבד משמעות המילה. (ו רפו)

אם השליח ציבור מאריך בניגון, כמו שמצוי שמאריכים בימים הנוראים, ויש כהן שקשה לו להגביה ידיו זמן ממושך, רשאי להוריד את ידיו בין תיבה לתיבה בעת שהשליח ציבור מנגן ויגביהם רק בעת שאומר את תיבות הברכה, כגון: אחר ברכת 'לברך את עמו ישראל באהבה' יוריד את ידיו, וכשיסיים השליח ציבור תיבת 'יברכך', יגביה ידיו ויאמר 'יברכך'. לאחר מכן יניח שוב את ידיו למטה, וכשיאמר תיבת ה', יגביה ידיו, וכן הלאה בכל התיבות. ובדרך זו לא יבואו הכהנים בטענה לשליחי הציבור המאריכים בימים הנוראים בברכת כהנים כמנהג ישראל מדורי דורות. וכן נהג מרן הראשון לציון זצוק"ל בהיותו חזן עשרות בשנים, להאריך בניגון בברכת הכהנים. ולא כאותם כהנים המקפידים על שליחי הציבור המאריכים, ומחמת כן אומרים את תיבות הברכה בקצרה בלא ניגון ובלא טעם, או שחוטפים הברכה קודם שסיים השליח ציבור את התיבה מפיו, וכן לא יעשה. (כתב סופר, פתחי תשובה, ארחות חיים, כף החיים קכח ס"ק עח)

"אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ"

על הפסוק בשיר השירים (ב טו): "דּוֹמָה דוֹדִי לִצְבִי", אומר המדרש (במדבר רבה יא אות ב): מה הצבי הזה מקפץ ממקום למקום ומגדר לגדר ומאילן לאילן ומסוכה לסוכה, כך הקב"ה מדלג ומקפץ מבית כנסת זו לבית כנסת זו, וכל כך למה? בשביל לברך את ישראל, שנאמר (שמות כ כא): "בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ". "אוֹ לְעֹפֶר הָאַיָּלִים" - אמר רבי יוסי דומה לוולדותיה של איילה, שהם מדלגים ומקפצים כשהם קטנים וזריזים, כך הקב"ה מדלג ומקפץ ממקום למקום.

"מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלֹּנוֹת", בשעה שאמר הקב"ה לאהרן ולבניו: "כֹּה תְבָרֲכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבון העולמים, לכהנים אתה אומר שיברכו אותנו? אין אנו צריכים אלא לברכותיך ולהיותינו מתברכים מפיך, שנאמר (דברים כו טו): "הַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבָרֵךְ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל"! אמר להם הקב"ה, אף על פי שאמרתי לכהנים שיהיו מברכים אתכם, עמהם אני עומד ומברך אתכם. לפיכך הכהנים פורשים את כפיהם, לומר שהקב"ה עומד אחרינו, ולכך הוא אומר "מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלֹּנוֹת", מבין כתפותיהם של הכהנים. "מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים", מבין אצבעותיהם של הכהנים. "עָנָה דוֹדִי וְאָמַר לִי", ואני אברכם.

☜ הנהגת הציבור בעת הברכה

בעת הברכה, יעמדו הציבור ולא יביטו בכהנים, כדי שלא יסיחו דעתם ויכוונו היטב לברכה, כמובא בזוהר הקדוש, שאותה שעה עת רצון היא בכל העולמות, ומתברכים העליונים והתחתונים, ואין הדינים שולטים, וכנזכר לעיל. (קכח סכ"ג. ו שלו)

פנים מול פנים – הקהל צריך לעמוד כשפניהם מול פני הכהנים ולא לאחוריהם. על כן הנוהגים שהאב נותן ידיו על ראש בניו בעת הברכה, ישימו לב הבנים שלא להפנות גב לכהנים. כמבואר בגמרא (סוטה לח ע"א): "כה תברכו" - פנים כנגד פנים. או אינו אלא פנים כנגד עורף? תלמוד לומר "אמור להם" - כאדם האומר לחברו. וכתב בספר חרדים, מצות עשה על הכהנים לברך את ישראל. וישראל העומדים פנים כנגד פני הכהנים בשתיקה ומכוונים לבם לקבל ברכתם כדבר השם, הם גם בכלל המצוה. והיינו שיש מצוה לישראל שמסייעים לכהנים בקיום מצוותם, אבל אין מצוה ממש על הישראל להתברך. (קכח סכ"ג. ו שלא, שלג. ריטב"א, פס"ת ב ב)

פסוקים – אין לומר שום פסוק בעת ברכת הכהנים, אלא יש לשתוק ולכוון לברכתם. על כן יש להאיר עיניהם של כמה גבאים שלא נכון לתלות שלט שבו יש פסוקים לאומרם בברכת כהנים, שהרי זה נגד רבים מהפוסקים ומרן השלחן ערוך (קכח סכ"ו). (ו שלא)

הנכנס לבית הכנסת ומצא שהכהנים נושאים כפיהם, יעמוד וישמע הברכה. וכן העוסק בתורה בבית הכנסת, והגיעו לברכת כהנים, יעמוד וישמע הברכה. (ו שלד)

אחר הברכה

אחר עניית אמן של הציבור בסוף ברכת כהנים, מתחיל השליח ציבור שים שלום, והכהנים מחזירים פניהם להיכל [דרך צד ימין] כשכפיהם עדיין פרושות למעלה, ואז מורידים אותן. ועומדים שם ואומרים: "רבון העולמים, עשינו מה

שגזרת עלינו, עשה אתה מה שהבטחתנו, השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל". ויאריכו בתפילה זו עד שיסיים השליח ציבור שים שלום, כדי שעניית אמן שעל שים שלום תחול גם על זה. ואז רשאים לרדת מההיכל. (קכח סעיפים טו, טז, יז)

כשיורדים מההיכל, לא יתנו אחוריהם להיכל אלא יצדדו ויחזירו פניהם קצת להיכל, כתלמיד הנפטר מרבו שמחזיר פניו אליו בצאתו מלפניו. (משנ"ב ס"ק סא) וישימו לב שלא יגעו בנעליים. ואם נגעו, יטלו ידיהם להמשך התפילה. (הרמ"א סי"ז)

☜ הכשרים והפסולים לישא כפיים

בעלי מומים – הגם שמן הדין כהן שיש לו מום בפניו או בידיו אינו נושא כפיו, מפני שהציבור מסתכל בו ומסיח דעתו מהברכה, מכל מקום היום שהמנהג לשלשל הטלית על הפנים והידיים, אפילו יש לו כמה מומים, ישא כפיו. וכן מי שיש לו מום ברגליו והוא עם גרביים, ישא כפיו. (קכח סעיפים ל, לא. ו שלח)

אם נקטעה כף ידו של הכהן, לא יעלה לברכת כהנים. כי אף שלא ניכר הדבר כשמתעטף בטלית, מכל מקום הברכה צריכה להיות בנשיאות כפיים, ואין לו כף. (ו שלט)

תחבושת – אף אם יש על ידו ואצבעותיו תחבושת, הרי זה נושא את כפיו. כי אין דין חציצה בזה. (ו שמא)

קטטר – חולה הזקוק לקטטר, ואינו מרגיש כשמי רגליו נוטפים ממנו, רשאי לישא כפיו, ובלבד שיהיו בגדיו העליונים נקיים, ולא יהא נודף ממנו ריח. (ו שנד)

לא מדקדק במצוות – כתב הרמב"ם (נשיאת כפים פט"ו ה"ו): כהן שאינו מדקדק במצוות או שמרננים אחריו או שאין משאו ומתנו בצדק, הרי זה נושא כפיו, ואין מונעים אותו, לפי שזו מצות עשה על כל כהן וכהן, ואין אומרים לאדם רשע, הוסף רָשַׁע והימנע מן המצוות. ואל תתמה ותאמר, ומה תועיל ברכת הדיוט זה? שאין קבלת הברכה תלויה בכהנים אלא בהקב"ה, שנאמר: "ושמו את שמי על בני ישראל **ואני אברכם**", הכהנים עושים מצוותם שנצטוו בה, והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו. ע"כ.

מחלל שבת בפרהסיא [כגון שנוסע ברכב בשבת] – לכתחילה לא יעלה לדוכן. ואולם, בזמנינו שרבים לא מודעים לחומרת עוון חילול שבת, יש להעלים עין ממנו אף כשעולה לבדו בלי כהנים אחרים, ואדרבה מצוה לקרבו, וגדול השלום. (ו שמג)

גרושה – כהן שנשא אשה שאסורה להינשא לו, כגון שהיא גרושה, לא ישא כפיו. ואין נוהגים בו קדושת כהן אפילו לקרוא בתורה ראשון. ואפילו גירשה או מתה, הרי הוא פסול, עד שידור הנאה על דעת רבים מהנשים שהוא אסור בהן. (קכח מ)

החלל [כהן שנשא גרושה, כל זרעו אחריו נקראים חללים] – הפסיד את כהונתו, והרי הוא כישראל, ומותר לו לישא גרושה וליטמא למתים, שנאמר (ויקרא כא א): "אמור

אל **הכהנים** בני אהרן", אף על פי שהם בני אהרן, אבל צריך שיהיו בכהונתם, ולכן אינו נושא כפיו כלל. (שלחן ערוך אבן העזר סימן ז סעיף כ. ו שנא)

רוצח – כהן שהרג נפש אפילו בשוגג, לא ישא כפיו אף שעשה תשובה, שנאמר (ישעיה א טו): "וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם, אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם... יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ". לפיכך כהן שגרם ברכבו לתאונה קטלנית אפילו בשוגג, וכל שכן אם נהג ברשלנות, כגון שנסע במהירות מופרזת או שלא ציית לתמרור עצור וגרם לאיבוד נפש מישראל, אינו נושא כפיו לעולם, ואפילו אם עלה, יֵרד, כי ברכתו לבטלה. ובני אשכנז מקילים אם היה בשוגג ועשה תשובה. ולכל הדעות אם היה אנוס לגמרי, כגון שנהג בזהירות ופתאום קפץ ילד לרגלי המכונית, ועשה תשובה, רשאי לישא כפיו. (ו שמו, שמז)

הריגת מחבלים ואויבים – חיילים שהשתתפו בקרבות של מערכות ישראל נגד האויבים והרגו בחיילי האויב, אין ספק שהם כשרים לנשיאת כפים, מאחר שנלחמו מלחמות השם - מלחמות מצוה, להושיע את ישראל מיד צריהם, תחזקנה ידיהם ושכרם כפול ומכופל מן השמים. (ו שמח)

בית האבל – כהנים המתפללים בבית האבל, נושאים כפיהם בין בחול בין בשבת. אך האבל עצמו, נהגו שלא נושא כפיו. מפני שהברכה צריכה להיות כשהוא שרוי בשמחה וטוב לב, שכן מצינו ביצחק אבינו שאמר: "הָבִיאָה לִּי צַיִד וַעֲשֶׂה לִי מַטְעַמִּים וְאֹכֵלָה, וַאֲבָרֶכְךָ..." שלאחר שיאכל וישתה תהיה נפשו שמחה עליו ויברכו (שבלי הלקט). ומכל מקום בשבת שבתוך השבעה, אם אין כהן אחר אלא האבל, ישא כפיו, שלא יראה כאבלות בשבת בפרהסיא. (חזו"ע אבלות ח"ג ח. ו שעא)

קודם שיקרא הש"צ "כהנים", יצא האבל לחוץ, בין בחול בין בשבת, כדי שלא יעבור איסור שקראו לו לעלות ואינו עולה. וכן פסק מרן (סימן קכח סעיף מג): "אחר שבעת ימי אבלות, נושא כפיו. ובתוך שבעת ימי אבילות, יצא מבית הכנסת בשעה שקורא "כהנים". (ועיין עוד פרטי דינים בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה")

כהן רווק – נושא כפיו. והבא מחוץ לארץ ממקום שנהגו שלא לישא, עליו לנהוג כארץ ישראל לישא כפיו, ולא יאבד מצוה יקרה וחשובה זו. (סימן קכח סמ"ד. ו רנא)

קטנים – מחנכים את הקטנים לעלות לדוכן עם הגדולים, אבל קטן לבד לא ישא כפיו. ואם יש כהן אחד גדול ואחד קטן, לא יקרא השליח ציבור "כהנים". (ו רמט)

באלו תפילות נושאים כפיים

נשיאת כפים בשחרית, מוסף, מנחה של תעניות הסמוכה לשקיעת החמה, ובנעילה של יום כיפור. (סימן קכט ס"א. ולענין מנחה, עיין בחוברת "ארבע תעניות בהלכה ובאגדה")

המנהג פשוט בארץ ישראל שהכהנים נושאים כפיהם בכל ימות החול ובשבת. ומרן הבית יוסף ורבים מהפוסקים שיבחו מנהג זה מאוד. וכיום גם רבים בחוץ לארץ הנהיגו לעצמם כן, ותבוא עליהם ברכת טוב. (ו רמד)

☜ מעט פרטים שונים בנשיאת כפיים

לא עלה לישא כפיו – אם אין מה שמעכב את הכהן מלעלות לדוכן, והיה בבית הכנסת כשקראו "כהנים" או שאמרו לו לעלות או ליטול ידיו ולא עלה, הרי זה ביטל מצות עשה. אולם אם כבר עלה פעם אחת ביום, הגם שיש לו מצוה לברך, מכל מקום אינו עובר. (סימן קכח סעיפים ב, ג. ו רלו, רלח)

קשה לו לישא כפיו – כהן שהוא חלש וכיוצא בזה וקשה לו לישא כפיו, יצא מבית הכנסת קודם שקורא החזן "כהנים". ונהגו שלא יכנס עד סיום ברכת כהנים, כדי שהציבור לא יוציאו עליו לעז שהוא חלל ופסול לכהונה. (סימן קכח ס"ד. ו רטז)

לא התפלל – כהן שטרם התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא את הש"צ לפני ברכת מודים, יעקור את רגליו וילך לישא כפיו. ואם לא ברך ברכות התורה, יברך מיד. ואם חושש שלא יספיק לסיים הברכות, ישא כפיו בלי ברכות התורה. (קכח סכ"ט. ו רמג)

המתפלל עם חזרת הש"צ – כשיגיע לברכת 'רצה' עם החזן יעקור רגליו מעט, וכשיגיע ל'הטוב שמך ולך נאה להודות', יעלה לדוכן ויברך ברכת כהנים, ואפילו שיש שם כהנים נוספים. (ו שיג)

טעה – שליח ציבור שטעה ואחר שאמר "יאר ה' פניו אליך", דילג ואמר "וישם לך שלום", במקום להמשיך 'ויחונך' וטעו הכהנים אחריו. אם נזכר באמצע שים שלום ואפילו בגמר החזרה, יחזרו לומר ברכת כהנים מיברכך על הסדר, בלי ברכת "אשר קדשנו...". שחלילה לא יעברו על איסור "לא תגרע", כי מאחר וציותה התורה כה תברכו, זו הברכה ולא פחות ממנה. (ו של)

ברכת ישראל – ישראל שברך פסוקי ברכת כהנים בנשיאת כפים והתכוון לשם מצוה, עבר איסור עשה, שנאמר: "דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו", דוקא אהרן ובניו יברכו ולא זרים. ואולם, הורים המברכים את בניהם, רשאים לסמוך ידיהם על ראשם, לפי שאינם נושאים כפיהם ואין כוונתם למצוה. (ו רלד)

☙ דיני המאחר לתפילה ❧

סדר התפילה

כבר בארנו לעיל שאת סדר התפילה תקנו חז"ל כנגד ארבע העולמות: **א**צילות, **ב**ריאה, **י**צירה, **ע**שייה. ועל כן ישתדל כל אדם להתפלל כסדר בלי לדלג, כי אף אם ישלים את הקטעים שדילג לאחר התפילה, הרי הוא משנה בסדר העולמות, ודומה לאדם שלובש את החולצה ועליה לובש את הגופיה!

☜ סדר הדילוגים

אם קרה וְאִחֵר לבוא לבית הכנסת, ורואה שאם יתפלל על הסדר, לא יספיק

להגיע עם הציבור לתפילת העמידה וכבר יתחיל החזן את החזרה, אזי יתפלל כך: ברכות השחר וברכות התורה, "לפיכך אנחנו חייבים להודות לך... שמע ישראל... ברוך שם...", שיש בהם צורך גדול על פי הקבלה. פרשת קרבן התמיד 'צו את בני ישראל', ופיטום הקטורת 'אתה הוא ה' אלוקינו' עד 'רבן שמעון'. 'אנא בכח' עד 'איזהו מקומן', 'הודו לה' קראו בשמו' עד 'ובנביאי אל תרעו', 'אל נקמות ה'' עד 'המלך יעננו ביום קראנו'. "ה' מלך" וימשיך משם והלאה על הסדר. (ד רמז)

אם אין לו שהות לומר את כל זה, יאמר: אלוקי נשמה, ברכות התורה, ברוך שאמר, אשרי יושבי ביתך, הללו את ה' מן השמים, הללו אל בקדשו וישתבח, וימשיך מברכת יוצר אור על הסדר. ואם גם זה לא יספיק, ידלג גם על מזמורים הללו את ה' מן השמים והללו אל בקדשו. ואם לא יספיק, ידלג גם ברוך שאמר, אשרי וישתבח, ויאמר יוצר אור והלאה על הסדר. ולאחר התפילה ישלים את מה שדילג חוץ מברוך שאמר וישתבח, שאין מברכים אותן לאחר התפילה. (סימן נב. ד רמה, רנג)

אם אחר בשבת, ידלג את המזמורים שמוסיפים בשבת, השמים מספרים וכו'. ואם עדיין אינו מספיק, מוטב שידלג 'נשמת כל חי', מאשר שידלג פסוקי דזמרה. ואם אמר עד 'ויברך דוד... ומהללים לשם תפארתך', ידלג משם ויאמר 'נשמת כל חי'. (הליכות עולם ח"ג קד. ד רמח)

☜ אימתי המאחר מתחיל את העמידה?

שאלה: המאחר לתפילה ועד שהגיע לעמידה, כבר היו הציבור באמצע העמידה, האם רשאי להתחיל עתה את העמידה או שימתין לחזרת הש"צ ויתפלל עמו?

תשובה: עליו לשער אם יכול להספיק לסיים את העמידה [עד "אלוקי נצור"] קודם שיגיעו הציבור לקדושה, יתפלל. ואם לא יספיק לסיים, ימתין ויתחיל את העמידה עם חזרת השליח ציבור ויאמר קדושה עם הציבור.

לאחר הקדושה – אם הגיע לעמידה לאחר שענו הציבור קדושה, אם משער שיספיק לסיים את העמידה קודם שיגיע השליח ציבור למודים, שאז יוכל להשתחוות עם הציבור במודים דרבנן, יתפלל. ואם לאו, ימתין עד שישתחווה עם הציבור. [כי אם לא ישתחווה עם הציבור, נראה ככופר חס ושלום, שכולם משתחווים והוא לא משתחווה. לפיכך לא יתחיל את העמידה, אלא אם כן יוכל להשתחוות עמהם.] וכמו כן, אם משער שיוכל להגיע למודים או לאחד מהמקומות ששׂוחים בהם [בתחילת ברכה ראשונה או בסופה או ב'הטוב שמך ולך נאה להודות'] יחד עם השליח ציבור שמגיע ל'מודים' - יתפלל.

התחיל להתפלל ופתאום רואה שאינו מספיק להגיע עם השליח ציבור למודים או לאחד מהמקומות ששׂוחים בהם, אזי כשיגיע השליח ציבור למודים, ישׂחה עם הציבור היכן שנמצא, ובלבד שלא ישחה בתחילת ברכה או בסופה. (סי' קט סעי' א, ב)

לאחר מודים – אם הגיע לעמידה לאחר שאמרו הציבור מודים דרבנן, אם משער

שיכול להספיק לסיים את העמידה קודם שיגיע השליח ציבור לקדיש [כגון בשני וחמישי ותעניות שמאריכים בתחנונים, או בראש חודש וחנוכה שאומרים הלל], יתפלל. ואם לאו, ימתין עד שיענה קדישים וברכו שלפני עלינו לשבח, ואחר כך יתפלל.

אם מתפלל בחדר הסמוך לבית הכנסת, אין צריך להמתין למודים [שהרי אינו נמצא עם הציבור שישתחווה עמהם.] ובלבד שיסיים קודם שיגיעו לקדיש וברכו. (קט א. ה"ב ו עא, עו)

אף שמחמת שממתין לעניית קדיש וברכו, מפסיד תפילה בציבור, בכל זאת יעשה כהוראת חז"ל, כי מעלת ענייתן גדולה יותר מהתפילה בציבור. (ה"ב ו פא)

כל האמור לעיל שיש להמתין לקדושה, למודים, לקדיש וברכו, הוא רק אם לא יעבור זמן תפילה, אבל אם חושש שיעבור, יתחיל מיד ולא ימתין כלל. (ה"ב ו עה)

אם כבר שמע קדיש, קדושה וברכו ממנין אחר, או שעתיד לשמוע ממנין אחר, אינו חייב להמתין כנ"ל, ורשאי להתחיל מיד להתפלל. אבל ל'מודים' צריך להמתין, כדי שלא יראה ככופר חס ושלום, שחבריו משתחווים והוא אינו משתחווה. (ה"ב ו עה)

המאחר לבית הכנסת באופן שלא שמע קדושה, והמתין עד עניית הקדישים [וברכו (בשחרית)] כנ"ל, אם ישנם עשרה, יתחיל את העמידה בקול רם עד ברכת 'אתה קדוש', וכשיגיע למחיה המתים, יאמרו עמו קדושה. ולאחר העמידה יאמר קדיש תתקבל בעשרה. (ד תקצה)

מכל האמור יוצא, שהמאחר לתפילת ערבית ומצא את הציבור בעמידה, לא יתחיל את העמידה, אלא רק אם יודע שיספיק לסיים קודם שיתחיל השליח ציבור קדיש. ואם לאו, ימתין לעניית הקדישים וברכו, ואחר כך יתפלל.

המאריך בתפילתו

הרגיל להאריך בתפילתו, ומחמת כן אינו מספיק לעניית הקדושה, רשאי להתפלל כך לכתחילה, ואינו צריך להמתין מלהתפלל עד שיענה קדושה. ומכל מקום בתפילת שחרית, עדיף שיתחיל מעט קודם הציבור, כדי שיספיק לסיים ולענות קדושה. [וכן יעשה בערבית, כדי להרויח שני קדישים וברכו.] אבל במנחה לא יעשה כן, שהרי יפסיד את עניית הקדיש שקודם העמידה, שמעלתה גדולה יותר מקדושה. (עיין שו"ת יביע אומר חלק ב סימן ז הערה 8. ה"ב ה רלט, ו עז)

התפילה בציבור

מעלתה וחשיבותה

נאמר בתהלים (סט יד): "וַאֲנִי תְּפִלָּתִי לְךָ ה' עֵת רָצוֹן", ודרשו חז"ל (ברכות ח ע"א): אימתי הוא עת רצון? בשעה שהציבור מתפללים, שאין הקב"ה מואס בתפילתם של רבים. ואמר הקב"ה כל העוסק בתורה, ובגמילות חסדים, "ומתפלל עם

הציבור", מעלה אני עליו כאילו פדה אותי ואת בני מבין אומות העולם. ואמרו בזוהר הקדוש (כי תצא רפא ע"א) שכל מעלות אלו, דוקא אם מכוון שעושה כן, כדי לגאול את השכינה מהגלות, ובזה הוא מתחסד עם קונו ונקרא חסיד.

ואמר רבי אמי, אין תפלתו של יחיד נשמעת אלא אם כן משׂים נפשו בכפו, דהיינו שמתפלל בכוונה בכל לבו, אבל ציבור שמתפללים אף אם אינם מכוונים כל כך וליבם בל עימם, בכל זאת הקב"ה מקבל את תפילתם ומוחל להם, כי מעלת התפילה בציבור גדולה מאוד (תענית ח ע"א). ומי מלאו לבו לומר שמתפלל ביחיד בכוונה כל כך עד שמשים נפשו בכפו?! אבל כשמתפלל בציבור, מובטח לו שתפילתו מקובלת. וכן אמרו חז"ל (יבמות מט ע"ב) על הפסוק (דברים ד ז): "כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו, כַּה' אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו", שהקב"ה מקבל תפילתם של רבים בכל פעם שקוראים אליו, אבל היחיד פעמים שמתקבלת תפילתו ופעמים לא.

וכן אומר דוד המלך בתהלים (קב יח) "פָּנָה אֶל תְּפִלַּת הָעַרְעָר, וְלֹא בָזָה אֶת תְּפִלָּתָם", ושואל הזוהר הקדוש (ויחי ריא ע"ב) מה זה לשון 'פנה', היה לו לומר 'הקשיב' או 'שמע' אל תפילת הערער? אלא ללמדך שתפילה של יחיד אינה עולה אלא בכח חזק, וכל עוד שלא עלתה, מעיין בה הקב"ה ומסתכל בה, ומסתכל בחובות ובזכויות של אותו אדם. אבל בתפילת הרבים, אף שישנם שאינם זכאים, בכל זאת תפילתם עולה לפני הקב"ה ולא משגיח על עוונותיהם. לכן אמר לשון 'פנה', דהיינו פונה אל התפילה של היחיד מכל צד ומסתכל בה, באיזה רצון התפלל, מיהו ומה מעשיו, אבל על הציבור נאמר "ולא בזה את תפילתם", אף שלא כולם מתפללים בכוונה ורצון הלב. ע"כ.

וכתב הרמב"ם (תפילה פ"ח ה"א): תפילת הציבור נשמעת תמיד, ואפילו היו בהם חוטאים אין הקב"ה מואס בתפילתם של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף את עצמו עם הציבור, ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור. ולעולם ישכים ויעריב לבית הכנסת, שאין תפילתו נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת, וכל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו מתפלל בו עם הציבור, נקרא "שכן רע".

כתב רבנו האבודרהם בשם רבי אברהם בן שושן: בא וראה כמה גדול שכר המתפלל עם הציבור, כי בתפילה אחת שמתפלל עמהם, נחשב לו שכר כמתפלל 57 ברכות. כיצד? תפילתו בלחש, הרי 19 ברכות. וחייב אדם שלא לדבר בעוד ששליח ציבור חוזר התפילה ומכוון לשמוע ברכותיה, והרי שומע כעונה [כאילו ברך בעצמו], הנה 19 ברכות נוספות. וחייב לענות אמן אחר כל ברכה, ואמרו (ברכות נג ע"ב): גדול העונה אמן יותר מן המברך, הרי עוד 19 ברכות. נמצא כי בתפילה אחת עם הציבור כתקנה, נותנים לו שכר 57 ברכות. וכתב רבנו יונה, העונה אמן אחר כל ברכה, הרי הוא כמתפלל שתי פעמים, ואמרו חז"ל מי שהתפלל ולא כיון וחזר והתפלל, מובטח לו שתפילתו נשמעת. ע"כ. (בית יוסף סימן קכד)

והנה מרן בשלחן ערוך (סימן צ סט"ז) פסק, שצריך להתאמץ וללכת שיעור מיל [18 דקות], כדי להתפלל עם הציבור. ואם יש לו רכב, עליו לנסוע נסיעה האורכת 18 דקות. ורק אם אין לו מנין במרחק כזה, אינו חייב להתאמץ יותר. (רבנו דוד בונפיד, משנה ברורה וכף החיים קסג. ה"ב ח רצו) וכתב הרב משנה ברורה (ס"ק נב): "על כן הדר בישוב תוך מיל למקום שמתפללים בעשרה, צריך ללכת בכל יום להתפלל

בעשרה. וזה הסעיף הוא תוכחת מגולה לאותם אנשים שהם בעיר, ומתעצלים ללכת לבית הכנסת להתפלל".

צא וראה מה שכתב רבנו הגדול הריב"ש (סימן תקיח): ועתה הוגד לי ושמעתי, יש ביניכם קצת אנשים אחרי בְּצעם לִבם הולך. משכימים בבוקר, שואגים לטרף, יסובו עיר למלאכתם, ולא יתנו לב ללכת אל בית התפילה לקבל עליהם עול מלכות שמים עם אחיהם ולבקש מאל אוכלם. ובסיבתם, נתפרדה החבילה ואין עשרה הצריכים לכל דבר שבקדושה. שוא להם משכימי קום ומה' יסור ליבם. ואולי הם שוגגים, לכן תזהירו אותם ותודיעום מה שאמרו חז"ל, אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת וכו'. ואימתי עת רצון, בשעה שהציבור מתפללים. וכן אמרו, אין הקב"ה מואס בתפילתם של רבים. וכן אמרו, כל מי שיש בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל, נקרא "שכן רע". ומדעתי, ישמעו לכם, כי מי שעמדו אבותיו על הר סיני והוא מזרע אברהם, לא ירים ראש כנגד הרבים בדבר כזה, חלילה! ושימו קנס ביניכם למי שלא יהיה בכל יום בבית הכנסת, למען יהיה כל אחד ואחד זריז להיות שם. ע"כ.

וכתב הרב פלא יועץ (ערך ציבור): וטעם גדולת מעלת התפילה בציבור: **א.** מצד עניית אמנים, ויהא שמיה רבא, וקדושה, וברכו, שהם רבֵּי הערך. **ב.** אינו דומה מועטים העושים מצוה לרבים העושים, כי מתעלית הרבה יותר. **ג.** תפלת היחיד אם היא בלי כוונה, והוא בעל עבירות וכיוצא, אינה מתקבלת. אבל עם הרבים, תתקבל. והן רבים עתה עם הארץ, בקל מבטלים תפילה בציבור בסיבה קטנה, וסוף שנעשה להם היתר ומבטלים אותה אפילו בלא סיבה, ומרעה אל רעה יצאו שמתפללים תפילה חטופה וקטופה, ושלא בזמנה, ופעמים שאין מתפללים כלל. עכ"ד. ובספרו יעלזו חסידים כתב: רק את זאת האלוקים יבקש, שנבטל מלאכתנו כדי להתפלל בציבור שחרית מנחה וערבית, ולקבוע עיתים לתורה ביום ובלילה, ואחד המרבה ואחד הממעיט. ואם גם בזה ימעט אנוש רְמה, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה, ומה יענה ביום הדין לפני שוכן רומה. ע"כ.

אשר על כן, חִזקו ונתחזקה להתפלל יום יום שחרית, מנחה וערבית בציבור, ובפרט הניסיון גדול באותם מקומות שיש להם רק מנין אחד בשחרית והוא מוקדם לכמה אנשים, ומחמת כן מפסידים תפילה בציבור יום יום. אבל כבר אמרו חז"ל (אבות ה כב): "לפום צערא אגרא", שלפי צערו של האדם, כך שכרו גדול יותר שמתאמץ להלחם ביצר הרע. וברור שאם היו יודעים מה גודל שכרם העצום בעבור זה, בודאי שהיו מתאמצים על כך דבר יום ביומו. וחבל מאוד שדבר זה נפרץ בכמה מקומות, ומרוב שהורגלו להתפלל ביחיד, אף אין להם נקיפות מצפון, וכמו שאמרו חז"ל (יומא פו ע"ב): "עבר עבירה ושנה בה, נעשית לו כהיתר", השם יצילנו. והיותר קשה על אותם הדרים במקומות שמצויים שמה כמה וכמה מניינים בשעות שונות, ומחמת עצלות וחוסר חשיבות לתפילה בציבור, הורגלו בהרגל רע זה להתפלל ביחיד בביתם, והלוא הקב"ה קורא להם "שכן רע", ואיך לא ישימו על ליבם להתבונן במעשיהם אלו ולחזור בהם, ומי יתן ויהפוך השם יתברך לבבנו להבין ולהשכיל בגודל מעלת התפילה בציבור, או אז תתקבלנה תפילתנו ברצון לפני ה', אמן.

אנוס

מי שאנוס ואינו יכול להתפלל בציבור, כגון שהוא חולה, יכוון את תפילתו לשעה שהציבור מתפללים, דהיינו, שישער את הזמן שציבור מסויים מתחילים את תפילת העמידה, ויתחיל גם הוא את העמידה באותה שעה. (ה רמט)

חנוך לנער

על כל אדם לחנך את בניו אט אט להתפלל בציבור, כי כאשר הבן מתרגל מקטנותו, יחקק בו הדבר לכשיגדל, ויקל לו להמשיך בדרך זו.

מנין עשרה

כל דבר שבקדושה כאמירת קדיש, קדושה, ברכו וכיוצא בהם, אין לאומרו בפחות מעשרה אנשים גדולים וכשרים, ולכן, קטן שהוא פחות מגיל שלוש עשרה שנה, אינו מצטרף למנין. (ד שמה)

אילם וחרש

אילם השומע או חרש המדבר, מצטרפים למנין, אבל חרש אילם אינו מצטרף. ומכל מקום בזמנינו שיש בית ספר מיוחד לחרשים אלמים, ומקנים להם דעת, ויכולים גם לדבר קצת רק שאינם מבטאים את דיבורם ברור, יש להקל לצרפם לאמירת קדיש וקדושה וברכו, רק שלא ראוי לומר חזרת הש"צ וקריאת התורה, אם אין עשרה בלעדיהם. (ד שנז)

ספירת העשרה

כשרוצים לבדוק אם יש עשרה, יזהרו שלא למנותם בפה במספר 1, 2, או באותיות א' ב', אלא במחשבה, או שיאמר פסוק שיש בו עשר תיבות, כגון: "הוֹשִׁיעָה אֶת עַמֶּךָ, וּבָרֵךְ אֶת נַחֲלָתֶךָ, וּרְעֵם וְנַשְּׂאֵם, עַד הָעוֹלָם". (רב האי גאון, האורה, פרדס הגדול, הפרי חדש, חסד לאלפים, פלא יועץ, כף החיים פלאג'י ועוד. ד שנ. ה"ב ד קלא)

"במקהלות ברכו אלוהים" – "ואהבת לרעך כמוך"

על הקהל להשתדל לענות בקול ולסייע לשליח ציבור במנגינות ובקטעים שהמנהג לסייעו. למשל: בתפילת שחרית של שבת בקטעים מסוימים כמו בנשמת כל חי, שועת עניים, אל אדון ועוד, וכן בסוף כל קטע וקטע, ובחזרת השליח ציבור, בקדושה ועוד. ומצוה רבה יש בדבר, שנאמר: "ואהבת לרעך כמוך", ודרשו חז"ל (שבת לא ע"א): "מה ששנאוי עליך, אל תעשה לחברך". ויחשוב כל אדם, אם הוא היה שליח ציבור כמה היה רוצה שישתתפו ויענו עמו בתפילה, שבודאי לא נאה ולא יאה שהקהל שותק או שעונה בקושי בלחש, והשליח ציבור מוציא את גרונו. וכתב בספר לקט הקמח, כאשר השליח ציבור מפייט וכל הקהל עמו, בודאי שאין נכון לפרוש מן הציבור ולעיין בלימודו בלא לסייע לחזן ולציבור. וכתב בספר אילה שלוחה, מי שיכול לסייע לשליח ציבור ואינו עושה כן, הרי הוא בגדר "לא תעמוד על דם רעך". וכתב מהר"י מקוזמיר בספר נחמד מזהב, שבכלל מצות עשה של "הקם תקים עמו", הוא כל דבר שקשה לחברו לעשותו לבדו וצריך סיוע. ואשרי המדבר על אוזן שומעת. (פס"ת א תקעג, תתקכה)

☙ מהלכות שליח ציבור ❧

מיהו הראוי להיות שליח ציבור?

שליח ציבור צריך שיהיה ביתו ריקן מעבירות, דהיינו שאין חמס וגזל בביתו. ולא יצא עליו שם רע בצעירותו. ושיהיה עניו ומרוצה לקהל, ומעביר על מידותיו, ושיהיה לו נעימה וקולו ערב. ואם לא מצאו מי שיהיו בו את כל המידות הללו, יבחרו את הטוב שבציבור בחכמה ובמעשים טובים, ולא כאותם הבוחנים רק אם קולו ערב, ואינם שמים על ליבם את שאר המעלות. (סימן נג סעי' ד ה. ד רנו, רסג)

☜ הפסולים להיות שליחי ציבור

לא רצוי – אדם שאין רצוי לקהל שישמש כשליח ציבור, הן מחמת שקולו אינו ערב, הן מחמת שמתפלל בלחץ וכיוצא בזה, אף על פי שיש בו מעלות טובות, לא יעלה. והטעם כתב המהרי"ק, מפני שהתפילה היא במקום קרבן התמיד שהיה בא מכספם של הציבור, ואין ראוי שיהיה אדם שליח להקריב את קרבן הציבור שלא מרצונם. (ד רנח)

בעל עבירה – העובר עבירה, כגון שמגלח זקנו בסכין, פסול מלהיות שליח צבור אפילו באקראי. וכל שכן אם הוא מחלל שבת, או ששולח את בניו ובנותיו לבתי ספר שהמורים והמורות אינם שומרי תורה ומצוות. (חזו"ע ימים נוראים לו, לח. ד רצא, רצד)

"הראיני את מראיך" ואז "השמעיני את קולך"

להלן מלל חוצב להבות אש, היוצא מלב טהור וקדוש של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל שמסר בשיעורו על שליח ציבור השולח את בניו לבתי ספר שהמורים והמורות שם אינם שומרי תורה ומצוות. (הובא בספר "מעדני המלך" ח"א עמוד קעד)

אחד מדיני שליח הציבור שיהיה ביתו ריקם מעבירות, לא רק שהוא יהיה צדיק, אלא שגם בניו לא יהיו רשעים, אם יש לו בנים רשעים זו בושה וחרפה, עד שאתה בא להתפלל לנו תוכיח את בניך, צריך שכל בניו יהיו יראי השם. אם אינו יודע לחנך מה הוא בא להתפלל? 'הראיני את מראיך' ואז 'השמעיני את קולך, כי קולך ערב ומראה נאוה'. ואם לא, הוא חס ושלום מעורר קטרוג, הוא אינו ראוי לבקש על עצמו איך יבקש על אחרים?

צריך שהחזן יהיה ירא שמים בתכלית שומר מצוות, ואין צריך לומר שאם הוא שם את בניו בבתי ספר חילונים זה סימן שהוא אפיקורוס! וכי הוא חושב שבניו ישארו יראי שמים? מה יעשה אותו הבן ולא יחטא! הרי כותב הרמב"ם דרכו של אדם להיות נמשך אחרי הסביבה שלו, ואם הוא נמצא בחברת אנשים רשעים, סופו שיהיה כמותם, והוא לוקח את בנו המסכן הזה שעדיין אין לו חוט שדרה, ושם אותו עם חברים קלוקלים, בלי כובע, בלי ברכת המזון, אוכלים ושותים בלי ברכה. וגם המורים שלהם סוררים ומורים - בן סורר ומורה, לא מאמינים בתורה מן השמים, אין כמעט אחד טוב, 'כולו סג יחדיו נאלחו, אין עושה טוב אין גם אחד', כולם רשעים פוקרים, איך אתה שם את בנך ביד האיש הזה? אתה שוחט אותו! עושה אותו קרבן! אומר תהיה לו פרנסה, רמה גבוהה בחשבון וכיוצא בזה, וכי זה רמה גבוהה? 'פן יאמרו ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת'. ומוכרח שהאיש הזה אפיקורוס, ומה שהוא שומר תורה ומצוות, רק משום שהתרגל מקטנותו להתפלל כל יום, ואם יום אחד הוא לא יתפלל ירגיש את בטנו ריקה, לכן הוא מוכרח להתפלל כדי לשכך

את חמתו. ואם היתה כוונתו באמת לשם שמים, למה ישים את בניו במקומות אלו.

צריך כל אדם לדאוג שבניו יהיה תלמידי חכמים יראי שמים. אדם בלי תורה לא שווה כלום! כל הרווחים שלו לטמיון! הכל הולך לגהינם! הוא פסול להיות שליח צבור. הפוסקים כתבו כן על אדם שהוא שוחט ובודק ושם את בניו בבתי ספר חילונים, שפסול להיות שוחט ובודק, כיון שיש בו אפיקורסות.

ויש כאלה שאינם כל כך רשעים, אבל יש להם פחד ואימה מנשותיהם כמו ממלאך המוות, יש לו אשה מרשעת והיא מדריכה את הבית, וכדי לצאת ידי חובתו עמה מחניף לה, היא רוצה את בית הספר הזה, ומה שהיא אומרת 'נעשה ונשמע', במקום שישמע לקב"ה. על זה אמרו כל ההולך בעצת אשתו נופל בגהינם, לא ילך לגהינם אלא הולך ונופל, גם הליכה לא תהיה לו - גם תקומה לא תהיה לו, לאדם שאינו שם לבו על דברים כאלה שעומדים ברומו של עולם.

בית משפט – התובע את חברו לבית משפט שכידוע אינם שופטים לפי חוקי התורה, ולא פנה לבית דין רבני, כתבו עליו הרמב"ם (סוף הלכות סנהדרין) ומרן השלחן ערוך (חושן משפט כו ס"א): הרי זה רשע, וכאילו חירף וגידף, והרים יד בתורת משה רבנו. ומכל מקום אם אין יכול התובע להוציא מהנתבע בדייני ישראל, יתבעהו לדייני ישראל תחילה, ואם לא רצה לבוא, נוטל רשות מבית דין, ואז רשאי לילך ולדון בערכאות. ע"כ. ולכן פסול הוא להיות שליח צבור אפילו באקראי. (שם לח. ד רצא)

"ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" – מי שיש לו מכשיר טלוויזיה, אינטרנט, אייפון וכיוצא בהם, וצופה בו מראות אסורות, הריהו פסול מלהיות שליח ציבור. (ד רצא)

ידועה ומפורסמת חומרת ההסתכלות במכשירים טמאים הללו, אשר כל רבותינו גדולי הדור אסרו בתכלית את ההסתכלות בהם. ומיותר לכתוב את ההרס הגדול והנורא שהם גורמים, וזאת מלבד כל האיסורים הנוראים שעובר המסתכל בהם, ובפרט באיסור: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ומגרה בעצמו את היצר הרע כשמסתכל בסרטים המלאים זימה ופריצות ותועבות אשר שנֵא ה', ואיסור מושב לצים וביטול תורה, ועוד איסורים רבים ונוראים, וגדול עוונו מנשוא. ועל הכל יביא אלוקים במשפט, ומי לא ייראֶ מיום דין הנורא. וקל וחומר אם אינו משגיח על ילדיו, שמכשירים אלו משחיתים ומוציאים אותם מדרך הישרה, ועתיד ליתן את הדין, והרי הוא חוטא ומחטיא. ומרן מלכא הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל כתב בספרו "ענף עץ אבות" (עמוד שסג), שהמסתכל בזה, פסול לעדות. ולכן, על כל מסדרי הקידושין להקפיד שלא לצרף עֵד שיש לו מהמכשירים הטמאים הללו. ולשומעים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב.

לך אין מה לפחד – לך זה לא יקרה

רבים טועים לחשוב שהם יחזיקו מכשירים טמאים כאייפון וכדומה, ולהם לא תהיה שום תקלה. אך טעות חמורה ומרה היא בידם, כי זו דרך היצר לפתות את האדם באמור אליו: 'לך זה לא יקרה', 'לך אין מה לפחד', 'אתה לא תכשל', 'עליך זה לא ישפיע', וכיוצא בטענות אלו, עד שמפילו לרדת שחת.

בספרים הובא משל לבעל תאווה גדול שהיה לו עדר כבשים, ובכל יום היה אוכל כבש שלם. יום אחד נמאס לכבשים שהוא מכלה בהם, ועל כן החליטו לברוח כולם

ליער. כאשר הבחין בדבר, רדף אחריהם לתופסם, אך הם ברחו ממנו ביתר שאת, כי ידעו להיכן רוצה להובילם, ובכל אופן לא השיגם. בעל התאווה היה קשה לו עד מאוד להיגמל מאכילת כבש בכל יום, וטיכס עצה בעצמו לקרוא אליהם מרחוק בתחנונים ופיוסים, עד שהצליח לפייס כבש אחד, ויאמר לו דע לך ידידי, כי אין לך מה לפחד ממני, כי אתה לא כבש אלא אריה, ומי בכלל יוכל לגעת בך, מי שיעיז לתת על צווארך סכין, אתה מיד תטרוף אותו. וככה היה מחדיר בו ומפתה אותו עד שהאמין הכבש שבאמת הוא אריה, והלך עמו יחד, עד שהגיעו לביתו, ויקח את סכין השחיטה וישחטהו. וככה עשה מאחד לאחד, אתה לא כבש, אתה נמר, איך לך מה לפחד מי יגע בך, עד שהגיעו לסכין השחיטה ושחט אותם אחד אחד.

והנמשל: זו היא דרכו של יצר הרע, לתעתע ולעבוד על האדם באמור אליו, אתה אריה, אתה חזק, לך לא יקרה כלום, מי יוכל להשפיע עליך, אף אחד לא יכול עליך, ואט אט האדם נופל ונופל עד שמגיע לבאר שחת. השם יצילנו.

"ברוך שעקר עבודה זרה מהבית הזה"

סיפר רבי בן ציון שלום הי"ו: פעם אחת הייתי יורד במדרגות בית הכנסת בסיום שיעורו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, והיתה השעה מאוחרת מאוד בלילה. באמצע המדרגות ניגש אל הרב יהודי מגודל שיער, נישק את ידו ואמר: אני מבקש מכבודו שיכתוב לי כמה מילים לאשתי, שאסור להחזיק מכשיר טלוויזיה בבית, כי יש בינינו ויכוח חריף בנושא. אמר לו הרב: אני אבוא לביתכם, ואשפיע עליה שאסור להחזיק טלוויזיה בבית, כי זה כלי טמא מקלקל ומשחית את נפש הילדים ואת כל בני הבית. אמר האיש: לא נעים לי שכבוד הרב יטרח ויבוא אלי, אולי יכתוב לי פתק אחד ודי בזה. אמר הרב: בלי פתק, אני אבוא לדבר עמה, ובעזרת ה' אשפיע עליה! שמח האיש ואמר: אם כן אכין את אשתי למחר לביקורו של כבוד הרב. יקבע לי הרב שעה, אימתי נוח לו? אמר הרב: אסור להמתין עד מחר, עכשיו ומיד. היכן אתה גר? השיב האיש: בשכונת רמות. "בא ניסע עכשיו יחד בזריזות", פסק הרב. נסענו לרמות עם כבוד הרב בשעה מאוחרת בלילה. הבעל התקשר לאשתו בבית ואמר לה, יש לנו הפתעה, כבוד הרב הראשון לציון מגיע עוד מעט לביתנו, כבוד גדול הוא לנו, הרב מביא ברכה אל ביתנו! האשה שמחה והכינה את הבית לקראת בואו של הרב. כשהגענו לביתם, ישב הרב ליד השולחן יחד עם הבעל והאשה והנהג ואני. כבוד הרב התחיל לדבר על ליבה דברי מוסר, עד כמה המכשיר המתועב הזה אוכל כל חלקה טובה מעם ישראל, רחמנא ליצלן. לכן תחוסי על בנייך ובנותייך! - הרב דיבר בדמעות. האשה התרגשה והחלה גם היא להזיל דמעות מעיניה, ובהתרגשות אמרה: אם כבוד הרב טרח ובא אל ביתנו, ובשעה כזו מאוחרת, סימן שהדבר חמור ביותר, בעזרת ה' מחר אני מוציאה את המכשיר הטמא מהבית. אמר הרב: לא מחר אלא עכשיו, שאמרו חז"ל (מכילתא בא פרשה ט): "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה". אני רוצה לראות במו עיני שאתם מוציאים את המכשיר הטמא ושוברים אותו.

מספר ר' בן ציון: אני והבעל הורדנו את המכשיר הטמא מקומה שלישית. במדרגות קיבל המכשיר מכה בקיר, אמרנו אחד לשני, זהירות איך אתה יורד? והרב היה יורד אתנו, שומע וצוחק, אמר: הלוא הולכים לשבור אותו, ומה בכך אם יקבל עוד מכה, והרי כתוב 'הכה תכה'... צריך לברך "ברוך שעקר עבודה זרה מהבית הזה". הורידוהו למטה לפח האשפה, ושברוהו לרסיסים, והיתה שמחה גדולה, כמעט שרקדו. והבעל

והאשה היו שמחים כפל כפליים, שהרב הופיע בביתם והביא להם ברכה והצלחה. בסיום אמרו הבעל והאשה לרב: אנחנו מודים לכבוד הגדול שעשה לנו הרב, והרב שוב בירך אותם ברכות לבביות וחמות. ואז פנה הרב לשומעיו ואמר להם: רואים אתם איך אפשר להציל נפש יהודי, ככה במסירות ובזריזות. ("עונג שבת" פרשת נח ה'תש"ע)

מציל – העובד כמציל בים מעורב או בבריכה מעורבת, או כשרוחצות שם נשים בלבד, הרי הוא פסול מלהיות שליח ציבור, וכל שכן הרוחץ בעצמו שם. ואף שמציל זה עומד שם כדי למנוע סכנת טביעה בבריכה או בים, מכל מקום אין לו להביא את עצמו לדבר זה. ומה שאמרו חז"ל שאם רואה אדם אשה טובעת בנהר, חייב להצילה ואסור לו לנהוג חסידות בעצמו, זה מדובר אחרי שקרה והזדמן לו לראות אשה טובעת, שבזה ודאי אין לו להימנע מלהציל, מה שאין כן כאן מי אמר לו להביא את עצמו למצב זה. וכבר אמרו חז"ל (ברכות סא ע"א): "כל העובר אחרי אשה בנהר, אין לו חלק לעולם הבא," וכל שכן בבריכה ובחוף ים שרוחצות שם נשים. ומלבד מה שהוא עצמו עובר עבירה חמורה בכל זמן שנמצא שם, כי קשים הרהורי עבירה יותר מעבירה עצמה, ואין אפוטרופוס לעריות, גם עובר משום מסייע בידי עוברי עבירה. (ד רצ)

בעל תשובה אמיתי – עבר עבירות ושב בתשובה שלימה, מותר למנותו שליח צבור, שאין לך דבר העומד בפני התשובה, ובמקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. (חזו"ע ימים נוראים לז)

ש"צ ספרדי בבית הכנסת אשכנזי

ספרדי הרוצה לעלות שליח צבור בבית הכנסת אשכנזי, אם יסכימו הקהל שיתפלל בנוסח הספרדים כמנהג אבותיו, יעלה. ואם לאו - אל יעלה. וכמבואר לעיל בענין נוסח אחיד.

☜ אזהרות לשליח ציבור

אין לעלות שליח ציבור שאינו מבטא את האותיות כהוגן, וכגון שקורא אות ח' כאות ה', או כאות כ' רפויה, ואות ע' כ-א', וא' כ-ע', וה' כ-א', וכל כיוצא בזה. וכבר בארנו לעיל שעל כל אדם לבטא את האותיות והניקוד כהוגן ולא בלעגי שפה. (ד רעג)

יש להקפיד שלא להאריך מדי בתיבה מסויימת, באופן שמאבד את משמעותה לרוב האריכות. וברור גם שאין להפסיק בנשימה באמצע המילה, שנמצא שמחלק את המילה לשתים. וכן אין להאריך בניגון בתיבה אחרונה של כל פיסקה מהקדיש או בסוף כל ברכה, וכגון שבאומרו: "ברוך אתה ה' מקדש השבת", מאריך במילה 'השבת', והציבור טועים ועונים 'אמן' קודם סיום הברכה. וכן יש להזהר שלא לכפול תיבה אחת פעמיים או יותר לצורך המנגינה. (שו"ת יחוה דעת חלק ב סימן ה)

לשם שמים – שליח ציבור שקולו ערב ומסלסל בקולו ומנעים בתפלתו לשם שמים, ושמח בלבו על שזכה לתת הודאה להשם יתברך בנעימה, תבוא עליו ברכה. כמו שאמרו חז"ל (פסיקתא רבתי פרשה כה) על הפסוק (משלי ג ט): "כַּבֵּד אֶת ה' מֵהוֹנֶךָ" - ממה שחננך, שאם היה קולך נאה והיית יושב בבית הכנסת, עמוד

וכבד את ה' בקולך. ובלבד שיתפלל באימה ויראה וכובד ראש, ולא יאריך מדי, מפני טורח ציבור. אבל אם אין כוונתו לשם שמים אלא כדי שישבחוהו על קולו הנעים, הרי זה מגונה, ועליו נאמר (ירמיה יב ח): "נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ". (סימן נג סי"א. חזו"ע ימים נוראים לה)

עילוי נשמה

יש ענין לעלות שליח ציבור במשך השנה וביום השנה של פטירת האב או האם, אך אין בזה חיוב כלל. וכן יש ענין לעלות עליית מפטיר בשבת לעילוי נשמתם. אך כל זה בתנאי שמבטא את האותיות כהלכה, וקורא את ההפטרה בדקדוק ובטעמים כהוגן, אך אם אינו בקי, לא יעלה שליח ציבור ולא מפטיר, אלא עליית 'משלים' ויאמר קדיש. וטוב שיקנה מפטיר ויכבד מי שיודע לקרוא את ההפטרה כהוגן. (ד רעח, שיג)

שכר לשליח ציבור

כתב הרשב"א: הגון וראוי יותר לקחת שליח צבור בשכר מאשר בהתנדבות, כי כאשר השליח צבור מקבל שכר, הוא מקפיד יותר ומתבונן ונזהר יפה בתפלתו. וגם על ידי זה, לא כל הרוצה לעלות שליח צבור, יעלה. ע"כ. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (נג סכ"ב): "שליח צבור בשכר עדיף יותר מבנדבה".

שליח ציבור שהפסיק בחזרה

שליח ציבור שלא חש בטוב ואינו יכול להמשיך, יעלה אחר תחתיו. ומהיכן יתחיל? אם הפסיק הראשון בברכות האמצעיות, מתחיל השני מתחילת הברכה שפסק זה. כגון, אם אמר ותן טל ומטר לברכה, והפסיק, חוזר השני ל"ברך עלינו". ואם הפסיק בשלוש ברכות האחרונות, חוזר לברכת רצה. ואם הפסיק בשתי הברכות הראשונות, חוזר לראש התפילה. ובברכת אתה קדוש, חוזר לתחילת אתה קדוש. והטעם בזה, כי שלוש הברכות האחרונות נחשבות כאחת, ולכן כשטעה באחת מהן, חוזר לתחילתן שזו ברכת רצה. והברכות האמצעיות, כל אחת נחשבה בפני עצמה. אך הברכות הראשונות, אף על פי שגם הן נחשבות כברכה אחת, מכל מקום כיון שאמרו קדושה, הרי ברכת אתה קדוש נחשבת כברכה בפני עצמה. ורק אם טעה בתפילת לחש בברכת אתה קדוש חוזר לראש, כגון בעשרת ימי תשובה שאמר 'האל הקדוש' במקום 'המלך הקדוש'. (סימן קכו ס"ב. ו רו)

שליח ציבור שטעה בחזרה

כל מקום שהיחיד טעה וצריך לחזור ולהתפלל, גם השליח ציבור שטעה כן בחזרה, חוזר ומתפלל. כגון: שליח ציבור ששכח לומר "יעלה ויבוא" במנחה ונזכר בסיום החזרה, חוזר להתפלל בקול רם ואומרים קדושה. חוץ משחרית של ראש חודש וחול המועד שתפילת מוסף לפניו ויזכיר בה ראש חודש ומועד, לכן אינו חוזר מפני טורח ציבור. ובכל אופן אם נזכר קודם שסיים החזרה, חוזר ל"רצה" כיחיד שטעה, ויאמרו שוב "מודים דרבנן", ולא יחזרו על ברכת כהנים שנית. (קכו ס"ג. חזו"ע חנוכה רפב. ו רד, שנד. ה"ב ו שיט)

ש"צ שאחר הקדושה טעה ודילג ברכת אתה קדוש והתחיל מיד אתה חונן, בכל מקום שנזכר לאחר מכן, חוזר לאתה קדוש וממשיך משם והלאה על הסדר. (ו רז)

☜ שליח ציבור שטעה בתפילת הלחש

ש"צ שטעה בתפילת הלחש וסיים תפילתו באופן שצריך לחזור [כגון שלא אמר ברך עלינו בחורף], לא יחזור להתפלל שנית בלחש מפני טורח ציבור, אלא יסמוך על החזרה. (סימן קכו ס"ד. ה"ב ו סי' ז)

אם טעה השליח ציבור בלחש באופן שצריך לחזור ועדיין לא סיים תפלתו [כגון שלא אמר יעלה ויבוא ונזכר בשים שלום], יחזור לרצה כדין היחיד. (חזו"ע חנוכה רפב) ואולם מכיון שאין דין זה מוסכם, שיש אומרים שימשיך ויסמוך על החזרה, ויש אומרים שיפסיק את התפילה, לכך הנכון שיחזור לתקן כיחיד, אך יחליט בדעתו שאינו מתפלל את החזרה ויעלה אחר במקומו. ואם מחמת שימתינו לו עד שיסיים, יהיה טורח ציבור, ומחמת כן אינו יכול לכוון בתפלתו, רשאי לרמוז להם בידו שיעלה מישהו אחר להתפלל חזרה. (ה"ב ו שיח)

שליח ציבור שלא הזכיר יעלה ויבוא בערבית של חול המועד וסיים תפלתו, ימשיך את הקדישים וברכו, ולאחר מכן יחזור להתפלל שנית. ואם קרה כן בערבית של שבת חול המועד, יסמוך על ברכת מעין שבע. [אבל יחיד שטעה, יחזור להתפלל, ובדיעבד ששמע מהחזן ברכת מעין שבע, יצא.] (חזו"ע חנוכה רפג. ה תקלו)

☙ דיני הקדיש ❧

לשון ארמית

הקדיש נתקן בלשון ארמית ולא בלשון הקודש, לפי שהיו רגילים לאומרו לאחר דרשת החכם שבענייני אגדה, והיו באים רבים מעמי הארץ שאינם מבינים לשון הקודש, לכך תקנוהו בלשון ארמית שהכל מבינים אותה. (טור סימן נו, ועיין שם ובבית יוסף טעמים נוספים על פי הזוהר הקדוש.)

☜ עניית 'יהא שמיה רבא מברך'

"אמר רבי יהושע בן לוי: כל העונה 'אמן, יהא שמיה רבא מברך' בכל כוחו, קורעים לו גזר דינו של שבעים שנה". (שבת קיט ע"ב, תקוני הזוהר ד ע"ב) "ובכל כוחו", היינו שיכוון בו היטב, ויענה בקול רם, ועל ידי זה תתעורר כוונתו. ומכל מקום לא יגביה קולו יותר מהשליח ציבור. אך אם כוונתו לעורר את הציבור לענות, רשאי להגביה קולו. (ב"י ושו"ע סי' נו ס"א, קכד ומשנ"ב ס"ק מז. ד שעד)

כתוב בזוהר הקדוש (תרומה קכט ע"ב): צריכים לענות 'אמן יהא שמיה רבא מברך' בכל כוחנו ולשבר כוח יצרנו הרע, כי בכוח הקדיש לשבור כוחות הסטרא אחרא המפסיקות כחומות ברזל בינינו לאבינו שבשמים, ובזה יתעלה הקב"ה בכבודו, וזוכר את בניו שהם בגלות, וזוכר את שמו המחולל בגויים. וכתב הבית יוסף (סימן נו): ומכאן יש להתבונן כמה יש לכוון בקדיש, וכמה להשתדל לענות אותו.

וכתב בספר שומר אמונים: כיון שעל ידי עניית הקדיש בכוונה ובקול רם, גורמים לבטל גזירות קשות ורעות וניצולים אנשים ממיתה, אם כן דמם ודם זרעם תלויים בך שאתה עונה בכוונה ובקול רם, כי הצלת אותם וגרמת להחיותם, ויש לך חלק בכל המצוות שהם עושים בתמידות עד סוף כל הדורות. (ד שעג)

כתב החפץ חיים: "ומן התימה על האנשים שמחפשים סגולות, ומוציאים מכספם כמה וכמה מאות ואלפים כל אחד לפי עושרו, ומעותיהם לטמיון יורדים על סגולות חיצוניות שלא יועילו ולא יצליחו, ולריק מְכַלִים כוחותיהם, הלוא יותר טוב שיעשו הסגולות שנמצאו בחז"ל". והנה לפנינו סגולה נפלאה בהישג יד כמה וכמה פעמים ביום, ובזכות זה קורעים לו גזר הדין של שבעים שנה, שאפילו אם נפסקו עליו לרעה חס ושלום, נהפך הכל לטובה. וכן כתב בספר שבט מוסר: "אין לנו כמו הסגולה החשובה והמזדמנת ביותר, כעניית 'אמן יהא שמיה רבא' המסוגלת לאין שיעור. וביותר ניתן לתמוה על האנשים שמחפשים סגולות, קמיעות, סיגופים ותעניות לכפרת עוונותיהם, ומוציאים עליהם כמה וכמה אלפים, הלוא יותר טוב שיחזיקו בקביעות במצות עניית 'אמן יהא שמיה רבא' הבאה לידם בקלות, ומסוגלת לכל הישועות לפרט ולכלל". (ד שעב, שעג)

כשעונה 'אמן, יהא שמיה רבא', יפסיק מעט בין תיבת 'אמן' ל'יהא שמיה רבא', בהיות ועניית ה'אמן' חוזרת על מה שאמר השליח ציבור קודם, ו'יהא שמיה רבא' היא התחלת בקשה בפני עצמה. (ד שצ)

בעניית 'יהא שמיה רבא מברך', יכוון פירוש המילים, שיהיה שמו הגדול של בורא העולם מבורך. (בית יוסף סימן נו)

עד היכן עונים – בני ספרד עונים 'יהא שמיה רבא' עד 'דאמירן בעלמא', שהם כ"ח תיבות, וכדעת המקובלים, וכל המשנה ידו על התחתונה. ובני אשכנז, יש שעונים עד 'עלמיא', ויש שעונים עד 'יתברך'. (בית יוסף סימן נו)

ספרדי שעונה עד "עלמיא", הרי הוא טועה, כמפורש בשלחן ערוך (סימן נו סעיף ג): "העונים עד לעלם ולעלמי עלמיא בלבד, טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמיא ליתברך". וגם אותם האומרים את הקדיש והעונים עד דאמירן בעלמא, אם מפסיקים בין עלמיא ליתברך, ואומרים: לעלם ולעלמי עלמיא, יתברך וישתבח ויתפאר וכו', טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמיא ליתברך.

כתב מרן הבית יוסף (סימן נו): לעונים עד 'עלמיא' בלבד, קשה ממה שאמרו במדרש, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי את אליהו הנביא ועמו ארבעת אלפים גמלים טעונים, אמרתי לו מה אלו טעונים? אמר לי אף וחימה כדי לתת עונש למי שמדבר בין קדיש לברכו, בין ברכה לברכה, בין פרק לפרק, בין אמן יהא שמיה רבא ליתברך. ומאחר שאסור לדבר בין יהא שמיה רבא ליתברך, משמע שצריך לענות עד יתברך? ומצאתי לרבי יוסף גיקאטלייא שכתב, אוי להם הפתאים אשר עברו ונענשו, ודאי שהמפריד בין עלמיא ליתברך, כאילו הפריד וקיצץ במקום שאין קיצוץ, ואין צריך להפריד חס ושלום אלא מדבֵּק עלמיא ליתברך, והאריך בטעם הדבר. עי"ש. על כן בני ספרד, עליהם לענות עד יתברך ולא להפסיק אחר עלמיא.

כשהאומר את הקדיש חוזר לומר יהא שמיה רבא... אחר שענו הקהל, אינו חוזר לומר גם 'אמן', אלא מתחיל יהא שמיה רבא וכו'. (ד שצב)

אם לא הספיק לענות עד 'דאמירן בעלמא', והגיע הש"צ ל'בריך הוא', לא יענה

'אמן', אבל אם הגיע הש"צ ל'דאמירן בעלמא ואמרו אמן', יענה 'אמן'. על כן, האומר קדיש, עליו לומר 'יהא שמיה רבא...' בנחת ולא במרוצה, כדי שיספיקו [בני ספרד] לענות עד 'דאמירן בעלמא', ולענות 'אמן' אחר 'דקודשא בריך הוא'. (ה"ע א צט. ד שצ, שצא)

☜ נוסחאות הקדיש

הנוסח הנכון בקדיש: לעלם **ולעלמי** עלמיא, ולא לעלם **לעלמי** עלמיא.

כן הוא הנוסח בתנא דבי אליהו, בסידור רב עמרם גאון, רב סעדיה גאון, הרמב"ם, רש"י, הרוקח, המנהיג, הרשב"א, אבודרהם, הטור ועוד. וכן תרגם אונקלוס על הפסוק: "ה' ימלוך לעולם ועד", ה' מלכותיה קאם לעלם **ו**'לעלמי עלמיא. ומהר"י אבוהב כתב לומר לעלם לעלמי עלמיא בלי ו', כדי שיהיו כ"ח אותיות. וכתב עליו מרן הבית יוסף (סימן נו), ולי נראה שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בשביל שום דרשה, וכיון שקבלנו מקדמונינו הראשונים לומר **ו**'לעלמי עלמיא, **כל המשנה ידו על התחתונה.** ואף גם זאת, יש לקיים גירסת **ו**'לעלמי עלמיא, עם מה שאמרו שצריך שלא יהיו יותר מכ"ח אותיות, כי תיבת שמיה חסר י', שכן הוא בדניאל (ב כ) **לֶהֱוֵא שְׁמֵהּ דִּי אֱלָהָא מְבָרַךְ.** (ד שצד)

הנוסח הנכון בקדיש תתקבל: קודם אבונא "דבשמיא", ולא "דבשמיא וארעא". כן הוא ברמב"ם, הרשב"א, אבודרהם, קמח סולת, כף החיים פלאג'י, שערי תפילה, מהרח"ד, כנסת הגדולה, פקודת אלעזר, ליקוטי מהרי"ח ועוד. וכתב הגאון יעב"ץ: נוסח זה דבשמיא "וארעא", לא נמצא בשום מקום, והוא סיכלות מוחלטת, כי לא יאמר על הקב"ה שהוא אבינו שבשמים ובארץ, אלא אלוקי השמים ואלוקי הארץ, או אבינו שבשמים. והמשכיל יבין וידום. ע"כ. (יבי"א ח יא אות יב)

הנכון יותר לומר בקדיש על ישראל 'יהא לנא ולכון ולהון', ולא 'ולהון ולכון'. כי הדרך בכל מקום לברך קודם את הנמצאים כאן, ואחר כך את האחרים. (ד שצז)

ישנם מבני ספרד הטועים ובמקום לומר: "יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא **מְבָרַךְ לְעָלַם**", אומרים **'מְבוֹרַךְ לְעוֹלָם'**. וזו טעות, שהרי הקדיש תוקן בלשון ארמית ולא בלשון הקודש.

ישנם טועים בקדיש על ישראל, ובמקום לומר: "דִּי בְאַתָּרָא **הָדֵין, וְדִי** בְּכָל אָתָר וְאָתָר", אומרים "דִּי בְאַתְרָא **הָדִי וְדִי**", וזו טעות גמורה, על כן יש לומר להם בנחת שיתקנו זאת, ויאמרו את הקדיש מילה במילה ובניקוד כהוגן.

עושה השלום – בעשרת ימי תשובה, בקדיש תתקבל שלאחר החזרה בלבד, יסיים 'עושה השלום', אבל בשאר הקדישים, אומר 'עושה שלום'. (ר"ה ויוה"כ בהלכה ובאגדה)

נוסח קדיש שלאחר סיום מסכת

בקדיש שאומרים לאחר סיום מסכת, הנוסח הנכון כך: יתגדל ויתקדש שמיה רבא. דהוא עתיד לחדתא עלמא שהוא עתיד לחדש את העולם, ולאחיא מתיא ולהחיות את המתים, ולשכללא היכלא ולבנות את ההיכל, ולמפרק חייא ולפדות את החיים (מן הגלות), ולמבנה קרתא דירושלם ולבנות את העיר ירושלים, ולמעקר פולחנא נוכראה מארעא ולעקור את העבודה זרה מהארץ, ולאתבא פולחנא יקירא דשמיא להדרה וזיויה ויקריה, ולהשיב את עבודת השמים הכבודה להדרה, זיוה ויקרה, ויצמח פורקניה ויצמיח את פדותו לעם ישראל, ויקרב משיחיה. בחייכון וכו'. (ד תיג)

לרוץ לשמוע קדיש

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן נו ס"א): "ישתדל לרוץ כדי לשמוע קדיש". וכל שכן שאם כבר שמע קדיש שלא יצא, אלא ימתין עד לסיום הקדיש. על כן, הנכנס לבית הכנסת כדי לקרוא לחברו, ושמע קדיש, ישתדל שלא לצאת עד גמר הקדיש.

☜ קדיש לאחר הלימוד

אחר אמירת פסוקי תנ"ך, אומרים קדיש "יהא שלמא". ולאחר לימוד תורה, אומרים קדיש "על ישראל", וקודם לכן, טוב לומר משנת "רבי חנניא בן עקשיא אומר וכו'". ומעלת הקדיש שאחר הלימוד גבוהה מאוד מאוד, על כן בסיום שיעור תורה או סדר הלימוד בכוללים וכדומה, יש לאומרו בכוונה גדולה ולא להפסידו.

כתב הרמב"ם (סדר תפלות, נוסח הקדיש): "כל עשרה מישראל או יותר שעוסקים בתורה שעל פה, ואפילו במדרשות או באגדות, כשמסיימים אומר אחד מהם קדיש". וכתב רש"י בסידורו: "כל זמן שהציבור אומרים פסוקים או משנה, צריכים לומר קדיש אחריהם". וכן מבואר בספר הפרדס, מחזור ויטרי, ארחות חיים, כל בו, אבודרהם ועוד. וכתב החיד"א (שיורי ברכה יו"ד שעו): "בספר ויקהל משה יש מעשה נורא על רוח אחד, ושם נאמר שאין דבר להגן מפני המזיקים כאמירת קדיש על מזמורי תהילים, ולכן יש להנהיג לעילוי נשמה שילמדו בכל יום מהשנה מזמורי תהלים ויאמרו קדיש". (ה"ב ד קצב)

גם אם לא היו עשרה בעת הלימוד או בקריאת התהלים, ועתה כשסיימו יש עשרה, יאמרו קדיש, אך טוב שקודם לכן, יאמרו רבי חנניא הנ"ל או ג' פסוקים. (משנ"ב סימן נה סק"ב)

הקדיש שלאחר הלימוד, אינו דוקא ליתום [כמבואר בדברי הראשונים הנ"ל], אלא שלגודל מעלתו הניחוהו ליתומים לאומרו, כי יש בו עילוי נשמה גדול. ואם אין יתום שיאמרהו, רשאי כל אחד מהציבור לאומרו ולא יפסידוהו. (פס"ת א תעז)

מעומד

נכון להשוות רגליו באמירת הקדיש. ומכל מקום בודאי שאין נכון להתחיל את הקדיש כשהוא עדיין יושב או מהלך. (ה"ע א צב. ד שפה)

מהתחלה עד הסוף

הנכנס לבית הכנסת ומצא את הציבור באמירת קדיש שלאחר לימוד וכדומה, ורוצה להצטרף ולומר עמהם, אינו רשאי להצטרף אלא אם כן הם בתחילת הקדיש ומתחיל עמהם. אבל אם מצא אותם אומרים "בעלמא די ברא כרעותיה", אינו יכול להצטרף להתחיל לומר "בעלמא די ברא...", שכל שלא התחיל מתחילת הקדיש, אין לדבריו שום משמעות, שהרי הקדיש הולך אחר תחילתו, וכל שכן אם מצא אותם בהמשך הקדיש.

שלוש פסיעות

בכל הקדישים השלמים: 'תתקבל' או 'יהא שלמא' או 'על ישראל', פוסע שלוש

פסיעות קודם אמירת 'עושה שלום'. כן כתבו הרדב"ז, ערך השלחן, שלמי תודה, דברי מרדכי כרמי, פה אליהו חמוי, קרית חנה דוד, מהר"ש טייב, שמחת כהן, מעט מים, הגר"ח פלאג'י, טהרת המים ועוד. וכן מבואר בשלחן ערוך שכתב (סימן נו ס"ה): "לאחר שסיים הקדיש, פוסע שלוש פסיעות ואחר כך אומר: עושה שלום". ע"כ. (שו"ת יביע אומר חלק ה סימן ט)

☜ עמידה בקדיש

מנהג בני ספרד שהציבור אינם עומדים בעת אמירת הקדיש וברכו, וכן המנהג אצל חלק מבני אשכנז, אמנם רבים מהם נוהגים לעמוד. (מהרי"ל, האר"י ועוד. ד שפז)

ספרדי המתפלל עם בני אשכנז, אם כל הקהל עומדים בקדיש, ראוי שגם הוא יעמוד, כדי שלא יהיה יושב בין העומדים. אבל אם ישנם כאלו שאינם עומדים, אינו צריך לעמוד. (ד שפז)

גם לנוהגים שלא לעמוד, אם כבר היה עומד בתחילת הקדיש, לא ישֵב עד שיסיים לענות 'יהא שמיה רבא... דאמירן בעלמא'. (מהרי"ל, רבנו האר"י ועוד. ד שפז)

הרואה אדם שלא ידע דין זה, וישב באמצע אמירת הקדיש, אם ברור שאם יעיר לו לעמוד, הוא לא יקפיד, טוב להעיר לו. אבל אם יש לחוש שתגרם לו בושה, אין להעיר לו. (ה"ע א צ)

מי שהיה יושב בשעת אמירת הקדיש, ועבר לידו זקן או תלמיד חכם, וקם על רגליו לכבודו כהלכה, לא יחזור לשבת עד שיסיים עניית "יהא שמה רבא" עד "דאמירן בעלמא". אולם אם לא עמד ממש על רגליו, אלא עשה הידור בלבד, וכגון שהוא עצמו גם כן זקן או תלמיד חכם, רשאי להמשיך בישיבתו. (ה"ע א צא)

העומד ורואה שתיכף מגיע השליח ציבור לקדיש, לא ראוי שימהר לשבת, מפני שניכר שעושה כן כדי לפטור עצמו מלעמוד בקדיש. על כן, בסיום ברכת מעין שבע שבליל שבת, לא ימהרו לשבת בשביל שלא לעמוד בקדיש שאחריו, אלא ישארו לעמוד עד סיום עניית 'יהא שמיה רבא...', שכל זה לא אורך יותר מחצי דקה. וכן נהג רבנו האר"י ז"ל לישאר עומד בכל קדיש שתפסו כשהוא עומד. (ה"ע א פט. ד שפח)

גאוה – ספרדי הרוצה לעמוד בעת הקדיש במקום שנוהגים לשבת, יש בזה משום יוהרא, חלילה, ולכן לא יעמוד. (ה"ע א צא)

בגמרא ברכות (לד סע"א) אמרו, אם בא לשחות [להשתחוות] בסוף כל ברכה וברכה בעמידה, מלמדים אותו שלא ישחה. וכתבו התוספות, והטעם לזה משום יוהרא. וכיוצא בזה כתב בשו"ת קול אליהו, שמאחר שפסק מרן בשלחן ערוך שאין צריך לעמוד בעת קריאת התורה, אינו רשאי להחמיר לעמוד, כמו שכתב הר"ן שאם הוא יעמוד, ייָראו האחרים היושבים כמזלזלים בתורה. ובלקט יושר (עמוד יז ענין ד) הביא את מהרא"י בשם תשובת מהרי"ח, שהמחמיר לעמוד בקדיש וברכו נקרא הדיוט.

ומעשה בבחור ישיבה ספרדי המחפש לחקות את בני אשכנז, ופעם בא להתפלל בבית הכנסת של בני ספרד מפני שמחה משפחתית, ובהגיע השליח ציבור לקדיש, קפץ ממקומו כמי שהכישו

נחש. אמר לו החכם מפני מה קפצת לעמוד בקדישׁ? ענה לו, וכי מה יש בזה, ואני רוצה להחמיר. אמר לו החכם, אין חומרא זו נובעת מעודף יראת שמים, אלא מרגשי נחיתות, של אלו שמתביישים שנולדו ספרדים, ומחפשים לחקות את בני אשכנז. הלוא אם כל כך חשקה נפשך להחמיר, מפני מה אינך נוהג בעוד חומרות והנהגות טובות של בני עדות אחרים כבני תימן ועוד. ודי בזה למבין, ותן לחכם ויחכם עוד.

איסור דיבור בקדיש

אסור לדבר בעת אמירת הקדיש. וכתב בספר חסידים (סימן נח): מעשה באחד שראה בחלום צדיק שנפטר ופניו ירוקות, אמר לו מפני מה פניך ירוקות? אמר לו משום שהייתי מדבר בקדיש. (ד שסז. ה"ב ד קצח)

לעבור לפני האומר קדיש

אין לעבור לפני האומר קדיש, אבל לאחר שגמר חצי קדיש, רשאי לעבור. (ה"ע א צב. ד שפד)

☜ קדיש לעילוי נשמה

בכלל הכיבוד שמצווה הבן לאחר פטירת הוריו, הוא לומר קדיש בי"ב חודש הראשונים, ובשאר השנים מערבית של ליל שבת שקודם יום הפטירה עד יום הפטירה. ואם אינו אומר לפחות ביום הפטירה, הרי הוא מזלזל בהוריו. (ה"ב ד קצה) וכמבואר בהרחבה בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה".

מעלת הקדיש גדולה עד מאוד, לא רק להגן על הנפטר מפני העונש, אלא גם להוסיף לו מעלות ודרגות גבוהות מאוד בגן עדן. על כן, אומרים קדיש גם על אדם צדיק גדול מאוד, לפי שמעלהו מדרגה לדרגה בגן עדן. (רבנו האר"י. ה"ע ח"ח עמוד קח)

גם אם ההורים לא השׂכילו לשמור תורה ומצוות, ולא חינכו את בניהם על ברכי התורה, בכל זאת מועילה להם אמירת הקדיש להגן עליהם מפני הפורענות, ואף להוציאם מגהינם ולהכניסם לגן עדן. ועיין עוד בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה", מעשים נפלאים ודברי חיזוק במעלת הקדיש לעילוי נשמת הנפטר.

יקפיד לומר את הקדיש כהוגן, בלי לבלוע תיבות ואותיות, ובדקדוק נכון, ובהבנת המילים שאומר, ואז הקדיש יעלה באמת את נשמת הנפטר ויגן עליו. ולא כאותם טועים שאומרים **יתקדל** או **יתקטל**, במקום **יתגדל**. וכן במקום **ויתעלה** אומר **ויתלה**, ח"ו. ובמקום **ויתהלל** אומר **ויתאללל**, ח"ו.

אם האומר את הקדיש אינו מדקדק באמירתו כהוגן, יאמר אחד מן הקהל את הקדיש אף שהוריו ברוך ה' בחיים. אך טוב שיבקש רשות מהוריו על זה, ובאמת שאין להם לחשוש, ו"שׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יֵדַע דָּבָר רָע" (קהלת ח ה).

כן דעת הגאון החיד"א שלא נכון לשגות בדמיונות שוא, ולחשוש כאילו חס ושלום ישנה סכנה כלשהי על ידי אמירת הקדיש, וכמו שכתב מהרי"ל: ופשיטא שאין להם לירא לאותם שהוריהם בחיים מלומר קדיש. ובשיורי כנסת הגדולה כתב, וגדולה מזו נוהגים הנכדים בחיי אביהם ואמם, לומר קדיש על הסבא אבי האמא שלא היו לו בנים זכרים. וכן הוא בשלמי ציבור, שדי חמד

ועוד. ומכל מקום, אם ההורים מאניני הדעת ומקפידים שבנם לא יאמר קדיש בחייהם, ישמע להם. ואדרבה ירבה יותר בלימוד התורה לעילוי נשמת סבו, וכמו שכתב בספר יוסף אומץ: "ענין הקדישים וברכו, תיקון זה אינו אלא לעמי הארץ, אבל לימוד תורה מועיל שבעתיים מכל התפילה, שעל ידי כן מכניסים את הנפטר למעלות גבוהות בגן עדן. ואם הבן מחדש חידושי תורה, אין ערוך אל הכבוד שזוכה אביו על ידי זה בישיבה של מעלה. ולכן על כל אחד, להשתדל מאוד להרבות בלימוד התורה כל מה שאפשר לו לפי חכמתו. ע"כ. (ה"ע ח"ח קטז) וכמבואר בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה".

☜ כמה אנשים יחד

פשט המנהג שאומרים את הקדיש כמה אנשים יחד. וישימו לב לאומרו כולם בשווה, ולא אחד לאט ואחד במרוצה. וישנם מקומות מועטים הנוהגים שרק אחד אומר קדיש, על פי כללי זכות קדימה. ומה טוב שגם הם יבטלו מנהגם, כי בכך יִמָּנעו מחלוקות, והכל על מקומו יבוא בשלום. (ד תז. ועיין עוד בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה")

לגמול חסד ולהפיג צער החבר, חשוב יותר מקדיש

מעשה ברבי ישראל מסלנט שנכנס לבית הכנסת להתפלל ולומר קדיש ביום פטירת אביו. בין המתפללים היה אדם שאותו יום חל פטירת בתו, ובא גם הוא לומר קדיש, אלא שלפי הדין קדמה זכותו של רבי ישראל לומר קדיש. ראה רבי ישראל שאותו אדם מיצר ודואג, שאינו יכול לומר קדיש על בתו, לכך וויתר על זכותו, והניח לאותו אדם לומר קדיש. החלו המתפללים מתלחשים זה עם זה, רבי ישראל מזלזל באמירת קדיש ביום פטירת אביו!... הגיעו הדברים לאוזני הרב, נענה ואמר: חס ושלום! חשובה עלי אמירת הקדיש עד מאוד, אבל זכות זו שנתגלגלה על ידי אבי, לגמול חסד עם אדם מישראל ולהפיג צערו, חשובה יותר ממאה קדישים שיאמר בנו.

אם אחד הקדים את חברו באמירת הקדיש, אם יש הפסק ביניהם יותר מכדי דיבור [כדי זמן אמירת 'שלום עליך רבי', והוא כשניה אחת], יענו הציבור אמן אַחַר כל אחד ואחד. אבל בהפסק פחות מזה, יענו אמן אחד ויעלה להם לכולם. (ד תט)

קול רם – צריך לומר את הקדיש בקול רם, ולא יתעצל לאומרו בלחש ויסמוך על אחרים המרימים קולם. ואף אם קולו נמוך, יתאמץ להגביה קולו עד כמה שאפשר, וכגודל המאמץ כך גודל השכר. ורק אם קולו צרוד וקשה לו, רשאי להקל בזה. (שו"ת רב פעלים. ד תז. ועיין בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה")

כתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט סימן טו אות ח): ולא פעם ראיתי אנשים שמצטרפים לאומרי הקדיש ואומרים אותו בלחש עד שקולם לא ישמע. ולכאורה אין כל תועלת באמירת קדיש בלחש, בהיות שיוצא שהציבור לא עונים כלל בגללו, ואינו מזכה כלל לציבור בקדישו, והרי זהו כל התועלת של האמירה, שיזכה על ידי כן את הציבור שיענו אחריו, וכמו שכתב החתם סופר. ובשו"ת בנין ציון כתב בחריפות על כך, כי הלוא תכלית וגדולת ענין הקדיש הוא, שכמו שעל פי דיבורו יזכו רבים לקדש שם ה', כן יזכה אביו על ידו, וכי יושג תכלית זה אם יאמרו קדיש וקולם לא ישמע, הלוא שתיקותם יפה מדיבורם, כי נראה כשקר בפיהם ותרמית בלבם לומר לרבים שבחו להשם איתנו ואִמרו אמן יהא שמיה רבא, ונשמרים לבלתי הרים קולם, לבל ישמעו רבים דבריהם ורק על דיברת השליח צבור ישבחו הצבור. עי"ש.

קדיש על ידי קטן – קטן שהגיע לחינוך, דהיינו מבן חמש/שש שנים ומעלה, ויודע למי מתפללים, יכול לומר לבדו קדיש יתום ["יהא שלמא", ו"על ישראל"], ועונים

אחריו "אמן". ובאמירת קדיש עם "ברכו", טוב שאיש גדול יאמר עמו את הקדיש. אך ילד קטן שלא הגיע לחינוך, לא יאמר קדיש לבדו כלל, אלא דוקא עם גדול. עיין בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה". [וברור שכל זה בתנאי שגופו של הקטן נקי, כי אם לא כן, אין תועלת באמירתו את הקדיש, ואין עונים אחריו אמן, וכמבואר להלן.]

הבנת הקדיש

כתב בספר ערוך השולחן (סימן נו סעיף ה): "הקדיש צריך כוונה להבין מה שאומר, ולשים לב לתפילה הקדושה הזו, ובלא כוונה אינו כלום, ומוטב שלא יאמרנה". על כן הבאנו להלן את ביאור תיבות הקדיש בקצרה:

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא יתגדל ויתקדש שמו הגדול של ה' לעיני כל העולם. בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִּרְעוּתֵיהּ בעולם שברא כרצונו, וְיַמְלִיךְ מַלְכוּתֵיהּ וימליך את מלכותו על כל העולם, וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵיהּ ויצמיח את פדותו לעם ישראל, וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ ויקרב את ביאת משיח צדקנו. בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ושכל זה יהיה בחייכם ובימיכם וּבְחַיֵּי דְכֹל בֵּית יִשְׂרָאֵל ובחייהם של כל עם ישראל בַּעֲגָלָא במהירות שלא ימשכו חבלי משיח וּבִזְמַן קָרִיב ובזמן הקרוב, וְאִמְרוּ אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם יהיה שמו הגדול מבורך לעולם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא יִתְבָּרַךְ. ולעולמי עולמים יתברך. וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדַּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא שמו של הקדוש ברוך הוא. לְעֵילָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא שִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא למעלה מכל הברכות שירות ותשבחות והנחמות (על הגאולה העתידה) שנאמרו בעולם, וְאִמְרוּ אָמֵן.

עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן החכמים וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן תלמידיהם וְעַל כָּל תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן תלמידי תלמידיהם, דְּעָסְקִין בְּאוֹרַיְתָא קַדִּשְׁתָּא שעוסקים בתורה הקדושה דִּי בְאַתְרָא הָדֵין אשר במקום הזה וְדִי בְכָל אֲתַר וַאֲתַר ושבכל מקום ומקום, יְהֵא לָנָא וּלְכוֹן וּלְהוֹן יהיה לנו ולכם ולהם חִנָּא וְחִסְדָּא וְרַחֲמֵי חן וחסד ורחמים, מִן קֳדָם מָארֵי שְׁמַיָּא וְאַרְעָא מלפני אדון השמים והארץ, וְאִמְרוּ אָמֵן.

תִּתְקַבֵּל צְלוֹתָנָא וּבָעוּתָנָא שיתקבלו תפלותינו ובקשותינו עִם צְלוֹתְהוֹן וּבָעוּתְהוֹן דְּכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל עם תפלותיהם ובקשותיהם של כל עם ישראל, קֳדָם אֲבוּנָא דְּבִשְׁמַיָּא לפני אבינו שבשמים, וְאִמְרוּ אָמֵן.

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא יהיה שלום רב מן השמים, חַיִּים וְשָׂבָע וִישׁוּעָה וְנֶחָמָה וְשֵׁיזָבָא פליטה מהגלות וּרְפוּאָה וּגְאֻלָּה וּסְלִיחָה וְכַפָּרָה וְרֶוַח וְהַצָּלָה, לָנוּ וּלְכָל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, וְאִמְרוּ אָמֵן.

עוֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו אף אם חלילה פרצה איזו מחלוקת, יסייע לנו הקב"ה לעשות שלום, כפי שהוא עושה שלום במרומיו אצל המלאכים שהם אש ומים ואין אחד מכבה את חברו, הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ, וְעַל כָּל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, וְאִמְרוּ אָמֵן. (טור, בית יוסף וערוך השלחן סימן נו)

∞ דיני עניית אמן וברוך הוא וברוך שמו ∞

הכוונה בעניית אמן

שלושה סוגי כוונות ישנם בעניית אמן, ואלו הם: **א.** ברכות שבח והודאה להשם, כברכות השחר, ברוך שאמר וישתבח. כשעונה עליהם 'אמן' יכוון: "אמת הדבר ואני מאמין בזה". **ב.** בקשות ותחינות, כגון קדיש, הרחמן שבברכת המזון וכיוצא בהם, כשעונה יכוון "כן יהי רצון". **ג.** בקשות ותחינות יחד עם שבח, כרוב הברכות שבתפילת העמידה, יכוון "אמת הדבר וכן יהי רצון". (ה"ב ו רעח)

אמרו במדרש: (ילקוט שמעוני ישעיה תכח): כל העונה אמן בכל כחו [כוונתו] - פותחים לו

שערי גן עדן, שנאמר (ישעיה כו ב): "פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גּוֹי צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים", אל תקרא "שומר אמונים", אלא "שאומרים אמן". ומכל מקום לא יגביה קולו בעניית אמן יותר מהש"צ, אך אם כוונתו לזרז את הציבור שיענו, מותר. (סימן קכד ומשנ"ב ס"ק מז)

זמן עניית 'אמן'

לא יאריך בעניית אמן מדי, שאז תאבד משמעותה. וגם לא יקצר בענייתה מדי, שנראית עליו כמשא כבד, אלא יענה כדי זמן אמירת: "אל מלך נאמן". (סימן קכד ס"ח)

אמן חטופה, קטופה, יתומה

לא יענה אמן חטופה, ולא קטופה, ולא יתומה. **חטופה** – היינו כאילו האל"ף נקודה בשוא, ואינו מבטאה יפה. וכן שלא יחטוף וימהר לענות, קודם שסיים המברך. **קטופה** – שמחסר אות ן', ואומר 'אָמֶ'. **יתומה** – עונה אמן, ואינו יודע על מה עונה. אבל אם יודע על מה עונה, אף על פי שאינו שומע את המברך, רשאי לענות. למשל: הרואה את חברו מחזיק כוס מים בידו ומברך, אך אינו שומע אותו, יענה אחריו אמן, כיון שברור שמברך 'שהכל'. (סימן קכד ס"ח. ו קסג)

ש"צ שסיים ברכה ולא המתין שיענו אמן, והתחיל מיד בברכה שאחריה, אין לענות אחריו אמן, שגם זו אמן יתומה, שכבר עברה הברכה הראשונה. וברור שעשה שלא כהוגן, ויש להוכיחו על כך, כדי שיזהר להבא. (ו קסה)

ספק אמן להקל

בכל מקום שיש ספק אם לברך ברכה מסויימת או לא, אין עונים אמן אחר המברך, שכשם שספק ברכות להקל, כך ספק אמן להקל. על כן, ספרדי השומע אשכנזי שמברך על תפילין של ראש 'על מצות תפילין', או על ההלל בראש חודש, או אשכנזיה שמברכת על מצוה שהנשים פטורות ממנה כשופר, סוכה, לולב וכיוצא בזה, לא יענה אמן, כיון שדעת מרן השלחן ערוך שלא לברכן, ולדעתו ברכתם לבטלה. ואולם רשאי לענות אמן בהרהור, או שיאמר "ברוך ה' לעולם אמן ואמן", ויאמר תיבת 'אמן' בסיום הברכה. (הרמב"ם, הרשב"ץ, הרשב"ש, יכין ובועז, פרי מגדים, הרמ"ץ, כף החיים ועוד. חזו"ע חנוכה רצו. ו קסה)

שידור ישיר

השומע קדיש או ברכה בשידור ישיר מהרדיו, עונה 'אמן'. וכן אם שומע את הסליחות הנאמרים ברוב עם דרך הרדיו או הלווין, עונה עמהם קדיש וי"ג מדות. אולם לכתחילה אין יוצאים בזה ידי חובת קריאת מגילה וכיוצא, מאחר ולא ברור אם שומע את הקורא עצמו ממש. (ד שעט. ועיין בחוברת "ימי הפורים בהלכה ובאגדה") [כתב מרן הבית יוסף (סימן קכד ס"ח) בשם רבי דוד אבודרהם, יש מפרשים "אמן יתומה", שלאחר **זמן מרובה** שסיים את הברכה ענה אמן. ודייק המשנה ברורה בביאור הלכה, שאם שהה יותר מכדי דיבור, רשאי לענות, שאין זה זמן מרובה. ומכל מקום, כשעונים הרבה אנשים 'אמן', בודאי יש מהם שהתחילו לענות תוך כדי דיבור אחרי הברכה ולא מיד ממש, ולכן אפילו מי שענה אחר כדי דיבור מהברכה, כיון שהוא בתוך כדי דיבור של הראשון, אין זו אמן יתומה, וכמו כן רשאי גם השלישי לענות בתוך כדי דיבור של השני. עיין שם.]

חינוך הקטנים

ילמד את בניו הקטנים שיענו אמן, כי מיד כשהתינוק עונה, יש לו חלק לעולם הבא. (הרמ"א קכד ס"ז)

עניית 'אמן' אחר קטן

קטן מגיל שש או שפק בן שש, אם ידוע לנו שמנקה גופו כהוגן, עונים אחריו אמן. אבל אם לא ידוע, אין עונים, שמן הסתם אין גופו נקי כראוי. וכמו כן, אינו מצטרף לזימון, אף שיודע למי מברכים. ע"פ מגן אברהם, ישועות יעקב, מגן גיבורים ועוד. ובאר בפאת השלחן: מאחר והברכה אינה יוצאת מגוף טהור, גרע יותר מברכה לבטלה שאסור לענות אמן אחריה. והגרש"ז אוירבך לא היה עונה 'אמן' אחרי הקטנים אלא 'אמ' בלי ן', שאינם מבחינים בכך, ומתלמדים לענות 'אמן', כי בדרך כלל הם שומעים 'אמן'. (פסקי תשובות ח"ב עמוד תתלא. ועיין שם בח"א עמוד תרטז, שקטנים שעדיין לא חונכו על קינוח בבית הכסא כהוגן, אין לענות אחריהם 'אמן'.) ויש להזהר בזה, שכבר כתב הרמב"ם בתשובה, כל העונה אמן אחר ברכה לבטלה או על ברכה שיש ספק בחיובה, עתיד ליתן את הדין. (שו"ת יבי"א ח"ב סימן יג, ח"ח סימן כה אות ח. ח"ט סימן קח אות קג. א רפה. ועיין לחם הפנים על קצוש"ע סימן קסה)

קטן פחות מגיל חמש, אפילו אם גופו נקי כהוגן, אין עונים אחריו אמן כלל. על כן יש לשים לב בשמחת תורה שהילדים הקטנים עולים לספר תורה, שאין לענות אחריהם אמן אלא אם כן הם מגיל חמש ומעלה, וגם גופם נקי.

כתב הריב"ש, אפילו הקטן חריף ויודע למי מברכים ולמי מתפללים, אינו כלום, והרי הוא כמי שאין בו דעת. וכן דעת הרא"ה, הריטב"א, הראב"ד, הרשב"א, הטור, מהר"ש אבוהב, וכן פסק מרן בשלחן ערוך (רטו ס"ג), פרי מגדים, פתח הדביר, שיירי כנסת הגולה, הגר"א, מאמר מרדכי, הגר"ח פלאג'י, חקרי לב, שדי חמד, ערוך השלחן, משנה ברורה, כף החיים ועוד. (שו"ת יביע אומר שם)

ברור הדבר שאף אדם גדול שאינו מנקה את גופו כהוגן, אין לענות אחריו אמן.

השומע ברכה וידיו אינן נקיות, ישפשף מיד את ידיו בבגד וכיוצא, ויענה.

בשביל עניית 'אמן' ניצולים הרשעים מגיהנם

נאמר בנביא (ישעיה כו ב): "פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֹא גּוֹי צַדִּיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים", ודרשו חז"ל (ילקוט שמעוני ישעיה תכט): אל תקרי "שומר אמונים" אלא "שאומרים אמן", שבשביל אמן אחד שעונים הרשעים מתוך גיהנם, ניצולים מתוכו. כיצד? עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש, וכל הצדיקים יושבים לפניו וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם, וחמה ומזלות מימינו של הקב"ה, ולבנה וכוכבים משמאלו, והקב"ה יושב ודורש חידושי תורה שעתיד ליתן על ידי משיח. וכיון שמסיים ההגדה, עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל באי עולם כולם עונים אמן, ואף רשעי ישראל וצדיקי אומות העולם שנשארו בגיהנם, עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם, ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב"ה. והוא שואל מה קול הרעש הגדול אשר שמעתי? ומשיבים מלאכי השרת ואומרים לפניו: רבונו של עולם, אלו רשעי ישראל וצדיקי אומות העולם שנשתיירו בגיהנם שעונים **אמן** ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם ביותר, ואומר מה אעשה להם יותר על דין זה, יצר הרע גרם להם.

באותה שעה נוטל הקב"ה מפתח של גיהנם בידו ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים, ואומר להם לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם. מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמונה אלף שערי גיהנם, וכל גיהנם וגיהנם שלש מאות פרסה [פרסה כ-4 ק"מ] ארכו, ושלש מאות רחבו, ועוביו אלף פרסה, ועומקו מאה פרסה, וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות. מה עושים מיכאל וגבריאל באותה שעה? תופסים ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם, כאדם שהוא מקים את חברו ומעלהו בחבל מתוך הבור. ועומדים עליהם באותה שעה, ורוחצים וסכים אותם ומרפאים אותם ממכות של גיהנם, ומלבישים אותם בגדים נאים, ומביאים אותם לפני הקב"ה ולפני כל הצדיקים כשהם מכוהנים ומכובדים, שנאמר: "כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו", "כהניך" - אלו צדיקי אומות העולם שהם כהנים להקב"ה בעולם הזה, כגון אנטונינוס וחבריו. "וחסידיך" - אלו רשעי ישראל שנקראו חסידים, שנאמר: "אספו לי חסידי", וכשנכנסים לפתח גן עדן, נכנסים מיכאל וגבריאל תחילה ונמלכים בהקב"ה, ומשיב הקב"ה ואומר להם: הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי, וכיון שנכנסו נופלים על פניהם ומשתחווים לפניו ומברכים ומשבחים שמו של הקב"ה. מיד צדיקים גמורים וישרים היושבים לפני הקב"ה, נוהגים הודאות ורוממות להקב"ה, שנאמר (תהלים קמ ידּ): "אַךְ צַדִּיקִים יוֹדוּ לִשְׁמֶךָ, יֵשְׁבוּ יְשָׁרִים אֶת פָּנֶיךָ", ואומר (תהלים קז לב): "וִירֹמְמוּהוּ בִּקְהַל עָם וּבְמוֹשַׁב זְקֵנִים יְהַלְלוּהוּ". ע"כ.

עניית אמן בעת פסוק של קללה

הקורא פסוק שיש בו קללה, כגון "וחרה אף ה' בכם", ושמע ברכה או קדיש, יענה אמן, ואין לבטל ענייתו מפני החשש שנראה כעונה אמן על קללה, כיון שכלפי שמים גלוי וידוע שכוונתו לטובה, ובפרט שביטול עניית אמן הוא חמור ביותר, ובזוהר הקדוש הפליאו מאוד בעונש מי שאינו עונה אמן שיורד לגהינם ואינו עולה. רק שלכתחילה יזהר שלא יבוא לידי כך. (ה"ע א רמז)

"ברוך הוא וברוך שמו"

כל ברכה שאדם שומע, טוב שיאמר אחר הזכרת שם ה' "ברוך הוא וברוך שמו". ולכן על השליח ציבור להמתין מעט בסוף כל ברכה שאומר בתפילת החזרה, כדי שיספיקו השומעים לענות "ברוך הוא וברוך שמו", ואחר כך יחתום הברכה ויענו 'אמן'. כן כתב הטור (סימן קכד): ושמעתי מאבא מורי הרא"ש ז"ל שהיה אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום 'ברוך הוא וברוך שמו', כמו שאמר משה רבנו "כי שם ה' אקרא - הבו גודל לאלהינו". והרי אפילו כשמזכירים צדיק בשר ודם צריך לברכו, שנאמר "זכר צדיק לברכה". (ו קנח)

בברכה שיוצאים בה ידי חובה, כקידוש, הבדלה, מגילה, שופר וכיוצא בהן, לא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו', שהרי השומע שיוצא ידי חובה נחשב כמברך בעצמו, והרי זה כאומר: "ברוך אתה ה', ברוך הוא וברוך שמו, אלוקינו מלך העולם...", שזה הפסק. גם כי פעמים בעוד שהוא באמירתו, המברך המשיך את הברכה 'אלוקינו מלך העולם', ונמצא שלא יצא ידי חובה.

כל המקור לעניית ברוך הוא וברוך שמו, הוא מנהג שנהג הרא"ש לעצמו ולא הורה כן לאחרים. וכמו שכתב הגר"ח בן עטר, הרא"ש לא הורה כן בהוראותיו, מפני שאין לזה עיקר בגמרא. וכולם מודים שאין בזה חיוב מן הדין כלל. ואם אפשר לצאת ידי חובת כל הדעות

ולא לענות, בודאי שכך עדיף, מאשר להתעקש ולקיים מנהג המפוקפק לדעת רבים מהפוסקים. (ו קנח) ובאמת שרבו הפוסקים הסוברים שלא לענות "ברוך הוא וברוך שמו" בברכות שיוצאים בהן ידי חובה, ומהם: פני יצחק אבולעפייא, מהר"ש אבוהב, דגול מרבבה, מגן אברהם, חידושי הרז"ה, הגאון רבי דוד פארדו, מהר"י עייאש, הגר"א, מחנה חיים, תורת חיים סופר, מגיד תעלומה, החוזה מלובלין, טהרת המים, בן פורת יוסף, כף החיים, שמח נפש, אפרקסתא דעניא ועוד. וכל שכן לפי מה שכתב הגאון רבנו זלמן שאפשר שאם ענה, לא יצא ידי חובתו, כי הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, וצריך להזהיר לרבים הנכשלים בזה. גם הערוך השלחן כתב, שאסור לענות שהרי זה הפסק, וההמון אינם יודעים זאת, ואינם יוצאים ידי חובה. וכן דעת הגאון רבי משה פיינשטיין. ומה שיש טענו שאותם שנהגו לענות יש להניחם במנהגם, כבר כתב השדי חמד, שנהגו כן משום שלא כולם יודעי ספר, ולא ידעו שיש לחלק בין ברכה שיוצאים בה לברכות החזרה וכיוצא. וכן כתב בדברי יעקב, שבטעות נהגו כן ויש לבטל מנהגם. ואף הגאון החסיד רבי אלעזר בן טובו שהיה ראב"ד לעדת המערבים בירושלים קרא תגר על הנוהגים לענות. ובספר משא חיים כתב, שמנהג שהוא נגד רוב הפוסקים, אין להחזיקו ולכותבו בספר, אפילו אם אין יכולת לבטלו. וכתב הריב"ש בשם הר"ן, שבענייני התורה והמצוה, אין לנו להניח הדרך שדרכו בה רבותינו הפוסקים, ונכניס עצמנו במשעול הכרמים, שלא מדוחק כלל. ובכלל, לא ראינו שום טענה וסיבה בדברי המחזיקים בכח במנהג לענות, וכל טענתם מפני שכך נהגו ולא יותר. ועיין בספר מגן אבות (ק, שצט). (שו"ת יביע אומר ח סימן כב אות ח. ועיין בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה" בברכת ההדלקה)

דיני תפילת נדבה

"לִבִּי וּבְשָׂרִי יְרַנְּנוּ אֶל אֵל חָי" (תהלים פד ג)

אדם שהתפלל, ומרוב תשוקתו ואהבתו להשם יתברך, נכספה נפשו וגבר חשקו להתפלל עמידה נוספת, מן הדין היה רשאי להתפלל, ובלבד שיוסיף בקשה חדשה באחת מהברכות האמצעיות, כדי שתֵּראה תפילתו נדבה ולא חובה. במה דברים אמורים? באדם שהוא זריז וזהיר ואמיד בדעתו שיכול לכוון בתפילתו מתחילה ועד סוף, אבל אם אינו יכול לכוון יפה, עליו נאמר (ישעיה א יא): "לָמָּה לִּי רֹב זִבְחֵיכֶם יֹאמַר ה'", והלואי שיכוון בשלוש תפילות שבכל יום (סימן קז ס"ד). על כן, כיום כמעט ולא מצוי מי שיכול לכוון בכל התפילה, ולכן אין ראוי להתפלל תפילת נדבה, לבד ממקרים מסוימים שיש לו ספק בתפילה, וכמבואר להלן.

שבת. מוסף.

בשבת ויום טוב, אין מתפללים נדבה. כיון שאין מקריבים בימים אלו קרבן נדבה. וכן תפילת מוסף, אין מתפללים אותה נדבה. כיון שאין יחיד יכול להתנדב קרבן מוסף. (סימן קז ס"א)

דיני ספק וטעות בתפילה

ספק התפלל

המסופק אם התפלל, עליו להתפלל שוב, ויתנה ויאמר: אם לא התפללתי, הריני מתפלל לחובתי. ואם התפללתי, תהא תפלתי נדבה. ואין הבדל בין שחרית ומנחה לערבית [שקבעו את ערבית חובה ככל התפלות]. (ה תקכה)

המסופק אם התפלל בשבת ויום טוב, יש מקום לומר שגם כן יתפלל בתנאי של נדבה. ואף שמרן השלחן ערוך (סימן קז) פסק שלא מתפללים תפילת נדבה בשבת, כי לא מקריבים קרבן

נדבה בשבת, אבל מאחר וזו מחלוקת כמבואר בטור ובבית יוסף, ולדעת רב האי גאון, והרי"ף ועוד מתפללים נדבה בשבת, כי רק קרבן נדבה לא מקריבים מפני חילול שבת, אבל בתפילה לא שייך חילול שבת. נמצא שיש לנו ספק ספיקא, שמא לא התפלל, ושמא מתפללים נדבה בשבת. (עיין חזון עובדיה שבת א עמוד שצה. ועיין עלון "ותתענג בדשן" גליון 2)

טעה בתפילה

מי שטעה ודילג ברכה אחת מהברכות האמצעיות, ונזכר לאחר כמה ברכות, צריך לחזור לברכה שהחסיר, ולהמשיך משם והלאה על הסדר. (ה תקמד)

טעה והזכיר מעין המאורע שלא בזמנו, כגון שהזכיר יעלה ויבוא או על הניסים בסתם יום שאינו ראש חודש ולא חנוכה או פורים, יחזור להתפלל בתנאי נדבה. ואם טעה כן בתפילת תשלומין, אינו חוזר כלל. (סימן קח סי"ב. ה"ע א קפ. ה תרי)

התנמנם

מי שהתנמנם באמצע התפילה, והסתפק לאיזו ברכה הגיע, ימשיך מאחרי אותה ברכה שברור לו שאמרה. (ירושלמי, וכן פסקו הרשב"א, המאירי, הרשב"ץ, אור זרוע, אוהל מועד, אבודרהם, רבי דוד עראמה ועוד) ומבואר בירושלמי שאין אומרים ספק ברכות להקל בעמידה, שכיון שאם חיסר אפילו ברכה אחת, לא יצא ידי חובתו וכל ברכותיו לבטלה, לכן עדיף לחזור מספק שאז יוכל להמשיך ללא חשש, וגם יצא ידי חובת תפילה, מאשר שימשיך להתפלל וכל ברכותיו יהיו ספק לבטלה, וגם שמא לא יצא ידי חובת התפילה. (ה"ע א קפא. ה תקמ)

המתפלל ומצא עצמו אומר: "במהרה בימינו", ואינו יודע אם הוא בברכת "למינים ולמלשינים" שאומרים בה "ותכלם ותכניעם במהרה בימינו", או שהוא בברכת "תשכון" שאומרים בה "בנין עולם במהרה בימינו", יחזור לברכת למינים, ויחתום: "ברוך אתה ה' שובר אויבים ומכניע זדים", וימשיך משם והלאה על הסדר. (ה תקמב)

כמו כן, המתפלל ומצא עצמו אומר: "דוד עבדך מהרה", ואינו יודע אם הוא בברכת "תשכון" שאומרים שם "וכסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין", או שהוא בברכת "את צמח" שאומרים שם "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", יחזור לברכת תשכון, ויחתום: "ברוך אתה ה' בונה ירושלים", וימשיך את צמח דוד והלאה.

ישוב הדעת

הטועה בתפילתו באופן שצריך להתפלל שוב, לא יתחיל מיד את העמידה, אלא לאחר שעקר רגליו ואמר 'עושה שלום', ימתין מעט כדי הילוך ארבע אמות [כ-2 מטר], כדי שתתיישב דעתו להתפלל בתחינה ובכוונה. ואם אין דעתו מיושבת עליו לכוון שוב בתפילה, יאמר לשליח ציבור שיוציאו ידי חובה בחזרה, ולא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו' אלא 'אמן', ולא יאמר 'מודים דרבנן'. וישתחווה בברכות שמשתחווים בהן. [ואם שומע ברכת כהנים, יענה 'אמן' כנ"ל.] ובסיום החזרה יפסע לאחוריו שלוש פסיעות, ויאמר 'עושה שלום'. (ה תצא, תקנו)

נשים

אשה שטעתה בתפילה דינה כדין האיש שטעה. ואפילו אם התפללה כבר תפילה אחת, והחמירה על עצמה להתפלל תפילה נוספת וטעתה בה, דינה כדין האיש. כי מאחר שמתפללת היא, צריכה תפילתה להיות כהלכה. (חזו"ע חנוכה רפג, ה תקה)

נזכר שהתפלל

המתפלל ולפתע נזכר שכבר התפלל, יפסיק אפילו באמצע הברכה, ויאמר: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד". במה דברים אמורים? בתפילות שחרית ומנחה, אבל בערבית, ימשיך להתפלל, ויכוון שמכאן והלאה תהיה תפילתו נדבה, ויוסיף בקשה חדשה באחת מהברכות האמצעיות. והטעם לזה, כי מאחר ותפילת ערבית עיקרה רשות, רשאי לסיימה בתורת נדבה, כי אף מתחילה התפלל אותה לא בתורת חובה גמורה, לא כן בשחרית ומנחה שהם חובה ובמקום קרבן, ולא שייך שיהיה חצי קרבן חובה וחצי קרבן נדבה. (הרמב"ם, המאירי, ארחות חיים, אוהל מועד. מאורי אור, חמד משה, תעלומות לב, חיי עולם, כף החיים ועוד. ובצירוף דעת הראב"ד, הרשב"א והמאורות שבכל תפילה ימשיך בתורת נדבה. ה תקלב)

שליח ציבור שנזכר באמצע החזרה שכבר התפלל, ימשיך ולא יפסיק. כיון שמתחילה לא התפלל על דעת חובה, אלא כדי להוציא את מי שאינו בקי. (ה תקלה)

דיני תפילת תשלומין

מה היא תפילת תשלומין?

מי שטעה או נאנס ולא התפלל [שחרית או מנחה או ערבית], יש לו תקנה להתפלל עמידה נוספת עם התפילה הבאה, והיא הנקראת 'תפילת תשלומין', שמשלים את התפילה הקודמת שהחסיר. למשל: אם לא התפלל שחרית, מתפלל שתי עמידות במנחה, העמידה הראשונה למנחה והשניה לתשלומין. וכן, אם לא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתים, הראשונה לערבית והשניה לתשלומין. ואם לא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתים, הראשונה לשחרית והשניה לתשלומין. אבל אם לא התפלל מוסף, אין לו תשלומין. (סימן קח סעיפים א, ב, ו)

אין תשלומין אלא לתפילה האחרונה הסמוכה, ולא לתפילה שקודם לה. על כן, אם לא התפלל שתי תפילות כשחרית ומנחה, אין לו תשלומין לשחרית, ומתפלל רק ערבית שתים, הראשונה לערבית והשניה לתשלומי מנחה. וטוב שיתפלל עוד תפילה בתנאי נדבה, ויחדש בה איזו בקשה. (סימן קח סעיפים ד, ה. ה תקצא)

סדר התשלומין

בסיום התפילה הראשונה לאחר שאמר 'עושה שלום', ימתין מעט כדי הילוך ארבע אמות [2 מטר], כדי שתתיישב דעתו להתפלל בתחינה ובכוונה שוב (סימן קה). ולכתחילה טוב שיאמר אשרי יושבי ביתך, ואחר כך יתפלל תשלומין. (קח ס"ב)

סמוך לתפילה הראשונה

לכתחילה יתפלל את התשלומין סמוך לתפילה הראשונה, ואם שכח להתפלל אותה בסמוך, רשאי להתפלל כל שלא עבר זמן התפילה הסמוכה. וקודם

שיתפלל, יתנה: אם אני חייב בתשלומין, הרי זו לחובתי. ואם לאו, הרי זו לנדבה. והטעם שצריך להתפלל את שתיהן בסמוך, כתב הרשב"א שכיון שהוא עוסק עדיין בתפילה, חוזר ומשלים מה שטעה בתפילה, אבל אם עבר זמן, לא, שהרי אמרו: טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל "ערבית שתים", טעה ולא התפלל שחרית, מתפלל "מנחה שתים", ולמה לא אמרו טעה ולא התפלל מנחה, "חוזר ומשלימה כל הלילה", או טעה ולא התפלל שחרית קודם חצות, "מתפלל לאחר חצות". (בית יוסף ושו"ע סימן קח ס"ג. ה"ע א קע, קעא. ה תקפה)

אחר שסיים את התפילה הראשונה, רשאי להמתין מעט, כדי שלא להפסיד את עניית הקדיש וכו'. על כן, אם מתפלל ערבית שתיים, ימתין לעניית קדיש וברכו, ואחר כך יתפלל תשלומין. (ה"ע א קע. ה תקסט, תקפה)

תשלומין במנין

טוב להתפלל תפילת תשלומין במנין, אם אין לו טרחה יתירה בכך, וכגון במקום שיש הרבה מנינים זה אחר זה. (חזו"ע חנוכה רפב)

חזרת השליח ציבור

גם תפילת החזרה יכולה להחשב כתפילת תשלומין, על כן מי שנאנס ולא התפלל ערבית, ועלה שליח ציבור בשחרית, יכוון בחזרה שהיא לתשלומין של ערבית, ואינו צריך לחזור ולהתפלל תפילה שלישית לתשלומין. אולם, אם לא עלה שליח ציבור, לכתחילה לא יסמוך על שמיעת החזרה, אלא יתפלל תשלומין בעצמו. ובדיעבד שכיוון לצאת ידי חובה בשמיעת החזרה, יצא. והטעם שלכתחילה אין לצאת ידי חובה בשמיעת החזרה, מאחר ותקנת החזרה להוציא רק את מי שאינו בקי להתפלל, או שהתפלל ולא אמר יעלה ויבוא שצריך לחזור, אבל בלא זה, יתפלל בעצמו.

מי שנאנס ולא התפלל שחרית, לא יסמוך על חזרת השליח ציבור במנחה כלל, אלא יתפלל בעצמו. כי יש אומרים שדוקא בערבית שעיקרה רשות, די בדיעבד בשמיעתו מהש"צ, אבל בתשלומי שחרית, לא יוצא ידי חובה. (חזו"ע חנוכה רסא. ה תקעג. ה"ב ו כג)

מעין שבע

אם לא התפלל מנחה ביום שישי ועלה שליח ציבור בערבית של שבת, יכוון לצאת ידי חובה בברכת מעין שבע לתשלומין. אבל יחיד שלא התפלל מנחה, עליו להתפלל ערבית שתים של שבת. ובדיעבד שהתכוון לצאת ידי חובה מהשליח ציבור בברכת מעין שבע וכיוון להוציאו, יצא. (ה תקצג)

שוגג

אין תפילת תשלומין אלא לאדם שלא התפלל בשוגג, כגון שחשב שהתפלל ואחר כך הוברר לו שלא התפלל, או שהיה אנוס ולא יכל להתפלל, או שהיה טרוד בממונו שלא יבוא לידי הפסד, או שהתעסק בעסקיו וחשב שיספיק להתפלל, ובין כך ובין כך עבר זמן התפילה, אבל אם במזיד לא התפלל, דהיינו בלי שום טירדה ואונס, אין לו תשלומין. (סימן קח סעיפים ז, ח. ה"ע א קעז, קעח. ה תקעז, תקעח)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קח ס"ח): מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו

השעה, וכן מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבוא לידי הפסד, ועל ידי כך הפסיד מלהתפלל, כולם חשובים אנוסים, ויש להם תשלומין. ע"כ.

"אוכל מפירותיהם בעולם הזה"

מעשה בשני יהודים שותפים מפרס שהיו קונים ומוכרים כלים ישנים, כסאות, מיטות, בגדים משומשים וכיוצא בהם. והנה ביום אחד בלכתם בדרך, נותר זמן מועט לתפילת מנחה, ולפתע הציע להם איזה גוי לקנות מטות, מזרונים ושאר כלי מיטה בזול. אחד השותפים אמר שאינו קונה עכשו אלא הולך להתפלל מנחה, ואילו חברו, שהתפתה אחר הרווח, לא רצה לבוא עמו, ואמר לשותפו שאם אינו בא עמו עתה, אזי בחפצים הללו לא יהיו שותפים. החבר לא התפעל מכך, והלך לבית הכנסת להתפלל מנחה. בסיום התפילה, החליט ללכת אף הוא למקום המכירה, אולי נותר משהו לקנות, אולם ראה כי חברו קנה הכל ולא השאיר אלא מזרן אחד ישן מאוד וקרוע שלא רצה לקנותו כלל. חשב בליבו, שלפחות יקנה מזרן זה, יקחהו לביתו, יתפור אותו, ויוכל למוכרו ולהרוויח כמה פרוטות. קנה אותו בפרוטות מועטות, בא לביתו, וקרע את הכיסוי העליון כדי לתפור כיסוי חדש. להפתעתו, מצא בתוך המזרן מטבעות זהב מפוזרות שהחביאום שם, והתעשר עושר גדול. זהו שאמרו חז"ל (פאה פ"א מ"א): "אוכל מפירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא".

שיכור

אם היה שיכור, כגון ששתה ביום פורים עד שהשתכר, ומחמת כן לא התפלל מנחה עד שעבר זמנה, הרי הוא נחשב אנוס ומתפלל ערבית שתים. (סימן קח ס"ח)

תפילות שאינן שוות

גם אם התפילה שהחסיר, היא תפילה שונה מהתפילה שמתפלל עתה, יש לה תשלומין. על כן, אם לא התפלל מנחה ביום שישי, מתפלל ערבית שתים של שבת. וכן אם לא התפלל מנחה בערב ראש חודש, מתפלל ערבית שתים של ראש חודש, ומזכיר 'יעלה ויבוא' בשתיהן. ואם לא הזכיר 'יעלה ויבוא' בשתיהן, או שהזכיר בראשונה ולא בשניה, יצא. ואם הזכיר בשניה ולא בראשונה, מן הדין יצא, אך טוב שיחזור בתנאי של נדבה. (ויבואר הטעם להלן. (סימן קח ס"ט. ה תר)

גאון עוזנו רבנו יוסף חיים זיע"א, מבאר מה הענין שתפילת התשלומין היא כתפילה של עכשיו ולא כתפילה הקודמת? וממשיל משל, לאדם שהזמין אורח לביתו לסעוד, בנוהג שבעולם, אותו מאכל שאוכל בעל הבית, נותן גם לאורחו לאכול עמו, אבל לא נאה שבעל הבית יאכל מאכל אחד ויתן לאורחו מאכל אחר. כך התפילה שעתה זמנה, היא כבעל הבית המארח את תפילת התשלומין, הנאה ביותר שהתפילה האורחת תהיה כנוסח התפילה הקבועה ולא תפילה אחרת.

טעה בתשלומין

אם נאנס ולא התפלל שחרית שעליו להתפלל מנחה שתים, וטעה והפך ביניהם, וכיון שהראשונה לתשלומין והשניה למנחה, יצא ידי תפילת מנחה, אך לא יצא ידי תפילת תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל עוד תפילה לשם תשלומין. וטוב שיתנה שאם אינו חייב לחזור, תהיה תפילתו נדבה. (סימן קח ס"א. ה"ע א קע. ה תקסו)

אם נאנס ולא התפלל מנחה של שבת, מתפלל במוצאי שבת שתים של חול,

ומזכיר 'אתה חוננתנו' בראשונה ולא בשניה. ואם טעה והזכיר בשתיהן או לא הזכיר כלל, יצא. ואם הפך והזכיר בשניה ולא בראשונה, יצא ידי חובת ערבית בשניה, וחוזר להתפלל תשלומין למנחה. על כן, אם לא הזכיר בראשונה, לא יזכיר גם בשניה, כדי שלא יעשה את הטפל עיקר. ובכל אופן, אם התכוון בפירוש שהראשונה לערבית והשניה לתשלומין, רק שטעה והזכיר בשניה ולא בראשונה, יצא ידי חובת שתיהן. (סימן קח ס"י. חזו"ע שבת א שס. ה"ע א קעד. ה תקצה. ה"ב ו ס)

יש להתבונן, הרי לעיל בארנו שהמתפלל תשלומין בליל ראש חודש אומר יעלה ויבוא גם בתפילה השניה של התשלומין, ומדוע כאן לא אומר אתה חוננתנו בתפילת התשלומין? ויש לומר, מאחר ויעלה ויבוא הוא הזכרת **מעין המאורע** של ראש חודש, וכיון שהתשלומין היא כאותה תפילה שמתפלל עתה, לכן עליו לומר בשתיהן יעלה ויבוא. לא כן 'אתה חוננתנו' אינו מעין המאורע של מוצאי שבת, אלא תקנת חכמים למצות **הבדלה** בין קודש לחול, [כמבואר בגמרא (ברכות לג ע"א): בתחילה כשעלו עם ישראל מגלות בבל לבנין בית המקדש השני, היו דחוקים בפרנסתם, ולכן קבעו אנשי כנסת הגדולה את ההבדלה בתוך התפילה באמירת 'אתה חוננתנו', וכשראו לאחר זמן שהעשירו הציבור ויש ביכולתם לקנות יין, קבעו את ההבדלה על הכוס. וכשראו שוב שהציבור נעשו עניים, חזרו וקבעו את ההבדלה בתפילה לעולם, אף אם יעשירו בעתיד (רשב"א). נמצא שאין מזכירים אתה חוננתנו בתפילה אלא בשביל מצות הבדלה,] ומאחר שכבר הבדיל בתפילה הראשונה, מה לו לחזור להבדיל שוב בשניה. ולכן, אם הפך והבדיל בשניה ולא בראשונה, הראה שתפילתו הראשונה היא לתשלומין שבה לא מזכירים אתה חוננתנו, והתפילה השניה היא לערבית שבה מזכירים, לכן לא יצא. אבל אם הבדיל בשתיהן או לא הבדיל בשתיהן, לא הראה שתפלתו הראשונה לתשלומין, לכן יצא ידי חובה. לא כן בראש חודש שצריך להזכיר בשתיהן יעלה ויבוא, לכן אם טעה ולא הזכיר בשתיהן, או אפילו הזכיר רק בשניה ולא בראשונה, יצא, שלא הראה בזה שתפילתו הראשונה לתשלומין והשניה לערבית, מאחר וצריך להזכיר בשתיהן, והריהו ככל אדם שהתפלל ערבית בראש חודש ולא אמר יעלה ויבוא שאינו חוזר. ומכל מקום כיון שיש אומרים שצריך להזכיר יעלה ויבוא רק בראשונה ולא בשניה, כי השניה באה לתשלומין למנחה של חול שאינו ראש חודש, ולדבריהם אם אמר בשניה ולא בראשונה, הראה שתפלתו הראשונה לתשלומין, ותפלתו השניה לערבית ולא יצא, לכן טוב שיחזור בתנאי של נדבה. (הרשב"ץ. ה"ע א קעו. ה תרא)

אם לא התפלל ערבית של מוצאי שבת, מתפלל שחרית שתים. ואם כבר הבדיל על הכוס, אין צריך לומר אתה חוננתנו כלל. אבל אם עדיין לא הבדיל, יאמר באחת מהן. (חזו"ע שבת ב שפד)

אם טעה בשבת במנחה והתפלל של חול, מתפלל במוצאי שבת שתים, ואת השניה יתפלל בתנאי של נדבה. וכן אם לא הזכיר יעלה ויבוא במנחה בראש חודש, ונזכר בלילה כשכבר עבר ראש חודש, מתפלל ערבית שתים, ואת השניה יתפלל בתנאי נדבה. (סימן קח סי"א)

אם טעה במנחה של ראש חודש שחל ביום שישי ולא אמר יעלה ויבוא, כיון שאין מתפללים נדבה בשבת, יבקש מהשליח ציבור שיוציאו ידי חובה בברכת מעין שבע. וכן אם טעה בימי הקיץ במנחה של יום שישי ואמר ברך עלינו במקום ברכנו, יצא ידי חובה מהשליח ציבור בברכת מעין שבע. (ה תרה, תרו) [ויש מקום לומר שרשאי להתפלל בתנאי של נדבה, משום ספק ספיקא, שמא צריך לחזור ולהתפלל, ושמא מתפללים נדבה בשבת. (עיין חזו"ע שבת א עמוד שצה)]

קטן

ילד קטן שחינכוהו כהלכה להתפלל שלוש תפילות בכל יום, ושכח או נאנס ולא התפלל תפילה אחת, טוב לחנכו לתפילת תשלומין. (ה תקכא, תקפד)

נשים

אשה הרגילה להתפלל שלוש תפילות בכל יום, ושכחה או נאנסה ולא התפללה תפילה אחת, יש לה תשלומין בתפילה הסמוכה. (ה תקפג)

☙ אמירת דברים שבקדושה ❧

קדושים תהיו

נאמר בתורה (דברים כג טו): "וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ, וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר". מכאן למדו חז"ל, שאסור לומר כל דבר שבקדושה כקריאת שמע, תפילה, דברי תורה וברכות, כשערוותו מגולה, או כשרואה ערוות אדם אחר. ואולם להרהר בדברי תורה, מותר. ועל כן, המתקלח באמבטיה שאין שם בית כסא, רשאי להכניס שם טייפ, כדי לשמוע דברי תורה בעת שמתקלח. אבל אם יש שם בית כסא, אסור אפילו ההרהור בדברי תורה. (סימן עד. ה"ע א קיח. ד תרנא, תרע)

ערוות תינוק – לכתחילה לא יקרא קריאת שמע בפני ערוות תינוק, אבל לברך מותר. כי יש מחלוקת אם יש איסור בתינוק, לכן מחמירים בקריאת שמע שצריך בה כוונה יתירה. (ה"ע א קטז. ד תרנד. ועיין בחוברת "ברית מילה בהלכה ובאגדה" בברכת המוהל מול ערות התינוק)

הפסק בין ליבו לערוה

גם כשערוותו מכוסה, עדיין אינו רשאי לומר דברים שבקדושה כשלבו רואה את הערוה, דהיינו, כשאין הפסק בין לבו לערוה. ולכן, הלובש חלוק לבד או המכוסה בשמיכה לבד ללא שום בגד, צריך לכסות לבו בבגד או לחצוץ בחגורה בין לבו לערוה. וכמו כן, יועיל לו אם ישלב ידיו על גופו חזק תחת לבו. ואם לא הפסיק בין לבו לערוה כנ"ל, אסור לו לומר דברים שבקדושה, אך להרהר מותר. ואולם, הלבוש בגד תחתון, מותר לו לומר דברים שבקדושה, שהרי הגומי שבבגד מפסיק בין לבו לערוה. (סימן עד סעי' א-ג)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן עד סעי' א-ג): היה ישן ערום בטליתו, צריך לחוץ בטלית על לבו ואז יקרא, משום שלבו רואה את הערוה אסור. [פירוש, ידביק הטלית על לבו, כדי שיהיה הפסק בין לבו לערוה. ואם לא עשה כן, אסור לקרוא, שאף שלבו מכוסה בטלית שעל כל גופו, הרי עדיין אין הפסק דבר בין לבו לערוה]. הרוחץ ערום במים צלולים ורוצה לשתות, יכסה בבגד ממטה ללבו, כדי שלא יהיה לבו רואה את הערוה כשיברך. ודוקא בבגד, אבל בידים לא נחשב כיסוי [שאין גוף מכסה גוף]. ואם מחבק גופו בזרועותיו, הרי זה נחשב הפסקה, [שכיון שאין דרכם של בני אדם לחבק עצמם כך, והוא עושה כן נחשב כהפסקה אף שהוא גוף אחד (משנה ברורה)].

גם המפסיק בין לבו לערוה כנ"ל, עליו להקפיד שלא יגע אבר מאבריו בערווה, ולכן צריך לחצוץ בבגד, או ירחיק בין הערווה לירכותיו, ואז רשאי יהיה לקרוא. (סימן עד ס"ה)

מותר לאשה להתפלל ולומר דברים שבקדושה, כשהיא לבושה בחלוק בלבד. (סימן עד ס"ד)

בגד ים – הרוחץ בבריכה או בים ולבוש רק בבגד ים, מותר לו לברך כך על מאכל ומשקה [וכמובן בכיפה שעל ראשו], אבל להתפלל כך, אסור, כי בתפילה אנחנו עומדים לפני השם יתברך, וכמו שאמרו (צוואת רבי אליעזר הגדול אות יח. ברכות כח ע"ב): "דע לפני מי אתה עומד" לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, ואין ראוי לעמוד כך (סימן עד ס"ו). וגם בברכת המזון יש להקפיד בזה. (סימן קפג ס"ט. ה"ב ט שנו)

"תְּנָה בְנִי לִבְּךָ לִי, וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּצֹּרְנָה" (משלי כג כו)

חומרת איסור הסתכלות – ראשית, יש לדעת כי איסור חמור מן התורה להסתכל באשה שאינה אשתו, בין פנויה בין נשואה, ועובר על מה שנאמר בתורה: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ואפילו רק בשערה או באצבע קטנה, אסור להסתכל (ברכות כד ע"א). ואמרו חכמים (נדרים כ ע"א): "כל הצופה בנשים, סופו בא לידי עבירה". ועוד אמרו (ברכות סא ע"א): "הַמְרַצֶּה [המעביר] מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה, אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבנו, לא ינקה מדינה של גיהנם". וכן דרשו חז"ל (עבודה זרה כ ע"א): "ונשמרת מכל דבר רע", שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת, ולא בבגדי צבע של אשה. וכתב בספר חרדים (לא תעשה פרק ב אות ד): ואיסור זה עובר אפילו שמסתכל שלא לשם זנות אלא רק שנהנה בהסתכלותו. וכן דרשו (עבודה זרה כ ע"ב): "ונשמרת מכל דבר רע", שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. ואמר ריש לקיש (יומא עד ע"ב): טוב [חמור] מראה עיניים באשה, יותר מגופו של מעשה, שנאמר (קהלת ו טו): "טוֹב מַרְאֵה עֵינַיִם מֵהֲלָךְ נָפֶשׁ".

ואמרו בתלמוד ירושלמי (ברכות פ"א ה"ח): על הפסוק: "תְּנָה בְנִי **לִבְּךָ** לִי, **וְעֵינֶיךָ** דְּרָכַי תִּצֹּרְנָה", הלב והעיניים שני סרסורים של החטא, אמר הקב"ה, אם אתה נותן לי את ליבך ועיניך, אני יודע שאתה שלי ולא תחטא. וכל הכובש עיניו מהעריות, זוכה ומקבל פני שכינה. **וכתב הבית יוסף** (סימן א), **לא יהיה האדם קל בעיניו להביט ולראות מהרה קל חיש בכל מקום, שזהו עוון פלילי. ועל כל אדם כשהולך בשוק, להביט למטה כפי האפשר. ואם ראה אשה מרחוק, חייב להעלים מבטו ממנה ולהסתכל לכיוון אחר.**

חינוך הבנים

כשם שחובה על כל אחד להשמר ולהזהר בענייני קדושה, כך חובה לחנך את ילדיו לאיסור הסתכלות, אף שבדרך כלל בגילם אין זו אלא ראיה לפי תומם. והניסיון מוכיח שהיראה הנקנית בימי הילדות עומדת לעד. (פס"ת א תרד)

כללי האיסור

אסור לומר דברים שבקדושה כנגד בשר אשה מגולֶה שהדרך לכסותו, אבל אם אין הדרך לכסותו, כפניה וידיה, וראה באקראי, מותר לקרוא. אבל להסתכל בדרך הנאה, הרי זה איסור חמור ועוונו גדול מאוד, כמבואר לעיל שאסור להסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה. (ה"ב ה כח. ועיין בכל זה בה"ע א קכא)

אסור לומר דברים שבקדושה כנגד טפח [8 ס"מ] מגולה של אשתו שהדרך לכסותו, כשמסתכל בו ממש, אבל אם רואה באקראי, מותר. ואם אין הדרך לכסותו כפניה וידיה, אף אם מסתכל בו ממש, מותר (ה"ב ה כו). והוא הדין כנגד אמו, אחותו, בתו ונכדתו. אבל שאר קרובותיו, דינן כשאר נשים שאסור. (פסקי תשובות א תקצח)

אסור לומר דברים שבקדושה גם בפני בנות קטנות שאינן לבושות בצניעות.

ולדעת רבים מהפוסקים דין זה מגיל שלוש שנים ומעלה, ויש אומרים שאין זה תלוי בגיל אלא לפי קטנות גופן שאין דעת בני אדם עליהן. ועל כן, יש להזהר שלא להביא לבית הכנסת בנות קטנות שאינן לבושות כהלכה. ותקנה טובה עשו בבתי כנסת רבים, שלא להביא בנות מגיל שלוש כלל. ובפחות מגיל שלוש, רשאי להביאן בתנאי שאין שום חשש שיפריעו למתפללים, אך ברור שאין שום ענין להביאן. (ד תרסד)

אם טעה וקרא קריאת שמע כנגד מקום האסור, יחזור ויקרא שוב. ואם התפלל כך, יחזור להתפלל בתנאי של נדבה, שאם הוא חייב, הרי הוא חוזר, ואם אינו חייב, הריהו מתפלל תפלת נדבה. (ד תרע)

מותר לאשה לקרוא ולברך כנגד טפח ויותר מגולה שלה או של חברתה, שאין דין זה שייך אלא באיש כנגד אשה. (ד תרסט)

הנוסע באוטובוס ונמצאות מולו נשים בבגדי פריצות, רשאי לומר דברי תורה בפיו, ובלבד שיתן עיניו בספר, או שיהפוך פניו לצד אחר, או שיעצום עיניו. (ה"ע א קיח. ד תרסח)

רב הבא לערוך "חופה וקידושין", ולצערנו ניצבת הכלה או מקרובות המשפחה בבגדי פריצות, יַפנה הרב את עיניו מעט לכיוון אחר שלא יראה אותן או שיעצום את עיניו. (ה"ע א קטז) והנכון להודיע להם מראש שישימו לב שלפחות הכלה והנשים הניצבות עמה בחופה כאם החתן ואם הכלה, יכסו עצמן כהלכה בטוּל גדול. ומי יתן ויערה עלינו הקב"ה רוח טהרה ממרום ונזכה לעשות רצונו יתברך כרצונו בקדושה ובטהרה.

חינוך הבנות

על כל אב ואם להקפיד שבנותיהם ילכו בבגדים צנועים. והורים המזלזלים בזה, ואינם מורים לבנותיהם את דרך התורה ללכת בצניעות ויראת שמים כיאות לבת ישראל הכשרה, ומניחים לבנותיהם ללבוש בגדים צמודים וקצרים, עתידים ליתן את הדין. שהרי כל מטרת הלבוש היא להצניע את הגוף, והן עושות להיפך, השם יצילנו. ובפרט שאין זה עוון פרטי לעצמה כאכילת חזיר וחילול שבת, אלא היא חוטאת ומחטיאה את הרבים באיסורי תורה: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", בכל צעד ושעל.

אסור לומר דברים שבקדושה בפני אשה ההולכת בבגדים צמודים המבליטים את הגוף, אף שאין בשרה מגולה, ואפילו היא אשתו, וכמבואר לעיל. (פס"ת א תקצז)

שיער באשה

אסור לברך כנגד שיער של אשה נשואה, ואפילו של אשתו, כיון שהדרך לכסותו כפי שציוותה התורה. ואולם אשה ההולכת בגילוי ראש, אף שעוברת איסור מן התורה, אין איסור לקרוא כנגד שערה, ודינה כבחורות הרווקות שמותר לקרוא כנגד שערותיהן. וכבר התבאר, שכל זה דוקא אם ראה את שערה באקראי, אבל אסור להסתכל ממש, אף שדרכה לגלותו. ובאשתו, אפילו שמסתכל ממש, מותר לקרוא אם דרכה לגלותו. (סימן עה ס"ב. ד תרנו. ה"ב ה לה)

מותר לאשה נשואה לחבוש בביתה פאה נכרית, ומותר לבעלה גם לקרוא דברים שבקדושה כנגדה. אולם אסור לה לצאת כך לרשות הרבים. כן כתבו רבים מהפוסקים, ומהם: הערוך, מהר"י מינץ, רבי ישששכר בער איילנבורג בשו"ת באר שבע, מהר"י קצנלבוגן, הגאון מוילנא, היעב"ץ, החיד"א, ההפלאה, החתם סופר, מהר"ש קלוגר, מהרי"ל דיסקין, מהר"ץ חיות, מהרש"ם, מנחת אלעזר ממונקטש, תפארת ישראל, תורת שבת, לחמי תודה, ישועות יעקב, הרי"ד במברגר אב"ד וירצבורג, הגאון רבי יצחק אבולעפיא אב"ד דמשק, שדי חמד, עטרת זקנים, מהר"א פלאג'י, דברי חיים מצאנז, תשובה מאהבה, יהודה יעלה אסאד, בית יעקב, הרי בשמים, מים רבים, תשורת שי, משיב דברים, נחלת אבות, מקרי דרדקי, חסד לאברהם תאומים, חקל יצחק מספינקא, בית אהרון, בית דוד, וישב יוסף, הסבא קדישא ועוד רבים. והגאון ההפלאה שהיה רבו של החתם סופר עשה חרם עם בית דינו על נשים ההולכות בחוץ עם פאה נכרית. (יבי"א ח"ה אבה"ע סימן ה)

וכבר הוכַח שאף מי שחשב להתיר, בהסתמך על דעת השלטי גבורים, לא הבין נכונה, שהרי המעיין היטב בדבריו, יראה שכל ראיותיו מגמרות שבת, ערכין ונזיר תמוהות מאוד, ואין להן הבנה אלא רק לפי מה שכתב השלטי גבורים עצמו בכתובות (לב ע"ב) שאשה חייבת לכסות שערותיה לא רק ברשות הרבים, אלא גם בחצר של זמנם שהיתה מיועדת לתשמישי הבית ולא היו מצויים שם גברים כלל. נמצא שרק בחצר התיר, ולא עלה על לבו להתיר ברשות הרבים. וכן הבינוהו גדולי האחרונים כמגן אברהם ומשנה ברורה ועוד. **איך שיהיה** גם מי שחשב להתיר, לא העלה על דעתו להתיר בכל מיני פאות המצויות כיום כפאת קוקו, שיער מפוזר, פאה ארוכה וכיוצא בזה. וכבר אמר החכם שעל כל מצוה שאדם בא לקיימה, יכול לומר קודם "הריני בא לקיים מצות עשה... כמו שציונו ה' אלוקינו בתורתו הקדושה, לעשות נחת רוח ליוצרנו ולעשות רצון בוראנו", וכאן האשה באה לקיים מצות כיסוי ראש, ותבדוק בעצמה ביושר ובכנות, אם היא יכולה לומר בפה מלא: "הריני באה לקיים מצות התורה לכסות ראשי בפאה, כמו שציונו ה' אלוקינו בתורתו הקדושה, לעשות נחת רוח ליוצרי ולעשות רצון בוראי", האם יכול להיות שהפאה תהיה ציווי ה', בשעה שהיא מטמאת ומושכת את עיני האנשים?! האם הפאה עושה נחת רוח לבורא עולם, בשעה שהיא מכשילה את הרבים, והלוא כל מטרת התורה בכיסוי השיער, כדי שפחות יסתכלו עליה, והיא עושה להיפך, לובשת שיער יותר יפה משערה, היתכן שעושה נחת רוח ורצון הבורא?!

וכתב בשו"ת שבט הלוי וואזנר (ח"ה רז, קצטו): "וכבר ידוע מרבותינו גדולי הדורות, שדעת המקילים הם דעת מיעוט נגד רוב המחמירים, ובמקומות שאי אפשר להעמיד הדת על תילה בזה, סמכו עצמם על מיעוט המקילים. ויש אומרים שגם המקילים לא כיוונו לזה. ולכתחילה אסור לצאת גם בפאה נכרית, אם לא שיש עוד כיסוי על ראשה". וכבר אמרו חז"ל (מכות כג ע"ב): עריות, נפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן, וקשה להם לוותר על זה, אבל מי שיראת שמים נוגעת אל לבו, יעיין היטב בדברים ולא יסמוך על פלוני ופלוני [לבירור הסוגיא, ניתן לפנות לטל' 05731-70090]. ואם בדברים שאינם אלא ספק וחשש שאולי יש בהם איסור דרבנן, ואולי אין בהם איסור כלל, כפירות היתר מכירה בשנת השמיטה, שאין השמיטה בזמן הזה אלא מדרבנן, וכל כך עושים ומעשים למכור פירות של גויים ביוקר פי כמה וכמה, ואף על פי שרבו המתירים שם על מיעוט האוסרים כמבואר בפוסקים [עיין בחוברת "מצוות הארץ בהלכה ובאגדה"], ובכל זאת רבים המה המחמירים ומזילים טבין ותקילין ממשכורתם הדלה לקנות מפירות אלו, על אחת כמה וכמה בענין זה שלדעת האוסרים הוא איסור תורה. גם כי המציאות היא שהפאה מושכת את עיני הגברים ומכשילה את הרבים, ומצטרפת לעוד ועוד מכשולים של לבוש צמוד וקצר, ומחטיאה את הרבים באיסורי תורה על ימין ועל שמאל. ה' יצילנו.

ולהלן נביא מעט מהמדרש (כתפוח בעצי היער אות א, יג) בעונש המכשילות את הרבים בהרהורי עבירה: "כשנגלה הקב"ה למשה בהר חורב, ואמר לו לך והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. באותה שעה ציוה ה' למלאך שר הפנים, לך והבא את משה עבדי לשמים וכו', אמר לו הקב"ה לשר של גיהנם, לך עם משה והראה לו את הגיהנם, וכיצד נידונים הרשעים בתוכה. והנה ראה משה בני אדם תלויים בעיניהם, ותלויים באוזניהם, ובידיהם, וברגליהם, ובלשונם, והנשים תלויות בדדיהם, ובשעריהם, וברגליהם, בשלשלאות של אש. אמר לו משה מפני מה הם תלויים בעיניהם? אמר לו מפני שהביטו באשת איש, ובממון חבריהם ברעה. ותלויים באוזניהם? מפני ששומעים דברים בטלים ודברי הבלים, ומסירים אוזנם משמוע תורה. והתלויים בלשונם, הם

המספרים לשון הרע, ומרגילים לשונם על דברים בטלים. ותלויים ברגליהם? מפני שהולך ברכילות חברו, ולא הולך לדבר מצוה, ולא לבית הכנסת להתפלל לבוראו. ותלויים בידיהם? מפני שגוזלים ממון חבריהם בידיהם, וההורג את חברו. והנשים תלויות בדדיהם בשלשלאות של אש? מפני שהן מכשילות את הבחורים, ויבואו לידי הרהור עבירה". עיין שם עוד דברים המבהילים. ה' יצילנו, ויזכנו לעשות רצונו כרצונו, ולעבדו באמת, בכנות, בתמימות ובלב שלם, ולא מן השפה ולחוץ. ואין ספק כי אשה אשר תתחרט על לבושה הצמוד והקצר, ותחזור למוטב ללכת בלבוש צנוע, ובפרט אם גם בעלה יחזק אותה ויזרז אותה על זה, יזכו לראות זרע קודש ברך ה', בנים ובני בנים עוסקים בתורה ויראת שמים טהורה. "ובמקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד".

ויש לדעת, כי על כל אדם להשתדל להיות מחובר עם התורה, ובזה ינצל ממחשבות זרות והרהורים רעים, כמו שאמר רבי שמעון בר יוחאי: "כל הנותן דברי תורה על לבו, מעבירים ממנו הרהורי עבירה, הרהורי חרב, הרהורי מלכות, הרהורי שטות, הרהורי יצר הרע, הרהורי זנות, הרהורי אשה רעה, הרהורי עבודה זרה, הרהורי עול בשר ודם, הרהורי דברים בטלים" (תנא דבי אליהו זוטא אות טז). וכתב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כב הלכה כא): "ויפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה, וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת על האדם, אלא בלב הפנוי מן החכמה". וכיום, ברוך ה' יש 'נָּן' שכל אחד יכול בקלות לשמוע בו דברי תורה, בהליכה, בנסיעה, בשכבו ובקומו, ואשרי הזוכה והמזכה לאחרים בעולם הזה ובעולם הבא.

קול באשה

אסור לשמוע קול שיר של אשה זרה [אבל אשתו, אמו, בתו ואחותו, מותר]. ובפרט יש להזהר בזה כשיושבים בשלחן שבת, ונמצאים אורחים כחתני המשפחה, דודים וכיוצא, שאסור לנשים לשיר בפניהם. (סימן עה ס"ג, ד תרעג. פסקי תשובות תרט)

בנות קטנות שלא הגיעו לגיל מצוות [12 שנים], מן הדין מותר לשומען כשהן שרות, ובלבד שלא יתכוון ליהנות מקולן. על כן, מה שנהוג בגנים מסויימים שמארגנים מסיבות בהשתתפות ההורים, והבנות שרות, הרי זה מותר. (משנ"ב סימן עה סקי"ז. טהרת הבית ח"ב עמוד קע)

אין לומר דבר שבקדושה אפילו כששומע קול שיר של אשתו. ומכל מקום אם טעה וקרא כך קריאת שמע או התפלל, אינו חייב לחזור שוב. (ה"ע א קכג. ד תרעג)

"והיה מחניך קדוש"

מהפסוק: "וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ", למדו חז"ל שאסור לומר או להרהר בלב דבר שבקדושה כנגד צואה, וצריך להתרחק ממנה עד שלא יראנה. ואם היא לאחוריו או מצדדיו, יתרחק ארבע אמות [2 מטר] ממקום שנגמר הריח. (ד תרפ) וכתב הרמב"ן (דברים כג יד), שאין הצואה כטומאה שתטמא את מקומה, אבל אסור לראותה בעת התפילה, ובהיות הלב דבֵק בה' הנכבד, מפני שהדברים הנמאסים יולידו גנאי בנפש וישבשו כוונת הלב הטהור, אך כאשר נעלמה מעין רואה, אין רע. ע"כ.

צואה המכוסה אפילו בכיסוי שקוף ועדיין היא נראית, אם אין ריח רע, מותר לקרוא כנגדה, שנאמר (דברים כג יד): "וְכִסִּיתָ אֶת צֵאָתֶךָ", והרי היא מכוסה. (עו ס"א)

אסור לקרוא ולברך כשיש ריח רע מבית הכסא או שנפתח ביוב וכיוצא. (ד תרצה)

אדם שהפיח, אסור לו ללמוד תורה עד שיכלה הריח, אבל הסובבים אותו, מותרים. ואולם בקריאת שמע, תפילה וברכות, אסורים גם הם עד שיכלה הריח. (עט ס"ט ומשנ"ב)

מותר לברך כשאוחז בידו תינוק. שמאחר ואין ריח רע נודף ממנו, אין צריך לחשוש שמא לכלך. וגם אם לכלך, הרי זה מכוסה, וכיון שאין ריח רע, יש להקל. (א רפה. פס"ת א תרכח)

צואת בעלי חיים

מותר לקרוא כנגד צואת בהמה, חיה ועוף, אם אין בהם ריח רע. אולם כנגד לול של תרנגולים ורפת של בקר, אסור לקרוא, מפני שריחם רע מצואתם, וצריך להרחיק מהם כמו בצואת אדם, מלפניו, מאחוריו ומצדדיו. (סימן עט סעי' ד, ז. ד תרפד)

פח אשפה

פח אשפה הנמצא ברחוב, אם נודף ממנו ריח רע, יתרחק ממנו ויקרא, אך אם אין ריח רע, מותר לקרוא אף כשהולך סמוך אליו. (ד תרצג. פסקי תשובות א תרכו)

סיר תינוק

סיר תינוק המצוי כיום מפלסטיק, אם הוא נקי, מותר לקרוא כנגדו. ואם תינוק יושב בסיר ועושה צרכיו, אם אין ממנו ריח רע, ובגדיו יורדים למטה באופן שלא נראה הסיר, מותר לקרוא כנגדו. (סימן פז ס"א. פסקי תשובות א תרמא. ד תרצח. ועיין חזון עובדיה שבת ג עמוד רו)

מי רגלים

כשם שאסור להרהר בדברים שבקדושה כנגד צואה, הוא הדין כנגד מי רגלים, וצריך להתרחק מהם כדין צואה, מלפניו - עד שלא יראה אותם. לאחוריו ומצדדיו - ארבע אמות [2 מטר. ואם יש ריח, אזי יתרחק כן ממקום שכלה הריח]. ואולם אם שופך עליהם רביעית [81 גרם] מים, בין כשהם בכלי ובין שהם על גבי קרקע, מותר לקרוא כנגדם, ובלבד שלא יהיה שם ריח רע. (סימן עז)

זקן או חולה שקשה לו ללכת לבית הכסא, ומטיל מי רגליו בכלי, די שיכסה את הכלי, ובזה יוכל להתפלל וללמוד. ובלבד שלא יהיה שם ריח רע. (ד תרצב)

קַטֶטֶר

חולה הזקוק לקַטֶטֶר, מותר לו להניח תפילין ולהתפלל כך, ובלבד שיהיו בגדיו העליונים נקיים, ולא יהיה בהם ריח רע. (ד תרצט)

בית המרחץ

כשם שאסור להרהר בדברים שבקדושה כנגד צואה, הוא הדין שאסור להרהר בבית כסא ובבית מרחץ של רבים [מקוה], על כן הטובל במקוה, אסור לו להרהר בכוונות בטבילה. אבל המתקלח באמבטיה שאין שם בית כסא, רשאי להרהר בדברי תורה. על כן מותר להכניס טייפ, לשמוע שיעור תורה בעת שמתקלח. (ה"ע א קיט)

אסור לומר 'שלום' לחברו בבית המרחץ, כי שמו של הקב"ה 'שלום' [על שם שעושה שלום במרומיו]. ואולם, מי ששמו הפרטי 'שלום', מותר לקרוא לו בשמו. מאחר ואינו מתכוון לנתינת ועשיית השלום, אלא להזכרת שמו בלבד. (הרדב"ז, ט"ז, החיד"א. ד תשא. ה פו)

דיני קריאת התורה

ספר תורה מהודר

הרוצה לרכוש ספר תורה, יתייעץ עם חכם הבקי בעניינים אלו, ולא יקנה על פי ראות עיניו, וכבר הבאנו לעיל בתחילת הלכות תפילין את החומרה שבזה, וראשית עלינו לוודות שהסופר ירא שמים, וזה קודם לכתב נאה.

בדיקת מחשב – אחר שנבדק ספר התורה על ידי סופר מומחה, ראוי ונכון מאוד לבודקו בבדיקת מחשב, מאחר והמציאות מוכיחה שטעויות ששנים רבות לא נמצאו על ידי סופרים מומחים, נמצאו בבדיקת מחשב. (חזו"ע שבת ב רכט)

הכנסת ספר תורה

יש נוהגים להקדיש ספר תורה לעילוי נשמת הוריהם. ואמנם מצוה גדולה יותר, כאשר תורמים להוצאת חיבור של חכם קדמון שעדין לא יצא לאור, או חיבור שהתחבר על ידי תלמיד חכם מורה הוראה ירא שמים, שדבריו התקבלו בחסדי השם בקרב העם, ויושבים והוגים בהם, ובודאי אין לך הנצחה, ונחת רוח ועילוי נשמה גדולים מזה, וכל הזכויות שיהיו כתוצאה מהלימוד בחיבורים הללו, הכל נזקף לזכותו של התורם, ולעילוי נשמת המנוח. אשריו בעולם הזה, וטוב לו לעולם הבא, מחלקו יהיה חלקנו. (שו"ת יביע אומר חלק ח יורה דעה סימן לו. וכיוצא בזה פסק בשו"ת משנת רבי אהרון קוטלר יורה דעה סימן לב)

שאלה: מרן הראשון לציון זצוק"ל נשאל מאיש ירא שמים, אשר עז רצונו להנציח את שם הוריו ככל היותר לעילוי נשמתם. ויש לפניו אחת משתי מצוות, או הכנסת ספר תורה לבית כנסת, או הדפסת ספר הלכה, שחיברו תלמיד חכם מורה הוראה, איזו מצוה קודמת?

תשובה: כתב הרא"ש, אף על פי שבודאי מצוה גדולה לכתוב ספר תורה, מכל מקום זהו בדורות הראשונים, שהיו כותבים ספר תורה ולומדים בו, אבל בזמנינו שכותבים ומניחים אותו בבית הכנסת לקרוא בו ברבים, מצות עשה על כל איש מישראל לכתוב חומשי התורה, ומשנה, וגמרא, ופירושיהם, להגות בהם הוא ובניו, כי מצות כתיבת התורה היא כדי ללמוד בה, שנאמר (דברים לא יט): "וְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׂימָהּ בְּפִיהֶם", ועל ידי התלמוד ומפרשיו ידע פירוש המצוות והדינים על בוריים, לכן הם הם הספרים שאדם מצווה לכותבם. וכן כתבו הגאונים. וביאר מרן הבית יוסף, שכוונת הרא"ש לחדש שיש גם חיוב כתיבת חומשים וש"ס ופירושיהם, שגם אלו בכלל מצות כתיבת ספר תורה, ושזה יותר מצוה גדולה מלכתוב ספר תורה לקרוא בו ברבים. וכתב הגר"ח פלאג'י, ולפי זה נראה שהוא הדין למי שנותן מעות נדבה להדפיס ספר חדש מתורתם של ראשונים או אחרונים, שזהו בכלל מה שאמרו (כתובות נ ע"א) "צִדְקָתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד", זה הכותב ספרים ומשאילם לאחרים. והוא הדין **למי שמדפיס מהונו ספר כתיבת יד בהלכה, אשר חובר על ידי איש גדול בתורה ומורה הוראה, ושיש בו תועלת לרבים, שזה חשוב יותר מכתיבת ספר תורה, שמוציאם לאור עולם, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, ולמען יעמדו ימים רבים, שבודאי שכרו כפול מן השמים, ואין לך הנצחה לעילוי נשמת ההורים גדולה מזו.** וכתב עוד: הנודר לתרום ספר תורה, רשאי לשנות נדרו להדפיס ספר הלכה לזכות בו את

הרבים, שמעלה גדולה היא יותר, אך יעשה התרה. ובהקדמה לספרו סמיכה לחיים, מנה עשר מעלות טובות למי שקונה ספרים ומזכה בהם את הרבים שילמדו בהם, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא, מחלקו יהיה חלקנו.

ומעתה הוא הדין כאן, שלהנצחת שם הוריו עדיף יותר לקנות ש"ס ופוסקים, ולהניחם בכולל של תלמידי חכמים שעוסקים בתורה בענייני הלכה. וכן להדפיס ספר כתיבת יד בהלכה שנכתב על ידי מורה הוראה מובהק, ויהיה בו לזכות את הרבים. וכל המזכה את הרבים, זכות הרבים תלויה בו, ואין חטא בא על ידו. ושכרו כפול מן השמים. וכתב הרב לב אריה, **המחדש חידושי תורה והמדפיסם, שכרם גדול יותר ממקריב קרבנות, שעל ידי שמוציא לאור עולם ספר שיש בו זיכוי הרבים, מתכפר לו. וכיון שהבן מזכה את אביו, ראוי להדפיס הספר לזכות את הרבים, ויהיה זה לעילוי נשמת ההורים, ויקויים בהם מה שנאמר** (תהלים פד ח)**: "יֵלְכוּ מֵחַיִל אֶל חָיִל".** וכמה מעלות טובות רמות ונישאות למוציא לאור עולם ספר בהלכה על ידי מתן דמים להדפיסו, שאין שיעור לשכרו. ויעויין עוד בדברי הפתיחה לחוברת "הסעודה בהלכה ובאגדה" במעלת המזכה את הרבים, ובפרט לאותם יהודים שעדין לא זכו לקיים תורה ומצוות, אם שמירת השבת או טהרה ושאר מצוות התורה כדת וכהלכה, ונותן להם מהחוברות הללו "בהלכה ובאגדה" הכתובות בשפה קלה ונעימה השוה לכל נפש, ובכך משפיע עליהם ומלמדם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, שזו המעלה היותר גדולה בצדקה שמזכה לאחרים שאינם יודעים.

אני רוצה לבקש סליחה מהשבת ומכל הדתיים שדיברתי נגדם

כה סיפר יהודי שהשתתף באזכרה בעירו הרצליה: "אני רחוק מתורה ומצוות, השתתפתי באיזו אזכרה וחילקו שם חוברות "השבת בהלכה ובאגדה" לעילוי נשמת הנפטר. האמת שמתחילה לא חשבתי לקחת חוברת, אך מכיון שלא היה לי נעים להיות יוצא דופן שכולם לוקחים ואני לא, לקחתי גם אני. אני אומר לך, קראתי את החוברת כולה מתחילתה ועד סופה... התרגשתי מאוד, לא ידעתי שזו השבת, תמיד דיברתי נגד השבת ונגד הדתיים, אני רוצה לבקש סליחה מהשבת ומכל הדתיים שדיברתי נגדם".

אין ספק ש'זז' משהו ביהודי זה, וברור שנגרם לו חיזוק מסויים בשמירת השבת, ואט אט "מצוה גוררת מצוה", ואי אפשר לדעת להיכן זה הגיע ויגיע. וכמה עילוי נשמה גדול נעשה לנפטר, שבזכותו התחזקו הציבור בהלכות שבת ועוד ועוד. אשרי חלקם של הלוקחים דברים אלו לתשומת ליבם כהוגן, ומה נעים גורלם.

☜ מכירת המצוות

מעלת המכירות – הנכון למכור את פתיחת ההיכל והעליות לתורה, ובכך ימנעו מחלוקות ואי הבנות, ואף בשבת מצוה למוכרן. והגם שאסרו חכמים קניה ומכירה בשבת; מכל מקום כיון שאינו עושה קנין ממש, אלא מתחייב תרומה לצדקה בלבד, מותר. כמבואר בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה".

אל תאריך – לא יאריכו במכירת המצוות, כדי שלא יכשלו הציבור לשוח בדברים בטלים. ומה טוב שלא יבזבז זמנו לריק, אלא יעיין בדברי תורה.

מי שברך – המנהג הנכון שבעת פתיחת ההיכל יברכו את הקונים פתיחת ההיכל והוצאת ספר התורה והגבהתו, ואת שאר העולים יברכו בעלייתם לתורה.

עיקר המעלה שמברכים את קוני המצוות בעת פתיחת ההיכל וקריאת התורה, שאז שעת רצון

יעטולהיא כמבואר בזוהר הקדוש, וכדלהלן. על כן, מה בצע להלאות את הציבור ולכפול את הברכות גם בעת קנייתם, הלוא בלאו הכי יברכום לאחר מכן ואף בעת רצון.

כבוד הבריות – המנהג הנכון שכשיש שמחה כשבת חתן וכדומה, שלא למכור את המצוות אלא ליתנם לבעלי השמחה, והם מכבדים את קרוביהם. (ח"ב סח) ויש נהגו למכור רק עליות משלים ומפטיר, כדי שמי שיש לו יום השנה, יוכל לעלות.

סגן הקורא – במקומות שאינם מוכרים את העליות לתורה, נוהגים להעמיד אחראי על יד הקורא, שהוא מזמין את הקרואים על פי תורנות מסוימת. וכתב בספר שערי אפרים: "יש לבחור לסגן, איש נכבד ובעל מעשים טובים, ודעת הבריות נוחה ממנו, שלא יחשדוהו שבשביל הנאת עצמו או איזו סיבה שהיא, יתן כבוד למי שאינו ראוי או בהיפוך. ומאידך, ראוי לציבור שלא יהרהרו אחר הסגן, וידונו אותו בכל ענין לכף זכות, והדבר אשר יקשה בעיניהם עליו, יתלו כי מְשֻׁגה היה וטעה בשיקול הדעת. ואף אם ארע שקרא לאחד שלא לפי כבודו, וחושד שהסגן עשה במתכוון להכעיסו, אם נגעה יראת ה' בלבו, יתאפק ולא יאמר דבר, וישא קל וחומר בנפשו, אם בשר ודם תִּפָּעֵם רוחו בנגוע בקצה כבודו כחוט השערה, על אחת כמה וכמה שיש לו לחוש לכבוד המקום ברוך הוא ולכבוד תורתו הקדושה שלא לעשות שערוריה. והמעביר על מידותיו, מעבירים לו על כל פשעיו. ואם אחד בגובה אפו עשה מריבה עם הסגן, אף על פי כן חובה על הסגן להיות מן הנעלבים, ולא יניח ספר התורה וילך. ואם הניחו והלך לו מחמת שהקניטוהו בדברים, ראוי להענישו, כי אם אדם חטא, מדוע לבייש את ספר התורה?! וכל חכם יעשה בדעת, ויחוס לכבוד המקום ולכבוד התורה". (משנ"ב סימן קמא סקט"ז)

גלילה

אסור לאחוז בגוף הקלף של ספר התורה. על כן, אין לגוללו בלי מטפחת (חזו"ע שבת ב רסו). אולם אם הוצרכו לגוללו לפרשה רחוקה, ואי אפשר על ידי מטפחת, המיקל לגוללו בידיו, ובפרט כשנטל ידיו, יש לו על מה לסמוך. (ה"ב ז רעו)

כשגוללים את ספר התורה הרבה עמודים, מן הראוי להוציאו מן התיק ולגוללו בחוץ. אולם בזמנינו שספר התורה קבוע היטב בתוך התיק ואינו יוצא בקלות, נוהגים להקל לגוללו בתוך התיק. (ה"ב ז רפט) וטוב להתקין גלגל קבוע כפי שמצוי בתיקי ספרי התורה החדשים, וכשצריכים לגלול למקום אחר, גוללים בקלות ובמהירות.

פתיחת ההיכל

ימין – הנכון לאחוז בצידה השמאלי של הפרוכת, ולפותחה משמאל לימין, על דרך שאמרו (יומא טו ע"ב): "כל פינות שאתה פונה, לא יהיו אלא דרך ימין". (מרן הראשל"צ זצוק"ל)

סגולה ללידה קלה – נוהגים שמי שאשתו בהריון בחודש התשיעי, הוא פותח וסוגר את ההיכל, וסימן יפה הוא שיפתח השם את רחמה ללדת, ויסגרהו לאחר הלידה. (החיד"א ועוד. ח"ב ב)

בריך שמיה

שעת רצון – בעת פתיחת ההיכל, אומרים "בריך שמיה", כמובא בזוהר הקדוש (ויקהל רו): אמר רבי שמעון כשמוציאים את ספר התורה בציבור לקרוא בו, נפתחים שערי הרחמים בשמים ומעוררים את האהבה למעלה, ויאמרו "בריך שמיה".

זמן אמירתו – מנהג בני אשכנז לומר "בריך שמיה" בין בחול בין בשבת, אבל בני ספרד אין אומרים אותו בחול (רבנו האר"י, החיד"א ועוד). ומכל מקום ספרדי המתפלל עם בני אשכנז, יאמר עמהם "בריך שמיה". (ח"ב ג, ד)

השתחויה – כשאומר: "אנא [אני] עבדא [עבד] דקודשא בריך הוא [של הקב"ה] **דסגידנא** [שמשתחווה] קמיה [לפניו], ומן קמי [ולפני] דיקר אורייתיה [כבוד תורתו]", ישתחווה מול ספר התורה, שלא יראה כדובר שקר, שהרי אומר שמשתחווה ואינו משתחווה. ומטעם זה משתחווים גם בעלינו לשבח כשאומרים "ואנחנו משתחווים". וכן נהגו המהרי"ל והאר"י ז"ל להשתחוות. (מהריק"ש, החיד"א ועוד. ה"ע ח"ג קי. חזו"ע שבת א שעא)

רימונים

מעטרים את ספר התורה ברימונים לכבודה של תורה. וכתב רבנו האר"י, שיש להניח את הרימונים על הספר דוקא בעת הוצאתו מההיכל ולא קודם. על כן, הנכון שקודם התפילה יוציאו את הרימונים מספר התורה, ובעת הוצאת הספר, הזוכה במצוה, כשמניח רמון ימין, יכוון לעטרה של חסד. וכשמניח רמון שמאל, יכוון לעטרה של גבורה. כי החסד והגבורה מתגלים ומאירים בעת ההיא. וראוי שאדם גדול יניח את הרימונים על ספר התורה, ולא ליתנם לילדים קטנים.

כתב גאון עוזנו רבי יוסף חיים (שו"ת רב פעלים ח"ד יו"ד ס"ל): ענין הלבשת הרימונים ופתיחת ספר התורה, רומז לדברים העומדים ברומו של עולם, כמפורש בספר הקדוש פרי עץ חיים. וסוד שני הרימונים כנגד שתי עטרות של חסד וגבורה, אשר הם מתגלים ומאירים בעת ההיא, וכשמניח רמון ימין, יכוין בעטרה של חסד, וברמון שמאל יכוון בעטרה של גבורה. והנחת הרימונים תהא סמוך להוצאת ספר התורה מההיכל ופתיחת התיק, כדי להראות הכתב שבתוכו, שאז יוצא האור שבתוכו לחוץ. ויפה עושה השמש להסיר את הרימונים מהספר שעה או יותר קודם לכן, כדי שיבוא קונה המצוה להניח את הרימונים על הספר בעת הראוי ומתוקן למצוה זו, שהוא סמוך לפתיחת התיק של ספר התורה להראות לקהל העומדים, ודבר בעתו מה טוב. אבל אם הספר מלובש ברימונים בתמידות, אין ניכר הרמז של הסוד שרומזים הרימונים כנ"ל. גם כי כל דבר מצוה ראוי לעשותו בעת הראויה לו בעת גילוי שורש אור המצוה ההיא למעלה, כי הרימונים נתקנו להלבישם רק בעת הוצאת הספר סמוך לפתיחתו ולקריאתו, שכל אלו הדברים ירמזו לאורות גדולים המתעוררים ומתגלים בעת ההיא כולם ביחד. וזה ברור ופשוט. ע"כ.

☜ הולכת ספר התורה והגבהתו

ימין – כשאוחז בספר התורה, יטהו ככל האפשר לצד ימין, כמו שהתורה ניתנה בימין, שנאמר (דברים לג ב): "מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ". וכשהולך מההיכל לתיבה, יוליכהו מצד ימין שלו שהוא צד שמאל של התיבה. (ח"ב ח)

פתוח – יוליך את הספר כשהוא פתוח, כמבואר בדברי רבנו האר"י, שבאותה שעה מתגלית הארת האותיות שבספר אל הקהל, וכשמסתכל מקרוב באותיות באופן שיוכל לקרוא היטב, נמשך עליו אור גדול. (הלק"ט, החיד"א, פרי האדמה, רבי יעקב אלגאזי, שמן ששון, ישכיל עבדי (עוד) וגם כשמוציאים שני ספרי תורה, יוליכום כששניהם פתוחים. (ה"ע ג קיג)

זכות הרבים – בית כנסת שהקהל בו גדול מאוד, ואי אפשר שכולם יראו את אותיות הספר מהתיבה, יוליכו את הספר גם במעברים הרחוקים מן התיבה, כדי לזכות את העומדים שם שימשך עליהם אור גדול. (הלק"ט, אמת ליעקב, החיד"א, בן איש חי, כף החיים. ח"ב ח)

עמידה – על כל הקהל לעמוד עד שיניח המוליך את הספר על התיבה. (ח"ב יב)

ליווי הספר – מכבוד התורה שהציבור ילוו את הספר מההיכל לתיבה, וכן בסיום הקריאה מהתיבה להיכל. כמבואר במסכת סופרים (פרק יד הלכה יא): "כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים, כשהיו מוציאים ומחזירים את התורה, היו הולכים אחריה מפני כבודה". וכן נהג מהרי"ל ללוות את ספר התורה עד הגיעו לארון הקודש. (דרכי משה סימן קמז אות ד)

חיבוב מצוה – מלמדים את הקטנים לנשק את הספר בהוצאתו והחזרתו, כדי לחבב עליהם את התורה ולזרזם במצוות. וכמו כן, ראוי שכל אחד יגש בעצמו לנשק את הספר, ולא המוליך יושיט את הספר לציבור. (כן נהג רבנו האר"י. הרמ"א סימן קמט ס"א. ח"ב ח)

אות ראשונה – כשמביטים באותיות שבספר, טוב להסתכל בתיבה שהאות הראשונה שלה כאות הראשונה שבשמו הפרטי. למשל, אם שמו 'אברהם', יחפש תיבה שמתחילה באות א', ויועיל לו להצלחה. (ח"ב ז)

הגבהת הספר – בהגיעו לתיבה, יגביה את הספר וַיַּרְאֵהוּ את הכתב לכל הקהל העומדים לימינו ולשמאלו, ויסתובב עם הספר לפניו ולאחריו. והרואים את הכתב, כורעים מעט לפני הספר ואומרים פסוק: "וזאת התורה וכו'". כמבואר במסכת סופרים (פרק יד ה"ח): "מצוה לכל אנשים ונשים לראות את הכתב ולכרוע, ויאמרו: וזאת התורה וכו'". וביום שמוציאים שני ספרים, יגביהו את שני הספרים ויראו את הכתב לציבור כנ"ל. (ח"ב ז. ה"ע ג קיג)

☜ סדר העולים לתורה

חז"ל קבעו שהכהן עולה לתורה ראשון, אחריו לוי ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום, שלא יבואו הציבור לידי מחלוקת מי יעלה קודם. (גיטין נט ע"א)

תלמיד חכם מופלג – אם יש בקהל תלמיד חכם מופלג כגדול הדור שהכהנים כפופים אליו, ומוחלים על כבודם, רשאי לעלות ראשון (בית יוסף). וכל שכן כשמתפללים בבית הכנסת של אדם פרטי בביתו. וכן עשה מעשה הגאון חכם צבי. (מנחת אלעזר ועוד. ה"ב ז צו) וכן נהג מרן מלכא גדול הדור הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל בבית הכנסת שבביתו לעלות ראשון. ואין הכהנים חייבים לצאת, כיון שכולם

יודעים שמחמת כבוד התורה אינם עולים, ולא חלילה שיש בהם פסול.

כתב מרן הבית יוסף (סימן קלה סוף אות ד): כתב מהר"י קולון על קהל שהיו נוהגים שבשבת בראשית היה אחד מהקהל מתנדב מעות לצורך בית הכנסת כדי שיקרא ראשון בתחילת התורה [חתן בראשית], ואם יש שם כהן הוא קונה אותה מצוה או מוחל על כבודו ויוצא מבית הכנסת. ובשנה אחת ארע שלא רצה הכהן לקנות המצוה, וגם לא רצה לצאת מבית הכנסת, ועל כן הכריחוהו הקהל על ידי השלטון שלא יכנס לבית הכנסת כדי שלא יתבטל כבוד התורה ומנהג אבותיהם. והשיב שיפה עשו שכפאוהו כדי שלא יתבטל מנהגם. ע"כ. ועל זה העיר מרן הבית יוסף: ואיני יודע למה צריך הכהן לצאת מבית הכנסת כשהכהן מוחל על כבודו, הלוא רב ורב הונא היו קוראים ראשון, ולא משמע שהיו יוצאים הכהנים מבית הכנסת..., אלא ודאי שבפני הכהנים היו עולים לקרוא ראשונים, ולא מצאנו שיצטרך הכהן לצאת מבית הכנסת אלא גבי נשיאת כפים, לפי שאם אינו עולה לישא כפיו מבטל שלוש מצוות עשה. ע"כ. וכתב מרן מלכא זצוק"ל בשו"ת יביע אמר (חלק ו אורח חיים סימן כג אות ג) שכן כתב הכנסת הגדולה בשם כתבי הרב רבי לוי טריויש צרפתי ז"ל שאף על פי שהכהן בבית הכנסת, עולה ישראל המתנדב וקורא במקום כהן. וכן הסכים הפרי חדש, וכן כתב מרן החיד"א, יש נוהגים שביום חג שבועות רב המקום קורא בבית הכנסת במקום כהן לכבוד התורה, ואין צריך הכהן לצאת, ואומר החזן "יעמוד הרב במקום כהן". וכן כתבו האחרונים.

אין לוי – עלה הכהן ראשון ואין לוי שיעלה אחריו, יברך שוב כהן זה במקום הלוי, ולא יעלה כהן אחר. כדי שלא יאמרו שהכהן הראשון הוא פגום ופסול, ולכן העלו כהן אחר אחריו. (סימן קלה ס"ח)

☜ אין כהן

תלמיד חכם קודם ללוי – אם אין כהן אלא לוי וישראל תלמיד חכם, יעלו את התלמיד חכם, ואם אין התלמיד חכם מקפיד, יכולים להעלות לוי הגון לעליית ראשון. וכן עשה מעשה רב הגאון הראשון לציון רבי דוד חזן, שבמשך שנים רבות לא היה להם כהן בבית הכנסת, והעלו לוי. וכן עשו הראש"ל הגאון רבי יעקב שאול אלישר, הרב הפרד"ס, הגאון רבי חיים פלאג'י, והרב יד אבישלום. ובכל אופן, אם עלה ישראל ראשון, לא יעלה אחריו לוי לעליית שני. כדי שלא יטעו לחשוב שהראשון היה כהן. ואף שאומר החזן "יעמוד ישראל במקום כהן", בכל זאת חוששים שמא נכנסו לאחר מכן אנשים שלא שמעו זאת (משנ"ב ס"ק כג). (סימן קלה ס"ו. שבת ב רפו. שו"ת יביע אומר חלק ו אורח חיים סימן כד)

בזיון לתורה – אם הלוי בעל עבירות, [אף על פי שמצטרף לשבעה עולים, כי אינו מחלל שבת], לא יעלו אותו ראשון לספר תורה, שאין זה מכבוד התורה כלל ועיקר. וכל שכן אם יש שם תלמיד חכם, שזה בזיון לתורה, חלילה.

כהן שהפתיע – אם לא היה כהן, ועלה אחר במקומו והתחיל לברך "ברוך אתה ה'", ופתאום נכנס כהן, ימשיך את הברכה ולא יפסיק, אבל אם אמר רק "ברכו את ה' המבורך", יענו הציבור "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", ויעלה הכהן ויתחיל שוב "ברכו...", וימתין האחר לעליה הבאה [אם הוא לוי לעליית לוי, ואם הוא ישראל לעליית שלישי]. והוא הדין אם התחיל הכהן לברך בעליית שני ופתאום נכנס לוי. (סימן קלה ו, ז. שבת ב עדר)

☜ כהן או לוי בשאר עליות

לאחר שעלה ישראל עליית שלישי, רשאים לעלות כהנים ולויים לשאר עליות,

ויאמר החזן "אף על פי שהוא כהן [לוי]". אך לא יעלו שני כהנים זה אחר זה, או שני לויים זה אחר זה, אלא יעלו ישראל ביניהם. ואמנם כל שיש קדיש ביניהם, רשאים לעלות כהן אחר כהן, כגון: עליית משלים ועליית מפטיר. (קלה ט, י. שבת ב רצ)

בני אשכנז נוהגים שלא לעלות כהן ולוי לשאר עליות כלל, לבד ממפטיר. שמא יאמרו שאינו כהן או אינו לוי, אבל במפטיר כיון שאמרו קדיש, הרי זה כתחילת קריאה. (משנ"ב שם)

עליה מיוחדת – במקום צורך, רשאי הכהן או הלוי לעלות שלישי, ובלבד שניכר הדבר שמפאת סיבה מיוחדת הוא עולה, כגון עלייה מיוחדת שרבים קופצים עליה לקנותה, כעליית שלישי במנחה של יום הכיפורים שקוראים בה הפטרת יונה, וניכר שמפני חשיבות עלייה זו הוא רוצה לקנותה, ויאמר החזן אף על פי שהוא כהן [לוי]. וכן בתשעה באב בשחרית או מנחה שהשלישי הוא מפטיר. (חזו"ע שבת ב רצב) והוא הדין, לעליית שירת הים בפרשת בשלח, או עשרת הדברות בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן.

מפטיר – כהן שקנה עליית מפטיר, ולא היה כהן אחר מלבדו, והעלוהו עליית כהן, רשאי לעלות גם לעליית מפטיר שבאותו ספר. והוא הדין ללוי או לישראל שעלה עלייה וקראוהו לעלייה נוספת כשישי או מפטיר שבאותו ספר. [וכגון שלא נמצא מי שיודע לקרוא את ההפטרה כהוגן אלא הוא]. והטעם בזה, כי אין איסור לאדם אחד לעלות פעמיים באותו ספר תורה, ורק בשני ספרים אין לעלות פעמיים, שמא יוציאו לעז על הספר הראשון ויאמרו שמה שהוא עולה שוב בספר השני, כי הספר הראשון היה פסול. וכן עשה מעשה רב מהרי"ל שעלה לוי וגם מפטיר באותו ספר, וכן נהג הגאון רבי נתן אדלר לעלות כהן ומפטיר בכל שבת בקביעות באותו ספר. (כן כתבו הריב"ש, אליה רבה ועוד. שבת ב שכז)

יראו שמחות בישראל

כשיש בעלי שמחה כחתן, בעלי ברית [סנדק, מוהל ואבי הבן], בר מצוה וכיוצא, נוהגים להעלותם לתורה [אפילו בשני וחמישי]. ואם יש כמה בעלי שמחה, החתן קודם לכולם, מפני שחתן דומה למלך (פרקי דרבי אליעזר טז. ילקוט שופטים ע). והסנדק קודם לאבי הבן והמוהל.

כתב מהרי"ל, יפה כח הסנדק מהמוהל להעלותו לתורה קודם המוהל, כי הסנדק שמחזיק את הילד על ברכיו, הרי הוא כאילו בנה מזבח והעלה עליו קטורת. וכן פסק הרמ"א (יורה דעה סימן רסה סי"א). ובשו"ת נודע ביהודה (מהדורא קמא יורה דעה סימן פו) הקשה, הרי אם רגלי הסנדק הם מזבח הקטורת, אם כן המוהל הוא כמקטיר הקטורת, ולמה לא תהיה מעלתו יותר. ובשו"ת חתם סופר (אורח חיים סימן קנח) כתב ליישב בזה. (ועיין בחוברת "ברית מילה בהלכה ובאגדה" בענין וידוי בסנדק האוחז רגלי התינוק)

☜ מנין העולים

מנין העולים לספר תורה בשני וחמישי הוא שלשה. בראש חודש וחול המועד ארבעה, אין להוסיף עליהם ואין לפחות מהם. ביום טוב עולים חמשה. ביום כיפור ששה. ובשבת שבעה מלבד המפטיר, אין לפחות מהם, אבל מותר להוסיף עליהם.

אין מוסיפים בחול – אף אם יש שני חתני בר מצוה, או בעלי ברית וכיוצא בשני וחמישי, אין לעלות עולה נוסף כדי לכבד את שניהם. ואולם רשאים לבקש מהכהן שיצא לחוץ וכך יעלו את שניהם. ואם אין עשרה אנשים מבלעדי הכהן, או שאין הכהן רוצה לצאת, יאמרו "אף על פי שיש כאן כהן, יעמוד ישראל במקום כהן בכבוד". והוא הדין בכל זה אם הגיעו אורחים חשובים ונכבדים מאוד התומכים בתורה, ורוצים להעלותם לתורה. (ח"ב לה, לח)

כתב הגאון מהר"ש קלוגר, מנהג האשכנזים בארץ ישראל להעלות לספר תורה ישראל במקום כהן, מפני שמצוי שם אורחים שרוצים להעלותם לתורה, ואפילו הכהן נמצא בבית הכנסת, כי מן הסתם הכהן מוחל, כי זו הדרך להעלות אורחים לתורה, וגדול כבוד הבריות, ואומר השליח ציבור 'אף על פי שיש כאן כהן, יעמוד ישראל במקום כהן'. והוא הדין בנידוינו שהוא יום שמחת המילה, אפשר לעשות כן. ורק באופן קבוע, למכור את כל העליות לרבות עליית כהן, ולבטל מצות עשה של 'וקדשתו', אינם רשאים לנהוג כן, ואפילו נהגו כן יש לבטל המנהג, וכמבואר באחרונים רבים. ומכל מקום כיון שבשו"ת ויען יצחק ובשו"ת לב חיים לא התירו גם באקראי שיעלה ישראל במקום כהן, כל שהכהן נמצא בבית הכנסת, מחשש שמא יאמרו שכהן זה פגום ולכן אינו עולה לתורה, על כן נראה שלכתחילה יבקשו מהכהן בדרך כבוד לצאת מבית הכנסת לצורך בית הכנסת [כגון שהגיעו נדיבי עם התורמים], או לכבוד בעלי השמחה, שחביבה מצוה בשעתה. ורק אם יסרב לצאת, נסמוך על עיקר ההלכה שכתבו מרן הבית יוסף ועוד, שאף על פי שהכהן נמצא בבית הכנסת יאמר השליח ציבור: 'אף על פי שיש כאן כהן, יעמוד ישראל במקום כהן'. וכן יש לנהוג בשני חתנים או חתני בר מצוה, שבודאי לא גרעו הם ממה שנהגו להעלות את האורחים הנמצאים בבית הכנסת. גם המאמר מרדכי כתב, וראיתי מנהג פשוט במקומינו שכשיש מילה בשני או בחמישי, אין הכהן עולה לתורה, אלא אבי הבן והסנדק והמוהל הם העולים, והעיקר אצלי בטעם מנהג זה, כי הכהנים מוחלים על כבודם וחולקים כבוד לבעלי הברית, ולנטפלים במצות המילה, ויש להם רשות למחול. וכיון שבעלי הברית יום טוב שלהם הוא וניכר הדבר, אין לחוש שמא יבואו הציבור למצה ומריבה חלילה. (שו"ת יביע אומר חלק ו אורח חיים סימן כג אות ג)

פסוקים חדשים – כשמעלים מוסיפים בשבת ומועד, ישתדל הקורא לקרוא לכל עולה שלשה פסוקים אחרים, בפרט שפעמים רבות מחמת שחוזר על הקריאה כמה פעמים, אין הציבור מטים אוזן לשמוע, ונכשלים בשיחה בטלה בקריאת התורה ובבית הכנסת. אך אם הפרשה קצרה וישנם הרבה עולים, רשאי לחזור על אותם פסוקים כמה פעמים, כמו שנוהגים בשמחת תורה. ובני אשכנז לא נהגו להקל בזה אלא בשמחת תורה או במקום צורך. (ה"ב ז קנג)

מוסיפים בשבת – בית הכנסת שמתפללים שם ציבור גדול, טוב ונכון שיעלו מוסיפים בכל שבת, כדי שכל אחד מהקהל יעלה לתורה לפחות פעם בחודש. ויעשו זאת בחכמה, פן יקוצו הציבור וידברו דברים בטלים. (בנין שלמה. שבת ב רכב)

הדיוק בקריאה

הקורא בתורה צריך להיות בקי בביטוי האותיות והנקודות וטעמי המקרא היטב, ויזהר שלא להחליף בין אות שיש בה דגש לאות שאין בה דגש, שפעמים שמשתנה המשמעות מחמת כן, למשל בפסוק (בראשית לב יח): "וַיְצַו אֶת הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר, כִּי יִפְגָּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וּשְׁאֵלְךָ לֵאמֹר לְמִי אַתָּה **וְאָנָה** תֵּלֵךְ", משמעו להיכן תלך, אך אם ידגיש את הנו"ן ויאמר **וְאָנָּה** תֵּלֵךְ, תהיה המשמעות בבקשה תלך. וכן להיפך (בראשית א י, כב): "וּלַמִּקְוֶה הַמַּיִם קָרָא **יַמִּים**", שהוא מלשון ים, ואם

יקרא **יָמִים** בלי דגש במ"ם, תהיה המשמעות לשון ימים ולא לילות. וכהנה דוגמאות רבות במקרא.

על כן, חובה על כל אדם ובפרט על הקורא בתורה שילמד היטב את כללי הדקדוק היסודיים, כדי שלכל הפחות לא יטעה טעויות המשנות את הענין (סימן סא סכ"ג. ה"ב ז ריז). ויש כיום "תיקוני קוראים" שמדגישים את כל ההבדלים הנ"ל, וכדאי להכין מהם את קריאת הפרשה.

טעמי המקרא

חובה על הקורא בתורה לקרוא את הפרשה בטעמי המקרא כהוגן, ולא לדלג על שום טעם. ואמרו חז"ל (מסכת מגילה לב ע"א): כל הקורא בלי נעימה [טעמי המקראות (רש"י)], עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ כה): "וְגַם אֲנִי נָתַתִּי לָהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים", חס ושלום. (וכן כתבו רבנו יונה, ספר חסידים, מהר"ם מרוטנבורג, רבנו האר"י, הב"ח, החיד"א ועוד רבים) וכתב הרמ"א, אף שאם טעה בנגינת הטעם, אין מחזירים אותו, אבל גוערים בו.

טעמי המקרא הם קבלה בידינו איש מפי איש עד משה רבנו שקיבלם מהקב"ה בהר סיני. ומעלתם גבוהה מאוד אף יותר מהניקוד, התגים והאותיות. ואדרבה לגודל מעלת הטעמים והנקודות, לא ניתנו להיכתב בספר תורה.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קמב ס"א): קרא וטעה, אפילו בדקדוק אות אחת, מחזירים אותו. וכתב הכף החיים, שגם בנקודות ובטעמים של המקרא יש סודות עליונים. וכתב הרמ"א, אף שאם טעה בנגינת הטעם או בניקוד, אין מחזירים אותו, אבל גוערים בו. וכתב המשנה ברורה (סק"ו) בשם מהר"מ מינץ: החזן צריך לחזור הפרשה שיהיו שגורים בפיו כל הדקדוקים, במתגין, לעיל ומלרע, ויקרא במתון ולא במהירות, פן יבלע שום אות או תיבה.

מסמן – יש מעמידים על יד הקורא, אדם הבקי לסמן לו הטעמים, או ללחוש לו את שמות הטעמים, וזה עדיף יותר משהקורא עצמו יסתכל מידי פעם בחומש שעל ידו, כי יש חשש שמא יקרא איזו תיבה שלא מתוך הספר. (ה"ב ז ריט)

מי הקורא

אף שמתקנת חז"ל היה שהעולה לתורה הוא גם קורא את עלייתו, מכל מקום מאחר ורבים לא בקיאים בקריאה כהוגן וכהלכה, על כן בכל מקום ממנים חזן שהוא יקרא את קריאתו כהלכה.

אם העולה לתורה יודע ובקי היטב בקריאה, נכון שהוא עצמו יקרא את עלייתו. ואמנם, ישנם בתי כנסת שראו לנכון לגדור גדר, כדי למנוע את אותם שחושבים שיודעים לקרוא, אך בפועל אינם קוראים בדקדוק כהלכה, על כן תיקנו שרק הקורא בתורה הקבוע יקרא, ולא העולה אף שבאמת הוא יודע ובקי. וכן ראוי ונכון לתקן במקומות רבים, ועל הקהל להבין ולכבד זאת, מפני תקנת הכלל. וכן היה המנהג בבית הכנסת של מרן הראשון לציון זצוק"ל שאף אם היה עולה לתורה מי שבקי, לא היה קורא, לבד משני חזנים מפורסמים בידיעתם ובקיאותם בדקדוק, שמרן היה מכבדם לקרוא, והם: רבי יוסף מוצרי זצ"ל, ושיבדל לחיים טובים וארוכים רבי רחמים עטיה שליט"א. (ועיין בחוברת "מרן הרב עובדיה" – מזוית אישית, בענין שבת בר מצוה של בן מורנו הראשון לציון רבנו יצחק יוסף שליט"א)

שכר לשליח ציבור

כתב הרשב"א: הגון וראוי יותר לקחת שליח צבור בשכר מאשר בהתנדבות, כי כאשר השליח צבור מקבל שכר, הוא מקפיד יותר ומתבונן ונזהר יפה בתפלתו. וגם על ידי זה, לא כל הרוצה לעלות שליח צבור, יעלה. ע"כ. ואף על החזנות בשבת, רשאי לקבל שכר, ואין בזה חשש איסור שכר שבת, כי לדבר מצוה, מותר. ולא כאותם שלא מבינים זאת, ומחפשים חזנים בחינם, וחבל שאינם מבטלים דעתם לדעתם הרחבה של חכמינו ז"ל. (עיין בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה")

כיבוד אב

כשהאב עולה לתורה, צריך בנו לעמוד לכבודו מעת שקם ממקומו לתיבה, ובמשך כל זמן עלייתו לתורה. ואם האב נשאר לעמוד עד גמר העליה של העולה אחריו, רשאי הבן לשבת. אך בחזרתו של האב למקומו, שוב יעמוד הבן. ואם עלה האב לעליית מפטיר, די לעמוד בקריאת הפסוקים שבתורה, ואין צריך לעמוד גם בקריאת ההפטרה. ויעמוד גם לסבו, לחמיו, לדודו ולאחיו הגדולים. (ה"ע ח קסג, קסד, קסז) ועיין עוד בדינים אלו בהרחבה בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה".

כבוד התורה

מכבוד התורה שיעמדו הציבור בשעה שרב בית הכנסת עולה לתורה. והמנהג הרווח לעמוד עד סיום הברכה הראשונה. (עיין בחוברת "חג הסוכות בהלכה ובאגדה" בענין חתן תורה.

☜ העלייה לתורה, הברכות והקריאה

כשעולה לתורה יעלה בדרך הקצרה לתיבה ובזריזות, מפני כבוד הציבור שלא ימתינו לו, וגם כדי להראות שחביבה עליו התורה וממהר לקרוא בה. ואם שתי הדרכים שוות, יעלה מצד ימין וירד מצד שמאל. (סימן קמא ס"ז ומשנ"ב ס"ק כב, כה)

כיצד מברכים – קודם הברכה, יַרְאֶה הקורא לעולה את הפסוק שמתחיל לקרוא בו, ובעת הברכה יאחז על ידי מטפחת בשתי יריעות הספר, ולאחר הברכה יסיר את ידו השמאלית וישאיר את יד ימינו על היריעה הימנית במשך כל הקריאה, וטוב שהחזן יאחז בידו השמאלית במטפחת את היריעה השמאלית במשך כל הקריאה. וכשהעולה לתורה הוא הקורא בעצמו, ימשיך לאחוז בשתי ידיו בשתי היריעות גם בעת הקריאה. (סימן קלט סעי' ד, ה, יא) וכתב בכף החיים (אות כד), כשיעלה לקרוא בתורה, לא יאחז בתיק אלא ביריעה עצמה, יד אחת מצד זה ויד אחת מצד זה, ויאחז על ידי מפה של הספר ולא ביד ממש. וכן ראיתי למרן הראש"ל זצוק"ל שאחז בשתי ידיו בשתי יריעות הספר על ידי מטפחת בעת הברכות וגם בעת הקריאה.

בגמרא מסכת סוכה (מא ע"ב) אמרו, כך היה מנהגם של אנשי ירושלים, אדם יוצא מביתו ולולבו בידו, הולך לבית הכנסת לולבו בידו, קורא קריאת שמע ומתפלל ולולבו בידו, "קורא בתורה מניחו על גבי קרקע"... להודיעך כמה היו זריזים במצוות. וכתב מרן הבית יוסף (סימן קלט) בשם המנהיג, מזה שאמרו שבשעה שקורא בתורה מניח את הלולב על גבי קרקע, למדנו שהקורא בתורה אוחז בעמודי התורה בשעת הברכה וקורא, שאם לא כן שימשיך לאחוז בלולב ולקרוא בתורה. וכן כתב ראבי"ה מקובלני שבשעת הברכה אוחז בעמודי התורה, ועוד ראיה ממה שאמרו בגמרא מסכת מגילה (לב ע"א) פותח ורואה ומברך וקורא, משמע שכל אחד שעולה

לתורה פותח בתחילה וגולל לבסוף, שאם אינו גולל לבסוף, למה העולה אחריו פותח, הרי כבר היה הספר פתוח ועומד. וכן כתב בארחות חיים, צריך הקורא בתורה לאחוז כאילו קיבלה עכשיו מהר סיני. וכן הוא בירושלמי, אמר רבי יוסי בר בון כשעולים לדוכן לברך על התורה, המברך אוחז בעמוד התורה בידו, שנאמר "לָקוֹחַ אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה **הַזֶּה**", וכן אמרו בבראשית רבה "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה **הַזֶּה** מִפִּיךָ", מלמד שהיה ספר תורה בידו של יהושע בן נון, שאין לומר "הזה" אלא למי שתופס החפץ. ע"כ. והקשה הב"ח, מה הראיה מלולב שצריך לאחוז בספר התורה גם בעת הקריאה, אולי מה שמניחו את הלולב על גבי קרקע, הוא רק כדי לפתוח הספר ולראות בו, וכן כדי לגוללו לאחר הקריאה, אבל לעולם בעת הקריאה ממש אין צריך לאחוז בו, ותירץ, שאם באמת אין מצוה באחיזת הספר בשעת הקריאה, אם כן גם כדי לפותחו ולראות בו ולגוללו אין זו מצוה, ולא היה לו להניח את המצוה שכבר עוסק בה שאוחז בידו את הלולב ולהניחו לארץ, אלא יותר נכון היה שאדם אחר שאין לולב בידו, היה פותח להראותו הכתב ולחזור לגוללו, ולעולם ימשיך העולה לתורה לאחוז הלולב בידו גם כל עת קריאתו בתורה, אלא על כרחך שמצוה לאחוז בעמודי התורה משעה שפתחו עד שגומר הקריאה וחוזר וגוללו. ולפיכך צריך להניח לולבו לארץ, כי אין סברא לחלק ולומר שלפותחו ולראות בו ולגוללו לאחר הקריאה, צריך הוא בעצמו לאחוז בעמודי התורה, ואילו בשעת הקריאה שהיא עיקר המצוה, אין צריך לאחוז בהן, ואדרבה כל שכן שצריך לאחוז בהם בשעת הקריאה. ואם כן כיון שצריך להניח את הלולב לארץ כדי לפותחו ולגוללו, על כרחך שאף בשעת הקריאה עצמה מצוה לאחוז בעמודי התורה. ע"כ. וכן דייק הט"ז (סק"ט) מדברי מרן השלחן ערוך שמה שכתב (סעיף יא) "הקורא בתורה צריך לאחוז בספר תורה בשעת ברכה", צריך לומר דהיינו אפילו בשעת ברכה, וכל שכן בשעת הקריאה. גם בעטרת זקנים (סק"ב) כתב בשם רבנו האר"י ז"ל, כשקורא בתורה יחזיק בשתי ידיו בגווילים על ידי הפסק מפה, ויש בזה טעם גדול על פי הסוד. ובאמת שכן מדויק בלשון הטור (ס"ס קלט) בשם ספר המנהיג שכתב, צריך ליטול הספר בידו בשעת הקריאה.

נמצא אפוא מאחר ובעת הקריאה עצמה מצוה לאחוז בספר, על כן אם העולה לתורה הוא בעצמו קורא, פשוט שיאחוז בשתי ידיו כל זמן הברכות והקריאה בספר. אבל אם העולה אינו קורא בעצמו, יאחוז בשני ידיו בתורה בעת הברכה הראשונה, ולאחר מכן יסלק יד שמאלו וימשיך לאחוז רק ביד ימין, וכמו שכתב המגן אברהם (ס"ק יג), בשם כתבי האר"י שבשעת הברכה יאחז בשתי ידיו ביריעות התורה על ידי המפה, ולאחר הברכה יסלק יד שמאלו. ובלאו הכי גם במציאות לא שייך להמשיך לאחוז ביד שמאלו בספר כשהחזן קורא בתורה, שהרי הוא רק מטריד את החזן, אך טוב שהחזן יאחוז ביד שמאלו בספר, מאחר וסוף סוף הוא הקורא בפועל, והריהו כשליח של העולה לתורה לקרוא במקומו, ועל ידו תתקיים מעלת האחיזה בספר בעת הקריאה. ובסיום הקריאה יאחוז העולה גם ביד שמאלו בספר ויברך הברכה האחרונה.

מנהג בני אשכנז בעת הברכה לאחוז בשני עמודי העץ של ספר התורה, ולסגור את העיניים או להטות הפנים לצד שמאל, כדי שלא יהיה נראה שמברך מהכתוב בספר. (משנ"ב קלט ס"ק יט)

יש מבני אשכנז הנוהגים לעמוד כשעונים: "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", אך מנהג בני ספרד שלא לעמוד. (רבנו האר"י, החיד"א ועוד. כף החיים קמו אות כא. ה"ב ז רא)

קול רם – כתב מרן בשלחן ערוך (קלט ס"ו): "אומר ברכו והברכות בקול רם, והאומרם בלחש, טועה". ויזהר בזה מאוד, כי המברך בלחש הריהו גזלן, שגוזל את הציבור ממצוה של עניה אחריו. ויש אומרים שלא יצא ידי חובה, וצריך לברך שוב. אמנם להלכה אינו חוזר לברך, שספק ברכות להקל (ה"ב ז קעד). וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן נז): "ובדבר הזה נכשלים בעוונות הרבים הרבה אנשים שמברכים על התורה בלחש, ושומעים ממנו רק הסמוכים לו העומדים על הבימה, ועל ידי

שהם עונים נשמע למרחוק לקהל, ומחטיאים בעצלותם את הרבים". ישמע חכם ויוסף לקח.

לכתחילה צריך לברך בקול רם שכל הציבור ישמעו, אך אם קשה לו הדבר מאוד, יברך באופן שלפחות עשרה אנשים שומעים. (ה"ב ז קעה)

אם ברך העולה וחלק מהציבור לא שמעו, יענו עם שאר הציבור ששמעו "ברוך ה' המבורך לעולם ועד". אבל אם כל הציבור לא שמעו, אף ששמעו את החזן עונה אחריו "ברוך ה' המבורך..." יענו רק 'אמן' אחר עניית החזן. (בית יוסף ורמ"א קלט ס"ו. ה"ב ז קעו)

עניית 'אמן' – המנהג שהחזן עונה 'אמן' עם הציבור בקול רם, ומאריך בו קצת יותר מהציבור, כדי שיבינו שמתחיל לקרוא ויטו אוזן לשמוע. וטוב שיפסיק קצת בין אמן לתחילת הקריאה, כדי שלא יהיה נראה כאילו האמן היא חלק מהקריאה. (מ"ב קמא יז)

הקריאה עם החזן – העולה לתורה חייב לקרוא יחד עם החזן, ואם אינו קורא עמו, יש חשש שברכותיו לבטלה. ומבואר בזוהר הקדוש שיקרא עם החזן בלחש מאוד שאפילו אוזניו לא ישמעו. (סימן קמא ס"ב. ה"ע ג קכט. ה"ב ז רו)

עם הארץ שלא יודע לקרוא, אין להעלותו לתורה. ומכל מקום אם כבר עלה או במקום צורך גדול, כגון ביום פקודת השנה, יש להקל לו. (הריב"ש, הרשב"ש, רדב"ז ועוד. שו"ת יביע אומר חלק ט סימן פג אות ז. שבת ב רס)

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קלט ס"ב): מי שאינו יודע לקרוא, צריך למחות בידו שלא יעלה לספר תורה. ואם צריכים לו לפי שהוא כהן או לוי ואין שם אחר זולתו, אם כשיקרא לו שליח ציבור מילה במילה יודע לאומרה ולקרותה מתוך הכתב, יעלה. ואם לאו, לא יעלה. ע"כ.

יש לשאול, הרי כלל בידינו "שומע כעונה", דהיינו השומע ברכה מחברו ומכוון לצאת בה ידי חובה, נחשב לו כאילו הוא עצמו אמרה. וכמו בקריאת המגילה שהחזן קורא והציבור שומעים ויוצאים ידי חובה כאילו הם קראו את המגילה, ואם כן מדוע לא נאמר גם בקריאת התורה שישמע העולה מהחזן, ויחשב לו כאילו הוא עצמו אמרי? ויש ליישב שבקריאת התורה לא תיקנו חז"ל לברך אלא כשקורא בפיו דוקא ולא כששומע מהחזן, כי מאחר והקריאה היא חובת שמיעה לציבור [שדוקא כשיש עשרה חייבים לשמוע ספר תורה, ולא חובה על כל יחיד ויחיד כקידוש וקריאת מגילה,] אם כן מה כוחו של העולה לתורה יותר מהציבור שרק הוא מברך, הלוא כולם שומעים, אלא ודאי שהתקנה היתה על העולה המברך לקרוא בעצמו מתוך הכתב, או שיקרא בלחש אחר השליח ציבור. (היעב"ץ ועוד. שו"ת יביע אומר ח"ט סימן פג אות ז. ה"ע ג קל)

קריאה מעומד – הקורא והעולה צריכים לעמוד, ואסור אפילו לסמוך עצמו על התיבה. אולם בעל בשר שקשה לו לעמוד או חולה וזקן, רשאי לסמוך עצמו.

הטעם שצריכים לעמוד, מפני שכך מצאנו שאמר לו הקב"ה למשה (דברים ה כז): "וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי וַאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תְּלַמְּדֵם", ואם הקב"ה עמד, כל שכן עם ישראל עמדו. נמצא אפוא שהקב"ה כביכול הוא הקורא בתורה, ועם ישראל ששומע ומקבל את התורה הם כמו העולה לתורה. ועוד טעם, שכשם שהתורה ניתנה באימה ויראה, כך אנחנו מקבלי התורה צריכים לנהוג באימה ויראה, ולכן עומדים בקריאה. (סימן קמא ס"א)

אם הקורא עצמו עולה לתורה, יעמוד אחר על ידו. כי כשם שניתנה התורה לישראל על ידי סרסור [אמצעי, שהוא משה רבנו ולא ישירות מהקב"ה, שנאמר "אנכי עומד בין ה' וביניכם"], כך אנו צריכים לנהוג בה על ידי סרסור. (סימן קמא ס"ד)

שמיעה מיושב – כתב מרן השלחן ערוך (סימן קמו ס"ד): אין הציבור צריכים לעמוד בעת שקוראים בתורה. כן כתבו הטור ומרן הבית יוסף בשם רב שר שלום גאון, וכן כתב המנהיג: "אותם שעומדים בפני ספר התורה משעת הוצאה עד שעת חזרה, טועים בפירוש הפסוק (נחמיה ח ה): "וַיִּפְתַּח עֶזְרָא הַסֵּפֶר לְעֵינֵי כָל הָעָם... וּכְפִתְחוֹ עָמְדוּ כָּל הָעָם", ואינו לשון עמידה ממש אלא לשון שתיקה, כמפורש בגמרא (סוטה לט ע"א): כיון שנפתח ספר תורה, אסור לספר [לדבר] אפילו בדבר הלכה, שנאמר: "וכפתחו עמדו כל העם", ואין עמידה אלא שתיקה שנאמר וכו'", וכן כתב המרדכי, ושכן מבואר בתלמוד ירושלמי. וכן דעת הפר"ח והגר"א ועוד. וכן נהג רבנו האר"י ז"ל שלא לעמוד. ואמנם יש מבני אשכנז הנוהגים לעמוד בעת הקריאה. מאחר שמהר"ם מרוטנבורג היה עומד. (בית יוסף סימן קמא)

גאוה – ספרדי הרוצה לעמוד בעת קריאת התורה במקום שנוהגים לשבת, יש בזה משום יוהרא, חלילה, ולכן לא יעשה כן. (ה"ע א צא)

כתב בשו"ת קול אליהו, מאחר שפסק מרן בשלחן ערוך שאין צריך לעמוד בעת קריאת התורה, על כן יחיד הרוצה להחמיר ולעמוד בפני גדולים ממנו חייב נידוי, כעין מה שאמרו בבבא קמא (פא ע"ב), ואפילו שלא בפני גדולים ממנו, אינו רשאי להחמיר, כמו שכתב הר"ן (קידושין לג ע"א) לגבי בעלי אומניות שאינם רשאים לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקים במלאכתם, שאם זה יעמוד, ייראו האחרים שאינם עומדים כמזלזלים בכבוד תלמידי חכמים. והוא הדין לענין לעמוד בעת קריאת התורה.

עשרת הדברות – אין לעמוד בשעה שהחזן קורא עשרת הדברות [בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן ובחג השבועות], כי אין שום מעלה בפסוקים אלו יותר משאר פסוקי התורה, וכולם ניתנו מבורא עולם שווה בשווה בהר סיני. ואם יעמוד בעת קריאתם, יש לחוש לרשעים שיאמרו שרק עשרת הדברות ניתנו למשה בסיני חס ושלום.

כתב הרמב"ם בתשובה (סימן מו): בכל מקום שמנהגם לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות, ראוי למונעם מזה, בהיות שמגיע מזה הפסד אמונתנו, שיבואו לחשוב ולהאמין שיש יתרון לעשרת הדברות על שאר התורה, וזה דבר קשה עד מאד, שהאומר אין תורה מן השמים אין לו חלק לעולם הבא. ואין הבדל בין מי שמכחיש את התורה בכללה, לבין המכחיש פסוק אחד מן התורה, וכמבואר בגמרא (סנהדרין צט ע"א), שהאומר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שמשה מפי עצמו אמרו, אין לו חלק לעולם הבא. ולכן ראוי לסתום כל הפתחים המביאים לאמונה רעה זו. ולכן ביטלו קריאת עשרת הדברות בכל יום, מפני תרעומת המינים. ומה שטען חכם אחד שאנשי בבל נוהגים לעמוד, אין טענה זו כלום, לפי שאם נראה אנשים בריאים וחולים, לא נחלה אנחנו את הבריאים כדי שיהיו שווים לחולים, אלא נשתדל להבריא את החולים להשוותם לבריאים. ע"כ. (חזו"ע שבת ב רס. ועיין עוד בזה בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה")

גלילה – כבר התבאר לעיל שאסור לאחוז בגוף הקלף של הספר. ועל כן אם הוצרכו בעת הקריאה לגוללו לעמוד הבא, יגללוהו באמצעות מטפחת (ה"ע ג קכה. ה"ב ז רעו). וכיום ישנו גלגל המחובר לעץ עם הקלף וקל להעביר בו את הספר מפרשה לפרשה, וראוי שיעשו כן בכל ספרי התורה, שבכך הם נשמרים יותר וקל לגוללם.

אמת תורתנו הקדושה – הנכון שלאחר הקריאה יברך העולה מיד ללא תוספת תיבות 'אמת תורתנו הקדושה', שהרי תיכף אומר מעין זה, "אשר נתן לנו את תורתו תורת אמת". (יבי"א ח"א סימן ט. שבת ב ער)

ברכה אחרונה – יאחז העולה בשני צדדי הספר למעלה, ויכסה את האותיות במטפחת ויברך, וישאירהו מכוסה עד העולה הבא. שאין זה כבוד לספר תורה שישאר פתוח עד שיבוא אחר. ומנהג בני אשכנז לסגור את הספר ולברך, ולהשאירו סגור עד העולה הבא. (סימן קלט סעי' ד, ה. ח"ב פו)

בין עולה לעולה – בתי כנסת הנוהגים לשיר שיר כלשהו, בין עולה לעולה לכבודה של התורה והשבת, או לכבוד חתן ובעלי ברית, הנכון שיסגרו את ספר התורה בעת השיר. (ה"ב ז קע)

המתנה לעולה הבא – אחר שסיים עלייתו, ימתין בתיבה עד שיעלה העולה אחריו, מפני כבוד הספר שלא יניחהו כך. ויש מהדרים להמתין עד סיום העולה אחריו. כי אם ילך למקומו בשעה שקורא השני, אולי לא ישמע כהוגן את הקריאה. (סימן קמא ס"ז ומשנ"ב)

חזרת העולה למקומו – תהיה בנחת ולא במהירות, כדי שלא יהיה נראה עליו כמשא מה שעלה לתורה. ויחזור בדרך הארוכה יותר למקומו. (סימן קמא ס"ז ומשנ"ב)

חזק וברוך – אחר העלייה, נהגו לומר לעולה: חזק או חזק וברוך, והוא משיב: "חזקו ואמצו" או "כולכם ברוכים". וסמך לזה מהפסוק (יהושע א ז): "רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה". וכתב הבית יוסף, מכאן יצא המנהג לומר למסיים לקרות התורה בכל פעם "חזק". ע"כ. ועוד כי העולה לתורה, מקבל הארה של שפע קדושה וטהרה, ונעשה ראוי לברך את אחרים, ושעת רצון היא, והברכה מתקבלת יותר, לכך מברכים אותו, והוא חוזר ומברך אותם. (סימן קלט סי"א, כנסת הגדולה)

אין נכון להסתובב בין הקהל וללחוץ ידיים לכולם, בפרט שדבר זה גורם בלבול בציבור ולא שומעים את המשך הקריאה כהוגן, ודי שיאמר "כולכם ברוכים" וישב במקומו. והגר"ח פלאג'י ביטל את המנהג שהיו מנשקים את ידי הרב בסיום עלייתו לתורה, מפני הבלבול שנעשה מחמת כן, ורק העולה לתורה, כשמסיים את עלייתו יגש לרב וינשק ידו. (ה"ב ז רטז)

כיבוד אב – המנהג שבסיום עליית האב לתורה, ניגש הבן ומנשק ידו ואביו מברכו. וכן בן שסיים עלייתו לתורה, ניגש אל אביו ומנשק ידו ואביו מברכו, שזה בכלל מצות עשה שציונו האל לכבדם. (בן איש חי שנה א ויקרא אות יא. ה"ב ז רטז)

קדיש – ביום שמוציאים שני ספרי תורה ואומרים קדיש אחר כל ספר, כגון ראש חודש שחל בשבת, גם אם יש בבית הכנסת ספר תורה אחד בלבד וגוללים למקום הקריאה, אומרים שני קדישים. (ח"ב קעה)

הדיבור אסור

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן קמו סעי' ב, ג): "ראוי ונכון למדקדק בדבריו לכוון דעתו ולשמוע את כל פרשיות התורה מפי הקורא. ואסור לדבר כשהמפטיר קורא בנביא כמו בספר תורה". וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה): סעיף זה הוא תוכחת מגולה לאותם האנשים המפקירים את נפשותם ומספרים בשיחה בטלה בעת הקריאה, שאם בין עולה לעולה שהספר סגור, אסור לספר עם חברו, ויש אוסרים אפילו בדברי תורה, כמה יגדל האיסור בעת שהספר פתוח, שבזיון הוא כשמסיר אוזנו מלשמוע דבר ה', וגדול עוונו מנשוא, שאפילו מי שיוצא באמצע הקריאה אמרו עליו בגמרא "ועוזבי ה' יכלו", כל שכן זה שעומד בבית הכנסת ואינו רוצה להטות אוזנו לתורה. ומלבד זה מצוי כמה פעמים חילול השם על ידי זה ברבים, כגון שהוא עומד ועוונו נראה לעין כל, ויש בזה חשש של "לא תחללו את שם קדשי", גם כמה פעמים דבריו מעורבים בלשון הרע ורכילות מראשן ועד סופן, ומלבד זה האיסור של שיחה בטלה בבית הכנסת ובית המדרש שהוא גם כן איסור גדול. ראה וחשוב כמה איסורים עובר בדיבורו, וגם תפילתו מתועבת עבור זה לפני ה', שנאמר (משלי כח ט): "מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה, גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה", ואשרי מי שנותן כבוד לתורה, כמו שנאמר (שמואל א ב ל): "כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד וכו'".

היציאה אסורה

אסור לצאת בעת קריאת התורה, אלא אם כן בין עולה לעולה, ובפרט במקום צורך. ואם ישנם רק עשרה, לא יצא אף בין עולה לעולה. (ה"ע ג קלד. ה"ב ז רכד)

אם באמצע הקריאה יצאו מעט אנשים ונשארו לפחות ששה, רשאים לעלות שאר העולים של חובת היום בברכה, שכיון שהתחילו בהיתר, מותר להם לסיים את הקריאה. והעולה האחרון לא יאמר קדיש, כיון שהקדיש ענין אחר הוא ואינו חלק מהקריאה. ואם ארע כן ביום שיש בו הפטרה, לא יעלה מפטיר, ויקראו את ההפטרה בלי ברכות. ואם התחיל לקרוא את ההפטרה בעשרה ויצאו מקצתם, יסיימה עם ברכותיה. (ה"ע ג קכד)

חזרת ספר התורה

גם כשמחזירים את ספר התורה להיכל, יחזירוהו כשהוא פתוח, כיון שגם אז נמשכת הארה קדושה למסתכלים באותיות. (שו"ת יביע אומר ח"ז סימן טז בהערה. ה"ע ג קיג)

כתב מרן מלכא הראש"ל זצוק"ל: והנה פה **עיר הקודש ירושלים ובשאר ערי הארץ**, המנהג פשוט בכל בתי הכנסת שגם אחר קריאת התורה מחזירים את ספר התורה להיכל כשהוא פתוח לעיני כל העם. והן עתה בא חכם אחד מבבל לירושלים, והנהיג בבית הכנסת שהוא מתפלל בו להחזיר הספר תורה להיכל כשהוא סגור, באומרו שכן המנהג בבגדאד. וכמה תלמידי חכמים קראו תגר עליו שהרהיב עוז לבטל מנהג ירושלים. וכבר אמרו: "עושה חדשות בעל מלחמות". והן אמת שעל פי הקבלה נראה שאין צורך שיהיה ספר התורה פתוח בהחזרתו להיכל, כי טעם פתיחת ספר התורה בהליכתו לתיבה, כמו שכתב בשער הכוונות, שאז מתגלה הארת התורה הכתובה בספר החוצה אל כל הקהל הצופים ומסתכלים בו, וגם אחר כך בעת שקוראים בו, האור שבתוכו יוצא החוצה, כי התורה נקראת אור, שנאמר "כי נר מצוה ותורה אור". וסיים שם שהארה זו אינה נשארת כך אלא לפי שעה, ואחר כך חוזרים האורות ומתעלמים בפנים כבתחילה, ולכן תיכף אחר קריאת התורה סוגרים את ספר התורה ומחזירים אותו למקומו בתוך ההיכל. ע"כ. וכן הובא בספר בן איש חי, וסיים על זה, ולפי זה המנהג שנהגו בעירנו בגדאד שאחר שגומרים הקריאה סוגרים התיק של ספר התורה, ואין פותחים אותו להראות הכתב לקהל בעת שמחזירים אותו מן התיבה להיכל, מנהג נכון הוא, כי אין טעם לפתיחתו

אחר שעשו רמז בסגירת התיק להתעלמות האורות בפנים. ע"כ. ואף אם נאמר שאין טעם לפתיחת הספר תורה בחזרתו להיכל על פי הסוד, מכל מקום ברור שאין לבטל מנהג שנהגו בו מקדם קדמתה גאוני ירושלים, כיון שיסודתו בהררי קודש וכו', ושוב ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי שכתב לתת טעם למנהגינו לפתוח ספר התורה גם בשעה שמחזירים אותו להיכל, כי ידוע שכל דבר שבקדושה הגם שמסתלקת הארתו, מכל מקום מניח רישומו במקומו, וכמו שכתב השמן ששון וכו', והארת התורה שחופפת על האותיות, נשארת היא באותיות, ואינה זזה משם לעולם, וכל זמן שפותחים הספר תורה, היא מאירה לכל המסתכלים באותיות הקדושות, ולכן נכון הוא המנהג שנהגו גם בהחזרת הספר תורה להיכל להחזירו כשהוא פתוח, כי גם בחזרה נמשכת הארה קדושה למסתכלים באותיות התורה, מקדושת האותיות שהיא הארת התורה. ע"כ. נמצא שאפילו על פי הסוד ראוי להחזיר הספר להיכל כשהוא פתוח. אפריון נמטייה שנתן טעם למנהגינו גם על פי הקבלה, ואם כן פשוט שלא נכון לבטל המנהג, ומנהג ישראל תורה הוא.

מנין הפסוקים

במנחה של שבת ובשני וחמישי, קוראים בתורה לפחות עשרה פסוקים. ואם טעה וקרא תשעה פסוקים, יצאו ידי חובתם. ואף אם דילג פסוק אחד באמצע, אם בסך הכל קרא עשרה פסוקים, יצאו, כיון שישלים אותו בשבת הבאה, אבל אם קרא רק תשעה פסוקים [שלשה פסוקים לכל עולה], חוזר לקרוא את הפסוק שדילג ועוד שני פסוקים בלי ברכה, שספק ברכות להקל. (סימן קלז סעי' ב, ג. ה"ב ז קלט)

כל עולה לתורה, צריך לקרוא לפחות שלשה פסוקים. ואם טעה וקרא שני פסוקים [בין בשני וחמישי בין בשבת], חוזר ומברך שוב וקורא שלשה פסוקים. (סימן קלז ס"ד. ה"ב ז קמה)

ציבור שטעו וקראו בשני או בחמישי מפרשה אחרת, יצאו ידי חובתם. (ה"ב ז צה)

היכן מפסיקים בקריאה

בתורה ישנן פרשיות פתוחות ופרשיות סתומות, ופרשיות אלו מסומנות בין הפסוקים שבחומש באות **פ'** [פתוחה] ובאות **ס'** [סתומה]. ועל הקורא בתורה לשים לב שלא לסיים לעולה פסוק אחד או שניים לפני פרשה פתוחה או סתומה. והטעם בזה, כי אם יצא עתה משהו מבית הכנסת, יוכל לטעות ולחשוב שהעולה אחריו יקרא רק שני פסוקים שנשארו עד סיום הפרשה, והרי לא קוראים פחות משלושה פסוקים. וכמו כן, לא יסיים לעולה אחר פסוק אחד או שניים מתחילת פרשה פתוחה או סתומה. כי אם יכנס עתה משהו לבית הכנסת ויראה שמתחילים לקרוא לעולה הבא לאחר פסוק או שניים מתחילת הפרשה, יחשוב שהקורא לפניו קרא רק פסוק או שניים. (קלח ס"א)

ישתדל הקורא תמיד לפתוח את הקריאה בדבר טוב ולסיים בדבר טוב. (קלח ס"א)

טעות בברכות

אם שכח העולה לומר "ברכו" והתחיל מיד בברכה, אם נזכר כשאמר ברוך אתה ה', יאמר: "לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ", שֶׁיֵּרָאֶה כאומר פסוק (תהלים קיט יב): "בָּרוּךְ אַתָּה ה', לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ", ויחזור לברכו. וכמו כן, אם אמר ברוך אתה ה' אלוקינו, ונזכר, ימשיך: "כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחוֹרֵב", שֶׁיֵּרָאֶה כאומר פסוק (דברים ה ב): "ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב". אבל אם נזכר לאחר מכן, ימשיך את הברכה ולא יחזור לומר ברכו. (ה"ב ז קעז)

הברכה הראשונה שקודם הקריאה היא "אשר בחר בנו וכו'". והברכה האחרונה שלאחר הקריאה היא "אשר נתן לנו וכו'". ואם טעה בברכה הראשונה וברך "אשר נתן לנו", אם עדיין לא אמר ברוך אתה ה', יחזור לומר "אשר בחר בנו", אבל אם אמר ה', לא יחזור. ולאחר הקריאה יברך "אשר בחר בנו". ואם טעה וברך שוב "אשר נתן", אינו חוזר. (ח"ב פח)

וכן, אם טעה בברכה האחרונה וברך "אשר בחר בנו", אם עדיין לא אמר ברוך אתה ה', יחזור לומר "אשר נתן לנו", אבל אם אמר ה', לא יחזור. (ח"ב פט)

הפסק בקריאה ובברכות

מי שעלה לתורה ולא חש בטוב בתוך הקריאה, וכן חתן בר מצוה שהתרגש מאוד ואינו יכול להמשיך, יעלה אחר תחתיו ויחזור לקרוא מתחילת הקריאה שקרא הראשון. ולכתחילה לא יברך ברכה ראשונה, אלא ברכה אחרונה לאחר הקריאה. והמברך, יש לו על מה לסמוך. (ה"ב ז קפב)

אחר שברך ברכה ראשונה, אסור לדבר עד אחר הקריאה והברכה האחרונה. ואם דיבר לאחר הברכה הראשונה קודם שהתחיל לקרוא אפילו מילה אחת, אם הדיבור היה מענין הקריאה, לא חוזר לברך, אבל אם היה שלא מענין הקריאה ואפילו בדברי תורה, הרי זה הפסק וחוזר לברך. ואולם, אם דיבר לאחר שקרא פסוק אחד, אינו חוזר לברך. שכיון שהתחיל במצוה, נמצא שהיה לברכה על מה לחול. (סימן קמ ס"ב ומשנ"ב. ה"ב ז קפח)

כבר בארנו שקודם הברכה צריך להראות לעולה לתורה את הפסוק שממנו מתחיל לקרוא. ואם הראה לו את הפסוק, ולאחר הברכה התברר שהקריאה היא במקום אחר, אינו חוזר לברך, כי ספק ברכות להקל. והוא הדין אם נמצאה טעות בספר תורה מיד לאחר שברך, והוצרכו להביא ספר תורה אחר, ישתוק המברך ולא ידבר בינתיים, ויקרא מהספר השני בלי לברך שנית. (ח"ב צו, צז)

מי שהיה צריך לומר חצי קדיש אחר עלייתו לתורה, וטעה והתחיל בקדיש קודם הברכה האחרונה, יסיים את הקדיש ואחר כך יברך הברכה האחרונה. (ה"ב ז קפח)

טעות בקריאה

אם טעה הקורא בשבת בבוקר ודילג פסוק אחד או אפילו מילה אחת, חוזר וקורא את הפסוק שדילג ועוד שני פסוקים, ומברך לפני הקריאה ולאחר הקריאה. ואפילו נזכרו בזה רק לאחר תפילת מוסף, כל שלא הלכו הציבור לבתיהם, יחזרו לקרוא. ואם דילג בקריאת המועדים, דינו כמו במנחה של שבת כמבואר לעיל, כיון שבלאו הכי קוראים פרשיות אלו בשבתות השנה. (סימן קלז ס"ג. ה"ב ז קלט)

אם טעה הקורא בטעמי המקרא או בניקוד, יש להחזירו. ואם המשיך בקריאה, אינו חוזר. ואם טעה בביטוי תיבה או אות, יחזירוהו, אך אם המשיך עד שסיים את העלייה, אינו חוזר. וכל זה בטעות שלא משתנה הענין, אבל בטעות שמשתנה הענין, אפילו אם סיים את העלייה וברך, העולה אחריו חוזר מאותו פסוק שטעה זה וממשיך על הסדר. (ה"ב ז ריח)

☜ טעות בספר התורה

אם נמצאה טעות בספר התורה באמצע הקריאה, מוציאים ספר תורה אחר וממשיך לקרוא בו מהפסוק שנמצאה בו הטעות, ויקרא לפחות שלושה פסוקים או עד סיום העלייה, ויברך ברכה אחרונה. ויש מבני אשכנז שנוהגים שאם כבר קראו שלשה פסוקים בספר הראשון וזה מקום שאפשר להפסיק בו [כמבואר לעיל היכן מפסיקים בקריאה], פוסק שם ומברך, ואחר כך משלימים את שאר העולים בספר השני. (סימן קמג ס"ד. ח"ב קמז)

בעליית שביעי – גם אם נמצאה טעות בעליית שביעי, יוציאו ספר תורה אחר להשלים הפרשה. וגם אם לא נשארו ג' פסוקים לסיום הפרשה, יחזור לקרוא שלשה פסוקים. (חזו"ע שבת ב שכ. ז רלה)

בשני וחמישי – אם נמצאה טעות בימי שני וחמישי בעליית שלישי [או בראש חודש בעליית רביעי] וכבר קרא ג' פסוקים, אין צריך להוציא ספר אחר [אפילו קראו בסך הכל רק ט' פסוקים], ויאמר קדיש בלי ברכה אחרונה, [ולבני אשכנז יברך]. אך אם לא קרא ג' פסוקים, יוציאו ספר תורה אחר ויקרא בו לפחות ג' פסוקים מקריאה זו ויברך. (חזו"ע שבת ב שכח. ח"ב קמט. ה"ב ז רלח)

פירוד באות – אם נמצא פירוד באות, אך אינו ניכר מיד אלא לאחר התבוננות, אין צריך להוציא ספר תורה אחר. והטעם בזה, כי אף שלכתחילה צריך לתקנו, מכל מקום כיון שמועיל תיקון כזה בתפילין, ואין זה נחשב שנכתבו האותיות שלא כסדרן, נמצא שזה כשר מן הדין, ולכן מכשירים גם בספר תורה. ורק אם ניכר הפירוד בעליל, שאז לא מועיל לתקן בתפילין משום שאינו כסדרן, פוסלים גם בספר תורה. כן פסקו בספר אמת ליעקב, לדוד אמת, בית מנוחה, זרע דוד, שמחת כהן. וכתב בשו"ת בני יהודה עייאש, שהדבר פשוט שאין להוציא ספר תורה אחר בשביל זה, וזה נראה לי לכל הדעות. (שו"ת יביע אומר ח"ז סימן ב)

ספר תורה פסול

ציבור שיש להם ספר תורה אחד בלבד, ונמצאה בו טעות באופן שנפסל הספר, יקראו בו, אך לא יברכו העולים לתורה. והעולה עליית 'מפטיר', יברך את ברכות ההפטרה לפניה ולאחריה על קריאתו בפסוקים שבנביא.

וכה סיפר מרן הראשון לציון זצוק"ל: בנוסעי ממצרים לארץ ישראל בשנת ה'תש"י, הוצרכנו לעבור דרך איטליה בעיר ברינדיזי ששם היה מחנה עולים שמגמת פניהם היתה לעלות לארץ ישראל, וראיתי שהיו מוציאים את ספר התורה בשבת לקרוא בפרשת השבוע, אך אחר העיון היטב בספר התורה, מצאתי שהוא פסול כי היו בו הרבה טשטושים ופירודים ודיבוקים, עד שכמעט אי אפשר לתקנו ולהכשירו, ומאחר ולא היה להם ספר תורה אחר, הוריתי להם שמכאן ולהבא יקראו בו בלי ברכה. וכן עשינו כחודש ימים מידי שבתי שם, עד שבאה אוניה שעלינו בה לארץ ישראל. (חזו"ע שבת ב שכד)

☜ הכשרים והפסולים לעלות לתורה

קטן שהגיע לחינוך [חמש או שש, כל ילד לפי הבנתו] – רשאי לעלות לתורה בשבת ולקרוא עלייתו, ומצטרף לשבעה עולים, וכל שכן שרשאי לעלות מפטיר. [ופשוט שמדובר בקטן שמנקה את גופו כהוגן, אבל אם לא ברור לנו כן, אין להעלותו לספר תורה, כמו שאין עונים אחריו 'אמן'. וכמבואר לעיל בדיני עניית אמן.] ואולם בשני וחמישי, לא

יעלוהו אלא במקום צורך, וכגון שחוגגים לו את טקס הנחת התפילין כמה ימים קודם יום בר המצוה האמיתי.

אין לתת לכתחילה לקטן לקרוא את כל הפרשה, שבודאי אין זה מכבוד הציבור, אלא בשעת הדחק כשאין להם קורא אחר. (ה"ע ג קכ. ח"ב נח, נט)

קטן כהן – אם אין כהן למעלה מגיל בר מצוה שיעלה לתורה, ויש כהן קטן שהגיע לגיל חינוך, יעלה הכהן הקטן, ואין בזה פחיתות כבוד לשאר העולים, כי הכבוד הוא לזרעו של אהרון הכהן, ומפאת יחוסו הוא עולה. כן פסקו מפורש הגאונים, רב האי גאון, שבלי הלקט, האשכול, המאירי, הרא"ש, הרדב"ז, מהרימ"ט, ערך השלחן, רבי עקיבא איגר, באר המים, מנחת חינוך, מהרש"ם, מהר"ם שיק, מהרש"ג, משפטי עוזיאל ועוד. וכן מבואר מהספרא, הרמב"ם, החינוך, בה"ג ועוד. (חזו"ע שבת ב רמט)

סומא – אין להעלות סומא לספר תורה, כיון שאינו יכול לקרוא מתוך ספר התורה. ורק אם כבר עלה או במקום צורך גדול, כגון ביום פקודת השנה, יש להקל בזה. (חזו"ע שבת ב רס. יבי"א ח"ט סימן פג אות ז. ועיין קצוש"ע חזו"ע שבת א קסו וקסז בהערה)

מחלל שבת בפרהסיא [בפני עשרה יהודים] – לכתחילה אין להעלותו למנין שבעה עולים בשבת, אלא רק לעליית מוסיף לאחר עליית שישי, ועונים אחריו 'אמן'. אולם אם הוא חתן שרגילים להעלותו שלישי, ואם לא יעלוהו, יש חשש שיגרם ריב ומדון, מותר להעלותו, אלא שיוסיפו על מנין העולים עוד יהודי אחד כשר. (ה"ע ג קכ)

חתן בר מצוה המחלל שבת – ובא לבית הכנסת להנחת תפילין, יש להעלים עין ולהעלותו שלישי. והגם שאי אפשר בימי החול להעלות מוסיף כנגדו, מכל מקום יש לסמוך על הפוסקים האומרים שמחללי שבת בזמנינו הינם כתינוקות שנשבו, מפני שאינם יודעים את חומר הענין, וכמו שכותב הרמב"ם שבניהם ותלמידיהם של הקראים נחשבים כאנוסים וכתינוק שנשבה. וכתב החפץ חיים שמצוה לאהוב אותם, מאחר ואין אנו יודעים להוכיח. וכיון שכל הטעם שמחלל שבת בפרהסיא, דינו כמומר לכל התורה, מפני שעושה מעשיו בחוצפה קבל עם ועדה, וזהו בזמן שהעדה כולם קדושים, אבל בזמן הזה שבעוונות הרבים פשתה המספחת והופקר חילול שבת בפומבי ובראש כל חוצות, ואינם יודעים חומרת האיסור כלל, אין להם דין מומר. וכתב בשו"ת זקן אהרן, לפיכך צריך להיות מתון ביותר בעניינים אלו שלא לדחות אבן אחר הנופל, וכמאמר חז"ל (סוטה מז ע"א): "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת". (ה"ע ג קכג. ה"ב ז קלו) ומה טוב שרב בית הכנסת, ידבר על לב הנער, ויקרבו אליו בעבותות אהבה וחיבה, ואט אט יבהיר לו את מעלת שמירת השבת וקיום המצוות, עד שיערו עליו רוח טהרה ממרום, ויזכה לקיים את כל המצוות כדת וכדין.

בגדיו מטונפים – מעשה בזקן שאינו שולט בעצמו באופן שנודף מבגדיו ריח נורא, ועלה לתורה. מאחר ואי אפשר לענות אחריו אמן, ונמצא שכל הקהל עונים אחריו בטעות, הורו לשליח ציבור לברך בעצמו מעט בלחש [שלא ירגיש בו הזקן], ונמצא שעונים הקהל אחריו.

קרובי משפחה – המנהג שלא להעלות לתורה אב ובנו או שני אחים זה אחר זה, מחשש לעין הרע, אלא עולה אחר מפסיק ביניהם. ומכל מקום אם טעה ועלה, אין מורידים אותו, וישתדל הראשון לרדת מהתיבה מיד. ויש מחמירים גם בסבא ונכד, או בחתן וחמיו, ובמקום צורך, יש להקל. (סימן קמא ס"ו. ה"ב ז ריא)

ביום שמוציאים בו שני ספרי תורה, רשאים לעלות אב ובנו או שני אחים זה אחר זה, זה בספר זה, וזה בספר זה. (ה"ב ז ריג)

עלה לתורה קודם שברך ברכות התורה

מי שקראו לו לעלות לתורה קודם שברך ברכות התורה של בוקר, יעלה ויברך. ולאחר מכן כשיברך ברכות התורה של בוקר, לא יברך שוב "אשר בחר בנו" אלא רק שתי ברכות: "על דברי תורה", "והערב נא". (סימן קלט ס"ט)

העברת ספר התורה ממקום למקום

אין להביא ספר תורה לצורך אדם יחיד המארגן מנין בביתו, אף שהוא אנוס ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, שאין זה כבוד התורה להביאה לצורך יחיד. ומכל מקום במקרים מסוימים, יש להקל להביא ספר תורה, וכדלהלן:

* אדם חשוב שמארגן מנין בביתו אף שיכל לבוא לבית הכנסת. וחשוב, לא רק אם הוא גדול בתורה, אלא גם אם הוא עשיר ונכבד. וכן, חתן או אבל בתוך השבעה בכלל חשובים הם, שהרי אמרו חז"ל (פרקי דרבי אליעזר טז): חתן דומה למלך, וכן האבל דימו אותו למלך (מועד קטן כח ע"ב).
* חולה שנמצא בביתו, לצורך קריאת פרשת 'זכור' ופרשת 'פרה' שהם מן התורה.
* עשרה אנשים אנוסים שלא יכולים לבוא לבית הכנסת, מפני כבוד הציבור.
* אם מייחדים באותו בית ארון לספר התורה.
* אם עשרה מלווים את הספר מבית הכנסת לבית.
* מעבירים את הספר באותו בנין מחדר לחדר תחת גג אחד, שהכל רשות אחת.
* כשמוליכים את הספר במכונית. (שו"ת יביע אומר ח"ט סימן טו, וח"ז סימן נו. חזו"ע שבת ב ש)

☜ חובת ציבור

קריאת התורה היא חובת ציבור ולא חובת יחיד, דהיינו שרק אם התאספו עשרה אנשים אז חלה עליהם חובה לקרוא בתורה, אבל אינה חובה על כל יחיד לשמוע, כפרשת זכור ומגילת אסתר, שכל אדם חייב לשמוע ואפילו הוא יחיד. על כן, מי שנאנס והתפלל יחיד, אינו חייב להשלים את קריאת התורה. וכמו כן, מי שהוצרך לצאת לבית הכסא והחסיר חלק מהקריאה, אינו חייב להשלים. (ה"ע ג קלד. ח"ב כב)

ציבור שאירע להם אונס ולא קראו פרשת השבוע בספר תורה, בשבת הבאה יקראו שתי פרשות, תחילה הפרשה הקודמת שהחסירו, ואחר כך הפרשה של חובת היום. וכה יעשו: יעלה כהן ויקרא את כל הפרשה הקודמת עם שלשה פסוקים של פרשת השבוע, ושאר העולים יעלו אחריו בפרשת השבוע. והוא הדין אם בשבת שאירע האונס היו שתי פרשות, שנמצא שיקראו עתה שלוש פרשות.

כן היה מעשה בשנת ה'תקמ"ז בירושלים, שהיתה עצירת גשמים וגזרו בית דין שלש תעניות על הציבור והתפללו ונענו קצת, ושוב ביום רביעי י"ב שבט התקדרו השמים בעבים והתחילה רוח סערה, ואחר כך התחיל לרדת שלג כבד מאוד, ונמשך כל היום ההוא ויום חמישי ושישי וקצת ביום השבת, והגיע השלג כשיעור קומת איש ויותר, עד שנסתמו פתחי הבתים ולא יכלו בני אדם לצאת מפתח ביתם. וביום השבת פרשת בשלח שהוא ט"ו בשבט לא באו הציבור לבתי הכנסת, ולא קראו בספר תורה כלל, חוץ מהקהל הקדוש המקובלים של חסידי בית אל,

שנאספו כשלושים איש בחצר בית הכנסת שהיה דר שם הגאון מהרי"ט אלגזי זצ"ל. (מקור ישראל, ברכות המים ועוד. שבת ב שכט, שלג)

ציבור שאירע להם אונס ולא קראו פרשה מסוף החומש, כגון פרשת ויחי, אזי בשבת הבאה יקראו שתי פרשות, 'ויחי' וגם 'שמות', רק מאחר והפרשות נמצאות בשני חומשים שונים, על כן יעשו כך: יעלה כהן ויקרא פרשת ויחי בלבד, ואחר כך יעלו שאר כל העולים בפרשת שמות. (שבת ב שלג)

אדם חשוב שאירע לו אונס ולא שמע קריאת הפרשה בספר תורה, אם מפאת כבודו מוחלים הציבור על כבודם, רשאי לקרוא את שתי הפרשיות בציבור כנ"ל.

כן היה מעשה עם מרן הראשון לציון זצוק"ל, וכה סיפר: בשלהי ניסן ה'תשל"ח נסעתי לארצות הברית על פי הזמנת ראשי אגודת הרבנים בארצות הברית, הגאון רבי משה פיינשטיין וסיעתו, לדינר לחינוך העצמאי בארץ ישראל, והנה חל אז יום טוב ראשון של פסח ביום שבת, ושביעי של פסח ביום שישי, ובשבת שאחריו קראנו בארץ ישראל פרשת אחרי מות. ביום חמישי שאחריו נסעתי לחוץ לארץ, ובשבת שאחריו בארץ ישראל קראו פרשת קדושים, ובחו"ל קראו פרשת אחרי מות, כי בשבת שלפניו היה שם יום טוב שני של גלויות, וקראו "כל הבכור", ובשובי לארץ ישראל ביום רביעי ג' אייר, דנתי בעצמי היאך לנהוג בשבת הבאה, ולאחר בקשת מחילה מכבוד הציבור, עליתי בבית מדרשי עליה ראשונה במקום כהן, והכהן יצא החוצה בהסכמתו, וקראתי כל פרשת קדושים ושלשה פסוקים מפרשת אמור, ויתר העולים השלימו פרשת אמור שהיא הסדרה הקבועה בארץ ישראל. (חזו"ע שבת ב שכט)

רמקול – בבית הכנסת גדול, רשאים לקרוא בתורה בימי החול ברמקול. (ח"ב קז)

☜ דין אבל בקריאת התורה

ישתדל האבל לארגן מנין בביתו ויביאו לו ספר תורה כנ"ל. אולם אם לא הביאו ספר תורה, ילך להתפלל בבית הכנסת, כמבואר בשלחן ערוך (יו"ד שצג ס"ג) וזו לשונו: "האבל אינו יוצא בחול לבית הכנסת, אבל בשבת יוצא. ואנו נוהגים שבכל יום שיש בו קריאת התורה יוצא האבל לבית הכנסת לשמוע קריאת התורה". כי רק לדבר רשות אינו יוצא מביתו, אבל לדבר מצוה, מותר. (חזו"ע אבלות ב שי)

אם התפללו בבית האבל ולא הביאו ספר תורה, טוב שילכו הציבור ללכת לבית הכנסת לשמוע את הקריאה. והמקילים בזה, יש להם על מה לסמוך. כי אין הקריאה חובה על כל יחיד ויחיד אלא חובת כללית על הציבור. וכתב בשער הכוונות: זמן רב התפלל מורי האר"י ז"ל בביתו בעשרה, ולא חשש שיהיה שם ספר תורה לקרוא בו בין בחול בין בשבת. ויש אומרים שעשרה שפירשו מהציבור הוו כיחידים. (ח"ב כז. חזו"ע שבת א שט, שכ. וחנוכה ריח)

כהן אבל – לא יעלה לספר תורה בימי החול, ואפילו אם אין כהן אחר בבית הכנסת. ואולם בשבת, אם קראוהו לעלות לתורה, יעלה, כי אם ימנע לעלות, הרי זו אבלות בפרהסיא, ואין אבלות בפרהסיא בשבת. וכשאין כהן אחר, מותר לכתחילה להעלותו. ומעשה ברבנו תם שהיו קוראים לו בכל שבת לעליית שלישי, ואירע לו אבלות ולא קראוהו, ועלה מעצמו, ואמר, כיון שהורגל לעלות שלישי בכל שבת, אם יראו שבשבת זו אינו עולה, יאמרו שבשביל אבלות הוא נמנע, והרי זו אבלות בפרהסיא. (שו"ע יו"ד שפד ס"ב, ת ס"א. שבת ב רצג. ועיין עוד פרטי דינים בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה")

רוב מנין

אם ישנם ששה אנשים שאחרו לבית הכנסת ולא שמעו קריאת התורה, יכולים לצרף ארבעה ששמעו ולקרוא בתורה עם ברכות. (ח"ב קכז. ה"ב ז רכד)

ועיין עוד פרטים בדין קריאת התורה בשבת, בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה".

כבוד וקדושת הספרים

ישיבה בספסל עם ספרי קודש

אסור לשבת על ספסל שמונח עליו ספר תורה, אולם מותר לשבת על ספסל שיש עליו ספרי קודש. (שלחן ערוך יורה דעה סימן רפב סעיף ז. יביע אומר ח"ט יו"ד סימן כב. א רעז)

התוספות והמרדכי פסקו כרבי יוחנן שמותר לשבת על ספסל שמונח עליו ספר תורה. והרי"ף והרמב"ם פסקו כרב הונא שאסור, וכן פסק מרן השלחן ערוך. ואם מותר לשבת על ספסל שמונחים עליו שאר ספרי קודש - רבנו מנוח כתב שטוב להחמיר, אך לא אסר מן הדין. רבנו משולם החמיר בבית להניחו על דבר גבוה כלשהו, והיקל בבית המדרש, כיון שהמקום צר לתלמידים. ובפסקי תוספות התירו. וכן פסקו הרדב"ז ומרן השלחן ערוך והאחרונים. ובפרט בזמנינו שהספרים אינם כתבי יד אלא מודפסים, שקדושתם קלה יותר.

בני אשכנז מחמירים שלא לשבת על ספסל שמונח עליו ספר, אולם אם מניח את הספר על דבר גבוה קצת, מותר. ויש מקילים גם כשמעמיד את הספר. (שואל ונשאל, קדושת בית הכנסת רנב)

ספסל המחולק בין מושב אחד לחברו על ידי ידית שביניהם, או ספסל המורכב מכמה כסאות, מותר אף לבני אשכנז לשבת בכסא אחד כשבכסא האחר מונחים ספרים. (שו"ת יביע אומר שם. א רעח)

שימוש בספרים

כתיבה על ספר – מותר לכתוב חידושי תורה על דפים המונחים על ספר פתוח. וכן מותר לכתוב הערות בצידי העמודים שבספר. (א רפ)

הנחת נייר בספר – מותר להניח דף נייר או מעטפה בתוך הספר, כדי שישמש כסימניה לעיין בו לאחר זמן, כיון שמטרתו לצורך הלימוד. אבל לא יניח ניירות או טישו במטרה לשומרם בספר. ובמקום צורך יכול להניחם בין הכריכה לספר. (א רפ)

שערות הזקן בספר – לא נכון כלל להניח את שערות הזקן הנתלשות בתוך הספרים, משום בזיון ספרי הקודש. ומה גם שלאחר זמן נתקלים אנשים בשערות אלו בלומדם בספרים, ונמאסים מזה. ואמרו במסכת חגיגה (ה ע"א) על הפסוק (קהלת יב יד): "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֶׂה, הָאֱלֹהִים יָבִא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם", ושאלה הגמרא מהו "על כל נעלם"? אמר רב: זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר: זה הרק [יורק] בפני חברו ונמאס. ישמע חכם ויוסף לקח. וכן כתב בספר תורה לשמה (סימן שו): "ודע כי יש להזהיר את המון העם שדרכם להצניע את שערות זקנם הנתלשים בתוך הספרים, שודאי לא נכון לעשות כן."

הנאה מהספר – כתב בספר חסידים (סימן תתקד): לא יהנה אדם מהספר, כגון אם יושב בחמה, לא ישים לפניו ספר כדי להגן עליו מפני החום. אבל אם אינו יכול ללמוד, מפני שהשמש זורחת על הספר ועל האותיות, רשאי להגן עליו בספר כנגד השמש, כדי שיהיה לו צל על הספר והכתב, רק שלא יכוון להנאתו. ע"כ.

הנשען על הספר דרך לימודו, אין בזה בזיון חס ושלום, שעושה כן מחמת הרגל, שתנוחה זו עוזרת לו להבין לימודו יותר, אך יזהר שלא לקרוע הספר. (פס"ת ב רצב)

הגבהת ספר על ספר – מותר להניח ספר תחת הספר שלומד בו, כדי להגביהו ויהיה לו נוח ללמוד בו יותר. (מגן אברהם, אליה רבה, משנ"ב קנד ס"ק לא) וכל שכן אם כבר מונח הספר על השלחן, שבודאי מותר להניח עליו ספר אחר להגביהו לצורך הלימוד. (ט"ז, חיי אדם. ה"ב ז תפ) וכתב בספר פסקי תשובות (ב רצב): וממוצא דברים אלו נוכל ללמוד, גם לענין שאר שימושים שמטרתם להקל על הלומד ולהימנע מבזבוז זמן, שיש להקל כשאין לפניו עצה אחרת, וכגון להניח ספר על ספר פתוח כשיוצא, כדי שלא יצטרך לסגור הספר ולבזבז זמן כדי לחפש מקום לימודו כשחוזר. וכן כשמעתיק מהספר ורוצה להניח סימן לשורות שכבר העתיק, רשאי להשתמש לשם כך בספר אחר, וכל כיוצא בזה.

שמירת הספרים – ראוי ונכון מאוד לכרוך את הספרים והסידורים שבבית הכנסת, כי רבים לומדים ומתפללים בהם ומצוי שנקרעים, ואין זה מכבודם.

סיר תינוק בספריה – אסור לתת סיר של תינוק שיעשה צרכיו בחדר שספרי הקודש שם. (א רפא)

כתב המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן פג): רע המעשה שראיתי בבית קל דעת שהיה לו חדר מיוחד לפנות שם, והריח רע היה מגיע בכל החדר, ובאותו החדר היו קבועים הספרים שלו. וקראתי עליו המקרא הזה "כִּי דְבַר ה' בָּזָה", ונענש שיצא בנו לתרבות רעה, ה' יצילנו, והתחלל גם גופו על הבריות בשביל זה, וכמאמר התנא כל המחלל את התורה, גופו מחולל על הבריות.

הנחת ספר על גבי חומש

מותר להניח כל ספר קודש שהוא על גבי חומש או נביא וכיוצא בהם.

כי כל מה שאמרו (מגילה כז ע"א): אין מניחים נביאים וכתובים על גבי חומשים, זהו דוקא בזמנם שהיו כותבים הספרים בכתב יד, ומחמת כן היתה בהם קדושה יתירה, ועל כן אסרו להניח נביא על חומש, כי קדושת החומש גדולה יותר, לא כן בזמנינו שהכל נעשה בדפוס, הרי זה כמעשה קוף בעלמא, ועיקר קדושתם רק מחמת שלומדים בהם, ואין בהם מעלה יתירה מצד עצמם, ומותר להניחם זה על גבי זה. והדבר מבואר, שהרי פשוט שאסור להניח תנ"ך על גבי ספר תורה, ואף שהתנ"ך יש בו גם תורה גם נביאים וגם כתובים, בכל זאת קדושת ספר התורה שנכתב בכתב יד כהלכה לשם קדושת ספר תורה, עולה על הכל. וכל שכן שמותר להניח ספרי אחרונים על ראשונים או על גמרא וכיוצא בזה.

והדברים מפורשים ומבוארים בספר ערוך השולחן (יורה דעה סימן רפב סעיף כב) וזו לשונו: דבר שקדושתו קלה אין להניח על דבר שקדושתו חמורה, ולהיפך מותר. וכן בקדושה שווה, מותר להניח זה על זה, שאם לא כן איפה נמצא מקום להניח את כל הספרים. ולכן מותר להניח ספר תורה על ספר תורה וכל כיוצא בזה, ומניחים חומשים על נביאים, כי קדושת החומשים

גדולה מהנביאים. **ויראה לי שזהו בחומשים הכתובים בקלף לשם קדושת ספר תורה אלא שנחלק לחמשה חומשים ואין בו קדושת ספר תורה לגמרי לענין לקרוא בו בציבור, אבל כשלא נכתבו לשם קדושת ספר תורה, וכל שכן כשכתובים על נייר, וקל וחומר בחומשים הנדפסים, קדושתם שווה עם הנביאים ועם כל כתבי הקודש.** וכתב עוד להלן (סימן רפג ס"ק): ודאי כל ספרי הקודש הם קדושים, אך זוהי קדושה כללית אבל בפרטי הקדושות זה למעלה מזה וספר תורה למעלה מכולם. וזהו כשנכתבו לשם קדושת ספר תורה על הקלף כדין, **אבל סתם ספרים כשלנו, וכל שכן בספרים הנדפסים, אין בהם פרטי קדושות אלא כולם קדושתם שווה, וגם לענין הנחה זה על זה, אין בהם מעלה זה על זה, וכמו שכתבתי. ואין חילוק בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה שכולם קדושים ומניחים זה על זה,** כנזכר לעיל.

תורן ספרים בישיבות הקדושות ובבתי הכנסת שאוסף את הספרים לאחר הלימוד, רשאי לכתחילה לאסוף את כל הספרים יחד, ולא יצער עצמו למיין מה להניח על מה. וכמו כן, הלומד גמרא או הלכה וכיוצא, ובתוך לימודו הוצרך להביא חומש לעיין בפסוק מסויים, אזי בסיימו לעיין בו לא יבטל תורה לחפש מקום היכן להניחו במקום פנוי בשלחן, אלא יניחהו תחת הספר.

הלכות בית הכנסת

בניית בית הכנסת

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פי"א ה"א): "כל מקום שיש בו עשרה מישראל, צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפילה בכל עת, ומקום זה נקרא בית הכנסת". ואם אין בכוחם לבנות בית כנסת, ואין להם היכן להתפלל, מחויבים לשכור מקום מיוחד לתפילה. (ו ריח)

לשם שמים – גדולה מעלת הבונה בית הכנסת, שמזכה את הרבים יום יום בתפילות בציבור ועניית דברים שבקדושה, וכל שכן כשזוכה לקיים שם שיעורי תורה לרבים ששכרו רב לאין שיעור. ובלבד שתהיה כוונתו לשם שמים להגדיל את שמו יתברך, אבל אם כוונתו להגדיל את שמו האישי חס ושלום, חבל על מאמציו, ועדיף יותר שלא יבנה, כי אין חפץ להשם, ואין נחת רוח בבנין כזה.

והדברים מבהילים ומפורשים בזוהר הקדוש (זוהר חדש יתרו נג ע"ב): "תועבת ה' כל גבה לב", אותו אדם שכל הטוב שעושה, כדי לעשות לעצמו שֵׁם, הוא מאלו שנאמר בהם (בראשית יא ד): "הָבָה נִבְנֶה לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם", אלו הם הבונים בתי כנסיות ובתי מדרשות מכספם, כדי לעשות להם שם ולא לכבוד ה'. ואם אדם זה יתארח אצלך, תשמור את בתך ואשתך ממנו. ועיין שם עוד דברים מבהילים.

מקום גבוה – בית הכנסת שהוא בית מקדש מעט, יש לבנותו במקום גבוה, וגם לעשותו גבוה ככל האפשר יותר מכל בתי העיר, כי זהו כבודו להיות כבית המקדש, שנאמר (עזרא ט טו): "לְרוֹמֵם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ". (סימן קנ סעיף ב. ה קסג)

חלונות – יש לפתוח חלונות גבוהים קצת לכיוון ירושלים, כדי להתפלל כנגדם, וטוב שיהיו שנים עשר חלונות. ואף על פי שבתפילה צריך להביט בסידור, מכל מקום פעמים שיסתכל בדרך העברה כלפי השמים ויכנע לבבו (רש"י, מהר"י אבוהב). או שאם פתאום מרגיש שאינו מכוון בתפילה, ישא עיניו למרום לעורר כוונתו

(מגן אברהם) (ה קסד). ופשוט שכל זה בחלונות גבוהים מעט מגובה האדם, אבל חלונות הפונים לרחוב, הרי הם גורמים לבלבול המתפללים, ויש לעשותם מזכוכית מחוספסת או לפרוס וילון.

בית כסא – יש להיזהר ולהקפיד מאוד שלא יבנו בית כסא סמוך למקום התפילה והלימוד, כדי שהשוהים שם לא ישמעו דברי קדושה ויהרהרו בהם. וגם מחשש שמא ינדוף ריח רע לבית הכנסת. ומכל מקום אם טעו ובנו בית כסא סמוך למקום התפילה, רשאי להיכנס לבית הכסא, כיון שהוא אנוס, ויתאמץ להסיח דעתו מדברי הקדושה ששומע, ויהרהר בעסקיו והוצאותיו. (א רסו)

בניית עזרת הנשים

צריך לבנות מחיצה גבוהה בעזרת הנשים באופן שהגברים לא יראו את הנשים כלל מבית הכנסת. וכל שכן במקומות שבעוונות הרבים, ישנן נשים הבאות בלבוש לא צנוע או ששערותיהן מגולות, שבודאי יש להקפיד בזה ביותר. כמו כן, יקפידו שלא לבנות את פתח העזרה בסמוך לפתח בית הכנסת שבו נכנסים ויוצאים הגברים, כדי למנוע תערובת בגמר התפילה. והנכון ביותר שהנשים תצאנה כמה דקות קודם גמר התפילה, ובזה תמנע התערובת ותרבה הטהרה בישראל. (ח"ב רכג. ז שג)

בעוונות הרבים, ישנן בתי כנסת מסוימות שהחלו לזלזל במחיצה שבין עזרת הגברים לעזרת הנשים, ומעמידים מחיצה עם חורים גדולים, באופן שהגברים מבית הכנסת רואים את הנשים, ואין ספק שדבר זה הוא פרצת הדת וחמור עד מאוד, ועל פי ההלכה עדיף שיתפלל בביתו ביחידות ולא יתפלל שם בשום אופן, שמגרה בעצמו את היצר הרע, ונותן יד לפושעים ולמחריבי הדת. וקל וחומר שאסור לנשים לבוא לשם כלל ועיקר, שהריהן מכשילות את הרבים. ואוי לאותם גבאים המקילים ראש בעניינים אלו. ואין ספק שהנהגות אלו ודומיהן, אינן נובעות מעודף יראת שמים אלא להיפך, השם יתברך יחזירנו בתשובה שלימה.

וזו לשון הגאון החזון איש זצ"ל בצורת עשיית המחיצת לעזרת נשים: "המחיצה שבעזרת הנשים צריכה להיות באופן שאי אפשר לראות מעזרת הגברים לעזרת הנשים, אבל אפשר לעשות את המחיצה מבגד מעשה חורי חורים דקים, באופן שאפשר לראות מעזרת הנשים לעזרת הגברים. **מחיצה זו היא חיובית מעיקר הדין, והסתכלות מעזרת הגברים לעזרת הנשים היא איסור גמור, ואסור להתפלל בבית הכנסת שפרוץ בין עזרת הנשים לעזרת הגברים.** והשומעים לעשות המחיצה כהלכתה, יתברכו בכל טוב". ע"כ. (קובץ אור ישראל כא)

יציאת הנשים מבית הכנסת

כתב בספר עלינו לשבח (בראשית עמוד שעו): נערה שעלתה מהעיר חאלב שבסוריה לארץ ישראל, סיפרה כי הדרשה האחרונה ששמעה מפי רב הקהילה, בשבת שלפני נטישתה את בית הוריה, היתה לא פחות ולא יותר, שהוא ביקש להזהיר את הנשים שלא תעמודנה במרפסות הבתים שממול בית הכנסת בשעה שהגברים יוצאים בתום התפילה. אזהרתו נאמרה לנשים העומדות במרפסות הבתים, ומה תענינה אותן נשים בארץ ישראל הממתינות לבעליהן על המדרכה ממש מול בית הכנסת?!

בשו"ת באר משה (חלק ח סימן פה) כתב: עוון חמור ומנהג רע מאוד הוא מה שהנשים עומדות לפני שער בית הכנסת אחר תפילת מוסף בשבת או בליל שבת, וממתינות לבעליהן, או שהן מדברות סתם חבורות חבורות, כי אז גם האנשים יוצאים מבית הכנסת, ואין לך תערובת וגירוי יצר הרע גדול מזה. ומעשה היצר הרע מצליח, ודוקא לאחר תפילת שבת. ובזמן האחרון נשים עושות זאת במזיד להראות מלבושיהן, ועל ידי זה בלא יודעים, גורמות רע לעצמן לבעליהן ולזרעם אחריהם, וגם לאחרים גורמים היזק רב. וחובה לבטל דבר זה בכל כוח. ותבוא ברכה על ראשי הקהילות שיזכו להעביר מנהג רע ומקולקל זה, ויהא חלקי עמהם במעשיהם הטובים והיפים.

ואכן יש קהילות ובתי כנסיות שכבר תיקנו שהנשים תצאנה מעזרת הנשים מספר דקות לפני תום התפילה, ובכך ימנעו כל המכשולות הנ"ל. מה רב יהיה שכרה של אשה המשתדלת לקיים רצון בוראה, ומנווטת את חייה וכל הנהגותיה במידת הצניעות. יתירה מכך: מתנה גדולה ניתנה לאשה מאת הבורא, שהיא יכולה לקיים את רצונו בכל רגע ורגע, על ידי הליכות הצניעות. ע"כ. וטוב תעשה אם תעיין בחוברת הנפלאה "להיות את", ושם תראה את ההגדרות ללבוש הנכון כהלכה, כפי אשר נשים רבות העידו שלמדו והתחזקו, ברוך ה'.

חנוכת הבית

בסיום בניית בית הכנסת יערכו חנוכת הבית בדברי חיזוק, ובשבח מעלת התפילה ושיעורי תורה בבית הכנסת, וזהירות בכבוד בית הכנסת. ויקבעו מזוזה בבית הכנסת ללא ברכה. (ח"ב רל, רלב)

תליית תמונות

לא יתלו תמונות של גדולי ישראל בכותלי בית הכנסת, ואף אם תלו את התמונות, יש להסירם משם ולתלותם בפרוזדור בית הכנסת. (ח"ב רכט)

נתיצת בית הכנסת

אסור לנתוץ ולהרוס דבר מבית הכנסת, כגון לשבור קיר וכיוצא בזה. אולם אם אינו עושה להשחית, אלא לצורך בית הכנסת, הרי זה מותר. על כן מותר לנתוץ מעט מקיר בית הכנסת כדי לתת שם מדף להניח עליו סידורים או ספרים. וכן מותר לפתוח חלון, או לקדוח בקיר ובארון קודש, כדי להעביר חוטי חשמל ומערכת אזעקה וכיוצא בהם. (ה"ע א רסח. ה"ב ז שעו)

אסור לשבור מכלי בית הכנסת, כשולחנות וספסלים וכיוצא בהם, אבל לצורך, מותר, כגון ששובר ספסל על מנת לתקנו. ואם התיישנו רהיטי בית הכנסת, ואין מכבוד בית הכנסת להשתמש בהם, מותר להחליפם באחרים. ואחר שהוציאום מבית הכנסת, פקעה קדושתם ורשאים להשתמש בהם לענייני חולין. (ה"ב ז שפ)

בית הכנסת בתוך בנין מגורים

בנין מגורים שהקדישו את אחת הדירות לבית הכנסת, רשאים לדור בקומה שמעל לבית הכנסת, רק שיזהרו בשטח שמעל ארון הקודש שבו ספרי התורה שלא ישתמשו שם, אלא יניחו בו ארון בגדים וכיוצא בזה. ובקומות העליונות יותר, מותר להשתמש בשטח זה בכל שימוש שהוא. (שו"ת יבי"א ח"ו סימן כו)

בניית בית הכנסת על יד בית הכנסת

בית הכנסת שאין בו די שיעורי תורה לציבור או שאינם מאפשרים לכל הבא ללמוד כאוות נפשו בכל זמן שירצה, ינסו תחילה להשפיע עליהם בנעימה ונחת על ידי תלמידי חכמים, כמה מעלתם גדולה אם יזכו לאפשר לכל הבא ללמוד בכל עת, אך אם הינם מתעקשים לשנות דעותיהם, מצוה לפתוח בית הכנסת נוסף בקרבת מקום, ששם ילמדו וירבו תורה כאוות נפשם ואין שום חשש בזה, כי מצוה הם עושים להצלת התורה ולהרבות בלימודה, רק יקפידו לעשות הכל באהבה ואחווה שלום ורעות, והאמת והשלום אהבו. (ה"ב ז שג)

וזו לשון מדרש תנחומא (פרשת שמיני אות ט): "אמר אחז הרשע: אם אין גדיים אין תיישים, אם אין צאן אין רועה, היכן העולם. כך אמר, אם אין קטנים, אין גדולים. אם אין גדולים, אין תלמידים. ואם אין תלמידים, אין חכמים. אם אין תורה, אין בתי כנסיות ובתי מדרשות. ואם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, אין הקב"ה משרה שכינתו בעולם. מה עשה? עבר על כל בתי כנסיות ובתי מדרשות וסגר אותם. וכשראו ישראל כך, התחילו צווחים, ווי שיחרב העולם כשבטלו את התורה". ע"כ.

וכתב הגאון החזון איש בספרו אמונה ובטחון (פרק ג) וזה תוכן דבריו: "החובות המוסריות המה גוף אחד עם פסקי ההלכה, וההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר. ואי אפשר להגיע לאמיתו של דבר, זולת על ידי ספרי הפוסקים אשר מסרום לנו מצוקי תבל רבותינו ז"ל. ומי שלא הוקבע בליבו היסוד הזה, לא יועיל לו רוב לקחו ואומץ שקידתו לקנות מידות מתוקנות, כי בהיפגשו בתעצומות עם רעהו, בטח יחרץ משפטו כנטיותיו הטבעיות. ואף אם מידותיו מתוקנות, לא יתאימו לעיתים קרובות עם ההלכה השמיימית.

והנה הלכה ידועה (בבא בתרא כא ע"ב) שבמקרים מסויימים אסור לאדם לפתוח חנות בסמוך לחנות חברו, מחמת שהאדם מצווה שלא להביא מצב שיכול לגרום הפסקה לפרנסתו של חברו. אולם במלמד תורה אין טענה כזאת כלל, ויכול לפתוח מקום לימודים בסמוך למקום לימודים אחר, ואף שיעברו תלמידים מהמקום הישן למקום החדש, ותתמעט פרנסתם של המלמדים הישנים, בכל זאת מותר, כי אם נראה להורים שבמקום החדש מלמדים טוב יותר, ומשקיעים בבניהם יותר, אדרבה "קנאת סופרים תרבה חכמה", שגם המקום הישן ילמד מהם וישפר וייטיב עוד ועוד את מקומו לטובת התלמידים שיגדלו באמת לתורה ויראת שמים טהורה. וכנפסק בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמה סעיף כב): מלמד תינוקות שבא חברו ופתח בית ללמד תינוקות בצידו, כדי שיביאו לו תינוקות אחרים או כדי שיבואו התינוקות שאצל זה לזה, אין יכולים למחות בידו, שנאמר: "ה' חפץ למען צדקו, יגדיל תורה ויאדיר". ואוי כי יזעק המלמד המקופח לפני ה' יתברך, "הצילני מרודפי כי אמצו ממני". מן השמים בת קול תענהו, אוי על העושים מעשי זמרי ומבקשים שכר כפינחס, הלוא אתה הוא הרודף, הלא אתה הוא שאינך נושא פנים לתורה, הלא כתבתי בתורתי שמלמד תינוקות לא יכול לעכב על אחרים מללמד". עד כאן מדברי החזון איש. ועיין שם עוד אריכות דברים בענין זה, מהו עומק מחשבתם של חז"ל שקבעו הלכה זו, וכמה מוסריות ומידות מתוקנות ונעלות הטמינו בה, ולא כאותם השופטים לפי רגשי לבבם, ללא עיון ודרישה בספרי הפוסקים שאנו שותים בצמא את דבריהם.

ריב ומחלוקת

לא יתפלל בבית כנסת שמצויים שם ריבים ומחלוקות, שאין ספק שדבר זה טורד את מחשבת התפילה, ואי אפשר להתפלל בכוונה כראוי. וכבר אמרו חז"ל (ברכות לא ע"א, רמב"ם תפילה פ"ד הי"ח): אין עומדים להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך מריבה, ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה של מצוה. על כן, קהל שניסו להשקיט את הריבים והמחלוקות, ולא עלתה בידם, עליהם לפתוח בית הכנסת

שיתפללו בו בישוב הדעת ובשמחה של מצוה כהלכה. שכיון שהלבבות חלוקים, אין התפילה עולה יפה לפני השם יתברך ואין בזה הדרת מלך. (ה רנה. ה"ב ז שג)

כן פסק הרדב"ז (חלק ג סימן תעב), וזה תוכן דבריו: אמרו רבותינו אין עומדים להתפלל לא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך מריבה, ולא מתוך כעס. וכל שאין דעתו מיושבת עליו, אל יתפלל וכו'. הא למדת שלא יתפלל אדם במקום שטורד מחשבתו, ולא בזמן שמבטל כוונתו. ומעתה, היחיד או הרבים שיש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הציבור, אין תפילתם רצויה, ואסור להם להתפלל שם, שמחשבתו טרודה ולא יוכל לכוון בתפילתו, וכל שכן אם מכעיסים אותו על פניו תמיד, וכל שכן אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל. ואם לא שהייתי מפחד לומר, הייתי אומר שטוב לו להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם. ועוד יש טעם אחר בזה, שאין ראוי לו לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ, כמו שאמרו אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. וטעמו של דבר, כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה, ודעתו מתרחבת ולבו שמח, ונחה עליו אז רוח ה'. ועוד אמרו בספרי החכמה, כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו ויהיה לו נפש יתירה, וזה הוא שנאמר (ישעיה ל כ): "והיו עיניך רואות את מוריך". וכל שכן כשהרב מתכוון גם הוא להשפיע. וזה הטעם בעצמו בתפילה, כי בהביט האדם אל אוהביו או לקרוביו או לרבו או למי שדעתו נוחה אליו, תתעורר נפשו אל הכוונה השלימה, ונתוסף עליו רוח ממרום, וזה דבר שהשכל מורה עליו, והיפך היפך.

ואם תאמר, והלוא אין דומה קילוס המלך באנשים מרובים, לקילוסו באנשים מועטים, כי "ברוב עם הדרת מלך", ו"הן אל כביר ולא ימאס" תפלת רבים, ואם כן אולי הציבור המתחלק לא יפה עושים? זו אינה שאלה, שכיון שלבותיהם חלוקים, אין קילוסם עולה יפה להתפלל כך לפני ה' יתברך ואין בהם הדרת מלך. ולפיכך נהגו בכל גלילות ישראל, שכל בני עיר ולשון אחד, עושים להם קהל בפני עצמו, ולא יתערבו עם אנשי עיר ולשון אחר, ולא היה אחד מהרבנים שמיחה בידם, כי בחילוק המקומות והלשונות, יתחלקו הלבבות, ואין קילוסם עולה יפה. ובהיותם כולם בני עיר אחת ולשון אחד, יהיה השלום מתוך ביניהם, לפי שכל אחד מכיר מקומו וערכו. עד כאן דברי הרדב"ז.

☜ חובת מינוי רב בבית הכנסת

חובה גמורה על כל ציבור לדאוג לעצמם שיהיה להם רב מורה הוראה, שיורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. ואפילו אם אין להם די ממון כדי לשלם גם לרב וגם לשליח ציבור, ישלמו לרב ויוותרו על שליח ציבור, כמו שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן נג סעיף כד, ויורה דעה סימן רנא סעיף יג): "ציבור שצריכים לשכור רב ושליח ציבור, ואין סיפוק בידם ליתן לשניהם, אם הוא רב מובהק ובקי בהוראות ובדינים, הוא קודם. ואם לאו, שליח ציבור קודם". וכתב במשנה ברורה (סימן נג ס"ק עא): "אף שאם לא יהיה להם שליח ציבור, תחסר להם על ידי זה מצות התפילה, שלא יהיה להם מי שיוציאם ידי חובתם, בכל זאת זה שיהיה להם רב ומורה צדק שיודיעם תורת ה' ומשפטיה, עדיף מן התפילה". וכל שכן בזמנינו שיודעים כולם להתפלל, שברור שישכרו רב ולא שליח ציבור מיוחד.

כתב הרא"ש שאם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה ובדינים, אין ספק שתלמוד תורה קודם לתפילה, ואם לאו, שליח צבור עדיף, כדי להוציא הרבים ידי חובתם. וכתב הגאון יעב"ץ, הדבר פשוט שזהו דוקא בימיהם שהיו צריכים לשליח צבור להוציא את שאינו בקי, מה שאין כן עכשיו שהכל בקיאים להתפלל, ואין אחד שסומך על תפילת השליח צבור להוציאו בתפילתו, ודאי שעדיף רב מורה הוראה, אפילו שאינו גדול כל כך, שאי אפשר לקהל בלא רב, שלא כולם בקיאים בהלכות, וכל קהל מישראל מוכרחים להיות להם מורה הוראה ורועה צאן

קדשים. ואם כן בודאי שהוא קודם, שאפשר לקהל בלי חזן עם קול ערב, ואי אפשר בלי מורה הוראה, ואף על פי שאינו גדול, הוא קודם, ויפתח בדורו הרי הוא כאביר שבאבירים. [וכן משמע מלשון הטור והשלחן ערוך הנ"ל, שלא הצריכו שיהיה גדול בתורה, אלא בקי בהוראות ודינים]. וכתב המשנה ברורה בביאור הלכה, מכאן יש ללמוד גודל החיוב המוטל בכל מקום בישראל, למנות אלוף לראשם רב מורה הוראה אשר יורה להם במצוות התורה ומשפטיה, ולהודיעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ולא יהיו כעיוורים המגששים באפלה, שהרי אפילו אם על ידי כך תהיה התפילה נדחית לגמרי, גם בזה החיוב להעדיף רב מורה הוראה, וכל שכן כשיכולים להתפלל לעצמם. **ומזה ימלאו פחד ורתת אותם שאין להם רב ומורה צדק בעירם, ועוון גדול הוא, כי הלוא צריכים הם למורה צדק אשר יורה להם בהלכות שבת ויום טוב ובהלכות פסח, ובהלכות טהרת הבית וטבילה במקוה, וכל שאר דיני תורתנו הקדושה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וסוף דבר שבלי הנהגת רב ומורה צדק ומנהיג בדרכי ה', בודאי שיבואו לידי חילול שבת ויום טוב ואכילת איסורים וחשש חמץ ועוד כמה איסורי כריתות חס ושלום.** ע"כ. ובשו"ת מהריט"ץ כתב, וכל קהל ועדה מישראל, שאין ממנים עליהם בשכר, חכם גדול בתורה אשר ינהיגם בדרך ישרה, קרוב בעיני לומר שהם עוברים באיסור לא תעשה מהתורה שנאמר "ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה". וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ד מהלכות תשובה ה"ב) שצריך להעמיד בכל קהל ועדה מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב להם שיהיה מוכיח לרבים ומחזירם בתשובה. ע"כ. ובודאי שמלת צריך משמע שכופים עליה, ופשוט. ע"כ. וכן כתב הגאון מהר"ש הלוי, שלענין מינוי מרביץ תורה, אפילו אם רק מיעוט הקהל רוצים בקיום המצוה, יכולים לכוף את הרבים המונעים. והסכים עמו הגאון מהרח"ש [רבי חיים שבתי, רבה של סלוניקי לפני כ-400 שנה] וכתב, שהמונע את הקהל ממינוי מורה צדק ומרביץ תורה, חייב נידוי, שהוא בכלל המעכב את הרבים מלעשות מצוה, שפסק הרמב"ם שחייב נידוי, ואין לך מצוה גדולה מזו להרביץ תורה לרבים ולזכותם להורות להם דרך הישרה. ובשו"ת מור ואהלות כתב, יש לתקן מס להביא חכם המורה דיני איסור והיתר, לבל יהיו מוכשלים באיסורי תורה משום שאין להם מי שיורה להם דרך הישרה, וחיוב מוטל על כל איש מישראל להסיר מכשול מקרב עמנו. ולדעתי זה עדיף יותר ממצות פדיון שבויים, שזה הצלת גופו וזה הצלת נשמתו, וגדול המחטיאו יותר מן ההורגו, ואם בעבור מצות פדיון שבויים תיקנו לשלם מס, כל שכן בעבור הסרת מכשול מבני ישראל על ידי רב מרביץ תורה. ע"כ. הרי שהגדיל ענין מינוי רב מורה הוראה יותר ממצות פדיון שבויים שהיא מצוה גדולה עד מאוד, וכמו שפסק בשו"ע (יו"ד סימן רנב ס"א) שאין מצוה גדולה יותר מפדיון שבויים, ואף על פי כן מצות מינוי רב מרביץ תורה, עולה עליה. (שו"ת יביע אומר חלק ז חיו"ד סימן יח) ועיין במהרש"א (סוטה מ ע"א ד"ה ותנו).

רב קבוע ולא רב אורח

אין ספק שהדרך הנכונה היא למנות רב קבוע בבית הכנסת, ולא להסתפק בהזמנת רבנים אורחים שימסרו שיעורים, מאחר והמציאות מוכיחה שכאשר יש רב קבוע, השפעתו הרבה יותר גדולה, בהיותו בקשר תמידי עם הציבור ורואה את צרכיהם ויודע במה לדבר עימם ולחזקם, יותר מאשר רב אורח שמוסר את שיעורו והולך לו, ואינו בקי בצרכים החשובים והמיוחדים לציבור הזה דווקא.

ולחיזוק הדברים נביא מעשה שסיפר תלמיד חכם שהרביץ תורה באחת מבתי הכנסת, והשתדל גם בקרב הנערים להרעיף עליהם חום ואהבה ולקרבם. אך היצר הרע לא יכל לסבול שיש מקום שפורח ומשגשג בתורה ותפילה, ודאג לחרחר ריב ומחלוקת עד שהוכרח אותו חכם [על פי דעת תורה] לעזוב בית הכנסת זו ולנדוד לזכות את הרבים בבתי כנסת אחרים. והנה כעבור שנה, בהיות החכם מהלך לדרכו, ראה נער לנגדו ללא כיפה. לאחר שהתבונן בו, זיהה כי הוא אחד מהנערים שהיה מתפלל באותה בית הכנסת ואביו היה בא לשיעורים בקביעות, וזכר כי אביו אמר, שבזכות השיעורים, השתנה כל הבית לטובה, צניעות הבנות, ידע נרחב בהלכה, וכל הבית התעלה ושגשג ברוחניות. לתדהמתו, סיפר הנער כי הוא עזב את מקום לימודיו, ויצא לעבוד במשך כל שעות היום. שאל החכם את הנער, האם אתה מניח תפילין, ענה הנער, שזה

כמה חודשים שלא הניח תפילין ולא שמר שבת, אך אחר הפצרותיו של אביו, חזר להניח תפילין בלבד, אולם עדיין אינו שומר שבת ואינו מתפלל. ומלבד זאת חוזר לביתו בכל לילה בשעות מאוחרות, ומתחבר לחברים כמוהו, ה' יצילנו. מכאן נלמד כמה נצרך וחיוני לכל בית הכנסת שיהיה להם רב קבוע שישמור על קשר טוב עם הציבור ובפרט עם הנערים, ועל אחת כמה וכמה בדורנו שישנם כל כך פיתויים וניסיונות ברחוב. ואותם העוסקים עם הציבור ומקיימים ככל האמור לעיל מדברי חכמינו זכרונם לברכה, אשריהם בעולם הזה וטוב להם בעולם הבא, מחלקם יהיה חלקנו.

מינוי גבאות לבית הכנסת

ראשית, פשוט שהגבאי צריך להיות אדם ירא שמים, שומר תורה ומצוות. ואם אינו כן, בודאי שאינו ראוי ואינו יכול לשמש כגבאי, ואפילו לא כחבר בהנהלת ועד בית הכנסת, וכל תפקיד רוחני אחר. והדברים פשוטים וברורים לכל בר דעת, כי איך אפשר שאדם שעובר על רצון ה' ולא מקיים מצוותיו, ישא באחריות כבדה זו על ציבור שלם, **שמתוקף תפקידו עליו לעשות ככל היותר כדי לזכותם ולשגשגם בעלייה רוחנית מתמדת,** בשעה שאינו בר הכי ואין לו שיג ושיח בדברים אלו כלל. (שו"ת הרב הראשי להרב מרדכי אליהו זצ"ל שנת תשמ"ח סימן ריב)

ולבד מכך שהגבאי חייב להיות ירא שמים ושומר תורה ומצוות כהוגן, צריך שיבין היטב בחשיבות ומעלת לימוד התורה, ויכיר בזכות שניתנה לו לזכות את הציבור בלימוד התורה וקיום המצוות כראוי, ואם אינו עושה כן, ידע שלא רק שאינו גורף לעצמו זכויות בתפקידו, אלא להיפך, גורף לעצמו רק חטאים, עוונות ופשעים, ואוי לו ואוי לנפשו, שעתיד ליתן את הדין על זה. ה' יצילנו.

כתב המאירי (יומא כב ע"ב): "אין ראוי להעמיד פרנס על הציבור [שם כללי לכל אדם האחראי במִשָּׂרָה כל שהיא על הציבור] אלא מי שנודע במידותיו, עניו ושפל רוח וסבלן, מפני שהוא צריך להתנהג עם הבריות בדרכים משתנים לכמה גוונים, זה בכה וזה בכה, ולהתאהב עם כל אחד מהם כפי מידותיו. ואף כי מידת הנאמנות משובחת בכל אדם, וכל אדם צריך לה, מכל מקום מי שהוא פרנס על הציבור, צריך שיהיה מעוטר במידה זו עד תכלית, שלא תהא פרצה קוראתו". ע"כ. וכתב רבנו שלמה לוריא (ים של שלמה חולין פרק ו סימן כ): "ואומר אני, לא רק זו שלא יתגאה על הציבור, אלא צריך לקבל עליו להיות סבלן, שומע חרפתו ואינו משיב". עי"ש.

וכאן המקום לעורר על אותם הנוהגים עם הציבור שלא כהוגן, ומטילים עליהם אימה יתירה, וכמבואר בגמרא (ראש השנה יז ע"א): אמר רב יהודה אמר רב, כל פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים, אין רואה בן תלמיד חכם. וכן כתב הרמב"ם (פרק כה מהלכות סנהדרין) והוסיף, "ואסור לו לנהוג בציבור קלות ראש, ואף על פי שהם עמי הארץ, הדיוטות ושפלים - בני אברהם יצחק ויעקב הם, וצבאות ה' שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, ויסבול טורח הציבור ומשאם". ובהלכות תשובה (פרק ג הלכה ו) כתב: ואלו הם שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדים ונידונים על גודל רישעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים: המינים, והאפיקורסים, והכופרים בתורה, והכופרים בתחיית המתים, ובביאת הגואל, המורדים, ומחטיאי הרבים, והפורשים מדרכי ציבור, והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיא כיהויקים, והמוסרים, "ומטילי אימה על הציבור שלא לשם שמים", ושופכי דמים, ובעלי לשון הרע... ע"כ. מכאן רואים כמה חמור הדבר להטיל אימה על הציבור שלא לשם שמים, עד שהשווה זאת הרמב"ם לשאר הפושעים והרשעים הנ"ל.

ואמרו בגמרא (חגיגה ה ע"ב): שלושה הקדוש ברוך הוא בוכה עליהם בכל יום, על מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ועל שאי אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק, "ועל פרנס המתגאה על הציבור". ובגמרא פסחים (קיג ע"ב) אמרו: ארבעה אין הדעת סובלתם, אלו הם: דל גאה, ועשיר מכחש, וזקן מנאף, "ופרנס המתגאה על הציבור בחינם". ופירש רש"י: אין הדעת סובלתם, אפילו הם עצמם מתחרטים לאחר זמן, ונבזים הם בפני עצמם. ע"כ. ה' יצילנו.

ובעונש המטילים אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים, אמרו במדרש (כתפוח בעצי היער אות טו): בשעה שאמר לו הקב"ה לשר של גיהנם, לך עם משה והראה לו את הגיהנם, וכיצד נידונים הרשעים בתוכה, והנה ראה שני רשעים נופלים ושני עקרבים דבוקים בהם, וכל עקרב ועקרב יש לו שבעים אלף ראש, וכל ראש וראש יש לו שבעים אלף פה, וכל פה ופה יש לו שבעים אלף ראש ולענה, וכל אלו העקרבים נופחים גופם, ונמקו עיניהם מפחד העקרבים, שנאמר "ועיני רשעים תכלינה". שאל משה למלאך הממונה, מה מעשיהם של אלו? אמר לו: הם האוכלים ממון ישראל, והמלבין פני חברו ברבים, "והמטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים", והמוסרים בני ישראל או ממונם ביד הגויים, והכופר בתורת משה רבנו, והאומר לא ברא הקדוש ברוך הוא את העולם, כל אלו מסרם הקב"ה לעקרבים, אמר משה למלאך, מה שם המקום הזה? אמר לו טיט היון". ע"כ. לב מי לא יחרד ולא ייראּ, כמה מבהיל ומפחיד ומעורר לשוב מהנהגות רעות אלו, וללכת רק בדרך הישר והמידות הטובות שהורו לנו חז"ל.

וכמה כואב מה שסיפר תלמיד חכם חשוב, שלפי תומו ביקש מגבאי בית הכנסת שיתן לו מפתח ללמוד במשך שעות היום בבית הכנסת, הסכים הגבאי ונתן לו. והנה כששמע זאת הגבאי השני, התנגד שהוא ילמד שם, וכשנשאל על ידי אותו חכם, למה אתה מתנגד? השיב לו: "למה לא בקשת רשות ממני, אני קובע!". ה' יצילנו. ובאמת שגבאי זה אינו אשם, כי מאחר ואינו מבין בערכה ומעלתה של התורה, אין הוא נותן יחס, ערך וחשיבות כיאות ללימוד התורה, על כן לא איכפת לו לבטל את התורה בשביל "פגיעה" בכבודו. ועיין בגר"א (יורה דעה רמט סט"ז) על הגבאים המשקיעים את הכסף בבנין בית הכנסת לייפותו עוד ועוד, במקום ליתנו ללומדי התורה שיעסקו בתורה (ירושלמי). ועל כן העצה היא, שירבו אותם גבאים בעסק התורה ובלימוד המוסר, ובזה יבינו כמה חסרים הם, ויבטלו דעתם מפני דעת תורה, ואז יהיו מעשיהם מיושבים, נוחים למקום ונוחים לבריות.

שאלה: האם מותר לגבאי לאסור על אדם מסויים שאינו מוצא חן בעיניו, להיכנס לבית הכנסת? **תשובה:** אפילו אדם שיש לו חלק בבית הכנסת, כגון ששילם לבניה מכספו, אינו יכול לאסור לאחרים להשתמש בחלקו. וכן מי שתרם ספרים, אינו יכול לאסור על אחרים להשתמש בהם. ואם אסר, דבריו בטלים, כמפורש בשלחן ערוך (סימן קנג סט"ו). כל שכן גבאי שהוא רק אחראי על ענייני בית הכנסת שהוא ממון הקדש, ואין זה ממונו הפרטי שלו. ובאמת שאפילו מי שהשאיל את ביתו לציבור שיתפללו בו לזמן מסויים, אינו רשאי לאסור על אחד שלא להיכנס, אלא אם כן יאסור על כולם, כמפורש בשלחן ערוך (שם טז). (ה"ב ז תלה)

ביטול תורה

הגוער בנערים הלומדים בבית הכנסת, מחשש שאינם נוהגים כבוד בקדושת המקום, יש לדבר על ליבם שיתנהגו בכבוד ודרך ארץ. ומאידך, יש לדבר על לבו, כי לא זו הדרך לגעור בהם ולמונעם מבוא בבית ה', בפרט בדור הזה שלצערנו ישנם כל כך נערים הנושרים מדרך התורה, ואדרבה יש לקרבם בעבותות אהבה וחיבה. והרבה נערים חזרו למוטב כשהתנהגו אליהם בכבוד והערכה וחיבה יתירה.

כתב המהרש"א (קידושין ל ע"ב) על הפסוק בתהלים (קכז ד): "כְּחִצִּים בְּיַד גִּבּוֹר, כֵּן בְּנֵי הַנְּעוּרִים, אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר מִלֵּא אֶת אַשְׁפָּתוֹ מֵהֶם", כי עיקר החידוד והשינון הם בימי הנערות, **ויש בעלי בתים המונעים את הנערים מללמוד בביתם, שאומרים שהם ממלאים ביתם באשפה**, על כן אמר, **אשרי הגבר אשר מלא על ידי הנערים הללו את ביתו באשפה, ואינו מונע את ביתו מהם.** ע"כ. ואם כך הוא על המונעים את הנערים מללמוד בביתם הפרטי, קל וחומר על המונעים את הנערים מללמוד בבית ה', אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

אם ישפכו שמן על בגדי לא אגער בהם, ואתה גוער על העוסקים בתורה?

מסופר על הגאון רבי ניסים הררי רפול זצ"ל מארם צובה (לפני כ-150 שנה), שלמרות ענוותנותו הגדולה, אך כשנגע הדבר בכבוד התורה ולומדיה היה עומד בפרץ ומתגבר כארי. ופעם היו לומדים בחורים צעירים ב"מדרש חסידים", באותה תקופה לא היה להם נפט וחשמל, והיו לומדים לאור מנורת שמן. אחד הבחורים שלא שם לב ובטעות נשפכה צלוחית השמן על הכר והכסת שבמקום מושבו של אחד המתפללים. לעת זמן התפילה כשבא איש זה וראה את מקומו מלוכלך בשמן, התרגז על הבחורים הלומדים וגער ונזף בהם. כששמע הרב שהוא גוער בבחורים העוסקים בתורה, ניצב כארז וצעק על אותו האיש ואמר לו, אם ישפכו שמן על בגדי, [והרב היה רגיל ללבוש בגדי משי נאים אף בימי החול], לא אכעס ולא אגער בהם ובלבד שיעסקו בתורה, ואתה גוער על העוסקים בתורה? אוי לה לאותה בושה, אם יחלש בחור זה ויתבטל מלימודו, לא נמצא שאתה גרמת לכך?! שכשם ששכר תלמוד תורה כנגד כולם, כך עונש ביטול תורה כנגד כולם. (ספר הזכרון כנסת עזרא עמוד קי)

אין לו מנוחה בעולם הבא בגלל שהיה מפריעך ומקים אותך ממקום למקום

בספר קדושת בית הכנסת (עמוד קטו) הובא מעשה על הסטייפלר, הגאון רבי יעקב ישראל קניבסקי זצ"ל, שפעם בא אליו אדם מלונדון, וכשאמר לו את שמו, שאלו הרב האם יש לך אח שגר בשיכון ויזניץ בבני ברק, ושמו כך וכך? השיב לו, כן. אמר לו הרב: תבקש ממנו שיבוא אלי. כאשר בא אליו, שאלו הרב, האם כשהיית בחור למדת בבית מדרש פלוני בימי שישי אחר הצהריים? השיב, כן. שאלו הרב, האם אתה זוכר את השמש שהיה פעם מנקה את בית המדרש? השיב, כן. אמר לו הרב, הנה הלילה הזה בא אלי אותו שמש בחלום, ואמר לי שאין לו מנוחה בעולם העליון, בגלל שהיה מפריע לך בלימוד והיה מקים אותך ממקום למקום, ולכן אני מבקש ממך שתלך מיד על קברו ותמחל לו על כל מה שצָערך וביטל אותך מלימודך, וכך עשה. ואמר הרב, שאף על פי שהיה השמש צריך לנקות את בית המדרש, בכל זאת לא היתה לו מנוחה בעולם הבא. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח, ואדרבה, ישמחו הגבאים על הזכות שניתנה להם מאת הבורא יתברך לשרת את הציבור באמונה, וינצלו זכותם להנעים ללומדים, ולהרבות חשקם לבוא בבית המדרש ולהביא עימהם עוד ועוד חברים לעסוק בתורה, ואשריהם בעולם הזה, וטוב להם לעולם הבא.

מנין בני תורה

פעמים שהמציאות מכרחת להקים מנין לבני תורה, כמבואר להלן, אך יזהרו לעשות כן בענוה וחיבה, באהבה ואחוה שלום ורֵעות, וחלילה אם תגרם מכך מחלוקת או התרברבות שהיא נגד המון העם, כי אז בודאי אין חפץ להשם ואין לו שמחה במעשים אלו וכיוצא בהם. ומכל מקום אין ראוי לקרוא למקום, מנין: אברכים, חניכי הישיבות, בני הישיבות, בני תורה וכדומה, כי אז ציבור הבעלי בתים עלולים להיפגע מכך.

רבים שואלים מה פשר הנהגה זו שבמקומות מסוימים מוצאים אנו כי בני תורה נפרדים ומבדילים עצמם מהמון העם, ועושים בית הכנסת לעצמם. והלוא כל הרבנים שבדור הקודם תמיד התפללו עם בעלי בתים, ואדרבה קרבום באהבה וחיבה, ולכן רבים רבים מבניהם ומבני בניהם יצאו תלמידי חכמים מופלגים?

תשובה: היות ורבים הם בתי הכנסת שאין בהם רב ומנהיג תלמיד חכם, ולצערנו מונהגים הם על ידי גבאים שאינם מבינים כל כך בענייני תורה ויראת שמים, ואף אינם מתייעצים עם רב תלמיד חכם לכלכל צעדיהם כהלכה. ואף ישנם גבאים שאפילו אינם שומרי תורה ומצוות כראוי, או שמעלים חזנים שאינם הגונים במעשיהם או שאין תפילתם רצויה כהלכה. וכמו כן, ישנם גבאים המקניטים ברבים את הציבור כשאינו ממושמע להם, או שאינם מעירים לאותם אנשים המפריעים לסדר התפילה. או ישנם הפותחים את בית הכנסת אך ורק לשעות התפילות, ושאר היום המקום סגור על מנעול ובריח מבלי לאפשר לציבור ללמוד או להקים בו שיעורי תורה. גם ישנם גבאים המאפשרים להכניס עלונים שאינם על פי רוח התורה והיראה, וכל כיוצא בטענות שונות. אי לכך, ראו לנכון בני התורה להקים מנין משלהם שיתנהל על פי ההלכה הצרופה, במטרה להגדיל תורה ולהאדירה, ובמטרה חשובה מאוד שבניהם ילמדו את סדר תפילה ומורא מקדש כהוגן, ולא יתערבבו חלילה עם ציבור שלא תמיד חש את מורא המקום, או עם ילדים שאינם מתנהגים כיאות בתפילה, או שלומדים בבתי ספר שאינם על פי רוח התורה, וחלילה יכולים להיות מושפעים מהם לרעה. ואדרבה, אדם שמרגיש בעצמו שחפצו ורצונו להיות כאחד מבאי בתי הכנסת הללו, ומחנך את בניו במקומות של תורה ויראת שמים, בודאי שמוזמן לבוא ולהיות כאחד מן המנין, ואדרבה ישמחו בו ויכבדוהו כיאות.

ובאשר להנהגת הדור הקודם, שהרבנים תמיד התפללו עם בעלי בתים, כי אז היו הגבאים יראי שמים אמתיים, ממושמעים ובטלים לתלמידי חכמים, והכל היה מנוהל על פי התורה, ואכן באופן שכזה היה אסור לעשות בית הכנסת לעצמם, ואדרבה מעלה גדולה היא להשפיע על כלל הציבור ולזכותם ולהעלותם מעלה מעלה בתורה וביראת שמים טהורה. ובזמנו שאלו למורנו ורבנו הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל אם להקים מנין אברכים בשכונה מסוימת בירושלים, וסירב באומרו: "האומר יברכוך טובים, הרי זו דרך מינות" (מסכת מגילה פרק ד משנה ט). ואולם במקרה אחר אישר להם הרב להקים מנין בפני עצמו, ועל כרחנו שהכל לפי הענין. והנכון שבכל מקרה, ישאלו דעת תורה, והכל על מקומו יבוא בשלום. (עיין עלון חוצב להבות פרשת וירא תש"פ, לגאון הרב עידן בן אפרים שליט"א)

☜ תרומות לבית הכנסת

כתב מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן רמח ס"ח): הרוצה לזכות לעצמו, יכוף יצרו הרע וירחיב ידו, וכל דבר שהוא לשם שמים יהיה מהטוב והיפה. אם בנה בית תפילה, יהיה נאה יותר מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מהטוב והמתוק שבשולחנו. כיסה ערום, יכסה מהיפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מהיפה שבנכסיו. וכן הוא אומר: "כל חלב [חלק טוב ומשובח] לה'". ע"כ.

התורם חפץ יקר ערך לבית הכנסת, וכל שכן מי שבנה מכספו את בית הכנסת, רשאי לדרוש שיכתבו שמו עליו לזכרון, וכן ראוי שיעשו. וטוב שיתנו מראש, היכן וכיצד ינציחו את שמו, ומה התרומה שיתרום עבור זה, כדי למנוע מחלוקות ואי הבנות.

כתב הרשב"א (חלק א סימן תקפא): המקדיש היכל, רשאי לכתוב על פתח ההיכל את שמו למען הזכיר שמו על מה שהקדיש. ואדרבה זו מדת חכמים היא ומדת וותיקים, כדי ליתן שכר לעושה מצוה. ומדת התורה היא שכותבת ומפרסמת עושה מצוה. ואם התורה עשתה כן, צריכים אנו להלך אחר מידותיה של תורה שהם דרכי נועם. הנה בהצלת יוסף שהצילו ראובן מיד אחיו, כתבה עליו התורה: "וישמע ראובן ויצילהו מידם". ואמר רבי יצחק, בא הכתוב ללמדך שאם אדם עושה מצוה, יעשנה בלב שלם. שאילו היה יודע ראובן שהקב"ה כותב, וישמע

ראובן ויצילהו מידם, בכתפו היה מוליכו אל אביו. ואילו היה יודע אהרון הכהן שהקב"ה כותב עליו: "והנה הוא יוצא לקראתך, וראך ושמח בלבו", בתופים ובמחולות היה יוצא לקראת משה אחיו. ואילו היה יודע בועז שהפסוק כותב עליו: "ויצבט לה קלי, ותאכל ותשבע ותותר", עגלות מפוטמות היה מאכילה לרות. אמר רבי לוי, לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא היה כותבה. עכשיו מי כותבה? אליהו כותבה ומלך המשיח, והקב"ה חותם על ידיהם, שנאמר: "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו, ליראי ה' ולחושבי שמו". וכן מבואר בגמרא (בבא בתרא קלג ע"ב) שהיו כותבים שם המקדיש בבית המקדש, להיות לו לזכרון טוב על המצוות, ולפתוח דלת לעושי מצוות. ע"כ.

מצוה שאדם רוצה לעשותה, כבניית בית הכנסת וכיוצא, כדי להנציח את שמו, ורוצים אחרים גם כן להשתתף עמו בהוצאות המצוה, לא ימנע מהם, ויש בזה חשש סכנה לו ולזרעו חס ושלום. ומעשה באחד שבנה בית הכנסת יפה, ורצו הקהל להשתתף עמו במעות, ולא רצה כדי שיהיה לו ולזרעו לשם, וכלה זרעו. (ספר חסידים סימן תקג)

כספי בית הכנסת

כספי התרומות של בית הכנסת, הינם עבור הוצאות בית הכנסת כחשמל וכיוצא. ומעל הכל יש לראות היאך להגדיל תורה בכסף זה, כי החיוב הראשון הוא להביא חכם לקהל שיורה להם את הדרך אשר ילכו בה, וילמדם תורה ודעת כנ"ל. וכמו כן יקנו ספרי ש"ס ופוסקים שהבאים ילמדו בהם. ולא כאותם שמשלמים לפועל ניקיון אלפי שקלים בכל חודש, אך עבור חכם שימסור שיעורי תורה ויזכה את הרבים בדברי אלוהים חיים, אינם מבינים את החשיבות שבזה. וכבר הבאנו לעיל מה שכתב הגאון מהרח"ש [לפני כ-400 שנה]: "המונע את הקהל ממינוי מורה צדק ומרביץ תורה, חייב נידוי, שהוא בכלל המעכב את הרבים מלעשות מצוה שפסק הרמב"ם שחייב נידוי, ואין לך מצוה גדולה מזו להרביץ תורה לרבים ולזכותם להורות להם הדרך הישרה". ועיין עוד לעיל בהרחבה, בענין החיוב למנות רב מורה הוראות בבית הכנסת.

למי ראוי לתרום

התורם לבית הכנסת, יראה שהאחראים יראי שמים ומכלכלים דבריהם במשפט להשתמש בכסף לצרכי בית הכנסת, ומעל הכל לצרכים הרוחניים של הציבור, אבל בית הכנסת שלא ידוע מה עושים בכסף, אין שום מצוה לתרום שם ולא נחשב שתורם לצדקה. ואדרבה התורם למקום כזה, יזהר שלא יכשל במה שנאמר (ירמיה יח כג): "וְיִהְיוּ מַכְשָׁלִים לְפָנָיךָ, בְּעֵת אַפְּךָ עֲשֵׂה בָהֶם", ובארו בגמרא (בבא קמא טז ע"ב) שאפילו בשעה שעושים צדקה, הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא יקבלו עליהם שכר.

מי שקנה עליה לספר תורה או שתרם תרומה לבית הכנסת, ועתה נודע לו שההכנסות הרבה יותר על ההוצאות ולא ידוע מה עושים בשאר הכסף הנכנס, יעביר את תרומתו לצרכי צדקה נעלים יותר כחיזוק וריבוי התורה, ולרעיונות טובים שעל ידם תרבה התורה והדעת בישראל.

"וְהִיִיתֶם נְקִיִים מֵה' וּמִיִשְׂרָאֵל"

עצה טובה לכל אדם האחראי על כספי ציבור, שיפרסם את פירוט ההכנסות וההוצאות, למען לא יהיה מקום לחשוד בו שאולי אינו נוהג נכון עם הכסף.

וכבר אמרה תורה (במדבר לב כב): "וְהְיִיתֶם נְקִיִּם מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל". ומי לנו גדול ממשה רבנו עליו השלום שהקב"ה העיד עליו (שם יב ז): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", ובכל זאת ריננו אחריו שלקח לעצמו מתרומות המשכן, ולכן בגמר מלאכת המשכן פירט את החשבון של כל הכסף והזהב שתרמו ישראל, כדי למנוע חשד.

במדרש תנחומא: "אלה פקודי המשכן", כל מה שעשה משה בעבודת המשכן, עשה על ידי אחרים, שנאמר "עבודת הלוים ביד איתמר", ואף על פי כן אמר להם בואו ואעשה לפניכם חשבון. נתכנסו כל ישראל, עד שהוא יושב ומחשב חשבון הכסף, שכח 1,775 שקלים שעשה ווים לעמודים, יצאה בת קול ואמרה (שמות לח כח): "וְאֶת הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים עָשָׂה וָוִים לָעַמּוּדִים". באותה שעה נתפייסו ישראל על מלאכת המשכן. ומי גרם לו שיתפייסו ולא יחשדו בו, על ידי שישב ופייסן בחשבון, שנאמר: "אלה פקודי המשכן". ולמה עשה עמהם חשבון, והרי הקב"ה מאמינו, שנאמר (במדבר יב ז): "לֹא כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה, בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא"? אלא ששמע משה שישראל מרננים אחריו, שנאמר (שמות לג ח): "וְהָיָה כְּצֵאת מֹשֶׁה אֶל הָאֹהֶל, יָקוּמוּ כָּל הָעָם וְנִצְּבוּ אִישׁ פֶּתַח אָהֳלוֹ, וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה עַד בֹּאוֹ הָאֹהֱלָה", ומה היו אומרים... רבי חמא אמר, לגנאי היו אומרים, ראה צוואר, ראה שוקיים, אוכל משל יהודים, ושותה משל יהודים, וכל מה שיש לו מן היהודים, וחברו משיבו אדם ששלט על מלאכת המשכן, אין אתה מבקש שיהא עשירז! כיון ששמע משה כך, אמר להם חייכם, משהמשכן נגמר, אני עושה עמכם חשבון, שנאמר: "אלה פקודי המשכן".

צדקה לריבוי התורה עדיף מצדקה לבית הכנסת

כתב מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן רמט סט"ז): "מצות צדקה לנערים ללמוד תורה, עדיף ממצות בית הכנסת". ומעשה ברבי חמא ורבי הושעיה שהיו הולכים על יד בתי הכנסת שבלוד, אמר רבי חמא לרבי הושעיה כמה ממון השקיעו אבותי כאן בבתי הכנסת. אמר לו רבי הושעיה כמה נפשות איבדו אבותיך כאן, הלוא טוב היה להם לתת את אותן המעות לבני אדם שיעסקו בתורה ולא היו מתבטלים ממנה בגלל שאין להם פרנסה. (ירושלמי פאה פ"ח ה"ח. מהרי"ק, הגר"א)

כתב מרן צוק"ל (יביע אומר ח יו"ד סימן לו): ישנם התורמים ספר תורה לעילוי נשמת הוריהם, אך מעלה טובה וגדולה יותר היא, כשתורמים להוצאת חיבור של חכם קדמון שעדיין לא ראה אור, או חיבור שהתחבר על ידי תלמיד חכם ירא שמים, שדבריו התקבלו בחסדי ה' בקרב העם, ויושבים והוגים בהם יומם ולילה.

ותהילות לאל, זכינו שסידרת חוברות אלו "בהלכה ובאגדה" התקבלו בחסדי ה' על כלל הציבור באהבה וחיבה. ואף הרחוקים מתורה ומצוות, לומדים בהם ומתחזקים. בזמנו סיפר בחור מכפר סבא שרגיל לקנות מחוברות אלו ולחלקם חינם בפיצרייה שלו. והנה קודם חג הפסח חילק כמות גדולה של חוברות "חג הפסח בהלכה ובאגדה", וביום טוב ראשון של פסח בבוקר, בחזרתו מבית הכנסת, ראה אותו יהודי הנוסע ברכב והתבייש ממנו, אבל אזר עוז ואמר לו לבעל הפיצרייה: "חג שמח, אתה לא יודע מה עשית לי, החוברת שהבאת לי, קראתי בה ונהניתי מאוד, מעולם לא היה לי ליל הסדר כמו השנה, ידעתי כל מה שצריך לעשות, עם אגדות וסיפורים על יציאת מצרים". אמור מעתה, איזה נחת רוח ועילוי נשמה נגרם מהלימוד בהן, והכל נזקף לזכותו של הנפטר שתרמו לעילוי נשמתו, ולהבדיל לזכות והצלחת התורם.

וכתב הגאון רבי חיים פלאג'י: הנודר לתרום ספר תורה, רשאי לשנות את נדרו להדפיס ספר בהלכה לזכות בו את הרבים, שמעלה גדולה היא יותר, אך יעשה התרה. ועשר מעלות טובות יש לאדם שקונה ספרים ומזכה את הרבים שילמדו בהם, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא, מחלקו יהיה חלקנו. (שו"ת יביע אומר חלק ח יורה דעה סימן לו. וכיוצא בזה פסק בשו"ת משנת רבי אהרון קוטלר יורה דעה סימן לב. ועיין עוד בחוברת "האבלות בהלכה ובאגדה" במאמר כיצד עושים עילוי נשמה)

התורם ולא משלם

שאלה: אדם שקנה עלייה לתורה בסכום מסוים, ומזה זמן שוועד בית הכנסת מדבר על לבו שישלם את חובו והוא מתחמק ולא משלם. האם מותר לוועד בית הכנסת למנוע ממנו כיבודים ועליות לתורה עד שישלם את חובו? **תשובה:** אם אינו משלם עובר שני איסורים: א. עובר על נדרו. ב. הריהו גוזל את בית הכנסת, משום שאחר היה קונה ומשלם. לפיכך, יתרו בו חברי הוועד לשלם חובו, וכל זמן שהוחזק שאינו משלם, רשאים למנוע ממנו כיבודים ועליות. (שו"ת הרב הראשי להרב מרדכי אליהו זצ"ל סימן קט)

נאמר בתורה (דברים כג כב): כִּי תִדֹּר נֶדֶר לַה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תְאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ, כִּי דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ ה' אֱלֹהֶיךָ מֵעִמָּךְ, וְהָיָה בְךָ חֵטְא. מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ תִּשְׁמֹר וְעָשִׂיתָ, כַּאֲשֶׁר נָדַרְתָּ לַה' אֱלֹהֶיךָ, נְדָבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ". ואמר שלמה (קהלת ה ג): כַּאֲשֶׁר תִּדֹּר נֶדֶר לֵאלֹהִים, אַל תְּאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ, כִּי אֵין חֵפֶץ בַּכְּסִילִים. [אין חפץ לפני הקב"ה, ברשעים הנודרים ואין משלמים. (רש"י)] טוֹב אֲשֶׁר לֹא תִדֹּר, מִשֶּׁתִּדֹּור וְלֹא תְשַׁלֵּם. אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ [בנדר] לַחֲטִיא אֶת בְּשָׂרֶךָ [שיפקוד העוון על בניך], וְאַל תֹּאמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ [שליח הבא לתובעך צדקה שפסקת ברבים] כִּי שְׁגָגָה הִיא [בשגגה פסקתיה, כסבור הייתי שהיה יכולת בידי ליתן], לָמָּה יִקְצֹף הָאֱלֹהִים עַל קוֹלֶךָ [בשביל קולך], וְחִבֵּל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ. [מצוות שהיו בידיך שעשית, כבר אבדתם.] ואמרו במסכת שבת (לב ע"ב): בעוון נדרים אשתו של אדם מתה, ובניו מתים כשהם קטנים. ה' יצילנו. ואמר רבי יוחנן: אין הגשמים נעצרים, אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ולא נותנים, שנאמר (משלי כה יד): "נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן, אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר". (תענית ח ע"ב)

קטן שהזיק בבית הכנסת

ילד פחות מגיל 13 שהזיק, מן הדין פטור מלשלם אפילו לאחר שיגדל, ואפילו פטור מלצאת ידי שמים. וממידת חסידות, טוב שיתן איזה סכום לצדקה. (רמב"ם, טור ושלחן ערוך. יבי"א ח"ח חו"מ ס"ו) על כן אין לתבוע את האב לשלם כאשר בנו הקטן הזיק לרכוש בית הכנסת, והתובע ממנו הרי זה גזל. אולם רשאי להודיע לאב שמן הדין הוא פטור, ואם בכל זאת רוצה האב לשלם, תבוא עליו ברכה.

ומעשה שהיה בבית הכנסת של רב העיר כרמיאל, הגאון רבי אליהו מלכא שליט"א, שאחד הילדים מאחינו התועים זרק אבן על חלון בית הכנסת ושברו, והתיקון עלה 400 ₪, והלך הגבאי לאבי הילד ותבעו שישלם, וכשבא האב לשלם, אמר לו הרב, קטן שהזיק פטור, ואם רוצה האב לתרום לבית הכנסת הרי זו זכותו, אבל אינו חייב כלל, ותרם האב בחפץ לב.

☜ קדושת בית הכנסת

מקדש מעט

בית הכנסת נקרא "מקדש מעט", ונאמר: "ואת מקדשי תיראו", שיהיה מוראו של ה' השוכן בו עליו. על כן כתב מרן השלחן ערוך (סימן קנא ס"א): בתי כנסיות ובתי מדרשות, אין נוהגים בהם קלות ראש, כשחוק והיתול ושיחה בטילה. ואותם הנוהגים שם שחוק וקלות ראש, עליהם נאמר: "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי". וחובה קדושה להישמר ביתר שאת וביתר עוז באיסור זה, שבעוונות הרבים נעשה כהיתר אצל בני אדם. ובזוהר הקדוש הפליג מאוד בעונש המדבר דברים בטלים בבית הכנסת, עד שאמרו שאין לו חלק באלוהי ישראל, ה' יצילנו. (ח"ב רלו)

אומר הזוהר (תרומה קלא ע"ב): מי שמדבר דברי חול בבית הכנסת, אוי לו שמראה שיש פירוד בעולמות העליונים, אוי לו שגורע את האמונה, **אוי לו שאין לו חלק באלוהי ישראל,** שמראה שאין לו אלוה ח"ו, שהרי אינו מתבייש להפסיק בשבחיו. ואפילו הוא מאמין שיש אלוה, אבל הוא מראה שכאילו הקב"ה לא נמצא בבית הכנסת. ואפילו הקב"ה שם, אינו ירא ממנו, ונוהג קלון בתיקון של מעלה שנתקן כשמתפללים, שכיון שמפסיק באמצע, מראה שאין השבחים והתפילות מתקנים כלום.

חובת היהודי המאמין באמונה שלימה במציאות ה'

כתב בספר פלא יועץ (ערך בית הכנסת): "והחי יתן אל לבו לעמוד בבית הכנסת באימה ביראה ברתת ובזיע, ושלא לשוח שם שיחת חולין חס ושלום מאימת השכינה השורה שם. וידוע שהחמירו מאוד בזוהר הקדוש על המדבר בבית הכנסת, ואמרו שנוהג קלון בשכינה, ואין לו חלק באלוהי ישראל. תסמר שערת אנוש מראות החומרה שבו, ולבבות יכאבו על שנעשה כהיתר לרבים מעמי הארץ. ואף ששומעים לפעמים החומרה שבדבר מהדורשים בעם, אין מניחים מנהגם הרע ועולם כמנהגו נוהג. אוי להם לבריות מיום הדין ומיום התוכחה. וביותר פשתה המספחת הזאת, בימי שמחות וגיל וימים טובים ולילי שמחת בית השואבה ויום שמחת תורה וימי הפורים וכדומה, מחמת עריבות השמחה מרבים בשחוק וקלות ראש. וכל מי שיש בידו למחות, ימחה על דבר כבוד שמו, ואם אין בידו למחות, יזהר בנפשו להיות כאילם לא יפתח פיו.

ויש שרוצה ליזהר שלא לדבר בבית הכנסת, אבל כשמדברים אליו אחרים נראה לו כבושה וכיוהרא שלא להשיב ולומר שאינו מדבר בבית הכנסת, ומתוך כך גם הוא מדבר בכאב לב עד שלבסוף נעשה לו כהיתר. והאיש הירא את ה' יאחזהו רעד מהחומרה שבדבר, ולא יבוש מפני כל, ויאמר בפה מלא, איני מדבר בבית הכנסת, שהרי זה דומה למי שרוצים לאבד ממנו הון עתק או להורגו, שלא יחוש לבושה ולא לשום דבר ויחיש מפלט לו. על אחת כמה וכמה שצריך לחוס על נפשו ועל כבוד קונו. זה כלל גדול, שלא לעבור שום עבירה ושלא להימנע מקיום שום מצוה מפני הבושה, ועל זה אמרו: "הוי עז כנמר לעשות רצון אביך שבשמים". והנזהר בזה, מלבד שניצול מעונש חמור, נותנים לו גם כן שכר כעושה מצוה, שמקיים מצות "ומקדשי תיראו", שבית הכנסת הוא מקדש מעט וצריך לירא ממנו.

ומכלל מורא בית הכנסת, שלא יתן בקולו קול עוז אפילו לקרוא לשום אדם או למחות ביד אחרים העושים שלא כהוגן, אלא כשצריך לדבר, ילך אצלם וידבר להם בלחש בנועם שיח ובכובד ראש כעומד בהיכל המלך. ועין רואה איך עומדים בפני שרי הארץ ושופטיה בכבוד גדול, ואין קול ואין עונה קול דממה דקה, על זה ידוו כל הדווים, וגם הגויים המתהללים באלילים, ביושבם בבית תִּפְלותם עומדים בכבוד גדול. והן אמת שהעומד לפני השופט, עיניו יחזו את אשר לפניו, ואם ירצה לדבר איזה שפת יתר, בחרונו יבהלוהו וחמת מלך מלאכי מוות, לא כן העומד בבית הכנסת שאינו רואה את אשר לפניו ואין נפרעים מן האדם תיכף ומיד, אלא בדרך שאדם רוצה לילך מניחים אותו, ויצר הרע עומד על ימינו לשְׂטָנו, ומסיתו להעבירו על דעת קונו, זהו כל רעת האדם בארץ. אבל חובת אדם אשר הוא יהודי ומאמין באמונה שלימה במציאות ה', מלך נורא ואיום בכל מקום, מלוא כל הארץ כבודו, וביותר מתגלה הארתו והשראת שכינתו בהיכל קודשו, והוא משגיח על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו, ומשלם אפילו על שיחה קלה אם לטוב ואם למוטב, היום לעשותם ולמחר לקבל שכר ועונש, וביד האדם לכוף את יִצרו, וכך היא חובתו וכך נאה לו, כי זה כל האדם. אשרי איש ירא את ה' בכל מקום, וכל שכן בהיכל קודשו

הס מפניו, ולא ישמע קולו בבואו אל הקודש לדבר עם חברו. והזהירות שלא לדבר בבית הכנסת היא אפילו שלא בשעת התפילה, אבל בשעת התפילה אפילו שלא בבית הכנסת, צריך ליזהר שלא לדבר מתחילת התפילה ועד סופה... ודי בזה למי שיש לו לב טוב, כי מי שאין לו לב טוב, לא יכנסו בו דברים כהנה וכהנה. ע"כ. ועיין עוד בספר הנפלא "קדושת בית הכנסת ובית המדרש".

כתב הגר"ח פלאג'י: על ידי שנוהג קדושה בבית הכנסת, הקב"ה שומע תפילתו ומצילו מן האויבים, ויראה זרע, יאריך ימים, וחפץ ה' בידו יצלח, ולא ימות לשחת, ולא יחסר לחמו. ולאחר מותו, תנוח נפשו בקבר לשכון בטח, וגופו ועצמותיו אינם נרקבים. וקדושת בית הכנסת תוסיף תת כוחה לטהרו, וכאשר ינהג בקדושה, כך ינהגו עימו, כי כאשר עשה, כן יעשה לו.

רפואה וחיים – מותר לומר בבית הכנסת "חיים טובים" או "רפואה וחיים" למי שהתעטש, ובלבד שנמצא במקום שרשאי להפסיק בדיבור, שיש בזה קירוב דעת וריבוי שלום בעולם. וכמו כן, נכון להיזהר שלא לומר כן בשעה שלומד, מפני ביטול תורה. (ה"ע א ער, ח שפח)

בגמרא ברכות (נג ע"א) אמרו, של בית רבן גמליאל לא היו אומרים "רפואה" בבית המדרש, מפני ביטול תורה. וכתב הפרישה, אפשר שזהו דוקא בימיהם, אבל עכשיו שאין נזהרים כל כך, אומרים רפואה. וכן כתב הש"ך. אבל הט"ז כתב על הפרישה, ולא היה לו לכתוב דבר זה, לבדות קולא מלבו, כי ימשך מזה דבר מגונה, שיאמר השומע ממה שהותרה הרצועה עתה לומר "רפואה", הותרה הרצועה גם לשוחח שיחה בטלה. על כן אין להשגיח עליו להקל בזה, ואדרבה יהיו הרבנים מזהירים על זה. וילמדו השומעים בקל וחומר לאיסור שיחה בטלה. וכל המרבה לכבד את התורה, הרי הוא מכובד ומשובח.

לקרוא לחבר – אם צריך להיכנס לבית הכנסת כדי לקרוא לחבר, יכנס ויאמר פסוק או דבר תורה שהוא, ואחר כך יקרא לו. ואם אינו יודע לקרוא, ישהה מעט [כשניה אחת], שגם זה מצוה לשהות בבית הכנסת, שנאמר: "אשרי יושבי ביתך". (סימן קנא ס"א)

להיכנס מחמת הגשמים – המהלך בדרך ויורדים עליו גשמים, לא יכנס לבית הכנסת כדי להינצל מהגשמים. אולם רשאי להיכנס אם יקרא פסוק כנ"ל. (קנא ס"א. ה"ב ז שלט)

קיצור דרך – אם יש לבית הכנסת שני פתחים, אחד מרחוב זה ואחד מרחוב אחר, לא יכנס במטרה לקצר דרכו לרחוב האחר. ואפילו אם הולך לדבר מצוה, ואפילו שוהה מעט בבית הכנסת או קורא פרק תהלים, אין להקל בזה. ומכל מקום אם נכנס כדי לקחת ספר או לקרוא לחברו, ועתה רוצה לקצר, הרי זה מותר. וכל שכן אם נכנס להתפלל, שמותר לקצר. (סימן קנא ס"ה. ה"ע א רסו)

אכילה ושתיה – בתי כנסת, אין אוכלים בהם ואין שותים בהם. ואולם לצורך מצוה, מותר, כגון שמתקיים שם שיעור בהלכה ובאגדה, ומגישים לציבור תה וקפה ומיני מזונות לחזקם בשמיעת השיעור. וכן תלמידי חכמים הלומדים שם בקביעות, יש להקל להם לאכול ולשתות שם. (קנא ס"א. ה"ע א רסד. משנה ברורה. ח"ב רלט)

סעודת מצוה – מן הדין מותר היה לערוך סעודות מצוה כסעודה שלישית וסיום מסכת בבית הכנסת, ובלבד שיזהרו מלדבר שיחה בטלה וכנ"ל. אך מאחר ועינינו הרואות שקשה להזהר בזה, לא ראוי לערוך שם סעודה אלא בחדר הסמוך. ואולם מעט מיני ברכות שמחלקים לעילוי נשמה, רשאים לחלק בתוך בית הכנסת. (ה"ע א רסב. ה"ב ז שכז)

שינה – אין ישנים בבית הכנסת אפילו שנת עראי, אבל בבית המדרש, מותר. כיון שבבית המדרש שוהים זמן רב ללמוד ולשמוע דברי תורה, וקשה להיזהר אפילו משינת עראי, אבל לתלמיד חכם הלומד שם בקביעות, מותר אפילו שינת קבע. (קנא ס"ג ומשנ"ב. ה"ב ז שמו)

צורת הישיבה – ישב בבית הכנסת בכבוד ודרך ארץ, ולא ישב רגל על רגל, שזו דרך גאווה. אך אם כוונתו לתת ספר על רגליו שיהיה לו נח לקריאה, יש להקל. (ח"ב רמו)

חשבונות של מצוה – כקופת צדקה וכיוצא, מותר לחשבם בבית הכנסת. (סימן קנא ס"א)

ניקיון המקום – מכבוד בית הכנסת, לנקותו ולשוטפו היטב, וכל שכן שיש להקפיד שלא ללכלכו. ואם השתמש בנייר טישו, לא ישאיר את הנייר על השלחן וילך, וכל שכן שאחרים נמאסים מזה. (סימן קנא ס"ט. ה"ב ז שנט) ואם רואה נייר על הרצפה, מצוה שיזרקהו באשפה, אף שלא הוא זרקו על הרצפה, וכדרך שהיה נוהג בביתו.

ניקיון בקדושה

שאלה: אני גבאי בית הכנסת, ובתוקף תפקידי עלי לדאוג שהמקום יהיה נקי כהוגן וכראוי לבית מקדש מעט. על כן הבאתי אשה שתנקה את המקום. והנה השבוע אחד מבאי בית הכנסת האיר את עיני שכיון שהמנקה אינה לבושה בצניעות כהלכה, בלי כיסוי ראש ועם מכנס, אין מן הראוי שתכנס כך לבית ה'. שאלתי, האם דבר זה נכון על פי ההלכה, ועלי לומר לה שתבוא בלבוש צנוע כהלכה או שאין זה ענייני? ברצוני להדגיש, כי יודע אני שהיא אשה טובה ומשתדלת לברך על כל מה שאוכלת, ואף קוראת ברכות השחר ומתפללת כל יום, וברור ששומרת שבת וכו', אך רק בדבר הלבוש כנראה שקשה לה כמו נשים רבות. על כן מה עלי לעשות?

תשובה: דע לך ידידי כי נגעת בנקודה מאוד בעייתית אצל כמה וכמה גבאים, שלא נותנים דעתם מספיק לדבר זה, וממנים אשה מנקה הבאה בלבוש שאינו כהלכה ובגילוי ראש, ובודאי שלא נכון ולא ראוי להיכנס כך לבית הכנסת, ולעבור על רצון ה' בביתו, כי כידוע שהצניעות היא חובה גמורה, וכמו כן כיסוי ראש לאשה הוא חובה גמורה מן התורה ממש. על כן ברור שחובה על כל הגבאים להבהיר דברים אלו בנעימה ונחת שיבואו בלבוש צנוע ולפחות בשעה זו שמנקה בית ה', תלבש שמלה וכיסוי ראש כהלכה.

וכיוצא בזה דן מרן מלכא רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, על המנהג שהיו נוהגים בעבר לערוך חופות בבית כנסת והיו נכנסות שם נשים, וכתב: **ואולם הדבר ברור שכל היתר זה הוא באופן שהנשים נכנסות לבית הכנסת בצניעות ובכיסוי ראש, שבלאו הכי הן**

חייבות בזה גם בצאתן לחוץ, אף כי במקומות המקודשים. וכמו שכתב גם בשו"ת תעלומות לב, שכך היתה המציאות בזמנו שהיו הנשים באות במלבושי כבוד לכבוד המקום הקדוש, ויושבים שם ביראת הכבוד. **אבל כשהן יוצאות בלבושי פריצות בלי שרוולים וכדומה, בודאי שאין כל מקום להתיר בזה, ולהפוך על ידי זה מקום מקדש מעט למערת פרוצים, ובאו בה פריצים ויחללוה, ויש למחות בזה בחזקת היד. והרי אפילו אנשים אסורים להיכנס לבית הכנסת בראש מגולה, כמו שכתב בשלחן ערוך** (או"ח סימן קנא ס"ו), **כל שכן נשים שמוזהרות על זה מהתורה גם בהילוכן בחוץ. ותורתנו הקדושה לא תשתנה בשום זמן חס ושלום, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר להיכנס בראש מגולה לבית הכנסת מקום השראת השכינה. ע"כ.**

זאת ועוד, דע לך, כי עוד מנהג רע יש לחלק מאותן נשים המנקות את בתי הכנסת, כי באות לצערנו הרב עם פלאפון, ומדברות בו כל זמן שהותם שם בדברים בטלים וענייניים שונים עם בני ביתן וחברותיהן, ומעבירות את הזמן בפטפוטים שונים, וכל זה בבית ה', והלוא איסור גמור הוא לדבר כן בבית הכנסת. ישמע חכם ויוסף לקח.

נר תמיד – מכבוד בית הכנסת שיהיה המקום מואר בכל עת אפילו ביום ואפילו כשאין אנשים, שנאמר (ישעיה כד טו): "בָּאֵרִים כַּבְּדוּ ה'". (סימן קנא ס"ט. ח"ב רלו)

זמן הדלקת התאורה – התאורה הגדולה שבבית הכנסת שלאורה קוראים ומתפללים, יש להדליקה טרם שיבואו הציבור, מפני כבוד השכינה שמקדימה לבוא למקום שמתפללים בו עשרה. ועוד, שאין מן הראוי שיגיעו הציבור והמקום יהיה חשוך. [וכל שכן שיש להיזהר שלא יהיה בית הכנסת נעול והציבור ימתינו עד שיפתחוהו]. ובפרט בשבתות יקפידו לכוון את השעון טרם שמגיעים הציבור לתפילה, שאין זה כבוד שימתינו בחושך, וחז"ל נזהרו מאוד בכבוד הציבור. (כל בו, ארחות חיים, משנ"ב. ה"ב ז שנט)

נר נשמה – המנהג להדליק נר נשמה לעילוי נשמת הנפטר, ואפשר להדליק גם נר חשמלי. ועילוי הנשמה היותר טוב, להתנדב עבור הדלקת החשמל שבבתי מדרשות העוסקים בתורה, שבזה יגרום נחת רוח גדולה לנפטר, ויהיה למליץ יושר עליו, שמזכה את העוסקים בתורה בתאורה טובה מאירת עיניים. (יחוה דעת ח"ה סימן ס)

הכנסת נשק – חייל המצויד בנשק, רצוי מאוד שקודם כניסתו לבית הכנסת, יכסה את נשקו תחת בגדיו באופן שלא יראה החוצה. מפני שהתפילה מאריכה ימיו ושנותיו של האדם והסכין מקצר, ואין ראוי להיכנס בדבר המקצר למקום שמאריך ימיו. וגם אין זה מכבוד בית הכנסת להיכנס בו בכלי משחית. ואם אי אפשר לכסותו, כגון רובה שהוא גדול, יש להקל לו להיכנס עמו להתפלל. (שו"ת יחוה דעת ח"ה סימן יח)

הבאת ילדים – לא יביא ילדים קטנים מדי לבית הכנסת, שכיון שאינם מתפללים, קמים ומסתובבים ומפריעים לציבור, והגורם לכך זה האבא שחושב שעושה מצוה או האמא שרוצה שקט בבית, וזה זלזול בקדושת בית הכנסת. (עיין משנ"ב קכד סקכ"ח)

השל"ה היה קורא תגר על המביאים ילדים קטנים מדי לבית הכנסת, כי הם

משחקים ומרקדים ומחללים קדושתו, ומבלבלים התפילה, וגם כי יזקינו לא יסורו ממנהגם הרע שהתחנכו בו להשתגע ולבזות קדושתו, אבל ילדים דעתנים, אדרבה יביאם וילמדם דרך ארץ לשבת באימה וביראה, ולא יניחם לזוז ממקומם, ויזרזם לענות אמן, קדיש וקדושה. (משנה ברורה צח סק"ג)

עדיף להתפלל ביחידות בביתו, מלהביא את בניו הקטנים כשיודע שיפריעו לציבור. (אור לציון. ה תקי)

הרוצה להרגיל את בנו הקטן לבוא לבית הכנסת, יעשה זאת בהדרגה, שיביאהו בתחילה לתפילה אחת קצרה, כמנחה של שבת. ולהודיעו קודם על קדושת ומעלת בית הכנסת כפי הבנתו, ושהוא בא בתנאי שיושב יפה על יד אביו כל התפילה. אם הוא מוכן לזה, יש להביאו, ואף לתת לו ממתק קטן על התנהגותו היפה כדי לעודדו ולחזקו. ולאחר זמן שעומד בזה, יש להוסיף לו עוד תפילה ועוד תפילה בהדרגה, כך שמקטנות יקבל את הקדושה והמורא מבית הכנסת.

נשיקות – יש להיזהר שלא להתנשק בפנים דרך חיבה ואהבה בבית הכנסת, כדי להראות שאין אהבה כאהבתנו למקום ברוך הוא. ואותם שנהגו לנשק את בניהם וחבריהם לאחר התפילה, יעשו כן ביציאתם מבית הכנסת בחוץ. (ה"ע א ער) וכן כתבו מרבני מרוקו הגאונים רבי יצחק חזן (יחוה דעת ח"ג סימן ה), ורבי יהושע מאמאן זצ"ל (עמק יהושע ח"ג או"ח סימן יח, ח"ו סימן כא). ולשומעים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב.

מעלת נשיקת ידי החכם וברכתו

אם יש רב תלמיד חכם בבית הכנסת, טוב ונכון לנשק את ידיו לאחר התפילה. וענין זה יש בו מעלה גדולה מאוד, לפי הקדושה הרבה שיש בהם, שמחדשים בכל יום הלכות וכותבים בידיהם, ויש באצבעותיהם קדושת התורה (פתח הדביר). וכן מובא בזוהר הקדוש (בראשית פג ע"ב): באו רבי אלעזר ורבי אבא וכל החכמים ונישקו את ידיו של רבי שמעון בר יוחאי. וכן מבואר ברש"י (מסכת עבודה זרה יז ע"ב) שיש ענין לנשק ידי הגדולים כשיוצאים מבית הכנסת. וכתב מרן החיד"א, שבשעת פטירת הר"י מיגאש [רבנו יוסף הלוי בן מיגאש] נכנס אצלו הרמב"ם שהיה כבן שבע שנים ונישק את ידו. ואמר הרמב"ם על עצמו וכן אביו רבי מימון שלא זכה בנו למעלותיו אלא באותה נשיקה שנישק את ידו וברכו והאציל עליו מחכמתו. וביאר מרן החיד"א, שהיה קבוע בליבם, שברכת הר"י מיגאש עשתה פירות, וכיוון להאציל עליו מחכמתו. וכבר אמרו במדרש, שכל הטובה והממלכה שיש לזרעו של עשו, מפני שהחשיב כל כך את ברכת אביו יצחק, וצעק צעקה גדולה ומרה באומרו 'ברכני גם אני אבי'. וכתב בספר פתח הדביר, לא יפה עושים אותם הבאים לנשק את ידי הרב בעוד שהוא אומר 'עלינו לשבח', שהרי אין הרב יכול לברכו בשעה שמרחשות שפתותיו בתפילה. כמבואר בחוברות שבת וכבוד אב ואם.

פרוכת עם אריות

כתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל (שו"ת יחוה דעת חלק ג סימן סב. ה"ע א קנ): בכמה בתי כנסת ישנה פרוכת של ההיכל שמצוייר בה צורת אריות בולטות, והמקדיש פרוכת זו יוצא שכרו בהפסדו, שהעם משתחוים מול ארון הקודש

שהפרוכת עליו, ונראים כמשתחוים לצורה. על כן, יש לאסור לתלות פרוכת שמצוייר בה אריות על ההיכל של ארון הקודש מבחוץ, וכן יש לאסור להקים צורת אריות מעל ארון הקודש. ורבני ישראל שליט"א נקראים לדרוש ברבים על כך, ולדבר על לב גבאי בית הכנסת במתק שפתים, להסיר צורות אלו מבתי הכנסת, ולפרסם ברבים שלא יוסיפו להקדיש פרוכות כאלו. והוא הדין לכל מיני צורות בעלי חיים בחלונות בית הכנסת ובמחיצות וכדומה. [כפי שמצוי היום "ויטראז'" העשוי מזכוכיות צבעוניות, ועושים בו צורות שונות של סמלי י"ב שבטים.] ויעשו הכל בחכמה ובתבונה בשלום ובמישור, ולא לגרום חלילה למחלוקת, כי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.

כתב האור זרוע: רבנו אליקים אסר זאת וציוה להסיר הפרוכת מההיכל, שהרי כשמתפללים ושוחים בברכותיהם כנגד צורות אלו, נראה כמי ששוחה לצורות. ומרן רבנו יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל הביא תשובת רבי אליהו קפסאלי שגם אסר בזה. וכתב מרן, ובאמת ראוי לכל מי שנגע ה' בלבו שימחה בתוקף על זה. וכן כתב המבי"ט. וכתב החיד"א בשם הגאון רבי דוד קורינלדי, הדבר פשוט שבבית הכנסת אסור להשהות צורות אריות וכדומה, והמורה להתיר בזה עתיד ליתן את הדין. והגאון רבי אברהם נסים אשכנזי הביא תשובת מר אביו הגאון רבי רפאל אשכנזי, שאסר לתלות פרוכת שמצוייר עליה צורת אריות על ארון הקודש מבחוץ. וכן פסק הגאון הראשון לציון רבי יעקב מאיר בתשובה שהובאה בספר נאה משיב, וכן הסכים הרב המחבר שם. וכן בשו"ת מים חיים משאש העיד, שבא מעשה לפני מר אביו הגאון ז"ל, שתלו כמה פרוכות על כותלי בית הכנסת, והיו שם צורות עופות, וחרה אפו על השמשים שעשו כן, וציוה להסירם תיכף ומיד, וכן עשו. וכן פסק בשו"ת מערכי לב, לאסור לעשות צורות אריות על גבי ההיכל של ארון הקודש, בצדי לוחות של עשרת הדברות. גם בשו"ת פרי השדה קרא תגר על אלה שציירו בכותל בית הכנסת צורת י"ב מזלות טלה שור תאומים וכו', שהוא מעשה מכוער, ואסור לקיימו. ומכאן שאסור גם כן לצייר סמלי י"ב שבטים אריה, נחש, צבי וזאב וכיוצא בזה. וכן כתבו בית לחם יהודה, שו"ת דבר משה תאומים ועוד רבים.

הליכות האדם בחיי היום יום

קומה זקופה

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן ב סעיף ו): "אסור ללכת בקומה זקופה", שזה נראה כשחץ וגאוה. ושיעור הזקיפה הוא: כל שראשו מורם באופן שאינו רואה את הסמוך לרגליו. ומכל מקום לא יכופף ראשו מדי, אלא במידה בינונית באופן שרואה את הבא כנגדו, בלי לזקוף את עיניו למעלה מדי. (כף החיים ב אות יד. א רכו)

כתב רבנו יונה: ובלכתו בדרך אל ישׂוח יותר מדי, ואל ישפיל סודרו על עיניו פן יחשב ללעג, ואל ילך בקומה זקופה, כי דומה למסלק המורא מעליו, אלא ילך במידה בינונית, לא זקוף ולא כפוף מדי, אלא שלא יראה הבא כנגדו בפניו, וישפיל עיניו שלא יראה את חברו כנגדו כמלוא עיניו, ואם פגע דבר ערוה, כגון אשה, בין יהודית בין גויה בין נשואה בין רווקה בין גדולה בין קטנה, יעצים עיניו או יסובב לצד אחר שלא יראה, שאין לך דבר חוצץ בפני התאוה כעצימת העין. ויקדים לומר "שלום" לכל אדם אפילו גוי, כדי שיהיה אהוב ונחמד לבריות, אך לא בשלום אשה.

כיפה

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן ב סעיף ו): "לא ילך בגילוי הראש". על כן, כל איש אשר יראת שמים נוגעת ללבו, יכסה ראשו בכיפה, מפני מורא השכינה שעליו,

אבל אם משאיר את ראשו פרוע, מראה שפורק מעליו עול מלכות שמים, ומראה שהוא מאותם שאינם שומרי תורה ומצוות. (א רכט)

גודל הכיפה – לכתחילה ישתדל ללכת בכיפה המכסה את רוב הראש. והמיקל ללבוש כיפה הנראית היטב מכל צדדי הראש, יש לו על מה לסמוך. (א רלו)

ההולכים בכיפה קטנה ותולים אותה אחרי ראשם ואינה נראית מלפנים, או שהיא מלפנים ואינה נראית מאחור, יש להבהיר להם שאינם נוהגים נכון, וחבל שמתביישים הם להראות שהם נמנים על ציבור שומרי התורה והמצוות, והלוא כבר נאמר (דברי הימים ב יז ו): "וַיִּגְבַּהּ לִבּוֹ בְּדַרְכֵי ה'". על כן, כל איש ישראל אשר יראת ה' בלבו, ילך בכיפה המכסה את רוב הראש, ולפחות כיפה הנראית מכל הצדדים, ולא יפטור עצמו בתירוצים שונים שמפאת שרוצה לחזק אנשים, הולך בכיפה קטנה מאוד להראות שאינו אדוק כל כך כאחרים, וכל זה עצת היצר, כי אין ספק שהעושה את המוטל עליו בתמימות, לא תגרם מזה תקלה לא בענייניו הפרטיים, ועל אחת כמה וכמה שלא בעניינים הרוחניים. (עיין בספר בנין אב (שיחות ומאמרים ח"ג סימן מו) דברים נמרצים במאמר הפותח "אל תמשלו בכיפה", ובשו"ת אמרי אליהו מלכא (חלק א סימנים ד, ה). ועיין עוד להלן משיחתו של הרה"ג אביגדור נבנצל שליט"א במאמר הפותח דתיים חרדים.

כתב מרן זצוק"ל (שו"ת יחוה דעת ח"ד ס"א): ונראה שבכיסוי הראש בזמנינו יש טעם יותר ממדת חסידות, כי ידוע שזה דרכם של החופשים פורקי עול תורה ומצוות ללכת בגילוי הראש, ויש היכר מיוחד בין עובד אלוקים לאשר לא עבדו, על ידי הכיפה שעל הראש, שהדתיים נזהרים ללכת תמיד בכיסוי ראש, והפכה הכיפה שעל ראשם לסמל לאדם דתי, שמורא שמים עליו. אם כן מי שהולך בגילוי ראש יש לחוש שיחשדוהו לפורק עול מלכות שמים מעליו, וכבר נאמר "והייתם נקיים מה' ומישראל". **ואפשר לדון להקל בכיפה קטנה, ובלבד שתהיה נראית היטב מכל צדדי הראש, הן מלפנים הן מאחור, אך לא בכיפה קטנה שבקושי אפשר להבחין בה. וכמו שכתב בשו"ת ישכיל עבדי שפעמים רבות היה גוער באלה המקילים לעצמם ללבוש כיפה קטנטנה שאינה מכסה רק חלק קטן מהראש.** ובשו"ת שמחת כהן נשאל אודות הלובשים כיפה קטנה מאחרי ראשם, ואינה נראית כנגד פניהם, ואם תכסה מצד פניהם יתגלה מצד העורף, ולכן ראוי להוכיחם שילכו עם כיפה יותר גדולה. עי"ש.

חוף הים – כשרוחץ בים או בבריכה, אינו צריך לכסות ראשו, וגם כשיוצא מהמים ושוהה זמן מה בחוף, אינו חייב לחבוש כיפה, שמקום זה הוא כבית המרחץ, אלא שאם שוהה זמן ממושך, יניח כיפה על ראשו. (א רלז)

דברי קדושה – אסור להזכיר שם ה' בגילוי ראש. ואם טעה וברך בגילוי ראש, לא יחזור לברך. (א רמא)

מותר להרהר בדברי תורה בגילוי ראש, כגון בשעה שמסתפר או רוחץ. (א רמב)

אם היה ראשו מגולה ושמע ברכה או קדיש, יענה "אמן". (א רמד)

כבוד התורה – הבא לדבר עם תלמיד חכם או רב קהילה וכיוצא, אף אם עדיין לא התרגל לכסות ראשו, עליו לכסותו מפני כבוד התורה. ואם בא בגילוי ראש, הריהו נקרא חצוף, כמבואר בתלמוד מסכת קידושין (לג ע"א).

בית הכנסת – אין להיכנס לבית הכנסת בגילוי ראש, שאין זה כבוד המקום. (סימן צא ס"ג)

כיסוי בידו – אם נפלה הכיפה מראשו, והלך להביאה, יכסה את ראשו בשרוול או בגד אחר, אך ידו אינה נחשבת ככיסוי, הואיל והיא חלק מגופו, ואין הגוף יכול לכסות את הגוף. אולם אם חברו נותן את ידו עליו, הרי זה נחשב ככיסוי. (א רמא)

קטנים – יש לחנך את הילדים הקטנים ללכת בכיפה. ואם הילד מסרב, יפתוהו אט אט בממתקים, אך לא ילחצו עליו בכוח. (א רמ)

כיסוי על הראש – סגולה שלא לגנוב

בגמרא (שבת קנו ע"ב) מסופר, שהחוזים בכוכבים אמרו לאמו של רב נחמן בר יצחק, שכאשר בנה יגדל הוא יהיה גנב. מאז לא הניחה לו אמו שילך בגילוי ראש, ואמרה לו: "כסה ראשך כדי שתהיה לך יראת שמים, ותבקש רחמים מהקב"ה שלא ישלוט עליך היצר הרע." לא ידע רב נחמן למה אמו מזהירה אותו כל כך. והנה יום אחד בצעירותו ישב ללמוד תחת עץ דקל אחד, פתאום נשבה הרוח והעיפה את כיסוי ראשו, מיד הרים את עיניו וראה את עץ הדקל מלא בתמרים עסיסיים ומשובחים שלא טעם מעולם, התגבר עליו יצרו, טיפס על הדקל וחתך אשכול תמרים בשיניו...

לא יבוש מפני המלעיגים עליו

"יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים" (אבות פ"ה מ"כ). וכתב רבנו הטור (סימן א): פרט ארבעה דברים בעבודת הבורא יתברך, והתחיל **בעז כנמר**, לפי שהוא כלל גדול בעבודת הבורא, שמצוי שאדם חפץ לעשות מצוה ונמנע מלעשותה מפני בני אדם שמלעיגים עליו, ועל כן הזהיר שתעיז פניך כנגד המלעיגים ואל תבוש ותמנע מלעשות המצוה, שפעמים אדם מתבייש מבני אדם, יותר ממה שמתבייש מהבורא יתברך. וכן אמר דוד המלך (תהלים קיט מו): "וַאֲדַבְּרָה בְעֵדֹתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים וְלֹא אֵבוֹשׁ", ואף כי היה נרדף ובורח מן הגויים, היה מחזיק בתורתו ולומד אף שהיו מלעיגים עליו. ואמר **וקל כנשר**, כנגד ראיית העין. ודימה אותה לנשר, כי כמו שהנשר שט באויר במהירות, כך ראיית העין, לומר לאדם שאם פגע במראה איסור, מהרה קל חיש יעצים עיניו מראות ברע, כי היא תחילת העבירה, שהעין רואה והלב חומד. ואמר **וגיבור כארי**, כנגד הלב, כי הגבורה בעבודת הבורא יתברך היא בלב, ואמר שתחזק את לבך בעבודתו להתגבר על היצר הרע, כגיבור המתגבר על שונאו לנצחו ולהפילו לארץ. ואמר **ורץ כצבי**, כנגד הרגלים שרגליך לטוב ירוצו. ע"כ.

עז כנמר, קל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי.

מורנו ורבנו הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל כתב על דברי הטור הנ"ל, כי דבריו הם יסוד גדול להשגת השלימות בעבודת ה' יתברך ובהנהגת האדם בין הבריות, שבהם ימצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם. ואמנם מה שיש לבאר בסיעתא דשמיא בבאור המשנה, למה הזכיר התנא דוגמא לכל מידה ומידה, עז "כנמר" - קל "כנשר"

- רץ "כצבי" - גבור "כארי", די היה לו לומר, הוי עז וקל ורץ וגבור לעשות רצון אביך שבשמים?

ונראה לבאר, כי דבר גדול כיוון התנא בדבריו אלה. והוא, כי האדם צריך להשיג את המידות הללו ויתמיד בהם עד שיהיו קנויים לו בטבע בלי כל התאמצות, כדוגמת הנמר שהוא עז בטבע, וכן הארי שהוא גבור בטבע מבלי כל התאמצות, וכן יתר הדוגמאות. כן צריך שהאדם ישיג את המידות הללו בטבע, מבלי להרגיש שהוא מתאמץ בהם, וכל זמן שהוא משיגם מתוך התאמצות, עדיין לא הגיע אל השלימות האמיתית. כי דבר שבא כל הזמן מתוך התאמצות, אין לו קיום, כיון שלא תמיד אפשר להתאמץ. ולכן אמר התנא הוי עז "כנמר" וקל "כנשר" ורץ "כצבי" וגבור "כארי", כלומר, מידות הללו יהיו חקוקים בלבך ויתעוררו מאליהם מבלי שתשתדל לעוררם, כדוגמת הנמר והארי ודומיהם. ופן תאמר שמידת העזות היא טובה, לכן סיים התנא ואמר: "הוא היה אומר, עז פנים לגיהנם ובושת פנים גן עדן". כלומר מידה זו ששמה "עזות", איננה טובה, ורק כדי לעשות רצון אביך שבשמים תשתמש בה, אבל לא תמיד, אלא תשתדל להתרחק ממנה ותגיע למידת הבושה שהיא אחד מן הסימנים היפים שבעם ישראל. (קול יהודה)

דתיים \ חרדים

להלן מספר "שיחות לספר במדבר" (עמוד פז) לגאון הרב אביגדור נבנצל הלוי שליט"א: הנביא צפניה (א יב) מנבא חזות קשה: "וְהָיָה בָּעֵת הַהִיא אֲחַפֵּשׂ אֶת יְרוּשָׁלַם בַּנֵּרוֹת..." - באחרית הימים יערוך הקב"ה חיפוש מדוקדק, כביכול "עם נר", ובו יבדוק את טיב יראת השמים שבלבבות: "... וּפָקַדְתִּי עַל הָאֲנָשִׁים הַקֹּפְאִים עַל שְׁמָרֵיהֶם". ה' יעניש אז את האנשים "הקופאים על שמריהם", המשולים ליין צלול. כיצד מתקבל יין צלול? - מעמידים את החבית ללא תזוזה, השמרים שוקעים, והיין נעשה צלול, הוא "קופא", צף, על השמרים שבתחתית ("**קפאו** תהומות", **צפו** ועלו התהומות). "הקופאים על שמריהם" פירושו: אנשים שאינם זזים מעמדתם. מצבם הרוחני, הוא ללא שינוי.

ממשיך הנביא לתאר את אותם אנשים: "... הָאֹמְרִים בְּלִבָּם לֹא יֵיטִיב ה' וְלֹא יָרֵעַ". מי שקופא ברוחניות על שמריו ללא נוע, מי שאין תנועה ותוספת בחייו הרוחניים - **סימן מובהק** הוא, שבתוככי לבו יש פגם חמור באמונה! שגם הקיים אינו אלא חיצוניות. סימן שהוא בעצם מאמין, ש"לא ייטיב ה'" לצדיקים, "ולא ירע" לרשעים. כל המתרחש בעולם בשבילו הוא מקרי, תלוי באדם עצמו, ואילו עשיית מצוות או אי עשייתן, אינה משפיעה דבר וחצי דבר, חס ושלום. כל עניין המצוות, לדעתו אינו מעסיק את הבורא, ואינו מעלה דבר.

ומנין שזאת מחשבתו הסמויה? והלא בפועל הוא ידוע כמקיים מצוות למהדרין! נראה ממש כיין צלול ומתוק! - מפני שאם לא כן, היתה יראת השם או אהבת השם, **חייבת** לדרבן אותו לסלול דרכים חדשות בעבודת השם. וכיון שהוא קופא על שמריו, ומצבו הרוחני של אתמול זהה לזה של היום- אות הוא שבליבו מקננת המחשבה, ש"לא ייטיב ה' ולא ירע". חבל להתאמץ.

והראיה לזה, שבענייני עולם הזה הוא **מ ת א מ ץ** לשפר כל הזמן! מחפש משרה טובה יותר, העלאה במשכורת, גמולי -השתלמות, ושאר דברים המרחיבים דעתו ומשכורתו של אדם. כי שם **ברור** לו שיש תמורה לטרחה: התוספת במשכורת,

במעמד, הקניה החדשה, דברים מוחשיים מאד. אך להגדיל את זמן הלימוד שלו, או את הצניעות בביתו, מה כבר יצא מזה? "לא ייטיב ה' ולא ירע". אמנם קונים אוכל כשר למהדרין, אך זאת משום שזה מה שיש במכולת. שומרים שבת, כי כך נהוג ב'קהילה'. קיום המצוות נובע מן ההשתייכות החברתית, ולא משום שהם חיינו ואורך ימינו.

החשש ה"נורא"

לצערי, תחושות ומחשבות אלו מצויות בציבור הדתי, בקרב אנשים המוגדרים כשומרי תורה ומצוות. בין השאר ניכרת המאובנות הרוחנית בכך, שאין **עיקר** דאגתם נתונה בשאלה: כיצד ננחיל לדור הבא את המסירות לתורה? שגם הבן יהיה למדן, שגם הבת תהיה יראת שמים.

והראיה: שבענייני עולם הזה, הם יעשו אף מעבר ליכולתם כדי לדאוג לבן או לבת: שתהיה לו עבודה טובה, שיוכל להמשיך ללמוד, לשם כך יממנו לו מורים פרטיים ("בית הספר לא נותן מספיק"), יממנו שנים בזעת אפם את לימודיו במוסדות שונים, וכו'. אבל בשטח הרוחני - הם בוטחים בה'. "למה לחשוב שלא יהיה בסדר?" דווקא בשטח האמונה בו אין סוף לעליה, בנושא כה גורלי לאדם- כאן הם לפתע "סומכים" שהילד מקבל דיו.

ומהי הסיבה הפנימית לכך? - משום שאין שלהבת האמונה של ההורים עולה מאליה, מכוח עצמם. פתיל האמונה שלהם דולק, רק משום **ש מ י ש ה ו** הדליק אותו פעם, ולא משום שהשמן הפנימי שלהם התחבר ללהבה. ולכן, במוקדם או במאוחר, עתידה שלהבת זו לכבות, חלילה.

ומניין ליי? - מן המציאות. מכך שחלק קטן בציבור הדתי, שומר המצוות, הגיע למצב בו אומרים ההורים **בפה מלא**, שהם חוששים שבנם יהיה חרדי, **יותר** מאשר שמא יהיה **... ח י ל ו נ י**! הנה הוכחה מובהקת לכך, שאדם אינו מאמין למעשה בערכן של מצוות, אלא מקיימן כ"מצוות אנשים מלומדה". כך נהג אביו וכך נהג סבו - אז הוא ממשיך את ה"מסורת החברתית".

יודעים אתם למה דומה **"חשש"** זה של אותם הורים? מאחר והיושבים כאן מצויים בדוגמאות מן הצבא, אביא דוגמא כזו, הממחישה עד כמה אין הדעת סובלת "חשש" שכזה: תארו לעצמכם אדם, שבעיניו לשרת בצה"ל ב"סיירת", זהו שיא שאיפתו של האדם עלי אדמות. אביו לחם בפלמ"ח, והוא שירת ב"סיירת", וכל שאיפתו לראות את בנו ממשיך את **ה"מסורת"**. והנה הבן, לא רוצה להיות ב"סיירת", מה לעשות? יש בחירה חופשית. אומר האב המתוסכל לעצמו בשברון לב: אם לא ב"סיירת"- אז עדיף שיהיה **עריק**!... מעבר לטפשות שבמחשבה זו- נתגלה בה לפתע פגם עמוק ושורשי אצל **האב**: בניגוד להצהרותיו על ה"ערך העליון" שיש בשירות הצבאי, מתברר לפתע שהעניין **האישי**, החברתי של 'היות הבן דומה לי' וכו'- **הוא** הערך העליון בחיי האב!

וחמור יותר: יש כאן עדות למפרע! כעת **התברר**, שגם שירותיו **שלו** ב"סיירת" (שהיה כרוך בקשיים רבים ובסיכון רב) לא היה מתוך רצון של נתינה לעם ישראל, אלא מתוך דחף לסיפוק צורך אישי-נפשי כלשהו.

הורה המבין **ב א מ ת** מהן מצוות השם - **איך** יתכן שיעלה על דעתו שעדיף לערוך

משורות מקיימי המצוות?! וגם אם הבן בחר להשתייך לקבוצה זו או אחרת של מקיימי המצוות - לא יתכן שתעלה על דעת האב, מחשבה נוראה כזו.

על "דתי" ועל "חרדי"

ואגב ברצוני להעיר: עצם ההבחנה המקובלת כיום, בין "דתי" ל"חרדי" - היא פסולה לחלוטין. אם הדבר מסמל רק שמות של מפלגות - אין בכך דבר, אפשר לקרוא למפלגה בכל שם שרוצים. אבל הרי המקור לכינוי "חרד", הוא בתנ"ך. ישעיה הנביא מוכיח את האנשים שאינם שומעים לדבר ה' (ישעיה סו ד): "וַיַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבַאֲשֶׁר לֹא חָפַצְתִּי בָּחָרוּ", ואחר פונה הוא לקבוצה השניה בעם: "שִׁמְעוּ דְּבַר ה' **הַחֲרֵדִים** אֶל דְּבָרוֹ". משמע **שאין** קבוצה שלישית. הניגוד ל"וַיַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי", הוא באנשים "הַחֲרֵדִים אֶל דְּבָרוֹ", אם אינך "חָרֵד עַל דְּבָרִי", אם אינך חושש מאי קיום דבר השם, זהו "הָרַע בְּעֵינַי". אמנם, אם משהו קורא לעצמו דווקא "דתי", משום שלדעתו "חרדי" אינו מקיים את כל המצוות - ניחא; אין כל קדושה בכינוי או בתואר. **אך החושב שאפשר להיות דתי מבלי להיות חרד לדבר ה' – השקפה זו פסולה לחלוטין!** אם אתה דתי ואינך חרד לדבר ה', משמע שלא אכפת לך כל כך מדבר השם - אם כן הנך מאותם "הַקּוֹפְאִים עַל שְׁמָרֵיהֶם". אורח החיים הדתי שלך, הוא מהשפה ולחוץ, זוהי מצות אנשים מלומדה.

לצערי, דומני שאצל חלק מהציבור, הכינוי "דתי" אכן בא **כניגוד** לחרד לדבר ה'. הכינוי מסמל השקפת עולם, ומכוחה האדם מצהיר שהוא "רק דתי", אבל לא "חרד" לקיים את **כל** המצוות. יש לו נושאים רבים בחייו להיות חרד מפניהם, ואין הוא יכול להוסיף חרדה ומתח גם מפני השם. לא קיימתי את המצוה בדיוק? לא נורא. מתוך תרי"ג מצוות לקיים את הרוב - זהו הישג מצוין, גם במדינה, איש אינו מקיים את כל החוקים. וכשם שהמדינה לא תיטיב לך כשתקיים את חוקיה, כך גם "לא ייטיב ה'", חלילה. וכמובן שגם להיפך: **אם אדם קורא לעצמו "חרדי"– אין זו עדיין "סגולה בדוקה" שבאמת יהא חרד לדבר השם, יכול אדם לקרוא לעצמו "חרדי", פאותיו ארוכות וציציותיו 'בחוץ' – ומעשיו רחוקים מלשקף חרדה מפני השם. צריך להיות באמת חרד מהשם, ולא רק להשתייך למפלגה שבחרה בכך כסמל.**

להיות כ"כלי ראשון"

יש כלל בהלכות שבת "כלי שני אינו מבשל". אם התבשיל אינו מונח בכלי הראשון שהיה על האש, אלא הועבר לכלי שני - דפנות הכלי השני יקררו אותו והוא לא יבשל מה שיונח בתוכו. כדי "לבשל" אחרים, כדי להעביר את החום במלוא עוצמתו, כך שהחום **יחדור** פנימה וירכך את קשיות הלב - יש צורך בחום של כלי ראשון. אם רוצים אנו לחנך את הבנים ליראת ה', אם רוצים שהיראה תגיע אליהם במלוא חומה - צריך **שאנו** נהיה בבחינת כלי ראשון העומד על האש. יש להעביר את התורה - "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ", כמו "יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב" (דברים ד טו). "מה להלן" בחורב, "באימה וביראה וברתת ובזיע - אף כאן, באימה וביראה וברתת ובזיע" (דברים ד ט, ברכות כב ע"א). ולמרות שאיננו רואים את הקולות ואת הלפידים - חייבים אנו **לחיות** את המעמד! להעביר לבנינו ולתלמידינו את ההתרגשות הגדולה לנוכח "וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמָיִם", כחויה המתרחשת ברגע זה ממש! אחרת, אם הפכנו ל'כלי שני' - 'כלי שני' לא מבשל! **אנו שומעים על אחוז גבוה יחסית, של צעירים היוצאים לתרבות רעה חס ושלום, משום שההורים לא "חיממו" את עצמם להיות כ"כלי ראשון".** ענין זה, הוא מהסיבות שהנחש פנה לפתות דווקא

את חוה ולא את האדם, כי חוה היא 'כלי שני'. האדם דיבר **א י ש י ת** עם הבורא, וקשה להשפיע עליו, אבל חוה דיברה רק עם האדם, עם 'כלי שני' - עליה קל יותר להשפיע.

זוהי גם שיטתו המסורתית של עמלק: "אֲשֶׁר **קָרְךָ** בַּדֶּרֶךְ", התחיל בקירור היראת שמים. אתה רוצה להיות ירא שמים? בסדר גמור! אבל רק אל תהיה לוהט. וברגע שאתה פושר, הוא יכול להתקרב וליצור אתך מגע, ומשם ואילך הוא כבר "יסתדר" איתך מצויין.

מה שקלקלו ה"משכילים"

כך היה גם בדור "ההשכלה", שהפילה חללים רוחניים רבים בישראל: כלפי אבי ההשכלה, מנדלסון, אפשר לומר שלא היו טענות גדולות בשטח שמירת המצוות. הוא עצמו היה יהודי שומר מצוות. עיקר ההרס שבמעשיו: **צינון** יראת השם. הוא הטיף לכך ש**תוקפן** של המצוות אינו מחייב כל כך, אלה רק מנהגים, מסורת, וכדומה, הסביר מנדלסון. ואכן תלמידיו, יצאו כמעט כולם לנצרות, ובני ביתו - שהיו קרובים ביותר ל"מקרר" - יצאו **כולם** בסופו של דבר לנצרות. אם היו שואלים אותו האם להתנצר - הוא היה דוחה זאת על הסף! **אך שוב הוכח, שאי אפשר להעביר אמונה שלא מתוך להט אמיתי.** הקירור, היא הטענה המרכזית כלפי מנדלסון.

להבדיל, פעם סיפר הגאון החזון איש לתלמידיו, שבא אליו אדם והתלונן שבנו הלומד בישיבה, נעשה 'קיצוני מידי'. הוא מחמיר יותר מידי בהלכות שבת ובשאר הלכות. אותו אב חושב - אמר החזון איש - שלהיות "בינוני" פירושו: מתוך ל"ט המלאכות האסורות בשבת - "בינוני" מקיים חצי, הוא נזהר בעשרים מלאכות... צריך להבין, שתרי"ג המצוות הן מספר החובות **המזערי** שעל כל יהודי לקיים! מתרי"ג - אי אפשר להפחית. קיימת אמנם מידת חסידות, ומנגד שורת הדין, באופן קיום אותם תרי"ג, אבל מי ששובת בשבת מל"ח מלאכות, ומחליט ש"לעת עתה" יש מלאכה אחת שהוא אינו מקיים - הריהו רשע ומומר לכל התורה כולה!

השקפות כאלו צצות, כשאין מבינים את החיוב לדאוג ששלהבת הדורות הבאים, תעלה מאליה. אחר כך בא שלב הביניים, שאכן צריך לקיים מצוות, אך לא "ממש עד הסוף" - והנטישה הכללית אינה מאחרת לבוא.

בני התורה: מעלי השלהבת של הדור!

אומר הספרי "בהעלותך את הנרות" מלמד על מעלה, מדרגה, המונחת לפני המנורה, עליה עולה הכהן, ומדליק את הנרות. לאור דברינו הרמז בזה ברור, הרוצה להדליק את המנורה כראוי, צריך קודם לעלות מעלה! **לרומם** את עצמו, לפני שידליק את אור התורה בנרות ישראל.

ברור כשמש שרק בני ישיבה מסוגלים להיות מדליקי הנרות של הדורות הבאים, אין כמותם בבחינת "כלי ראשון" שספג את החום הבא מאש התורה היוקדת בישיבות מדורי דורות. עלינו אפוא לעלות מֵעָלה **ל ה ת כ ו נ ן** להעלאת השלהבת כראוי, ולשם כך **להתרומם** מעל הקרקע, כי רק כך נצליח בעזרת ה' שתהא השלהבת עולה מאליה.

בריכה מעורבת = רשע

ברור ופשוט הדבר שאסור לרחוץ בבריכה מעורבת או בים מעורב, ואין מקום

להתיר בזה כלל ועיקר. וכבר אמרו חז"ל (ברכות סא ע"א): "כל העובר אחרי אשה בנהר, אין לו חלק לעולם הבא", וכל שכן בבריכה ובחוף ים שרוחצות שם נשים. ובכל רגע שהוא נמצא שם, הריהו עובר עבירות חמורות מן התורה, אשר ילוו אותו למשך כל חייו, כי קשים הרהורי עבירה יותר מעבירה עצמה, ואין ספק שהוא פסול לעדות ולעלות שליח ציבור, ולפי התורה, ברור שהוא בגדר רשע.

באיזו דרך אתה הולך?!

ההולך לקנות חפץ מסוים, ויש לפניו חנות שהמוכרת בה אינה לבושה בצניעות, ואילו בחנות הרחוקה יותר, לבושה המוכרת בצניעות, עליו לטרוח וללכת לחנות הרחוקה יותר, כדי שלא יכניס את עצמו לניסיון ויכשל באיסור. וכל שכן שעליו לשקול היטב, אם עדיף המקום הזול יותר עם מכשולים באיסורי תורה, או שעדיף לשלם כמה שקלים יותר, אך ישמור על עיניו ומחשבותיו בקדושה ובטהרה. (ד תרעא)

בגמרא (בבא בתרא נז ע"ב) אמרו: כל שיש לאדם דרך אחרת נקיה, והלך בדרך הקלוקלת שנמצאות שמה נשים, רשע הוא. ובאר הרשב"ם: ואף על פי שעוצם הוא את עיניו, כי לא היה לו לקרב עצמו לעבירה, אלא להרחיק עצמו מן העבירה, כמו שאמרו (חולין מד ע"ב) הרחק מן הכיעור. ואף כשאין לו דרך אחרת, מוטל עליו להטות עיניו לצד אחר.

מאה ברכות

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן מו ס"ג): "חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות לפחות". ובזמנו של דוד המלך ע"ה, היתה תקופה שלא הקפידו בזה והיו מתים מאה בחורים מעם ישראל מידי יום, עד שבא דוד המלך והחזיר עטרה ליושנה שיברכו מאה ברכות בכל יום ופסקה המגפה. וגם הנשים חייבות בזה. (הגרי"ש אלישיב זצ"ל ועוד. ה"ע א נט)

פת שחרית

יקפיד כל אדם לאכול פת בארוחת בוקר. כמבואר בגמרא (בבא קמא צב ע"ב, בבא מציעא קז ע"ב) שאכילת פת שחרית ושתיית מים מצילים מ-83 חולאים. ושלוש עשרה מעלות נאמרו בפת שחרית: מצילה מן החום, ומן הצינה, ומן הזיקים [רוח רעה], ומן המזיקים, ומחכימת פתי, וזוכה בדין, וללמוד תורה וללמד, ודבריו נשמעים, ותלמודו מתקיים בידו, ואין בשרו מעלה הבל, ואינו טרוד ביצרו, והורגת כינה שבבני מעים, ומוציא את הקנאה ומכניס את האהבה. עיין שם.

נח לבריות

לעולם יהיה אדם: מענה רך, משיב חֵמה, דובר שלום, ומדבר שלום עם אביו ועם אמו ועם אשתו ועם בניו ועם כל אדם ואפילו עם גוי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ומתקבל לעיני כל הבריות למלא את ימיו בטוב, עושה אלה לא ימוט לעולם. (ברכות יז ע"א. אוצר המדרשים)

נתינת מאכל למי שלא מברך

כתב מרן השלחן ערוך (סימן קסט ס"ב): לא יתן לאכול אלא למי שיודע בו שיברך.

אמרו רבותינו (מסכת ברכות לה ע"א): כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, כאילו גוזל להקב"ה [שהברכה היא כמו קבלת רשות מאת ה' יתברך לאכול המאכל, ואם לא קיבל רשות נמצא שגוזל], ולכנסת ישראל [שכאשר לא מברכים, לוקים הפירות ולא גדלים באיכות טובה וכמות מרובה כל כך, נמצא שגוזל את עם ישראל בטיב הפירות], וחבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים. ופירש רש"י, שכשהוא מזלזל בברכה, רואים אחרים ולמדים ממנו ליהנות מן העולם בלא ברכה, ולכן חבר הוא לירבעם בן נבט, שחטא והחטיא את ישראל, והוא גם כן חוטא ומחטיא לאחרים. על כן, אין לתת מאכל או משקה למי שאינו מברך, כי אנו מכשילים אותו בעוון חמור של אכילה בלי ברכה.

יהודי ירא שמים שהגיע לביתו אדם שאינו מברך, הנכון שיניח לפניו כיפה, ויאמר לו בעדינות שיברך על המאכל או המשקה, ומן הסתם הוא לא יסרב, ויברך. אך אם בכל זאת הוא מסרב לברך, יסביר לו בעדינות, שאינו רשאי לתת מאכל ומשקה למי שאינו מברך, ולא יתן לו. (חוברת "הסעודה בהלכה ובאגדה")

אורח המוקיר והמכבד את התורה ולומדיה, אך עדין לא זכה להבין את חשיבות הברכה קודם האכילה, ואם לא נכבדו במאכל ומשקה, יש חשש שישנא את התורה ולומדיה, ויתרחק מהתורה והמצוות יותר, יש להקל להגיש לפניו מאכל ומשקה, אף אם לא יברך. אלא שבכל אופן, טוב להניח לפניו כיפה שיבין שצריך לברך.

כמו כן, בן שהוריו אינם שומרי תורה ומצוות, וניסה בדרכי נועם לשדלם לברך על מאכל ומשקה שמגיש להם ולא עלה הדבר בידו, רשאי להגיש להם.

כתב הגרש"ז אוירבך, הן אמת שצריך כל אדם לשום דרכיו ולכוון מעשיו לשם שמים, מכל מקום חושבני שמי שבא אליו אורח חשוב אשר איננו שומר תורה ומצוות, אבל עדין יש לו אהבה לבני תורה, וגם תומך במוסדות תורה, ואם בעל הבית לא יתנהג עמו בנימוס המקובל לכבד אותו במאכל ומשקה, יתכן שבגלל זה יתרחק חס ושלום מהתורה והמצוות, וגם יבוא לידי כעס ושנאה על ההולכים בדרך התורה. על כן, חושבני שהנכון לכבד אותו באכילה ושתיה ולא לחשוש כלל לאיסור של "לפני עיור לא תתן מכשול", שאף שאין אומרים לאדם לעשות איסור קטן כדי להציל אחרים מאיסור גדול, מכל מקום בנידון זה, הואיל וכל האיסור של הנותן לאכול הוא רק עבירה של נתינת מכשול, וכיון שיש חשש שעל ידי מניעת כיבודו, יבוז לבני תורה ותיגרם שנאה על ידי כך לשומרי התורה, נמצא שיכשילו באיסור גדול יותר, על כן אין כאן נתינת מכשול, אלא אדרבה הסרת מכשול שלא יבא לעוון חמור יותר. וכן בן שהוריו אינם שומרי מצוות, וניסה בדרכי נועם לשדלם לברך על מאכל ומשקה שמגיש להם ולא עלה הדבר בידו, רשאי להגיש להם, כי על ידי התנהגותו עמהם בנימוס המקובל, אולי תתקרב דעתם ובמשך הזמן יבואו לקיים תורה ומצוות. (ילקוט יוסף פורים עמוד תשלא)

☜ העצבות – כפיות טובה. תלמד לומר "תודה"

העצבות, מידה מגונה מאוד, כי אדם שהוא עצב פירושו, שיש לו תלונה על הנהגתו של ה' יתברך, שאינו מאמין שהכל לטובה, ואינו מקבל את מה שה' עושה, כביכול הוא מבין שה' אינו צודק ח"ו. ובשמים בודאי לא מסכימים לזה, ובודקים אם אכן נעשה אי צדק עם אותו אדם, ומגלים שלא זו בלבד שאין אמת בתלונותיו, אלא להיפך, יש איתו חשבון גדול, ורק הקב"ה מבליג ברחמיו עליו. נמצא שבתלונותיו מעורר האדם את פתיחת התיקים שלו למעלה. ולכן, קשה שהמתלונן יעורר רחמים בתפילתו. לעומת זאת, אם אינו כפוי טובה אלא

מודה להשם, נפתחים לפניו כל שערי שמים, שהרי שום דבר לא יחסום את הודאותיו להשם, ואדרבה יאמרו לו: אתה אוהב להודות, ניתן לך על מה להודות, שלא תפסיק אף פעם להודות.

זאת ועוד, אדם שהוא עצוב ומיואש, פעמים שלוקחים ממנו גם את הטוב שיש לו, כי תמיד הוא חושב שמגיע לו יותר, ולכן הוא עצוב ומתלונן ורואה רק את החסר. אבל אם היה מסתכל על הטוב שנתן לו ה' והיה מודה על זה, היה מגלה כמה טובות נעשות עמו בכל רגע, והיה שמח ומהלל את ה' ועולה ומתעלה ברוחניות ובגשמיות תמיד, ומונע מעצמו התעוררות של מידת הדין.

כי באמת, כשיתבונן האדם, יראה שהעצבות נובעת מכפיות טובה, כי אדם שאינו כפוי טובה, כל כולו אסיר תודה להשם על הטובות שעושה לו, ורק מודה ומודה ומודה, ומחפש עוד על מה להגיד תודה, וגם מודה על הדברים שנעשו שלא כרצונו, ואיך יהיה עצב?! אבל אדם שהוא כפוי טובה, כאשר נעשה דבר שלא כרצונו, הוא עצוב ומתרכז רק בחסרונות, ושוכח את כל הטובות שה' עושה עמו בכל רגע, ושוכח שאין רע ושכל מה שה' עושה, הוא לטובה. ("שעריו בתודה" 30, 41, 89)

העצבות – חוסר אמונה

כלל גדול באמונה, שהבורא משגיח על כל נברא ונותן לו את התנאים המירביים, שעל ידם יוכל להתקרב אליו ולהכיר אותו, כגון שנותן לאחד חסרון בגופו או בפרנסתו או בזיווגו או בילדים וכיוצא בזה. וכן ברוחניות, מגביר עליו איזו תאוה או מדה אחרת רעה - הכל הוא מחמת שהבורא ראה, שפלוני זה לא יוכל להגיע לתכליתו אלא בתנאים הללו במדויק. ואם לא יהיו לו חסרונות אלו, הוא לעולם לא יגיע ליעודו. לכן אדם שיש לו אמונה, אינו נופל לעולם לעצבות או ליאוש, מאחר שהוא מאמין שאין שום דבר רע בעולם, וכל החסרונות שיש לו, וכל הקשיים שעוברים עליו - כולם לטובתו. ואילו אדם שחסרה לו אמונה, ואינו מאמין שהכל בהשגחה ולטובה, יש לו תמיד סיבות להיות בעצבות, מאחר שבעולם הזה לעולם לא הולך לאדם הכל כמו שהוא רוצה. ובכל פעם שקורה דבר שלא כרצונו, מיד הוא נופל מכך לרדיפה עצמית ולעצבות. האדם המאמין - כאשר יש לו חסרון או קושי - הוא לוקח את הקושי הזה כדרך וכנתיב להתקרב על ידם לבורא עולם. והוא אף שמח בחסרונו, כי הוא יודע, שבלי החסרון הזה הוא לא יוכל להתקרב אל הבורא ולהכיר אותו. אדם זה נקרא שמח בחלקו, דהיינו ששמח בכל חלקו - גם בחלק הקשה והחסר. ("פניני אמונה" 14)

צריך לדעת שבורא עולם משגיח על כל אחד בהשגחה פרטית ומדוייקת עד לפרט האחרון, בדיוק לפי התיקון שלו, לפי שורש נשמתו, ולפי הגלגולים שלו לצורך השלמת שליחותו בעולם הזה. כל אחד יכול להבין כמה פרטים יש שמשתנים באין סוף שינויים מאדם לאדם. נמצא שלכל אדם בעולם, ישנו מסלול אישי ומיוחד לו, ואין שני בני אדם באותו המסלול. ועל כל אחד לחיות במסלול שלו באמונה, ולא להסתכל על אף אחד, וכל שכן לא לקנא בו, כי באמת אין מה לקנא בו. ("פניני אמונה" 16)

העצבות אינה מן השמים

כתב רבנו יוסף חיים (אדרת אליהו פרשת ויקהל): והנה דע לך ידידי, כי מידת העיצבון, מלבד שהיא צער הנפש, הנה היא גם צער הגוף מאוד ומזקת לגוף הרבה. וכמה חולאים רעים ימשכו ממנה, בר מינן. ומכה זו של מידת העיצבון, היא "מעשה ידי אדם", דהיינו שכל מכה שלא תבוא על האדם, ודאי היא גזירה מן השמים, שאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה, ואם כן הכל גזור מן השמים. אבל העיצבון, האדם הוא שמביאו על עצמו, ומן השמים לא גזרו עליו שיהיה לו מכה זו, יען כי העיצבון הוא דבר מגונה ושָׁנוּי לפני הקב"ה. ואפילו על עוונותיו אין ראוי לו להיות נעצב הרבה. ואם מן השמים יגזרו על האדם יסורים חס ושלום, הנה הקב"ה רוצה שהאדם יקבל את היסורים בשמחה, וזהו הניסיון שעושים לאדם תמיד, לראות אם מקבל את כל היסורים הבאים עליו בשמחה או לא. ואם כן אי אפשר שבשמים יגזרו עליו עיצבון. ועוד, כי עיקר העיצבון שיהיה לאדם, על פי הרוב יבוא מחסרון אמונה, שאם היה לו אמונה והבטחה בה' יתברך כראוי וכמצטרך, ודאי לא יבוא לידי עיצבון, ואם כן איך שייך שתהיה מידת העיצבון גזירה מן השמים?! ואם כן מוכרח לומר שזו המכה הקשה, היא "מעשה ידי אדם", כלומר הוא עצמו הפועל ומביא עליו מכה זו. ולכן ישים מבטחו בה' יתברך, ויעורר לבו בשמחה וגילה. ע"כ. (ועיין הרחבת הדברים בחוברת "ראש חודש בהלכה ובאגדה" עמוד 74)

בְּקשת – קִבלת

וכבר אמר החכם: "כל מקום שאני רואה חסרון, או שלא התפללו על זה כלל, או שהתפללו מעט". האמירה הזאת טומנת בְּחוּבָּה את סוד החיים. אם אדם יזכה להתפלל בכל יום על כל פרט ופרט בחייו בגשמיות וברוחניות, יזכה להשלים את כל חסרונותיו. אבל בני האדם שאינם מתפללים, כי אומרים שאין להם פנאי לכך, למה הם דומים? לבן לאבא עשיר שהולך בבגדים קרועים, רעב ופצוע. וכששואלים אותו בתמיהה, מדוע אינך מבקש מאביך שיעזור לך, ויתן לך בגדים הגונים, ולחם לאכול?! מה עונה להם הכסילי? אין לי פנאי לכך...

כך הוא אותו אדם שאינו מתפלל, הולך מלא חסרונות - בעיות של שלום בית, פרנסה, מדות רעות, תאוות רעות, עצבות, עצלות ועוד. ושואלים אותו, למה אינך מבקש מאביך שבשמים שישלים לך חסרונותיך? הוא אומר, אין לי פנאי לכך...

אדם שהבין את סוד התפילה, יתפלל על כל מה שחסר לו, בגשמיות וברוחניות. ולמען האמת עיקר תפלתו תהיה על הרוחניות, וממילא יתמלאו גם חסרונותיו האחרים. לכן יתפלל על כל פרט ופרט בעבודת ה' שלו, על תפלת השחרית שלו - שיזכה להתפלל בכוונה ובשמחה. על ברכת המזון ועל שאר הברכות - שיאמר אותם מילה במילה, בקול ובכוונה. על שמירת העיניים - יתפלל וישפוט את עצמו, האם נשמר באמת מראיות אסורות ומלא תחמוד וכו'. וכך יעבור על כל מעשיו במשך היום, ויתפלל על כל פרט בעבודת ה' ובעניינים שבין אדם לחברו. על הכל ירבה בתפילה, עד שיזכה להשלים כל חסרונותיו. ("פניני אמונה" 11)

משא ומתן באמונה

אמרו חז"ל (שבת לא ע"א): בשעה שמכניסים את האדם לדין, השאלה הראשונה

שהוא נשאל: האם נשׂאת ונתת באמונה? על כן, על כל אדם שעוסק לרווחת פרנסתו, ליזהר לשאת ולתת באמונה, שלא יכשל בחשש גזל או ספק גזל, ואמרו במדרש: "סאה מלאה עוונות, גזל מקטרג בראש". לכן אדם שיש לו סכסוך כספי עם חברו, אל יורה היתר לעצמו להחזיק בדעתו שהוא צודק, אלא ילכו לחכם מובהק הבקי בדיני ממונות, ויסדרו טענותיהם בפניו, ויקבלו כל אשר יורה להם. ואפילו אם אין חבירו תובעו, יצא ידי שמים וילך לחכם וישאלהו. (חזו"ע ימים נוראים רמב. ה"ב ח יא) ואמרו דורשי רשומות: אבג"ד, **א**מונה – **ב**רכה. **ג**זל – **ד**לות.

קיפחו פרנסתו

אם קיפחו אותך ולא נתנו לך את המגיע לך, אף שזה כואב מאוד, אך סוף דבר זכור תזכור כי ה' יתברך הוא בעל הבית על העולם, ולא המנהל עבודה שלך, ושום אדם לא יכול למעט ממה שמגיע לך כהוא זה, כמו שאמרו חז"ל (יומא לח סוע"א): "בשמך יקראוך, ובמקומך יושיבוך, ומשלך יתנו לך. ואין אדם נוגע במוכן לחברו, אפילו כמלוא נימה". ופירש רש"י: "בשמך יקראוך, לא ידאג אדם ויאמר: פלוני יקפח פרנסתי, כי על כרחך בשמך יקראוך לבוא ולשוב במקומך. ומשלך יתנו לך, כלומר: לא משלהם יתנו לך מתנה, אלא מזונות הקצובים לך מן השמים". וכתב רבנו בחיי בספרו חובות הלבבות, כי אחד מעמודי הבטחון הוא: "כי שום אדם בעולם לא יכול להזיק לי ולא להיטיב לי, אם לא ברצון ה' יתברך". נמצא אפוא שאותו שקיפח פרנסתך, אינו אלא שליח של ה'. ואמנם יש אדם שזוכה להיות שליח טוב של ה', כי בהיות ורצונו להיטיב לאחרים, בוחר בו ה' יתברך להיות שלוחו להיטיב להם, ובזה זוכה להיות **"השוקולד"** של ה'. אך יש אחר שבוחר בו ה' להיות **"המקל"** שלו, ומגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב (שבת לב ע"א).

ועל כל פנים בודאי שאין אדם מצווה לוותר על ממון שגזלוהו אחרים או קפחוהו וכיוצא, אלא עליו לברר את ההלכה אצל חכם או לפנות לבית הדין ויפסקו לו כפי המבואר בשלחן ערוך חושן משפט. אך על הכל, ידע ויאמין שהכל בהשגחתו של בורא עולם, ואף אם בית הדין לא יזכוהו מכל סיבה שהיא, כגון מחמת חוסר ראיות וכיוצא, ידע שהכל בהכוונתו של בורא עולם, ומזונותיו של אדם קצובים לו, ואין אדם נוגע במוכן לחברו אפילו כמלוא נימה.

ומפורסמים דברי הרמב"ן (שמות יג טז) שכתב: "אין לנו חלק בתורת משה רבנו, עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד. ואם יעשה המצוות, יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם, יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון". וכבר אמרה תורה (דברים ז טו): "וְיָדַעְתָּ כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים, הָאֵל הַנֶּאֱמָן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דּוֹר". לכן אל תיפול ברוחך, אם ראית דבר שלא כרצונך, אף שבטוח אתה בצדקתך.

☜ "בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה'" ☞

כתב רבנו המאירי (משלי יט כא): על האדם לתת בטחונו בהשם יתברך בכל עניניו, ולא יסמוך על השתדלותו וחריצותו בלבד, אלא ישתדל ויתלה בטחונו בהשם

יתברך, ולא ימנע מההשתדלות, אלא שעם השתדלותו ישים בטחונו בהקדוש ברוך הוא, ויתלה בו הצלחתו, ולא יאמר: "כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל" (דברים ח יז). (יחו"ד ג פה)

מיהו הבוטח בה' האמיתי?

רבים הם האומרים אנו בוטחים בה', להלן מעט מדברי הגאון החזון איש זצ"ל בספרו 'אמונה ובטחון' (פרק ב), בו יבואר מיהו הבוטח בה' האמיתי?

טעות נושנת ישנה בלב רבים במושג בטחון, אשר חושבים שחובה להאמין - שבכל מקרה שנקלע בו האדם ושני דרכים לפניו, בטח יהיה הטוב. ואם הוא מסתפק וחושש שמא יהיה את היפוך הטוב, הוא מחוסר בטחון. ואין זה נכון, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד, אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו יתברך. אלא **ענין הבטחון הוא: להאמין שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש, הכל בהכרזה מאתו יתברך.** כאשר האדם נפגש במקרה אשר בנוהג העולם צפויה אליו סכנה, מדרכי הטבע שהוא יפחד, ודאגו וצערו יחלישוהו מלזכור שאין 'המקרה' אדון לנו, ואין מעצור להשם מלהושיעו. אך המבליג על דרכי הטבע בשעה קשה זו, ומשרה בקרבו את האמת הידועה, כי אין 'מקרה' רע, והכל ממנו יתברך בין לטוב בין למוטב, ואמונתו זו מפיגה את פחדו ונותנת לו אומץ להאמין באפשרות ההצלה, ואין לפניו נטיה לרעה יותר מנטיה לטובה, זהו יקרא מדת הביטחון. (אות א)

הבוטח נבדק בשעת הניסיון

קל לאדם להיות בוטח בשעה שאין לו ניסיון, אך קשה להיות בוטח בשעת הניסיון. קל לאדם לשגר בפיו את גדולת הביטחון ואת מעלת הבוטח בו, והריהו מתענג על דמיונות מזהירים ומשמחים, ומטעה את עצמו ואת אחרים, שעלה עליהם במידת הביטחון, אך לאמתו של דבר משמש במידה זו להטבת חלומות נעימים על העתיד הכמוס. ואמנם בזאת יבחן אם פיו ולבו שווים, או רק לימד לשונו לצפצף בטחון בטחון ובלבו לא קוננה, כאשר נפגש במקרה הדורש בטחון, ואשר בשעה זו תפקידו של הבטחון לנהלו, להחלימו ולרפאותו, האם בשעה קשה זו פנה אל הביטחון ובטח בו, או דוקא בשעה זו פנה אל רהבים ושטי כזב, אל אמצעים מגונים ותחבולות שוא. (אות ב)

נראה אותך כשיפתחו חנות על יד חנותך

ומה שאנו רואים בחיים, ראובן איש מוסרי וזמרת הביטחון על דל שפתיו, ותמיד מגנה הוא את רוב ההשתדלות, ומתעב את הרדיפה אחר הפרנסה. ואמנם, הוא איש מצליח, ובחנותו לא יחסרו לו לקוחות, ואיננו זקוק לרוב השתדלות, אוהב הוא את הביטחון, כי גם הביטחון מראה לו פנים שוחקות. אך הופתענו פתאום לראות את ראובן "הבוטח", מתלחש עם נעריו ואנשי עצתו איך להפר עצת רעהו, העומד לפתוח חנות כמותו, והוא מלא עצב מזה. ומתחילה הוא רק בסתרי לבו ומתבייש לגלות הדבר, פן יהיה לחרפה בעיני מכיריו, אך בסופו הולך ומאבד גם את מדת הבושה, ומתחיל בהשתדלויות גלויות להניא מחשבת רעהו, ואט אט מתקדם בדרך עקלתון, ומדת הבושה תימס מקרב לבבו, ועושה בגלוי מעשים נבזים ופעולות שפלות לעין כל חי, והתחרות שבינו ובין רעהו מתפרסמת ונעשה לשיחת הימים, ולא ידע הכלם, ובודה טעמים וניסוקים אשר בשקר יסודם כדי להצדיק את מעשיו, ועוד מתחכם לומר שכל מה שמתחרה נגד רעהו, הוא לשם שמים ועל פי תורת המוסר, ומשלה

את עצמו להאמין כן, ומטעה גם לאחרים קטני הדעת או אוהבי קטטות, ועל הרוב מתלקטים סביבו רודפי מריבה וחובבי רכיל והשטן מפיל שלום ביניהם, ונבנה על ידם מבצר קיים של קטטות ומריבות, לשון הרע, רכילות, שקר, שנאת חנם. (אות ג)

אכן מדת הביטחון קנין הלב היא, והבוטח באמת, לא יחת אם רעהו פותח חנות. ואדרבה ישתדל עוד לעזור לרעהו, לתקנו בעצה טובה, לעשות עבורו, ולשקוד על תקנתו, וכמה מן הקדושה מוסיף בעולם, לראות איש עושה חסד עם המתעתד להתחרות עמו, ומוסיף תהילה ליראיו, אשריו ואשרי דורו. (אות ה)

ואמנם גם מה שמצאנו בהלכה, שפעמים יכול אדם לעכב את האומן מלפתוח חנות על ידו, בטענה שמפסיק אתה את פרנסתי, אינו על צד המציאות, אלא על צד חיוב ההשתדלות, שהרי כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכיפורים, ולא יחסר לו כלום אם תהיה כאן עוד חנות כמותו, ולא יותיר לו אם לא תהיה, רק שאם לפי כללי ההלכה, הוא יכול לעכב בעדו שלא יפתח, נכנס הוא עתה בחובת ההשתדלות להרחיק את הנזק הבא מצד רעהו. אך אם לפי ההלכה אינו יכול לעכב בעדו, אין לו שום חובת השתדלות, ואין על חברו שם מזיק כלל. ובורא עולם הזן ומפרנס לכל יצור, בטח יתן לו די מחסורו, וכל הרדיפה אחר הסיבות המדומות לפי תיור הלב וזנות העיניים, הכל הבל.

ברם, עליו לזכור, כי אם ישים את רעהו לממרת חציו של מרירת יומו, ויתלה בו את כל הסיבות של אי הצלחתו, בעת שבאמת רעהו זכאי בכללי ההלכה, הוא נלכד בעוון קטנות האמונה בהשגחתו יתברך, **שמעיקרי היראה להאמין שאין בריה בעולם שבכוחה להרע לו או להיטיב לו, זולת גזירתו יתברך.** אך אם רעהו עושה רשע שלא כהלכה, יתכן שעליו נאמר "מגלגלים חובה על ידי חייב", ונעשה שליח להטות העונש שנגזר על רעהו על ידו, אולם בעת שעושה על פי ההלכה, אין זה בכלל שליחות רע כלל, ואינו נוגע במה שמוכן לחברו כלל, ולא יחסר לחברו על ידו כלום. (פרק ג אות טו)

הבוטח האמיתי

כאן המקום להביא מעשה נפלא לפני כ-70 שנה, המראה את הנהגת האדם המאמין באמת בבורא עולם, ולא חושש כהוא זה מפתיחת חנות על יד חנותו.

עוסק בצרכי ציבור באמונה היה רבי יעקב, לצורך פרנסתו החזיק לו בית דפוס בעיר בני ברק. לימים בא יהודי אחר ופתח בית דפוס נוסף ליד פתח מפעלו. התעמק רבי יעקב בספרים הקדושים הדנים בענין השגת גבול, והגיע למסקנה, "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד ראש השנה", ומה שנפסק בשמים במה שישתכר במשך השנה - את זה יקבל, ואין כוח ביד איש לגרוע, ואילו עבודתו היא רק למלאות חובת השתדלות פרנסתו, כמו שציוה הקב"ה לאדם הראשון, "בזיעת אפך תאכל לחם", כי אין אדם נוגע במה שמוכן לחברו אפילו כמלוא נימה.

לא התקצף רבי יעקב ולא ניסה להיכנס לויכוחים עם שכנו החדש, לאמר: בכל שטח העיר לא מצאת מקום אחר לפתוח בית דפוס, כי אם ממש ליד פתח בית הדפוס שליי לא עשה כן, אלא דנו לכף זכות, כי מן השמים סבבו שרק על ידו ימצא מקום להקמת בית דפוס.

ביום הראשון לפתיחת הדפוס, נכנס רבי יעקב לשכנו החדש ובסבר פנים יפות,

הושיט לו בלבביות, "שלום עליכם", וכה היו דבריו הראויים להיחרט באותיות זהב מזהירות: "הנה אתה הרי חדש כאן בעיר, ובודאי מעוניין אתה לדעת פרטים אודות ענף הדפוס, הנני מוכן ומזומן בחפץ לב לעוזרך בכל מה שאפשר, אלא היות שאין זו שיחה על רגל אחת כאן בבית המלאכה באמצע היום, לכן אולי תואיל להיכנס לביתי במוצאי שבת קודש, ונשוחח בפרוטרוט ובישוב הדעת לתועלתך. ועתה דע לך ידידי, כי אם זקוק אתה לכלי כלשהו, או לאותיות, או למכשיר עבודה, הרי בית דפוסי פתוח לפניך, תוכל להיכנס אצלי, ואתן לך בהשאלה בחפץ לב!".

במוצאי שבת קודש לאחר ההבדלה, ניגש רבי יעקב לארון הספרים והוציא ספר "אמונה ובטחון" מאת מורו ורבו הגאון החזון איש, הדן בעניינים אלו והתעמק בדבריו הקדושים. כה ישב והעמיק עד שהופיע אורחו, שכנו החדש לעבודה. קבלו בסבר פנים יפות, והרצה לפניו על כל העניינים הקשורים בענייני הדפוס, דברים שיוכל השכן להפיק מהם תועלת חומרית, כי הרי הוא מנוסה בכך שנים רבות, ואין חכם כבעל ניסיון. שוב הזכירו להיכנס אליו בכל עת שיצטרך כלי או אותיות בהשאלה, ולבסוף הציע לו כי למען תועלת שניהם, כדאי הדבר שיקבעו מחיר אחיד, כך שהשטן לא ימצא מקום להחדיר קנאה ותחרות ביניהם. הוא נפרד ממנו בלבביות ובברכת הצלחה בכל אשר יפנה.

בני ביתו, שנודע להם הדבר, עמדו משתאים למשמע אוזנם, "האחד בא להצר גבולך, ואתה מעלה עצות טובות והגונות ומטכס תחבולות איך לעוזרו בכך?" פנה אביהם ואמר להם, "הרי כל עבודתי הגשמית עלי אדמות, היא רק כדי למלאת את חובת השתדלות פרנסתי, אם כן שמח אני ששכני החדש יצליח לפרוק מעלי מעט מעול העבודה, ואדרבה אני אשלח אליו קונים, ועלי להכיר לו טובה, שהרי הוא עושה לי טובה גדולה שממעט ממני עבודה גשמית, כל זאת מבלי שהוא יגרע וימעיט את פרנסתי הקצובה לי מהבורא יתברך בראש השנה כהוא זה"... כך מדבר יהודי שהאמונה הטהורה בקעה מעומק ליבו. כך נראה יהודי בעל הבית שטופח בצילא דמהימנותא של הגאון החזון איש זיע"א.

וכה דברי אדונינו החסיד רבי משה חיים לוצאטו בספרו הנשגב 'מסילת ישרים': "כבר היה האדם יכול להיות יושב ובטל, וגזרת מזונותיו היתה מתקיימת, אם לא שקדם הקנס "בזעת אפך תאכל לחם" לכל בני אדם. ולכן חייב הוא להשתדל איזו השתדלות שהיא לצורך פרנסתו, שכך גזר המלך העליון, והרי זה כמס שפורע כל מין האנושי אשר אין להימלט ממנו. על כן אמרו חז"ל: יכול אפילו היה יושב ובטל תבוא פרנסתו? תלמוד לומר (דברים יד כט): "לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר **תַּעֲשֶׂה**". אך לא שההשתדלות היא המועילה, אלא שההשתדלות מוכרחת, וכיון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש לברכת שמים שתשרה עליו, ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות. ("בית יעקב" 438)

הבוטחת האמיתית

מעשה נפלא עד מאוד, באשה יראת ה' שנהגה באמונה תמימה בבורא עולם, ולא חששה מכלום, אף שמעשיה נגדו את השכל והנוהג הרגיל. וכה סיפרה:

לאחר לימודי בבית הספר "בית יעקב" ואני עדיין רווקה, הוצעה לי עבודה במקום הגון וכשר, הוזמנתי לראיון עם המנהלת, והנה יום קודם הראיון מתקשרת אלי חברתי שנשאה לפני כחצי שנה ומצבה הכלכלי היה קשה, וסיפרה לי שהוזמנה למחר

לראיון עם אותה מנהלת שהוזמנתי אני אליה. לא אמרתי לה שכמו כן הוזמנתי אני למחרת לאותה מנהלת.

באותו יום הרהרתי בלבי, הלוא חברתי הנשואה שמצבה קשה מבחינה כלכלית נצרכת יותר ממני למשרה זו, אחר שאני עדיין רווקה, ובכן החלטתי שלמחרת כשאתראיין עם המנהלת, בגמר הראיון אמליץ בחום על חברתי הנשואה, ואכן כך היה, למחרת שהוזמנתי לראיון בשעה המוקדמת לחברתי הנשואה, בגמר הראיון שעבר בהצלחה והרושם שהיה לאותה מנהלת ממני היה מקסים, עמדתי בסיומו של הראיון להמליץ על חברתי הנשואה שהיתה אמורה ליכנס כמו כן לראיון בשעה הקרובה, והמלצתי עליה בחום. הדבר היה לפלא ולתימהון בעיני המראיינת שלא הבינה מה כוונתי בזה, ובפרט אחר שהתרשמה ממני ביותר.

ואכן לאחר מכן בלי שתדע חברתי הנשואה דבר ממעשי, נכנסה לראיון ובתוספת ההמלצות שהמלצתי עליה בחום, נתקבלה היא לעבודה. שמחתי על שהצלחתי לעזור לחברתי, ואף שעלו בלבי מחשבות חרטה על מעשי, דחיתים בשתי ידי שלא אאבד את המצוה והחסד שעשיתי עם חברתי.

לאחר כחודש ימים הוצעה לי הצעת שידוך, לא אחר מבנה המוצלח והעילוי של אותה מנהלת שלא ויתרה עלי מלהיות כלתה, וזאת מהתרשמותה העזה מהנהגתי עם חברתי, ולבסוף נתמניתי גם כסגנית מנהלת באותו פרויקט - זווג ופרנסה על שלחן אחד.

למדנו, חן וכבוד יתן ה', ההולך בדרך הישר בעיני ה' לעולם אינו מפסיד רק מרויח, כמה מסכן החושב לעקוף את גזרת ה' יתברך בדרך של לעבור על רצונו, ובזה להשיג חן וכבוד ופרנסה, כמה הולך הוא שולל אחר המנהיג המחוכם והערמומי הוא היצר הרע שמפתה את הבריות להשיג את מה שבין כה מגיע להם, ואת מה שאף אחד לא יכול ליטול מהם כמלוא נימה - בדרך איסור ועבירה, הלוא בזה יפסידו גם את הטוב שהיה מגיע להם, לעומתו כמה מאושר זה החכם שלא להתחכם עם חיוביו כלפי ה' יתברך, שבכך משיג את אשר נקצב לו, ועוד מתברך הטבות נוספות ובדרך ישרה שתזכה אותו לשתי שלחנות, בית של תורה וגדולה במקום אחד. ("בית יעקב" 440)

חומרת איסור שבועות ונדרים

יזהר כל אדם שלא יוציא מפיו שבועה או נדר בשום פנים ואופן, אפילו על דבר אמת. ואמרו חז"ל: "אלף עיירות היו לו לינאי המלך, וכולם נחרבו מפני שהיו נשבעים שבועות אפילו על אמת ומקיימים שבועותיהם". ועוד אמרו (נדרים כב ע"א): "כל הנודר אף על פי שמקיימו, נקרא רשע", וכן אמרו (שבת לב ע"ב): "בעוון נדרים, אשתו של אדם ובניו מתים כשהם קטנים". ומי שיראת שמים בקרבו, יהיה שגור בפיו להתנות על כל דבר שיהיה 'בלי נדר'. (סימן קנו. פלא יועץ ערך נדרים. ה"ב ח יב)

שנת קבע ביום

ראוי לאדם להמנע משינה ביום, מחשש לביטול תורה. אולם אם על ידי שישן מעט ביום, יוכל ללמוד בלילה עד שעה מאוחרת יותר, או שיוכל ללמוד במשך היום יותר בריכוז ועיון, מותר לישון, אך לא ירבה בשינה. (א עא)

אם ישן שנת קבע ביום על מיטתו, יטול ידיו שלוש פעמים לסירוגין בלי לברך. (א שכט)

דברים המצריכים נטילת ידים

אלו הדברים שמצריכים נטילת ידים במים: היוצא מבית הכסא אף שלא עשה צרכיו, הרוחץ גופו, הנוטל צפורניו, החולץ מנעליו בידיו, היוצא מבית הקברות, הנוגע במת או שהיה סמוך לו, הנוגע בכינה, והנוגע בגופו במקומות המכוסים. ובכל אלו די ברחיצת הידים ואין צריך נטילה בכלי דוקא, וכמבואר לעיל. (א שצ) והנוגע ברגליו, נכון שיטול ידיו לסירוגין בכלי שלוש פעמים, כי תוקף אחיזת הרוח רעה ברגלים גדולה מאוד. (ה"ע א לו)

מבשר טוב

כתב מרן החיד"א (עבודת הקודש צפורן שמיר אות קעא): "אם ידעת בשורה טובה, מהר תספר לחברך, וחייתה נפשו בגללך, כי המבשר טוב משיב את הרוח. ומאידך, היזהר מלבשר בשורה רעה. ואם ידעת שמועה רעה, לא ישמע על פיך, כי אתה גורם נזק גדול, שהשומע יתעצב וימעט בעבודת ה', והעוון תלוי בך". ע"כ. והגר"א באר לשון המשנה (ברכות פ"ט מ"ב): על 'בשורות' טובות אומר הטוב והמטיב, ועל 'שמועות' רעות אומר ברוך דיין האמת, שכיון שרעות אין מספרים לאדם עד שיישמעו לו, לכן אמר 'שמועות', אבל טובות מצוה לבשר לאדם, לכן אמר 'בשורות'.

שילוב אצבעות

בזוהר הקדוש החמיר מאוד שלא ישלב אדם אצבעותיו אלו באלו, ואפילו שלא במתכוון, לפי שמעורר על עצמו דינים וקושר מזלו, ה' יצילנו. ויזהיר את הרבים על כך. (רבנו האר"י בשער רוח הקודש, רבנו זלמן, מדרש תלפיות, רבנו אברהם אזולאי, יסוד ושורש העבודה, הגר"ח פלאג'י, מעבר יבוק, רבי יעקב ארגואיטי, ערוך השלחן, בן איש חי, כף החיים ועוד. פס"ת א תשמט)

☜ קביעת עיתים לתורה

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורים, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים שחייב לפרנסם, חייב לקבוע לו זמן ללמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א ח): "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה" (רמב"ם ת"ת א ח). וכתב מרן (סימן קנה): "ויקבע עת ללמוד, וצריך שאותו עת יהיה קבוע שלא יעבירנו אף אם הוא סבור להרויח ממון הרבה".

שיעור תורה או מכונית

"שמי גולן ואני עוד מעט בן 18. רציתי לספר לכם על ניסיון עצום שעמדתי בו, ושגרם לי לאהוב את הבורא ואת תורתו בצורה אדירה שקשה לי להגדיר אותה במילים.

לפני כשנתיים שכנעו אותי שני חברים לבוא לשמוע שיעור תורה. זה לקח להם זמן רב, כי אני בן למשפחה חילונית רחוקה לחלוטין מתורה ומצוות. הורי היו אנשים אמידים מאוד, ואנחנו, הורי ואחי הקטן, מתגוררים באחת השכונות היוקרתיות

בירושלים. משפחתי עונה בגדול על התואר "שני ילדים וכלב".

הייתי רחוק כל-כך מתורה, שכאשר נכנסתי לבית-הכנסת בפעם הראשונה בחיי, רציתי מיד לברוח. הרבנים, הכיפות, ארון הקודש, הספרים, האווירה, הכל דמה בעיני למקום שאין לי קשר אליו, וכאילו שתי ידיים ענקיות דחפו אותי החוצה. חברי הושיבו אותי בכח, תקעו לי כיפת קרטון על הראש, ואז לראשונה בחיי שמעתי שיעור תורה. למחרת,

מסקרנות, באתי שוב ושוב, עד שליבי נפתח לדברי תורה והלכה. מובן שהסתרתי מהורי שאני לומד תורה, משום שהם ממש אנטי, ומדברים לא יפה על הדת.

לא מזמן אבא שלי תפס אותי "על חם". הוא עבר במכוניתו בכביש הסמוך לבית הכנסת, וקלט בעיניו שאני נכנס לשם עם כיפה על ראשי. אני לא הבחנתי בו. למחרת בערב, כשעמדתי לצאת שוב, אבא פנה אלי רגוע ושליו וביקש לשוחח איתי. פניו היו רציניות מתמיד, וחששתי שמא הוא שמע משהו על תחילת החזרה בתשובה שלי. אכן כן. הוא סיפר לי שאמש הוא ראה אותי נכנס לבית הכנסת וחקר אותי. סיפרתי לו את האמת, שאני אוהב ללמוד תורה, ושיש בה דברים אמיתיים, ושלמדתי להתפלל.

אבא שתק, וראיתי שהוא פגוע או מבוהל, וכמובן מאוד לא מרוצה. ואז אבא אמר לי בשיא הנעימות והחביבות, בקור רוח, את המילים: "גולן, אני ואמא אוהבים אותך, ולא רוצים לאבד אותך. אנחנו בפירוש לא רוצים שתחזור בתשובה. ואני מציע לך הצעה שבוודאי תשמח אותך. לא מזמן עשית רשיון נהיגה, החלטנו אמא ואני לקנות לך מכונית חדשה, הכי טובה שיש, אבל בתנאי אחד, אתה מפסיק את הקשר שלך עם הדתיים והלימוד שלהם. אנחנו יודעים שמכונית תשמח אותך, וכשם שאנו רוצים לשמח אותך, אנא תשמח אותנו, ותפסיק ללמוד שם".

הרגשתי באותן דקות שאני נקרע לגזרים. כמו רעם ביום בהיר. אני אוהב מאוד את הורי ומכבד אותם, אבל אני אוהב את התורה ומאמין בקב"ה. אינני רוצה לצער את הורי, אבל לא רוצה לצער את הקב"ה. מה עושים? ואני בהחלט מעוניין במכונית חדשה. איננו אחד כזה שמתנזר מתענוגי העולם הזה, אבל איך אפשר בלי שיעור תורה? כמה קשה. אבל היצר הרע גם הוא לא הרפה. מכונית חדשה? איזו מתנה. אולי אעשה הפוגה קצרה משיעורי התורה. לא נורא. "גולן", אבא היה תקיף, "תחליט עכשיו, מכונית חדשה או שיעור תורה".

עצמתי את העיניים חזק חזק כדי לעצור את הדמעות, לחצתי על החזה כדי שהלב לא יפרוץ משם. רציתי לבכות, להניח את הראש על הכתף של אבא וללחוש לו: "אבא, התורה היא גם שלנו, יש בורא בשמים. גם אתה הבן שלו. אנא רחם עלי ותן לי ללכת על פי שכלי ורגשותי. פניתי להשם יתברך וצעקתי בשקט מתוך ראותיי: "אבא שבשמים, תן לי אומץ לענות לאבא".

ואז פקחתי את עיני והודעתי לאבא: "אני מצטער. אני אוהב אתכם, אני רוצה מאוד מכונית חדשה, אבל אני לא מוותר על שיעור תורה ואמונה בה'. אנא תבין אותי".

חשתי רוגע עצום ושמחה פנימית רקדה בתוכי לאין שיעור. אבא הורה לי לצאת. נכנסתי אחר כך לשיעור גמרא והרגשתי אור עצום בלב ובשכל. הבנתי כל מילה, הקשיתי קושיות, שמחה אינסופית מילאה את ליבי. עמדתי בניסיון, וידיו של הבורא ליטפו את פני.

אחרי חצות נכנסתי הביתה, וחששתי מהנורא מכל. מצעקות, מבכיות, מהאשמות. וכאן קיבלתי הפתעה. הורי ישבו בסלון, קמו, נישקו וחיבקו אותי, ואמרו לי במפורש: "גולן, אם זו הדרך שבחרת, שתצליח".

ומה לגבי המכונית החדשה? מי צריך מכונית חדשה, אם הדרך שאני נוסע בה מקובלת על הורי, ומשמחת את מלך מלכי המלכים?. (מכתב מגולן בעל המעשה. במה מדליקין)

סגולה להצלחה

הרבה אנשים מחפשים סגולות להצלחה בפרנסה, אושר, שלום בית ועוד עוד, הא לך סגולה שניתנה מבורא העולם בכבודו ובעצמו, שהעושה כן יצליח בכל דרכיו ועניניו, ולא יפחד כלל, וה' עמו בכל מקום, כפי שאמר הקב"ה לנביא יהושע (א ח): "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה, לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ, **כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל.** הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חֲזַק וֶאֱמָץ, **אַל תַּעֲרֹץ וְאַל תֵּחָת, כִּי עִמְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ**". וכן אמר דוד המלך (תהלים א ב): "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חֶפְצוֹ וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה. וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם, אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִתּוֹ, וְעָלֵהוּ לֹא יִבּוֹל, **וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יַצְלִיחַ".**

התורה סגולה לשלום בית

מעשה שהיה אצל הגאון הנצי"ב [הרב נפתלי צבי יהודה ברלין] שבא לפניו אחד ממכריו, עשיר מופלג ובעל עסקים גדולים, וגילה את נגעי לבבו, כי אף על פי שמצבו החומרי במעמד טוב והולך מישרים, וגם אין לו מה להתאונן בכלל על מעמד חייו וערך יחוסו החברותי בעמו ובעירו, והכל לפי רוחו. אך כל אלה הוא רק עד מפתן ביתו, כי כשהוא צועד ונכנס אל ביתו, יחוש וירגיש מועקה בלבו, וכמו ענן כבד ועב ימתח על רוחו ועל נפשו, וירגיש עצמו מושפל ונדכה בגוף וברוח ובנפש, ועולם חשך בעדו, או כמליצת חז"ל: "גיהנם פתוחה לו מתחתיו". וכל זה מחמת הנהגת אשתו עמו, כי לא רק שאינה נוהגת בו בכבוד הראוי והרגיל מאשה לבעלה, אך עוד היא נראית כמושלת עליו ממשלה בלתי מוגבלת, כמו מבטלת היא את כל ישותו, איננה דורשת לדעתו, ולא תתחשב כלל עם דעתו ועם דבריו, להיותה בעלת רוח כבירה ולב אביר, וכנגד זה הוא בעל טבע רך ומזג רפה, ועל כן היא רודה בו בתוקף ובחזקה, עד כי הוא מרגיש עצמו בביתו כטפל ועלוב, והיא ידה בכל, ורוח ממשלתה בכל. ולאט לאט גרמה לו כי גם משרתי הבית והעוזרים אשר בעסקיהם, אליה ידרשו ורק אל מוצא פיה ייחלון, והוא נשאר כמו מאחורי הגדר, גלמוד ובודד עלוב ונדכה, אין פונה אליו ואין דורש לו, מבלי להתחשב שכלכלת ביתו בכלל עליו מוטלת. והמצב הזה יציק לו עד דכדוכה של נפש. ובזה הוא בא לפני הגאון, ונפשו בשאלתו שינחהו בעצתו, להורות לו את הדרך אשר ילך בה, לטוב לו, ולכונן את ביתו על יסודות מנהג העולם להיות האיש שורר בביתו, ולמצער, לו תהא השררות משותפת, אך לא כולה שלה.

וישאל לו הגאון הנצי"ב לאורח חייו על פי סדרי יומו, איך ערוכים וקבועים לו שעות היום, ואלו פעולות מוגבלות וקצובות לו לכל שעה, משעות היום והלילה. ויען האיש, כי רובן ככולן מוקדשות לעסקיו, לעריכת מכתבים וחשבונות ולקבל פני אורחים סוחרים וכדומה, כנהוג בעסקים רחבי ידים. ויוסף הגאון לשאול אותו, אם יאציל לו שעה או שעות לקביעות עתים לתורה, ויענה לו, כי העסקים הגדולים

והכבירים ישללו ממנו את כל זמנו כמעט. ויאמר לו הגאון, הנה מצאתי המפתח לארגז החידה ממחלת הנהגת ביתך שהיא לא כדרך כל הארץ, ואנכי אמסור לך המפתח ואתה תפתח הארגז ושם תמצא ארוכתך, ולו אך תשמרנה ותקיימנה כתיקונה, תמידים כסדרם בלא הפסקות, בלא דיחויים ובלא העברת המועד על פי אמתלאות שונות, ועם זה תתעסק בה בכל רגשי הנפש ובאמונת אומן, לא רק לצאת ידי חובה, כי אם מתוך רגש נאמן ומסור לאהבה ולכבוד לאותו הדבר, אם ככה תעשה ותתנהג, אני ערב לך, כי ארוכתך מהרה תצמח, ועולמך תראה בחייך.

ואפרש לך דבריי, הנה הכתוב אומר (משלי טז יז): "בְּרֻצוֹת ה' דַּרְכֵי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ", ואמרו על זה בבראשית רבה (פרשה נד): "אויביו זו אשתו", שנאמר (מיכה ז ו): "אֹיְבֵי אִישׁ אַנְשֵׁי בֵיתוֹ", וידוע כי שם "בית" הוא כינוי לאשה, עקרת הבית, מפני שהנהגת הבית מוטלת עליה. והטעם שאמרו שהאשה ביחסה לבעלה, מכונה בשם "אויב" (כלשון המדרש הנזכר) הוא על פי מה שאמרו חז"ל במסכת יבמות (סג ע"א) על הפסוק "אעשה לו עזר כנגדו", זכה - עוזרתו, לא זכה - מנגדתו. וכן אמרו במסכת סוטה (יז ע"א): "איש ואשה", כלומר בעל ואשתו, זכו - שכינה ביניהם, לא זכו - אש אוכלתם. ולכן נאמר זה על צד העונש, שאם לא זכה נעשית מנגדתו ואויבתו. אבל "ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו [זו אשתו] ישלים אתו" ותהיה לו אשתו לאחיעזר ואחיסמך.

ובכן למען ישלים לך ה' את אויבך - אשתך, עליך לעשות דבר כזה, אשר בגללו ירצה ה' את דרכך. וכבר הגבילו חז"ל, כי הדרך היותר רצויה בעיני ה' הוא העסק בתורה, ועל כן אמרו (מסכת עבודה זרה יט ע"א): כל העוסק בתורה, הקב"ה עושה לו חפציו, וכמה מאמרים יש המורים על חביבות העסק בתורה בעיני ה', ולכן איעצך לטוב לך, שתסדר מהלך עסקיך וכל ענייניך היומיים באופן כזה, שתוכל להוציא ולקבוע עתים יום יום לתורה, ומה טוב ההתעסקות בה בעיון ובמשא ומתן של דבריה ועניניה, להתעסק בענין הנלמד, ואז אבטיחך, כי אשתך תראה בך רוממות המעלה ותתנהג עמך בכבוד ובנימוס, כחובת כל אשה לבעלה, כדת של תורה ובדרך ארץ. וסיים הגאון את דבריו באומרו: "ואני מבשרי אחזה, כי בטרם הגעתי למעלת התורה, בקנין הראוי לפי ערכי, היתה אשתי עוינת אותי, ורק אחרי כן השלימה לי. וכך היא דרכה של תורה, כך סגולתה וכך זכותה, והיא כבודה ותהילתה".

אחר פטירתו של הגאון הנצי"ב, הזדמן לאותו עשיר להיפגש עם בנו של הנצי"ב הגאון רבי חיים ברלין, וסיפר לו בנחת רוח על העצה הנ"ל שקיבל ממר אביו, ושעל ידי עצה עמוקה זו שהשתמש בה הלכה למעשה, עלתה ארוכה למכתו, ולאט לאט הוקם שלום הבית והנהגתו על יסודות נאמנים ברוח התורה והמצוה. והיה העשיר לוחץ את ידי רבי חיים ברלין, ומנשקם, ואומר, כי מפני רגש אהבתו ותודתו אל הגאון מר אביו, הוא מחבב את בנו בכל רגשי האהבה והחיבה. ("ענף עץ אבות" עמוד ער)

תלמוד תורה = תרי"ג מצוות

מצות לימוד תורה שקולה כנגד כל המצוות, כמו שאמרו (מסכת פאה פ"א מ"א): "ותלמוד תורה כנגד כולם". וכן אמר שלמה המלך (משלי ח יא): "כי טובה חכמה מפנינים, וכל חפצים לא ישוו בה", 'כל חפצים' - לרבות אפילו חפצי שמים. ואמרו חז"ל: **"כל מצוותיה של תורה, אינן שוות אפילו למילה אחת של תורה".**
(ירושלמי פאה שם, שנות אליהו לגר"א. ה"ע ח שנד)

טרוד בעסקים

כתוב בתורה (דברים ל יב): "לא בשמים היא ולא מעבר לים היא", ודרשו חז"ל: לא בשמים היא - לא בגסי הרוח היא מצויה. ולא בהולכים לסחורה מעבר לים היא. לפיכך אמרו חכמים: "לא כל המרבה בסחורה - מחכים". וציוו חכמים (אבות פ"ד מ"י): "הוי ממעט בעסק, ועסוק בתורה". (רמב"ם פ"ג הלכה ח)

על כן, גם הטרוד בעסקיו, חייב לקבוע לו עת ללמוד תורה. ואם נאנס והוצרך לעשות דבר נחוץ ביותר בזמן שקבע ללמוד, ודבר זה אינו סובל דיחוי, ילמד לפחות פסוק אחד או הלכה אחת, ואחר כך ילך לענייניו, וישלים את לימודו מאוחר יותר. (ה"ב ח ב)

מי האשה בעלת שכל?!

להלן מלל משיעורו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל ("מעדני המלך" ח"א עמוד קעה) במה צריך הבעל לשמוע לאשתו ובמה לא.

האשה יש לה חוות דעת בדברים של עולם הזה, שיהיו בביתה רהיטים לפי הטעם שלה, אבל בדברים של ענייני שמים איפה ילמדו הילדים, הבעל צריך לקבוע, כמו שהביאו בגמרא (בבא מציעא נט ע"א) את הפסוק (מלכים א כא כה) "רַק לֹא הָיָה כְאַחְאָב אֲשֶׁר הִתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה', אֲשֶׁר הֵסִתָּה אֹתוֹ אִיזֶבֶל אִשְׁתּוֹ", מסכן אחאב נפל בגהינם, והוא אחד משלשת המלכים שאין להם חלק לעולם הבא, בגלל אשתו המרשעת. מה שאין כן אדם שיש לו שכל ותבונה יגביל את הדברים, רבותינו עשו פשרה, בדברים של עולם הזה היא קובעת, בדברים של עולם הבא הוא קובע.

ועל זה אמרו 'איתתך גוצא גחין ולחיש לה', פירוש, אם אשתך נמוכה ואתה גבוה, כמו לולב ואתרוג, תתכופף ותשמע ממנה. שהמכבד את אשתו זה אחד מהדברים החשובים שיש, כמו שאמר רבא 'אוקירו לנשייכו כי היכי דתתעתרו', [תכבדו את נשותיכם, ועל ידי זה תתעשרו], אם רואה תכשיט יפה יקנה לה, שמלה חדשה יקנה לה, לא רק להלביש אותה, יכבד את דבריה, אבל רק בעניינים של עולם הזה, אבל בדברים של יראת שמים אסור לשמוע לה! אם היא אומרת לו "לא תלך לשיעור תורה", אדם זה חמור שנותן לה לרכוב עליו, דבר זה אינו עניין שלה, יאמר לה אני חייב ללמוד תורה, הרמב"ם כותב: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורים... ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה". לא רק מי שאין לו אשה חייב ללמוד תורה אלא כולם. ואם מבקשת, תעזור לי להשכיב את הילדים, יאמר לה תקחי אותם בטובות תשכיבי אותם, וכי כל פעם 'עבדים היינו לפרעה במצרים' להשכיב אותם? הוא צריך ללמוד תורה. והיא גם יש לה חלק בלימוד התורה.

אשה בעלת שכל צריכה לקחת מקל ולגרש את בעלה שילך ללמוד תורה, תאמר לו איני צריכה את העזרה שלך, אסתדר לבד! כי מי שהולך ללמוד תורה יודע מה זה כבוד האשה, יודע איך לכבדה ואיך להתנהג אתה, יש לו מידות טובות, יש לו מוסריות. אדם שלא לומד תורה סופו נעשה כליסטים, כמו נבל, גזלן, קשוח, יבוא פעם שהיא תבכה לפניו והוא יצחק עליה! התורה מלמדת את האדם "לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה, לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה. יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח, וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה" (משלי א ד).

אם יש לאשה שכל, היא צריכה לדחוף את בעלה ללמוד תורה, כי אם אינו לומד אין לו ערך אליה, כך כותב הרמב"ם: "ציוו חכמים שיהיה אדם מכבד את אשתו יותר מגופו ואוהבה כגופו, ואם יש לו ממון מרבה בטובתה כפי הממון, ולא יטיל עליה אימה יתירה, ויהיה דיבורו עמה בנחת ולא יהיה עצב ולא רוגז". ידחוק את עצמו ויקנה לה בגדים יותר מהערך שלו. ימעט מעט מהאכילה ויקנה לה בגדים ותכשיטים, ישמע בקולה בכמה דברים, ידבר אִתה בנחת בסבר פנים יפות, לא כמו אלה שתמיד מדברים בפנים זועפות, שאם לא כן אין שלום בבית. וכן אמרו בגמרא (גיטין ו ע"ב) לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו. לוּ היתה האשה יודעת כמה דברים טובים יש בתורה שלנו, היתה דוחפת אותו שילך ללמוד תורה, כדי שידע איך להתנהג בבית. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

לימוד תורה ופרנסה

יתן אל לבו תמיד שעיקר בריאת העולם ובריאת האדם, הינה לשם עסק התורה וקיום מצוותיה, ולכן לא יעשה מלאכתו עיקר ותורתו עראי, אלא יעסוק לצורך פרנסתו כפי מה שמוכרח וצריך, ושאר זמנו יעסוק בתורה, ויבטח בה' שהוא זן ומפרנס כל חי, שימציא לו פרנסתו כראוי.

עשה תורתך קבע

מורנו הגאון רבנו עזרא עטייה זצ"ל, סיפר מעשה שהיה בזמנו בארם צובה [חלב] באיש ירא ה' מרבים, בשם רבי אהרן. בכל יום ויום קבע לו ר' אהרן לאחר תפילת שחרית ללמוד "חק לישראל" בעיון, בהבנת המשנה והגמרא והזוהר, ואחר כך למד שלחן ערוך בעיון, וכשחזר לביתו כבר היתה שעה מאוחרת, אחרי עשר בבוקר, וסעד את לבו בפת שחרית ובירך ברכת המזון בנחת, ולקח את מפתחות חנותו שהיתה במרכז העיר. הוא היה מומחה באבנים טובות ומרגליות, ובקי בשמותם ובערך שווים, ושמו הלך לפניו כאיש ישר ונאמן. אשתו היתה מעירה לו על שהולך לחנות בשעה מאוחרת כל כך, ומאין יתפרנסו כראוי, אך הוא היה משיב לה, כי בוטח בהשם יתברך שבזכות התורה יתפרנסו בכבוד ונחת ולא בצער, על כן לא זז ממנהגו, והמשיך בקביעת עתיו לתורה. יום אחד כשניגש לפתוח את חנותו, וימצא שם ערבי מעיר חברון יושב על הארץ, רובץ בין המשפתיים, ושאלו לחפצו. ענה לו: אנא פתח את החנות, ואומר לך את חפצי. נכנס הערבי לפני ולפנים, והוציא מעל ראשו את התרבוש, אשר היה מורכב מכמה תרבושים אחד בתוך השני, והנה בין שני תרבושים פנימיים נמצאה מרגלית אחת יקרה עד מאוד להפליא, והראה אותה לר' אהרן, ושאלתו בפיו מה מחירה. רבי אהרן הסתכל היטב, ואמר לו: מרגלית זו יקרה עד מאד, שוויה למעלה ממאה אלף דולר! [בזמן ההוא שהדולר היה יקר שבעתיים מן הדולר שבזמנינו]. אני אתעניין אצל חובבי מרגליות אם יחפצו לקנותה, ואשיב לך דבר. הערבי אמר לו: אני מתאכסן במלון פלוני, ומצפה שבהקדם תשיבני דבר. החזיר הערבי את המרגלית לתוך התרבושים שלו, והלך.

למחרת בבוקר, אחר שרבי אהרן סיים את קביעות לימודו, ואכל פת שחרית, ויקם וילך אל חנותו, ובדרכו עבר על פני המלון הנזכר, וראה שם התקהלות ההמון פתח המלון. שאל לפשר דבר, וענו לו: ערבי אחד בא מחברון, והתאכסן כאן זה שבוע ימים, אכל ושבע ודשן, ולפתע פתאום אמש קיבל שבץ לב ומת. וכיון שלא שילם כלל, ולא נמצא בכיסו כסף לתשלום ימי אירוחו וסעודותיו, הגיש בעל המלון תביעה

במשטרה, ועתה קצין המשטרה מוכר במכירה פומבית את חפצי האיש, כדי לסלק את החוב לבעל המלון.

עמד רבי אהרן שם, והאיש משתאה לדעת היצליח ה' דרכו אם לא, והחל הקצין למכור את בגדיו ושאר חפציו, וכשהכריז על התרבוש של הערבי, אמר רבי אהרן שמוכן לקנותו בעשרה בישליק (מטבע קטן), ואיש אחר הוסיף עליו ואמר חמשה עשר בישליק, רבי אהרן הוסיף ואמר שמנה עשר בישליק, ולא נמצא מי שיוסיף עליו. שילם רבי אהרן את המחיר, ולקח את התרבוש עמו לחנותו. בבואו לחנות נכנס לפני ולפנים, ופתח את התרבושים אחד לאחד, עד שהגיע ומצא את המרגלית שהיתה בין תרבוש לתרבוש, ומכר אותה והתעשר עושר גדול. וזהו מה שאמרו "אוכל מפירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא". "אורך ימים בימינה, בשמאלה עושר וכבוד".

כל האמור, אינו אלא במי שאינו יכול לעסוק בתורה כל היום, ונאלץ לעסוק בצרכי פרנסתו, אבל מי שיכול לעסוק בתורה במשך כל היום, אף על פי שמחמת כך יצטרך להתפרנס ממשכורת מועטת מנדיבי עם תומכי תורה כמו שמצוי בכוללים, עליו לעשות כן, ואשריו ואשרי חלקו שמקדיש את חייו ללימוד התורה, ומעלתו גדולה עשרת מונים ממי שעוסק כמה שעות ביום בעבודה כדי להתפרנס בריוח, ובפרט בזמנינו שהתמעטו הלבבות ואי אפשר לזכות בכתרה של תורה ולהיות תלמיד חכם ומורה הוראות בישראל, אם לא יעסוק בתורה יומם ולילה. וכבר הבטיחו חז"ל (אבות ד טז), כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר. ונאמר (איוב ח ז): "וְהָיָה רֵאשִׁיתְךָ מִצְעָר וְאַחֲרִיתְךָ יִשְׂגֶּה מְאֹד". והבוטח בה' חסד יסובבנו. (שו"ת יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן יז) ועיין עוד בחוברת "כיבוד אב ואם בהלכה ובאגדה", בענין בן שחשקה נפשו מאוד בתורה, אבל הוריו רוצים שילמד מקצוע, האם הוא צריך לשמוע להם או לא?.

יששכר וזבולון

מי שלא זכה לעסוק בתורה כל היום מפני רוב טרדותיו ועסקיו, אם יתרום בעין יפה לישיבות ומוסדות תורה או יחזיק בתלמיד חכם השוקד על לימודו, נחשב לו כאילו עסק בעצמו בתורה. וכך מצאנו בישששכר וזבולון, שהיה זבולון מביא סחורה באניות ומוכרם, ונותן ליששכר כל צרכו כדי שיעסוק בתורה. ומכל מקום אף המחזיק בידי החכם, לא יתבטל לגמרי מלימוד התורה, אלא יקבע זמן ללמוד הלכה, כדי שידע לקיים את המצוות כראוי, שאם לא ילמד, היאך יקיים. (ה"ע ח שמ)

☜ לימוד המוסר

על כל אדם להשתדל ללמוד בכל יום כעשרים דקות בספרי מוסר המעוררים את הלב ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא, ולעקור את המידות הרעות ולהרגילנו במדות טובות. (כן הורה לנו מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל) ואמר הגאון החתם סופר על עצמו, כי ביום שאינו לומד מוסר, מרגיש התקררות בעבודת השם. והגאון מוילנא כתב, כי עיקר חיות האדם לעבוד תמיד בשבירת המדות, ואם לאו, למה לו חיים. ובגודל הנחיצות בלימוד המוסר, עיין בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה" בסוף שער ההלכה.

☜ לימוד ההלכה

מצות עשה על כל יהודי ללמוד הלכה למעשה, שנאמר (דברים ה א): "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם", והיינו שילמד האדם כדי שידע לקיים את מצוות ה' יתברך כהלכתן, וישמור עצמו מכל איסור. ואמרו חז"ל (קדושין מ ע"א): "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה". (ה"ע ח שלב)

אף שנשים פטורות מללמוד תורה, שנאמר: "ולמדתם אותם את **בניכם**", בניכם ולא בנותיכם, אולם חייבות ללמוד את הדינים השייכים להן, שאם לא תדענה הלכות שבת, ברכות, כשרות, טהרה ועוד, היאך תוכלנה לקיימן כדת וכדין?! ומטעם זה גם נשים מברכות בברכות התורה בכל בוקר: "אשר קדשנו במצוותיו **וציונו** על דברי תורה". (ספר חסידים. חזו"ע שבת א שכח) ועיין עוד בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה".

☜ לימוד הדף היומי

לימוד הדף היומי נפלא עד מאוד, שבמעט זמן שאדם משקיע בכל יום, זוכה לגדול בתורה ולסיים את הש"ס. ומכל מקום חובה על כל לומדי הדף היומי להשקיע בכל יום זמן נכבד ללימוד ההלכות מתוך ה"שלחן ערוך" ונושאי כליו, כדי שידעו את ההלכות למעשה ולא יכשלו באיסורים ח"ו, כמבואר בדברי הפוסקים דלהלן.

כתבו **הדרישה והשפתי כהן** (יו"ד סימן רמו ס"ק ה): "יש בעלי בתים הנוהגים ללמוד בכל יום תלמוד עם פירוש רש"י ותוספות, ואינם לומדים בפוסקים. אבל האמת היא שצריכים ללמוד בספרי הפוסקים דיני התורה להלכה ולמעשה, שזהו שורש ועיקר לתורתנו, **ואינם יוצאים ידי חובת מצות תלמוד תורה כלל בלימוד התלמוד, ולכן אם אינם לומדים אלא שלוש או ארבע שעות בכל יום, לא ילמדו גמרא בלבד".**

גם **הגאון רבנו זלמן** כתב: "אדם שאין לו פנאי הרבה, **צריך שיהיה כל לימודו בלימוד הדינים המביאים לידי מעשה, שהם ההלכות הצריכות לכל אדם לדעת אותן, כדי לקיים את המצוות, ולהזהר שלא להיכשל באיסורים חס ושלום.** דהיינו בשלחן ערוך אורח חיים, ומעט יורה דעה, ומעט באבן העזר וחושן משפט, כל הלכה ברורה בטעמה על פי הבית יוסף". ובספר **תשובה מאהבה** כתב: "זה השלחן אשר לפני ה' שמו נאה לו "שלחן ערוך - אורח חיים", אשר בו כל ההנהגות והדינים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ובו הלכות גדולות לשבת וברכות הנהנין ויתר ההלכות, **ולא כאשר ראיתי מההמון שלומדים בכל יום דף גמרא, ואינם יודעים דיני ברכות הנהנין והלכות שבת".**

גם **הגאון רבי יהונתן אייבשיץ** בספרו יערות דבש כתב: **"אי אפשר כלל במציאות שינצל האדם מאיסור שבת, אם לא ילמד כל הדינים על בוריים היטב. ומי שלא למד הלכות שבת פעמיים ושלוש, לא יוכל להימלט שלא יקרה לו חילול שבת** הן דאורייתא והן דרבנן. ומי גבר ימלט נפשו לומר, זד אני מפשע וחף אני מעוון בשמירת שבת אשר עונשה קשה למאוד, והפליגו מאוד בעונש זה. ואם כן מהראוי לשומרו כראוי וללמוד הלכות שבת בתמידות, ואצל רב שיברר לו הכל, וישנן עד שיהיה שגור בפיו, אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, כי שכרו מרובה ומגן בפני הפורענות". ע"כ. והביאו **המשנה ברורה** בהקדמה להלכות שבת.

וכתב **המשנה ברורה** (סימן קנה ס"ק ג): "בעלי בתים שאינם לומדים אלא רק שלוש או ארבע שעות ביום, לא ילמדו גמרא לבד, כי בזה אינם יוצאים ידי חובה, אלא צריכים ללמוד דוקא גם ספרי הפוסקים כל אחד כפי השגתו". וכתב עוד (ס"ק טו): "וכשלומד רק מעט, נכון שעיקר לימודו יהיה בהלכות, שידע איך להתנהג למעשה. ואמרו חז"ל על הפסוק: "אוהב ה' שערי ציון

מכל משכנות יעקב", אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מכל בתי כנסיות. ואמרו כל השונה הלכות בכל יום, מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ואם אינו מבין בהלכות, ילמוד דברים אחרים שיודע. וכעת בזמנינו יש כמה ספרים ממאמרי חז"ל מועתקים ללשון אשכנז ויוכל כל אדם לקרוא וללמוד בהם". ע"כ. וכעת בזמנינו יש ברוך ה' את החוברות הללו סידרת "בהלכה ובאגדה" הנכתבות בשפה קלה ונעימה השווה לכל נפש, ויכול כל אדם ללמוד ולהבין מהם תורה ודעת, וללמוד את המעשה אשר יעשה. ועיין עוד בפסקי תשובות (חלק ב עמוד שה) מה שכתב בזה.

על כן, אם רואה אדם שזמנו מצומצם מאוד, יפנה זמנו קודם ללמוד את ההלכות למעשה, כדי שלא יכשל באיסורים, וכשיזכה להבין יותר בערך התורה, וימצא לעצמו יותר זמן ללמוד בכל יום, יעסוק גם בלימוד הגמרא. (ה"ע ח שלז)

תפילה קודם הלימוד ולאחר הלימוד

קודם שמתחיל לימודו, יאמר נוסח יהי רצון שתקנו חז"ל שלא יכשל בלימדו חלילה, וכן בסיום הלימוד יתן הודאה לבורא עולם, כמובא בגמרא מסכת ברכות (כח ע"ב), והובא בכריכת החוברת "פרקי אבות בהלכה ובאגדה". קחנו משם.

נישוק הספר

טוב לנשק את הספר קודם שלומד בו וגם בגמר הלימוד בו, שמראה בזה שמכבד את התורה, וגם זו סגולה לזכרון. (פס"ת ב קסא)

☜ חינוך הילדים

מצות עשה על כל אדם ללמד את בניו תורה, שנאמר: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם". וכן חייב ללמד את בן בנו תורה, שנאמר: "והודעתם לבניך ולבני בניך". אלא שכדי להקל עלינו את המלאכה, זיכה אותנו בורא עולם בבתי ספר שירכזו את הילדים וילמדו אותם חוקי חיים, חוקי תורתנו הקדושה המתוקה מדבש ונופת צופים. לכך, על כל אדם לחנך את בניו ובנותיו בבתי ספר ההולכים לפי חוקי התורה, עם מלמדים יראי ה' המקפידים על שמירת התורה והמצוות כראוי, ולא ישלחם למקומות שאינם מקפידים על שמירת התורה והמצוות חס ושלום. שעליהם בוכה הקב"ה ואומר: "מַה פָּצְאוּ אֲבוֹתֵיכֶם בִּי עָוֶל כִּי רָחֲקוּ מֵעָלָי, וַיֵּלְכוּ אַחֲרֵי הַהֶבֶל וַיֶּהְבָּלוּ". [כן שמעתי ממרן מלכא זצוק"ל בשיעורו הקבוע במוצאי שבת פרשת מטות מסעי (ה'תשמ"ט), ואמר שקרא היום בהפטרה (ירמיה ב ה): "כֹּה אָמַר ה' מַה פָּצְאוּ אֲבוֹתֵיכֶם בִּי עָוֶל כִּי רָחֲקוּ מֵעָלָי, וַיֵּלְכוּ "אַחֲרֵי הַהֶבֶל וַיֶּהְבָּלוּ". ובאותה שעה עלה בדעתו "אחרי ההבל ויהבלו", יוצא בגימטריא = 320, כמנין "כדורסל" = 320]. ונאמר: "כִּי שְׁתַּיִם רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי, אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים, לַחְצֹב לָהֶם בּוֹרוֹת בּוֹרוֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ הַמָּיִם". דהיינו, לא רק שעזבו את הקב"ה והתורה והמצוות, אלא גם הלכו לרעות בשדות זרים, לומדים לימודים נגד התורה, במקום חינוך לצניעות מחנכים לפריצות ממש, ועוד ועוד ה' יצילנו. האם שמענו פעם כי בבתי ספר כאלו ילמדו מוסר על כיבוד אב ואם?! על הכבוד למבוגרים וזקנים?! על שמירת השבת וקיום המצוות?! כל ראשם ומחשבותיהם בכדור ובתועבות למיניהן, ה' יצילנו. לא כן תורתנו הקדושה - תורת חיים, המחנכת ומדריכה אותנו בדרך ישרה, מצווה אותנו "כבד את אביך ואת אמך", "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן", "ואהבת לרעך כמוך", "לא תגזול", "השבת

אבידה" ועוד, כי "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". ועל זה נאמר: **הזורעים בדמעה** לחנך את ילדיהם בבתי ספר תורניים ללא פשרות, ולא בבתי ספר "דתיים" למיניהם, אשר בעוונות הרבים רואים את תלמידיהם, כמה מתוכם נשארים שומרי שבת ומניחים תפילין והולכים בדרך ה' - אזי **ברנה יקצורו**. ועיין עוד בזה בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה".

במי חפץ הקב"ה?

אומר הזוהר הקדוש (תרומה קכח ע"ב): מניין נדע שהקב"ה חפץ באדם ומשרה עליו שכינתו? כשרואים שרצון האדם לרדוף ולהשתדל אחר הקב"ה בלב ונפש, ודאי השכינה שרויה בו. וצריכים להשתדל בכל היכולת לרדוף אחריו, לקנותו בכסף מלא, ולהתחבר עימו וללמוד מדרכיו, ועל זה אמרו במשנה (אבות פ"א מ"ו): "וקנה לך חבר", כי בכסף מלא צריך לקנותו, כדי לזכות בשכינה השורה עליו.

☜ מעלת המכוון אחרים בדרך ה'

ועוד אומר הזוהר הקדוש: צריך לרדוף אחר החוטא ולקנותו בכסף מלא, כדי להעביר ממנו זוהמת עוונותיו ולתקן נפשו, ובזה נחשב לו כאילו ברא את החוטא. וזהו השבח שמתעלה בו כבודו של ה' יותר מכל שבח אחר. וכמו שנאמר על אהרון הכהן: "וְרַבִּים הֵשִׁיב מֵעָו�ֹן", הרי שזו היתה עיקר מעלתו. ונאמר: "בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם", שבעבור זה, כרת ה' ברית עם אהרון ונתן לו החיים והשלום.

בא וראה, כל מי שאוחז ביד החוטא לעזוב את דרך הרע, הרי הוא עולה בשלוש מעלות, מה שלא עולה שום אדם אחר על ידי מצוות אחרות: **א.** גורם להכניע את הסיטרא אחרא תחת הקדושה. **ב.** גורם שיתעלה הקב"ה בכבודו, כי כבוד גדול הוא ושמחה למלך, אם בנו נשבה אצל עבדי המלך הכושי ובא משהו ופדאו ומחזירו אל המלך. **ג.** גורם להמשיך קיום לעולם ולהטיב בעליונים ובתחתונים, כי כשהמלך בשמחה וברצון טוב על עבדיו, הוא מטיב לכולם. ועל אדם זה נאמר: "בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם", וזוכה לראות בנים לבניו, וזוכה להטבות בעולם הזה ובעולם הבא. וכל בעלי דינים, אינם יכולים לדון אותו בעולם הזה. ובעולם הבא, הוא נכנס לשנים עשר שערי הרקיע להתענג ולהשתעשע עם הצדיקים שם ואין מי שימחה בו. ועליו נאמר (תהלים קיב ב): "גִּבּוֹר בָּאָרֶץ יִהְיֶה זַרְעוֹ דּוֹר יְשָׁרִים יְבֹרָךְ, הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד, זָרַח בַּחֹשֶׁךְ אוֹר לַיְשָׁרִים...", והיינו שבחשכת הדין, יזרח עליו אור הרחמים שלא יוכלו בעלי הדינים לדון אותו. ע"כ. (מתוק מדבש. ועיין עוד בספר ענף עץ אבות (פ"ה מי"ח), ובהקדמה לחוברת "הסעודה בהלכה ובאגדה" במעלת מזכה הרבים)

אמרו במדרש: כל המנהיג את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו כאילו עשאו. וכל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו כאילו ילדו, וזוכה ויושב בישיבה של מעלה. וכל המלמד בן עם הארץ תורה, אפילו הקב"ה גוזר גזירה, הוא מבטלה, שנאמר (ירמיהו טו יט): "וְאִם תּוֹצִיא יָקָר מִזּוֹלֵל, כְּפִי תִּהְיֶה". (ילקוט שמעוני במדבר תרפח, ירמיהו רצג)

תנא דבי אליהו (רבה פרשה טז): מפני מה זכה אלקנה שיצא ממנו בן - שמואל הנביא ששקול כמשה ואהרן? מפני שהכריע את ישראל לכף זכות, וחינך אותם במצוות, וזכו רבים על ידו. הקב"ה בוחן לבות וכליות אמר לו: אלקנה, אתה עשית כן, אני אוציא ממך בן שיעשה כן - יכריע את ישראל לכף זכות, ויחנך אותם במצוות, ויזכו רבים על ידיו.

☜ מנוחת הנפש

אמר התנא (מסכת אבות פרק א משנה יז): "כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה". וכן אמרו חז"ל (מסכת מגילה יח ע"א): מבחר כל הסממנים היא השתיקה, שלא להרבות דברים, ובזה תהיה נפשו נוחה ונעימה.

היאך זוכים לחיים טובים, מאושרים וארוכים?

"מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים, אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב? נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע, וּשְׂפָתֶיךָ מִדַּבֵּר מִרְמָה, סוּר מֵרָע וַעֲשֵׂה טוֹב, בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ". (תהלים לד יג)

בפסוק זה מגלה לנו דוד המלך מהו המתכון לחיים טובים ומאושרים בעולם הזה? כי מלבד שהאיש הנעלה החפץ חיים רוחניים לזכות בהם לעולם הבא, עליו להיזהר בכל הדברים הנזכרים: 'נצור לשונך מרע...' שהרי כת מספרי לשון הרע אינה רואה פני שכינה. 'ושפתיך מדבר מרמה', שהרי כת שקרנים אינה רואה פני שכינה וכו'. הרי שבל נשכח שהפסוק גם מדבר היאך זוכים לחיים טובים ונינוחים פה בעולם הזה. כי אם חלילה לא ישמור את פיו וירכל על זה ועל זה, חייו אינם חיים, כולו בכעסים ולחצים ואינו רגוע ואינו שלו כלל. לא כן ה'שומר פיו ולשונו' מלרכל על אחרים, מלשקר וכו', 'שומר מצרות נפשו', הוא יהיה נינוח, רגוע, שלו, שמח, ויתארכו ימיו. וכן 'בקש שלום ורדפהו', שתמיד יהיה באהבה ואחווה עם כולם, לא מסוכסך עם זה ועם זה, ואף שאינו אשם, ישתדל לרדוף את השלום. אמנם זה לא קל אבל משתלם... זה המתכון לסם חיים טובים ונוחים פה בעולם הזה...

וכבר אמר החכם: כל עוד שלא דברתי, אני המושל על הדיבור, אבל כשדברתי, הדיבור מושל בי, כי אם אני מדבר דבר שאינו הגון, אותו הדיבור מושל בי ומצריכני להיכנע לפניו ולבקש ממנו מחילה, וכשאיני מדבר אני מושל בו מלאומרו ומסתירו. לכך נבראו לאדם שתי עיניים ושתי אזנים ושני נחיריים - ופה אחד, לומר שימעט בדיבורו. השתיקה יפה לחכמים - קל וחומר לטיפשים.

מעשה בשני שרים שהיו עומדים לפני אנדריינוס המלך, אחד היה מלמד על הדיבור שהוא יפה, ואחד היה מלמד על השתיקה שהיא יפה. אמר המלך לאותו שהיה מלמד על הדיבור שהוא יפה: היאך אתה אומרי? אמר לו: אדוני! אלמלא הדיבור היאך ממליכים מלכים, היאך הספינות פורשות לים, היאך המתים נגמלים חסד, היאך הכלות משתבחות, היאך משא ומתן בעולם? אמר לו המלך: יפה דברת! לאחר מכן אמר לו למלמד על השתיקה שהיא יפה: היאך שיבחת את השתיקה? מיד בא לדבר, עמד אותו שהיה מלמד על הדיבור שהוא יפה וסטרו, אמר לו המלך: למה סטרת אותו? אמר לו: אדוני! אני למדתי משלי על שלי, כי למדתי מן הדיבור על הדיבור, וזה בא ללמד משלי על שלו, לכן סטרתי אותו. אמר לו: לא כך אמר שלמה (משלי י יט): "בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע וְחשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל", פירוש - לא אמר ה' שתהיה יושב ושותק כחרש, אלא שתהיה חושך ומונע מלדבר בחברך. (ילקוט שמעוני בהעלותך תשלח)

ומעשה ברבן שמעון בן גמליאל שעשה סעודה ואמר לעבדו לך תקנה משהו טוב מן השוק, הלך וקנה לו לשון. לאחר מכן אמר לו לך תקנה לי משהו רע מן השוק, הלך וקנה לו לשון. אמר לו מה זה שאמרתי לך לקנות משהו טוב, קנית לשון, וכשאמרתי תקנה משהו רע, קנית לשון. אמר לו: הלשון, מהן טוב ומהן רע, כשהלשון טובה אין טוב ממנה, וכשהלשון רעה אין רע ממנה. להודיעך שהכל מן הלשון, אם רוצה עושה אותה רכה, אם רוצה עושה אותה קשה.

ומעשה ברבי יהודה הנשיא שעשה סעודה לתלמידיו והביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים, התחילו בוררים את הרכים ומניחים את הקשים, אמר להם דעו מה אתם עושים, כשם שאתם בוררים את הרכים ומניחים את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו, לפיכך משה מזהיר את ישראל (ויקרא כה יד): "אַל תּוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ". (ויקרא רבה לג א) (ספר אורחות צדיקים שער השתיקה)

פסק זמן

על כל אדם לתת לנפשו מרגוע מידי פעם בפעם, כי ההרגל שוחק את האדם, וחלילה יכול לבוא לידי לחצים, חוסר ישוב הדעת ומצבי רוח לא נעימים, על כן מן הראוי שיצא מידי פעם לנסיעה לתפילה בקברות צדיקים או לחופשה, או לשבות בשבת קודש באווירה נעימה של ערי הקודש מירון, צפת וכיוצא בהם, המרגיעים את נפשו של האדם לצאת מהשגרה היום היומית, ויקיים בעצמו (בראשית מט טו): "וַיַּרְא מְנֻחָה כִּי טוֹב וְאֶת הָאָרֶץ כִּי נָעֲמָה", וכבר נאמר (ישעיה מ לא): "וְקוֵי ה' יַחֲלִיפוּ כֹחַ". וכשכוונתו לשם שמים שיוכל לעבוד את השם יתברך וללמוד תורה בישוב הדעת ברגיעות ושמחה, שכרו גדול מאוד, והרי זה בכלל הוצאות מצוה שהקב"ה מחזיר לאדם. ואל לו לזלזל בדברים אלו, כי המרגוע לנפש נותן לו בריאות וחשק ושמחה בלימוד התורה ובקיום המצוות.

החפץ חיים מעורר על שמירת הבריאות

מספר הרב פתחיה מנקין זצ"ל, מתלמידי הישיבה של החפץ חיים בראדין: אהבתו של החפץ חיים ללומדי התורה היתה אהבת אב לבנים. הוא לא הסתפק בכך שקיבץ אליו בני תורה למקום תורה אחד, ולא אמר די בדאגתו למצבם הרוחני, אלא דאג גם למצבם החומרי בחיבה יתירה. זכורני, כשלמדתי בראדין בראשית הקיץ של שנת תרס"ג, ומרן החפץ חיים זצ"ל בא כדרכו בקודש בכל יום שני וחמישי, לעזרת נשים - מקום לימוד המוסר לפני תפילת מעריב - לעורר את בני הישיבה בדברי מוסרו, ומה השתוממתי לשמוע מפה קדשו את ה'מוסר' הבלתי רגיל דלהלן, וכה אמר:

"אל תרבו ללמוד הרבה יותר מדי. האדם צריך לשמור את גופו שלא יחלש ולא יחלה, לכן צריך לנוח ולהינפש ולשאוף רוח צח. צריך לטייל לפנות ערב או לשבת בחדר ולנוח, וכשאפשר יש לרחוץ בנהר כדי לחזק את הגוף! כי ההתמדה היתירה הרי היא עצת היצר, לעמול יותר מדי, כדי שהגוף יחלש, ויוכרח בהמשך הזמן להתבטל לגמרי מתלמוד תורה, ואז יצא שכרו בהפסדו.

ומבשרי אחזה - המשיך החפץ חיים לומר לנו - בימי נעורי הרביתי ללמוד יותר מכוחי ונחלשו עיני, עד שציוו עלי הרופאים שלא לעיין בשום ספר שנתיים. נו, האין ההתמדה היתירה עצת היצר הרע? שאל החפץ חיים, והוסיף - ואם יחלה האדם

חלילה עקב אי שמירת בריאותו כתוצאה מהתמדתו היתירה, הרי חלילה יקצר את ימי חייו של שבעים שנה, ואם כן הרי הוא עתיד ליתן את הדין!" כה המשיך החפץ חיים לדבר לפנינו בסגנון זה עוד עשרים דקות בערך, ונושא זה בלבד היה כל 'מוסרו' באותו ערב.

"כמו כן היה רבנו שומר את צעדי בני הישיבה שלא ילמדו כשכבר הגיעה שעת השינה, ולא אחת קרה שהגיע בכבודו ובעצמו להיכל הישיבה בשעת לילה מאוחרת, ובדברי נחת מתוך קפידה היה מצוה על בני הישיבה שיפסיקו כעת מלימודם וילכו לישון, ולפעמים היה עולה בעצמו על הספסל ומכבה את מנורות בית מדרשו. ("חיים בריאים כהלכה")

ביקור בגן החיות

ההולך אחת לכמה זמן לבקר בגן החיות, כדי לראות את נפלאות הבורא יתברך, כמאמר הכתוב: "מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך", ונפשו מתפעלת מאוד מראיית מעשה ידיו של הבורא, אין בזה ביטול תורה חלילה, ובפרט כשעושה זאת בזמן שהוא עיף מלימודו ורוצה להנפש מעט כדי לקבל כוחות מחודשים לעבודת השם בחשק ובשמחה יותר. (שו"ת יחוה דעת חלק ג סימן סו. חזו"ע ברכות עמוד תנד)

כתב בספר לקט יושר לרבי יוסף תלמיד רבי ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן: אמר מורי רבי ישראל שלא ראה ארי מימיו, לכן הלך בשבת לראות שני אריות שהובאו לעירו. גם מרן החיד"א כתב, ואני הצעיר ראיתי במגדל העיר לונדריס חיות משונות ומבהילות ותקיפות מאד, כמעט יותר מן האריות, וקשורות בכבלי ברזל. ושם ראיתי גם כן נשר יפה מאד, ואמרו שהיה בן מאה שנה, וכך כתוב בספריהם. גם ראיתי חתול יפה מאד ממזר, מלביאה וחתול, ויש לו גבורת אריה, וכבול בכבלי ברזל, וערפל חתולתו. ועוד ראיתי שם כמה מיני חיות מאמריקה. עכ"ל. וכתב עוד בספרו מעגל טוב, ובהיותי בלונדון הוליכוני למגדל ששם כל מיני חיות, אריות נמרים ונשר בן מאה שנה... גם ראיתי דמות כל מלכי אנגליא צלם דמות תבניתם מברזל, ורוכבים על סוסי ברזל, להפליא, שכל רואיהם למראה עיניו ישפוט כאילו יש בהם רוח חיים. ומלבושי שריונות ממינים שונים עדר עדר לבדו. וכמה מיני כלי מלחמה ומערכות נשק, וראיתי כתר מלכות ואבני נזר מתנוצצות מלאים זיו ומפיקים נוגה וכו'. עי"ש. גם הגאון ממונקאטש כתב, ובהיותי בברלין בקרתי בגן המלך, וראיתי שם קופים ופילים וכל מיני חיות ונחשים ותנינים למיניהם נפלא מאד. מה רבו מעשיך ה', וברכתי הברכה על הקופים. עי"ש. וכן שמענו על כמה גדולים חסידים ואנשי מעשה שעשו מעשה בעצמם לבקר בגן החיות, וכן נראה העיקר להלכה, שהכל לשם שמים. וכמו שכתוב "בכל דרכיך דעהו, והוא יישר אורחותיך". ע"כ.

ההולך לגן החיות ורואה פיל או קוף או קיפוף (ינשוף), מברך עליהם: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, משנה הבריות". (שו"ע סימן רכה ס"ח. חזו"ע ברכות עמוד תנד)

הרואה פיל וקוף וקיפוף. פירש רש"י, קיפוף, עוף שיש לו לסתות ולחיים כאדם. וכתב המאירי, פיל וקוף וקיפוף, הואיל ודומים לאדם במקצת דברים, מברך עליהם ברוך משנה הבריות. וכתב בפירוש המשנה מלאכת שלמה עדני, שמעתי מפי החכם החסיד המקובל רבי משולם זצ"ל, דלכאורה קשה מה שינוי שייך בפיל וקוף, והרי כל בעלי חיים משונה צורתם זו מזו? ותירץ על פי הגמרא (סנהדרין קט ע"א), שבדור הפלגה נפרע הקב"ה מהם והפך מן האנשים לקופים ולילין (פילים), וזהו שהקוף דומה במקצת לאדם, וכן הפיל מבין קצת לשון בני אדם, ולכן מברכים דוקא עליהם משנה הבריות. ע"כ.

☙ הלכות תפילת מנחה ❧

זהירות בתפילת המנחה

אמרו חז"ל (ברכות ו ע"ב): לעולם יהיה אדם זהיר בתפלת המנחה, שהרי אליהו הנביא לא נענה אלא בתפלת המנחה, שנאמר (מלכים א יח לו): "וַיְהִי בַּעֲלוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא וַיֹּאמַר... עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי". וכתב הטור (סימן רלב): "יזהר מאוד בתפלת המנחה, מפני שתפלת השחר זמנה ידוע בבוקר בקומו ממטתו, ומתפלל מיד קודם שיהיה טרוד בעסקיו. וכן ערבית בלילה, זמנה ידוע בבואו לביתו והוא פנוי מעסקיו, אבל תפלת מנחה שהיא באמצע היום בעוד שהוא טרוד בעסקיו, צריך לשים אותה ללבו ולפנות מכל עסקיו ולהתפלל אותה, ושכרו הרבה מאוד."

כוחה של תפילת המנחה – "כי אתה שומע תפילת כל פה"

מעשה בנהג מונית שאמו נפטרה וקיבל על עצמו להתחזק בתפילת המנחה, שכל זמנה הוא בשעות עבודתו, ועליו להתאמץ ביתר שׂאת ויתר עוז לקיימה. (על קבלתו זו, עיין במעשה שהובא בסוף חוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה") והנה באחד מן הימים הסיע במוניתו אשה שאינה שומרת תורה ומצוות לבית חולים בנהריה, שם שכבה אמהּ שהיתה במצב קשה. באמצע הנסיעה, נזכר הנהג שבעוד כמה רגעים תשקע השמש ועדיין הוא לא התפלל מנחה, ביקש סליחה מהנוסעת, ואמר שהוא מוכרח לעצור בצד כדי להתפלל מנחה. האשה הסכימה בחפץ לב, אך בקשה ממנו: "אם כבר אתה מתפלל, אנא, אמי בבית החולים במצב קשה, תתפלל עליה שה' ישלח לה רפואה שלימה. ועוד בקשה לי אליך, בתי כבר שלושה חודשים מנסה במשרד הפנים לקבל דרכון כדי לנסוע לחוץ לארץ לראות את אביה, ולא מאשרים לה, אנא תתפלל עליה שתקבל את הדרכון". הנהג לקח את הדברים לתשומת לבו ואמר לה שיתפלל על שני הדברים הללו. כשהגיע לברכת 'רפאנו', ביקש בכל לבו על אמהּ שה' ישלח לה רפואה שלימה במהרה, ובברכת 'שמע קולנו' על בתהּ שתקבל את הדרכון. לאחר התפילה, אמר הנהג שהרגיש כח לומר מילים אלו לגברת: תדעי לך שבעזרת השם בתוך שלשה ימים תתבשרי בבשורות טובות. והנה לא יאומן כי יסופר, לאחר יומיים התקשרה האשה שברוך ה' אמהּ יצאה מכלל סכנה ומשחררים אותה לבית, אך עדיין אין חדש מהדרכון. אמר לה הנהג אל תדאגי, בעזרת ה' עד מחר תהיי איתי בקשר. וכך היה, למחרת התקשרה האשה שהבת קבלה את הדרכון, וכהכרת הטוב היא רוצה לקנות לו מתנה. אמר לה הנהג שבשום אופן אינו רוצה מתנה, אבל דבר אחד הוא מבקש ממנה שתקבל על עצמה להדליק נרות לכבוד שבת קודש, וזו המתנה הכי טובה. כמובן שקבלה האשה על עצמה מצוה זו בחפץ לב.

כאן רואים מהו כוחה של זהירות בתפילת המנחה, ובכלל מהו כוחה של תפילה. לא מדובר כאן בבבא סאלי זצ"ל ולא בהרב כדורי זצ"ל, מדובר בנהג מונית שאת רוב שעות היום הוא מבלה בנסיעות ממקום למקום, וקיבל על עצמו להתחזק בתפילת מנחה, וכשביקש מהקב"ה בכל לבו, שמע ה' את תפלתו והתמלאו בקשותיו ברצון. הוא אשר אנחנו אומרים בתפילה שלוש פעמים ביום: "כי אתה שומע תפלת **כל פה**".

נטילת ידים קודם התפילה

צריך לרחוץ ידיו במים קודם התפילה, אף אם אינו יודע בברור שהתלכלכו. אבל אם הזמן מצומצם וחושש שיעבור זמן התפילה, ישפשף ידיו בבגד וכיוצא. (סימן צב ס"ד, רלג ס"ב)

אם נטל ידיו למנחה ונשאר בבית הכנסת ללמוד או לשמוע שיעור תורה עד לתפילת ערבית, אינו צריך ליטול ידיו שוב לתפילת ערבית. (משנ"ב רלג ס"ק יח)

☜ זמן התפילה

כידוע, ישנם שני זמנים לתפילת מנחה בכל יום: "מנחה גדולה" ו"מנחה קטנה". מנחה גדולה, היא מחצי שעה שאחר חצות היום [כלומר, לאחר שש שעות וחצי מתחילת היום בשעות זמניות. בחורף בערך: 11:50, ובקיץ בערך: 1:10], למשך שלוש שעות [זמניות]. ולאחר זמן זה עד השקיעה, הרי זו "מנחה קטנה" [בחורף בערך: 14:30, ובקיץ בערך: 15:50].

המתפללים מנחה גדולה, רשאים במקום צורך להתחיל בקריאת הקרבנות קודם תחילת זמן התפילה, ובלבד שאת העמידה יתחילו בזמן הנ"ל.

מרן השלחן ערוך (סימן רלג ס"א) פסק: מי שהתפלל מנחה גדולה, יצא. אבל עיקר זמנה היא מנחה קטנה. ומפורש בדבריו שמנחה גדולה היא רק בדיעבד. (כן מבואר בירושלמי, וכן דעת הגאונים, התוספות, רבנו חננאל, מחזור ויטרי, הרמב"ם, המאירי, שבולי הלקט, הגהות מיימוניות, ארחות חיים, הרדב"ז ועוד)

על כן ברור שלכתחילה יש להתפלל מנחה קטנה דוקא, ורק במקום צורך, כגון שעובד בשעות אחר הצהריים ולא יוכל אחר כך להתפלל במנין, או הסועדים ארוחת צהריים בפת, שהרי לכתחילה אין לאכול סעודת קבע יותר מכביצה [54 גרם] לפני תפילת מנחה, וכן אברכי כוללים ובני ישיבות המסולאים בפז, כדי למנוע ביטול תורה, רשאים להתפלל מנחה גדולה. (עיין סימן רלב סעיפים ב, ג)

ועל כל פנים, ביום תענית שלרבים אין הכרח כלל להתפלל מנחה גדולה, וכמו האברכים היקרים הלומדים בכוללים, או פנסיונרים העוסקים בתורה במשך חצי היום הראשון, עליהם לעשות כדעת מרן השולחן ערוך וגדולי הראשונים הנ"ל, ולהתפלל "מנחה קטנה" דוקא ולא "מנחה גדולה". [וזאת, מלבד מה שמפסידים הם "ברכת כהנים", שאינה נאמרת במנחה גדולה כלל]. ולשומעים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב.

סמוך לשקיעה – אין לאחר תפלת מנחה לכתחלה עד שקיעת החמה. אבל קודם השקיעת החמה סמוך לשקיעה, מותר להתפלל אפילו לכתחלה. וכן נראה שהיה מנהג רבינו האר"י. (ה"ע א רמז)

בגמרא ברכות (כט ע"ב) אמר רבי יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה (תפילת שחרית עם הנץ החמה ותפילת מנחה עם שקיעת החמה. רש"י). שנאמר ייראוך עם שמש (תפלת שחרית) ולפני ירח דור דורים (תפילת מנחה). אבל חכמי ארץ ישראל קיללו את מי שדוחה את מנחה כל כך, שמא תטרף לו השעה מחמת אונס שהוא ויעבור הזמן. והנה בשער הכוונות מבואר שרבנו האר"י היה מתפלל קודם השקיעה מעט "סמוך לשקיעת החמה", ואם כן מה שקיללו הוא דוקא למי שמאחר יותר ומתפלל ממש עם השקיעה. וכן כתב הבית יוסף בשם הגהות מיימוני. וכן מוכח שהרי האר"י היה מתפלל מנחה עם תפילין שימושא רבה, ומבואר בשער הכוונות שהיה נזהר מאד להסירן עם השקיעה, משמע שלא התפלל ממש ברגע האחרון.

בין השמשות – יחיד או ציבור שלא הספיקו להתפלל עד השקיעה, רשאים להתחיל להתפלל בבין השמשות עד צאת הכוכבים, אף שרוב התפילה או החזרה תהיה לאחר צאת הכוכבים, הואיל והתחילו בהיתר. ומכל מקום וידוי ונפילת אפים, לא יאמרו אחר צאת הכוכבים. (כף החיים. ה"ע א רמד, רמז. ו תיב. ח"ג תרמא, תרמד, תשסד)

מוטב להתפלל בציבור לאחר השקיעה, מאשר ביחידות קודם השקיעה. (ח"ג תרמ)

הפסק בין עניית אמן לתחילת העמידה

ישנם שטועים בתפילות מנחה וערבית, ומתחילים את העמידה יחד עם עניית 'אמן' שאחר הקדיש, ויוצא שאומרים כך: אמן ה', שפתי תפתח, וזה שינוי במשמעות המילים, על כן יש להבהיר להם בנחת שימתינו מעט בין תיבת 'אמן', לתיבת ה' ולא יחברום יחד.

☜ חזרת השליח ציבור

חובה גמורה על השליח ציבור להתפלל חזרה בתפילת מנחה, ולא כאותם המתפללים תפילה קצרה ומדלגים על החזרה, בטענות שונות שהם טרודים בלימודם וכיוצא בזה, ואינם מרוכזים בשביל החזרה. וכבר כתב מרן הבית יוסף (סוף סימן רלד), שחכמי הדור שלפניו בצפת, בטלו את מנהג אותם אנשים שלא עשו חזרה במנחה, וגזרו נידוי לעובר על גזירתם.

כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ט הלכה ח) במנחה אומר שליח ציבור אשרי יושבי ביתך וכו' ועומד ואומר קדיש והם עומדים ועונים ומתפללים כולם בלחש, ואחר כך חוזר שליח ציבור ומתפלל בקול רם כדרך שעשה בשחרית עד שישלים כל התפילה. ע"כ. ואולם בתקופות מסוימות היו קהילות שנחלשה אצלם חובת ומעלת חזרת השליח ציבור, והחלו להתפלל מנחה ללא חזרה, וכמבואר בבית יוסף (סוף סימן רלד) שאחר שהביא את דברי הרמב"ם והטור שמתפללים חזרה במנחה, כתב, וכן נוהגים האשכנזים, וכן כתב הכל בו שצריך להחזיר התפילה כמו בשחרית, אם לא על ידי הדחק. אבל הספרדים אין נוהגים לחזור שליח ציבור התפילה במנחה, אלא מתפלל שליח ציבור עם הציבור בקול רם ואומר קדושה וברכת אתה קדוש, ואחר כך אומר האמצעיות בלחש עם הציבור, ומתחיל רצה בקול רם וגומר תפילתו בקול רם. ומנהג האשכנזים הוא הנכון, וכן הנהיגו חכמים שבדור שלפנינו בצפת תוב"ב וגזרו נידוי לעובר על תקנתם. עי"ש. גם בסימן קכד (אות ב) הביא הבית יוסף את מנהג הספרדים, והעיר הדרכי משה שם, אבל אין אנו נוהגים כן, אלא לעולם השליח ציבור מתפלל תחילה בלחש, מלבד אם הדבר נחוץ שחוששים שיעבור זמן מנחה, אז מתחיל מיד להתפלל בקול רם כדי שיענו קדושה בשעתה. וכן הוא במהרי"ל. עי"ש. וברור שאחר שכן היא ההלכה, ואף גדולי עולם וענקי הרוח עשו חרם על המבטלים את החזרה במנחה, מי יאזור עוז בנפשו לעשות נגדם ולבטל החזרה. ופעמים שטענות יצר הרע עומדות בגרונם של אנשים מסוימים הבאים לבטל החזרה, מפאת שאינם די מרוכזים לענות אמן כהלכה.

וכבר כתב רבנו האר"י ז"ל: כמה מעלה ותיקון יש בחזרת התפילה יותר מהתפילה של לחש. ואם לא התפלל חזרה, לא הגיע אפילו לחצי מעלת התפילה, וגורם עיכוב הגאולה. והמעוררים על זה, בלי ספק שרוח קדושתו יתברך התנוססה בהם לגלגל הזכות הגדולה הזאת על ידם. ומנהיגי הקהל צריכים להעיר את רוחם ולדבר על ליבם כמה הרווח הגדול בחזרה, כדי שלא יהיה עליהם כמשאוי ובעל כרחם, אלא יהיו ששים ושמחים במצוה הגדולה הזאת, ויקיימו מקרא שכתוב: "עבדו את ה' בשמחה". ויתנו אל ליבם החזרה, ויענו 'אמן' כהלכתה. והגאון רבי חיים פלאג'י כתב: וכל איש ישראל כשידע טיבה של חזרה, ומה טעם יש בה, בלי ספק יקבל עליו באהבה ושמחה רבה, כי כל העדה כולם קדושים, וישא קל וחומר בעצמו, ומה אם לחיי שעה וצורך פרנסתו יכניס עצמו בספק סכנה, במקום שהוא בטוח ובודאי ירוויח בעולם הזה ובעולם הבא שהוא העיקר שבשבילו אנו סובלים כמה צרות צרורות, על אחת כמה וכמה. ע"כ.

אם אין זמן לחזרה

אם הזמן מצומצם כל כך שאם יתפללו תפילת לחש, לא יספיקו לחזרת השליח

ציבור קודם צאת הכוכבים, יאמר השליח צבור חצי קדיש ויתחיל התפילה בקול רם עד "ברוך אתה ה' האל הקדוש", והקהל יתפללו עמו בלחש, וכשיגיעו למחיה המתים, יאמרו עמו קדושה, וימשיכו את התפילה בלחש. [ובתענית ציבור, כשיגיע הש"צ ל'רפאנו' יאמר לבדו 'עננו' בקול רם ברכה בפני עצמה, והציבור יאמרו בשמע קולנו.] (כן דעת רב האי גאון, הרי"ף, תוספות, רבנו אברהם בן הרמב"ם, פרדס הגדול, האורה, האשכול, שבולי הלקט, אור זרוע. וכ"כ האליה רבה, השל"ה, ערך השולחן, פתח הדביר, תהלה לדוד, ערוך השלחן ושכן דעת הרמ"א. ו קנה. ח"ג תרלא, תרמ)

מנין מצומצם

אם יש עשרה בבית הכנסת, ויש המשוחחים זה עם זה בחזרה, ואינם נזהרים לענות אמן אחר הברכות, עדיף יותר להתפלל תפילה אחת בקול רם, כדי לומר קדושה, בין בשחרית ובין במנחה. ואף במקום שיש ספק בדבר אם התשעה מכוונים ועונים אמן, עדיף שיתפללו תפילה אחת, ולא יכנסו בחשש ברכות לבטלה. אבל בסתם אין לחוש שמא חלק מהמנין לא יענו אמן, לפי שכולם בחזקת כשרים. (ו קפה)

המאחר לתפילה

מי שאחר לתפילת מנחה והגיע אחר שענו הציבור קדושה, לא יתחיל את תפילתו אלא ימתין עד שיסיימו את החזרה ויענה על הקדיש האחרון שלפני עלינו לשבח, ושם יתחיל את העמידה בקול רם, וכשיגיע ל'מחיה המתים', יאמרו עמו הציבור קדושה, ויאמר ברכת 'אתה קדוש' בקול, ויסיים את התפילה בלחש. ולאחר העמידה רשאי לומר קדיש תתקבל, אם יהיו עשרה. אך לא נכון שיתחיל את העמידה מיד אחר קדיש "תתקבל" של השליח ציבור, מאחר ויש עוד קדיש לפניו שעליו לענותו. גם כי מעלת הקדיש יותר מקדושה, אם כן עד שמרוויח את הקדושה, יראה שלא יפסיד את עניית הקדיש. (סימן קט ס"א, ד תקצה)

לעיל בדיני המאחר לתפילה התבאר אימתי רשאי המאחר להתחיל את העמידה, ואימתי עליו להמתין לעניית קדושה, מודים, קדיש וברכו. ובכל אופן, אם חושש שעד שימתין יגיע כבר זמן צאת הכוכבים, יתחיל מיד להתפלל ולא ימתין.

עניית ברכו קודם מנחה

הבא להתפלל מנחה ושמע ממנין אחר שאומרים "ברכו את ה' המבורך" של ערבית, יענה עמהם. [ורק בערב שבת, לא יענה, מאחר שבענייתו יקבל שבת עם הציבור ולא יוכל להתפלל מנחה לאחר מכן, ואם ענה, עליו להתפלל ערבית של שבת שתים.] (ח"ג תרמה)

התפלל ערבית לפני מנחה

התפלל ערבית מוקדמת [בזמן פלג המנחה כדלהלן], ואחר כך נזכר שלא התפלל מנחה, חייב עתה להתפלל מנחה, וטוב שיסמכה לתפילת ערבית שהתפלל קודם. (שו"ת יבי"א ח"ט סימן קח אות קיד. חזו"ע שבת א שסג)

שיעור תורה בין מנחה לערבית

כתב מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן רמו): חייב אדם לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א ח): "והגית בו יומם ולילה". וכתב המשנה ברורה

(ביאור הלכה סימן קנה): ומן הנכון שמלבד קביעות שאחר תפילת שחרית, יקבע גם בין מנחה למעריב, שבזה יצא גם ידי חובת לימוד תורה בלילה. וכבר בזמן חכמי הגמרא היה להם לימוד בין מנחה למעריב, כמבואר בגמרא (ברכות ד ע"ב) שאדם בא מן השדה בערב, הולך לבית הכנסת אם יודע לקרות קורא, לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל. על כן, על כל גבאי בתי הכנסת יראי השם, היודעים את האחריות המוטלת עליהם, וחפצים למלאה כדת וכהלכה ולזכות את הרבים בעסק התורה, יארגנו שיעור מפי חכם בין מנחה לערבית בהלכות המצויות, כדי לזכות את הציבור, ויתבל החכם את דבריו במעשיות ומשלים למשוך את לב העם. ובפרט שישנם אנשים עייפים מעבודתם, ואם לא ילמדו את מעט הזמן הזה, לא תהיה להם קביעות עיתים לתורה כלל במשך היום. ואשרי הזוכה ומזכה לאחרים, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. (ח"ג תרנ)

הלכות תפילת ערבית

תפלת ערבית ראשונה לכל התפלות

כה אמר התנא הגדול רבי אליעזר בן הורקנוס בצוואתו לבנו (אות ה): "בני, ירא את ה' אלהי אביך ועבדהו, והוי זהיר בקריאת שמע ערבית, ובתפילה של שחרית, כמו שאמר דוד (תהלים נה יח): עֶרֶב וָבֹקֶר וְצָהֳרַיִם אָשִׂיחָה וְאֶהֱמָה וַיִּשְׁמַע קוֹלִי", וכמו שתקנו האבות הראשונים. ותפילת ערבית שים ראשונה לכל התפילות, כי יעקב אבינו תיקן אותה, והכתוב עשאו ראש לכל האבות, שנאמר (בראשית כח יג): "וְהִנֵּה ה' נִצָּב **עָלָיו** וַיֹּאמַר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק וגו'", בתחילה הזכיר שמו הקדוש עליו, ואחר כך אלהי אברהם ואלהי יצחק". (אוצר המדרשים)

זמן התפילה

רשאי להתפלל ערבית משעת "פלג המנחה" [דהיינו שעה ורבע קודם צאת הכוכבים, לפי שעות זמניות], ובלבד שיחזור ויקרא קריאת שמע לאחר צאת הכוכבים. וזמנה נמשך לכתחילה עד חצות לילה [בקיץ בערך: 12:40, ובחורף בערך: 11:30.] ואם עבר חצות, רשאי להתפלל עד עמוד השחר. ולאחר עמוד השחר עד הזריחה, אם היה אנוס או חולה שלא היה יכול להתפלל, יקרא עתה קריאת שמע עם ברכותיה חוץ מברכת "השכיבנו". וקודם העמידה יתנה בלבו: אם אני יכול להתפלל ערבית עתה דרך חובה או תשלומין, הריני מתפלל. ואם לאו, הרי זו תפילת נדבה. ויתפלל שחרית באותו יום לאחר הזריחה. אבל אם לא היה אנוס אלא שוגג, יתפלל שחרית שתים. (ה תקעא, ח"ג תרנ, תרנג)

מנחה וערבית בפלג המנחה

לכתחילה יש להקפיד שלא להתפלל גם מנחה וגם ערבית בזמן פלג המנחה. ואולם רבים נהגו להתפלל כן, ויש להם על מה שיסמוכו, ובפרט במקום צורך.

כתב מרן הבית יוסף (סימן רלג): ועכשיו נהגו העולם להקל בכך, ואף על פי שמתפללים תפלת מנחה אחר פלג המנחה לא נמנעו מלהתפלל ערבית גם כן באותה שעה. ואף שהם שתי קולות הסותרות כי לפי חכמים פלג המנחה נחשב יום, ואילו לרבי יהודה נחשב כלילה, והיאך יתפלל

מנחה של יום וערבית של לילה בזמן אחד? ואפשר שסומכים על מה שכתב הרא"ש, שלענין תפילה הקילו. וכן העולם סומכים על דעת רבינו תם, וכן כתב הרשב"א.

סדר התפילה

אומרים ג' פסוקים: ה' צבאות עמנו וכו', חצי קדיש, והוא רחום, ברכו, וברכות קריאת שמע. ואם קודם ערבית עסקו בתורה, יאמרו קדיש על ישראל לאחר הלימוד, ואין צריך לחזור ולומר שוב חצי קדיש קודם ערבית. (ח"ג תרנז. ה"ב ד קצד)

והוא רחום

אומרים פסוק "והוא רחום" קודם ערבית, כי באותה שעה דנים את הרשעים בגיהנם על ידי מלאכי חבלה: עוון, משחית, אף וחימה, וכנגדם אומרים (תהלים עח לח): "וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר **עָוֹן**, וְלֹא **יַשְׁחִית**, וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב **אַפּוֹ**, וְלֹא יָעִיר כָּל **חֲמָתוֹ**". ומטעם זה אין אומרים והוא רחום קודם ערבית של שבת, שכיון שנכנסה השבת מסתלק הדין מהעולם, ואף הרשעים יש להם מנוחה מגיהנם. (חזו"ע שבת א שלו)

אחר שענה "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", לא יפסיק בדיבור כלל, אבל אם שמע ברכה, יענה אמן. ויש להזהיר בזה את ההמון שמחוסר ידיעה מדברים אחר ברכו, וטעות היא בידם. ואם לא הספיק לומר "והוא רחום" לפני ברכו, יאמר אותו לאחר התפילה (ח"ג תרנז). ועיין לעיל בהלכות תפלת שחרית על שאר דיני ברכו וקריאת שמע וברכותיה.

הפסק בברכות

השומע קדיש או ברכה מחברו בברכות קריאת שמע, דינו כמבואר לעיל בברכות קריאת שמע של שחרית. ואולם לאחר שסיים ברכת השכיבנו, עונה אפילו אמן של ברכות. (שו"ת יחוה דעת חלק ב סימן ל. ה"ע א רנח. ח"ג תרס)

השכיבנו – אם טעה וחתם בה כמו בשבת הפורש סוכת שלום..., יצא. (חזו"ע שבת א שמ)

דילג ברכת השכיבנו

המתפלל ערבית, וכשסיים "ברוך אתה ה' גאל ישראל", ענה לאמירת הקדיש שבין השכיבנו לעמידה, וטעה והתחיל העמידה עם הקהל ושכח לומר השכיבנו, לאחר התפילה ישלים את ברכת השכיבנו. וטוב שיקרא לפני כן קריאת שמע. (ח"ג תרסב)

הכרזה קודם העמידה

ראוי ונכון להכריז בציבור קודם העמידה: 'יעלה ויבוא' או 'מוריד הטל' או 'על הניסים' וכיוצא בהם, כדי להזכירם לאומרו. וכתב הרשב"א שכן נוהגים בכל מקום, ואין בזה חשש הפסק, כיון שהוא צורך התפילה ממש, ולא מיחה אדם בדבר. (ראבי"ה, שבלי הלקט, אבודרהם, מהרי"ל, דרכי משה, שו"ע רלו ס"ב, ב"ח, כנסת הגדולה, הלבוש, אליה רבה, מגן אברהם ועוד. חזו"ע חנוכה רנט)

שלוש פסיעות

אחר שסיים העמידה ופסע ג' פסיעות, לא יחזור למקומו מיד, אלא ימתין כדי הילוך ארבע אמות. (סימן קכג. ו קמג)

נזכר שהתפלל ערבית

היה מתפלל עמידה ולפתע נזכר שכבר התפלל ערבית, ימשיך את העמידה, ויכוון שתפלתו תהיה נדבה, ויוסיף איזו בקשה בברכת 'שומע תפילה' שלא אמרה בתפלת ערבית הקודמת. במה דברים אמורים? בתפלת ערבית, אבל בשחרית ומנחה, יפסיק באמצע תפלתו ואפילו באמצע הברכה. והטעם בזה, כי תפילת ערבית עיקרה רשות, נמצא שהתחיל להתפלל אותה בתורת נדבה, לכך רשאי לסיימה בתורת נדבה. לא כן תפילות שחרית ומנחה שהן חובה, ובמקום קרבן, לא שייך שיהיה חצי קרבן חובה וחצי נדבה. (כן דעת הרמב"ם, המאירי, ארחות חיים, אוהל מועד. וכן פסקו מאורי אור, חמד משה, תעלומות לב, חיי עולם, כף החיים ועוד. ובלאו הכי לדעת הראב"ד, הרשב"א והמאורות בכל תפילה ימשיך בתורת נדבה. חזו"ע חנוכה קפט. ח"ג תרסב)

המאחר לתפילה

המאחר ומצא את הציבור אחר קריאת שמע, ואם יתחיל עכשו את הברכות, לא יספיק לסיים עמהם את העמידה ולענות לקדישים וברכו, יתחיל את העמידה עמהם, ובסיום התפילה ישלים את הברכות עם קריאת שמע. (סימן רלו ס"ג. ח"ג תרסא)

המאחר ומצא את הציבור בעמידה ואין לו מנין אחר, לא יתחיל עמהם, אלא אם כן יודע שיספיק לסיים את העמידה קודם שיתחיל הש"צ קדיש. אבל אם לא יספיק, ימתין לעניית קדישים וברכו שלאחר התפילה ויתפלל ביחידות, וכנ"ל.

שמע קדושה אחרי ערבית

אם התפלל ערבית בפלג המנחה, ולאחר מכן שמע קדושה וברכות החזרה של מנחה ממנין אחר, יענה. [ואפילו בשבת שכבר עשאו קודש בערבית של שבת, יענה, כיון שאין הקדושה והאמנים נחשבים תפילה של חול.] (חזו"ע שבת א שסא. ו תרמו)

המתפלל ערבית בזמן פלג המנחה, והגיע לברכת מחיה המתים, ושמע קדושה של מנחה ממנין אחר, לא יענה, אלא ישתוק וישמע ויכוון לצאת ידי חובה. (ה תרטו)

אחד לא התפלל ותשעה התפללו

יחיד שלא התפלל ערבית, וישנם תשעה שהתפללו, רשאי לומר חצי קדיש וברכו, וחצי קדיש שקודם העמידה, וקדיש תתקבל. ומכל מקום אין תפלתו נחשבת לתפילה בציבור. (פרי מגדים, משנה ברורה, כף החיים. ד תרא)

להשלים מנין

ההולך ללמוד, ובדרכו בקשוהו להשלים מנין לערבית, יצטרף עמהם, ובינתיים יעיין בספר, כדי שלא יפחית מזמן לימודו הקבוע. אולם אם הוא בדרכו למסור שיעור תורה לרבים, אין לבטל תורה של רבים בשביל להשלים מנין, ויסביר להם בצורה נעימה, כדי שלא יחשדו בו שאינו חפץ לעזור להם. (ה רנח)

☙ פרטי דינים השייכים לערב ❧

לימוד קבוע

מי שיש לו קביעות ללמוד זמן מסויים ביום, והיה טרוד ביום ולא הספיק ללומדו, ישלימנו בלילה מיד, ואפילו בלילות הקצרים ישאר ער כדי להשלים לימודו, שכל דבר מצוה שאדם נוהג שלוש פעמים והיתה דעתו להמשיך בזה תמיד ולא אמר "בלי נדר", הרי זה עליו כנדר. (סימן רלח ס"א ומשנה ברורה ס"ק ה)

קריאת תנ"ך

על פי הקבלה נוהגים שלא לקרוא פסוקי תנ"ך [תורה, נביאים, כתובים] בלילה. אולם מותר ללומדם עם פירוש רש"י וכיוצא. וכן רשאי לקרוא לאחר חצות לילה. ובלילי שבת ויום טוב, מותר לקרוא כל הלילה. ואדם שאינו יודע ללמוד אלא מקרא, מותר לו לקרוא בלילה, כדי שלא יתבטל מהתורה. (ח"ג תרסד)

וסיפר לי יהודי שאינו יודע ללמוד, שמרן הראשון לציון זצוק"ל התיר לו לקרוא תהלים בלילה, ואמר לו שיכוון לרפואת כל חולי עם ישראל.

מותר לקורא בתורה להכין את קריאת הפרשה בלילה. שאין זה נחשב כקריאה לבד, אלא כלומד את הטעמים. (כן הורה הגאון רבנו בן ציון אבא שאול זצ"ל. שו"ת בית ישראל לנדא ח"א סימן לה, מקור נאמן סימן שמח, רבבות אפרים ח"ג סימן פד)

אפילו לילה אחד

אף על פי שמצות תלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יומם ולילה", מכל מקום אין אדם לומד רוב חכמתו אלא בלילה. וכך אמרו חכמים: אין רינה של תורה אלא בלילה, שנאמר: "קומי רוני בלילה". וכן אמרו חכמים (עבודה זרה ג ע"ב): "כל העוסק בתורה בלילה, חוט של חסד משוך עליו ביום" [שהקב"ה נותן לו חן בעיני הבריות], שנאמר: "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי" - כיון שבלילה שירה עמי [שירה זו התורה, שנאמר: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת"], אז ביום יצוה ה' חסדו. לפיכך הרוצה לזכות בכתרה של תורה, יזהר מאוד בכל לילותיו, ולא יאבד **אפילו אחד מהם** באכילה ושתיה, בשינה ושיחה וכיוצא בהם, אלא בתלמוד תורה וחכמה. (רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה יג)

☜ תיקון חצות

כתב מרן השלחן ערוך (סימן א ס"ג): "ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש", ויצטער ויבכה על חורבן בית מקדשנו ותפארתנו, שעדיין לא נבנה באשמותינו אנו. ורבנו האר"י ז"ל תיקן לומר פרקי תהלים מסויימים המובאים בסידורים בסדר "תיקון חצות" [תיקון רחל ותיקון לאה]. וזמן אמירתם מחצות הלילה עד עמוד השחר. ולאחר עמוד השחר, יאמר תיקון לאה בלבד.

מעלה גדולה – גדולה מעלת אמירת תיקון חצות, יותר מתפילה בנץ החמה, ויותר מאמירת סליחות בחודש אלול. על כן ההולך לישון בחודש אלול לאחר חצות לילה, ואינו יכול לומר גם סליחות וגם תיקון חצות, עדיף שיאמר תיקון חצות. (ה"ב א ו)

תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, יאמרו תיקון חצות, ואין בזה ביטול תורה. וגם **הנשים** טוב שתאמרנה תיקון חצות. (הליכות עולם ח"א מח)

על הארץ – נכון לשבת על הרצפה סמוך לפתח בשעת אמירת "תיקון רחל", וטוב שיניח איזה בד או כרית לישב עליהם. ויאמר את התיקון בכוונה ובקול בכי על חורבן בית המקדש, ועל הריגת הצדיקים, ועל צערם של ישראל הסובלים בגלות המרה הזו. וטוב לחלוץ את הנעליים קודם אמירת "תיקון רחל". (ה"ב א יא)

לא מכוון – כתב בשו"ת רב פעלים (חלק א אורח חיים סימן א): גם אם אינו אומר תיקון חצות כהלכתו בבכיה וצער וכוונה כאשר יסד רבינו האר"י ז"ל, ומוציא הדברים מפיו כשליבו מלא מחשבות וטרוד בעניינים אחרים, אל יבטל אמירת תיקון חצות. ומכל מקום בודאי יתאמץ בשלימות הכוונה ונקיות וזכות המחשבה, וה' יהיה בעזרו.

הלילות שאין אומרים בהם תיקון חצות כלל – שבת וכל החגים, מלבד חול המועד סוכות, שאומרים בו תיקון לאה בלבד. (ה"ב א י)

הלילות שאין אומרים בהם תיקון רחל אלא תיקון לאה – עשרת ימי תשובה, ימי העומר, שנת השמיטה בארץ ישראל, הימים שאחר המולד של החודש קודם ראש חודש [בלוחות שנה מפורסם זמן המולד], וכן בכל יום שאין אומרים בו וידוי. (ה"ב א י)

כשאומרים "תיקון לאה" בלבד, אין צריך לשבת על הרצפה ולחלוץ נעליים. (ה"ב א יא)

שבעת האושפיזין אומרים תיקון חצות עם עטרת ראשנו רבי דוד אביחצירא הי"ד

אחר פטירתו הטראגית של אדוננו עטרת ראשנו רבנו דוד אביחצירא הי"ד שנהרג על קידוש ה' ביום שבת קודש בידי זדים אכזרים ערלים בני בליעל ימח שמם וזכרם, לפני קהל עדתו בככר העיר בְּרִיסַאנִי שבמרוקו. מרבית הימים, היה אחיו הבבא סאלי יושב בשקו ובתעניתו ומרבה לבכות את מות הקדושים של אחיו. בשבוע שבו חל יום פטירתו, הנהיג בבא סאלי בעצמו לשבת ב"תענית הפסקה" ממוצאי שבת ועד ליל שבת, אחר שסעד סעודה רביעית בשיירי חלה מסעודות שבת הטבולים בתה. ("אביר יעקב" עמודים 272, 327. ועיין בחוברת "השבת בהלכה ובאגדה" בענין סעודה רביעית בתענית הפסקה.)

היה זה בשנת תרפ"ז, באותו שבוע שחל בו יום פטירתו, ובבא סאלי העסוק בעבודת הקודש התעייף ותרדמה נפלה עליו ויחלום חלום. והנה בחלומו רואה בבא סאלי את עצמו, כשהוא יורד לטבול במקוה הסמוך לבית המדרש שהקים מרן אביר יעקב זיע"א אשר בתאפיללת. ובעלותו מבית הטבילה, נגלו לנגד עיניו מראות אלוקים.

והנה במראה: נפתחו השמים וירדה מנורת אש גדולה המאירה באור יקרות שלא מהעולם הזה, וכרוז נשמע כשהוא מכריז ואומר: "זו נשמת אברהם אבינו עליו השלום". לאחר מכן ירדה מנורה נוספת והכריז הכרוז: "זו נשמת יצחק אבינו עליו השלום". בשלישית, הכריז הכרוז: "זו נשמת יעקב אבינו עליו השלום", וברביעית "זו

נשמת משה רבנו עליו השלום". בחמישית "זו נשמת אהרן הכהן עליו השלום", בשישית "זו נשמת יוסף הצדיק עליו השלום", ובשביעית "זו נשמת דוד המלך עליו השלום"... נשמותיהם של שבעת הרועים ירדו מן השמים בדמות מנורות אש בוהקות, ונבלעו בפתח בית מדרשו של מרן אביר יעקב זיע"א.

בעודו תוהה ומשתומם למול המחזה הנורא הזה, נשמע הכרוז שנית כשהוא מכריז ואומר: "זו נשמת רבי דוד אביחצירא עליו השלום"... וכשמוע הבבא סאלי זיע"א את שמו של אחיו הקדוש, אזר אומץ ועמד ליד פתח בית המדרש, כדי להתראות עמו ולפוגשו. כשהגיע אל הפתח, ראהו בדמותו המאירה כבחיי חיותו וביקש להיכנס יחד עמו אל ההיכל, מקום בו שרויים נשמותיהם של שבעת רועי עמנו. עצר רבנו בעדו ויאמר לו כדברים הללו: "אינך יכול להכנס עמי לכאן, יען אתה שרוי עדיין בעולם החיים... אנו מגיעים מעולם האמת, וכאן הוא פתחו של גן עדן התחתון... יחד עם האבות הקדושים ירדתי לכאן, כדי לערוך תיקון חצות ולעורר רחמי עליון על השכינה השרויה עם כנסת ישראל בגלות... אינך רשאי להיכנס עימנו, אך הנני מתיר לך לשבת בסמוך לפתח ולומר עמנו תיקון חצות".

בטרם נכנס עטרת ראשנו אל היכל הקודש, הוסיף לומר לו עוד: "דע לך אחי, כי יש לי צער גדול מכך שאתה מוסיף להתאבל על פטירתי ועל אופן הסתלקותי מהעולם הזה לשמי מעל. הלוא כל הצער שהיה לי ברגע ההסתלקות, לא ארך יותר משניה אחת ותיכף העלוני למחיצתי בעולמות העליונים, למקום שאיני יכול לפרט לך גודל מעלתו ועוצם התענוג שאני שרוי בו... ברם, כסימן לגודל מעלתי תוכל ליטול מהעובדה, שרק אני הורשיתי לבוא עם שבעת הרועים לגן עדן התחתון ולהצטרף אליהם באמירת תיקון חצות... לכן, אם ברצונך לגרום לי נחת וקורת רוח, הפסק להצטער עלי ולנהוג אחרי מנהגי אבלות!" נישק בבא סאלי זיע"א לידי רבנו, אשר מיהר להסתלק מנגד עיניו ולהיכנס אל הקודש. ואילו הוא נותר לשבת מחוץ לבית המדרש ואמר יחד עימם תיקון חצות. לאחר מכן התעורר משנתו ויזכור את כל דברי החלום לפרטי פרטיו.

לאחר תפילת שחרית, הפך מרן בבא סאלי זיע"א מספדו למחול וערך "התרת נדרים" למנהגי האבלות שקיבל עליו. לחבריו הצדיקים, סיפר את דבר החלום וקבעו את אותו היום ביניהם ליום משתה ושמחה לכבוד נשמת רבנו, אשר נתעלה בכתר שם טוב בזה ובבא. מיני אז ועד שנתו האחרונה, כחמישים וחמש שנים, היה יום י"ד כסלו נחוג בבית בבא סאלי זיע"א בהילולא רבתי, במשתה ושמחה, בהעלאת זכרונות ובסיפור עובדות קודש, מדרכי הנהגותיו וגדרי קדושתו של עטרת ראשנו זיע"א. ("אביר יעקב" עמוד 282)

תיקון חצות של מאור ישראל בבא סאלי זיע"א

מיום עמדו על דעתו לא ביטל קימת חצות, ואמירתו את התיקון בהתבודדות בחדרו המסוגר, כשבשעה זו אסור היה להכנס אל החדר. פעם בודדת ארע שהרבנית נכנסה אל החדר, מבלי שזכרה ששעה זו עת חצות היא. כשנכנסה ראתה את רבנו יושב על הארץ ופניו קרובות לרצפה ממש, לידו נקוותה שלולית מים גדולה. סברה הרבנית שנשפך לו מים ורצתה לנקות את השלולית, כדי שלא יפריעו המים לרבנו. כל אותה עת לא הבחין רבנו בנוכחותה בחדר, אלא שאז פנתה היא ושאלה אותו מה נשפך על הרצפה. הרים רבנו את פניו מן הארץ ואמר לה: "הלוא לשם כך בקשתי לבל

יכנסו אל החדר בשעה זו... אך מאחר וכבר נכנסת וראית מה שראית, אבקשך שלא תספרי לאף אדם בעולם. המים הללו הם דמעותי, אשר אינני מסוגל לכלוא כשהשכינה שרויה בגלות" - - -

ואם ישנם הקמים לאמירת "תיקון חצות" ושבים למיטתם על מנת להשלים מכסת שנתם, הרי שאצל רבנו היתה זו "השכמת שחרית וערבית" גם יחד, כי השכמתו בחצות ליל היתה פתיחתו של יום חדש. אחד ממקורביו ששהה עימו בצרפת, סיפר, כי לאחר שסיים לומר תיקון חצות, היה יושב על הארץ והוגה בתורה הקדושה עד אור הבוקר. לא על הספה קבע אז את מקום מושבו, כי אם על הרצפה הקרירה.
("אביר יעקב" עמוד 352)

תיקון חצות של מאור ישראל בבא אלעזר אביחצירא זצוק"ל

בחור שעמד לפני נישואיו, בא להתייעץ עם בבא אלעזר על שידוכו. עת שיצא מביתו של הרב, היתה שעת לילה מאוחרת והבחור יצא אל תחנת האוטובוס, אך התברר לו כי הפסיד את האוטובוס האחרון. כשחזר על עקביו, קרא לו הרב אל ביתו, והכניסו אל הקודש פנימה, האכילו והשקהו וכיבדו ברוב מטעמים. הבחור שבאה לידו הזדמנות פז לראות כיצד נוהג בבא אלעזר בשעות הלילה בביתו, סיפר כי מבעד לחדרו נשמעו זעקות שבר ובכי עת ערך הרב "תיקון חצות". בכאלו דמעות כאב הרב את השכינה המיללת, כאילו עתה נחרב בית המקדש והמת מוטל לפניו.

בזה ניתן להבין היטב, מה שבאר מורנו ורבנו מאור ישראל בבא אלעזר זיע"א את הגמרא (ברכות ו ע"ב): "כל הקובע מקום לתפילתו, אלוהי אברהם בעזרו [ופירש רש"י, יעזרהו ה' כדרך שהיה עוזר לאברהם אבינו], וכשנפטר, אומרים עליו: עניו וחסיד". שאל רבנו, מה הענין שבגלל שקבע מקום לתפלתו, יזכה שתתקבל תפלתו, ויקראוהו עניו וחסיד? ובאר הרב, כל הקובע מקום בתפילתו, 'מקום' זה הקב"ה שמלוא כל הארץ כבודו, כמו שאמר "ברוך המקום ברוך הוא", והיינו מי שחושב ומתבונן בצער גלות השכינה, וקובע את צער המקום - השכינה, בתפלתו, אז אלוהי אברהם בעזרו - מקבל הקב"ה את תפלתו.

זה היה מורנו ורבנו אוהב ישראל בבא אלעזר זצוק"ל, ששורות אלו נכתבות בצער בתוך שבעת ימי אבלותו. הרב עליו השלום זכה לקבוע את צער המקום - צער השכינה בתפלתו, בזעקותיו, בבכיותיו ובדמעותיו, ולא לחינם זכה שאלוהי אברהם היה בעזרו, ברכותיו התקבלו, עשרות אלפים נושעו מברכותיו ועצותיו, בחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים". זכות תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

ההכנות לשינה

איך אומרים קריאת שמע שעל המטה?

יכוון היטב בקריאת שמע שעל המטה לקוראה כהוגן מילה במילה, כי יש בה סודות גדולים, וגורם שמחה גדולה בשמים, ויכוון שקורא על דעת 60 המלאכים הסובבים את כסא הכבוד, כמו שנאמר (שיר השירים ג ז): "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה שִׁשִּׁים גִּבֹּרִים סָבִיב לָהּ מִגִּבֹּרֵי יִשְׂרָאֵל". והמכוון היטב, לוקחים המלאכים את האותיות ומזמרים בהם כל הלילה, וזוכה שנשמתו עולה לשוט בארץ החיים. (זוהר מדרש הנעלם לך לך דף כה)

ברכת המפיל בשם ומלכות

בקריאת שמע שעל המטה מברכים ברכת המפיל בשם ומלכות, וישתדל שלא לדבר דברים בטלים לאחר מכן. ואולם אם הוצרך לשתות, יברך וישתה. וכן אם הוצרך לבית הכסא, יטול ידיו ויברך אשר יצר. וכמו כן, מותר לדבר על לב הילד ולהרגיעו אם הוא בוכה, וכן אם יש לו צורך לדבר על לב אשתו ולפייסה, בודאי מותר הדבר ללא חשש, והמחמיר בזה, יוצא שכרו בהפסדו שמצער את אשתו ובניו. ובכל אופן גם אם דיבר דברים בטלים ללא צורך, אין ברכתו לבטלה. וכבר כתב הגאון בעל דברי חיים מצאנז, שמוטב לברך ברכת המפיל בכל לילה בשם ומלכות אפילו אם יפסיק בדיבור פעמים רבות, ולא יבטלה אפילו פעם אחת מחשש שמא יפסיק לדבר בין הברכה לשינה. ויש הקוראים את כל נוסח קריאת שמע שעל המטה, ואחר שמסיימים את דיבוריהם, מברכים ברכת המפיל וישנים. (חזו"ע ברכות תק. פס"ת ב תתקפז)

מבואר בגמרא (ברכות מ ע"ב) שכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה, על כן צריך לברך המפיל בשם ומלכות ככל שאר הברכות. וכן פסקו התוספות, הרמב"ם, רבנו שמעיה, רבנו שמשון מקוצי, ארחות חיים, כל בו, הרא"ה, המאירי, המרדכי, הרא"ש, אבודרהם, והבית יוסף (סימן מו) שצירפה לחשבון מאה ברכות. וכן פסקו רבים מהאחרונים, כנסת הגדולה, חיי אדם, הגר"א, אליה רבה, ברכת אברהם, קרן לדוד, תפילה לדוד, בירך את אברהם, רבי יצחק פלאג'י, משנה ברורה, תשורת שי, אשל אברהם, משיב הלכה, נתיבי עם, בנין דוד, לחמי תודה, עמק יהושע ועוד. ומבואר ברבים מהפוסקים שאין איסור מן הדין לדבר אחר ברכת המפיל, וכמו שכתבו אבודרהם, לקט יושר, פתח הדביר, מאורי אור, פרי השדה, התעוררות תשובה, באר משה, הליכות שלמה אוירבך, רבבות אפרים, ציץ אליעזר, נחלה לישראל, ויברך דוד, אמת ליעקב קמינצקי, שרגא המאיר, קנין תורה ועוד, כי אין ברכת המפיל כברכת הנהנין שהמפסיק בין הברכה להנאה ברכתו לבטלה, שהרי מפסיקים בין ברכת המפיל לשינה בפסוקי רחמים כברכת כהנים, יושב בסתר עליון ועוד, וכמבואר בירושלמי ובשלחן ערוך. וכן כתב ערוך השלחן, שבודאי אין איסור להפסיק בדיבור בין ברכת המפיל לשינה כמו בברכות הנהנין, משום שאין השינה ביד האדם, אלא ברכה זו חיובית על השינה, ולכן צריך לקרבה לשינה כל מה שאפשר.

וכתב בספר מאורי אור, ומה שכתב הרמ"א שאין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע, היינו קביעות סיפור דברים, אבל נהגו להקל בשתיית מים וסיפור צרכיו, ואין להקפיד אפילו אם נמשך הרבה בדברים, משום שברכת המפיל אינה כשאר ברכות הנהנין, רק ברכת שבח בצרכי העולם ותיקונו, שהרי אין מברכים על הנאת השינה אלא על הטובה למנוחת הגוף. ובספר זכרו תורת משה כתב, שאף על פי שטוב לקיים דברי הרמ"א שלא לדבר אחר קריאת שמע, מכל מקום רוב בני אדם אינם משגיחים כלל על חומרה זו שאינה מן הדין, ובפרט אם שואלים אותו איזה דבר, בודאי שמותר לענות, ואפילו בעל נפש אין צריך להזהר בזה. צא וראה מה כתב רבנו אברהם בן הרמב"ם: "הברכה שאינה קשורה לברכת הנהנין של מאכל ומשקה וריח, היא הברכה שלפני השינה, המפיל חבלי שינה, שהיא מתאימה לזמן ולמצב. ויש לברכה בבית הכנסת בתחילת הלילה עם תפלת ערבית, כי היא חובה לפני השינה, ואפשר שישכחה".

ומעתה, מה שכתב הבן איש חי, שאף על פי שברכת המפיל נתקנה לאומרה בשם ומלכות, וכן צריך להיות על פי רבנו האר"י, מכל מקום יש נוהגים לאומרה בלי שם ומלכות שמא יהיו מוכרחים להפסיק בין הברכה לשינה. ונראה שכל אחד יעשה כמנהגו בזה, והמברך בשם ומלכות, ישתדל מאוד שלא להפסיק בדיבור בין הברכה לשינה. ע"כ. ולפי האמור אין זה מוכרח, שאין לנו לעזוב דברי הש"ס וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים, ולהתלות בסברות של יחידים שאין להם יסודות מוצקים בהלכה. ואין לחוש לאיסור הפסק בין הברכה לשינה, עד כדי להפסיד מכל וכל את הברכה שתיקנו לנו חז"ל, וכמו שכתב הגר"ח מצאנז הנ"ל והזהיר לברך בכל אופן בשם ומלכות. והמברך, יתברך בכל הברכות שבתורה. (חזו"ע ברכות תק)

אחר חצות – גם ההולך לישון אחר חצות לילה [בקיץ בערך: 12:40, ובחורף בערך: 11:30], מברך ברכת המפיל בשם ומלכות ללא חשש. כן הורה מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, שכן הוא פשט הגמרא והפוסקים בלי ספק שצריך לברך בשם ומלכות, כי כל הלילה זמן שינה הוא. כן מבואר מהראב"ד והמאירי ועוד. וכן פסקו מרן החיד"א, תפילה לדוד, משנה ברורה, תשורת שי, קרן לדוד, אשל אברהם, משיב הלכה, בנין דוד, עמק יהושע, דרכי חיים ושלום, תשובות והנהגות ועוד. (שו"ת יחוה דעת חלק ז. ה"ב יב רסד. פס"ת ב תתקפו. ועיין היטב בחזו"ע ברכות תק, תקיב)

נשים, קטנים – הנשים חייבות בקריאת שמע וברכת המפיל בשם ומלכות. וכן יחנך את בניו הקטנים, אף שברור לו שידברו דברים בטלים לאחר מכן. (חזו"ע ברכות תקיב)

ענית אמן – הקורא קריאת שמע שעל המטה, ושמע ברכה וכיוצא בזה, יענה אפילו באמצע פסוק "שמע ישראל" ובאמצע "ברוך שם", כיון שאינה אלא להגן מפני המזיקים. ואולם אם התפלל ערבית מוקדמת וקרא קריאת שמע קודם הזמן, באופן שקריאת שמע שקורא עתה, מכווין לצאת בה ידי חובת מצות קריאת שמע של ערבית, לא יענה בפסוק ראשון. (ה"ע א קה)

הנחת הבגדים

לא יניח את בגדיו תחת ראשו וישן עליהם, שדבר זה גורם לשכחה. אבל הישן על כרית, רשאי לתת את בגדיו תחת הכרית. (א רכד)

לא יניח את נעליו תחת המטה כנגד ראשו. (החיד"א, מהר"ם שיק. א רכד)

כיפה – טוב שיכסה את ראשו בכיפה גם בשינה. (א רלט)

טלית קטן

כתב רבנו האר"י ז"ל, יש להקפיד לישון עם טלית קטן. ודבר זה מועיל גם כסגולה להנצל ממקרים רעים (פס"ת ב תתקצה). ועל הכל מרוויח, שכיון שהטלית עליו, הרי כל רגע שאחר עמוד השחר מקיים מצות ציצית אף שעדיין הוא ישן. ואף בלילה, הריהו מקיים מצוה לדעת הרא"ש בכל רגע, כיון שכסות יום חייבת בציצית בלילה. (עיין שו"ע סימן יח ס"א, וחזו"ע סוכות עמוד רב)

ישן לבד בבית

אין לישון בבית יחידי בלילה אפילו בתוך העיר שהבית בין בתים אחרים. וכל שכן שאין לישון בבית יחידי שהוא מחוץ לעיר, ואף ביום יש להיזהר שלא ישהה שם יחידי. ומכל מקום מי שהוצרך לישון לבדו בביתו, ידליק מנורה שהיא, וערבה שנתו. וראוי להיזהר בכל זה אף בשבת קודש.

בגמרא (מסכת שבת קנא ע"ב), אמר רבי חנינא אסור לישן בבית יחידי [בלילה], וכל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית. ומבואר בזוהר הקדוש שבלילה אסור לישן יחידי בכל בית שיהיה, ואילו ביום אסור רק בבית מיוחד שהוא רחוק משאר בתים, כי יכול להינזק. וכן כתבו הגאון הרד"ל, זבחי צדק, ואשל אברהם מבוטשאטש. ובמקום צורך, יכול לישון עם אור שאז אין חשש, כעין מה שאמרו (מסכת ברכות מג ע"ב), אל יצא אדם יחידי בלילה, אבל אם יש עמו אבוקה נחשב כשני בני אדם. וכן כתבו במזמור לדוד פארדו, אשל אברהם וכף החיים. ובזוהר הקדוש מבואר, אף שבליל

שבת ישנה שמירה מכל המקטרגים ורוחות הרעות שבעולם, ולא צריך להתפלל על השמירה, כי המזיקים מתפזרים ולא יכולים לשלוט, [וכמו שבכל ערב אנו אומרים ברכת "שומר את עמו ישראל לעד", ואילו בשבת משנים את הנוסח "הפורש סוכת שלום..."], מכל מקום פעמים שעדין יכולים המזיקים להיראות לאדם יחידי ולהרע לו, ולכן על כל אדם יחידי להיזהר מהם. עי"ש. וכיון שחז"ל סתמו דבריהם שלא לישן בבית יחידי, ולא חילקו בין חול לשבת, ראוי להיזהר בזה אף בשבת. (מאור ישראל שבת קנא ע"ב. חוברת "הרפואה בהלכה ובאגדה")

איסור שינה על הגב או על הבטן

איסור חמור מאוד לאיש לישון על הגב או על הבטן, ואין הבדל אם ישן על מיטה או על ספסל, על כן לא יישן אלא כשמטה עצמו מעט לצד. והרואה את חבירו ישן על הגב או הבטן, יעירהו משינתו, ואין בזה חשש גזל שינה, שהרי רבי יהושע בן לוי קילל את מי שישן כך (ברכות יג ע"ב, נדה יד ע"א), נמצא אפוא שעושה חסד עם חברו שמעירהו ומציל אותו מקללה חמורה של חז"ל. (רמב"ם הלכות דעות פ"ד ה"ה, שו"ע אבן העזר סימן כג ס"ג. משנ"ב סימן רלט ס"ק ו. פס"ת ב תתקצב)

על איזה צד עדיף לישון?

טוב לבריאות הגוף לשכב בתחילת השינה על צד שמאל ובסוף על צד ימין. כי הכבד בצד ימין והקיבה בצד שמאל, וכאשר יטה על צד שמאל, אזי יהיה הכבד על הקיבה ויחממה בחומו ובזה יתעכל המזון מהרה, ואחרי שהתעכל המזון ראוי להטות על צד ימין, כדי שתנוח הקיבה וירד פסולת המאכל. ולא יתהפך מצד אל צד פעמים הרבה. (רמב"ם דעות פ"ד ה"ה, קיצור שלחן ערוך סימן עא ס"ה)

מיעוט שינה

שינת האדם בלילה אין לה שיעור קבוע, והכל לפי בריאות האדם. ואדם בריא, די לו לישון כשש שעות. ולא ירבה בשינה יותר ממה שצריך לבריאותו, כי שינה מרובה לצדיקים, רע להם ורע לעולם, מפני שאינם עוסקים בתורה. (סימן רלח משנ"ב סק"ב)

שתיה באמצע הלילה

המתעורר משנתו בלילה והוא צמא, רשאי לנקות ידיו בשמיכה או בבגד שהוא, ויברך על המים וישתה. ואמנם יקפיד שלא לגעת בידיו במים אלא בכוס, מפני הרוח רעה ששורה על ידיו. ואם יכול ליטול ידיו קודם, תבוא עליו ברכה. ואם הגיע זמן עמוד השחר יטול ידיו עם ברכה, ואחר כך יברך על המים וישתה. ואם חוזר לישון, אזי בקומו משנתו בבוקר, שוב יטול ידיו אך לא יברך. (א שנ)

המתעורר בלילה והוצרך לבית הכסא וחוזר לישון מיד, ישטוף ידיו ויברך אשר יצר. ואם קשה לו לשטוף את ידיו, ישפשפם בבגד שהוא, ויברך אשר יצר. (א שנה)

המתעורר משנתו ושומע קול רעמים, ישפשף ידיו בשמיכה, ויברך: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, שכוחו וגבורתו מלא עולם". (א שנט)

וכמו כן, הגר בסמוך לבית הכנסת, והתעורר משנתו ושמע פתאום קדיש או ברכה, ישפשף ידיו בשמיכה ויענה עמהם. (א שנח)

☜ שכל כוונותיו יהיו לשם שמים

כתב המאירי (עירובין סה ע"א): אף על פי שאדם צריך להזהר שלא להיות רודף אחר תענוגי העולם הזה, מכל מקום כל שמכוון בהם לתכלית נכבד, כגון שתהיה דעתו צלולה, לא לכוונת הנאה וזוללות ורוב הנאה, תבוא עליו ברכה. ע"כ.

וכתב מרן השלחן ערוך (סימן רלא): "בכל מה שיהנה האדם בעולם הזה, לא יכוון להנאתו אלא לעבודת הבורא יתברך, כמו שאמר שלמה (משלי ג ו): "בכל דרכיך דעהו". ואמרו חכמים: כל מעשיך יהיו לשם שמים, שאפילו דברים של רשות, כגון האכילה, והשתיה, וההליכה, והישיבה, והקימה, והשיחה, וכל צרכי גופך, יהיו כולם לעבודת הבורא או לדבר הגורם עבודתו. שאפילו היה צמא ורעב, אם אכל ושתה להנאת גופו, אינו משובח, אלא יתכוון שיאכל וישתה כדי חיותו, כדי לעבוד את בוראו. וכן אפילו לישב בסוד ישרים, ולעמוד במקום צדיקים, ולילך בעצת תמימים, אם עשה להנאת עצמו להשלים חפצו ותאוותו, אינו משובח, אלא אם כן עשה לשם שמים. וכן בשכיבה, אין צריך לומר שבזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצוות, לא יתגרה בשינה לענג עצמו, אלא אפילו בזמן שהוא עייף ויגע וצריך לישון כדי לנוח מיגיעתו, אם עשה להנאת גופו אינו משובח, אלא יתכוון לתת שינה לעיניו ולגופו מנוחה, לצורך הבריאות שלא תיטרף דעתו בתורה ממניעת השינה. וכן לא יעשה להשלים תאוותו או להנאת גופו, שהרי זה מגונה, ואפילו התכוון כדי שיהיו לו בנים שישמשו אותו, אינו משובח, אלא יתכוון שיהיו לו בנים לעבודת בוראו. וכן בשיחה, אפילו לספר בדברי חכמה, צריך שתהיה כוונתו לעבודת הבורא או לדבר המביא לעבודתו. כללו של דבר, חייב אדם לתת עיניו וליבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שֶׂכְלוֹ. וכשרואה דבר שיביא לידי עבודת הבורא יתברך, יעשהו, ואם לאו, לא יעשהו. ומי שנוהג כן, עובד את בוראו תמיד".

☜ תענית חלום

הרואה חלום רע והוא בצער ממנו, יעשה "הטבת חלום" בפני שלושה מאוהביו. ואם עדיין הוא בצער, מן הדין היה רשאי להתענות כדי לבטל את החלום ואפילו בשבת, מפני שהתענית עונג הוא לו, וכדי לכפר על שביטל מצות עונג שבת, יצטרך לחזור ולהתענות יום אחר בחול. ומכל מקום כיום שאין אנו בקיאים בענייני חלומות, הנכון שלא להתייחס לחלומות ולא לעשות מהם ענין ולא כלום, וכמובא בגמרא על האמורא שמואל שכאשר היה רואה חלום רע, היה אומר (זכריה י ב): "וַחַלֹּמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ". וכאשר היה רואה חלום טוב, היה אומר בלשון תמיהה "וכי הַחַלֹּמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ", והרי כתוב (במדבר יב ו): "בַּחֲלוֹם אֵדַבֶּר בּוֹ"?! ואדרבה כאשר בעל החלומות רואה שאדם זה מתייחס לחלומותיו וחושש להם ומתענה, הוא שמח שלא יגע לחינם, וממשיך להטרידו בחלומות רעים ומשובשים. על כן, הנכון יותר שלא יתענה, וכל שכן בשבת. ולכל היותר אם ירצה, יפדה את התענית בצדקה, על ידי שיתן לעני מחיר של סעודה אחת. והעיקר שישתדל להתחזק בתפילה לבורא עולם ולעסוק בתורה ככל יכולתו, ואין ספק כי יתקיים בו הפסוק (משלי ג כד): "אִם תִּשְׁכַּב לֹא תִפְחָד, וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ", ובטוב ילין וברחמים יקיץ לעבודת השם יתברך, בשמחה ובטוב לבב. (ברכות נה ע"ב. טור ושלחן ערוך סי' רכ, רפח, ותקסח. חזו"ע ברכות שפד)

כתבו רב עמרם גאון ורבנו קלונימוס שבזמנינו אין אנו בקיאים בפתרון החלומות לדעת איזהו חלום רע ואיזהו חלום טוב, וכן כתבו הראבי"ה, המרדכי ועוד. וכתב רבנו מאיר המעילי בספר המאורות, ועכשיו ראינו לחסידי הדור שהיו מוחים ביד המתענים, והורו שיתפללו עליו להטיבו, ולתת כנגד מאכלו לצדקה לפדות תעניתו, וכל המרבה בצדקה ניצל אף ממות, שנאמר וצדקה תציל ממות. ע"כ. וכתב הגאון הלבוש בספרו לבוש האורה, בודאי ידוע הוא וכולם יודעים שרוב ככל החלומות כולם דברים בטלים, כזבים והבלים, ואין בהם אפילו דבר אחד אמתי, כי החלום יבוא ברוב ענין וברוב דמיונות או על ידי האדים העולים מן האצטומכא [שמקבל המאכל], כמו שאמרו אנשי הטבע. גם בפלא יועץ (ערך חלום) כתב: והיותר טוב שלא לחוש על החלומות ושלא לפחד מהם כלל, כדי שלא ירע מזלו, ואל יספר חלומו לשום אדם, כי רוב ככל החלומות שוא ידברו, ובפרט בדור יתום כזה שאינו בנמצא איש אשר תעלה נשמתו לישיבה של מעלה ויגלו לו עתידות, כמו שהיה נוהג בקדושי עליון רבותינו הקדמונים. וגם אין מי שיזכה בדורינו שיגלו לו עתידות על ידי מלאך, רק כח הדמיון פועל וחושב מחשבות ימה ומזרחה וצפונה ונגבה. ויש שרעיונותיו עולות על משכבו, ויש חלומות מבוהלים על פי מה שגובר המרה מחמת רוב אכילה ושתיה, או מחמת עצבות וכדומה, ויש רוחין ושדין המחייכים בנשמתו בהיותה באויר העולם ומראים לה מלים כוזבות. עי"ש. וכן כתב הרה"ג רבי יהודה פתייא במנחת יהודה, כי לפעמים מראים השדים לאדם חלומות רעים, ואם הוא שם לבו אליהם ומתענה עליהם, ואינו מתיעץ עם חכם הבקי בפתרון חלומות, ידוע ידע כי הוא מעותד מכאן ולהלאה לחלומות קשים ורעים ומרים יותר ממה שראה, כי השדים שמחים שלא היה יגיעם לריק עמו. עי"ש. וכתב בתולדות הגאון הצדיק רבי יוסף זונדל מסלאנט, שהיה מרבה להתענות תענית חלום, עד שתש כחו ולא היה לו כח להתענות, ואמר שאם יחלום עוד כיוצא בזה לא יתענה, ומאז הרפו ממנו ועזבוהו ולא חלם עוד. ובשו"ת חקקי לב כתב, שכל החלומות שאנו חולמים, אין בהם ממש, ואפילו חלומות שנראים צודקים, מכל מקום אין חלום בלי דברים בטלים, ואפילו אם המצא ימצא בדורנו אחד מני אלף הפנוי מכל מחשבות זרות, עדיין חלומותיו אין בהם ממש, כי אין אנו בקיאים בטיב החלומות אם אמתיים הם או לא. עי"ש.

ומכל מקום אף החפץ בדוקא להתענות על חלומו, לא יתענה בשבת, בהיות שבזמן הזה רוב האנשים אינם מקפידים על החלומות, ביודעם כי החלומות שוא ידברו. וכן כתב הגאון בעל ישועות יעקב, הבוטח בה' וחביבה עליו מצות עונג שבת, לא יתענה, וכן דרכי להורות לאחרים. והשל"ה כתב, ראיתי רבים שמתענים תענית חלום בשבת כשנפשם עגומה, אולם באמת שאין להתענות בזמן הזה, כי אין אנו בקיאים בפתרון החלומות לידע איזה חלום טוב ואיזה חלום רע. וגם באלו שלוש תעניות שבשלחן ערוך (סימן רפח), נראה לי שאין להתענות אלא אם כן נפשו עגומה ומצטער מאד בלבו, שאז התענית עונג הוא לו, ואם לא כן, לא יתענה, כי המתענה בשבת מבטל העונג העליון ומסיג גבול כנסת ישראל השולטת ביום הקדוש הזה... ועתיד הקב"ה להענישו בעולם הזה ובעולם הבא, ולכן צריך להתענות מיד שוב ביום ראשון לכפר על עוונו. ולכן כששואלים אותי בני אדם על חלומותיהם בשבת, אני רגיל לפסוק להם שלא יתענו בשבת, ויקיימו מצות עונג שבת. עי"ש. ואם רוצה, טוב שיפדה את התענית בממון לצדקה לעניים, וכמו שכתב מרן הבית יוסף (סימן תקסח), ושב ורפא לו. וכתב הגאון מהר"ש יפה שלא ישים לבו לדאוג על חלומו, אף אם פעמים רבות יראה חלום רע, אפשר שהוראתו אינה אלא לטובה. ואף בזמנם אמרו (הוריות יג ע"ב) שרבי מאיר לא חש לדברי החלום שחלם, ואמר, דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים. וכל הבא אלי לשאול ממני על תענית חלום בשבת, אני מורה לו שלא יתענה, אלא יתענג על השבת באכילה ושתיה, ובתנאי שלא ידבר כל השבת אלא בדברי תורה, וטוב שיקרא כל ספר תהלים, ולמחרת יתן צדקה כפי כחו לעניים, שאם החלום טוב יתקיים. עי"ש.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

נקודות מכירה לרכישת החוברות:

אופקים: 0504-185545

אור יהודה: 054-8438347

אילת: 054-8491143

אלעד: *054-8422891 *03-5233303

אריאל: 052-3066012

אשדוד: *052-7667048 *054-8447156

אשקלון: 052-7689873, 08-6722103

באר שבע: *054-8447230

בית שאן: 052-7183329

בית שמש: 0528-985558, 02-9995076

ביתר עילית: *02-5807463 (A)

*02-5802398 (B)

בני ברק: *0504-174567 [18:00-20:00]

*054-8438347

בת ים: *054-2491168 *0504-126566

גדרה: 054-7429955

גן יבנה: 052-4315009, 052-5454211

דימונה: 054-8427237

הרצליה: 052-8046337

זכרון יעקב: 052-7129661

חדרה: 052-7117668

חולון: *052-5114046 *054-8499504

*0507-849649

חיפה: *052-7657756 *052-7636768

חצור: 052-7383715

חריש: 052-7161207

טבריה: 0508-361166

טירת הכרמל: 0522-753310

יבנה: *052-7129739 *08-6757677

יד בנימין: 0524315009, 0525454211

יהוד: 053-4158435, 052-7010722.

יקנעם: 054-3320744

ירוחם: 052-7115988

ירושלים: *052-7114363 בית וגן

*050-2290082 שמואל הנביא

*02-5827008 סנהדריה

*0545-810328 גילה

*077-3396020 ק. יובל

*052-7141907 פ. זאב

*053-2476758 גבעת מרדכי

*0506-518504 ארמון הנציב

כפר סבא: 050-4143094.

כרמיאל: 052-5705148

לוד: 0504-107540

מגדל העמק: 0506-830791

מודיעין: 058-3278597, 08-9725742

מצפה רמון: 052-4619144

נהריה: 053-4322936

נצרת עילית 054-8487335

נתיבות: 077-5504905, 05271-53938

נתניה: *052-6473598 0527-632800*

*0507-776653

עכו: 055-6700579. 052-4317340

עפולה: 054-5288797

עתלית: 054-8590068, 0546-303926

פתח תקוה: *054-3346241, 054-8439076

*0527603435

צפת: 0504-121786

קריות: 0504-102069, 04-8492473

קרית אתא: 050-5908868

קרית ארבע: 054-4441495

קרית גת: 052-4830879 *0533-126950

קרית מלאכי: 054-7429178

קרית ספר: 0504-172416.

קרית שמונה: 05271-92976

ראש העין: *0545-250370 *054-2260186

ראשל"ץ: *0503332293. *054-7917777

*0533-000093. *05484-98449

רחובות: *052-7153567 *054-7429955

*052-6575529

רעננה: 054-7444103

רכסים: 054-8408840, 077-3005038

רמלה: *053-8270570

שדרות: 053-3131382

תל אביב: 052-7661162.

כמו כן ניתן לרכוש באתר: http://www.emet9.org

נהניתם? כבר עכשיו את הבאים...!